

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI**

**LİBERAL ANAYASACILIK PERSPEKTİFİNDEN
RUSYA FEDERASYONU'NDA ÖZELLEŞTİRME**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Aigerim SERDALIYEVA**

**Danışman
Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ**

Mayıs 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Aigerim SERDALIYEVA

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Kamu Hukuku
Program Adı : Doktora
Tez Başlığı : Liberal Anayasacılık Perspektifinden Rusya
Federasyonu'nda Özelleştirme

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 318 sayfalık kısmına ilişkin 28/04/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 4'tir.

Filtrelemeye **alıntılar ve kaynakça dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 29/05/2023

Danışman: Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ **Öğrenci:** Aigerim SERDALIYEVA

KILAVUZA UYGUNLUK

“Liberal Anayasacılık Perspektifinden Rusya Federasyonu’nda Özelleştirme” başlıklı Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Aigerim SERDALIYEVA

Danışman

Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ danışmanlığında **Aigerim SERDALIYEVA** tarafından hazırlanan “**Liberal Anayasacılık Perspektifinden Rusya Federasyonu’nda Özelleştirme**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Kamu Hukuku** Ana Bilim Dalı’nda **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

29/05/2023

JÜRİ:

Danışman	:	Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ	(İmza)
Üye	:	Prof. Dr. İlyas DOĞAN	(İmza)
Üye	:	Prof. Dr. Nihat BULUT	(İmza)
Üye	:	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ	(İmza)
Üye	:	Dr. Öğr. Üyesi Şengül AL KILIÇ	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2023 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2023

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Çalışma sırasında desteklerini yüreğimde hissettiğim annem ve babama, araştırmanın başlangıcından tamamlanmasına kadarki her aşamada sabırla beni yönlendiren, rehberliğini, desteğini ve dönütlerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ'ye saygılarımı sunar, teşekkür ederim.

Yüksek lisansa başladığım andan itibaren birlikte akademik çalışmalar yaptığım, her sorduğum soruya cevap veren ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen hocalarım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEDİK ve Doç. Dr. Oğuzhan YILMAZ'a çok teşekkür ederim. Bu vesileyle, jüri üyeleri Prof. Dr. İlyas DOĞAN, Prof. Dr. Nihat BULUT, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ETGÜ ve Dr. Öğr. Üyesi Şengül AL KILIÇ'a içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca gerek yüksek lisans gerek doktora aşamasında kendilerinden ders alma onuru yaşadığım sayın hocalarım Prof. Dr. Sururi AKTAŞ, Prof. Dr. Ayhan DÖNER, Prof. Dr. Cem BAYGIN, Dr. Öğr. Üyesi Burhan Caner HACIOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDEMİR'e katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Hayatımın her döneminde desteğini sürekli arkamda hissettiğim ve emeklerini yok sayamayacağım kıymetli ağabeyim Damir SERDALIYEV'e teşekkür ederim. Çalışmanın tez yazım sürecinde, zor anlarımda yanımda olan, tezimi tamamlamam konusunda beni teşvik eden arkadaşlarım Öğr. Gör. Aycan YILDIZ YILMAZ'a, Öğr. Gör. Hatice Derya YILMAZ'a, Dr. Öğr. Üyesi Bilal Ferhat KARADAĞ'a ve Kübra AKSU'ya sonsuz teşekkür borçluyum.

Aigerim SERDALIYEVA, Erzincan, 2023

LİBERAL ANAYASACILIK PERSPEKTİFİNDEN RUSYA FEDERASYONU'NDA ÖZELLEŞTİRME

Aigerim SERDALIYEVA

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Mayıs 2023

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ

ÖZET

1980'li yılların sonunda SSCB'de Glasnost ve Perestroyka gibi uygulamalarla ülkenin hem ekonomik hem de politik sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Ancak ilgili uygulamalar sistemin daha da kötüye gitmesine yol açmış ve 1991 yılında SSCB'nin dağılımı gerçekleşmiştir. Sosyalist sistemin çöküşü neticesinde yeni kurulan Rusya Federasyonu, ülkenin sürekliliğini sağlamak adına radikal değişikliklere başvurmuştur. Bu değişikliklerden en önemlisi benzerine dünyada rastlanmayacak bir özelleştirme yönteminin kullanılmasıdır.

“Liberal Anayasacılık Perspektifinden Rusya Federasyonu'nda Özelleştirme” başlığı altında hazırlanan bu tez çalışmasının amacı; Rusya'nın sosyalist düzenden liberal düzene geçiş sürecinde yani 1991-1999 yılları arasında uygulanan kapsamlı özelleştirme politikalarının ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısını ne şekilde etkilediğini incelemektir. Bir diğer amaç ise özelleştirme sürecinde bu uygulamaya dair kabul edilen kanun ile kararların işleyişini ele almaktır.

İlgili çalışma üç bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde liberal ve sosyalist anayasacılık perspektifinden özelleştirmenin tarihi ve teorik çerçevesi ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise; SSCB döneminde anayasal düzeyde mülkiyet ve ekonomik yapıya dair düzenlenen hükümlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise 1991 sonrası Rusya Federasyonu'ndaki özelleştirme incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Devlet, Özel Mülkiyet, Nomenklatura, Oligarklar.

PRIVATIZATION IN THE RUSSIAN FEDERATION FROM THE PERSPECTIVE OF LIBERAL CONSTITUTIONALISM

Aigerim SERDALIYEVA

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

PhD Dissertation, May 2023

Supervisor: Prof. Dr. Muhammet Emin RUHI

ABSTRACT

In the late 1980s, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) attempted to solve its economic and political problems through measures such as Glasnost and Perestroika. However, these efforts ultimately worsened the situation and led to the dissolution of the USSR in 1991. The Russian Federation emerging as the collapse of the socialist system, implemented radical changes to ensure its continuity. The most significant one of these radical changes was an unprecedented privatization method.

The aim of this thesis, which was prepared under the title of “*Privatization in the Russian Federation from the Perspective of Liberal Constitutionalism*” is to examine how the comprehensive privatization policies implemented in Russia’s transition period, between 1991-1999, affected the country’s economic, political and social structure. In addition, another aim is to discuss the functioning of the laws and decisions adopted regarding this practice in the privatization process.

The related study consists of three parts. The first part discusses the historical and theoretical framework of privatization from the perspective of liberal and socialist constitutionalism. In the second part of the study, during the USSR period, the provisions on the property and economic structure at the constitutional level have been included. The third part examines the privatization in the Russian Federation after 1991.

Keywords: USSR, State, Private Property, Nomenklatura, Oligarchs.

İÇİNDEKİLER

LİBERAL ANAYASACILIK PERSPEKTİFİNDEN RUSYA FEDERASYONU'NDA ÖZELLEŞTİRME

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
TABLolar LİSTESİ	xix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. LİBERAL VE SOSYALİST ANAYASACILIK PERSPEKTİFİNDEN ÖZELLEŞTİRMENİN TARİHİ VE TEORİK ÇERÇEVESİ

A. Temel Dinamiklerinden Hareketle Liberal ve Sosyalist Anayasacılığın Ekonomik Düzeni ve Mülkiyet Anlayışı.....	5
1. Sosyalist Anayasacılıktan Liberal Anayasacılığa Geçişte Özelleştirmenin Hukuki Bir Köprü Olma İşlevi	5
2. Liberal Anayasacılık.....	6
a. Kavram Olarak Liberalizm	6
b. Bir Siyasal Sistem Olarak Liberalizm	7
3. Liberalizmin Temel İlkeleri.....	14
a. Genel Olarak	14

b. Bireycilik ve Özerklik.....	15
c. Özgürlük	16
d. Yasa Önünde Eşitlik	17
e. Kendiliğinden Doğan Düzen ve Piyasa Ekonomisi	18
f. Hukukun Hakimiyeti ve Sınırlı Devlet.....	19
4. Liberal Sistemde Ekonomik Düzen ve Mülkiyet Anlayışı.....	21
B. Sosyalist Anayasacılık	24
1. Kavram Olarak Sosyalizm.....	24
2. Bir Siyasal Sistem Olarak Sosyalizm	24
3. Sosyalist Sistemin Temel İlkeleri	29
a. Kolektivite.....	29
b. Dayanışma	30
c. Toplumsal Mülkiyet.....	30
d. Mutlak Eşitlik	31
e. Sosyalist Sistemde Ekonomik Düzen ve Mülkiyet Anlayışı	31
4. Bir Sosyalist Sistem Örneği Olarak SSCB	33
a. SSCB'nin Kuruluşu	33
b. Marxizm-Leninizm	40
c. Tek Parti Sistemi.....	41
d. Sovyet İnsanı	43
e. Bilimsel Komünizm	46
f. SSCB'nin Benimsediği İlkeler	47
g. SSCB'nin Devlet Yapısı	49
C. Özelleştirmenin Kavramsal ve Amaçsal Analizi	52
1. Özelleştirmenin Tanımı	52

a. Genel Olarak	52
b. Geniş Anlamda Özelleştirme	53
c. Dar Anlamda Özelleştirme	54
2. Özelleştirmenin İdeolojik Temelleri.....	55
a. Genel Olarak	55
b. Monetarizm.....	55
c. Rasyonel Beklentiler Teorisi.....	56
d. Arz Yönlü İktisat	56
e. Kamu Tercihi Teorisi	57
f. Neo-Avusturya İktisat Okulu ve Hayek	57
3. Özelleştirmenin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi.....	58
a. Gelişmiş Ülkelerde Özelleştirme Akımının Doğuşu	61
b. Gelişmekte Olan Ülkelerde Özelleştirme	64
4. Kamu – Özel İikilemi Bağlamında Özelleştirme.....	65
a. Genel olarak	65
b. Amaç Farklılığı Bağlamında.....	66
c. Mülkiyet Sahipliliği Bağlamında.....	66
5. Özelleştirmenin Amaçları ve Yararları.....	67
a. Ekonomik Amaçlar	69
1) Verimliliği Arttırmak	70
2) Serbest Piyasa Ekonomisini Güçlendirmek	71
3) Döviz Gelirini Arttırmak.....	72
4) Mali Amaç	73
5) Yabancı Sermaye Girişini Sağlamak	73
6) KİT’lerdeki Gizli İşsizliği Önlemek	73

b. Sosyal ve Politik Amaçlar	74
1) Genel Olarak	74
2) Sermayenin Tabana Yayılmasını ve Gelir Dağılımını İyileştirmek	74
3) Siyasi ve İdeolojik Amaç	75
6. Özelleştirmenin Sakıncaları.....	77
a. Genel Olarak	77
b. Servet Dağılımında Adaletsizlik.....	77
c. Baskı Gruplarının Oluşması.....	78
d. Yatırım Yapmama	78
e. İşsizlik	79
f. Siyasi İstikrarsızlık	79
7. Özelleştirme Programı Öncesi Alınacak Önlemler	80
a. Genel Olarak	80
b. Radikal Geçiş.....	80
c. Özelleştirmenin Halk Tarafından Desteklenmesini Sağlamak	82
d. Sürecin Belirlenmesi.....	83
e. Öncelik Belirleme	84
f. Özelleştirmenin İdarî Sorunları	85
8. Özelleştirme Yöntemleri.....	85
a. Satış Yöntemi.....	85
1) Hisse Senedi Satış Usulü	87
2) Teklif Alma Yoluyla Hisse Senedi Satışı Usulü.....	87
3) Direkt veya Özel Satış Usulü.....	87
4) Blok Satış Usulü	88
5) Stratejik Satış	89

6) Yönetici veya İşçilere Satış.....	89
b. Kamu Sektörü ile Özel Sektörün Ortaklık Oluşturması	89
c. Kiralama.....	90
d. Yönetim Devri	91
e. Kupon Yöntemi.....	92
f. İhale Yöntemi	92
9. Dünyada Özelleştirme Uygulamaları	93

İKİNCİ BÖLÜM

I. SSCB DÖNEMİ MÜLKİYET ANLAYIŞI VE EKONOMİK DÖNÜŞÜM

A. SSCB’de Mülkiyet Anlayışı	100
1. Genel Olarak.....	100
2. SSCB’de Mülkiyete Dair Anayasal Düzenlemeler	101
a. 1918 Anayasasında Mülkiyete Dair Düzenlemeler	103
b. 1922 ve 1924 Anayasalarında Mülkiyete Dair Düzenlemeler.....	106
c. 1936 Anayasasında Mülkiyete Dair Düzenlemeler	106
d. 1977 ve 1978 Anayasalarında Mülkiyete Dair Düzenlemeler.....	108
3. SSCB’de Ekonomik Yapı.....	110
a. Genel Olarak	110
b. Tek Merkezden Yönetilen Planlı Ekonomi	112
c. Ekonomik Sisteme Dair Yapılan Anayasal Düzenlemeler	113
4. SSCB’de Üretim Tarzı.....	115
a. Sanayi.....	119
1) Sanayide Yönetim.....	121
2) Sanayide Üretim Tarzı	123
b. Sovhozlar	129

1) Sovхозlarda Yönetim.....	130
2) Sovхозda Üretim Tarzı	131
c. Kolhozlar.....	132
1) Kolhozlarda Yönetim.....	135
2) Kolhozda Üretim Tarzı	136
3) Kolhozdaki Mali İşler	140
5. Kaynak İsrafi	141
B. SSCB’de Gerçekleşen Ekonomik Reformlar.....	142
1. 1957 Yılında Gerçekleşen Ekonomik Reformlar	143
2. 1965 Yılında Gerçekleşen Kosıgin Reformu.....	147
3. 1986 Yılında Gerçekleşen Ekonomi Reformu.....	155
a. Perestroyka.....	156
b. Glasnost	161
C. Değerlendirme.....	162

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. RUSYA FEDERASYONU’NDA ÖZELLEŞTİRME

A. 1991 Rusya Federasyonu’nda Özelleştirme Öncesi Toplumsal Aktörler.....	168
1. Genel Olarak.....	168
a. Nomenklatura ve Toplum Tabakalaşması	170
b. Kızıl Müdürler	175
c. Mafya	179
2. Özelleştirme Çalışma Grubu	182
3. Rusya’da Özelleştirme Karşıtlığı ve Duyulan Endişeler.....	183
a. Yasama Organı ile Hükümet Arasındaki Tartışmalar.....	183
b. Kızıl Müdürler ile Nomenklaturanın Sömürü Düzeni	185

B. Rusya Federasyonu’nda Putin Öncesi Özelleştirme Uygulamaları	187
1. Genel Olarak	187
2. Konut Özelleştirme Programı	189
a. Genel Olarak	189
b. Ücretsiz Konut Dağıtımı	190
c. Konut Özelleştirme Programının Değerlendirilmesi	195
3. 1992 Yılı Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin Özelleştirilmesi (Spontan Özelleştirme)	200
a. Genel Olarak	200
b. Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin Kiralama Yoluyla Devri	201
c. Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin Satış Yoluyla Devri	206
d. Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin (Spontan) Özelleştirilme Programının Değerlendirilmesi	208
4. Şok Terapisi (Voucher) Kuponlu Özelleştirme	211
a. Genel Olarak	211
b. Şok Terapisi Orta ve Büyük İşletmelerin Özelleştirilmesi	214
c. “Şok Terapisi” Değerlendirme	217
5. Para Karşılığı veya İpotekli Satış Uygulaması	227
a. Genel Olarak	227
b. Para Karşılığı veya İpotekli Satış Uygulaması	230
c. Para Karşılığı veya İpotekli Satış Uygulamasının Değerlendirilmesi	238
6. İsaletli (Özel) Özelleştirme	245
a. İsaletli Satıştan Örnek	248
b. İsaletli veya Özel Özelleştirmenin Değerlendirilmesi	250
C. Rusya Federasyonu’nu Oluşturan Federe Unsurlarda Özelleştirme	253
D. Putin Dönemi Özelleştirme	257

1. Genel Olarak.....	257
a. 1999 Sonrası Özelleştirmenin Hukuki Altyapısı	259
1) Anayasal Durum	259
2) Yasal Durum	259
3) Cumhurbaşkanlığı Kararları.....	262
b. 2000 Sonrası Rusya’da Liberalleşme Çerçevesinde Özelleştirme Uygulamaları .	263
1) Genel Olarak	263
2) Putin’in İlk Dönemi	263
3) Medvedev Dönemi.....	266
4) İkinci Putin Dönemi	267
5) Değerlendirme.....	270
E. Rusya Özelleştirmesinde Yabancıların Rolü	271
F. Değerlendirme.....	278
SONUÇ	283
KAYNAKÇA.....	292
İNTERNET KAYNAKLARI.....	311
YARARLANAN MEVZUAT	315
ÖZ GEÇMİŞ	319

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AutoVAZ	: Otomotiv Ticaret Şirketi
BEROC	: Belarusian Economic Research and Outreach Center
Bkz.	: Bakınız
CIA	: Central Intelligence Agency
CNPC	: China National Petroleum Corporation
COMECON	: Council for Mutual Economic Assistance
Çev.	: Çeviren
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
EBRD	: European Bank for Reconstruction and Development
ed.	: Editör/Editörler
ERC	: Economic Research Center
f.	: Fıkra
GAZ	: Gorki Otomobil Fabrikası
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
HIID	: Harvard Institute for International Development
IMF	: International Monetary Fund
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İLTED	: İlahiyat Tetkikleri Dergisi
KAMAZ	: Kama Otomobil Fabrikası
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KMG	: Krav Maga Global
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

KOLHOZ	: Kolektif Çiftlik
KPSS	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
LogoVAZ	: Volga Otomotiv Ticaret Şirketi
m.	: Madde
MTS	: Makine Traktör İstasyonu
NARKOMAT	: Halk Komiserleri Sovyeti
NC	: National Corporation
NKVD	: Halk İşleri Komiserliği
No.	: Numara
NTV	: Gerçek Televizyon
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Organisation for Economic Cooperation and Development
OPEC	: The Organization of the Petroleum Exporting Countries
ORT	: Kamu Rus Televizyonu
POLİTBÜRO	: Politik Büro
RF	: Rusya Federasyonu
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SEB	: Sovyet Ekonomi Birliği
SOVHOZ	: Sovyet Çiftliği
SOVNARHOZ	: Sovyet Ulusal Ekonomi Konseyi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STET	: Telephonic Financial Company
TESAM	: Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
USAID	: United States Agency for International Development

vb. : ve benzeri
vd. : ve devamı
WB : World Bank

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3. 1. Rehin Edilen Hisse Senetleri	236

GİRİŞ

1970’li yıllarda meydana gelen dünya ekonomik krizi sonrasında stagflasyonla¹ mücadele etmek amacıyla uygulanan Keynesyen politikalar başarılı sonuçlar verememişti. Bu nedenle, oluşan ekonomik durgunlukla mücadele etmek amacıyla başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok Batı Avrupa ülkesinde reform süreci başlatıldı. İlgili reformlar, devletin iktisadi, siyasal ve sosyal yapılarını önemli ölçüde değiştirecek özelleştirme uygulamasını içeriyordu. Uygulanan özelleştirme politikaları Keynes’in önermiş olduğu politikaların aksine devletin ekonomideki rolünün azaltılmasına ve rekabetçi piyasa ekonomisinin oluşturulmasına yönelikti.

1922 yılında kurulan SSCB’nin 1991 yılında dağılması sonucunda kurulan Rusya Federasyonu, sosyalist sistemin getirmiş olduğu ekonomik krizden ve durgunluktan kurtulmak amacıyla batılı ülkeler gibi özelleştirme uygulamasına başvurmuştur. Özelleştirme aşamasına geçme sürecinde Rusya Federasyonu yöneticileri Sovyetler Birliği’nden, teknolojik olarak hantal ve geri, ekonomik olarak da durgun ve dünyanın geri kalanıyla rekabet açısından kırılgan bir ülke devralmıştı. Ağır sanayi ve savaş sanayisine ağırlık verilmiş, diğer gerçekler unutulmuştu. Denetim mekanizmasını kurmak ise neredeyse imkânsızdı. Özetlemek gerekirse, rekabetin olmadığı çökmeye mahkûm bir yapı. Bu geçiş sürecinde devlet müdahalesinden ve planlı ekonomik sisteminden çıkmak için Rusya Federasyonu Hükümeti, en iyi çarenin özelleştirme olduğunu düşünmüştür.

Rusya Federasyonu’nda özelleştirmenin bir yönüyle ideolojik araçsallaştırılmasından da söz edilebilir. Başka bir ifadeyle özelleştirme, sosyalizmin yıkıldığı günlerde geriye dönüşü engellemenin en önemli yöntemi olarak görülmüş ve hazırlıksız bir biçimde liberal ekonomiye kalıcı olarak geçmek bakımından kamu malları elden çıkarılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde bütün işletmeler, eski bürokrasi (nomenklatura), işletme müdürleri (kızıl müdürler) ve mafyanın elinde toplanmıştır. Sosyalizm el birliği ile bir daha diriltilememek üzere acil olarak gömülmüştür. Adeta özelleştirme yoluyla sosyalizmden intikam alma gibi bir durum söz konusudur.

¹ Yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik oranının artması sonucunda, oluşan durgunluk. Bkz. Oğuz Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri ve Türkiye’deki Sonuçları”, içinde *International Conference On Eurasian Economies*, (Session 3B: Makroekonomi 2013), 356; Svetlana Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 1.

1992 yılından sonra gerçekleşen özelleştirme uygulaması Rusya Federasyonu'nun ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rusya Federasyonu'nda özelleştirme uygulamaları resmi şekilde 1992 yılında başlamıştır.

“Liberal Anayasacılık Perspektifinden Rusya Federasyonu'nda Özelleştirme” başlığı altında hazırlanan bu tez çalışmasının amacı; Rusya Federasyonu'nun liberal düzene geçiş sürecinde yani 1991-1999 yılları arasında uygulanan kapsamlı özelleştirme politikalarının ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısını ne şekilde etkilediğini incelemektir. Ayrıca bir diğer amaç ise özelleştirme sürecinde bu uygulamaya dair kabul edilen kanun ile kararların işleyişini ele almaktır. Bu çerçevede, özellikle kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesine dair alınan kararların, kullanılan yöntemlerin, özelleştirme sürecinde karşılaşılan zorlukların ve özelleştirmenin sonucunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Rusya Federasyonu'nun 1991-1999 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu özelleştirme politikasının kapsamlı ve geniş bir şekilde uygulanması nedeniyle çalışmada o döneme ait kesin bir istatistiki veriye ulaşmakta zorlanılmıştır. Bunun dışında, Rusya'da çökmüş olan ekonominin en kısa zamanda toparlanabilmesi için acil kararların alınması gerektiğinden kamu mallarını özelleştirilmesi süreci, derin ekonomik kriz esnasında gerçekleşmiştir. Geçiş döneminde varolan toplumsal tabakalaşma, hükümet istikrarsızlığı, bütçe açığı gibi sorunlar, özelleştirmenin şeffaf ve açık yapılmasını engellemiştir. Bu kapsamda, Rusya'nın sosyalist yapıdan kapitalizme *yaparak öğren yöntemi* ile geçiş yapmak zorunda kalması sürekli olarak yeni kararların alınmasına veya alınan kararların değiştirilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu süreçle ilgili elde edilmesi gereken bazı istatistiksel verilerin birbiriyle çeliştiği veya hiç bulunmadığı görülmüştür.

İlgili çalışmanın başlıca amacı Rusya Federasyonu'nun liberal düzene geçiş sürecinde yer alan özelleştirmeyi ele almaktır.

Günümüzde mevcut Rusya Federasyonu'nda özelleştirme uygulamasına başvurmaktadır, ama geçiş aşamasını kapsayan 1991-1999 yılları arasındaki gibi kapsamlı değildir. 2000'li yıllardan sonra Rusya Federasyonu'nun piyasa ekonomisine geçiş yaptığı, ekonomide ilerlemeyi ve sosyal dengeyi sağlayabildiği varsayılmaktadır. İlgili konu, tezin hacmini aşmasından dolayı ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde liberal ve sosyalist anayasacılık perspektifinden özelleştirmenin tarihi ve teorik çerçevesi ele alınmıştır. Bu bölümde Rusya Federasyonu'nda baskın ve yaygın olan sosyalist düşünce yapısını anlamak için Marxist sosyalist ideolojinin kavramsal ve teorik kısmına ana hatlarıyla giriş yapılmıştır. Aynı zamanda özelleştirmeyi benimseyen ve savunan liberal ideolojinin kavramsal ve teorik kısmına da genel olarak yer verilmiştir. Özelleştirmeye olanak sağlayan devlet sistemlerinin incelenmesi sonrasında bir sosyalist sistem örneği kapsamında SSCB ele alınmıştır. Ayrıca tez çalışmasının ana konusunu oluşturan “Özelleştirme” kavramının uygulama nedenlerine, dar ve geniş anlamda tanımına, uygulamanın başlıca amaçlarına, yöntemlerine, yararlarına ve sakıncalarına da bu bölümde değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Rusya Federasyonu'nda gerçekleşen özelleştirme uygulamasının daha iyi anlaşılabilmesi için genel hatlarıyla SSCB döneminde anayasal düzeyde mülkiyet ve ekonomik yapıya dair düzenlenen hükümlere yer verilmiştir. Şöyle ki; SSCB'de oluşan toplumsal yapı, mülkiyet anlayışı, ekonomik yapı ile üretim tarzı, ekonomik krizin oluşma nedenleri, ekonomik reformu zorunlu kılan durumlar, kamu mülkiyetinde bulunan malların özelleştirilmesini zorunlu kılan sebepler üzerinde durulmuştur. Ayrıca SSCB döneminde yürürlükte olan 1918, 1924, 1936 ve 1978 Anayasaları'nda mülkiyete dair düzenlenen madde hükümleri tarihsel bir süreç içerisinde gösterilmeye çalışılmıştır. Ele alınan bu kısım her ne kadar gerçekleşen özelleştirmeyi aktarabilmemiz açısından önemli olsa da söz konusu periyodun uzun olması ve çalışma hacminin sınırlı olması gerekliliği karşısında ana hatları itibarıyla ele alınmıştır.

Dağılma öncesi SSCB'deki ekonomik yapının ve sorunlarının incelenmesinin ardından çalışmanın üçüncü bölümünde ise 1991 sonrası Rusya Federasyonu ele alınmıştır. Çalışmada geçiş sürecinde 1991-1999 yılları arasında Rusya Federasyonu'nda gerçekleşen kapsamlı ve ani özelleştirme incelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Rusya'da özelleştirme birkaç aşamada değerlendirilmiştir. Bu aşamalar çalışmada: 1992 yılı “*Konut Özelleştirmesi*”; yine 1992 yılı “*Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin (Spontan) Özelleştirilmesi*”; 1992-1994 yılları arasında gerçekleştirilen “*Şok Terapisi (Voucher) Kuponlu Özelleştirme*”; 1995-1997 yılları arasında gerçekleştirilen “*Para Karşılığı veya İpotekli Satış Uygulaması*” ve son olarak 1997 yılı “*İsabetli veya Özel Özelleştirme*” olarak adlandırılan beş başlık altında ele alınmıştır.

Her özelleştirme aşamasının sonuçları incelenmek suretiyle genel olarak özelleştirme ve ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Rusya Federasyonu'nda yer alan özelleştirme sürecinin beş aşamasının incelenmesi sonrasında Federal Devleti oluşturan federe unsurlarda yapılan özelleştirme incelenmiştir. Tüm süreç kronolojiye bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir.

Geçiş süresinde kapsamlı özelleştirmenin 1999 yılına gelindiğinde tamamlandığı dikkat çekmektedir. Bu yüzden 1999 sonrası Vladimir Putin döneminde yer alan özelleştirme ana hatlarıyla incelenmiştir. Ayrıca Rusya Federasyonu'nda gerçekleştirilen özelleştirme süreçlerine diğer uluslararası kuruluşların sağladığı katkılar ile desteklere de değinilerek çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. LIBERAL VE SOSYALİST ANAYASACILIK PERSPEKTİFİNDEN ÖZELLEŞTİRMENİN TARİHİ VE TEORİK ÇERÇEVESİ

A. Temel Dinamiklerinden Hareketle Liberal ve Sosyalist Anayasacılığın Ekonomik Düzeni ve Mülkiyet Anlayışı

1. Sosyalist Anayasacılıktan Liberal Anayasacılığa Geçişte Özelleştirmenin Hukuki Bir Köprü Olma İşlevi

Merkezi planlı ekonomilerin en önemli örneklerinden biri olan Sovyetler Birliği, sosyalist anayasacılığın kuramcı devleti olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği, yaklaşık yetmiş yıl boyunca, oldukça sınırlı bir mülkiyet anlayışı, üretim araçlarında devletin mutlak hâkimiyeti ve toplumsal ihtiyaçların devlet tarafından planlı bir biçimde organizasyonu ile ekonomiyi yönlendirmiştir. Oysa liberal anayasacılığın ekonomi anlayışı, özel mülkiyete dayanan, piyasa aktörlerinin dilediklerini ürettiği, üretim metodlarını serbestçe belirlediği ve üretim ve tüketimin piyasanın arz ve talebine göre oluşan fiyatlara göre belirlendiği bir kapitalist düzeni ifade eder. Sovyetler Birliği'nden Rusya'ya geçiş süreci, özü itibarıyla ekonomi anlayışında kökten değişimi yansıtmaktadır. Özelleştirme süreci bu dönüşümün önemli bir hukuki aracıdır².

Sovyetler Birliği'nde ekonomik dönüşüm 1985 yılından itibaren başlamıştır. 1992 yılından itibaren ise özelleştirme uygulamaları bu süreci hızlandırmıştır. Dolayısıyla Rusya coğrafyasında ekonomik düzen ve mülkiyet anlayışındaki değişim SSCB'de başlamış, liberal Rusya Federasyonu'nda büyük bir ivme kazanmıştır. Bu yüzden

² Mehmet Özel, “Bir Yerleşme Biçimi Olarak Özelleştirme, Rekabetle İlişkisi ve Yerel Yönetimlerde Uygulamaları”, *Akademik Fener Dergisi*, 8/5 (2007): 57; Banu Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları, Uygulamaları ve Sonuçları” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 2.

çalışmaya Liberal Anayasacılığın ve Sosyalist Anayasacılığın ekonomik ve mülkiyet anlayışını ele alarak başlamak konuyu daha iyi kavramaya imkân tanıyacaktır. Kavramsal tartışmalar teorik çözümlemelerin ilk adımını oluşturur. Bu yüzden ilk önce kavram analiziyle konu ele alınacaktır. Sonrasında bu sistemlerin felsefi temellerine değinilecektir.

Özelleştirme, serbest piyasa ekonomisine geçişin en önemli aracıdır ve liberal anayasacılığın içerisinde yer alır. Bu yüzden Rusya Federasyonu'ndaki dönüşümde kronolojik olarak sosyalizm önce gelse de, özelleştirmenin liberal anayasacılıktaki öneminden dolayı önce liberal anayasacılık ele alınmış, daha sonra sosyalist anayasacılığa geçilmiştir. Sovyetler Birliği'nin ekonomik düzeni, özelleştirmeye duyulan ihtiyacın nedenlerini ortaya koyacaktır. Bu yüzden bir sosyalist rejim örneği olarak Sovyetler Birliği ana hatlarıyla ele alınmıştır.

2. Liberal Anayasacılık

a. Kavram Olarak Liberalizm

Liberalizm³ kavramı temelini, John Locke'un toplum ve devletin kaynağını açıklayan “doğal yaşam dönemi” ve “toplum sözleşmesi” düşüncelerinde yer alan “doğal haklar kuramından” almaktadır⁴. Türkçede özgürlük anlamına gelen liberalizm, günümüz dünyasına 19. yüzyılda girmiştir⁵. Etimolojik açıdan İngilizce kökenli “liberty” kelimesinden türetilmiş “liberalizm” ile “özgürlük” kelimeleri arasında bir bağlantı vardır. Liberalizm genel olarak bireysel özgürlüğün önemi şeklinde yorumlanmaktadır.

Yani, devletin ekonomik ve sosyal alanda bireylerin faaliyetlerine yapılan devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını savunan düşüncedir⁶. Liberalizmin tanımı “Dar

³ Liberalizm, “Avrupa kaynaklı, İspanyolcadan türetilmiş bir kelime olmakla beraber, Latince kökenlidir. İspanyolcadan İngilizceye geçmiş ve ilk defa 19. asrın başlarında siyasi terminolojiye girmiştir. Kelime önceleri İngiltere kaynaklı (ulusal) olmayan politikaları ifade etmek amacıyla kötüleyici suçlayıcı bir anlamda kullanılmıştır. Garip ve ilginç bir şekilde, İspanyollar “liberal” sıfatını İngiltere kökenli politikaları nitelendirmek amacıyla kullanmaya başlamışlar ve Locke’çu anayasal monarşi ve parlamenter yönetim ilkelerini savunan milletvekillerini “liberales” olarak adlandırmışlardır.” Bkz. Atilla Yayla, *Liberalizm* (Ankara: Liberte Yayınları, 2015), 27-28.

⁴ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol ve Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku* (İstanbul: Der Yayınları, 2018), 133-134; Mehmet Akif Ertü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Mülkiyet Hakkına Bakışı* (İstanbul: XII Levha, 2009), 65.

⁵ Ludwig von Mises, “Liberalismus” *Sosyüm Yayını*, (2007): 45.

⁶ Burak Ercoşkun, “Tarihsel Bir Pespektiften Türkiye’de Liberalizm”, *Akademikbakış Dergisi*, 72 (2019): 106.

*anlamda muhafazakârlıkla sosyalizm arasında yer alan, geniş anlamda ise komünizme ve faşizme karşı olan bir siyasal teoridir*⁷” şeklinde tanımlanmıştır.

Liberalizm kavramı birçok düşünür tarafından farklı yorumlara sahip olmakla birlikte tarihsel süreçte çeşitli anlamlara geldiği ve bu şekilde gelişme sağladığı görülmektedir.

b. Bir Siyasal Sistem Olarak Liberalizm

Liberalizm, Batı’daki feodal yapı ile din iktidarını öngören kilise hâkimiyetinin yıkılması sonucunda gelişen siyasi ve iktisadi birleşimin ideolojisidir. Orta Çağ’da kilisenin ticaret sisteminde aktif rol üstlenmesi bireysel düşünceyi ve girişimciliği kısıtlayan etkenlerden biri olmuştur. Kilisenin ülke ekonomilerinde etkili konuma gelerek ekonomik ilişkileri dini çıkar haline dönüştürmesine karşı çıkan aydınlanma felsefesinin filozofları, bilim, sanat ve felsefe gibi alanlarda reform hareketinin başlamasına öncülük etmişlerdir. Bu hareket sonucunda burjuva adı verilen yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır⁸. Böylelikle kapalı tarım ekonomisi yıkılarak toprak sahibi soylular güç kaybetmeye başlamıştır. Feodalizmin zayıflaması sonucunda burjuva sınıfı kendi konumunu güçlendirmek için toplumun desteğine ihtiyaç duymuştur⁹. Aynı süreçte milliyetçilik duygusunun gelişmesiyle *milli egemenlik* ve *ulus devlet* kavramları da ortaya çıkmıştır. Peşi sıra sanayi devrimi neticesinde yer alan yenilikler ulus devlet fikrinin yayılmasını ve gelişmesini hızlandırmıştır. Böylece akıl ve mantığa dayanan siyasi ve toplumsal örgütlenmelerin gelişmesiyle Yeni Çağ’ın ürünü olarak liberalizm ortaya çıkmıştır¹⁰.

Feodalizmden kapitalizme doğru geçiş aşamasında gelişen liberalizm, İngiltere’de ortaya çıkmış daha sonra Fransa, Amerika ve Almanya başta olmak üzere birçok batı ülkesinde gelişim göstermiştir¹¹. Liberalizmin kurucusu olarak John Locke kabul

⁷ Abdülkadir Tartılacı, “Türkiye’de Liberalizm: Ak Parti Dönemi Politikaları ve Uygulamaları (2002-2011)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 8; Abdulvahap Uluç ve Abdullah Çelik, “Hayek’in Liberal Düşüncesinde Birey-Devlet İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/18 (2006):132; Yayla, *Liberalizm*, 14; Mises, “*Liberalismus*”, 6.

⁸ Nihat Bulut, “Çağdaş Devletin İki Boyutu: Özgürleştirme ve Özelleştirme” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 7.

⁹ Abdülkadir Tartılacı, “Türkiye’de Liberalizm: Ak Parti Dönemi Politikaları ve Uygulamaları (2002-2011)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 1; Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (İstanbul: Beta, 2015), 193.

¹⁰ Tartılacı, “Türkiye’de Liberalizm”, 1.

¹¹ Tartılacı, “Türkiye’de Liberalizm”, 1.

edilmektedir. John Locke dışında liberalizm teorisine iktisadi açıdan Adam Smith, August Von Hayek ve John Stuart Mill gibi düşünürlerin de büyük katkısı olmuştur. Ayrıca iktisadi boyutu dışında, devlet ile birey arasındaki ilişkiyi siyaset, hukuk ve felsefe çerçevesinde değerlendiren David Hume, Montesquieu gibi düşünürlerin de yer aldığı belirtilmelidir¹².

Liberalizmin temel unsurlarını belirleyen kişi olarak bilinen John Locke, uygar toplumlar oluşmadan önce insanların doğal yaşamda¹³ başkalarına zarar vermemesiyle ilgili kuralların Tanrı tarafından konulduğunu düşünmüştür. İnsanlar devleti kurarak adaleti yerine getirme ve cezalandırma fonksiyonunu devlete devrederek özgür, eşit ve barış içinde yaşamalarının gerçekleşebileceğine inanmıştır. Doğa yasasına karşı gelen ve bu yasalara karşı saldırgan hareketler sergileyen kişilerin cezalandırılması mümkündür¹⁴.

Locke, siyasal toplum hâline gelmesinin doğal yaşam sürecinde sorun yaratan cezalandırma haklarını bireylerin devlete devrettiğini ileri sürmektedir. Sadece cezalandırma ve adaleti yerine koyma hakkını devreden birey diğer hak ve özgürlükleri kendinde saklı tutmuştur. Dolayısıyla devredilmeyen hak ve özgürlükler kendilerinde saklı olup hiçbir şekilde devletin onlara dokunamayacağı alanı oluşturmuştur¹⁵. Bu nedenle devletin sahip olmadığı diğer haklara hiçbir suretle dokunamayacağı ve üzerinde baskı yaratamayacağını savunan liberalizm, insanları devlet baskısından korumayı amaçlamıştır¹⁶. Temelini doğal hukuk kavramından alan liberalizmin amacı herkesin düşünce ve inanç dünyasında özgür olmasını ve özgürce düşünebilmesini sağlamaktır¹⁷. Bireyi ön plana çıkaran liberalizm fikri, toplum içerisinde bireylere önem verilmesini amaçlar. Locke, devleti oluşturan bireyin başlı başına bir değer olmasından dolayı devlet

¹² Tartılcı, “Türkiye’de Liberalizm”, 1.

¹³ Devlet baskısı ve müdahalesinden insanları korumayı ve onların haklarını savunmayı amaçlayan liberalizm fikrinin kaynağı John Locke’un düşünceleridir. Locke insanların doğal yaşam sürecinde, güvenliği ve adaleti sağlamak adına kendi aralarında yaptıkları sözleşme ile toplumu ve devleti kurduklarını varsaymıştır. Bu düşünür, yapılan toplum sözleşmesiyle insanların kurulan devlete yalnızca yargılama ve cezalandırmaya ilişkin haklarını devrettiklerini ileri sürmüştür. Yalnızca cezalandırma hakkını devlete devreden insanlar sahip oldukları diğer doğal hakları korumuşlardır. İnsanların devlet olarak bir araya gelmesinin temel amacı can ve mal güvenliği ile birlikte özgürlüklerinin korunmasıdır. Bu nedenle toplumu yöneten iktidarın mutlak ve sınırsız olamayacağını ileri sürmüştür. Çünkü yöneticiler doğal hakları korumak yerine bu hakları ihlal ederlerse bu durumda toplumsal sözleşme bozulmuş olacaktır. Böyle bir durumda vatandaşların yöneticilere boyun eğmek zorunluluğu ortadan kalkacaktır. Bkz. Muhammet Emin Ruhi, *1982 Anayasası Çerçevesinde Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003), 8; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 133-134.

¹⁴ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eral, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1993), 260-261.

¹⁵ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 8.

¹⁶ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 8.

¹⁷ Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, (Ankara: Adres Yayınları, 2019), 245.

tarafından bireyin özgürlüğüne ve doğal hakkına müdahale edilmemesi gerektiğini savunur¹⁸.

Liberalizmin gelişmesine katkı sağlayan diğer bir fikir kuvvetler ayrılığı prensibidir¹⁹. Kuvvetler ayrılığı prensibi ve mutlak idareyi sınırlandırma fikrini Montesquieu²⁰ savunmuştur. Düşünür özgürlüklerin yalnızca birbirini sınırlayan ve dengeleyen bir ortamda ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür. Montesquieu devlete ait olan kuralları koyma, kanunları uygulama ve suçluları cezalandırma görevlerinin farklı organlar tarafından yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu düşünce devletin tek bir kişi veya grup tarafından yönetilmesini engelleyip devlet müdahalesini sınırlamayı amaçlamıştır²¹. Aslında, İngiltere’de Kralın mutlak iktidarını sınırlandırma çabaları daha önce de görülmüştür. Şöyle ki bu çabalar kapsamında mutlak monarşinin sınırlandırılmasına örnek olarak 1215 yılında imzalanan Magna Carta Libertatum, 1628 Haklar Dilekçesi (*Petition of Rights*) ile 1689 Haklar Yasası (*Bill of Rights*) gibi düzenlemeler verilebilir. Farklı zaman dilimlerinde yapılan bu değişiklikler liberalizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eşitlik ve özgürlük ilkelerine dayalı olarak bu problemlerin çözülmesi sağlanmaya çalışılmıştır²².

Montesquieu’nün düşünce değişikliklerinin olduğu dönemde Batı Avrupa’da kent soylularının çok hızlı bir şekilde çoğaldığı bilinmektedir. Kent soylularının gelişmesi ekonominin gelişmesini ve toplumun ilerlemesini sağlamıştır. Bu durum insanların bakış açılarının değişmesine sebep olmuştur. “*Aydınlanma Felsefesi*” bu yeni bakış açısıyla ortaya çıkmıştır²³. Bu dönem ayrıca “*Aydınlanma Çağı*” olarak da bilinmektedir. Bu dönemde liberal ideolojinin temellerini oluşturan özgürlük, gelişme ve birey gibi

¹⁸ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 8; Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 65; Yuri Nurmeev, “*Liberalizmin İdeolojik Temelleri ve Temel İlkeleri*”, *Kazan Üniversitesi Bilimsel Notlar Dergisi*, 150/7 (2008): 23. Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 133-134; Salim Işık, “J. J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/2, (2017): 84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/357731>.

¹⁹ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 139.

²⁰ Charles-Louis de Secondat Baron de La Brete.

²¹ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 142; Göze, *Siyasal Düşünceler*, 178, Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, 154; Ayşe Özkan Duvan, “Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 4, (2019): 47. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/666744>.

²² Rona Aybay, *Genel Kamu Hukuku, Devlet (18.-20. Yüzyıl)*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 82-83; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 257-261.

²³ Batı Avrupa aydınlanma dönemi 1685-1815 olarak bilinmektedir. Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 44; Cüneyt Coşkun, “*Aydınlanma Dönemi’nin Dönemin Entelektüel Tavrı Açısından Bilim Kültürü Tarihi İçindeki Yeri*”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2019): 599.

kavramlar ön plana çıkmıştır. Ayrıca insan aklının doğru ve yanlış ayırt etme yetisine sahip olduğu da bu dönemde savunulmuştur²⁴. Bu şekilde yayılan düşüncelerin temelinde, bireyin tek gaye ve kaynak olduğu, varoluşunun ve sahip olduğu hakların devletten edinilmediği, devletin birey için sadece bir araç olduğu hususu yatmaktadır²⁵.

1789 yılında Fransız Devrimi sonucunda Fransız İnsan ve Yurttaş Bildirgesiyle bireylerin hak ve özgürlükleri korunmuştur²⁶. Fransız Devriminin ürünü olarak bilinen “*Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*”nin, liberalizmin hak ve özgürlükler listesi olarak görülebileceği söylenebilir²⁷. Mülkiyet hakkı, bu listede kutsal ve dokunulamaz olan; yaşam, özgürlük, baskıya karşı direnme gibi haklar arasında görülmektedir²⁸. Kent soylularının mülkiyet haklarının ellerinden gitmesi halinde özgürlüklerinden ve kanun önünde eşitlik ilkesi haklarından bile mahrum olmaları anlamına gelmektedir. Kanun önünde eşitlik ilkesinin uygulanabilmesi için herkesin eşit oy hakkına sahip olması ve yönetimin bu şekilde oluşturulmasını gerektirir²⁹.

1850-1900 yılları arasında liberalizmin önemli isimlerinden bir diğeri John Stuart Mill’dir. İdeal yönetim şeklinin nasıl olması gerektiğine ilişkin fikrinden yola çıkan Mill ılımlı demokrasi geleneğine dayanmaktadır³⁰. Bu anlamda özgürlüğe ilişkin koşulların devlet tarafından belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mill’in liberalizm anlayışında, “*bireysellik kavramı*” temeldir. Mill, insanın sadece maddi özgürlüğü dışında entelektüel gelişim özgürlüğünü de savunmuştur. Bu konuda Mill, kadınlar ile işçilerin siyasal gelişimine vurgu yapmış; özellikle oy hakkı kullanmaları gerektiğini belirtmiştir. Toplum içinde yer alan, cinsel eşitsizliğe de dikkat çeken düşünür, eğitim ve gelişim sonucunda tarafların birbirinden üstün veya ayrıcalıklı özelliklerinin kalmayacağını savunmuştur³¹.

²⁴ Coşkun, “*Aydınlanma Dönemi’nin Dönemin Entelektüel Tavrı*”, 600; Işık, “J. J. Rousseau”, 79; Muhammet Emin Ruhi, *1789 Fransız Devrimi’nden İki Portre: Sieyes ve Robespierre*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 56-57.

²⁵ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 9.

²⁶ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 10; Aybay, *Genel Kamu Hukuku*, 37-38; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 265; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 9.

²⁷ Aybay, *Genel Kamu Hukuku*, 37.

²⁸ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 10.

²⁹ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 10; Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 66.

³⁰ Manfred G., Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev. M. Emin Köktaş, (Ankara: Vadi, 2001), 91; Emine Aydoğan, “Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill”, *Kaygı*, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 30 (2018):85.

³¹ Aydoğan, “John Stuart Mill”, 85.

Siyasal liberalizmin bir diğ er önemli ismi ise Herbert Spencer'dir. İngiliz düşünür, liberalizmi bilimsel bir temele yani daha açık bir ifadeyle biyoloji temeline dayandırmaya çalışmıştır.   yle ki, toplumların canlı organizmalarla aynı yasalara göre yaşadığını düşünmüştür. Çevreye adapte olabilen organizmalar, yararlı olamayanlar ise yararsız olup k  relmektedir. Bu döngü devam ettiği sürece, olabildiğince fazla kişi mutluluğa erişebilmektedir. Bu tip bir evrilmeye dışarıdan bir müdahale yapılmaması gerekmektedir. Devletin yeg  ne görevi, adaleti sağlamaktır. Bunun haricinde yaptı  i müdahaleler sürece zarar vermektedir³².

Liberalizm ideolojisini iktisadi boyuttan değerlendiren ve bu ideolojinin gelişmesine katkı sağlayan en önemli isim ise Adam Smith'tir. Smith, "*Ulusların Zenginliği*" adlı eserinde devletin bireylerin faaliyet alanını sınırlamaması, girişimcilik ve yaratıcılığına müdahale etmemesi durumunda ülke ekonomisinin gelişeceğine vurgu yapmıştır. Ayrıca   lke ekonomisinin kendiliğinden oluşan serbest girişimcilik ortamında, arz ve talep kuralına göre doğal olarak gelişip büyüyeceğini ileri sürmüştür. Arz ve talep arasında dengenin sağlanması ve rekabet ortamının oluşturulmasıyla devletin müdahalesi olmadan piyasanın kendisini dengeleyip³³ düzelteceğini belirtmi tir³⁴.

Smith, ekonomik bağımsızlığın sebep olduğu eşitsizliklerin zannedildiği kadar önemli olmadığı kanaatindeydi. Düşünür, toplumda her bireye eşit hakkın ve yasa önünde eşitliğin sağlanması gerektiği görüşündeydi. Ekonomik eşitsizliğin ise görünmez el tarafından düzenleneceğini vurgulamıştır. Bu fikrin yayılması neticesinde bireyin

³² A. Gökhan Yaşa, "Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik ve Liberalizm Etkileri", Akademik Araştırmalar ve  alı malar Dergisi, 10/19 (2018): 597. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/571046>; Sururi Aktaş, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 2. Baskı (Ankara: Liberte Yayınları, 2018), 43-44.

³³ Smith, insanın mutluluğu ve hazzı arayan, acıdan kaçan bir varlık olduğu kuramını kabul ederek; bu kurama dair çelişkileri gidermiştir. Smith'e göre, insanlar sadece kişisel çıkarlarıyla değil aynı zamanda başkalarının davranışlarına dair yargılarıyla hareket etmektedir. Başkalarının, özellikle de yakınındaki kişilerin kendisiyle ilgili yargılarına önem veren bir birey çıkarları ile onlar arasında bir denge kurmaktadır. Adam Smith, insanların zengin olması için özgürce çaba sarf etmelerinin  n şartı olduğunu savunmaktadır. Düşünüre göre, devlet iyi bir girişimci olamamaktadır. Çünkü devlet toplumu oluşturan bireylerin taleplerini her daim karşılayamamaktadır. Dolayısıyla devlet sadece adaleti, güvenliği sağlamakla yükümlü kalmalıdır. Kişisel çıkarlarına göre hareket eden bireyin d    n  ce ve kararları "*görünmez el*" tarafından yönetilmektedir. Bu nedenle kendi çıkarı için çalışırken içinde yaşadığı toplumun gelişmesine katkıda bulunacaktır. Bkz. Aktaş, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 200; Ruhi, *Sosyal Devlet ve   zelle tirme*, 17; Yaşa, "Herbert Spencer", 600; Stephen Davies, "Liberteryenizme Tarihî ve Güncel Açıdan Kısa Bir Bakış",  ev. Atilla Yayla, *Liberal D    n  ce Dergisi*, 64 (2011): 115-116. Ahmet Taner Kı ılalı, *Siyasal Sistemler*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1998): 41.

³⁴ Ruhi, *Sosyal Devlet ve   zelle tirme*; 15-16; Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*,  ev. Haldun Derin (İstanbul: Türkiye İ  Banksı Kültür Yayınları, 2006), 13-20.

ekonomik alanda özgür hareket etmesi gerektiği Fransızca’da “laissez faire, laissez passer, le monde va lui meme” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, dünya nasılsa kendiliğinden dönüyor” şeklinde ifade edilmiştir. Bu kavram Fransız Devriminde sıkça kullanılmıştır³⁵.

Smith bu görüşleri ile günümüzde bireye dayanan kapitalist ekonomik sisteminin ilk kurucusu olarak kabul edilmektedir. Yukarıda belirtilen görüşlerin ve Smith’in sistematik bir şekilde oturttuğu sistemin ABD ve Avrupa ülkelerinde uygulamaya başlandığı görülmektedir³⁶. Ancak 1929’da kapitalist ekonomiyi benimseyen ülkelerin büyük bir ekonomik buhrana uğraması³⁷ sonucunda ortaya John Maynard Keynes’in teorisi çıkmıştır³⁸.

Keynes, ekonomik buhranın nasıl atlatılabileceğini açıklamıştır. İktisatçı Keynes, özel girişime dayalı ekonomik sistemi ayakta tutmak için devletin müdahalesiz kalmasını savunan veya kalması gerektiğini vurgulayan “*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” görüşünün terk edilmesi gerektiğini savunmuştur. Keynes’e göre, ekonomik bunalımın nedeni, yatırımlar ve tasarruflar arasındaki dengesizliktir. İnsanlar yaptıkları yatırımdan daha fazlasını tasarruf ettiklerinde üretilen mallara talep azalacak ve zararına satış meydana gelecektir. Bu da iflaslara ve işsizliklere neden olacaktır. Ekonomik buhranın sona ermesi için tüketim harcamalarından arta kalan normal tasarrufun yatırıma dönüşmesi gereklidir. Devlet, talebi ve buna bağlı olarak yatırımları artıracak uygulamalar yapabilirse ancak bu şekilde buhran sona ermiş olacaktır. Bunun yapılabilmesi için de devletin seyircilikten müdahaleciliğe geçmesi gerekmektedir³⁹. Keynes’in ortaya attığı fikir sonucunda Avrupa başta olmak üzere birçok ülkede KİT ve diğer kamu hizmetleri kurulmuştur. Fakat bu yöntem, 1929 yılında yaşanan ekonomik buhrana bir “*çözüm*” olurken, 1970 yılında yeni bir krizin oluşmasına “*sebe*p” olmuştur⁴⁰. Keynes’in iktisadi politikasını uygulayan ülkelerde yıllar geçtikçe yüklü

³⁵ Ali Tarık Gümüş, “Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü”, (Yayımlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 39; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 17; Aybay, *Genel Kamu Hukuku*, 93.

³⁶ Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 41.

³⁷ Muhammet Emin Ruhi, *Adolf Hitler ve Nazizm. Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı* (İstanbul: On İki Levha, 2018), 102.

³⁸ Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 41.

³⁹ Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 41.

⁴⁰ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 83.

miktarda bütçe açıkları meydana gelmiştir⁴¹. Bunun sebebi, II. Dünya savaşı sonrasındaki yıkımın giderilmesi ve ikinci petrol krizinin yaşanması olarak görülmüştür. Dolayısıyla ülkelerde bütçe açıkları, hiperenflasyon, işsizlik, dış borçlanmalar gibi ekonomik sorunlar meydana gelmiştir. 1970 yılında yer alan ekonomik krizin çözümü için İngiltere başta olmak üzere İtalya ve Fransa gibi ülkeler artık “kamulaştırma politikası” yerine “özelleştirme politikasını” gündeme almışlardır⁴².

Liberalizme karşı çıkanlar “*vahşi kapitalizm*” olarak nitelendirdikleri ekonomik liberalizmin tekrar ortaya çıkacağı endişesindeydiler. Fakat 1970 yılında, yeni bir ekonomik krizin yaşanması ve Keynes’in iktisadi uygulamasının artık çözüm olmaktan çıkması birçok düşünür tarafından eleştiriye maruz kalmıştır⁴³. Bununla birlikte Milton Friedman ve August Von Hayek’in içinde bulunduğu otuz dokuz bilim adamından oluşan “*Liberal Enternasyonal*” topluluğu, savaş yüzünden unutulmuş olan liberalizmin yani “*özgür toplumun*” tekrar hangi şartlarda ve nasıl oluşabileceği üzerinde çalışmalar başlatmışlardır⁴⁴. Bu çalışmalarından dolayı “*Liberal Enternasyonal*” topluluğuna neo-liberaller de denilmektedir⁴⁵.

Neo-liberalizmin öncülerinden biri olan Friedman Milton, Keynes’in iktisadi anlayışını eleştirirken; devlette hiçbir hizmetin karşılıksız yapılmaması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla düşünürün, sosyal devlet anlayışına sıcak bakmadığı ifade edilebilir⁴⁶. Friedman’a göre, devlet ekonomi alanından uzaklaştıkça tam bir rekabetçi piyasa düzeni ortaya çıkacaktır. Çünkü insanlar kendi çıkarları doğrultusunda “*En İyi’yi*” seçecekler ve ekonomi de sağlıklı bir şekilde gelişecektir⁴⁷. Dolayısıyla düşünüre göre, devlet sadece adalet ile iç ve dış güvenliği sağlamakla yükümlü olmalıdır⁴⁸.

Friedman’ın düşüncelerine paralel olarak, Neo Avusturya okulunun temsilcisi olan Friedrich August von Hayek, devletin yükümlü olduğu temel görevin bireysel özgürlüğü korumak ve hukuk sisteminin sürekliliğini sağlamak olduğunu savunmuştur.

⁴¹ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 84.

⁴² Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 84.

⁴³ Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, (Ankara: Adres Yayınları, 2008), 137-139.

⁴⁴ Ceren Kalfa Ataay, “Hayek ve Friedman’ın Devlet Anlayışı” *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2016): 133.

⁴⁵ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 91; Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 41.

⁴⁶ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 91.

⁴⁷ Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 41.

⁴⁸ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 91.

Piyasada kurumların oluşturulması ve geliştirilmesi için devletin hukuk kurallarına tabi olması gerektiğini ileri sürmektedir. Hayek, bu anlamda hukuk devleti kavramına önem vermektedir⁴⁹.

Hayek'in üstünde durduğu bir diğer konu ise bireylerin devletin oluşturduğu hukuksal boyutta değil kendilerinin ortaklaşa ve bilinç dışı yarattıkları ortam içinde özgür olmalarıdır. Bu ortama Hayek "*kendiliğinden düzen*" adını vermektedir⁵⁰. Kendiliğinden düzen ortamında bireyler, devlete nazaran daha akılcı karar alabilirler. Düşünüre göre devlet, ekonomik alanda doğru karar alamaz çünkü büyük toplumlarda bilgi sınırsızdır. Bu nedenle, bilginin tek bir insanın veya bir grup insan tarafından bilinmesinin imkânsız olduğuna dikkat çekmektedir⁵¹. Böylece devletin ekonomik boyutu merkezden manipüle edilmediği sürece toplumun dinamik ve sürekli gelişen bir piyasa ortamı oluşturulabileceğine inanmaktadır.

Sonuç olarak, Liberalizm ideolojisi, tarihsel süreç göz önüne alındığında Avrupa'daki aristokrasi ve burjuvazi arasında yaşanan çatışmaların ardından ortaya çıkmış ve Fransız Devrimi sonrasında neredeyse tüm dünyaya yayılmıştır.

3. Liberalizmin Temel İlkeleri

a. Genel Olarak

Liberalizmi ister siyasi ister iktisadi açıdan değerlendiren bu düşünürlerin fikirlerinin temelinde; bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet gibi ilkelere yer verilmiştir. Liberalizm teorisinin özünü oluşturan bu ilkeler, insanın yaşam, mülkiyet ve özgürlük gibi haklarına doğuştan sahip olduğu, devletin ise toplumun rızasına dayalı bir şekilde hareket etmesini hatta sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır⁵². Bahse konu olan bu esaslara dair literatürdeki tartışmalara girilmeksizin genel olarak kabul edilen sıralamaya göre bunların değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır.

⁴⁹ Ataay, "Hayek ve Friedman", 131.

⁵⁰ Aktaş, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 80; Ataay, "Hayek ve Friedman", 134.

⁵¹ Aktaş, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 55-56.

⁵² Tartılacı, "Türkiye'de Liberalizm", 2; Fikret Elma, "Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye'ye Yansıması" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 17; Nurhayat Çalışkan Akçetin ve Eyüp Akçetin, "Liberalizmin Dönüşümü", *Humanitas* 2 (2013): 24.

b. Bireycilik ve Özerklik

Bireycilik; bütün toplumsal gruplar, kolektif, sınıf, halk gibi yapı karşısında bireyleri ön plana çıkaran düşünce anlayışıdır. Bu ilke, liberalizmin vurguladığı en temel ilkelerden biridir. Hatta bu anlamda ilk sırada yer almıştır⁵³.

Toplum bireyler tarafından meydana gelen soyut bir varlık olmasından dolayı gerçekten var olan bireyin bir soyut varlığa adandığı fikri ortaya atılmıştır. Kant, insanın tek başına bir amaç olduğunu ve hiçbir şekilde araç olamayacağını savunmaktadır⁵⁴. Buna göre düşünür bireyin hiçbir grup, cemaat, sınıf ya da topluluk için araç olarak kullanılmaması gerektiğini ifade etmiştir⁵⁵.

Liberalizm, sosyal, siyasal ve ekonomik olayları incelerken bireyci yaklaşımı esas almaktadır. Dolayısıyla yüceltilmiş olan toplum değil, bireydir. Bu görüşün tersine bireyi hedonist varlıklar olarak gören kişiler de bulunmaktadır. Buna göre salt hazza ulaşmayı ve kendisini tatmin etmeyi arzu eden birey modelleri ortaya konulmaktadır. Diğer bir ifadeyle bireylerin tek başına haz yaşamaları mümkün olmayıp başkalarıyla birlikte yaşayarak hazza ulaşmaları olanaklıdır. Dolayısıyla insan, yapısı itibarıyla daima diğer insanlarla iletişimde bulunan sadece toplumda anlam kazanabilen canlı olarak düşünülebilir. Ancak bu görüşün aksine liberalizm “özerklik” kavramıyla toplumu oluşturan bireylerin kendi kendilerini idare etmelerini diğer yandan kendi kararlarını kendileri verebileceklerini savunmaktadır. Birey ve onun özgürlüğünü amaçlayan liberalizm sosyal yaşam ortamında bireylerin özerk olduğunu da savunmaktadır⁵⁶. Böylelikle toplum soyutluktan kurtularak somut bir varlığa dönüşür ve bireylerin arka plana atılmasının önüne geçilir. Bu açıdan liberallerin topluma değer atfetmedikleri gibi onu tamamen de yok saymadıkları görülmektedir. Daha doğrusu liberallerin, toplumu kendi soyut varlığında kabul ettikleri ancak gerçek değeri de bireylere atfettiği gözlemlenmektedir. Çünkü tarih boyunca bireysel haklar, toplum karşısında göz ardı

⁵³ Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/1 (2001): 221. <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/101.pdf>.

⁵⁴ Elma, “Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci”, 23; Rubinshtein, “Sosyal Liberalizm”, 349; Butler, Eamonn Butler, *Classical Liberalism – A Primer*, (London: The Institute of Economic Affairs, 2015), 4; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 176.

⁵⁵ Elma, “Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci”, 17; Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 228. <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/101.pdf>.

⁵⁶ Elma, “Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci”, 22; Butler, *Classical Liberalism*, 5; Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 229; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 13-14.

edilmiştir. Bu durumda bireyciliğin, liberal sistemin vazgeçilemeyen ilkelerinden birisi olarak kabul edilmesine neden olmuştur⁵⁷.

Hiçbir otorite, birey ve toplum için neyin iyi olduğunu bilememektedir. Sürekli değişen ve gelişen ülkelerin karmaşık sistemlerinde yer alan bireyler, kendileri için neyin daha iyi olduğunu bilmektedir. Fakat bireylerin haklarını kullanabilmeleri ve kendileri için doğru karar alabilmeleri için özgür olmaları esastır. Bu nedenle bireycilik ve özgürlük arasında çok sıkı bir bağ olduğu söylenebilir⁵⁸. Bütün bunlardan yola çıkılarak liberal sistemin amacının, içerisinde bireylerin gelişebildiği, bireylerden herhangi birisinin yeteneklerine göre yapabileceklerinin en iyisine ulaşabildiği, kendisi tarafından kabul gören iyiye göre toplumun inşa edilmesi olduğu söylenebilir⁵⁹. Bunun için de liberalizmin diğer bir ilkesi olan “özgürlük” kavramına ihtiyaç duyulmaktadır⁶⁰. Bu ilkeye de aşağıdaki başlıkta yer verilecektir.

c. Özgürlük

Liberal düşünürler için özgürlükten kasıt, bireyin özgürlüğüdür. Bu anlayışa göre, birey dış müdahalelerden özellikle siyasi iradede korunmalıdır⁶¹. Tarihsel süreç içerisinde özgürlük kavramına bakıldığında, önceleri yalnızca toplumun bazı kesimlerine atfedilen özgürlük, ayrıcalıklı bir hak olarak görülmüştür⁶². Aydınlanma çağıyla özgürlüğün daha geniş sınırlara sahip olmasının gerekli olduğu fikri yayılmaya başlamıştır⁶³.

Locke, bu kapsamda hakları tasnif ederken özgürlüğe de yer vermiştir. Şöyle ki, özgürlüğü yaşam ve mülkiyet gibi doğal haklar arasında görmüştür⁶⁴. Özgürlük, bireyin onura sahip olması nedeniyle doğal bir hak olarak görülmüştür. Ayrıca Locke yasaların amacını özgürlükleri ilga edici, ya da kısıtlayıcı birer vasıta olarak görmeyip aksine onları koruyan ve genişleten bir araç olduğunu düşünmüştür. Locke, bu düşüncesiyle özgürlüğün koruma altına alınması gereken doğal bir hak olduğunu ifade etmiştir⁶⁵.

⁵⁷ Rubinshtein, “Sosyal Liberalizm”, 349.

⁵⁸ Butler, *Classical Liberalism*, 5.

⁵⁹ Rubinshtein, “Sosyal Liberalizm”, 370.

⁶⁰ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 227.

⁶¹ Fredrich August von Hayek, “Liberalizm”, Çev. Ünsal Çetin *Liberal Düşünce Dergisi*, 14/55 (2009): 208.

⁶² Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 15.

⁶³ Göze, *Siyasal Düşünceler*, 269-270.

⁶⁴ Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 138.

⁶⁵ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 224.

Liberalizm, bazı temel özgürlüklere vurgu yaparak bunların bireylere kazandırılması gerektiği görüşünü benimseyenler tarafından ileri sürülmektedir⁶⁶. Dolayısıyla söz konusu özgürlüklerin sahibi olarak bireyler hayatını nasıl sürdürecekleri hususunda özgürce bir seçim yapma olanağına sahip olmaktadır. Buna göre bireyler inanç, değer ve kendilerinin yaşam tarzlarını seçebilmelerinin yanı sıra bunları sorgulayabilme yahut sınıyabilme özgürlüklerine de sahiptirler. Bu sebeple liberalizmin kökeninde ifade özgürlüğünün türevlerinden olan bazı özgürlükler yer almaktadır. Bunlar ifade, sözleşme ve örgütlenme özgürlüğü gibi önemli kavramlardır. Diğer taraftan, kişiler bu seçimlerini hiçbir cezai yaptırım korkusu olmadan özgürce yapabilmelidirler⁶⁷. Özgürlüğün olumsuz tarafı onun herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan, kısıtlanmadan, engellenmeden ona sahip olunabilmesidir. Bu nedenle bireyler hiçbir baskı altında kalmadan özgürce kendilerini ifade edebileceklerdir. Diğer yandan bireylere bu tür bir özgürlük verilmesi ile diğer bireylerin sınırlarına müdahale edilmiş olunacağı için tam anlamıyla özgürlüğün uygulanması mümkün olmayacaktır. Çünkü bireylerin toplumu oluşturan birer unsur oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumu Kant, “Eğer her bir kişinin özgürlüğü diğer herkesin eşit özgürlüğü ile bağdaştığından daha fazla genişlemediyse kazanılabilir⁶⁸” şeklinde ifade etmiştir.

Diğer bir önemli husus da özgürlüğün liberalizmin yanı sıra demokrasi için de bir ilke olduğudur. Buna göre, özgürlük demokrasiyi fonksiyonel yapmada, bireyleri siyasi yaşamın bir parçası haline getirmede ve bunları gerçekleştirirken hiçbir etki altında kalmaksızın bireysel özgürlüklerin sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Buna göre demokrasi olmayınca özgürlüğün tesisi mümkün olmayacaktır⁶⁹.

d. Yasa Önünde Eşitlik

Liberalizm, insanların doğuştan özgürlüklere ve eşit haklara sahip olduğunu kabul etmektedir. İnsanların gelir düzeyi ve yeteneklerine bakılmaksızın kanun önünde eşit oldukları savunulmaktadır⁷⁰. Bu nedenle “*bütün insanlara eşit davranılması gerektiği*” görüşü benimsenmiştir⁷¹. Dolayısıyla liberalizmin benimsediği eşitlik ilkesi kanun

⁶⁶ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 219-220.

⁶⁷ Elma, “Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci”, 20; Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 224.

⁶⁸ Hayek, “Liberalizm”, 208.

⁶⁹ Butler, *Classical Liberalism*, 5; Mises, “Liberalismus”, 39.

⁷⁰ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 66.

⁷¹ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 66-67.

önündeki eşitliği savunmaktadır. Liberalizm fikri, insanların gerçek anlamda yetenekleri, fikirleri, görünüm ve tercihleri arasında eşitsizliği doğal kabul ederek eşitsizliğin varlığını kabul etmektedir⁷².

e. Kendiliğinden Doğan Düzen ve Piyasa Ekonomisi

Liberalizmin *kendiliğinden düzen ve piyasa ekonomisi ilkesi*, öncelikle David Hume tarafından ortaya atılan fikirlerden esinlenilmiştir. Hume, fikirleri arasında “*kendiliğinden düzene*” yer vermiş ve daha sonra bu ilke “*görünmez el*” kuramıyla Smith tarafından geliştirilmiştir. Bu ilkenin temelini gerçekte herhangi bir durumda devlet müdahalesinin bulunmaması ve bu konuda özgürlüğün mevcut olması oluşturur⁷³.

Dolayısıyla bireylerin ekonomik faaliyetlerinde özgür olmaları, üretebilmeleri ve tüketebilmeleri gereklidir. Daha önceden tasarlanabilir yahut öngörülebilir sosyal bir düzenin oluşturulabilmesine imkân olmamıştır. Bu sebeple toplumda herkesin kendisinde bulunan yeteneklerine göre üreterek çalışabilmesi ve diğerleri ile müşterek yararlar etrafında paylaşımda bulunabilmesi gerekmektedir. Böylelikle düzenin kendiliğinden kurulduğu görülecektir. Düzenin kendiliğinden meydana gelmesi, fikirlerin sürekli kendi içerisinde gelişen evrimci bir yapıda bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ortaya konulan kolektif amaçları teşkil eden bir piyasadan söz edilememekte ve mütakabiliyetin ön planda tutulduğu yani paydaşların faydalarına olan birbirinden değişik amaçlarının ortak noktada buluşmasının dayanak alındığı piyasadan bahsedilmektedir⁷⁴. Bu türden bir piyasa içerisindeki bireylerin kendi yararlarına çalışmaları söz konusudur. Ancak bireylerin kendi çıkarları adına faaliyet gerçekleştirmelerinin yanı sıra ürettikleri de ötekilerin gereksinimlerini karşılamış olabilmektedir⁷⁵.

“*Kendiliğinden düzen*” kavramına günümüzdeki anlamını kazandıran Bernard Mandeville’dir. Mandeville, “*Arıların Masalı*” adlı eserinde bu kavramın ilk modern kullanımına yer vermiştir. Yazar, kişisel çıkarlarla toplumsal fayda arasında bulunan

⁷² Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 224.

⁷³ Butler, *Classical Liberalism*, 5; Aktaş, *Hayek’in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 12; Sinan Avan, “Liberalizmin Türkiye’deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı: Liberal Düşünce Dergisi Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 17; Recep Batu Günör, “Bernard Mandeville’in Arıların Masalı Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5/22 (2016): 532.

⁷⁴ Avan, “Liberalizmin Türkiye’deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı”, 17; Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 226.

⁷⁵ Aktaş, *Hayek’in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 80-82; Avan, “Liberalizmin Türkiye’deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı: Liberal Düşünce Dergisi Örneği”, 17; Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 227.

bağlantının bireylerin ahlak karşısında kayıtsızlığından doğduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle kişisel ilişkilerde ahlakın arka plana atılması gerekmektedir. Yazar ayrıca, her parçanın kötülük içerdiğini ve parçaların toplamının kamusal faydanın asıl sebebi olduğunu ifade etmektedir. Bireylerin ahlaklı olmaları ve bireysel menfaatlerinden kamu faydası için bilinçli bir şekilde vazgeçmeleri durumunda fakirleşeceklerini savunmaktadır⁷⁶. Böylelikle yazar, birbirinden farklı amaçları olan ve davranışlar sergileyen bireylerin, diğerlerinden bu yönüyle ayrılmalari sebebiyle ticari bir toplumu meydana getirdiklerini ileri sürmektedir⁷⁷.

Smith ise ahlaki değeri piyasaya geri kazandırmak için çaba göstermiştir. Smith, kişisel ilişkilerin toplum refahına dönüşümünün rasyonel planlayıcılar tarafından sağlanmadığını ifade etmektedir. Ona göre ahlakilik, Tanrı dokunuşu yani görülmez bir el tarafından ortaya çıkmaktadır⁷⁸.

Genel itibariyle piyasa toplumlarında bireylere özgür davranabilmeleri için bir ortam yaratılması, piyasaya ilişkin müdahalelerin olmamasına bağlıdır. Bu gerekliliğin ötekiler yahut belirli otoriteler tarafından müdahalede bulunulmaması şeklinde anlaşılabilmesi olasıdır. Bu koşulların yerine getirilmesi sadece hukukun hâkim olmasıyla ve siyasi otoritenin sınırlandırılmasıyla mümkündür⁷⁹.

f. Hukukun Hakimiyeti ve Sınırlı Devlet

Bu ilke, bireysel özgürlüklerin, piyasa ekonomisinin, barışın, adaletin ve eşitliğin teminatı olarak ortaya konulmuştur. Liberallere göre devletin ortaya çıkış nedeni keyfi, baskıcı ve hukuksuz müdahaleler karşısında düzeni sağlamaktır. Klasik liberal devlet anlayışı ise, bunu bireyin haklarıyla sınırlandırmayı ve gücünü belli kurallara göre sürdürmeyi amaçlamaktadır⁸⁰.

Liberalizmin temelinde hukukun üstünlüğü ilkesinin önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Hukukun üstünlüğünü kabul eden devletin ise “*hukuk devleti*” olduğu varsayılmaktadır. Bu ilkedan dolayı siyasi iktidar kendi elindeki gücü keyfi olarak kullanamayacak ve bunu hukuken garanti altına alacaktır⁸¹. Bireyin özgürlüğü,

⁷⁶ Günör, “Bernard Mandeville’in Arıların Masalı”, 526-527.

⁷⁷ Günör, “Bernard Mandeville’in Arıların Masalı”, 525.

⁷⁸ Avan, “Liberalizmin Türkiye’deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı”, 10-11.

⁷⁹ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 231.

⁸⁰ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 231.

⁸¹ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 231.

başkalarının özgürlüğü başladığında sona ermektedir. Böylece bireyin özgür olduğu alan, diğerinin özgürlüğünün yok edilebileceği yerde bitmektedir. Bireysel özgürlüklere yönelik en büyük tehdit devlettir. Çünkü devletin elindeki güç, diğerlerinin elinde olduğundan daha büyüktür. Bu nedenle hukuk, bireyler arasındaki ilişkilerde düzen sağlıyorsa birey ile devlet arasındaki ilişkileri de düzenlemek gerekir. Bireyin varlığı ve özgürlüğü liberalizmin en önemli amacı olduğundan birey ile devlet arasındaki ilişkide bireyi koruyacak yasalara ihtiyaç vardır. Liberal anlayışta belirtilmesi gereken, doğal hakları içeren bir anayasanın varlığıdır. Bu anlamda söz konusu anayasa aynı zamanda hukukun üstünlüğünü de bünyesinde barındırmaktadır⁸².

Kuşkusuz hukukun üstünlüğü, halk için önemli ölçüde güvenlik sağlayan ve gücü sınırlayan ilkelerden biridir. Bu durum ideolojinin devlet görevlilerinin keyfi kararlarına göre yönetilmemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla insanlar tarafından değil, hukuk çerçevesinde yönetilmektedir⁸³.

Sınırlı devlet ilkesinin liberalizmde devlete olan güven eksikliğinden kaynaklandığı söylenmektedir. Liberalizm bireysel özgürlüğe dayandığından, devlet bireysel özgürlüğe tehdit oluşturmaktadır⁸⁴. Öte yandan, devletin bireysel özgürlüğe yönelik tutumu nedeniyle hukukun varlığı yetersiz görülmüştür. Bu nedenle faaliyet halinde sınırlı bir alan bırakılması düşünülmüştür. Çünkü devletin yasal kısıtlamaları olsa bile, devletteki faaliyetlerin sayısı devlet tarafından bireysel özgürlükleri ihlal etmektedir⁸⁵.

Devleti sınırlamanın bir yolu olmadığı söylenebilir, ancak gerçekte bunun doğru olmadığı ortaya çıkacaktır. Devletin meşru sınırları, bireyler ve onların haklarıdır. Bu alanlara müdahale, meşruiyetini yitirmek demektir. Bir devletin varlığının temel felsefesi

⁸² Avan, “Liberalizmin Türkiye’deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı”, 17-18; Butler, *Classical Liberalism*, 7-8; Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 231.

⁸³ Klasik liberaller, yasanın hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese eşit olarak uygulanması gerektiğine inanırlar. Bunlar hem bireyler hem de kamu görevlileri için geçerli olmalı ve hiç kimse yasaların önüne geçmemelidir. Hukukun üstünlüğünün sağlanması, bireylerin yardımı olmaksızın bağımsız mahkemeler tarafından adaletin tesis edilmesine bağlıdır. İktidardakilerin hukuku kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesini engelleyebilecek bazı kuralların konulması gerekmektedir. Bu kurallar çerçevesinde bir yargılamanın jüri huzurunda yürütülmesi ve yargılamanın süresine ilişkin temel ilkeler örnek olarak verilebilir. Muhtemelen, hukukun üstünlüğünün olumlu sonuçlarından biri, hayatı daha öngörülebilir hâle getirmesidir. Bireylerin nasıl davranacaklarına ilişkin tahminler yapılarak uzun vadeli planlama yapılabilir. Bkz. Butler, *Classical Liberalism*, 26-27.

⁸⁴ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 224.

⁸⁵ Elma, “Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci”, 35.

bu hakların korunmasıdır⁸⁶. Bu hakların devlet tarafından ihlal edilmesi, devletin meşruiyetini ve varlığını ortadan kaldırmış gibi gösterecektir. Locke, durumu sınırlayabilecek dört mekanizma tanımlamaktadır. Bunlar; doğal hukukun gözetilmesi yükümü, devletin yönetilenlerin rızasına dayalı hareket etmesi, yasamanın öteki kuvvetler karşısında daha üstte bulunması ve yönetilen kesimin devletler karşısında direnebilme özgürlüğüne sahip kılınmasıdır⁸⁷.

Bu ilkeler var olduğu zaman devlet direkt olarak sınırlanmış olacaktır. Liberalizmin temeli, bireylere ve topluma hiçbir kısıtlama getirmeyen siyasi iktidarın reddidir. Liberalizm, bireysel özgürlük ve toplumsal mutabakata dayalı bir ulusal anlayışa sahiptir. “*İktidar bozar, mutlak iktidar mutlaka bozar*”⁸⁸ inancı liberalizmin temel felsefesidir. Bu düşüncedeki liberalizm anlayışı, gücün sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Locke’a göre “devlet, gücünü, kendi başına buyruk olarak değil, amacı toplumun barışı, güvenliği ve iyiliğinden başka bir şey olmayan halkın bildiği kurulu yasalarla tarafsız ve dürüst olarak kullanmak zorundadır”⁸⁹. Locke, devletin, bireylerin özgürlüklerini ve mülkiyetini daha iyi korumak amacıyla ve bir toplumsal sözleşme ile kurulduğunu belirtmektedir⁹⁰. Böylece liberalizmin ahlaki boyutta benimsediği ilkeleri bireycilik, özgürlük, hoşgörü olarak belirtilmektedir. İktisadi boyutu ise rasyonel birey, serbest seçim ve serbest piyasa olarak sıralanmaktadır. Siyasi açıdan benimsediği ilkeler ise rıza ve temsil mekanizmasıdır⁹¹.

4. Liberal Sistemde Ekonomik Düzen ve Mülkiyet Anlayışı

Liberalizmde piyasa ekonomisi bu sistemin ekonomik yönlerini etkilemektedir. Liberalizmin ilkelerinden biri olan bireysel özgürlükten daha önce bahsedilmiştir. Liberal sistemin ekonomik düzeni, bireysel özgürlük ilkesinin bir yansıması olarak görülmüştür. İnsanların karşılaması gereken ilk ihtiyaç, yeme, içme ve barınma ihtiyacıdır. Ekonomik özgürlük bu ihtiyaçların temelini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, finansal özgürlüğü olmayan bireyler, kendilerini tanımlayan diğer alanlarda özgürlüklerine ulaşamazlar⁹².

⁸⁶ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 230.

⁸⁷ Cennet Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar*, (Ankara: Liberte Yayınları, 2009), 223-226.

⁸⁸ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 228.

⁸⁹ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 228.

⁹⁰ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 228.

⁹¹ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 220-231.

⁹² Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 11.

Bireysel özgürlüğün üzerinde duran liberalizm özel mülkiyeti mutlak ve dokunulmaz bir hak olarak kabul etmektedir⁹³. Özel mülkiyete hiçbir suretle dokunulmayacağını aksine devlet tarafından korunması gerektiğini ileri süren liberaller sosyal açıdan devletin “*jandarma devlet*” diğer bir adıyla “*gece bekçisi devlet*” fonksiyonunu yerine getirmesi gerektiği fikrine sahiptir. Böylece liberalizm, ekonomik düzen anlayışında özel mülkiyet, sözleşme ve girişim özgürlüklerine önem vermektedir⁹⁴.

Sözleşme özgürlüğü nedeniyle, kişiler birkaç istisna dışında serbest hareket ederek istedikleri sözleşmeleri yapabilmektedirler. Bu nedenle, bireysel çıkarlar bireylerin kendileri tarafından temin edilmektedir. Birey girişim serbestliği konusunda kaynak kullanım özgürlüğüne sahip olmasının yanında rekabet ortamı sağlayan iktisadi alanda da özgürdür. Piyasa ekonomisi, liberal sistemde bireysel özgürlüğün garantörüdür. Toplumun iktisadi faydasını en üst seviyeye çıkarmanın tek yolu bu ekonomi anlayışını benimsemektir. Zekâsını ve becerilerini kendisine en uygun faaliyetlerde kendi yararına kullanmaktadır. Bu şekilde liberal sistemin ekonomik düzeninde kendi çıkarlarını optimize edecektir⁹⁵. Diğer bireyler için bu durumun geri dönüşü, bireysel faaliyetlerin de onların yararına gerçekleşmesidir. Gelirlerin artması yeni yatırımların da yayılmasına sebep olacaktır. Yatırımların artması istihdamın çoğalmasına ve bu da yeni bireysel kazançların oluşmasına olanak sağlayacaktır⁹⁶.

Bu ekonomik düzenin önünde bulunan en büyük engel devletin müdahalesidir. Devlet, serbest piyasa faaliyetini durduramaz. Devletin görevlerinden biri de ekonomik sistemin kurallarının ihlal edilmesini önlemek ve ekonomik özgürlüğü korumaktır⁹⁷.

Liberal sistemdeki ekonomik düzenin temeli, piyasa ekonomisi ve bunun sonucunda varlıkların, hizmetlerin ve malların serbest dolaşımıdır. Kişinin servetini bulması, devlet baskısı ve bu baskı karşısında bireylerin direnmesini kolaylaştıracaktır⁹⁸.

Serbest sistemdeki ekonomik düzenin temeli olan serbest piyasa temelli anlayış hakkında bazı olumsuz düşünceler de vardır. Serbest piyasa teriminin “*bırakınız yapınlar sistemi*” ile aynı anlama geldiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kötü bir çağrışım

⁹³ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 11.

⁹⁴ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 65.

⁹⁵ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 223.

⁹⁶ Hayek, “Liberalizm”, 210.

⁹⁷ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, 231.

⁹⁸ Akçetin ve Akçetin, “Liberalizmin Dönüşümü”, 20-21.

taşıdığı söylenebilir. Liberal geleneğin dışındaki yazarlar en çok bu kavramın olumsuz sonuçlarıyla ilgilenmektedirler⁹⁹.

Ludwig von Mises'e göre liberalizm, uygulamalı ekonomiyi ifade etmektedir. Mises ekonomik özgürlükler ile siyasi özgürlüklerin bir bütün olduğunu ileri sürmektedir. Düşünür'e göre düşünce, ifade, toplanma ve örgütlenme gibi özgürlükler ekonomik özgürlükle bir bütündür. Dolayısıyla devletin piyasaya yaptığı tüm müdahaleler sadece ekonomik değil sivil özgürlükleri de sınırlamaktadır¹⁰⁰.

Mises, piyasa ekonomisini ekonomik özgürlükle eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Ekonomik özgürlük ile genel olarak özgürlük arasındaki ilişki birbirinden ayrılamaz. Piyasa ekonomisinin ortadan kalkmasıyla birlikte tüm özgürlükler ve siyasi haklar ortadan kalkacaktır¹⁰¹. Dolayısıyla piyasa ekonomisi olmadan özgürlüğün varlığından bahsetmek mümkün değildir. Özgürlük, liberal ekonomik düzende rekabeti sağlamaktadır. Rekabette işçiler istedikleri her işi yapabilir ve tüketiciler istedikleri yerde alışveriş yapabilirler. Liberal ekonomik düzende her birey sınırsız olanaklara sahiptir. Böylece bireyleri özgürleştirmektedir. Siyasi özgürlükler ile ekonomik özgürlüklerin yakından bağlantılı olduğu ileri sürülebilir. Birbirlerinden ayrılamazlar. Ekonomik özgürlüğün olmadığı yerde, siyasi özgürlüğe de yer yoktur. Piyasa ekonomisi, üretim araçlarının özel mülkiyetine izin vermektedir. Tüm kişisel hakların yanı sıra mülkiyet haklarını da vermektedir¹⁰². Liberal bir ekonomik sistem, mülkiyet haklarının bireyler arasında paylaşıldığı bir sistemdir. Özel mülkiyeti içermeyen sistemlerin liberal bir ekonomik düzen oluşturduğu söylenemez. Bu ekonomik düzende insanların kendileri için hareket etmesi esastır. Bireyler kendi ihtiyaçları için çabalar ve başkalarının yararına çalışırlar¹⁰³.

⁹⁹ Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, 192; Butler, *Classical Liberalism*, 55-56.

¹⁰⁰ Yasemin Abayhan, "Sosyal Psikoloji Perspektifinden İnsan Doğası ve Liberalizm", *Liberal Düşünce Dergisi*, 81 (2016): 41; Richard M. Ebeling, "Ludwig von Mises: Özgürlüğün Ekonomik Politikçisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, 46 (2006): 130.

¹⁰¹ Ebeling, "Ludwig von Mises", 130.

¹⁰² Ebeling, "Ludwig von Mises", 122.

¹⁰³ Mises, "Liberalismus", 281-284.

B. Sosyalist Anayasacılık

1. Kavram Olarak Sosyalizm

Siyasi bir ideoloji olarak sosyalizm, büyük ölçüde Sanayi Devrimi'nin ekonomik ve sosyal sonuçlarına karşı bir tepki olarak belirmiştir. Ekonomik alanda özellikle aydınlanma ve sanayi devrimi sonucunda şekillenmiş olan sosyalizm, işçilerin emeğinin sömürülmesine karşı çıkan bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Sosyalizm kelimesi ise Latince "kamu", "ortak" anlamına gelmektedir. Bu ideoloji üretim araçlarının kamu mülkiyetine dönüştürülerek siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda sosyal adaletin gerçekleşmesini amaçlamaktadır. *Sosyalizm* kelimesinin günümüzdeki anlamıyla ilk defa Fransız filozof Henri de Saint Simon tarafından toplum üzerindeki teorilerinde kullanıldığı görülmüştür¹⁰⁴. Saint Simon kendi teorilerinde reformist düşüncelerini sosyalizmle bağdaştırarak ortaya koyduğu fikirleri sayesinde "*Fransız Sosyalizminin Kurucusu*" olarak da anılmaktadır¹⁰⁵. Düşünürün öne sürdüğü fikirlerin Karl Marx'a da büyük ilham kaynağı olduğu bilinmektedir¹⁰⁶. Sosyalist grupların hemen hemen hepsi toplumun güzide azınlığına hizmet etmeyi reddedip halkın çoğunluğuna, eşitlikçi bir toplum yapısını savunarak, dayanışma içerisinde hizmet etmeyi tercih etmişlerdir¹⁰⁷.

2. Bir Siyasal Sistem Olarak Sosyalizm

Sosyalist sistemin ideolojisinin temelini Thomas More'un kurduğu bilinmektedir. Thomas More, 1516 yılında yayınlamış olduğu "*Ütopya*" adlı eserinde kolektif ve komün içinde bir yaşam hayal etmiştir¹⁰⁸. Ütopya kelimesi anlamı Yunan dilinde "*hiçbir yerde olmayan bir yer*¹⁰⁹" anlamına gelmektedir. Adı geçen eserde yazar, o dönemdeki İngiliz yaşam sistemi ile toplum düzenini eleştirerek, tamamıyla kurgulanmış, hayal gücü ile

¹⁰⁴ Cemil Meriç, *Saint-Simon. İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 67-68.

¹⁰⁵ George Esenwein, "Socialism", *New Dictionary of the History of Ideas* (2004): 2227; Fazilet Ahu Özmen Akalın, "Claude-Henri de Saint-Simon, Saint-Simonizm ve Toplumsal Değişim: Askeri Toplumdan Sanayi Toplumuna Geçiş", *Akademik Hassasiyetler*, 8/15 (2021): 48; Meriç, *Saint-Simon. İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, 11.

¹⁰⁶ Akalın, "Saint-Simonizm ve Toplumsal Değişim", 48; Göze, *Siyasal Düşünceler*, 297-298.

¹⁰⁷ Ray Nunes, "What Is Socialism?" (1991): 1, <https://www.marxists.org/history/erol/new-zealand/nunes-socialism.pdf>.

¹⁰⁸ Denis Proşin, "Politiçeskaya İntriga: Evalusya, Tendensiya, Kritika", *Evrin, Eğilim Kritik Dergisi*, 2/82 (2012): 134; Yuliya Smirnova, "İnsanoğlunun Sosyal Gerçeğe Dönüşü gibi Bir Ütopya" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kazan Devlet Üniversitesi, 2014), 39.

¹⁰⁹ İbrahim Yücedağ, "Ütopyalar ve Toplum Sınıflamaları İlişkisi Üzerine", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/1 (2011): 201.

oluşan Ütopya Devlet adasının yaşam tarzını yazıya dökmüştür¹¹⁰. Thomas More'un toplumun kolektif bir ortamda yaşam tarzı ile başlayan fikirleri daha sonra Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşüncelerinde birleştirilerek bilimsel bir teori ortaya çıkmıştır¹¹¹.

Marx ve Engels tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizmi birleştirmişlerdir¹¹². Tarihsel materyalizm – insanlık tarihinde örgütlenme sonucunda meydana gelen tüm değişimlerin devam eden ve devam edecek olan bir süreç olduğunu savunmaktadır. Hegel, toplumun sürekli bir değişim içerisinde olduğunu ve bu sürecin başlangıcının düşünceden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Oysa Marx sürecin başlangıcının maddi etkenler olduğunu savunur. Düşünce, din, sanat ve siyasal örgüt gibi güçlerin ise maddi etkenlerden sonra ortaya çıkacağı üzerinde durmuştur. Dolayısıyla Marx ile Engels'e kadar Hegel'den başlayan düşünce birkaç değişime uğramıştır¹¹³.

Karl Marx ile Friedrich Engels'in bu fikirleri ortaya koydukları dönem Sanayi Devrimi sonucunda ortaya çıkan olumsuz durumlara denk gelen dönemdi. Sanayi Devrimi'nde Avrupa'daki işçiler ağır çalışma şartları altında, izinsiz, teşviksiz herhangi bir sosyal hakka sahip olmadan çalışmak zorunda kalmışlardı. Kadınlar ve çocuklar dâhil olmak üzere 16 saatten fazla çalışmaktaydılar. Sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan bu durumu Marx eleştirerek kapitalizmin getirmiş olduğu bu adaletsizliği ortaya koymuştur.

¹¹⁰ Yazar, adasında elli dört şehir, her şehirde aynı dil, aynı kurumlar, aynı yasaların yürürlükte olduğunu belirtmektedir. Adada özel mülkiyet yoktur. Stoklar, topraklar, evler ve hammaddeler herkesindir yani ortaktır. (Bkz. Köksal Alver, "Ütopya: Mekân ve Kentin İdeal Formu" *Sosyoloji Dergisi*, 3.18/1 (2009): 145). Yazarın bu eseri 1516 yılında yayıldığını belirtmemiz gerekmektedir. Bir hayal gücü ile kurgulanmış olan eser, o dönemde anlamsız ve gereksiz olarak görülmüştür. Ancak aradan 500 yıl geçmesine rağmen eserdeki bazı konular günümüzde gerçekleşmektedir. Örneğin kadın erkek eşitliği, din ve vicdan özgürlüğü, çalışma saatinin belirtilmesi gibi konular halen güncelliğini korumaktadır. Thomas More, eserinde "Ütopya devletinin gerçek olması istenebilir ama bu bir umuttan çok bir dilektir" şeklinde bir cümle kurmuştur. Yazar gerçekte eserinin yaşam şansı olduğu konusunda kuşkuluydu. Thomas More'un eseri sadece bir kurgu, bir dilek olarak kalsa da bu fikirler daha sonra diğer düşünürler tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bilimsel bir teori olarak bunu Karl Marx ile Friedrich Engels yazıya dökmüştür. İnsanoğlu, sürekli ideal bir toplum arayışı içindedir. Düşünürlerin ideal bir toplum inşa edebilme konusundaki eserleri sonraki dönemlerde gelen felsefecilerin yeni ütopya yaratmalarına yol açmıştır. Firdevs Canbaz Yumuşak, "Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği", *Bilgi*, 61; Bu fikirlerin yazıya dökülmesinde sadece Thomas More'dan etkilenecek değil aynı zamanda Hegel ve Ludwig Andreas Feuerbach ile Fransa'daki ütopyik sosyalistler ile klasik İngiliz milli iktisatçılarından da etkilendiğinin belirtilmesi gerekmektedir. (2012): 49; Arzu Maltaş Erol ve Kemal Görmez, "Ütopyalarda Mekân Tahayyülleri: Utopia'nın Mekânı", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), (2016): 82; Göze, *Siyasal Düşünceler*, 137; Robert Owen, "New Harmony"; Karl Marx "Das Kapital" eserleridir.

¹¹¹ Meriç, *Saint-Simon. İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, 11.

¹¹² Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 83-84.

¹¹³ Kutay Gökdeniz, "Ekim Devrimi'nden Federasyon'a Rusya'da Rejim Yapılanması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 57 (2016): 446; Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan Günümüze...*, Çev. Figen Dereli, (İstanbul: İnkılâp, 2014), 503.

Yaptığı çalışmalar sosyal adaletin ve eşitliğin sağlanması gerektiği fikri etrafında şekillenmiş ve daha sonra marxisizm olarak adlandırılan bir ideolojiye dönüşmüştür.

Sosyalist sistemi ideolojik bir konuma getiren esas sebeplerden sanayinin gelişimi, kapitalizm ve burjuva toplumun üstünlüğüdür. 1700’lerin sonlarında, Batı ülkelerinde endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle beraber makineleşme sayesinde seri üretimlerde bulunulmuş ve üretim kitlesel hale gelmiştir. Öte yandan, toplumsal yaşamın çoğunun temelini oluşturan geleneksel üretim yöntemleri ve meslekler önemini kaybetmiştir. Teknolojinin üretim aşamasında kullanılmasının küçük iş adamları ve tüccarlar için yoksulluğa yol açtığı zamanlar olmuştur¹¹⁴. Sonuç olarak, fakirleşen çiftçiler, zanaatkârlar ve köylüler şehre taşınmaya başlamıştır. Şehirde, insanlar işgücüne göre çok düşük ücretler alarak yaşamaya çalışmışlardır¹¹⁵.

Üretim sürecinde günden güne istihdamın çok daha fazlasına ihtiyaç duyulmaya başlandı. Fabrikaya akın eden işçiler, endüstri tarafından yedek güçler olarak görülüyordu. Bu işçiler çok zor şartlar altında çalışıp çok zor koşullarda istihdam edilmişlerdir¹¹⁶. Ucuz işgücünden yararlanan bireyler, neredeyse makinelerle rekabet edecek hale getirilmişlerdir. Ancak kendi emeklerinden başka satacak hiçbir şeyi olmayanlar, kendi emeklerini çok düşük ücretlere satmak zorunda kalmışlardır¹¹⁷. Karşılaştıkları zor koşullara rağmen bu kesim, rekabetçi ve sömürücü kapitalist sistemi reddederek sosyalizm fikrini daha çok benimsemiştir¹¹⁸. Bu durumdan huzursuz olan işçiler, dünyada devrimci güce dönüşerek oluşan sistemi yıkmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla sosyalizm fikrinin özellikle işçiler tarafından benimsenmesi ve işçi örgütlerindeki ideolojik role dönüşmesi doğaldır. Bu gelişmeler toplumda burjuvazi ile proleterya arasında net bir ayrımın oluşmasına neden olmuştur.

Marx toplum içinde oluşan kaos ve adaletsizliğin temelinde özel mülkiyetin olduğuna inanmıştır. Çözüm ise özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıdır. Dahası bir toplum sınıfı olarak nitelendirilen burjuvaziye ve kapitalizm düşüncesine son vererek

¹¹⁴ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 14.

¹¹⁵ Erol Zeytinoğlu, *Ekonomik Sistemler*, (İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Ekonomi Fakültesi Yayınları, 1985), 52.

¹¹⁶ Oya Sencer, *Türkiye’de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, (İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969), 89-90.

¹¹⁷ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çev. Celal Üster ve Nur Deriş (İstanbul: Can Yayınları, 2010), 57.

¹¹⁸ Olcay Özkaya Duman, “Tarih Bilimi ve Bilgisi Açısından Aydınlanmadan Günümüze Sorularla Tarih Felsefeleri ve Kavrayışları”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2010): 12.

kapitalizm düşüncesinin yol açtığı engelleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu bilgilere dayanarak, sosyalizm sisteminin liberalizmdeki bireylerin refah düzeylerini tam olarak garanti edemeyeceği fikrine karşı olarak geliştirildiği söylenebilir. Sosyalist sistemi tanımlamamız gerekirse, “üretim araçları mülkiyetinin kamuya ait olduğu, bu araçların insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere toplumu yöneten organ tarafından üretime tahsis edildiği iktisadi organizasyon biçimidir¹¹⁹” denilebilir.

Marx, kendi tezinde tarihsel ve toplumsal süreçleri dikkate alarak gelecekte yer edinecek olan toplumsal yapıları ve değişim süreçleri hakkında tahminde bulunmuştur. Yani insanın tarih boyunca değişen sosyal ilişkilerinde sınıfsız bir toplumdan sınıflı topluma geçiş sürecini ele almaktadır. Bu süreci teorik bir şekilde anlatmaya çalışırken devlet, hukuk, din, devrim ve sınıf gibi kavramları birleştirerek marxist teoriyi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ilk kez çalışmalarında tarihsel materyalizm kavramını kullanarak insanlık tarihini açıklar. İlk toplumdan kapitalist bir topluma kadar üretimin başrolde olduğunu vurgulayıp, üretimin çoğalmasıyla birlikte devlet içinde çeşitli sınıfların oluştuğunu ileri sürer. Her toplumun ve devletin tarih boyunca varlıklı ve varlıksız sınıflar arasında “*sınıf çatışmasına*” vurgu yapmaktadır. Tarihin ve fikirlerin insanoğlunun kendisi tarafından ortaya çıktığını ve egemen gücün maddi koşullardan kaynaklandığını belirtmektedir. Toplum içindeki çatışmaların ana kaynağının mülkiyet ve üretim olduğunu vurgular. Dolayısıyla, üretim ve mülkiyetin eşitsiz dağılımının toplum içinde sınıf çatışmasına yol açtığına inanmaktadır¹²⁰.

Yazara göre, toplum içinde yer alan sınıflar arası çatışma egemen güce sahip olanların hâkimiyete geçmesine ve her sınıfın kendi çıkarını toplumun çıkarıymış gibi göstermesine yol açmıştır. Böylece ürün sahipleri aynı zamanda toplumun önderi olarak ideolojik bir araca da dönüşmektedir. Üretim yapan egemen güçlerin çoğalması ve kendi aralarındaki rekabet hali, o gücü üretici güç olmaktan çıkıp yıkıcı güç haline çevirir. Bununla bağlantılı olarak toplum içinde herhangi bir güce sahip olmayan aynı zamanda toplumun tüm yükünü taşıyan bir işçi sınıfı doğmuştur¹²¹. İşçi sınıfının maddi durumunun

¹¹⁹ Hüseyin Şahin, *İktisada Giriş*, (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2002), 36-37.

¹²⁰ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 84-85.

¹²¹ Özçınar, “K. Marx’ın Feuerbachçı Hegel Eleştirisi”, 181.

ve çalışma şartlarının değişebilmesi için öncelikle fikrin değişmesi gerekir. Fikrin ve maddi koşulun değişimi için de tek seçenek devrimdir¹²².

Böylece Marksist felsefe, her dönemin egemen sınıflarının fikirlerinin egemen ve baskın olduğunu belirterek egemen olan sınıfın da maddi güce sahip olduğunu vurgular. Maddi üretim araçlarını kendi elinde tutan bu egemen güç aynı zamanda toplumun entelektüel gücünü de ele geçirmektedir. Dolayısıyla daha alt sınıfta bulunanların egemenliği kendi ellerine geçirmeleri için mücadele vermeleri gerekmektedir. Bu mücadele ancak devrim yoluyla gerçekleşmektedir. Burjuva sınıfının yani azınlığın çoğunluğu sömürmesine dayanan bu durum sınıfsız bir üretim biçiminin gerçekleşmesini, yani bütün sermayeyi ortak mülkiyete, yani toplumun mülkiyetine dönüştürmesini gerekli kılmaktadır. Bu dönüşümün tek önderinin bir sınıf, daha sonra siyasal bir parti olacağı vurgulanmaktadır¹²³. Devrimin olmazsa olmaz tezini savunan Marx ve Engels bu fikirlerini şu şekilde açıklamaktadırlar: “Bu yüzden devrim, yalnızca egemen sınıf başka biçimde devrilemeyeceği için değil, aynı zamanda işçi sınıfı ancak bir devrimle kendisini çağların pisliğinden arındırabileceği ve toplumu yeniden kurabileceği için gereklidir¹²⁴”.

Bu şekilde yapılan açıklamanın ardından sınıf mücadelesi ve devrim sonrasında neler olacağı da tahmin edilmeye çalışılmıştır. Devrimin işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilmesinden sonra toplumda devletin olmayacağı, özel mülkiyetin ortadan kalkacağı ve toplum içinde sınıfların oluşmayacağı belirtilmiştir. Bütün bu aşamalar sonrasında ancak insanoğlunun gerçek özgür bir toplumu oluşturabileceğine inanılmaktadır¹²⁵.

¹²² Cevat Özyurt, “Marx’ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2007): 216, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/86084>

¹²³ Gökdeniz, “Rusya’da Rejim Yapılanması”, 446; Karl Doehring, *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*, Çev. Ahmet Mumcu, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015), 121.

¹²⁴ İgor Gali vd., *Sovyetler Birliği Neden/Nasıl Yıkıldı*, Cev. Arif Berberoğlu, (Ankara: BRC Basım, 2008), 35.

¹²⁵ İşçi devlet aşamasında siyasi iktidarın oluşumu yoluyla örgütlenmeyi tamamlayan bir yapı oluşmaktadır. Örneğin, Sovyet Anayasası’nın ilk maddesi “*Sovyetler Birliği, köylülerin ve işçilerin sosyalist devleti*” tanımına sahiptir. Bu aşama süresince zihniyetin değişiminde bir fark yaratmak için devlet olarak alınması gereken önlemler bulunmalıdır. Dolayısıyla devletin işlevi, sosyalist dönüşümü gerçekleştirmenin ilk koşulu olarak görülen toplumsal mülkiyetin gerçekleşmesi açısından üretim araçlarının devletleştirilmesini ve özel mülkiyetin kaldırılmasını sağlamaktır. Ayrıca “*herkesin emeğine göre*” için sağlanması gereklidir. Başka bir deyişle paylaşılan yöntemlerin uygulanması devam edecektir. Yani sosyalist devletin bu aşamasında hem sosyalist hem de kapitalist unsurlar mevcut olacaktır. Sınıfsız toplumun üst aşamasını

Sosyalizmde bahsedilen aşamalardan ikisi gerçekleşirken devlet müdahalesine direnilmesi gereklidir. Sınıfsız toplumsal yapının bir üst aşaması olan komünizm düşüncesinde, “herkese kapasitesi ölçüsünde” ve “herkesin ihtiyacı kadar” ilkelerinin üstün olduğu dönemde devletin kendiliğinden ortadan kalkacağına inanılmaktadır¹²⁶. Başka bir deyişle, bu iki ilkenin temeline dayanan dağıtım usulünde hiçbir hukuki düzenlemeye gerek kalmayacağı da savunulmuştur¹²⁷.

3. Sosyalist Sistemin Temel İlkeleri

a. Kolektivite

Sosyalist sistemin temel ilkelerinden birisi “*Kolektivite*”dir. Kolektivite kelimesi Latince “*collectivus*” kelimesinden türemiştir. Kolektivite kelimesi, ortak özelliklere veya amaçlara sahip olan, birbirini korumak veya birbirlerine yardım etmek için bir araya gelen bir dizi bireyleri tanımlamaya hizmet eder. Sosyalizmde kolektivite ilkesi bireylerin sosyalizmi inşa etme, hep beraber kapitalizme direnerek komünizme ulaşmayı hedef alan kolektiviteyi açıklar¹²⁸. Daha açık bir şekilde ifade edilmesi gerekirse bu fikir, tüm olumsuzluklara ve çatışmalara neden olan kapitalist üretim ilişkisine kolektif bir biçimde karşı çıkmayı amaçlar. Kolektif yapı, toplumsal kutuplaşmayı ve eşitsizliğin oluşmasını engellemektedir. Ortak mülkiyet anlayışı ise bu kolektif yapıyı daha da bağdaştırmaktadır. Buna örnek olarak sanayi devrimi esnasında fabrika işçilerinin bir araya gelip kapitalist sistemin oluşturduğu olumsuzluklara direnmesi örnek verilebilir¹²⁹.

Bu doğrultuda 19. yüzyılda sosyalizmi destekleyen sendikalar ve siyasi partiler yayılmaya başlamıştır. Sonuç olarak, işçi sınıfı yavaş yavaş kapitalist bir toplumla

oluşturan komünizmde devlet tamamıyla ortadan kalkmış oluşacaktır. Bu aşamada, toplum sınıflandırmasının tamamen ortadan kalkacağı ve “herkesin ihtiyacı kadar” ilkesi geçerli olacağına inanılmıştır. Bkz. Jean-Marie Albertini, *Ekonomik Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1995), 53; Aslan Yaman, *Sovyetler Birliğinden Rusya Federasyonu’na, Sovyet Sosyalizminin Anayasaları (1918-1924-1936-1977-1993)*. (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2017), 81; Albertini, *Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, 53; Etkü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 97; Lev Trotsky, *İhanete Uğrayan Devrim*, Çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998), 75; H. Yasemin Özügür, “Rusya’da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu”, içinde *VI. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, (Ankara, ODTÜ, 2002), 3.

¹²⁶ Ali Özgüven, *İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992), 150.

¹²⁷ Özügür, “İstikrar Sorunu”, 3-4.

¹²⁸ “Karta Slova i Vırajeniya Russkogo Yazıka Sözlüğü”, (Erişim Tarihi 21.06.2022), <https://kartaslov.ru/%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2>.

¹²⁹ Heywood, *Siyaset*, 572.

bütünleşen sosyalist bir gelenek oluşturmuştur. Sosyalizm taraftarları, insanlığın sosyal bir çekirdeği olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede, insan yeteneğinin kaynağı toplumdur. Bu nedenle bireylerden çok topluma odaklanılmaktadır¹³⁰. Yani bireyi toplumdan ayrı tek başına değerlendirmezler. Bu nedenle sosyalist sistem savunucuları, liberalizmdeki bireyci yaklaşımın aksine, iş birliği ve dayanışmaya dayalı bir topluluk fikrini toplum lehine ortaya koymuşlardır¹³¹. Sosyalistler için birey, toplumun öznesi olarak var olmasına rağmen, sonuç olarak sosyal bir canlıdır. Bu nedenle bireylerin doğumdan önce bile sosyal bir yönü vardır. Ayrıca, bireylerin toplumdan bağımsız olduğu varsayılmadığı için, bireysel özgürlük de büyük bir önem taşımamaktadır.

b. Dayanışma

Sosyalist sistemin en büyük hayallerinden biri ortak düzen fikridir. Ancak bu hayalleri gerçekleştirmek için insanların sadece birlikte hareket etmeleri değil, birbirleri için orada olmaları gerekmektedir. Kolektif düzende rekabetin yerine dayanışmaya yer verilmektedir. Birikimden çok paylaşıma, bireycilikten çok grupçuluğa dayanmaktadır. Bu sistemde sosyal eşitlik en önemli önceliktir. Sosyalist düzene özgü özneler, ancak toplu olarak var oldukları takdirde özgürlüklerini gerçekleştirebileceklerdir. Fakat topluluğun bu üyeliklerinin, bireylerin sıklıkla paylaştığı niyetin karşılıklı olarak gerçekleştirilmesinin, zorlama olmadan, yani gönüllü bilgi ve ortak anlayışla gerçekleştirilebileceği tartışılmaktadır¹³². Başka bir deyişle, ortak katılıma dayalı topluluk, iş birliği ve sahiplik kavramı sosyalist sistemin kalbinde yer almaktadır. Dolayısıyla bireylerin toplum dışında tek başına bağımsız bir şekilde değerlendirilmesine ve ön plana çıkarılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır¹³³.

c. Toplumsal Mülkiyet

Liberal ideolojinin aksine sosyalist düşünce, özellikle üretim araçlarının özel mülkiyetin konusu olamayacağını savunmuşlardır. Sosyalizmde asıl amaç üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolünün devlet tarafından sağlanmasıdır. Dolayısıyla üretim araçlarını özel ellerden alıp topluma aktarmayı daha doğrusu kamulaştırmayı

¹³⁰ Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev. Bekir Berat Özipek (Ankara: Adres Yayınları, 2018), 569.

¹³¹ Tamer Yıldırım, “Sosyalizm (Michael Newman’ın Socialism Eseri)”, Çev. Hakan Gür, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/34, (2016): 143-147.

¹³² Duman, “Tarih Felsefeleri ve Kavrayışları”, 14.

¹³³ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Levent Köker (Ankara: BB101 Yayınları, 2018), 128.

hedeflemektedir. Sosyalistlere göre, üretim kaynaklarının kamulaştırılması, gelir eşitsizliğini ortadan kaldırıp toplum tabakalaşmasını engelleyecektir. Bu şekilde kamu mülkiyeti esasına dayalı düzen içerisinde kaynakların toplum yararına sağlanacağına inanılmıştır.

Sosyalist ideolojinin özel mülkiyete karşı olmasına rağmen bireyin kişisel ve temel ihtiyaçlarını karşılaması açısından çok sınırlı da olsa SSCB’de “*kişisel mülkiyete*” yer verilmiştir¹³⁴.

d. Mutlak Eşitlik

Sosyalist sistemin temel amacı, gelirin adil dağılımı ve sosyal refahın genişletilmesidir. Ancak mülkiyeti kamulaştırılan sosyalist rejimin uygulandığı ülkelerde, merkezi yönetimin toplumsal eşitliği ne kadar savunduğuna bakılması gerekmektedir. Sosyalist fikirler, devrimden sonra oluşan devletin ikili bir karaktere sahip olacağına dikkat çekmektedir. Bir yanda sosyal mülkiyeti kapitalizmden koruyan sosyalizm yanlıları, diğer yanda devletin belirli bir süre için belirli ayrıcalıklar tanıdığı bir burjuva sınıfı bulunmaktadır. Bu nedenle devrimden sonraki geçiş döneminde, oluşan bu duruma Proleterya diktatörlüğü denilmiştir. Sosyalist düşüncenin amacı bu eşitsizliği ortadan kaldırmaktır¹³⁵.

e. Sosyalist Sistemde Ekonomik Düzen ve Mülkiyet Anlayışı

Marx’ın ve Engels’in yaşadığı ve şahit olduğu “*vahşi kapitalizm*” yıllarında fabrikada çalışan işçilerin çok ağır şartlar altında çalıştıklarına dikkat çekerek düşünürler, işçilerin herhangi bir sosyal haklarının olmadığını altını çizmişlerdir. Zor şartlar altında çalışmayı ve kapitalistlere emeğini satmayı reddeden bireylerin, tüm yaşam olanakları elinden alınmıştır. Bu nedenle çalışma koşulu ve ücretlerine dayalı herhangi bir pazarlık yapamayan işçinin hakkı devlet tarafından savunulamamıştır. Çünkü devlet liberal düşünceden kaynaklı olarak ekonomiye karışamamıştır. İşçi, kapitalist sistem şartları içinde kendisi tarafından üretilmiş olan ürüne sahip olamamıştır¹³⁶. Dahası Marx, işçi

¹³⁴ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 102-103.

¹³⁵ Işık, “J. J. Rousseau”, 109; Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 93.

¹³⁶ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 23-24; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 185.

emeğiyle üretilmiş olan ürüne kapitalistin el koymasını ekonomik yabancılaşma olarak nitelendirmiştir¹³⁷.

Liberalizm fikrinin yayılması sonucunda devlet, sadece adaleti ve güvenliği sağlamakla yükümlü olmuştur. Bu da insanlar arasındaki gelir ve çıkar çatışmalarına karışamayan güçsüz bir devleti ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla sosyalizm düşüncesinde, insanlar arasındaki çıkar çatışmasını çözmek, işçilerin sosyal haklarını yerine getirmek ve toplum tabakalaşmasını engellemek amacıyla devletin müdahaleci bir pozisyonda olması gerektiği vurgulanmıştır.

İnsanlar arasındaki çıkar çatışmasını çözmek üzere devletin bir hakem rolünü üstlenmesi gereklidir. Sosyalistlere göre varlıklı sınıfın işçilerin emeğini sömürdüğü düzende, devlet tarafsız kalamaz. Aksine devlet varlıklı sınıf üzerine bir baskı aracı olarak kullanılmalıdır. Liberalizm düşüncesini ve kapitalist ekonomi sistemini reddeden sosyalistler, kapitalizmi insan niteliğini zedeleyen, ayaklanmasını engelleyen ve kuvvet kullanarak itaate zorlayan bir kurum olarak görmektedir¹³⁸. Dolayısıyla kapitalist sistemde emeğini satmaya mecbur kalan ve emeğinin ürününe sahip olamayan işçi, kendini aciz, yardıma muhtaç ve güçsüz konumuna düşürmektedir. Kapitalist sistemin işçiler üzerinde yarattığı bu olumsuzluklar işçinin adaleti sağlayan ve düzeni kuran bir güç arayışı içinde olduğunu göstermiştir. Marx'a göre bu güç devlet olmalıdır¹³⁹.

Varlıklı sınıfın oluşmasının asıl nedeni olarak üretim araçlarına vurgu yapan Marx ve Engels, devletin öncelikle tüm üretim araçlarını kamulaştırması gerektiğini ileri sürmektedir. Üretim araçlarının belli bir azınlığın elinden alınması neticesinde, toplum içinde gelir adaletsizliği sorunu ortadan kalkmış olacaktır. Bu nedenle işçilerin (*proleterya*) diktatörlüğünün zaferi sonucunda sanayi, tarım, üretim araçları devletleştirilerek, kapitalist unsurlar yok edilecektir. Yani mülkiyet, sosyalizm ruhuyla yeniden dağıtılmalı ve ilgili politikalar kurumsallaştırılmalıdır. Bu aşamadan sonra, toplum içinde servet üzerine tam eşitlik sağlanmamasına rağmen sömürü yok edilecektir¹⁴⁰.

¹³⁷ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 96; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 23-24; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 188.

¹³⁸ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 96.

¹³⁹ Göze, *Siyasal Düşünceler*, 318-319.

¹⁴⁰ Göze, *Siyasal Düşünceler*, 313.

Sosyalizm üretime önem vermektedir. Dolayısıyla ekonomik alanda bireylerin ürettikleri kadar ürün elde edecekleri öngörülmüştür. Bu sistemde devlet plana dayalı üretim yaparak tam eşitliği sağlamaya çalışacaktır. Çatışma esnasında işçi sınıfı egemen hale gelip komünizmi inşa edecektir. Sosyalist bir düzeyde devletleştirme ve üretime dayalı devlet politikası komünist sisteme geçiş yapacaktır. Komünist sistemde üretimin bolluğu, insanlar arasında eşitliğin sağlanması sonucunda devlet kalkacak, insanlara ise üretim ihtiyaçlarına göre ürün dağıtılacaktır¹⁴¹.

Sosyalizm, devletin ekonomi alanında aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Üretim, ihracat ve ithalat gibi iktisadi alanları kapsayan tüm faaliyetlere müdahale etmeyi ve planlamayı amaçlamaktadır¹⁴². Bu şekilde kurulan düzen sonucunda kapitalist sistemden kalma üretim şeklinin ortadan kalkacağına inanılmaktadır. Sosyalist ekonomi sisteminin temel mekanizması planlamadır. Planlamanın asıl amacı bireysel piyasa sistemini ortadan kaldırmak, devlet tarafından belirlenmiş olan fiyat ile iş gücünün dağılımını yapmak, toplum içindeki sınıfları kaldırmak, herkesin eşit seviyeye gelmesini sağlamaktır. Böylece kapitalist sistemde baskın olan özel teşebbüsü reddederek, devlet teşebbüsüne yönelmektir¹⁴³.

Marxizmde insan haklarının, kişinin sosyo-ekonomik koşulları çerçevesinde geliştiği söylenebilir. Bu nedenle Marxist düşünceyi uygulamaya alan SSCB’de, devlet bir nevi kişiyi sömürüden kurtaran, ona eşitliği ve hakkı dağıtma görevi üstlenmiştir.

4. Bir Sosyalist Sistem Örneği Olarak SSCB

a. SSCB’nin Kuruluşu

19. yüzyılda sanayileşme, Avrupa ülkeleri ile diğer ülkelerin siyasi ve idari yapısını etkilemiştir. Endüstrinin gelişimi ile sanayi sektöründe işçiler, işsizlik gibi sorunlarla karşılaşmışlardı. Sanayileşmeyle birlikte, gelir adaletsizliği nedeniyle toplum içinde sınıflar arasındaki fark hissedilmeye başlandı.

20. yüzyılda Rusya’da birbirinden belirgin bir şekilde ayrılan bir sınıf ayrımı bulunmamaktaydı. Fakat Rusya bu dönemde I. Dünya Savaşı’nın mücadelesini vermekteydi. Devlet buhran ve kıtlık içindeydi. Rusya tarihinde etkin bir iz bırakan 20.

¹⁴¹ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 95.

¹⁴² Heywood, *Siyaset*, 574.

¹⁴³ Göze, *Siyasal Düşünceler*, 316.

yüzyıl, Rusya için 1905 Devrimi, 1914 yılında I. Dünya Savaşı ve 1917 Devrimi gibi zor dönemlerden oluşmaktaydı. Daha önce 1905 tarihinde bir devrimi atlatan Rusya I. Dünya Savaşı sırasında arka arkaya iki devrim yaşadı¹⁴⁴. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi 1917'nin başında Rus halkı için artık dayanılmaz bir hale geldi¹⁴⁵. Rusya 1917 yılına doğru ağır sorunlarla karşı karşıya kaldı. Uzayıp giden I. Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisine verdiği zarar ülkenin her bir alanını etkiledi. Kıtılık içinde yaşayan, soğukta donan halk artık Çarlığa karşı ihtilalci gruplar haline dönüştü. İnsanlar savaşın derhal durdurulması talebi ile sokaklara akın etmeye başladı. Ülkenin ekonomik durumu oldukça kötü bir durumdaydı. Halk temel ihtiyaçlarını karşılamakta sıkıntı yaşamaktaydı. Köylüler işledikleri toprağa sahip olamadıklarından, işçiler ise yaşam ve çalışma koşullarından şikâyetçiydi¹⁴⁶.

Ülkede şeker, yağ, süt, ekmek ve kömür gibi temel ihtiyaç maddelerinde kıtlık yaşanıyordu. 1917 yılının şubat ayının oldukça soğuk olması nedeniyle yollar ulaşımına kapanmıştı. Bu ayda ilk defa Rusya genelinde ekmek, izin belgesi ile dağıtılıyordu. Ekmek için sıra beklemek saatlerce hatta günlerce sürüyordu. Ekmek ve kömür ihtiyacı olan binlerce kadın 8 Mart 1917 tarihinde tekstil fabrikalarını terk etmişlerdi¹⁴⁷. 8 Mart tarihi Uluslararası Kadınlar Günü'nün kutlanması gibi görülse de aslında ekmek yokluğunu protesto etmek için sokaklara dökülen kadınların trajedisini anlatmaktadır¹⁴⁸. Fakat oluşan bu duruma ne Çar Nikolay, ne de hükümet çare bulabilmişti.

Bütün bu nedenlerin sonucunda şubat ayının sonuna doğru sokak çatışmalarının çoğalması ile birlikte ordunun bir kısmı isyancılar tarafında yer aldı. Kıtılık içinde yaşamını sürdürmeye çalışan halk, silahlı kalabalıklar haline gelerek, ülkeye ait olan önemli binaları ele geçirmeyi hedeflediler. Sokak çatışmalarının yaşandığı sırada

¹⁴⁴ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 486.

¹⁴⁵ Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 28; Tarihi verilere göre savaş sırasında Rus Ordusu 15,5 milyon askeri cepheye sürdü ve bu mücadelede 1,65 milyon ölü, 3,85 milyon yaralı ve 2,41 milyon insan esir verdi. Daha fazla bilgi için: Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 488; Leonid Rıbakovsky, "İkinci Dünya Savaşında SSCB ve Rusya'nın İnsani Kayıpları", *Tarihi Sosyoloji Dergisi*, (2000): 117; Elena Malışeva, "Miroviye Voim i Lokalnie Konfliktı v İstoriyi: Posledstviya, Uroki", *Adıgey Devlet Üniversitesi Dergisi*, (2005): 71. <https://cyberleninka.ru/article/v/mirovyey-voyny-i-lokalnyye-voenny-konflikt-v-istorii-posledstviya-uroki>; Nikolay Voronov, "Savaşlar, Devrimler, Durgunluk - Evrimsel Sonuçlar", *Znamya*, 7 (1995): 4, <http://www.gogolfoundation.narod.ru/vorontcov.pdf>.

¹⁴⁶ 1914 yılında tam üç yıl devam eden bu savaş, milyonlarca kişinin açlıktan ölmesine neden oldu. Zor koşullarda görev yapan askerler savaşın soğuk bir mevsime denk gelmesi ve aç kalmaları nedeniyle savaşmayı reddedip, cepheyi terk eder hale gelmişlerdi. Bkz: Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 525.

¹⁴⁷ Jüliyen takviminde 14 Şubat olarak belirtilmektedir.

¹⁴⁸ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 488.

isyancılar bakanlığın bulunduğu Marinski Sarayı'nı kuşattılar. Başkent'in isyancıların eline geçmesiyle de devrim gerçekleşmiş oldu. İşin ciddiyetini anlayan Çar II. Nikolay, Petrograd'dan kaçmak zorunda kalarak tahtı oğlu Aleksey'e bırakır¹⁴⁹.

Aleksey Aleksandroviç'in tahta çıkmayı reddetmesi, Romanov hanedanlığının sona ermesine neden oldu. Romanov hanedanlığı yerine işleri yerine getirmek ve ülkeyi yönetmek adına bir geçici hükümet kuruldu¹⁵⁰.

Geçici hükümet başkanlığına Prens Lvov getirildi. Prens Lvov Çarın tahttan feragat etmesinden önce başbakan olarak görev yapmaktaydı. Bu şekilde hızla değişen olaylar sonucunda devlet üç ana gruba ayrıldı. Devrim sonrasında geçici hükümet ve Bolşevikler olarak iki ana grup iktidar mücadelesine devam etti¹⁵¹. Bu gruplardan Sosyalist Devrimciler adı altında Bolşevikler şiddetle savaşa karşı çıkıyorlardı. Bunun aksine Geçici Hükümet zafere ulaşana kadar savaşı sürdürmeyi hedef almıştı.

Ekmek protestosundan kısa bir süre sonra 27 Şubat 1917 tarihinde 80 bin işçi çalışma koşullarını ve ekonomik krizi protesto etmek amacıyla Petrograd'da sokaklara dökülmüştür¹⁵². Fabrikalar birbiri ardınca kapanmış, ürün fiyatları artmış, halk açlıkla başa kalmıştır. Sadece mayıs ve haziran ayları arasında yaklaşık 233 fabrika kapanmıştır. Şubat Devrimi sonrası toplam 799 fabrikanın kapandığı belirtilmiştir¹⁵³. Bu durum sonucunda büyük bir ayaklanma beklenmiştir. Geçici Hükümet ülkeyi ekonomik buhrandan kurtarmanın yollarını arıyor, fakat bulamıyordu¹⁵⁴. Bunun aksine isyancıları öldürme, hapse atma ve cezalandırma gibi yöntemlere başvurdu. Bu durum ise isyan eden

¹⁴⁹ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 489; Lev Lur'ye "1914'te St. Petersburg'un Yeniden Adlandırılması: Ölümcül Bir İsim Değişikliği", *BBC News*, 30 Ağustos 2020, (Erişim Tarihi 10.12.2021) https://www.bbc.com/russian/blogs/2014/08/140830_blog_lurie_petrograd; Anna Smirnova, "Petersburg Aydınları: Birinci Dünya Savaşı'nın Başında Vatanseverlik ve Pasifizm", *Petersburg Tarihi Dergisi*, 3/25 (2005): 32, <http://mirpeterburga.ru/upload/iblock/c62/c62a8aded015062389f10042cb5006af.pdf>.

¹⁵⁰ Fedor Gaida, "Geçici Hükümetin Yetkisi (Mart-Nisan 1917)", *Toplum Tarihi Dergisi*, 55/5 (2001): 141-142; Nicholas V. Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 488-489; Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 32.

¹⁵¹ Rex A. Wade, "Rus Devrimi 1917", Çev. Ergin Özler, *Cambridge University Press* (2017): 27. <https://www.iletisim.com.tr/images/UserFiles/Documents/Gallery/rus-devrimi.pdf>.

¹⁵² Rus eserlerinde bu tarih 14 Şubat olarak belirtilmektedir. Bu farklılığın nedeni, o dönem Rusların Jüliyen takvimine göre yaşamalarıdır.

¹⁵³ Leonid Albiter, "1914–1917 Yılları Arasında Yer Alan Birinci Dünya Savaşı Esnasında Rusya'nın Ağır Sanayisi Üzerine", *Samara Üniversitesi Dergisi*, 4/105 (2013): 106-107. <https://cyberleninka.ru/article/v/analiz-promyshlennosti-rossii-v-period-pervoy-mirovoy-voyny-1914-1917-godov>; Vladimir Polkanov, "Falsifikasiya İstoriyi SSSR Kak Metod Predvybornoy Borby Za Golosa Elektorata", *Omsk Devlet Teknik Üniversitesi Dergisi*, 2/54 (2007): 217. <https://cyberleninka.ru/article/v/falsifikatsiya-istorii-sssr-kak-metod-predvybornoy-borby-za-golosa-elektorata>.

¹⁵⁴ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 491.

halkın şiddete daha fazla meyletmesine neden oldu. Ülke içinde böyle bir olayın meydana gelmesi, mayıs ve haziran aylarında Rus ordusunun savaştan kaçmasına hatta köylülerin savaşımayı reddetmesine neden oldu.

Kapsamlı bir şekilde hızla hareket eden devrim, karmaşıktı ve kısa bir süre içerisinde uzun vadeli nedenlerden dolayı şiddetle büyüdü. Uzun zamandır birikmiş olan sorunlar, devrimin yönü ile şeklini değiştirdi¹⁵⁵. Ama Rusya’da ayaklanmalar sadece Şubat Devrimi ile sınırlı değildi. Ülkeyi ve dünya tarihini değiştirecek olan Ekim Devrimi bekleniyordu. Ekim Devrimi’nin önderliği ile planlamasını yapmak üzere daha önce sürgün edilen devrimciler ülkeye geri döndüler. Bunlardan birisi de 1900’den beri sürgünde yaşayan Vladimir Lenin’di¹⁵⁶. Lenin, 3 Nisan 1917’de Rusya’ya geri dönmüştür¹⁵⁷. Onun hayranı olan ve sürekli onu takip eden devrim fanatığı Lev Troçki de 17 Mayıs 1917 tarihinde Petrograd’a dönmüştü¹⁵⁸. Daha önce 1906’da, Sankt-Petersburg Sovyeti’nin liderliğini yapan Lev Troçki tutuklanmış ve Sibiry’a sürgüne

¹⁵⁵ Wade, “Rus Devrimi 1917”, 19.

¹⁵⁶ Belirtmek gerekir ki SSCB kuruluşu ve yükselişi sırasında iki önemli husus bulunmaktadır. Bunların birincisi Lenin, ikincisi Stalin’dir. Lenin ve Stalin Rus Çarlığına muhalif olduklarından dolayı sürgüne gönderilmişlerdi. Lenin 1917 yılında gerçekleşecek olan devrimi yönetmek ve iktidarı ele geçirmek için sürgünden İsviçre’ye kaçmış ve ardından Petrograd’a (şu anki Sankt-Petersburg) dönmüştür. Batılı yazarlar Lenin’in Proleter Diktatörlüğünü oluşturmak için ülkesine geri döndüğünü düşünmüştür. Rus yazarlarına göre ise Lenin’in sürgünden kaçmayı başarması ve uzun süre İsviçre, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde kalması tesadüf değildir. Lenin yurt dışında bulunduğu sırada derslere girmiş ve Rus Çarlığına karşı Avrupa’da pek çok yayın yapmıştır. Böylece Avrupa’da siyasi elitin dikkatini çekerek büyük bir sempati kazanmış, kongre ve konferanslara konuşmacı olarak davet edilmiştir. Bu sırada bitmek bilmeyen I. Dünya Savaşı’nda Almanya yenilmekteydi. Rus yazarları, Lenin’in Ekim Devrimi’ni yönetmesi, Devrim sırasında iki gazete basması ve sürekli yayın yapması için iyi bir maddi gelirin olması gerektiğini ve bu imkânı Lenin’e sağlayanların ve onun iktidara geçmesini isteyenlerin Almanlar olduğunu savunmaktadır. Çünkü Almanlar savaşta yenilmekteydi. Bu durumun delili olarak Alman başbakanının imzaladığı kararlar örnek gösterilmektedir. Almanların hesabına göre işçi sınıfı sayesinde iktidarı elde edecek olan Lenin daha sonra Almanların lehine çalışacaktı. Lenin, iktidarı ele geçirme düşüncesindeydi, ancak Çar yönetimi ve Geçici Hükümet gibi iki rakiple karşı karşıyaydı. Bu durumda kesin zafer elde edebilmesi için eyleme ihtiyaç olduğunu savunmaktaydı.

¹⁵⁷ Lenin 1895’in sonunda tutuklanmış, bir yıl hapis ve Sibiry’da üç yıl sürgünün ardından Avrupa’ya gitmiştir; Anatolyi Butenko, “1917 Devrimleri Hakkında Gerçekler ve Yalanlar”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1997): 36. <https://ka.lib.ph/book/2964262/4a5847>; Konstantin Tarasov, “Hatıralarda, V. I. Ulyanov (Lenin) 3 Nisan 1917, Finlandiya İstasyonundaki Karşılama” *Peterburg Tarih Dergisi*, 1 (2014): 137. <https://cyberleninka.ru/article/v/vstrecha-v-i-ulyanova-lenina-3-aprelya-1917-g-na-finlyandskom-vokzale-v-vospominaniyah>; Yuliya Davidova, Tatyana Platova ve Olga Kokoulina, “Rus Topluluğu Kavşakta: Şubat - Ekim 1917”, *Moskova Bölgesel Devlet Üniversitesi Dergisi*, 1 (2018): 56. <https://cyberleninka.ru/article/v/rossiyskoe-obschestvo-na-pereputie-ot-fevralya-k-oktyabryu-1917-goda>; Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 492.

¹⁵⁸ Aleksandr Çernyak, “Lenin, Troçki, Stalin: Siyaset ve Gazeteciler (Son Makale)”, *Gazeteciliğin Tarihi Dergisi*, 4/28 (2017): 105. <http://soc-comm-vak.ru/wp-content/uploads/2018/02/JSK-4-17.pdf#page=97>; Petr Veretennikov ve Konstantin Poskrebysh, “Mükemmel Sosyalist Ekim Devriminde L. D. Troçki ve Onun Rolü”, *Elektronik Bilim Apriori Dergisi*, 6 (2015): 8. <http://apriori-journal.ru/serial/6-2015/Veretennikov-Poskrebysh.pdf>.

gönderilmiştir. Gönderilme sırasında ise o Avrupa'ya kaçmayı başarmıştı. Bunların dışında Sibirya'da sürgünde bulunan Stalin de mart ayında Petrograd'a geri dönecekti¹⁵⁹. Rus tarihinde etkin konumda bulunan bu üç figür siyasi rejimi değiştirmek adına devrimcilerin önderi oldular ve ülkeyi ele geçirmek için harekete geçtiler.

Sürgünden dönen Lenin devrimi canlandırmak ve işçileri ayağa kaldırmak adına “*Nisan Tezleri*” adında broşürler hazırladı¹⁶⁰. Bu broşürlerin birinde “*bütün iktidarın Sovyetlere devredilmesini*” talep ederek, Bolşeviklerin hem Petrograd Sovyeti hem de Geçici Hükümet ile arasına mesafe koymayı hedefliyordu¹⁶¹. Hatta bunun için iki gazete yayına başlamıştı. Bunlardan ilki Soldatskaya Pravda (*Asker Gerçeği*) ikincisi ise Okopnaya Pravda¹⁶² (*Siper Gerçeği*) gazetesidir. Gazete savaş hakkındaki tüm bilgileri yayınlamıştı. Bu yayınlardan birisi de Rusların Alman saldırısına karşı kaybetmesiydi. Bu saldırıda Rus ordusu 60 binden fazla insan kaybetmişti. Bu haber ülke halkının yine ölü ve yaralı askerlerini, işgal edilen topraklarını konuşmasına neden olmuştu. Gazete asker ile işçiler arasında en çok takip edilen yayınlardan birisi olmuştu. Bu durumdan huzursuzluk duyan Geçici Hükümet 1917 yılında gazeteyi yasaklamıştır¹⁶³. Ama adı geçen gazeteler kısa bir süre sonra yine faaliyete geçecektir. Daha önce belirtildiği gibi Bolşevikler savaşın sona erdirilmesi ve barış ilan edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bolşevikler, işçiler ve köylüler aynı fikirdeydi. Bu görüş benzerliği Bolşeviklerin savaşla ilgili tartışmalarda daha fazla destekçi kazanmasını sağlamıştır¹⁶⁴. Geçici Hükümet'in yeni reform girişimleri halkı memnun etmeyi başaramıyordu¹⁶⁵. Durum böyle olunca köylüler, toprak sahiplerinin topraklarına el koymaya, kendi aralarında paylaşmaya; kaçıp gelen askerler de üst sınıfa ait mülkleri zorla elde etmeye başlamıştı. Ülke büyük bir kaos

¹⁵⁹ Aleksandr Fedulov, “The Northern - Reference of Stalin in 1913-1917 (To the Question of His Stay in The Yenisei Gubernia)”, *Genç Araştırmacılar Dergisi*, 6 (2017): 69-70. http://www.mnvnauka.ru/2017/06/06_2017.pdf#page=68; Çernyak, “Lenin, Troçki, Stalin”, 98.

¹⁶⁰ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 506.

¹⁶¹ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 492-510.

¹⁶² Dmitri Gujva, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rus Ordusunu Bilgilendiren Askeri Gazeteler ve Dergiler”, *I. Dünya Savaşı Dönemi Asker ve Savaş Dergileri* (2013): 551. <http://ruslitwwi.ru/files/content/2254/pages-from-politika-i-poetika-korr-40-guzchva-2-pdf.pdf>; Anait Akopyans, “1917–1918 Yılları Arasında Yer Alan Muhalif Gazetelere Yönelik Bolşeviklerin Siyaseti”, *Novosebirsk Devlet Ziraat Üniversitesi Dergisi*, (2018): 32; Rafail Ovsepyan, *XX. Yüzyıl; Rus Gazetecilik Tarihinin Labirentinde* (Maskova: Rip-Holding, 2001), 43. http://alexkrm.spb.ru/papers/Journalizm/lisu/histrj/readers/txtbkz/Ovsepyan_labirintXX.pdf.

¹⁶³ Anton Antonov-Ovsiyenko, “Sürelî Yayınlar ve Petrograd'daki 1917 Temmuz Ayaklanması”, *Transbaykal Devlet Üniversitesinin Bilimsel Notları*, 2 (2012): 219. <https://cyberleninka.ru/article/v/periodicheskaya-pechat-i-iyulskoe-vosstanie-1917-g-v-petrograde>.

¹⁶⁴ Antonov-Ovsiyenko, “Sürelî Yayınlar”, 219-220.

¹⁶⁵ Ovsepyan, *Gazetecilik Tarihinin Labirentinde*, 43.

içindeydi. Bu durumu tetikleyen neden Marxizm düşüncelerini yayan Lenin ve onun destekçileriydi. İşçilerin ayaklanmasına, güven kazanmalarına ve ülkedeki durumu ele alıp adaleti yaymaya kendilerine bir borç görmeye başlamışlardı¹⁶⁶.

Bu şekilde başlayan Şubat Devrimi sonrası haziran ayının başında Savaş Bakanlığını yürütmüş olan Krenski, savaşı kazanana kadar pes etmeyeceklerini ilan eder. Halkın desteğini yeniden kazanmak için Krenski temmuz ayında Galiçya'ya taarruz emri verir¹⁶⁷. Bütün bu sorunlara rağmen savaşın devam etmesi Bolşeviklerin desteğinin artmasına neden olur. Basın ve yayın üzerindeki sansürün kaldırılmasından faydalanan Lenin görüşlerini Pravda (*Gerçek, Doğru*) gazetesinde yayınlamaktadır¹⁶⁸. Gazete sayesinde geniş kitlelere ulaşabilen Lenin “*Bütün İktidar Sovyetlere*” sloganları ile işe başlamıştır¹⁶⁹.

Durumun farkında olan Geçici Hükümet olayların bastırılması için yeni bir deklarasyon yayımlar. Bu deklarasyonda, Rusya’da cumhuriyetin ilan edilmesi, Kurucu Meclisin toplanması ve toprak, gıda ve çalışma reformlarının yapılması önerilmekteydi. Bu dönemde Geçici Hükümet’in başkanlığını yürüten Prens Lvov görevinden istifa etti ve yerine Savaş Bakanı Kerenski getirildi¹⁷⁰. Geçici Hükümet ayrıca, Bolşevik devrimcileri için tutuklama ve protestolara katılan bazı göstericiler için de idam cezası kararını kabul etti. Bu karar dışında halkın Lenin’e bakış açısını değiştirmek için Lenin’in Alman ajanı olduğu yönünde iddialar ileri sürüldü. Geçici Hükümetin aldığı karar sonrası Petrograd’a dönen devrimci liderler yine kısa bir süre için saklanmaya başladılar. Yapılan tüm baskılar, Bolşeviklerin Sovyetlere gitmelerine ve sayılarının çoğalmasına neden oldu¹⁷¹. 25 Eylül’de yapılan seçimi Bolşevikler kazandı ve Troçki Bolşevik lideri olarak seçildi¹⁷². Bu seçimden sonra Bolşeviklerin artık yüz binlerce destekçisi olmuştu.

¹⁶⁶ Davıdova, Platova ve Kokoulina, “Şubat - Ekim 1917”, 56-58; Ovsepyan, *Gazetecilik Tarihinin Labirentinde*, 43-45.

¹⁶⁷ Ülker Gürkan, “S.S.C.B. Siyasi Rejiminin Ana Hatları”, *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21.1 (1964): 160.

¹⁶⁸ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 507; Ovsepyan, *Gazetecilik Tarihinin Labirentinde*, 87.

¹⁶⁹ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 511.

¹⁷⁰ Gürkan, “Ana Hatları”, 161.

¹⁷¹ Sovyet Rusçada Konsey anlamına gelmektedir. 1905-1907 yılları arasında Rusya İmparatorluğu’nda daha sonra SSCB’de halk tarafından belirli bir süre için seçilen milletvekillerinden oluşuyordu. Grevlerin çoğalmasıyla ilgili Sovyetler, imparatorluğa ve geçici hükümete karşı çıkan organ haline dönüştü. Marksist teorisini benimseyen bu oluşum Bolşevikleri desteklemiş ve proleter diktatörlüğün yayılması konusunda mücadele vermiştir.

¹⁷² Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 498.

Ekim ayı ortasına gelindiğinde, Bolşevikler parlamentonun çalışmalarına katılmayacaklarını ilan ederken Petrograd Sovyeti de artık Geçici Hükümet’e bağlı olmadığını açıklamıştı. Petrograd Sovyet’i, 23 Ekim’de Lenin’in sürgünden gönderdiği tavsiyeleri dikkate alarak Geçici Hükümet’i devirme kararı almıştı. Bu yönde de Devrimci Askeri Komitesi’ni kurmuşlardı. Lenin çalışmalar sırasında ayaklanmayı şu şekilde açıklamıştı:

Bütün iktidarın Sovyetlere devredilmesi gerektiği artık açıktır. Ancak şu anda irdelenmesi gereken birçok yoldaşımızın muhtemelen net olarak farkında olmadığı, yani gücün Sovyetlere devrinin pratikte silahlı bir ayaklanmayı gerektirdiğidir. Silahlı ayaklanmayı reddetmek artık Bolşevizm’in sloganını da reddetmek anlamına gelmektedir¹⁷³.

7 Kasım¹⁷⁴ sabahında Devrimci Askeri Komitesine bağlı birlikler, Geçici Hükümet’in devrilmesi için hiçbir direnişle karşılaşmadan Hükümeti ele geçirdi¹⁷⁵. Bolşevik güçleri ana sokakları, resmi binaları, posta ve telgraf binaları ile tren istasyonlarını işgal ettiler¹⁷⁶. Başbakan Kerenski, cephedeki askeri birliklere ulaşp, başkente destek getirmek üzere ABD elçiliğine ait bir aracın eşliğinde Petrograd’dan ayrılmıştı. 8 Kasım günü de devrim devam etti. 18 Kasım 1917 tarihinde Lenin, yaptığı konuşmasında devrimin zaferini şöyle ilan etmiştir:

Artık devletin yönetimini kendi ellerinize aldığınızı hatırlayın. Eğer birlik olmaz ve devletin tüm işlerini elinize almazsanız bundan sonra kimse size yardım edemez. Bundan sonra devlet otoritesinin birimleri ve tüm güce sahip yasama organları kurduğunuz Sovyetler olacaktır¹⁷⁷.

Sovyet Hükümeti, aralık ayında I. Dünya Savaşı’nı bitirmek üzere masaya oturdu. Savaşın sonuçlanması ile bütün iktidar ve ülke Bolşevikler’in eline geçti. Başta Lenin olmak üzere, Troçki ve Stalin gibi Bolşevik liderleri devrimci ideolojiye sahip olan “sürekli mücadele” sloganına başvuran kişilerdi. Bu kişiler daha sonra SSCB’nin kuruluşundan çöküşüne kadar ülke iktidarında önemli konumlarda bulunmuşlardı.

¹⁷³ Gürkan, “Ana Hatları”, 162.

¹⁷⁴ Normal takvime göre 25 Ekim.

¹⁷⁵ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 498.

¹⁷⁶ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 499.

¹⁷⁷ Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 29; Temel Demirer: Edebiyat Bahçesi, “Ekim Devrimi ile Tartışmalı “Tartışmalar”, (Erişim Tarihi 13.01.2022). <https://edebiyatbahcesi.net/kose-yazisi/2047/ekim-devrimi-ile-tartismali-tartismalari>.

Marx'ın sosyalist devlet anlayışını benimsemiş olan Lenin, Troçki ve Stalin kendilerini SSCB sınırları dâhil tüm dünyada sosyalist fikrinin yayılmasına adanmışlardı. Bu fikrin doğru ve kusursuz olduğuna inanarak, makyevelist bir yaklaşımla, tüm araçların amaca ulaşma sırasında geçerli olduğunu varsaymışlardı. Birlik ve beraberlik, kolektivizm, eşitlik gibi ilkeler uğruna insan onuruna ve doğasına aykırı gelen; ölüm, sürgün, özel mülkiyete el koyma, sınırlandırma ve kısıtlama gibi yöntemlere dahi başvurmuşlardı. Marx'ın fikirlerinin tek gerçek olduğunu varsayarak buna herkesin kusursuz tapınmasını istemişlerdi. Bu ideolojiyi yaymak ve uygulamak için kendilerine işçilerden, köylülerden ve tüm yoksullardan ordu kurarak dünyada daha önce uygulanmayan bu ideoloji ekseninde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni kurmuşlardır¹⁷⁸.

b. Marxizm-Leninizm

Marx'ın ideolojisini benimseyerek onun kusursuz ve değişmez tek gerçek olduğuna inanan Lenin uygulama sırasında katmış olduğu yenilik ve düşünceleri sonucunda Leninizm ideolojisinin temelini oluşturmuş oldu. Lenin, Marx'ın görüşlerini temel almasına karşın uygulamada Marx'a nazaran daha çok sosyalizme önem verdiği ve sosyalizme odaklandığı görülmektedir. Leninizm, komünizmin kurulmasının siyasi başlangıcı olarak devrimci bir öncü parti tarafından yönetilen proleterya diktatörlüğünün kurulmasını savunur. Oysa Marx kendi düşüncelerinde kapitalist sistemden sosyalist sistemine geçiş aşamasında devrim sonucunda oluşacak olan proleterya diktatörlüğü görevini komünist partiye yüklememişti. Ona göre kapitalizmin gelişmesiyle toplumdaki zengin insanların daha zengin, fakirlerin ise daha fakir olacağıdır. Bu şekilde gelişen toplumda sınıflar arası mücadeleyi sosyal-demokrat partisi üstlenecekti. Yani Lenin'i Marx'tan ayıran fark, isyanın kendiliğinden değil bunun için özel yetiştirilmiş ve hazırlanmış komünist parti mensupları tarafından gerçekleştirileceğidir.

Marx'ın ideolojisi sosyal, politik ve iktisat bilimlerini kapsayan bir felsefedir. Onun çalışması, kapitalizmin emek ve üretkenlik sonucunda ekonomik kalkınmasını kapsar. Ekonomik kalkınma neticesinde kapitalizmi, komünizm lehine yok etmek için işçi devrimi üzerinde durur. Oysa Lenin proleterya diktatörlüğünün gerçekleşmesi için kapitalist evrimini beklemeye gerek olmadığını derhal devrimin yapılması üzerinde durmuştu. Bu fikir hem teorik hem de pratik olarak Ekim Devrimi'nde ortaya çıkmıştır.

¹⁷⁸ Antonov-Ovsiyenko, "Sürelî Yayınlar", 219-223.

Lenin, Marx'ın aksine devrimin gelişmiş, sanayileşmiş ve kapitalist sistemin yer aldığı ülkelerde olacağı tezini reddederek, devrimin sanayileşmemiş ve gelişmemiş ülkelerde olacağını savunmaktadır.

Lenin'in Marx'ın fikrinden ayrılan başka bir düşüncesi ise proleterya devriminin tüm ülkelerde aynı zamanda değil önce bir ülkede gerçekleşeceği ve daha sonra diğerlerine yayılacağıdır. Lenin ile Marx'ın ortak fikirleri özel mülkiyetin tamamıyla kaldırılması üzerine idi. Marx'ın düzeninde üretim araçları ortak kullanımda olup bireysel mülkiyet kaldırılmışken Lenin'in sosyalist sisteminde üretim araçlarının mülkiyeti kamuya ve kooperatif çiftliklere aitti.

c. Tek Parti Sistemi

SSCB'de Komünist Parti'nin kuruluşu Ekim Devrimi sonrası gerçekleşmiştir. Ülke devrim ve yaşadığı iç savaş sonrasında büyük bir kaos içindeydi. Bu süreçte Lenin, konuşmalarında Rusya'da sosyalizmi gerçekleştirmenin gerekliliğini söylüyordu. Ona göre devlet zayıf sınıfları baskı altında tutan bastırıcı bir araçtır¹⁷⁹. Gelen yönetici sınıf politik anlamda ve özellikle yönetim konusunda oldukça yeniydi. Bu nedenle kurulacak sisteme proleter çizgide hareket edecek ve onların yerine iş yapacak bir oluşuma ihtiyaç görüldü. Ancak Rusya'da bu oluşumun gerçekleşmesi zordu. Bu nedenle de gönüllü muhafazakârlardan oluşacak devrimci ve öncü bir partiye ihtiyaç duyuldu. Böylece SSCB'nin kuruluşu sırasında ihtilalcilere ihtiyaç duyan Bolşevikler; köylüleri, yoksulları, işçileri hedef alarak onlardan hem “*Kızıl Ordu*” hem de “*Komünist Partisi*”ni oluşturdu. O dönemde Rusya'nın sanayileşmesinin başlangıç dönemi idi. Daha doğrusu Rusya henüz feodal toplumdaki tam sanayileşme aşamasına geçmemişti. Dolayısıyla ülke gelirinin çoğu gıda ve tarım ürünleri üzerineydi ve ülkenin çoğunluğunu köylüler ve çiftçiler oluşturmaktaydı. Başkalarının tarlasında ter döken ve en ağır işi yapan köylülerin o zamana kadar Bolşevikler dışında haklarını savunan olmamıştı. Bu durumu dikkate alırsak Bolşeviklerin hem devrimi başarmasını hem de destekçi sayısının artmasını anlamak zor değildir. Bolşevik Devrimi ile birlikte Rus İmparatorluğu'nun güç ideolojisi kökünden değişmiştir. Kuruluş felsefesi komünist, enternasyonal, sınıfsız, eşitlik ilkelerine dayalı “*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği*” adı altında yola çıkmıştır.

¹⁷⁹ Aysel Özdemir Çolak, “İşgal Edilmiş Devlet’: Modern Devletin İkili Yapısı Üzerine Kavramsal Bir Bakış”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14 (2018): 685. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/460241>.

İşçiler, Çarlık İmparatorluğu'nun yerine kurulan SSCB'de herkesin eşit, ayrımcılığın olmadığı enternasyonal, sınıfsız ve dayanışmanın olduğu bir toplumda yaşayacaklarına inandılar. İşçiler her şeye ve herkese rağmen onları bu zamana kadar ezen, gelişmelerine ve eşit bir ortamda yaşamalarına engel olan her şeyi ortadan kaldırmak istiyorlardı. İşçiler canlanmayı, ayağa kalkmayı kolektif ve sınıfsız bir topluma ulaşmayı hedeflemişlerdi. Bütün bu çabaların sonunda devletsiz iktidarsız bir toplumu oluşturacaklarına emindiler¹⁸⁰.

Lenin, “Devlet ve İhtilal” adlı eserinde şiddetin gerekliliği üzerinde durmuş ve şiddeti meşru göstermiştir. Lenin “Devlet nedir?” sorusuna cevap verebilmek için “Öncelikle devletin hangi sınıfa hizmet ettiğini belirlemenin” gerekli olduğunu dile getirmiştir. “Yaklaşan Tehlike ve Onunla Nasıl Mücadele Etmeliyiz” isimli makalesinde de Lenin, “Devlet dediğimiz nedir? – Devlet egemen sınıfın örgütüdür” şeklindeki cümlelerle devlet kavramını izah etmektedir. Lenin'in devlet anlayışı ve sınıf çatışması hakkındaki düşüncesinin anlaşılması için birkaç örnek daha verilebilir. Lenin bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Soru sadece bu şekildedir. Ya salakları bir araya getiren ve kandıran Marksist ve sosyalist fikirden uzaklaştıran, göstermelik seçim, örgütlenme, demokrasi gibi sahte burjuva diktatörlüğü ya da Proleterya diktatörlüğüdür¹⁸¹”.

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Lenin için başka bir alternatif bulunmamaktadır. Bu durumu Lenin, işçilere yazdığı bir mektupta şöyle izah etmiştir:

Ya kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin diktatörlüğü ya da işçi sınıfının diktatörlüğüdür. Bunun ortası yoktur. Bu durumun ortası entelektüellerin, aydınların ve kötü kaynaklardan yararlananların boş hayalidir. Dünyada hiçbir yerde orta diye bir şey yoktur ve olamaz da. Ya burjuva diktatörlüğü (Demokrasi, seçim, özgürlükler, vs. gibi görür Sosyalist-Devrimcilerin ve Menşeviklerin cümleleriyle kaplı) veya proleterya diktatörlüğüdür. Bütün bunları kim XIX. yüzyılın tarihinden öğrenememiş ise – o umutsuz bir aptaldır¹⁸².

¹⁸⁰ Rustem Nureev, “Karl Marx Öğretilerinin Tarihsel Kaderleri” *İktisat Soruları Dergisi*, 4 (2007): 87. http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2010/05/nureev_marx_2007.pdf; Sergey Mareev ve Elena Mareeva, “On Translation “Wert” in “Kapital”, Karl Marx (Reply To The Dispute)”, *Mirbis Moskova Uluslararası Ticaret Yüksek Okulu Dergisi*, 4/8 (2016): 43; Avrupa’da Fransız İhtilali bütün Fransa halkını ayağa kaldırmıştı. Bu durum başka ülkeler için de harekete geçme fırsatı olarak görülüyordu. Rusya halkı bu sefer kendi özgürlüklerine kavuşacakları ve emeklerinin karşılığını alacakları zamanının geldiğine inanmışlardı.

¹⁸¹ Vladimir Lenin, *Tüm Eserleri*, (Moskova: Siyasi Eserler Yayınevi, 1963), 205.

¹⁸² Lenin, *Tüm Eserleri*, 39.

Dolayısıyla Lenin'in proleterya diktatörlüğünün oluşması konusunda herhangi bir şüphesi ve başka bir seçeneği bulunmamaktadır¹⁸³.

Nedense Marx'ın kullanmış olduğu proleterya diktatörlüğü kavramını Lenin, "Komünist Partisi'nin Diktatörlüğü" şeklinde kullanmıştır¹⁸⁴. Hatta Komünist Parti, hareketin daha sonra adım adım tüm ülkelere bulaşıcı hastalık gibi yayılacağına inanmıştır.

Ekim Devrimi sırasında "25.000'den az üyesi olan parti, 1920'de yarım milyon, 1921'lerin sonuna doğru 1 milyon üyeye sahip olacaktı. Sovyet komünistlerin sayısı, 1930'lardaki tasfiyeye rağmen artmaya devam etti ve Almanya SSCB'yi işgal ettiğinde 4 milyon üyeye sahipti¹⁸⁵". Bu sayı II. Dünya Savaşı sonrası 7 ile 9 milyon arasına çıkmıştır. Daha sonra 1967 yılında 13 milyon, 1978 yılında 16 milyon, 1980 yılında ise üye sayısı 20 milyona ulaşmıştır¹⁸⁶. İlk başlarda yani 1917 yılında Komünist Partisi'nin üyeleri çoğunlukla burjuva kökenliydi ve üye sayısı azdı. Ama Ekim Devrimi sonrasında işçi sınıfının haklarını savunan ve eşitlik ilkesine vurgu yapan Komünist Partisi'ne binlerce işçi kaydedilmiştir.

d. Sovyet İnsanı

Komünist Partisi'nin 27. Kongresi sırasında kabul edilen parti programı Sovyet insanının toplumda aktif bir konumda olmasını hedeflemişti. Bu program bir nevi Lenin'i Marx'tan ayıran fikri oluşturmuştur. Bu fikir Leninizm olarak adlandırılmıştır. Fikir, sosyalist ideolojisini uygulama esnasında karşılaşılabilecek sorunların önlemini almak için toplum inşasının oluşumuna vurgu yapmıştır. Toplum inşasında "*Komünist İnsan*" "*Sovyet İnsanı*" modelinin oluşturulması hedeflenmiştir. Leninizm'de, sosyalizmin inşasında insanların üretme gücünü eksiksiz bir şekilde geliştirilmesi amaçlanmıştır¹⁸⁷. Yani insanların toplum içinde sosyalist mantığa göre yetiştirilmesi ve bu görüşe göre hayatlarını şekillendirmeleri amaçlanmıştır. Bu durum toplum içinde öteki görüşleri yok ederek aktif bir yurttaşlık ve dayanışma ilkelerini benimseyen ve zamanla "*uyumlu*

¹⁸³ Mihail Popov, "V. İ. Lenin'in Proleter Diktatörlüğü ve Komünist Partisi'nin İnkârı", *Rusya Komünist Partisi Dergisi*, (Erişim Tarihi 03.03.2022), <https://rkrp-rpk.ru/2011/03/08/%D0%B2-%D0%B8-%D0>.

¹⁸⁴ Vladimir Kim ve Boris Emelyanov, *Marxizm-Leninizm Dünya Görüş Sisteminin Oluşumu ve İşleyişindeki Faktörler (Toplu Monografi)*, (Sverdlovsk: Sverdlovsk Üniversitesi, 1987), 21.

¹⁸⁵ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 616.

¹⁸⁶ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 616.

¹⁸⁷ İsmail Özsoy, "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler", *Bilig Dergisi*, 39 (2006): 164.

yurttaş”lardan oluşan bir toplum sağlayacağına inanılmıştır. Dolayısıyla Sovyet insanının yetiştirilmesi sırasında, komünist dünya görüşünü, üretkenliği, vatanseverliği ve proleterya diktatörlüğünün ruhunu benimseyen ve işçi sınıfının emeğine güvenmesini öngören eğitim sistemi oluşturulmak istenmiştir.

Marx ve Engels kendi düşüncelerinde kapitalist sistem sonrası sosyalizm aşamasına gelindiğinde “yeni insan” oluşturma yöntemlerini belirtmemişlerdi. Eserlerinde “toplumun tüm gücüyle üretilen ürünler neticesinde üretim yönteminin gelişmesine ve dolayısıyla toplumun tamamen yeni insanlara ihtiyaç duyacağı ve yeni insanlar yaratacağı” iddialarıyla sınırlı kalmışlardı. Lenin uygulamada “yeni insanlar”ın eğitilmesi gerektiğini içeren görüşünü öne sürmüştür. Böylece Bolşevik lideri, sosyalizmi inşa etme doğrultusunda emekçileri “eğitmek” gibi daha spesifik ve pragmatik görevleri gündeme getirmiştir. Lenin “*Proleterya partisini Marksist programı kapsamında düzenledik ve sahip olduğumuz on milyonlarca işçiyi bu yönde eğitmemiz gerekir*¹⁸⁸” şeklinde Komünist Parti’nin VIII. oturumunda konuşma yapmıştır¹⁸⁹. Lenin’in ortaya attığı bu fikir toplum için büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Vatandaşlar “Yeni İnsan” nasıl yetiştirilir, hangi yetenek ve fikirlere sahip olması gerektiğine dair tartışmalar yaptı. Bu yönde Komünist Partisi’nin üyesi olan Anatoli Lunaçarski Komünist Parti propagandalarında şunu demektedir;

*Her insan bir molekül gibi her yöne çarpar, komşularına çarpar ve düzensiz, rastgele atılır. Bu molekülleri düzenleyin, onlara tek bir yön verin, onlara bir amaç verin, düzen verin mesele bu. İnsan iradeleri birlik halinde organize edildiğinde, koordineli bir enerji demeti gibi hareket eder, hiçbir şey, belki zaman dahi onlara direnemez*¹⁹⁰.

Bu tür konuşmalar henüz feodal çarlık döneminden fikrini ve yapısını değiştiremeyen toplum için büyük bir heyecan veren mesele haline dönüşmüştür. Tüm

¹⁸⁸ Vladimir Lenin, 1919 Yılı VIII. Komünist Parti Toplantısında Gerçekleşen Konuşma, Tüm Yazıların Birleşimi, 38. Cilt. (Moskova: Siyasi Literatür, 1969), 180; Tamas Krausz, *Homo Sovieticus: Pro Et Contra*, (Toplu Monografi), (Ekaterinburg: Ural Üniversitesi, 2021), 34. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/96999/1/978%E2%80%915-7996-2273-2_02.pdf.

¹⁸⁹ Olga Porşneva, “Devrimci Sovyet Projesinin Bir Bileşeni Olarak Yeni İnsan Kavramı: Çağdaş Tarih Yazımında Temel Sorunlar”, Sosyalist Evriminin Yeniden Yapılandırılması: Fikirler, Mitler ve Sosyal Dönüşüm Programları, *Yekaterinburg Üniversitesi Dergisi* (2017): 8. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/58419/1/978-5-7996-2273-2_02.pdf.

¹⁹⁰ Artem Kravçenko, “Yeni Sovyet İnsanın Yaratılması” *Rus Kültür Tarihi Ders Notları*, (Erişim Tarihi 27.01.2022), <https://arzamas.academy/materials/1499>.

genç nesil herkesin bahsettiği “*Yeni insan*”, “*Sovyet insanı*” unvanına layık ve sahip olmayı umut etmişti. Böylece medya, Komünist Parti mensupları, sanat ve bilim adamlarının katkısıyla yeni insan prototipini oluşturmaya başlamışlardı. Marx’ın yeni şartlar altında kendiliğinden oluşacak olan toplumu, Leninizm kendisi oluşturmaya karar vermiştir. Yeni nesil komünist ilkelerine sadık, kolektif ortama uyum sağlayan ve toplum için hizmet eden, dürüst, eğitilmiş ve kültürel yönde yetenekli kusursuz bireylerden oluşacaktı. Bu amaçla eğitim alanında Komünist Partisi’nin etkisi büyüktür. Yeni nesil çocukluktan eğitip komünist düzene ve yeni insan modeline uygun birer kişi olarak yetiştirmek karara bağlandı. Bu bağlamda küçük çocuklara yönelik Komünist Gençlik Birliği kuruldu. Gençlik koluna dâhil olmak için iyi okumak, dürüst olmak, sınıf arkadaşlarına yardımcı olmak, örnek olmak, öğretim hayatında tüm eğitim ve öğretim faaliyetlerinde aktif olmak gibi koşullar getirildi. Dolayısıyla gençlik kolunun üyesi olmak SSCB çocuklarını motive eden ve onlara gurur veren bir güçtü. Gençlik kolu: Küçük Ekimciler (*Oktebryata*) ana okul, Öncüler (*Pioneri*) 9-15 yaş arası, Komsomol 15-26 yaş ve 26 yaş üstü ise uzmanlar ile memurlardan oluşan komünistlerdi¹⁹¹.

Belirtilmesi gerekir ki, Bolşevikler kusursuz yeni insan yetiştirme yönteminde sadece bilime, eğitime, kültüre ve sanata başvurmamışlardır. Aynı zamanda zorlama, cezalandırma ve hatta şiddete de başvurulmuştur. Sovyet insanı prototipinin yetiştirilmesinde savaş zamanına denk gelen nesil için savaş halindeki; toplama kampları, sansür, gözetleme, zorlama, takip etme gibi kontroller de neredeyse kurumsallaşmıştır¹⁹². Bu propagandanın amacı “*Sovyet İnsanı*” yetiştirme ve kalıplaştırmaya yönelikti. “*Sovyet İnsanı*” adı altındaki insan modeli, dine ve geleneğe sahip olmayan bunun aksine yüksek ahlaklı, eğitilmiş, etik kurallara uyan entelektüel, devlet ve komünizm ideolojisine bağlı ve bu ideolojiye hizmet eden disiplinli insan modelidir¹⁹³. Bu fikri çoğu yazarın beğenmesine rağmen bu kriterlere sahip olan insanın kalıplaşmasına yönelik ilk etapta baskı ve şiddet kullanıldığı aşikârdır. Ama daha sonraki dönemlerde bu kritere uyum sağlama veya bu kriteri benimseme yönünde toplum zorluk yaşamamıştır. Çünkü bu

¹⁹¹ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 616; Krausz, *Homo Sovieticus*, 23.

¹⁹² Krausz, *Homo Sovieticus*, 40.

¹⁹³ Ali Yıldız Musahan, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, *İLTED*, 44 (2015): 228, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/296835>.

düşünce ortamına sahip olan toplumda yaşamını başka bir şekilde sürdürmelerine yönelik alternatifleri yoktu.

e. Bilimsel Komünizm

Bilimsel sosyalizm Marxizm-Leninizm'in bir bütününü oluşturarak, kapitalist sistemin yıkılmasına ve burjuvaya karşı zaferin kaçınılmazlığına inanan felsefedir¹⁹⁴. Toplumun gelişimine bilimsel destek sağlama amacıyla yaklaşan bu fikir, daha sonra “*Bilimsel Komünizm*” adı altında SSCB’de bir zorunlu ders olarak da oluşturulmuştu. Bilimsel komünizm Marx’ın fikirlerini somutlaştırmak üzere Lenin tarafından uygulamaya konulmuştur. Bu doğrultuda devlet düzeyinde hukuk, felsefe, eğitim, kültür ve sanat dâhil olmak üzere her alanda ilerlemenin değişmez tek gerçek olduğu savunulmuştur. Yani bilimsel komünizm, komünizmin sadece siyasi veya iktisadi boyutta değil; felsefe, bilim, tarih ve sanat alanlarında da gelişmesi gerektiğini savunur¹⁹⁵. Lenin’in bu fikirlerini yeni nesile aktarmak ve Sovyet insanının yetiştirilmesini devam ettirmek amacıyla 27 Haziran 1963 tarihli “*SSCB Üniversitelerinde Bilimsel Komünizmin Temelleri Derslerinin Verilmesi*” kararı alınmıştır¹⁹⁶. Uygulama ise 1967 yılından itibaren tüm SSCB sınırlarında bulunan yüksek eğitim kurumlarında “*bilimsel komünizm*” dersleri olarak verilmeye başlanmıştır. Müfredata göre bu ders için 70 saat ayrılmıştır.

“*Bilimsel Komünizm*” kelimesi 1960’ların ortalarında, Marksizm’in ayrılmaz bir parçası olarak yorumlanmış ve sosyalizm ile komünizmi inşa etme doktrini olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Kısacası, “*Bilimsel Komünizm*” SSCB’deki tüm üniversitelerde uygulanan bir akademik disiplindir.

İlgili akademik disiplin, Sovyet sınırlarında komünist düşüncelerini benimseyen ve “*Sovyet insanı*” niteliklerini taşıyacak bir kişiliğin şekillendirilmesine yönelikti. Rus araştırmacıları tarafından ders içeriği ve amacı bakımından bilimden ziyade vatandaşların

¹⁹⁴ Kim ve Emelyanov, *Marxizm-Leninizm*, 5.

¹⁹⁵ Kim ve Emelyanov, *Marxizm-Leninizm*, 6.

¹⁹⁶ Mihail Nemsev, “Sovyet Akademik Disiplininin Tarihi Üzerine «Bilimsel Komünizmin Temelleri»”, *Fikirler ve İdealler Dergisi*, 1.1/27 (2016): 32. <https://cyberleninka.ru/article/n/k-istorii-sovetskoy-akademicheskoy-distipliny-osnovy-nauchnogo-kommunizma>.

Sovyet toplumunda yaşama ve bu topluma uyum sağlamalarına yönelik bir yöntem olarak uygulandığı vurgulanmıştır¹⁹⁷.

f. SSCB'nin Benimsediği İlkeler

SSCB'de sosyalist ideolojiyi benimseyen işçi sınıfının toplumdaki yerine binaen sınıf mücadelesi teorisinin önemi yüksektir. Edebi eserler ve sanat eserlerinde sosyalist gerçekliğe yapılan vurgular başta olmak üzere sınıf mücadelesi ve ezilenlerin haklarının savunulmasına odaklanmıştır. Tüm bu çalışmalardan yola çıkarak SSCB kendi resmî ideolojisini sosyalizme bağlar ve aşağıda belirtilen ilkeleri benimser.

Özel Mülkiyetin Kaldırılması- Özel mülkiyet toplumu sınıflara ayıran, toplum düzenini bozan bir durumdur. Sanayi devrimi sırasında gelişen makineler, tezgâhlar ve diğer üretim araçlarının bireylere ait olması birtakım çelişiklere neden olmuştur. Makine ve toprak sahipleri olan burjuvaların egemen olduğu liberal sistemin devri tamamlanmıştır. Var olan düzen değişmeli ve özel mülkiyet tıpkı üretim gibi ortak olmalı, kolektifleşmelidir¹⁹⁸.

Enternasyonalizm – Sosyalizmdeki enternasyonalizmin ajitasyonunu en çok Lenin yapmıştır. Uluslararası düzeyde halkların ve milletlerin ırk, din, dil, renk ayrımı yapmaksızın hep beraber sömürücülere karşı mücadele etmesi öngörülmektedir. Sosyalizm ideolojisi altında bir arada olmak ve komünizmi inşa etmek hedeflenmektedir. Dostluk ve iş birliği geliştirerek dünyada proleter diktatörlüğün sömürücülere karşı mücadelede ve farklı ülkelerin proleterlerinin dayanışmasını amaçlanmaktadır¹⁹⁹.

Eşitlik- Sosyalizmin temel ilkelerinden biridir. Sosyalizmde insanların doğuştan eşit olduklarına dayanarak bireyler arasında ırk, dil, din, renk gibi ayrımı yapmadan eşit olduklarını kabul eder. Eşitliği benimseyen sosyalistler sadece ekonomik gelir üzerinde eşit kalmayı değil aynı zamanda kadın erkek arasında eşitliği, eğitim alma ve kendini geliştirme yönünde diğerleri ile eşit hakka sahip olduklarını kabul etmektedir. Ekonomik açıdan eşitlik üzerinde duran sosyalistler herkesin çalışmasına göre gelir elde etmesine

¹⁹⁷ Aleksey Soçnev, “«Sovyet Sistemine Karşı Mao Zedungizm» SSCB’de Bilimsel Komünizm Neden Yaratıldı ve Çin’e Karşı Nasıl Bir Silah Haline Geldi?” (20.12.2022), <https://lenta.ru/articles/2015/08/08/sciencecommunism/>.

¹⁹⁸ Gürkan, “Ana Hatları”, 168.

¹⁹⁹ Fedor Sinisin, “(1938-1941) Savaş Öncesi SSCB’nin Ulusal Politikası” *Rusya Halkların Dostluk Üniversitesi Dergisi*, Rusya Tarihi: 1 (2014): 27. <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-politika-sssr-v-predvoenny-period-1938-1941-gg>.

odaklanırlar²⁰⁰. Hem ekonomik faydaların eşit dağılımını hem de entelektüel ve ahlaki faydaların eşit dağılımının sağlanması gerektiği üzerinde dururlar. Maddi yönde eşitliğin sağlanması, eğitim ve gelişim alanında eşitliğin sağlanması hususu kadar önemlidir. Sosyalizm bu eşitlik biçimleri için de savaşmalıdır. Çünkü bunlara ulaşırsa, özgürlüğe ulaşacağına inanılmaktadır. Zeki ve cahil insanlardan oluşan bir toplumda, her zaman birinin diğerini sömürme ve ezme ihtimali yüksektir. Dolayısıyla toplumda her bireyin entelektüel ve eğitim açısından eşit olması onların emeğinin sömürülmesini engelleyecektir²⁰¹.

Materyalizm kavramını benimseyen Bolşevikler “*Dialektik materyalizme*”²⁰² dayanarak dünyaya bilimsel olarak yaklaşmaktadırlar. Her şeyin maddeden oluştuğu maddeye izafeten mânâ ve şekil aldığını kabul ederler. Bu fikirde; ruh, fikir, istek, algı ve düşüncenin maddi hadiselerden ibaret olduğunu varsayarlar. Yani herhangi bir maddenin var olması için bilinçte maddi bir etkileşim oluşması gerekir²⁰³. Bundan dolayı toplumun, kültürel savaş ile mücadelelerinin şekillendirilmesinde ekonomik şekillenmenin her şeyden önemli olduğunu savunarak kalan tüm ahlaki, dini inançları reddetmişlerdir. Bu fıkirden yola çıkarak Bolşevikler tüm inançlara ve ibadetlerin insanın doğası gereği içgüdüsel bir şeye inanmak zorunda olduğu kanaatindeydi. İnsanın her şeyi idealize ettiği için sürekli kendine tanrı, lider, önder veya ideoloji gibi idealler ararlar. Dünyaya ve insanoğlunun yaşamına idealist yönden yaklaşmak insanların sürekli başkalarının kurbanı, kölesi olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla tüm idealize edilen fikirlerin, dinin, ibadetin ve her türlü insan ruhuyla manipüle eden araçların yok olmasını savunurlar. Bu nedenle Lenin 1905 yılında yayınladığı “*Sosyalizm ve Din*” adlı makalesinde K. Marx’ın “*Din halk için bir afyondur*” cümlesini kullanmıştır²⁰⁴. Bu cümle daha sonra tüm SSCB gençleri arasında yayılmış ve bir slogan olarak kullanılmıştır. Bu sloganı silah olarak kullanan genç sosyalistler toplum içinde tüm dini ve ahlaki inançları reddederek kilise ve

²⁰⁰ Yaman, *Sovyet Sosyalizminin Anayasaları*, 85.

²⁰¹ Mihail Rutkeviç, *XIX. Yüzyılın Sonunda Rusya Nüfusu’nün Eğitim Durumu*, (Moskova: Sosyal ve Siyasal Araştırma Enstitüsü, 2007), 6. https://5top100.ru/upload/iblock/805/obrazovannost_naceleniya.pdf.

²⁰² Diyalektik - değişim, çatışma, tarihi ve özellikle de sınıf mücadelesini bu teoriye eklerler.

²⁰³ Gürkan, “Ana Hatları”, 165.

²⁰⁴ Anton Valagin, “Meşhur Yedi Rus Sözleri”, *Rodina Gazetesi*, 11 Ekim 2013. (Erişim Tarihi 23.04.2022) <https://rg.ru/2013/10/11/frazi-site.html>; Musahan, “Aile Politikası”, 232.

diğer din mensuplarına karşı çıkmışlardır. Tüm varlığın, toplumun ve devlette olan her olasılığın bilimsel bir açıklamasının olduğunu savunmuşlardır²⁰⁵.

Bu ilkeler Rusya ve Rusya etrafında bulunan komşu ülkeler de etkilemiştir. Ayrıca bir çatı altında ortak bir komünizm ideolojisini gerçekleştirmek amacıyla 30 Aralık 1922’de RSFSC²⁰⁶ temsilcileri, Ukrayna, Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ve Transkafkasya Federatif temsilcileri SSCB’nin kuruluşuna dair bildirge imzalamıştır.

1922 yılında Rusya İmparatorluğu RSFSC, Ukrayna SSC²⁰⁷, Beyaz Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Ermeni SSC ve Gürcistan SSC’i olmak üzere 6 cumhuriyetten oluşmaktaydı. Bu ülkeler arasında çok taraflı ilişkiler mevcuttu. İç savaş sırasında askeri ve ekonomik bir birlik oluşmuştur. Birleşme amacı ise cumhuriyetlerin sosyalizm ilkelerine dayalı bir birliği oluşturmaktır.

g. SSCB’nin Devlet Yapısı

SSCB tarihinde; 1918 Anayasası²⁰⁸, 1924 Anayasası²⁰⁹, 1936 Anayasası²¹⁰, 1937 Anayasası²¹¹, 1977 Anayasası²¹² ve 1978²¹³ Anayasaları mevcuttu²¹⁴. Her üye ülkenin de

²⁰⁵ Rusya’da Ortodoks kilisesinin etkisi büyüktü dolayısıyla Bolşevikler bazı bölgelerde açık bir şekilde kiliseyi yıkmaya cesaret edemiyordu. Yapılan araştırmalara göre özellikle 1921-1922 yılları arasında yapay kıtlık yaratılmıştır. Böylece aç kalan halkla kilisenin mal varlığını paylaşması isteniliyordu. Fakat kilise bu duruma sessiz kalınca Bolşevikler aç olan halkı kiliseye karşı kışkırtmıştır. Böylece Bolşevikler hem halkın desteğini almış hem de kiliseden kurtulmuş oluyordu. Bunun dışında 1930 yıllarında kilise mensuplarının çocuklarının eğitim almaları yasaklanmış, halkın desteği ile yapılan kiliselerin toplam gelirinin %75’i oranında devlete vergi ödeme şartı getirilmiş, yapay olarak bina kirasının ve faturaların iki kat fazlasıyla ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yaptırımlar kiliselerin faaliyetini sürdürmesini zorlaştırmak amacıyla yapılmıştır. Stalin döneminde resmî bir şekilde din mensuplarına karşı birtakım eylemler gerçekleştirilmiştir. Bu eylemlere 1937-1938 yılları arasında Butova’da 7’si piskopos olmak üzere toplam 20.761 kişinin inançlarından dolayı öldürülmesi örnek gösterilebilir. Bkz. Aleksandr Stankeviçus, “Bolşevikler Kiliseyi Nasıl Yıkıldılar ve Nasıl Kaybettiler”, *Medium, Economics and History*, 21 Temmuz 2018, 2.

²⁰⁶ Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti.

²⁰⁷ Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

²⁰⁸ 10 Temmuz 1918 Tarihli V. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerin Kongresinde kabul edilmiştir.

²⁰⁹ 31 Ocak 1924 Tarihli II. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerin Kongresinde kabul edilmiştir.

²¹⁰ 05 Aralık 1936 Tarihli VIII. Tüm Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Kongresi Kararıyla kabul edilmiştir. Bu Anayasa “Stalin Anayasası” diye de adlandırılmaktadır. Aslında bu anayasa 1924 Anayasasına değişiklik ve ilave yapılan anayasadır.

²¹¹ 21 Ocak 1937 Tarihli XII. Tüm Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Kongresi Kararıyla kabul edilmiştir.

²¹² 07 Ekim 1977 Tarihli Yüksek Sovyet’in (Meclis) VII. Oturumunda kabul edilmiştir. Bu Anayasa “Brejnev Anayasası” diye adlandırılmaktadır.

²¹³ 12 Nisan 1977 Tarihli Yüksek Konseyin Olağanüstü IX. Oturumunda kabul edilmiştir.

²¹⁴ Bekir Demir, “Dünya Federalizm Tecrübesi ve Sovyet Federalizmi”, *Bilgi*, 25 (2003): 51; Gürkan, “Ana Hatları”, 180.

federal anayasaya uygun olan kendi anayasaları bulunmaktaydı²¹⁵. Her üye ülke kendi anayasasına, devlet organlarına ve partisine sahip olmasına rağmen tüm idari işler ve bütçeyle²¹⁶ ilgili kararları Moskova'nın onayıyla gerçekleştiriyorlardı²¹⁷. Bu şekilde düzenlenen sistem 1987 yılında yapılan Perestroyka'ya kadar sürmüştür.

Devletin başında Genel Sekreter²¹⁸ (*cumhurbaşkanı ve aynı zamanda parti başkanıydı*) bulunmaktaydı. Bunun dışında Yüksek Sovyet (*Meclis*) ve Yürütme organı-Yüksek Bakanlık, Yargı Organı ve Komünist Partisi mevcuttu²¹⁹. Bu yapı özerk statüsüne sahip olan devletlerde de bulunmaktaydı. Özerk olmayan etnik azınlıkların yönetim şekilleri tamamıyla Moskova'ya bağlıydı ve hiçbir ayrıcalık yapılmaksızın Rusya Sovyet'i dâhilindeki herhangi bir bölgenin yönetildiği gibi aynı şekilde yönetilmekteydi. İdari bölgelerde ise vali ve belediye görevlerini Genel Merkez Komünist Partisi'nin bölge ve ilçe sekreterleri üstlenmekteydi. Bölge, ilçe ve illerde bu görevi tamamıyla komünist partiye üye olan kişiler üstlenmekteydi.

Bunun dışında SSCB'de tam anlamıyla kuvvetler ayrılığı prensibi sağlanmıyordu. Bir kere meclis üyelerinin hepsi Komünist Partisi'nin üyeleriydi. Bunun dışında Yüksek Konsey'de yer alan millet meclisi aynı zamanda Bakanlığın ilgili bir bölümünün sorumlu bakanı olarak da görev üstlenebilirdi. Dolayısıyla aynı kişi hem mecliste hem de bakanlıkta görev almaktaydı. Bu nedenle SSCB'nin hükümet sisteminin "*meclis hükümeti sistemi*" olduğu söylenebilir. Devlet organlarının koordinasyonu ile görevlerine ilişkin talimatlar Komünist Parti Komiteleri tarafından düzenlenen kongrelerde karara bağlanıyordu. Siyasi kararlar ise Parti'nin üst hiyerarşisini oluşturan Sovyet Sosyalist Komünist Partisi'nin Politbürosu'nda alınırdı. Aslında Komünist Partisi hem teoride hem de uygulamada Sovyet sistemindeki başrolü üstleniyordu. Politbüro; ekonomi, ziraat, eğitim ve sağlık gibi alanlarda komünistlere ilham olma, istenmeyen eğilimlerin

²¹⁵ Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 38; Anayasaların tam metnine ulaşmak için: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/>.

²¹⁶ Burada belirtmemiz gerekir ki her ülkenin Moskova'nın onayını almaksızın harcamaları bütçe limiti mevcuttu. Fakat belirlenmiş rakamdan yüksek miktarda harcamalara dair onayı Moskova'dan almaktaydılar.

²¹⁷ Demir, "Sovyet Federalizmi", 48.

²¹⁸ Cumhurbaşkanı.

²¹⁹ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 551.

gelişmesini önleme ve durdurma gibi fonksiyonlara da sahipti. Devletin üst yönetim personeli tamamen komünistlerden oluşuyordu²²⁰.

Günümüzde devletin yürütme işlevini yerine getiren yürütme organı SSCB’de de mevcuttu. Fakat SSCB Bakanlığı sadece koordinasyon ve kontrol etme işlevini yerine getiriyordu²²¹. Belirtmemiz gerekir ki bakanlık kolejyal bir şekilde işlevini yapıyordu. Dolayısıyla alınan bir kararı yerine getirmek için kurulun toplanması gerekiyordu; ancak kurulun toplanması zaman almaktaydı. Bu durum ise acil durumlarda karar alma fonksiyonunu engelliyordu.

Bu şekilde işleyen bir sistemin, aşırı yavaş olduğu tahmin edebilir. Hiç kimse kamu kurumunda kendi yetkisine ve görevine dayanarak basit konularda bile karar alamıyordu. Bu durum devlet tarafından düzenlenmiş iş protokolü olarak nitelendirilebilir. Çünkü totaliter ve baskıya dayalı bu sistemde yönetim her anı kontrol altında tutmak zorunluluğunu hissediyordu. Bu şekilde işleyen devasa sistem oldukça yavaş bir şekilde ilerlemiş; herhangi bir işlemde veya bürokrasi işlemlerinde yaşanan sorunlara uzun vadeli çözümler getirilememiştir.

Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği Ekim Devrimi’nden itibaren yepyeni bir insan, toplum ve devlet anlayışı benimsemiştir. Devlet ve hükümet biçimi bakımından Batı’dan ayrılmıştır. Liberalizmde çoğulculuk üzerine toplum yapısı kurulmuşken, Sovyetler Birliği’nde Sosyalist düşünceye uygun olarak eşitlikçi bir toplum anlayışı benimsenmiştir. Liberal sistemin aksine Sovyetler Birliği’nde oldukça sınırlı bir mülkiyet anlayışı ve planlı ekonomi uygulanmıştır. Sosyalist anayasacılıktan liberal anayasacılığa geçiş sürecinde Sovyetler Birliği için mülkiyet anlayışının genişletilmesi ve planlı ekonominin serbest piyasa koşullarına dönüştürülmesi gerekmiştir. Dolayısıyla Rusya için özelleştirme bir tercih değil zorunluluktur. Rusya bu zorunluluğu hayata geçirirken nasıl hareket etmiştir? Daha sonraki bölümlerde cevaplandırılacak bu soruyu anlamak için özelleştirmeye ilişkin bir takım temel bilgileri burada ele almak gerekmektedir.

²²⁰ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 617.

²²¹ Sovyet Sosyalist Komünist Partisi’nin Politika Bürosu.

C. Özelleştirmenin Kavramsal ve Amaçsal Analizi

1. Özelleştirmenin Tanımı

a. Genel Olarak

Özelleştirme, ilk kez 1983 yılında İngilizce sözlükte “özel hale getirmek, sanayi veya ticari hayattaki denetim ve mülkiyeti kamu kesiminden özel kesime aktarma²²²” şeklinde tanımlanmıştır.

Özelleştirmenin amacı, yöntemi ve konusuna göre bu kavram çok değişik şekillerde tanımlanabilir²²³. Bunun nedeni de özelleştirmenin devletin ekonomik boyutu dışında siyasi, ideolojik, sosyal yapısına da yansımalarından kaynaklanmaktadır²²⁴. Ekonomi açısından özelleştirme, KİT’lerin özel sektör tarafından yönetilmesini ifade ederken, siyasi açıdan toplumun devlete karşı ekonomik açıdan güçlenmesi, bağımsız olması demektir²²⁵. Hukuki boyutta ise özelleştirme, KİT’lerin üzerinde sadece kamunun değil özel bireylerin de yönetme ve mülk üzerinde hak iddia etmesinin sağlanmasını açıklamaktadır²²⁶. Dolayısıyla özelleştirme genel anlamda “Kamunun sahip olduğu ticari ve sanayi teşebbüsler ile varlıkların mülkiyet, yönetim ve denetimlerinin tamamen veya kısmen özel kişi ve kuruluşlara devredilmesidir²²⁷” şeklinde tanımlanmaktadır.

Özelleştirmenin tanımı öğretide geniş ve dar anlamda olmak üzere tanımlanmaktadır. Geniş anlamda devlete ait olan mülkün özel bireye veya gruplara (*kolektif, anonim şirket, holding*) geçmesini ifade eder. Yani özelleştirme eyleminin

²²² Şebnem Günel, “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 10.

²²³ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 99; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 76.

²²⁴ Kurt, “Türkiye’de Özelleştirme Politikalarının Ekonomik Boyutu ve İşçi Sendikalarının Özelleştirmeye Yaklaşımları: 1980-2015 Dönemi”, 44.

²²⁵ Bu çalışmada kullanılmış *Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT)* kavramı İktisadi Devlet Teşekülü kavramı yerine kullanılmıştır; Hünkâr Güler, “Türkiye’de Mali Kriz Sonrası Kurallı Maliye Politikasının Bir Aracı Olarak Özelleştirme Politikaları”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (2019): 83; S. Emre Özcan, Yavuz Odabaşı ve Özer Özçelik, “Devlet Girişimlerinin Özelleştirilmesi, Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları” içinde *Seçilmiş Göstergelerle Türkiye Ekonomisi Geçmişten Günümüze*, ed. Yavuz Odabaşı ve Zeki Yılmaz, (Kütahya: Academia Yayınevi, 2016), 76.

²²⁶ Sedat Murat, “İstihdam Açısından KİT’ler ve Özelleştirilmeleri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 40 (2012): 108; Muzaffer Demirbaş ve Musa Türkoğlu, “Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2012): 242; Haluk Tandırcıoğlu, “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/3, (2002): 198.

²²⁷ Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 44.

sonucunda kamu mülkünde bulunan mülkün özel sektörün kontrolü altına geçmesidir²²⁸. Başka bir tanıma göre özelleştirme: “Kamu mülküne dair yapılan herhangi bir işlemin sonucunda, devletin mülk üzerinde yetkisinin azalmasına özelleştirilme²²⁹” denilmektedir. Benzer şekilde “dar anlamda özelleştirme, sadece kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyet ve yönetiminin özel kesime devrini, en geniş anlamda ise, devletin görev ve fonksiyonlarının mümkün olduğu ölçüde özel kesime devredilmesi olarak tanımlanabilir²³⁰”.

Yukarıda yer alan tanımlama geniş anlamda özelleştirmeyi açıklamaktadır. Ama burada belirtmemiz gerekir ki, “*kamu mülkü*” ifadesi KİT’ler, topraklar, yer altı ve yer üstü kaynakları, üretim araçları, taşınır ve taşınmaz gibi malları da içermektedir²³¹. Dar anlamda özelleştirme ise mülkiyeti ve yönetimi kamuya ait olan iktisadi teşebbüslerin özel sektöre geçmesidir. Dar anlamda özelleştirme mülkiyetin devrinin en az %51’inin özel sektöre devridir²³².

b. Geniş Anlamda Özelleştirme

Geniş anlamda özelleştirme devletin ekonomik alana daha az müdahale etmesidir. Diğer bir ifadeyle devletin ekonomik faaliyetinin azaltılması veya tümüyle ortadan kalkmasıdır. Bu durumda özel sektörün kamu kuruluşuna ait tüm kuruluşları, hizmetleri kendi yetkisi altına alması söz konusudur. Bir önceki başlıkta belirtildiği üzere, dar anlamda özelleştirme sadece KİT’leri kapsamaktadır. Geniş anlamda özelleştirme ise tüm kamu sektörüne ait hizmet alanını kapsamaktadır²³³. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki özel sektör tarafından sunulan hizmet sürekli olmayabilir. Örneğin özelleştirmenin bir yöntemi olan kiralama yoluyla devlet, özel sektöre belli bir süreliğine kullanma hakkını devredebilir. Genelde devlet bu işlemi bireylerle veya bireyle ortaklaşa sözleşme

²²⁸ Selami Güney, “Türkiye’de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi: Konya Şeker Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi Örneği”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6/1 (2013): 315; Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 10; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 20.

²²⁹ The Organisation for Economic Co-operation and Development, *Privatisation in the 21st Century: Recent Experiences of OECD Countries Report on Good Practices*, (Paris, OECD, 2009), 5. <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-ownedenterprises/48476423.pdf>.

²³⁰ Altuğ Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu ve İşçi Sendikalarının Özelleştirmeye Yaklaşımlarına Yönelik Bir İnceleme”, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2020): 49.

²³¹ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 102.

²³² Işıl Fulya Orkunoğlu, “Özelleştirme ve Alternatifleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 22 (2010): 2; Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 45; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 100.

²³³ Orkunoğlu, “Özelleştirme”, 2; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 11; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 78.

oluşturarak mülkiyet veya yönetim devrini yapabilir. Kiralama yönteminin sözleşmede süreli veya süresiz olduğu belirtilebilir. Bundan yola çıkarak literatürde rastlanan süresiz özelleştirme (*permanent privatization*) ve süreli özelleştirme (*temporary privatization*) kavramıyla karşılaşmaktayız. Anlaşılabacağı üzere süresiz özelleştirme kamu mülkünün satılışı iken süreli özelleştirme de kamu mülkünün geçici olarak devredilmesi söz konusudur²³⁴. Böylece geniş anlamda özelleştirmenin, serbest piyasa ekonomisini güçlendirmeye kamu kurumlarının ekonomi alanından çekilmesinin hedeflendiği söylenebilir. İster dar anlamda ister geniş anlamda özelleştirme söz konusu olsun, öncelikle piyasa ekonomisinin oluşturulması daha sonra da oluşturulan piyasanın genişletilmesi ve geliştirilmesi özelleştirme uygulamasının başarıya ulaşmasının olmazsa olmaz şartıdır²³⁵.

c. Dar Anlamda Özelleştirme

Dar anlamda özelleştirme KİT'lerin özel sektöre satılması, devredilmesi veya kiraya verilmesi demektir²³⁶. Özelleştirmede KİT'ler tamamen veya kısmen yukarıda belirtilen yöntemlerle özel sektöre geçer. KİT'lerin dar anlamda özelleştirilmesi, kamu kontrolü altında bulunan KİT sermayesinin en az %51'inin özel sektöre devredilmesi demektir²³⁷. %50 oranından düşük miktarda özel sektöre yapılan hisse devri kamu mülkünün özelleştirilmesini ifade etmez. Dolayısıyla devletin ticari amaçla KİT'in yarısından az hissesini devretmesi durumunda, özelleştirme yapıldığı söylenemez²³⁸. Öğretide dar anlamda özelleştirmeye dair yapılan tanımlardan biri “kamu kuruluşlarında kaynakların düşük etkinlikte kullanıldığı ve piyasa içerisinde verimli olmadığı sonucuna varıldığı vakit kamu kuruluşlarına ait mal ve hizmetlerin yeniden düzenlenmesi anlamına gelir²³⁹” şeklindedir. Bu tanıma göre özelleştirme dar anlamda devletin ekonomik alandan

²³⁴ Vural, “Özelleştirme Kavramı”, 21.

²³⁵ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 11.

²³⁶ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 77.

²³⁷ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 101; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 77.

²³⁸ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 2; The Organisation for Economic Co-operation and Development, *Privatisation in the 21st Century: Recent Experiences of OECD Countries Report on Good Practices*, 5; Murat, “İstihdam Açısından KİT’ler”, 108; Demirbaş ve Türkoğlu, “Özelleştirilmesi”, 243; Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 49; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 9.

²³⁹ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 2; Tarık Vural, “Özelleştirme Kavramının Yerel Yönetimler Açısından Değerlendirilmesi”, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1. 1/1 (2015): 2.

geri çekilmesi ve piyasa ekonomisinin ön plana çıkması demektir²⁴⁰. Dolayısıyla dar alanda özelleştirme sadece KİT mülkiyetinin ve yönetiminin özel sektöre geçmesidir.

2. Özelleştirmenin İdeolojik Temelleri

a. Genel Olarak

1929 yılında ortaya çıkan ekonomik krizden kurtuluş yolu sunan Keynesyen politika önerileri; kamu müdahalesi, vergi ve faiz oranında indirimler, KİT'lerin oluşturulması ve arz ve talep üzerinde devletin belirleyici konuma gelmesidir. Bu öneriler ilk olarak ABD başkanı Franklin Delano Roosevelt tarafından desteklendi ve uygulanmaya başlandı. Daha sonra bu sistem diğer Avrupa ülkeleri tarafından uygulanıp neredeyse 1970 yılına kadar ABD başta olmak üzere birçok Avrupa ülkelerinin temel ekonomik programını oluşturmuştur²⁴¹. 1970 yılında oluşan petrol krizi sırasında Keynes'in önerilerinin işlevsiz olduğu ve bu yöntemin Marxizm'in bir uzantısı olduğu düşünceleri ortaya atılmaya başlamıştır. Bu düşünceler ışığında klasik iktisadın yeniden yorumlanması ile Monetarizm, Arz Yönlü İktisat Teorisi, Kamu Tercihi Teorisi, Rasyonel Beklentiler Teorisi olarak yeni ekollerin çıkmasına neden olmuştur²⁴². Bu ekoller, oluşan krizin asıl nedenini serbest piyasa ekonomisi mekanizmasını sınırlandıran devlet müdahalesinden kaynaklandığını savundular. Dolayısıyla krizden çıkış önerisi olarak devletin ekonomi alanında rolünün ve müdahalesinin sınırlandırılmasını ve hukuki düzeyde kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini ileri sürdüler²⁴³.

b. Monetarizm

Monetarizm Okulu ABD Chicago Üniversitesi bünyesinde oluşan bir akımdır²⁴⁴. Monetarizm Okulu daha çok enflasyonla mücadele konusu üzerinde durmuştur²⁴⁵. Bu okulun savunucuları devlette enflasyonun ortaya çıkmasının asıl nedenini hükümetin gereksiz yere aşırı derecede harcamalar yapmasından kaynaklandığı fikrini ileri

²⁴⁰ Vural, "Özelleştirme Kavramı", 20; Murat, "İstihdam Açısından KİT'ler", 99; Günal, "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", 11.

²⁴¹ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 83-84.

²⁴² Bulut, "Özgürleştirme ve Özelleştirme", 85.

²⁴³ Bal, "Özelleştirmenin Teorik Temelleri", 358; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 29.

²⁴⁴ Monetarizm okulunun kurucusu ve günümüzde serbest piyasa ekonomisinin gelişiminde katkıları bulunan ABD Chicago Üniversitesi Profesörü Milton Friedman, Chicago İktisat Okulu'nun temel öğretisi Monetarizm'in gelişmesinde teorik çalışmalarıyla katkıda bulunarak, 1976 yılında Nobel İktisat Ödülü'nü almıştır.

²⁴⁵ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 89.

sürüyorlardı. Hükümetin israf politikası sonucunda paranın değersizleşmesi fiyat artışını beraberinde getiriyordu²⁴⁶. Serbest piyasa ekonomisini ve devletin ekonomiye karışmaması gerektiğini savunan monetarizmin gelişmesinde katkıda bulunan Friedman ekolü, Keynes'in ortaya koyduğu müdahaleci devlet anlayışına karşı çıkmıştır. Friedman'ın düşüncelerini savunan ABD ve İngiltere'nin siyasi partileri iktidara geçince bu görüşleri uygulamaya başladılar. Dolayısıyla Friedman'ın serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirmeye ağırlık verilmesi fikrinin özelleştirmenin temelini oluşturduğu söylenebilir²⁴⁷.

c. Rasyonel Beklentiler Teorisi

Rasyonel Beklentiler Teorisi (*Yeni Klasik Teori*) ilk olarak 1961 yılında John Fraser Muth tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra bu teoriyi Chicago Üniversitesi bünyesinde enflasyonla mücadele üzerinde çalışan grup monetarist okulunu oluşturdular. Fakat belirtmemiz gerekir ki hem John Fraser Muth hem de monetarizm ekolünün mensupları aynı şekilde devletin aşırı müdahaleci politikasına karşı çıkarak özelleştirmeyi desteklemişlerdir. Rasyonel Beklentiler Teorisi, Keynes'in talep yönlü önerilerini eleştirerek ekonomide arz yönüne daha çok ağırlık verilmesi gerektiğini savunmuşlardır²⁴⁸. Rasyonel Beklentiler Teorisine göre bireyler, hükümetin uygulamış olduğu politikanın yaratacağı etkiler konusunda tam bir bilgiye sahiptirler ve dolayısıyla sistematik bir hata yapmaları söz konusu olamaz. Bireylerin rasyonel hareket etmeleri neticesinde ekonominin nasıl çalışacağını tahmin ederek davranışlarını şekillendirebilirler. Dolayısıyla bu teorinin düşünürleri devletin değişmeyen arz ve talep kurallarını dikkate almadan sistematik olarak aynı politikayı izlemesinin, ekonomide durgunluğun oluşmasına neden olacağını savunmuşlardır²⁴⁹.

d. Arz Yönlü İktisat

Arz Yönlü İktisat teorisi de diğer akımlar gibi kamu mülkünün özelleştirilmesi yönünde gelişen fikirleri savunmuştur. Bu teoride yukarıda belirtilen diğer teoriler gibi

²⁴⁶ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 29; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 89.

²⁴⁷ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 16; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 89; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 90.

²⁴⁸ Erişah Arıcan, "Çağdaş İktisadi Düşünce Okullarına Teorik Yaklaşım", *Öneri Dergisi*, 2.12 (1999): 101.

²⁴⁹ Sinem Gaytancıoğlu, "Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye'de 1994 Krizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2/1 (2010): 141.

köklü bir geçmişe sahip değildi ve 1980’li yılların başlarında ortaya çıkmıştı. Bu akım da diğerleri gibi tarafsız devlet anlayışını savunmaktadır. Fakat diğer okullara nazaran özel girişimcileri destekleyip devlet tarafından vergi indirimlerinin yapılması gerektiğini önermişlerdir. Böylece vergilendirmede yapılan indirimler sayesinde devlet, piyasayı canlandırıp kısa sürede vergi gelirini arttırabileceğini ileri sürmüştür²⁵⁰.

e. Kamu Tercihi Teorisi

Kamu Tercihi Teorisinin Kurucusu ABD’li Profesör James M. Buchanan’dır²⁵¹. Buchanan, kamu sektörünün büyümesinde sadece hükümet değil aynı zamanda Keynesyen iktisatçıların da büyük payı olduğunu ileri sürmüştür. Aşırı büyümüş devleti, “Özgürlüğün Sınırları” adlı eserinde “*Leviathan*” olarak tanımlamıştır²⁵². Toplum içinde ekonomik ve politik alanlarda özgürlüğün ancak devlet yetkilerinin sınırlandırılmasıyla gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle ekonomik alanda yapılacak tüm işlemlere ve harcamalara dair düzenlemelerin anayasal düzeyde belirlenmesi gerektiğini, tüm kamu harcamaları, vergilendirme, devlet müdahalesini sınırlandıran ve serbest piyasa ekonomisini canlandıracak olan mekanizmaların anayasal düzeyde belirtilerek güvence altına alınmasını önermiştir²⁵³.

f. Neo-Avusturya İktisat Okulu ve Hayek

Özelleştirmenin ideolojik temelini kapitalist sistemin yenilenmiş hali olan “*Neo-Liberal*” sistem oluşturmaktadır. 1970’lerde ortaya çıkan kriz sonrası sistemin yeniden gözden geçirilmesine karar verildi. Sunulan öneriler sonucunda XIX’uncu yüzyılın liberalizmi Neo-Liberalizm adı altında yeniden tasarlandı. Neo-liberal okulunun kurucusu Friedrich August von Hayek’tir²⁵⁴. Düşünürü göre devlet sanayileşme, planlama, fiyat belirleme, sosyal teşvik gibi faaliyetlerde bulunamaz. Hayek, sosyal güvenlik sorunlarından bireylerin kendilerinin sorumlu tutulması gerektiğini, tüm kamusal harcamaların (*eğitim, sağlık, barınma, vb*) tamamıyla özelleştirilmesi gerektiğini ileri sürdü²⁵⁵. Böylece mali sermayenin serbestçe dolaşımını önererek tüm bu unsurları

²⁵⁰ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 31.

²⁵¹ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 95.

²⁵² Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 95.

²⁵³ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 31; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 96-97; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 86.

²⁵⁴ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 92-93.

²⁵⁵ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 94; Aktaş, *Hayek’in Hukuk ve Adalet Teorisi*, 233.

kapitalist sisteme dâhil ederek liberalizasyon, deregülasyon ve özelleştirme ilkeleri adı altında neo-liberalizm sistemini oluşturdu.

3. Özelleştirmenin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Özelleştirme kelimesi, Latince kökenli olmakla birlikte “*Privite*” yani “*özel*” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İngilizce “*Privatisation*”, Almanca “*Privatisierung*”, Rusça “*Приватизация*” (*Privatizasiya*) iken Türkçe “*Özelleştirme*” olarak bilinmektedir. Özel mülkiyet kapitalist sistemin temel unsurlarından biridir. Ekonomi bilimi alanında bu kavram; iktisadi, mali, siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı kamu iktisadi faaliyetinin sınırlandırılmasına veya tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik bir uygulama olarak tanımlanmaktadır²⁵⁶. Küreselleşmenin gelişmesiyle özelleştirme; devletin ekonomik alanda kaynak, üretim, istihdam gibi iktisadi faaliyetleri üzerindeki etkisinin azalmasını ifade eder. Bir başka deyişle “*özelleştirme*” ülke ekonomisinde özel sektörün payının artması demektir²⁵⁷. Özel sektörün artmasıyla birlikte özelleştirmeyle özel bireylerin veya grupların mal üzerinde hak iddia etme yetkisi de doğmaktadır.

İlk olarak özelleştirme kavramı, 1960 yılında Alman hükümetinin Volkswagen kuruluşundaki devlet hisselerini halka satması ile başlamıştır²⁵⁸. Bu işlemi Almanlar denasyonalizasyon yani gayri millileştirme olarak belirtmişlerdir. 1970’lerde henüz yaygın olarak uygulanmamış olan bu prosedür, 1980’li yıllara gelindiğinde liberal anlayışı benimsemiş ve piyasa ekonomisi yönünde gelişmelere adım atan birçok ülkede uygulanmaya başlanmıştır²⁵⁹. Bilindiği üzere liberal ekonomi anlayışı, piyasa ekonomisi sistemini merkeze koymaktadır. Piyasa ekonomisi sistemi diğer ifadeyle kapitalizm; rekabet, özel mülkiyet, kâr, sözleşme yapma hakkı, özel teşebbüs, miras ve tercih özgürlüğü gibi ilkeleri ön plana çıkarmaktadır. Bunun dışında devletin planlı bir şekilde ekonomiyi şekillendirmesine ve fiyat belirleme politikasına şiddetle karşı çıkmaktadır.

²⁵⁶ Oğuz Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 355.

²⁵⁷ Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 51; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları* (İstanbul: Boyut Matbaacılık, 1992), 9.

²⁵⁸ İsmet Emir Kudubeş ve Hüseyin Avni Egeli, “Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Dünyada Özelleştirme Uygulamaları: 1980-2015”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 1/2 (2021): 75; Güler, “Özelleştirme Politikaları”, 84; Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 359.

²⁵⁹ Vural, “Özelleştirme Kavramı”, 19; Kudubeş ve Egeli, “Özelleştirme Uygulamaları”, 75; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 79.

Dolayısıyla ekonomi alanında minimum devleti benimsemiş olan liberal devlet sisteminde özelleştirme uygulamasının varlığını açıklamaktadır²⁶⁰.

1974 yılında ilk ve 1979 yılında ikinci “*Petrol Krizleri*” sonucunda özellikle enerji sektöründe dışa bağımlı ülkelerin çoğunda ekonomik bunalımın oluşmasına neden olmuştur. Bu petrol krizleri sonucunda Avrupa ülkeleri gibi birçok ülkede borçların çoğalmasına, kaynağın azalmasına, dolayısıyla sanayinin duraklamasına neden olmuştur²⁶¹. Sanayi konusunda ilerlemiş ve gelişmiş olan ülkelerin kapsamlı özelleştirme politikasına ihtiyaç duyması sadece petrol krizinden kaynaklanmamıştır. Petrol krizi, işletmelerin finansmana ihtiyaç duyması, verimliliğin düşmesi yanı sıra 1970’lerde ekonomik liberalizmin canlanması da etkili olmuştur²⁶². Devlet tekelinde bulunan işletmelerin özelleşmesine ve devletin ekonomik alana müdahale etmemesi gerektiği tartışmaları yine gündeme gelmiştir²⁶³. Bu gelişmeler İngiltere başta olmak üzere İtalya ve Fransa’da özelleştirme politikalarını uygulamaya başlamışlardır. İngiltere ve Fransa’da nispeten büyük bir ölçekte aşamalı şekilde gerçekleşmiştir²⁶⁴. Planlı bir şekilde gerçekleşmiş olan özelleştirme politikasının amacı, devlet bütçesine gelir sağlamaktır. Belirtmemiz gerekir ki ulusal servetin yeniden dağıtılmasına dair bir karara varılması güçlü siyasi yetkiyi de gerektirir. Önceki bölümde belirttiğimiz baskın ideoloji ve inançlar, her ülkenin ekonomik biçimini de belirlemektedir. Dolayısıyla sosyalist bir sisteme yönelmiş olan ülkeler sanayinin ulusallaşmasına, kamu sektörünün büyümesine odaklanırken liberal sistemde kamu mülkünün özelleştirilmesiyle devlet borçlarını kapatmak, devlet yükünü azaltmak veya özelleştirme sonrası elde edilen kârdan verimsiz olan işletmelere bütçe aktarımını kesmeye odaklanmaktadır. İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkeler; liberalizm, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, serbest piyasa gibi

²⁶⁰ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 198.

²⁶¹ Ramazan Avdar, “Yenilenemeyen Enerji Kaynakları Piyasasının Çoklu Regresyon Yöntemi ile Analizi; Türkiye Doğalgaz Piyasası Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 70-71; Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

²⁶² Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 88.

²⁶³ Feliks Zinoviyev ve Valeri Gorbato, “Dünya Ekonomisinde Denasyonalizasyon ve Özelleştirmenin Temelleri” içinde *Karadeniz Bölgesi Halklarının Kültürü Kongre Bildirisi*, (Kırım: Ukrayna Bilimler Akademisi, 1998), 369. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/91448>; Murat, “İstihdam Açısından KİT’ler”, 115-116.

²⁶⁴ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 89.

kavramlar sayesinde 1980’lerde bu yönteme başvurmuşken eski SSCB ülkeleri, bu uygulamaya ancak 1990’lı yıllarından sonra başvurmuştur²⁶⁵.

Özelleştirmeye dair ilk resmi işlemler ise 1982 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan’ın inisiyatifiyle Federal Mülkiyeti İnceleme Teşkilatı kurmasıyla başlamıştır. İlgili teşkilat, ABD’deki yerel yönetim tarafından sunulan hizmetlerin özelleştirilmesiyle başlamıştır. Yerel yönetimin sunmuş olduğu itfaiye hizmeti, çevre temizliği hizmeti, posta hizmetleri gibi alanlarda özelleştirme yapılarak memur sayısının azalması sağlanmıştır²⁶⁶. Bu şekilde dünya ekonomisinde özelleştirme adı altında yeni bir uygulama yapılmaya başlanmıştır.

Günümüzde kamu sektörünün teknolojik gelişmeye ayak uyduramadığı, arz ve talep dengesini sağlayamadığı, dolayısıyla piyasada başarısız duruma geldiği fark edilmiştir. Bu nedenle özelleştirmenin, ülke çapında uluslararası düzeyde yayılmış olan teknik ve teknolojik donanımın gelişmesine katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu duruma çözüm olarak özelleştirme yöntemi gösterilmektedir. Özel sektörün kendi çıkarı için hem yurt içi hem yurt dışı piyasasında rekabet edebilecek etkin konuma çıkabileceği ihtimali öne sürülmektedir²⁶⁷.

Özelleştirmenin gerekçesi genel anlamda bu şekilde gösterilmesine karşı ülkelerin hedefine ve ekonomik durumuna göre bu yönteme başvuru nedenleri farklılık göstermektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler özelleştirme uygulamasından kendi ekonomik durumlarına göre farklı bir gerekçe ve nedene dayandıkları görülmektedir. Bu durumun oluşmasının nedeni de her iki grubun ekonomik büyümeye dair oluşan anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkeler için ekonomik büyüme milli gelir artışı iken, gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme milli gelirdeki artışın yanında, yapısal kalkınmayı da hedeflediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki ülke gruplarının özelleştirmeye farklı amaçla yaklaştıkları da dikkate alınmalıdır.

Özelleştirmenin temelinde en çok tartışılan ana fikir mülkiyet hakkıdır. Kamu sektörünün özel sektör mülkiyetinden en büyük farkı kamu mülkünün gerçek sahibinin

²⁶⁵ Özügürlü, “Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme”, 157; bkz. ve karşı. Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 117.

²⁶⁶ Güney, “Türkiye’de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi”, 315; Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 59; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 423.

²⁶⁷ Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 71; Kudubeş ve Egeli, “Özelleştirme Uygulamaları”, 75.

belirsizliğidir. Bu nedenle kamu tarafından işletilen işletme ve diğer kuruluşların işlemleri kontrol etmede özel sektöre nazaran daha zayıf olduğu ileri sürülmektedir²⁶⁸.

a. Gelişmiş Ülkelerde Özelleştirme Akımının Doğuşu

1929 yılında gerçekleşmiş olan ekonomik krizden sonra, Britanyalı iktisatçı John Maynard Keynes kapitalizmde kamu girişimciliğine, sanayileşme ve kamu harcamalarının arttırılması yoluyla devletin bu krizi aşabileceğini ileri sürmüştür²⁶⁹. Kamu girişimciliğini, sistemin yeniden kamu eliyle inşa edilmesini hatta devletin aktif müdahalesiyle kapitalizmin yaşayabileceğini savunarak liberalizme yeni unsurlar katmıştır. 1929 yılındaki ekonomik kriz sonrası ülkenin daha çok istihdam ortamı yaratılması gerektiğini ileri sürmüş ve bunun için çözüm olarak “*Kamu İktisadi Teşebbüsü*” uygulamasına başlanılmıştır. KİT’lerin oluşmasındaki asıl amaç; istihdam yerleri oluşturmak, sanayileşmek ve ekonomik kalkınmaya destek sağlamaktır. Keynes tarafından bu şekilde belirlenmiş olan ekonomik politikayı benimsemiş olan ülkeler başarı sağlamış, daha sonra II. Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisinde canlanma ve istihdam gibi sorunları çözmek için kamu harcamaları arttırılmıştır. Yeni kuruluşlar inşa edilerek sanayileşmeye yöneldiler²⁷⁰. Bu ekonomik politika sonucunda devletler tüketicinin beklentisini karşılamak ve istihdam sorunlarını gidermek amacıyla KİT’lerini kurmaya başlamışlardır²⁷¹. Böylece KİT’ler gittikçe çoğaldılar²⁷². Keynes’in belirlemiş olduğu öneriler sonucunda ülkelerin finansal yapıları büyük ölçüde güçlenmiş, bankacılık sektöründe iyileşme görülmüştür. Fakat ekonomiyi canlandırmak için kullandıkları harcamalara ve neticesinde oluşan bütçe açığına göz yumulmuş, altın standardı terk edilmiş, enflasyonla mücadele adı altında ücret ve fiyat belirleme gibi alanlarda kamu müdahalesine geçici çözüm olarak bakılsa da neticesinde yine kamu girişimciliğini ön plana çıkaran “*Büyük Devlet*” yapısını ortaya çıkarmıştır²⁷³.

²⁶⁸ Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 6; Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 355.

²⁶⁹ Güler, “Özelleştirme Politikaları”, 79; Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 415.

²⁷⁰ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 85; Özsoy, “Evrensel Dersler”, 167.

²⁷¹ Güler, “Özelleştirme Politikaları”, 80.

²⁷² Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 58; Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

²⁷³ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 415.

1970’li yıllara kadar devletin ekonomi alanında güçlü ve sanayileşmiş olması gerektiği algısı mevcuttur. Bu amaçla devlet, etkin bir girişimcilikte bulunarak KİT’leri oluşturmuştur²⁷⁴. Devletin KİT’leri oluşturarak gelir dağılımının sağlanması, işsizlik oranının azalması ve insan emeğinin sömürülmesinin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı’na dâhil olan Avrupa ülkelerinin birçoğu savaş sonucunda sarsılmış ekonomiyi kalkındırma görevini bu yönetime başvurarak üstlenmiştir. Savaş sonrası sarsılmış olan ekonominin her alanında devlet, halkın mutluluğu ile refahını yükseltme gerekçesiyle her alanda aktif rol üstlenmiştir. Bu mantıkla yürütülen iktisadi politika sonrası neredeyse tüm ülkeler monopolleşmiş ve ekonomik alanda devlet baskın bir hale gelmiştir²⁷⁵.

1970’te yer alan ikinci petrol krizi sonrası ekonomik durgunluk, işsizlik ve enflasyonun aynı anda görüldüğü ve iktisadi alanda “*Stagflasyon*” olarak bilinen durum oluşmuştur²⁷⁶. 1929-1970 yılları arasında başarılı bir şekilde uygulana gelen Keynesyen politikanın açıklayamadığı büyüme hızının düşmesine paralel olarak işsizliğin, fiyat ve ücretlerin arttığı bir ekonomik durum oluşmuştur²⁷⁷.

Birçok Avrupa ülkeleri dış borcu, bütçe açıkları, yüksek enflasyon, işsizlik gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır²⁷⁸. Bu sorunu gidermek amacıyla aynı şekilde daha önce başarılı olmuş Keynesyen ekonomik politikaları uygulamaya çalıştılar. Ancak faizlerin ve vergilerin düşürülmesi, kamu harcamalarının artırılması aksine enflasyonun artmasına neden oldu²⁷⁹.

15 Ağustos 1971 yılında ABD, Bretton Woods Anlaşmasından²⁸⁰ çekilerek sabit kurdan dalgalı kura geçmiştir. Bu durum ABD dolarının hem de diğer ülkelerin para birimlerinin düşmesine neden olmuştur. Petrol fiyatı dolar üzerinden olduğu için petrol

²⁷⁴ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356; Türkiye Genç İş Adamları Derneği içinde “2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar” IV – Özelleştirme (1994), 16; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 80.

²⁷⁵ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

²⁷⁶ Kudubeş ve Egeli, “Özelleştirme Uygulamaları”; Güler, “Özelleştirme Politikaları”, 78; Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 355; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 80.

²⁷⁷ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

²⁷⁸ Güler, “Özelleştirme Politikaları”, 79.

²⁷⁹ Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 59; Güler, “Özelleştirme Politikaları”, 84.

²⁸⁰ Bretton Woods Anlaşması, 1944 yılında ABD’nin New Hampshire eyaletinin küçük bir beldesi olan Bretton Woods’da toplanan Birleşmiş Milletler para ve finans kongresinde imzalanan “*Uluslararası Para Anlaşması*”nın bir diğer adıdır.

üreten ülkeler, aynı fiyata daha az gelir elde etmeye başladılar. Neticede OPEC²⁸¹ petrol fiyatının dolara değil altın değerine göre hesaplanacağını açıklayınca petrol krizinin başlamasına sebep olmuştur²⁸².

Böylece 1929 sonrası benimsenmiş olan “devletçilik” politikası 1970’lere gelindiğinde devletin ekonomik alanda çok baskın olduğu ve aksine “özelleştirme” politikasının getirilmesi gerektiğine dair algıyı yükseltmiştir²⁸³.

Bütün bu gelişmelerle birlikte 1970’lerde ABD’de Ronald Reagan’ın ve İngiltere’de Margeret Thatcher’in devlet iktidarına gelmeleriyle devletin ekonomik alandaki gücünün azaltılması gerektiğine dair politikayı ileri sürmeye başladılar²⁸⁴. Özelleştirme politikasını uygulayarak hem devletin hem de özel teşebbüsün yer alacağı karma ekonomi sisteminin oluşması fikri ileri sürülmüştür. Klasik, muhafazakâr ekonomi teorisini oluşturan devlet denetimlerinin ve düzenlemelerinin yerine, finansal piyasaların birleşeceği uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini sağlayacak olan yeni “Neo-Klasik” teori önerilmiştir²⁸⁵. Onlara göre özel sektöre daha fazla yetki ve hak tanıyarak hem piyasanın canlanacağı hem de devletin işlevsiz olan kuruluşlarına yapılan bütçe aktarımı azalacaktır. 1929 yılında başlatılan “devletçilik”, Keynesyen ekonomi politikasının artık başarısız olduğunu kabul ederek ekonomiyi tekrardan canlandırmak ve bu alanda hızla ulaşmak adına özelleştirme politikası çare olarak görülecektir²⁸⁶. Ekonomik alanın serbest hale dönüştürülmesi, piyasa ekonomisinin kendi akışına bırakılması ve devletin ekonomik alandaki müdahale ile engellerinin azaltılması gerektiği yine 1970’lerden sonra gündeme gelecektir. Bununla birlikte 1970’li yılların ortasında “sosyal devlet” anlayışının devlete gereksiz yere harcama yaptırdığı, halkın devlete yüklü miktarda vergi ödediği, kamu hizmetlerinin sadece devlet tarafından sunulduğu ve bu nedenle rekabet ortamının sağlanamadığı gibi fikirler yaygınlaştı²⁸⁷. Kriz beraberinde gelen durgunluk ve yüksek enflasyon sorununa; devletin ekonomi içerisindeki ağırlığı neticesinde kamu harcamalarındaki verimsizlik, kamu kesimi açıkları ve borç yükü devlet başarısızlığını ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla tüm bu etkenleri hesaba katarak İngiltere, Almanya ve

²⁸¹ OPEC – The Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü).

²⁸² Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

²⁸³ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 83.

²⁸⁴ Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 59; Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

²⁸⁵ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

²⁸⁶ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 83.

²⁸⁷ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

İtalya gibi ülkeler başta olmak üzere arz yanlı iktisat, serbest piyasanın fiyat belirleme mekanizması yoluyla ekonomide canlanma ve değişikliklerin yapılması gerektiği kanaatine ulaşıldı. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması, soğuk savaşın sona ermesi ve planlı merkeziyetçi kamu müdahalesini gerektiren sistem yerine piyasa ekonomisini ve özel teşebbüsü teşvik edecek fikirlerin yayılmasına katkı sağlayacaktır. Yukarıda belirtilen ülkelerden sonra komünist sistemden ayrılan Doğu Avrupa ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler gündemde olan bu fikirleri uygulamaya başlayacaklardır²⁸⁸.

Genel olarak gelişmiş ülkelerde özelleştirme süreci öncelikli olarak kamuoyunun yoğun katılması için yapılan çalışmalar sonrası uygulanmaya başlamıştır. Özelleştirmenin amacı ile faydaları kamuoyuna sunularak tartışılması sonucunda büyük ölçüde başarılı sonuçlanmıştır. Kamu elinde kalan ve özelleştirilmeyen kuruluşlar devlet tarafından iyileştirme programına dâhil edilerek özelleştirilmesi için hazır hale getirilmiştir²⁸⁹.

b. Gelişmekte Olan Ülkelerde Özelleştirme

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeler gibi 1970'lerden sonra ortaya çıkan ekonomik krizden etkilenmişlerdir. Krizden çıkış yolu olarak gelişmiş ülkeler, serbest piyasa ekonomisine yönelmişken gelişmekte olan ülkeler ise Uluslararası Para Fonu'nun (IMF)²⁹⁰ sunmuş olduğu destekli ekonomi politikalarını uygulamaya başlamışlardır. Burada belirtilmesi gerekir ki IMF ve Dünya Bankası destekli programları ilgili ülkelerin daha çok liberalleşmesi odaklıdır. 1970 yılında oluşan kriz dışında gelişmekte olan ülkelerin özelleştirme politikasını gündeme almalarının asıl nedeni dünya ekonomisine uyum sağlama ve ekonomik istikrara ulaşma gerekliliğidir. Gelişmiş ülkelere nazaran gelişmekte olan ülkeler özelleştirme programına geç başlamışlardır. Bunun nedeni de ilgili ülkelerin “devletçilik” politikası üzerinde direnmeleri olduğu söylenebilir. Devletin müdahaleci politikasından vazgeçemeyen SSCB, Afrika ve bazı Latin Amerika ülkeleri daha sonra dünya ekonomisine entegre olabilmek için “özelleştirme” programını mecburen uygulamak zorunda kalmışlardır. Hatta 1980'lerden sonra gelişmiş ülkelerde

²⁸⁸ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356.

²⁸⁹ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 26.

²⁹⁰ Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF).

aktif bir şekilde yaygınlaşan serbest piyasa ekonomisi küreselleşme gibi hızla değişen modern yeniliklerle karşı karşıya kalacaklardır²⁹¹.

1980'lerden sonra Avrupa ülkelerinde yer alan değişikliklerin asıl amacı, krizden çıkış ve piyasa ekonomisini canlandırmaktır. Fakat gelişmekte olan ülkeler ise bu programa geçici bir çare olarak yaklaşmaktadırlar. Bu ülkeler bütçe açıklarını kapatmak, ekonomik istikrarı sağlamak ve modern yeniliklere ayak uydurabilmek için kamu mülkünü özelleştirerek devlet bütçesine gelirin sağlanmasını amaçlamışlardır. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler için özelleştirme bir iktisadi değişiklik ve yenilik iken gelişmekte olan ülkeler için bir zorunluluktur. Yani gelişmiş ülkeler özelleştirmeyi kamu mülkiyetinde bulunan hizmet ve varlıkları özel sektöre devrederek uzun vadeli piyasa ekonomisinin oluşmasını amaçlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise özelleştirmeye kısa sürede devlete gelir sağlayacak çare olarak bakmışlardır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde özelleştirme piyasa ekonomisine işlerlik kazandırırken, gelişmekte olan ülkelere sermayenin el değiştirmesini sağlamaktan öteye gidemediği ileri sürülmektedir²⁹². Bu durum özellikle eski Sovyet sisteminin yıkılmasıyla yeniden ülke ekonomisini ele alan ülkeler ve gelişmekte olan Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde gözlemlenmiştir²⁹³.

4. Kamu – Özel İktisadi Bağlamında Özelleştirme

a. Genel olarak

Devlet faaliyetinin giderleri artarken bunun nedenleri genellikle halk tarafından sorulmaz. Halk genellikle bireysel çıkarlarını olumsuz etkileyenlere karşı tepkili davranabilmektedir. Bu tepkilerinde seçmiş oldukları iktidarı suçlar. İktidar ise atamış olduğu yönetimi suçlamakla yetinmektedir. Asıl gerçekler halka sunulmaz. İktidar kendi hâkimiyetini sürdürebilmek adına çeşitli arayışlara ve yöntemlere başvurmaktadır. Çoğunlukla kullandıkları yöntem bütçe açığını kapatmak için özelleştirme veya borçlanma yoluna gitmektir. Özellikle bu yöntemi gelişmekte olan ülkeler tercih eder. Bu ülkeler yenilenen borç sözleşmelerinin bir kısmını eski borçlara tahsis ederek borcu borç ile kapatırlar. Bu çıkar çatışması kamu ile özel sektör arasındaki ikiliği getirmektedir.

²⁹¹ Kurt, "1980-2015 Dönemi", 73; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 416.

²⁹² Kudubeş ve Egeli, "Özelleştirme Uygulamaları", 75.

²⁹³ Günel, "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", 59.

Dolayısıyla borç yöntemine başvurmamak için özelleştirmeyi bir çıkış yolu olarak tercih ederler²⁹⁴.

b. Amaç Farklılığı Bağlamında

Eskiden beri sürüp gelen alışkanlıklarından ve var olan durumu hiçbir şekilde değiştirmek istemediğinden devlet statükocudur. Devlet geçmiş politikalarından ve stratejilerinden kolayca vazgeçmemektedir. Bunun aksine özel sektörde faaliyet gösteren herhangi bir şirketin politikaları etkendir. Durumun şartlarına ve değişkenlere yönelik sürekli belirlemiş olduğu hedefine yönelik çalışmıştır. Özel sektör zamanın getirmiş olduğu yenilikler ve inovasyonuna göre hareket etmektedir. Aynı zamanda özel sektörde performansla göre teşvikler ile ödüllendirmeler daha çok görülmektedir. Kamuda bunun aksine iktidar beklentilerine yönelik işlemler yürütülmüştür. Her şey iktidarın beklentilerine yönelik şekillendirilir ve belirlenmektedir. Kamu kâr gözetmez, sadece halkın ihtiyacını karşılamaya yönelik hizmet yürütmektedir. Dolayısıyla işler tepeden inme bürokratik hiyerarşiye dayalı olmaktadır. Özel sektör ise kârlılık adına ucuz elaman çalıştırma veya az kişi ama alanında uzmanlaşmış elaman çalıştırma politikasını izlemektedir²⁹⁵.

c. Mülkiyet Sahipliliği Bağlamında

Kapitalist sistemin temel unsurlarından birisi özel mülkiyet kavramıdır. Özel mülkiyet sahibi mal veya eşya üzerindeki hakkını; alım, satım, rehin bırakma, hibe etme veya değiştirme gibi yollara başvurarak dilediği şekilde kullanabilir. Bu yönüyle mülkiyet sahiplerinin eşya üzerindeki kullanım ve devir yönünden serbestliği söz konusudur²⁹⁶. Özel girişimde bulunan bireyler, varlıklarını geliştirme, servet biriktirme peşindedir. Dolayısıyla özel girişimciler piyasa şartlarına uygun rasyonel davranma eğilimindedirler. Kamuda ise varlıkları geliştirme ve servet biriktirme öncelikli olmadığından rasyonel davranma eğilimi zayıftır. Tepeden inme bürokratik işleme dayalı kamu sektöründe çalışanların ve yöneticilerin en büyük kaygısı pozisyonlarını korumaktır. Dolayısıyla yöneticiler kamu ekonomisinin etkin işleminde çoğu zaman olumsuz etkilerde bulunduğu ileri sürülmektedir. Kârı gözetmeyen özel sektör çoğu zaman

²⁹⁴ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 357.

²⁹⁵ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 356-357.

²⁹⁶ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 12.

iflas etme riskini göze almak zorundadır. Kamu sektöründe ise risk sifıra yakındır, çünkü her açığı yine kamu bütçesinden temin edebilmek mümkündür²⁹⁷.

5. Özelleştirmenin Amaçları ve Yararları

Özelleştirme programını uygulamaya karar veren her ülkenin bazı ortak amaçları olduğu gibi kendi özel durumuna göre farklı amaçları da bulunabilir. Genelde her ülke ekonomiyi geliştirmeyi ve rekabeti arttırmayı temel amaç olarak ileri sürer²⁹⁸. Gelişmekte olan ülkeler bu amaca ek olarak, ekonomiyi yeniden yapılandırmayı, çağdaş teknolojiyi ve gelişmeleri ülkedeki kurum ve kuruluşlara entegre etmeyi amaçlar. Ayrıca uluslararası piyasaya açılarak hem yurt içi hem de yurt dışı rekabeti sağlamayı hedefler²⁹⁹. Tüm bu hedefler belirlenirken unutmamak gerekir ki özelleştirme yoluna giderek, devlet mülkiyetinde bulunan varlıkların satılması yanı sıra kamu sektörüne gelir ile uzmanlık kazandırılması da amaçlanır³⁰⁰.

Belli bir dönemde özelleştirmeyi gerçekleştirmiş veya gerçekleştirecek olan herhangi bir ülke özelleştirme politikasının gerekçesi ile amacını, ekonomiyi kalkındırma, istihdam sağlama, verimliliği artırma gibi nedenleri gösterse de özelleştirmenin asıl amacı devletin ekonomi alanından çıkmasını sağlamaktır³⁰¹. Dolayısıyla devletin özelleştirme yöntemine başvuru amacı makro ve mikro ekonomiyi düzenleyip genel olarak sistemin yeniden gözden geçirilmesini sağlamaktır³⁰².

Batı’da 20. yüzyılın sonundan bugüne kadar başvurulmuş bu işlemle devlet ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında etkin bir rol üstlenilmiştir. Fakat hemen belirtmemiz gerekir ki özelleştirme sonrası devletin ekonomisinin tamamıyla serbest piyasa ekonomisine geçişi mümkün olmamıştır. Özellikle günümüzde “sosyal devlet” anlayışını benimsemiş olan ülkeler kamu yararı adı altında her an özel sektöre müdahale edebilme yetkisini elinde bulundurmaktadırlar³⁰³. Dolayısıyla bu ülkelerin uyguladıkları

²⁹⁷ Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 357.

²⁹⁸ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 79.

²⁹⁹ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 7.

³⁰⁰ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 11; Bal, “Özelleştirmenin Teorik Temelleri”, 358.

³⁰¹ Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 49.

³⁰² Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 51-56; Vural, “Özelleştirme Kavramı”, 22; Demirbaş ve Türkoğlu, “Özelleştirilmesi”, 243; Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 3; Hüseyin İleri, “Türkiye’de Özelleştirme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1/1 (1998): 153; Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 56; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 103.

³⁰³ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 69.

ekonomik sistemin karma bir sistem olduğu ileri sürülebilir. Belli bir dönemde temelli veya geçici olarak özelleştirme uygulamasına başvuru yapan ülkelerin kendi çıkarlarına göre gerekçe ve amaçları bulunmaktadır. Bazı durumlar da ise devlet kamu mülkünü mecbur özelleştirmek zorunda kalmaktadır. Mecburi özelleştirme uygulamasına başvuru yapan ülkelere örnek olarak eski SSCB sonrası kurulmuş olanlar gösterilebilir. Bu ülkeler SSCB'nin dağılmasıyla hem siyasi hemde ekonomik alanda çağdaş uygulamalara denk değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardı. Hatta bu ülkelerin planlı ekonomi sisteminden piyasa ekonomisine geçiş aşamasında kamu mülkünün tamamını özelleştirmedikleri için karma ekonomi sistemini oluşturdukları ifade edilebilir³⁰⁴.

Doktrinde, özelleştirme uygulamasına pragmatik, ideolojik, ticari ve popülist nedenlerle yaklaşan görüşler mevcuttur.

Pragmatik yaklaşım daha mükemmel bir devleti hedeflemektedir. Bu yaklaşıma göre ihtiyatlı özelleştirme ile daha verimli bir kamu sektörünün oluşması sağlanacaktır. Özelleştirme yöntemine ideolojik açıdan yaklaşanlara göre, güçlü özel sektör karşısında devlet güçsüz kalmaktadır³⁰⁵. İdeolojik yaklaşım; devletin tüm sektörlerle müdahale etmesinin, insanların hayatına zorla girmesine neden olacağını ve böylece demokrasi ilkelerinin zedeleneyeceğini ileri sürmektedir. Aynı zamanda devletin güçlenmesi, sürekli piyasaya müdahale ederek kendiliğinden gelişmeyi engellemektedir. Bu fikri benimseyenler, kamu sektörünün büyümesinin devletin monopolileşmesine yol açmasının yanı sıra bireylerin özgürlüğüne de tehdit oluşturduğunu ileri sürmektedirler³⁰⁶. Bu yönde “özelleştirme” ile “özgürlük” arasındaki doğrusal orantıda bağın bulunduğuna ilişkin Michael Beesley ve Stephen Littlechild, “*özel mülkiyetin piyasaya egemen olması ve devletin özgürlüğü kısıtlayıcı siyasal baskısının önlenmesi*”³⁰⁷ şeklinde tespitte bulunmuşlardır.

Ticari açıdan yaklaşan faydacıların amacı ise devletten kamu harcamalarına daha fazla pay alarak daha fazla iş yapmaktır. Ticari faydacıların görüşüne göre kamu hizmeti ve mülkiyeti üzerinde daha nitelikli ve verimli hizmet sadece özel sektör tarafından

³⁰⁴ Evgeni Gavrilin, “Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerin Ekonomisinde Kamu Sektörünün Özelleştirilmesi”, *Nauka*, 1/82 (2014): 48.

³⁰⁵ Hilmiye Yasemin Özügürlü, “Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme: Rusya Örneği”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3.1 (2004): 154.

³⁰⁶ Özügürlü, “Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme”, 154.

³⁰⁷ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 12.

verilebilir. Popülist yaklaşıma göre devletin ekonomi sektöründen geri çekilmesiyle bürokrasinin ortadan kalkmasına ve toplumun kendi çabalarıyla piyasaya çıkmalarına imkân tanınacaktır. Böylece daha mükemmel ve girişimci kendiliğinden gelişen bir devletin oluşacağına inanmaktadırlar³⁰⁸. Böylece ekonomik kriz, bütçe açığı ve devlet baskısına karşı iktisadi bir çözüm olarak başlatılan bu uygulama, devletin sadece ekonomik alanına yansımamakta, onun dışında sosyal ve siyasal amaçları da kapsayan nedenlerinin bulunduğu görülmektedir³⁰⁹.

Bundan sonraki bölümde özelleştirmenin amaçları ile gerekçeleri ekonomik, sosyal ve politik nedenlere ayrılan iki ana başlık altında incelenmiştir. Her ülkenin kendi mikro ve makro amaçlarına ulaşılması hedeflense de genel olarak özelleştirme; serbest piyasa ekonomisini güçlendirmeyi, ekonomide kamu gücünü azaltmayı ve uluslararası sermaye piyasalarında küreselleşmeyi sağlamayı amaçladığını da belirtmemiz gerekir³¹⁰.

a. Ekonomik Amaçlar

Devletin baskın politik ve bürokrasi işlemleri, hizmet ve kuruluşlardaki işlerin gecikmesine, piyasa şartlarının takibinin zorlaşmasına, kaynak tahsisinde etkisizliğin ve verimsizliğin oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla devlet, özelleştirmeye başvurarak ekonomi alanına yapmış olduğu müdahaleyi mümkün olduğu kadar minimuma indirmekte, ekonomi sektöründe oluşan verimsizlik, işlevsizlik, yüksek fiyat ve kalitesiz ürün gibi olumsuzlukları yok etmektedir³¹¹.

Özelleştirmenin ekonomik amacı, serbest piyasa sistemine dönüştürülen işletme ile KİT'lerin daha dinamik bir şekilde çalışacağı varsayımına dayanmaktadır. Rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi içinde bulunan işletmelerin güçlenmesiyle oluşan sermaye birikiminin genel olarak devlet ekonomisine de yansıtacağı böylece halkın refaha ulaşacağı varsayılmaktadır. Dolayısıyla devlet özelleştirme ile ekonomik açıdan güçlenme ve refaha ulaşma gibi amaçlar güdebilir³¹².

³⁰⁸ Orkunoğlu, “Özelleştirme”, 3.

³⁰⁹ Özelleştirme uygulamasının yararları ile sakıncaları ileriki alt başlıklarda incelenmiştir.

³¹⁰ Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 59.

³¹¹ Orkunoğlu, “Özelleştirme”, 3, Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 201; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 80-81.

³¹² Güney, “Türkiye’de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi”, 316; Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 51; Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 9; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 24; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 103; Veprntseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 6.

1) Verimliliği Arttırmak

Kamuya bağılı olan KİT'lerin çoğu zaman yeni araçları ve kaynakları elde etmesi devletin bütçesine bağılıdır. Devletin zamanında yatırım ve gelişme programlarını desteklememesi, KİT'lerin çağdaş teknolojiyi elde etmelerini engellemektedir. Dolayısıyla verimliliği arttıracak olan teknolojik gelişmelerin takip edilmesi önemlidir. Çoğu zaman devletin mali imkânına bağılı olan KİT'lerin özel sektöre nazaran verimliliği daha düşüktür³¹³. KİT'lerde sabit belirlenmiş miktara dayalı olan çalışanların maaşı da işlerliğine olumsuz yönde yansımaktadır. Bunun dışında merkezi idarenin yerel yönetimleri kendisine bağımlı hale getirme amacıyla mali kaynakları siyasi bir araç olarak kullandıkları da görülmektedir. Kamu sektörüne bağılı çalışanların sabit gelir, devlet güvencesi ve sigortasının bulunmasından kaynaklı pasif düzeyde emek harcama riski bulunmaktadır. Bu durumun aksine özel sektörde emeğe ve verimliliğe bağılı olarak çalışanların hem geliri belirlenir hem de bu kişiler iş yerinde tutunabilirler³¹⁴. Dolayısıyla özel sektördeki çalışanların daha üretken olacağı ileri sürülebilir.

KİT'ler, zamanında yapılmayan yatırımlar sonucunda işletmelerin eski veya yetersiz düzeyde kalan araçlarını kullanmak zorunda kalmaktadırlar. KİT'lerde araç eksikliğinin yanı sıra araç fazlalığı da tespit edilebilir. Araçların fazlalığı atıl bir durumda bekletilmesi devletin mali kaynaklarının israf edilmesi olarak da nitelendirilebilir³¹⁵. Verimliliği yükseltecek olan çağdaş teknolojik imkânların bulunmaması, ücretlerin düşüklüğü veya gelişme ve yatırım politikasının izlenmemesi gibi durumlar KİT'lerin verimliliğine olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Bunun nedeni özel sektörün piyasa şartlarına göre; fiyat, kârlılık verimliliği ön plana çıkarırken devlet işletmelerinde bunlardan ziyade sosyal fayda ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır³¹⁶. Dolayısıyla

³¹³ Kurt, "1980-2015 Dönemi", 54; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 24.

³¹⁴ Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 6-7; Fatih Şentürk ve Hakkı Fındık, "Rasyonel Karar Alan Ekonomik Birimin Risk Altında Verdiği Kararlara Davranışsal Yaklaşım: Kahneman-Tversky Beklenti Teorisi Perspektifinden Eleştirel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11/42 (2014): 128. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruoneri/issue/17903/187875>; Günal, "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", 15; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 419.

³¹⁵ Vural, "Özelleştirme Kavramı", 23; Murat, "İstihdam Açısından KİT'ler", 99; Demirbaş ve Türkoğlu, "Özelleştirilmesi", 244; Öztunalı, "Rusya'da Özelleştirme Politikaları", 4; Yeşim Kuştepeli ve Yaprak Gülcan "Türkiye'de Makroekonomik İstikrar ve Özelleştirme", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2/2 (2002): 16; Kurt, "1980-2015 Dönemi", 55.

³¹⁶ Bulut, "Özgürleştirme ve Özelleştirme", 80.

devlet işletmelerinin tüketicilerin fiyat ve kalite beklentileri, iflas etme, zarar etme ve piyasa paylarını kaybetme gibi endişesi bulunmamaktadır³¹⁷. Devletin gerçekleştirmiş olduğu yurt içi ve yurt dışı politikalarıyla getirilecek sınırlama ve diğer müdahaleleri piyasa ekonomisinin gerektirdiği rekabeti yavaşlatabilir. Bu durum iktisadi etkinlik ve verimliliğin yavaşlamasına neden olur³¹⁸. Tüm bu sorunları göz önünde bulunduran devlet, KİT'ler ile diğer kuruluşlarını tasarruf araçlarına sahip olanlara devrederek onların kendi gelirlerini elde etmelerini, hizmetlere harcama yapmalarını, devlete çağdaş teknolojilerin girmesini ve rekabet ortamı oluşmasını sağlayarak verimliliği arttırabilir³¹⁹. Doğru yapılan özelleştirme uygulaması sonucunda piyasada rekabetin artmasıyla sonuçlanması beraberinde verimliliğin de artmasına neden olur³²⁰.

2) Serbest Piyasa Ekonomisini Güçlendirmek

Çoğu zaman siyasi çıkar dış faktörlere göre kamu sektörü alanında belli kararların alınmasını ve uygulanmasını engellemektedir. Milli bütçeye bağlı olan kamu sektörü, durumun gerektirdiği şekilde serbest ve özgürce karar alma yetkisine sahip değildir. Bu durumda piyasaya uyum sağlama, fiyat ve kalite üzerinde değişiklik yapma konusunda bürokratik engeller sebebiyle ya geç kalınacak ya da askıya alınacaktır. Bu vaziyette kamu sektöründe bulunan işletmeler rakiplerinin gerisinde kalacaktır³²¹.

Buna paralel olarak devletin fiyat üzerinde belirleyici bir konuma sahip olması çoğu zaman ürünün asıl fiyatını belirleme konusunda yabancı kalmasıdır. Bu nedenle ürünün üretilme masrafı ile satış fiyatı arasında orantısız bir durum oluşabilmektedir. Kısacası tekel niteliğini taşıyan KİT'ler pahalıya ürettiği malı ucuza satmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum, KİT'lerin zarara uğramasına ve açığını devlet bütçesinden karşılanmasına götürür. Piyasada payını kaybetmek endişesi bulunmayan KİT'ler tüketicilerin beklentilerine de karşı duyarsız kalabilirler. Aynı zamanda iflas tehlikesi

³¹⁷ Kurt, "1980-2015 Dönemi", 54; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 24.

³¹⁸ Kurt, "1980-2015 Dönemi", 55.

³¹⁹ Güney, "Türkiye'de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi", 317; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 23-24.

³²⁰ Günel, "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", 9.

³²¹ Vural, "Özelleştirme Kavramı", 4; Kuştepeli ve Gülcan "Makroekonomik İstikrar", 16; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 104.

kaygısını bulundurmamayan kamu KİT'leri büyük miktarda devlet fatura ödettirmektedirler³²².

Belirtilen bu nedenler devlet ekonomisini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Devlet, ekonomik anlamda güçlenebilmek için verimliliği yüksek, sürekli ve verimli bir şekilde çalışacak işletmelere ihtiyaç duyar. Böyle bir ortamın sağlanabilmesi için serbest piyasa ekonomisini güçlendirmesi gerekir. Fakat serbest piyasanın istikrarlı bir biçimde işletilebilmesi için öncelikle yeterli hisse senedi ve arz ve talebi yönetebilecek kurum ve kuruluşlara ihtiyaç duyulmaktadır. Yani tasarrufların yatırımlara dönüştürülerek geniş tabanlı sermaye piyasası aracılığıyla yürütülmesi arz etmektedir. Dolayısıyla özelleştirme politikasına başvuran devletin öncelikle hisse senetlerini özelleştirerek yatırımcıların piyasa ve yatırım imkânlarına ilgisini çekmeleri gerekmektedir³²³. Bütün bu işlevler ancak özelleştirme yöntemine başvurarak gerçekleştirilebilir. Çünkü özel sektöre devredilen işletmeler piyasaya tutunabilmek için tüketicinin beklentisini karşılamaya özen gösterirler³²⁴. Piyasada yerini sabitlemek için özel sektör yöneticileri fiyat ve kaliteye dikkat ederler. Yeni teknolojilerin kullanılması ve çeşitlerin çok olmasına önem gösterirler³²⁵. Diğer bir taraftan devlet, KİT'leri satarak piyasa ortamının sağlanması ile birlikte kendi fonuna gelir getirebilir. Bu fonu devlet kendi tekelinde bulunan işletmelere iyileştirme için de aktarabilir. Böylece devlet kendi fonuna bir nevi gelir sağlayıp diğer bütçe açığını kapatmada kullanabilir³²⁶. Diğer yandan serbest piyasaya yeni yatırımcıların çıkması ve kaynak sağlamaları sermaye geliri getirir, tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesini sağlayarak piyasanın gelişmesine neden olur³²⁷.

3) Döviz Gelirini Arttırmak

Döviz gelirini arttırma genelde gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu durumdur. Ülkeler, yurt dışından döviz geliri sağlayarak ödemelerde denge açığını kapatmak isterler³²⁸.

³²² Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 104.

³²³ Kurt, "1980-2015 Dönemi", 53.

³²⁴ Bulut, "Özgürleştirme ve Özelleştirme", 80.

³²⁵ Demirbaş ve Türkoğlu, "Özelleştirilmesi", 244-245; Güney, "Türkiye'de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi", 317.

³²⁶ Tandırcıoğlu, "Özelleştirme", 200.

³²⁷ Demirbaş ve Türkoğlu, "Özelleştirilmesi", 244; Kuştepe ve Gülcan "Makroekonomik İstikrar", 17; İleri, "Türkiye'de Özelleştirme", 152; Güney, "Türkiye'de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi", 317; Kurt, "1980-2015 Dönemi", 52.

³²⁸ Öztunalı, "Rusya'da Özelleştirme Politikaları", 5.

4) Mali Amaç

Devlet; kendi faaliyetlerini, sürdürülebilir bir döngü haline getirebilmek için vatandaşlarından vergi, borç, para cezası gibi yollara başvurarak yerine getirebilir. Fakat devlet hizmetini kesintisiz sürdürebilmesi için bazı durumlarda ek bütçeye ihtiyaç duyabilir. Dolayısıyla bu durumlarda kısa vadeli bir çözüm olmasına rağmen özelleştirme yöntemine başvuruda bulunabilir. Özelleştirmeyle devlet elinde bulunan KİT’ler ile diğer hizmetlerini özel sektöre satarak bütçe sıkıntısını giderebilir³²⁹. Özelleştirme sonucunda elde edilen bütçeyi devlet, yeni yatırımlarda, sosyal yardım programları veya diğer bütçe açığı olan alanlarda kullanabilir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi özelleştirmenin asıl amacı gelir sağlama değil, piyasanın kalkınmasına odaklı olmasıdır³³⁰.

5) Yabancı Sermaye Girişini Sağlamak

Özelleştirme yöntemine başvurarak devlet yabancı sermaye girişini de amaçlayabilir. Devletin özel sektörü genişletmesiyle birlikte, yabancılar yatırım yaparak devlet bütçesine ilave kaynak getirebilir. Ancak yabancı yatırımcıların ülke piyasasına girebilmeleri için piyasanın etkin hale gelmesi, yatırım şartlarının gelişmesi, hukukun üstünlüğü, güvenlik gibi olumlu faktörlerin bulunması gerekir.

Dış tasarrufların ülkeye akın etmesi modern teknolojilerin, yeni işletme yöntemlerinin, yeni çeşit ve ürünlerin transferi söz konusudur³³¹. Aynı zamanda dış yatırımcıların ülkeyi güvenilir bulabilmeleri için hukuk devleti ilkesinin sağlanması gerekir.

6) KİT’lerdeki Gizli İşsizliği Önlemek

Özelleştirmenin başka bir nedeni kamu kurumlarında oluşan gizli işsizliği yok etmektir. Bilindiği üzere kamu hizmetlerinde ve KİT’lerin harcamalarında en büyük kısmı istihdam edilmiş personelin aylık giderleri oluşturur. Devlet siyasetinin ekonomi ile iç içe olması, KİT’lerin ve diğer kamu kuruluş yönetimlerinin devlet yöneticilerine bağlı olması nedeniyle “*politik yandaşlık*” hissi ile hareket etmelerine çoğu zaman neden olmaktadır. Dolayısıyla KİT’lerin ve diğer kuruluşların yöneticileri, parti üyelerinin ve

³²⁹ Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu” 51; Demirbaş ve Türkoğlu, “Özelleştirilmesi”, 246.

³³⁰ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 200; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 113.

³³¹ Demirbaş ve Türkoğlu, “Özelleştirilmesi”, 245; Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 200; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 27.

diğer siyasilere aile üyelerini, dostlarını ve tanıdıklarını kamu kuruluşlarına istihdam etmeleri mümkündür. Buna bağlı olarak devletler popülist istihdam politikasının önünü kesmek için çoğu zaman özelleştirme yöntemine başvurmuştur³³².

b. Sosyal ve Politik Amaçlar

1) Genel Olarak

Özelleştirme yöntemi, bazen devletler tarafından toplum içinde oluşan gelir dengesizliğini minimuma indirmek için kullanılmaktadır. Toplum içinde oluşan gelir adaletsizliği, işveren ile işçilerin ilişkileri, çalışanların konumlarının düzenlenmesi gibi konularda daha etkin kullanılması için yapılabilir. Böylece sosyal amaçla sermaye mülkiyetini yükselterek toplumda gelir dağılımını iyileştirmeyi hedefler³³³. Gelir dağılımında oluşan dengesizliği daha doğrusu eşitsizliği kaldırmak için de sermayenin yükselmesinin sağlanması gerekir. Sermayede biriken servetin geniş kitleye dağıtımı da ancak verimliliği yüksek ve dinamik bir şekilde çalışan ekonomik ortamda mümkündür. Dolayısıyla devlet bu amaçla kamu hizmetleri ile KİT'lerin özelleştirilmesi yoluna başvurarak toplum içindeki gelir arasındaki uçurumu giderebilir³³⁴.

2) Sermayenin Tabana Yayılmasını ve Gelir Dağılımını İyileştirmek

Aslında serveti tabana yaymanın amacı ekonomik bir hedef olarak görünse de özünde toplumun gelir dağılımını iyileştirmeye yöneliktir. İktisat öğretisinde hiçbir devletin ekonomisinde gelir ve servetin eşit bir şekilde dağıldığının söz konusu olmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle, devlet KİT hisse senetlerini gelir ve serveti düşük olanların satın alması ve onlara yönelik özel pozitif ayrımcılık yasalarının getirilmesi durumunda gelir dağılımının iyileştirilmesini sağlayabilir³³⁵. Bu nedenle öğretilerde sermayenin iyileştirilmesi ve servetin tabana yayılması çoğu zaman *sosyal amaç* olarak nitelendirilmektedir³³⁶.

Bunun dışında özelleştirme yöntemiyle birlikte, kârlılık oranını yükseltebilen KİT'lerin hisse senetlerinin, çalışanlar, yöneticiler, tasarruf sahipleri tarafından satın

³³² Demirbaş ve Türkoğlu, “Özelleştirilmesi”, 246; Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 55; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 27.

³³³ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 5.

³³⁴ Güney, “Türkiye’de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi”, 316; Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 51; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 82.

³³⁵ Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 53; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 105.

³³⁶ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 106.

alınarak piyasaya dâhil olmaları sağlanmaktadır. Devlet teşvik veya avantajla hisse senetlerinin satılma olasılığını yükselterek, her işçinin veya küçük tasarruf sahiplerinin belli bir oranda gelir elde etme imkânına sahip olabilmesine imkân tanır³³⁷.

Oysa Kurt, kapitalist sistemde dahi sermayenin merkezileştirilme olasılığının bulunduğunu ve özelleştirmenin de bu durumu aşacak güce sahip olmadığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla yazar, özelleştirme yöntemiyle gelir dağılımının düzeltebileceği düşüncesinin aslında bir aldatmaca olduğunu ve bu konu üzerinde halen tartışmaların devam ettiğini belirtmektedir³³⁸.

3) Siyasi ve İdeolojik Amaç

Özelleştirme yöntemi ülkenin ekonomik ve sosyal amaçları dışında siyasi ve ideolojik alanına da etkili bir şekilde yansımaktadır. Siyasi açıdan gerek duyulmasının başlıca sebepleri içinde ideolojik temel bulunmaktadır³³⁹. Özellikle soğuk savaş sırasında kapitalizm ile sosyalizm görüşlerinin rekabete girmeleri bu konu üzerinde iktisat alanında en çok tartışılan konular haline gelmişti. Kapitalist ideoloji, bireylerin girişimcilik özgürlüğünü benimser ve devletin ekonomideki her alana müdahale etmesine karşı çıkarken sosyalist sistem, devletin ekonomi alanında etkin güce sahip olması gerektiğini savunur. Kapitalist ideoloji, ekonominin serbest piyasa kurallarına göre işlemlerini ön plana çıkarırken sosyalist sistem ekonominin önceden belirlenip planlanması gerektiğini ileri sürer³⁴⁰. Dolayısıyla demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, bireylerin devlet ekonomisinde etkin ve özgür konuma gelmelerini benimsemiş olan bir ülkede özelleştirmenin tüm bu ilkelere karşılık gelir. Dolayısıyla siyasi açıdan özelleştirmenin amacı bürokratik işlemleri oldukça minimuma indirmektir. Özellikle iktidarda bulunan baskı gruplarının veya iktidar parti liderinin baskısını, müdahalelerini azaltmak amaçlanmaktadır. Böylece çoğulcu sisteme dayalı, siyaset ile ekonominin birbirinden ayrılmasını sağlayarak farklı görüşlere sahip demokratik bir ortamın oluşması teşvik edilmektedir³⁴¹.

³³⁷ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 5; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 25.

³³⁸ Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 57.

³³⁹ İleri, “Türkiye’de Özelleştirme”, 151.

³⁴⁰ Güney, “Türkiye’de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi”, 317.

³⁴¹ Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 51; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 109.

Bu yüzden gelişmekte olan ülkeler ve üçüncü dünya ülkeleri demokrasinin benimsemiş olduğu ilkelerin uygulanması ve güçlenmesi adına ekonomi alanında ilk olarak zelleştirme yöntemine başvuru yapmaktadırlar³⁴². Bu devletler KİT'lerin özel sektöre geçmesiyle ekonomik açıdan güçlü bireylerin veya grupların oluşmasını hedeflemektedirler. Yine bu devletler, devletin geniş ve dar anlamda zelleştirme politikasını uygulayarak tamamen veya kısmen ekonomiden çekilmesiyle bireylerin ekonomik özgürlüklerine sahip olmasını, bu nedenle de ileride siyasi anlamda da aktif bir pozisyona gelebileceklerine inanmaktadırlar³⁴³. Böylece ekonomik açıdan devlete karşı bağımsız bireyler veya grupların serbest hareket etme, ifade özgürlüklerini korkusuzca kullanma, seçme ve seçilme gibi haklarını kullanabilecekleri varsayılmaktadır³⁴⁴. Aynı zamanda KİT yöneticilerinin ve diğer yetkili kişilerin rüşvet ve diğer yolsuzluklara sürükleyebilecek faaliyetlerinin azaltılması gibi siyasi amaçları da bulunmaktadır³⁴⁵.

Siyasi açıdan zelleştirme yöntemine başvuran ülkelerden Rusya Federasyonu rnek verilebilir. Aslında Rusya, sosyalist düzenin yıkılmasından sonra kapitalist düzene geçmek zorunda kaldı. 1991 yılından sonra kapitalist sistemin gelişmesinde öncülük etmek ve destek sağlamak amaçıyla iktidara gelen liberal eğilimli hükümet, ekonomik açıdan öncelikli olarak kamu kuruluşları ile hizmetlerin özelleştirilmesine başvurmuşlardı. Ekonomisi kmş olan Rusya Federasyonu'nun hızlı bir şekilde kalkınabilmesi, hazine için para kazanabilmesi ve halkın serbest teşebbüste ve girişimcilikte bulunabilmesi için ilk olarak kamu mülkleri özelleştirilmiştir. Sadece ekonomik kriz, bütçe açığı, dış borcun çoğalması gibi sorunları giderme amaçlı değil siyasi olarak halkın artık serbest ve özgürce devlet ekonomisinde etkin bir konuma gelmesi anlayışının ve ideolojik algılarının değiştirilmesi için de gerekli bir şart olduğu kabul edilmiřti³⁴⁶.

SSCB'ye dâhil olan günümüzdeki Bağımsız Devletler Topluluğu lkeleri 1990'a kadar sosyalist ideolojiyi benimsemiş, ülke ekonomisinin planlı, merkeziyetçi, dışa kapalı bir şekilde yönetilmesinin yanlış ve başarılı olmadığı bir gerçek ile karşı karşıya

³⁴² Tandırcıoğlu, "zelleştirme", 202; Kurt, "1980-2015 Dönemi", 58.

³⁴³ İleri, "Türkiye'de zelleştirme", 152.

³⁴⁴ ztunalı, "Rusya'da zelleştirme Politikaları", 6.

³⁴⁵ Ruhi, *Sosyal Devlet ve zelleştirme*, 110.

³⁴⁶ Tuncay elik, Bekir elik ve Doğan Barak, "Geçiş Ekonomilerinde Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22/3 (2017): 878.

kalmışlardı. Dolayısıyla bu ülkeler de Rusya Federasyonu gibi bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra kendi serbest ekonomisini kurabilmek yolunu izlemişlerdi. Böylece bu ülkeler Rusya Federasyonu gibi piyasa ekonomisine entegre olmaya karar vermişlerdi. Bu ülkelerde yapılan özelleştirmenin ilk amacı siyasi amaçtı. Bu nedenle bu ülkelerdeki ekonomi için öğretiler³⁴⁷ “*Geçiş ekonomisi*” terimi kullanılmaktadır³⁴⁸.

6. Özelleştirmenin Sakıncaları

a. Genel Olarak

Özelleştirme bir reform olarak uygulamaya konulurken mevcut sistemin direnci ile karşılanabilmesi doğaldır. Hatta eski sistem ile yeni sistem arasındaki çatışmanın siyasi, iktisadi ve sosyolojik sıkıntıları beraberinde getirme ihtimali çok yüksektir³⁴⁹. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde; işsizlik, servet dağılımında eşitsizlik, baskı grupların oluşması, özelleştirilen mülke yatırım yapmama gibi sakıncalar oluşabilir.

Daha önceki bölümlerde devletin özelleştirmeye başvuru yapma nedenleri belirtilmişti. Özelleştirmenin amaçları ile yararları ne kadar çok olsa da özelleştirmenin sakıncaları da bulunmaktadır. Dolayısıyla özelleştirmeye karşı çıkan gruplar da bulunmaktadır³⁵⁰. Çünkü özelleştirme devletin sadece iktisadi alanına değil, siyasi ve sosyolojik boyutuna da yansımaktadır. Böylece toplumun farklı gruplarında farklı tepkilerle karşılaşılabılır.

b. Servet Dağılımında Adaletsizlik

Yukarıda belirtilen yararların yanı sıra özelleştirmenin sakıncalarını gözlemleyenler devleti ufak devlete dönüştürerek mali bağlamda bireylere veya özel girişimcilere karşı bağımlı kalabileceğini ileri sürmektedirler. Bunun dışında özelleştirilmiş olan KİT'lere yasal sınırlama getirilmemesi durumunda, işletmeciler tarafından kapatılıp daha sonra gayrimenkullerini yüksek fiyat karşılığında satabilme imkânı doğabilmektedir. Bu durum gelir ve servet dağılımında adaletsizliğin ortaya

³⁴⁷ Planlı sosyalist ülkeden serbest piyasa ekonomisine veya piyasa ekonomisine geçiş yapmayı hedefleyen ülkeler “*geçiş ülkeleri*” olarak tanımlanabilirler.

³⁴⁸ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 202.

³⁴⁹ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 95.

³⁵⁰ Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 49; Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 14.

çıkma ihtimalini yükseltir. Bu durumun önüne geçmek için özelleştirme aşamasında servet dağılımının iç mevzuata uygun, şeffaf, eşit bir şekilde dağıtılması gerekir³⁵¹.

c. Baskı Gruplarının Oluşması

Tabi bütün bunların dışında günümüzde küreselleşme ile birlikte tüm devletler birbiriyle her türlü ekonomik alanda alışveriş halindedirler. Özelleştirme yöntemiyle yurt dışı veya uluslararası alanda yatırımcılar ile diğer kuruluşların ülkeye girmesi sağlanabilir. Bu kuruluşların iç ve dış piyasada güçlü bir konuma sahip olması durumunda siyasi alana müdahale edebilme veya baskı yapma gücüne de sahip olabileceklerdir. Bu durumda devletin bazı konularda serbest karar alma yetkisi sınırlandırılmış olacaktır. Devletin bir nevi ekonomik açıdan bazı etkin gruplara veya yurt dışı yatırımcılara bağlı olarak hareket etmek zorunda kalma riski de bulunmaktadır³⁵². Bununla birlikte yabancı yatırımcıların ülke piyasasına girişi ekonomiye katkısının olmasına rağmen stratejik ve savunma niteliğine sahip alanlarda daha dikkatli davranılması gerektiği önerilmektedir. Yabancı yatırımcıların stratejik nitelik taşıyan alanlar ve savunma gibi alanlara dâhil olmaları milli güvenlik, savunma, silahlanma gibi konularda ülke iktidarının onlara bağımlı olmasını beraberinde getirmektedir³⁵³.

d. Yatırım Yapmama

Özel sektöre devredilen KİT'lerin kârlı olmayan alanlara yatırım yapmaması riski de bulunmaktadır. Özellikle şehir dışında, nüfusu az veya coğrafik olarak uzak bölgelerde bulunan yerleşim yerlerine yatırım yapılmaması mümkündür. Yatırımcılar uzak bölgede bulunan yerleşimlere posta, telefon, ulaşım, sanayi, fabrika vb. hizmetleri kendi maddi kaynaklarıyla götürmeyeceklerdir. Serbest piyasa ortamında herkesin kendi kârını amaçlayan bir rekabet ortamının olduğu açıktır. Dolayısıyla böyle bir ortamda işletmecilerin avantajlarını kötüye kullanma ihtimalleri yüksektir. Verimliliği arttırarak kârı hedefleyen işletmeler tüketicinin yararını dikkate almayabilirler³⁵⁴.

³⁵¹ Bulut, "Özgürleştirme ve Özelleştirme", 82.

³⁵² Orkunoğlu, "Özelleştirme", 4; Güney, "Türkiye'de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi", 317.

³⁵³ Tandırcıoğlu, "Özelleştirme", 200.

³⁵⁴ Güney, "Türkiye'de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi", 317; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 420.

e. İşsizlik

Kamu kuruluşlarında genelde büyük bir miktarda istihdam bulunurken bunun aksine özelleştirme sonrası aniden yüksek miktarda işsizlik durumu patlak verebilir. Ekonomik kârı elde etmeyi amaçlayan işletmeciler istihdamın getireceği mali yükü üstlenmek istemeyeceklerdir. Dolayısıyla çeşitli yollara başvurarak personel sayısını azaltma işlevine girişeceklerdir³⁵⁵.

f. Siyasi İstikrarsızlık

Devlet özelleştirme programına karar verme veya uygulamaya geçme aşamasında diğer kamu organları ile hukuki ve yasal düzenlemelerin kabulü aşamasında sorunlar yaşanabilir. Genelde bu tür çatışmalar, hükümet ile yasama organı arasında veya yasama organının içerisinde görüş ve fikir ayrılıkları yaşayan partiler arasında ortaya çıkabilir. Genel olarak özelleştirme programı bir hukuki temeli gerektirdiğinden dolayı bu temelin yasama organı tarafından kabul edilmesi gerekir. Dolayısıyla ilgili yasanın görüşülmesi sırasında özelleştirmenin yöntemi, satılış şekli, fiyatı gibi pek çok unsur üzerinde görüş ayrılığı yaşanabilir. Bu durum da doğal olarak özelleştirme programının karara bağlanmasını ve uygulamaya geçmesini geciktirebilir veya tamamıyla askıya alınmasına yol açabilir³⁵⁶.

Politik sorunlar, genelde geçiş aşamasında olan ülkelerde sık rastlanmıştır olan bir durumdur. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik alanda yapmak istedikleri ekonomik reformlara eski sistem taraftarları şiddetle karşı çıkabilmektedirler. Ülke genelinde benimsenmiş olan görüşler ve partilerin tutumu önemli etki yaratmaktadır. Örneğin sosyal demokrat kesim, ülkenin önemli stratejik kuruluşları ile KİT'lerin kamu kontrolünde olması gerekliliği görüşünü ileri sürmektedir. Hatta özelleştirmeyi “devlet kuruluşlarının özel sektöre, hatta yabancılara ikram edileceği³⁵⁷” şeklinde nitelendirirler. Bu nedenle, devletin özelleştirmeye gitmesinde siyasi istikrarsızlığın oluşması ihtimali söz konusudur.

³⁵⁵ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 200; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 97; Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 18.

³⁵⁶ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 21.

³⁵⁷ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 21; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 100.

7. Özelleştirme Programı Öncesi Alınacak Önlemler

a. Genel Olarak

Sakıncaların üstesinden gelebilmek için ilk olarak özelleştirme programının devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir³⁵⁸.

Her ne sebeple olursa olsun, özelleştirme kararını almış olan bir ülkede özelleştirmeye dair yapılan işlemlerin başarılı olması için karşılaşılabilecek sorunların önleminin önceden alınması gerekmektedir. Görüldüğü gibi özelleştirmenin olumlu etkileri yanı sıra olumsuz sonuçlarıyla da karşılaşılabılır. Başarılı ve verimli bir özelleştirme işleminin gerçekleşmesinde zamanlama, hukuki düzenleme, eşitlik, halka duyurulması ve şartlarının açık, anlaşılır ve özellikle özelleştirme işlevinin şeffaf yapılması gerekmektedir³⁵⁹.

Devletin özelleştirme uygulamasından sonra devletin olumlu sonuca ulaşabilmesi için bazı önlemleri alması gerekmektedir. Özelleştirme programı öncesi ve sonrası devletin karşılaşılabileceği sorunlar genelde radikal geçiş, halka duyurmama, süreci belirlememe, özelleştirme sonrası istihdam gibi sorunlardır. Dolayısıyla devletin hem siyasi istikrarı hem de toplumda oluşabilecek huzursuzluğu önlemek için aşağıdaki başlıklarda belirtilen hususları dikkate alması gerekmektedir.

b. Radikal Geçiş

Özelleştirmeye dair karar alınırken, en büyük sakıncalarından birisi toplumun bu değişikliklere hazır olmamasıdır. Radikal biçimde devletin ekonomi sistemini değiştirmesi durumunda toplum içinde gerginliğin, kaosu hatta suç oranının yükseleceği ihtimali mevcuttur. Özellikle bu durum geçiş ekonomilerinde bulunan ülkelerde gözlemlenmiştir. Geçiş ekonomileri ülkeleri SSCB'nin dağılmasından sonra sosyalist sistemden kapitalist sisteme aniden geçiş yapması sırasında, toplumu hazırlıksız bir biçimde bulmuştur. Toplumun bu sistemin ana ilkelerini anlamadan, benimsemeden hızlı ve kapsamlı değişikliklerle karşılaşması şok terapisine benzetilmiştir. Kapsamlı ve radikal biçimde geçiş yapma sonucunda kamu mülkünden hukuki ve dolaylı yollardan

³⁵⁸ Günal, "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", 14; Bulut, "Özgürleştirme ve Özelleştirme", 95.

³⁵⁹ Bulut, "Özgürleştirme ve Özelleştirme", 165.

payını almak isteyenlerin sayısı çoğalmıştır. Bu da bir nevi suç oranının çoğalmasına, toplum içinde güvensizliğin ve huzursuzluğun oluşmasına neden olmuştur.

SSCB gibi diğer sosyalist ülkeler piyasa ekonomisine geçiş aşamasında radikal şekilde özelleştirmeye başvuru yapmışlardır. Bu sırada ülkenin sermaye birikiminin yetersizliğinden dolayı kamu mülkünü yabancılara veya mülkün asıl değerinden çok daha düşük bedele devretmek zorunda kalmışlardır. Bu yüzden kamu mülkünü toplumun hem manevi hem de maddi hazırlığı olmaksızın devredilmesinin sonucunda devletin milli bütçesine herhangi bir gelir sağlamadığı görülmüştür³⁶⁰. Hatta aksine faaliyet gösteren işletme ile KİT'lerin faaliyetinin durdurulmasına, bedelsiz devredilmesine, kontrol dışı üçüncü kişilere geçmesine neden olunmuştur³⁶¹.

Özelleştirmenin radikal bir şekilde gerçekleşmesine karşı çıkanlara göre³⁶²:

- Özelleştirme ne kadar zorunlu bir çare olarak görünse dahi sermayenin yetersizliği, piyasa ekonomisinin yokluğu veya etkin işlememesi özelleştirme işlemini yavaşlatan unsurlardan bir tanesidir.

- Sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle kamu mülkünün asıl fiyatını belirleme konusunda engel olacağı hatta yabancılara peşkeş çekmek gibi bir durumun ortaya çıkacağını iddia etmektedirler. Dolayısıyla devlet kendi mülkünü özelleştirmeden önce her kuruluşu tek tek fiyatlandırarak sırasıyla özelleştirilmesi gerektiği daha mâkul olduğu ileri sürülmektedir.

- Aynı zamanda özelleştirmenin tedrici olarak yapılmasının bir diğer yararı ise yararlanmak isteyenler için gereken şartları sağlamalarına, ilgili kuruluş veya KİT hakkında gerekli bilgilere ulaşmalarına zaman tanıyacak olmasıdır. Özellikle piyasa ekonomisine sahip olmayan ülkelerde yavaş özelleştirme alt yapıyı hazırlamaya imkân sunacaktır. Böylece devlet, özelleştirmeye karşı halk desteğini elde edebilir.

Bunun aksine özelleştirmenin hızlı ve kapsamlı bir biçimde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunanlara göre³⁶³:

³⁶⁰ Aida Akiner, “Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri ve Türkiye’de Ekonomik ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 85.

³⁶¹ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 207; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 10.

³⁶² Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 207-208.

³⁶³ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 207-208.

- Genelde verimliliği düşük olan işletmelerin sürdürülebilirliğini sağlamak için devlet milli bütçeden ek kaynak aktarımını yapmaktadır. Bu durumu eleştirenler hızlı özelleştirmeyi desteklerler. Bunlara göre verimliliği düşük olan işletmelerin zamanında özelleştirilmemesi işletmenin piyasada değersizleşmesine yol açar.

- Ayrıca özelleştirmenin gecikmesi durumunda mevcut kamu mülkünün kime devredileceği, yeni mülk sahibinin belirsizliği nedeniyle kuruluş yöneticisi ve işçilerin kuruluş veya KİT varlığını elden çıkarma ihtimali yüksek olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu olumsuz durumun önlenmesi için hızlı özelleştirme yapılması gerekliliği ileri sürülmektedir.

- Son olarak özelleştirmenin geciktirilmesinin diğer sakıncası da siyasi gerginliktir. Özellikle geçiş aşamasında olan ülkelerde piyasa ekonomisi ile planlı ekonomi ilkelerini savunanlar arasında gerginlik oluşabilir. Dolayısıyla özelleştirmenin geciktirilmesi siyasi istikrarsızlığa yol açtığı gibi, ekonomi alanında karar alma işlemlerini de geciktirir. Bu süreç daha sonra ekonomik durgunluğu yaratır.

Tüm bu olumsuz ihtimallerin yaşanmaması için hızlı ve kapsamlı geçiş yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere özelleştirme programının hızlı bir şekilde yapılması da kendi içinde hem sakıncalar hem de yararlar barındırmaktadır. Dolayısıyla hızlı ve kapsamlı bir özelleştirmenin başarılı geçmesi devletin siyasi, toplumsal, sermaye gibi verileri bu durumun olumlu veya olumsuz geçmesini tetikleyecek unsurlardan bir tanesidir. Bu yüzden aynı şekilde aynı zamanda başlatılan özelleştirme farklı ülkelerde farklı sonuç gösterebilir.

c. Özelleştirmenin Halk Tarafından Desteklenmesini Sağlamak

Özelleştirmenin sebebi ne olursa olsun asıl olan bu programı halkın desteklemesidir. Halk tarafından desteklenmeyen program başarıya ulaşmada sıkıntılar yaratabilir.

Öncelik olarak KİT’lerde ve diğer kamu hizmetinde çalışanların ve işverenlerin özelleştirme programının genel amacı ile hedefinden haberdar olması gerekir. Bunun için devletin kitle iletişim araçlarını kullanarak kapsamlı bir şekilde tanıtımını yürütmesi gerekmektedir³⁶⁴. Toplum genelde eğitim, sağlık, barınma gibi sektörlerde yapılacak olan değişiklikleri olumsuz karşılamaktadırlar. Bu nedenle değişiklik öncesinde toplumun

³⁶⁴ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 10.

bilgilendirilmesi önemlidir. Toplumun bilgilendirilmesi ve amaçların ortaya konulması baskı gruplarının yürüteceği kampanyaların ve kaosun oluşmasını engellemektedir³⁶⁵.

Topluma özelleştirmenin amacı bildirildikten sonra özelleştirme işlemlerinin nasıl gerçekleştirileceğine dair güzergâhın belirlenmesi gereklidir. İşlemlerin şeffaf geçmesine dikkat edilmesi ve tüm kuruluşlarla koordine edilecek bir şekilde çalışılması özelleştirme sırasında çıkabilecek her türlü tepkiye karşı önlemi almada ve bulguları elde etmede yardımcı olmaktadır. İşte elde edilen bulgular neticesinde toplumun tepkisi de değerlendirilip özelleştirme programının güzergâhı belirlenebilir³⁶⁶. Bununla birlikte belirtmemiz gerekir ki özelleştirme piyasa ekonomisinin bir parçası olarak özünde demokrasiyi temsil etmiştir. Fakat demokrasiye aykırı bir biçimde halka zorla özelleştirmenin benimsetilmesi piyasanın gelişmesini engellemektedir. Aynı şekilde özelleştirmenin halk tarafından desteklenmemesi veya yeterince bilgiye sahip olmamaları durumunda özelleştirmenin planlandığı şekilde gerçekleşmemesine neden olmaktadır.

d. Sürecin Belirlenmesi

Devletin, kamu hizmetleri ve işletmelerini özelleştirmeden önce bu işlemin başlamasından sonlanmasına kadar bir süreç belirlenmesi ve bu süreç içerisinde gerçekleştirilecek olan her işlem için zaman ayrılmasını sağlaması gerekmektedir.

Özelleştirme öncesi özelleştirme şartları, istisna, vergi, fiyat ve özelleştirme yöntemi gibi hususların önceden belirlenmesi özelleştirmenin başarı ile sonuçlanmasına etki etmektedir³⁶⁷.

Genel olarak özelleştirme süreci içinde, özelleştirmenin gerekçesini, amacını ve hedefini belirleyerek kitleye tanıtılması ve duyurulması gerekmektedir. Bu aşamada en önemli hedef isteklilerin şartları yerine getirebilmelerine zaman tanımadır.

Bununla birlikte özelleştirme işleminin olağanüstü şartlarda değil aşamalı sistematik bir düzende gerçekleşmesi için hazırlık çalışmalarının başlatılmasına da ayrı bir zamanın ayrılması gerekmektedir. Duyurusuz ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olan

³⁶⁵ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 22.

³⁶⁶ Kurt, “1980-2015 Dönemi”, 79.

³⁶⁷ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 19.

bir özelleştirme işlemi, özelleştirmeden yararlanmak isteyen bireyler veya grupların hazırlık yapmasına engel olur³⁶⁸.

Özelleştirme hedefinin belirlenip duyurulmasından sonra şeffaflık ve eşitlik ilkelerini yerine getirme amaçlı devlet tarafından bu işleme dair hukuki düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Hukuki düzenleme işlemi de özelleştirme işleminin sürecine dâhil olarak ayrı bir zamanın ayrılmasına ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla hukuki düzenleme olmadan veya iyi hazırlanmamış olan bir hukuki düzenlemeyle gerçekleşmiş olan bir özelleştirme işlemi, daha sonra devlete karşı güvensizliği artırabilir. Tüm bu işlemleri gerçekleştirdikten sonra tedricen özelleştirme uygulamasına geçilebilir³⁶⁹.

e. Öncelik Belirleme

Özelleştirme programı sırasında devletin özelleştirilecek olan kuruluş ile KİT'lerin hangilerinin daha önce özelleştireceklerine dair karar vermesi önem arz etmektedir. Mevcut kuruluşlardan hangisine öncelik verileceği, piyasada özelleştirilmiş olan kuruluşların görevlerini kötüye kullanmalarına neden olabilir. Bunun nedeni de doğal tekellerin özelleştirilmesi sonucunda piyasaya mal sunan birden çok firma bulunduğu üretilen ürünün ortalama maliyetinin üzerinde bir düzeyde üretim yapılması gerekmektedir. Fakat aynı zamanda aynı üretime odaklanmış ve kendi aralarında ürün miktarı ve fiyatı üzerinde istişare yapmamış bazı kuruluşlar maliyetini azaltmak için fiyatları indirme politikasına gidebilir. Maliyetini indiremeyen kuruluşlar ise fiyatları sabit tutarlar. Maliyeti sabit tutan kuruluşun alıcıları azalır. Dolayısıyla talebin azalmasıyla zamanla verimliliği düşer. Bunun aksine fiyatı indiren ve verimliliği yükselten kuruluşun ise piyasada kalma hatta doğal tekel kuruluş haline dönüşmesine neden olur. Bütün bu etken ve nedenlerden dolayı devlet aynı üretim veya benzer üretim kuruluşlarını özelleştirmeden önce bunların piyasaya entegre olabilmeleri için üretim ve maliyet üzerinde hukuki düzenlemenin temelini oluşturması ve öncelik hesabını yapması gerekmektedir³⁷⁰.

³⁶⁸ İleri, “Türkiye’de Özelleştirme”, 156-157.

³⁶⁹ İleri, “Türkiye’de Özelleştirme”, 156.

³⁷⁰ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 100.

Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 17; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 10.

f. Özelleştirmenin İdarî Sorunları

Özelleştirme programını gerçekleştirme aşamasında devletin karşısına çıkabilecek diğer bir sorun idari bürokratik işlemlerdir. Örneğin özelleştirilecek olan kuruluş veya KİT birkaç bakanlığa bağlı olabilir. Bakanlıklar, ilgili kuruluş veya hizmet üzerinde yetkisini kaybetmek istemezler. Dolayısıyla ilgili bakanlıklarda görev yapan bürokratlar kendi yetki alanlarının daralacağından dolayı özelleştirme programına tepki gösterebilirler³⁷¹. Bu nedenle hükümetin özelleştirme öncesi bu durumu dikkate alınması gerekir.

8. Özelleştirme Yöntemleri

Kamu mülkünün özelleştirilme yöntemleri satış, kiralama, devretme, KİT yönetimini değiştirme, ortaklık kurma gibi çeşitleri bulunmaktadır. Özelleştirme yöntemleri konusu teknik olarak daha çok iktisadi alanın kapsamına girmektedir. Çalışmada kamu hukuku bakış açısı benimsendiğinden konuya genel hatlarıyla değinilecek ve ayrıntılarına girilmeyecektir³⁷².

a. Satış Yöntemi

Özelleştirmeyi gerçekleştirme yönünde en çok başvurulanan yöntem “satış”tır. Çoğunlukla bu yönteme devlet sermayesinin yetersizliği veya yeni bir mali kaynağa ihtiyaç duyulması durumunda başvurulmaktadır. Bu kısa vadeli bir çare olmasına rağmen çoğu zaman devlet, mali ihtiyacını işlevsiz veya verimliliği az olan KİT’leri veya diğer hizmetlerini bedel karşılığında devrederek diğer ihtiyaçlarına fon aktarımı gerçekleştirebilmektedir³⁷³. Bununla birlikte, kamu hizmetinin veya varlığının özel sektöre devredilmesi tamamıyla kamunun kontrolünün kaldırılması anlamına gelmemektedir. Bazı istisnai durumlarda veya stratejik olarak devlet için önem taşıyan sektör üzerinde devlet küçük bir payını elinde bulundurabilir. Devletin bu payı “*Altın Hisse*” olarak adlandırılmaktadır. Bu da bir nevi özelleştirme uygulamasının başarılı bir şekilde geçmesi için zorunludur. Bu küçük pay sayesinde devlet her konuda işletme ve diğer kuruluşlar üzerinde çok etkileyici olmasa da söz sahibi olabilmektedir³⁷⁴. Altın hissenin diğer amacı ise özelleştirilmiş olan devlet varlığının hisselerini istenmeyen tüzel

³⁷¹ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 21.

³⁷² Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 10.

³⁷³ Kurt, “Türkiye’de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu”, 51.

³⁷⁴ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 13.

veya gerçek kişilerin elline geçmesini engellemektir. Bu durumun aksine bazı zaman devlet devralan özel sektöre, bir nevi adaptasyon ve destek sağlamak amacıyla da altın hisseleri elinde bulundurmaya gerek duyabilir. Böylece altın hissenin, devlete tanınan bir ayrıcalıklı hisse türü olduğu ve kamudan özel sektöre devredilmiş olan varlığın üzerinde devlete müdahale yetkisini veren manipülasyon aracı olduğu söylenebilir³⁷⁵. Altın hissenin diğer bir amacı, toplum ve devlet güvenliği için ihtiyaç halinde kullanılabilmesidir. Devletin stratejik öneme sahip olan kuruluş ile hizmetlerin satışında ulusal çıkarlar dikkate alınabilmektedir. Dolayısıyla ulusal çıkar açısından riskin önünü aşmak amacıyla altın hisse yöntemi uygulanır veya bazı sınırlamalar getirilebilir. Altın hisse karşılığında kamu kuruluşu özel sektöre geçse dahi, devlet özel oy hakkına sahip olup, yabancıların mülkiyetinde belirli oranı aşmasını engelleyebilir.

Tamamen veya kısmen doğrudan satış usulünde mülkün gerçek fiyatına veya gerçek fiyatına yakın değerlendirilerek kısa bir sürede satarak devlet bütçesine gelir sağlanmaktadır³⁷⁶. Kamu kuruluş ve hizmetlerinin tüm veya bir kısmı doğrudan halka, bir alıcıya, ilgili kamu kurumunda çalışanlara, yöneticilere veya kurumsal alıcılara satılabilir. Satışa çıkarılan kuruluşun hisselerine sınırlandırma, ayrıcalık, indirim, kontenjan gibi düzenlemeler getirilebilir³⁷⁷. Bununla birlikte satış usulünde kamu mülkiyetinin tamamen veya kısmen, yurt içi veya yurt dışı, kurumsal alıcılar gibi düzenlemeleri de kapsayabilmektedir. Hem yurt içi hem yurt dışı satış takibi, kontrolü, satış usulü, özelleştirme kararını alan devletin iç mevzuatına göre düzenlenmektedir.

Kamu varlığının satışında hisse satışı, stratejik satış, blok satış, işçilere satış beraberinde kiralama, ortaklık kurma gibi yöntemler kullanılmaktadır. Fakat hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın tam bir özelleştirmeden bahsedilmesi için kamu mülkünün en az %51’lik payının devredilmesi gerekmektedir³⁷⁸.

³⁷⁵ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 34; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 417.

³⁷⁶ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 200.

³⁷⁷ Buna örnek olarak İngiltere’de British Telekom’un hisse senetlerinin kuruluşta çalışanların %36’sına bedelsiz veya indirimli satılması örnek gösterilebilir. Özgün Ekonomi ve Makale Arşivi, Özelleştirme Yöntemleri; “Hisse Senedi Yoluyla Satış Yöntemi” (Erişim Tarihi 12.12.2021), <https://www.ekodialog.com/Konular/ozellestirme-yontemleri-hisse-senedi-yoluyla-ve-blok-satis.html>.

³⁷⁸ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 32; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 417.

1) Hisse Senedi Satış Usulü

Hisse senedinin satışı, özelleştirme yönteminde en zor işlem olarak görülmesine rağmen sermayenin ve mülkiyetin tabana yayılmasını, piyasanın gelişmesini sağlayan en iyi yöntemdir³⁷⁹.

Sermaye piyasası kanalıyla hisse senedi satışını gerçekleştirmek için öncelikle kamu mülkünde bulunan varlığın sermayesinin hisselerle bölünmesi gerekmektedir³⁸⁰. Kuruluş veya işletme sermayesinin hisse senetlerine ayrılarak şirketi oluşturmaları gerekmektedir. Burada belirtmemiz gerekir ki özelleştirilecek olan şirketlerin anonim şirket olmaları tercih edilmektedir. Şirket haline dönüştürülen kuruluşların aktifleri değerlendirilir, öz kaynağın hesaplanması yapılır daha sonra hisse senedi fiyatları tespit edilir. Bu aşamalar tamamlandıktan sonra, satılacak hisse miktarı ve satış yöntemi tespit edilir ve satış ilanı yapılır. Böylece özelleştirme fiilen başlamış olmaktadır³⁸¹.

Satışta, mülkiyetin devri iki yolla gerçekleşmektedir. Birincisi varlığın satışı, ikincisi ise senetlerin satışısıdır. Kamu mülkiyetinde bulunan arsa, işletme, ulaşım araçları, üretim araçları, bina gibi taşınır ve taşınmaz varlıkların tek tek satılması varlığın satışı anlamına gelirken; bu varlıkların bir bütün olarak bir veya birkaç yatırımcıya doğrudan satılması ise senetlerin satışını ifade etmektedir.

2) Teklif Alma Yoluyla Hisse Senedi Satış Usulü

Bu yöntemde hisse senedinin açık borsa yoluyla değil, aksine özel bireyler veya kurumsal alıcılardan teklif alma yoluyla satılmasını ifade etmektedir. Genelde bu yöntemde belli grupların satın alabilme imkânına göre hisse senedine teklif vermeleri beklenmektedir. Çoğu zaman bu yönteme, küçük ve orta işletmelerin özelleştirilmesinde ve sermaye piyasasının gelişmediği yerlerde başvurulmaktadır³⁸².

3) Direkt veya Özel Satış Usulü

Direkt veya özel satış usulü “*doğrudan temin*” olarak da nitelendirilebilir. Yani devlet ilansız ve teminat almaksızın istekli alıcıyla görüşerek kuruluşu özelleştirmektedir.

³⁷⁹ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 6.

³⁸⁰ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 6.

³⁸¹ İleri, “Türkiye’de Özelleştirme”, 154; Demirbaş ve Türkoğlu, “Özelleştirilmesi”, 247; Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 33.

³⁸² İleri, “Türkiye’de Özelleştirme”, 154-155; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 11-12; Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 8.

Bu yöntem toplum tarafından adaletsiz bulunmasına karşın devlet çoğu kez ilgililerin sermaye birikimi, teknolojik yapı ve tecrübesini dikkate alarak bu yöntemi tercih etmektedir. Özelleştirmede istisnai hal olarak belirlenen bu yöntem yine gerçekleşebilmesi için bazı durumların tespit edilmesini gerektirir³⁸³. Örneğin, satışın sadece gerçek veya tüzel kişi tarafından karşılanabileceğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun dışında sadece ilgili tüzel veya gerçek kişinin özel bir hakka veya satın alma gücüne sahip olup olmadığı tespit edilmesi gerekmektedir. Bu yöntem maliyetli ve yavaştır. Çünkü her biri özelleştirilecek olan kamu mülkü için ayrı ayrı piyasada fiyat araştırması yapılması gerekir. Bunun dışında her bir kamu mülkü için özel şartlar belirlenmesi gerekir. Bununla birlikte alıcının performansının, tecrübesinin ve diğer özelliklerinin de tespit edilmesini gerektiren bir usuldür³⁸⁴.

4) Blok Satış Usulü

Kamu mülkünün özelleştirilmesinde hisse satışında direkt satış yolu dışında blok satış usulüne de başvurulabilir. Blok satış usulü, kuruluşun tamamının veya önemli bir kısmının borsa dışında teklif alma yoluyla bir veya birkaç yatırımcıya satılmasıdır. Bu satış türü en kolay ve en süratli olarak nitelendirilmektedir. Bu satış yolu, devlete en kısa sürede yüklü miktarda parasal kazanç sağlamaktadır. Tamamı veya belli bir kısmı satılan kuruluşların hisse senetleri daha sonra halka satılabilir. Bu nedenle bu usule “*gecikmeli halka arz*” veya “*blok satış ve halka arz*” denilmektedir³⁸⁵. Blok satış teklif alma yoluyla gerçekleşir dolayısıyla fiyatın her zaman doğru fiyat olacağına dair herhangi bir garanti yoktur. Özelleştirilecek olan kuruluşun asıl fiyatını teklif edebilecek olan herkes teklif vermemiş olabilir. Bu nedenle devlet blok satışı “*ihale*” yöntemi ile de gerçekleştirebilir. Ancak ihale yönteminde ön eleme ve şeffaflık olmazsa olmaz şartlardandır. Bunun dışında ihaleye katılacak olan alıcıların mali durumu, ilgili sektördeki deneyimleri ile performansları gibi özelliklerine dikkat edilmesi gerekir³⁸⁶.

³⁸³ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 9.

³⁸⁴ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 210; Ümit Süleyman ve Hande Sena Çalış “4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu’nda Doğrudan Temin Usulü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27.1 (2019): 18-19; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 417.

³⁸⁵ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 11-12.

³⁸⁶ Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 39.

5) Stratejik Satış

Bazı durumlarda ülke, özelleştirme uygulamasına gitmeden önce belirli stratejik amaçları belirlemektedir. Genelde dünya çapında tanınmış, başarılı ve üstün teknolojiye sahip kuruluşun uygulamış olduğu teknoloji ile sistemini izleyebilmek için ilgili kuruluşla devlet ortaklık kurmayı amaçlamaktadır. Devlet bu tür kurumlarla ortaklık kurarak kendi çıkarını belirlemektedir. Bu tür satış stratejik bir satış olarak nitelendirilmektedir³⁸⁷. Bu yöntemde üstün teknolojinin ve işletmede yeni yöntemlerin ve türlerin ülkede yaygınlığını ve iç piyasaya girmesini sağlamak için özellikle bu konuda başarılı olan yurt dışı yatırımcılarıyla anlaşilmektedir.

6) Yönetici veya İşçilere Satış

Bazı durumlarda devlet hisse senetlerinin işçi ve yöneticilere satılmasını tercih etmektedir. Çünkü işçi ve yöneticiler özelleştirilecek olan işletme veya kuruluşun zayıf ve güçlü yönlerini bilenlerdir. Bu satış yönteminde işçiler ve yönetim arasındaki uyumun bozulmaması kurumun geleceği için önemlidir. Dolayısıyla çoğu zaman kuruluşun faaliyetinin devam etmesini gözeten devlet, satışın yöneticiler ile işçilere yapılmasının ilgili kuruluşun geleceği için daha avantajlı olduğu görüşünü ileri sürebilirler³⁸⁸.

Bunun dışında çalışanların ilgili kuruluşun hisselerine sahip olmasının avantajı işçilerin ilgili kuruluşa ileriki zamanlarda sahip çıkmalarını da beraberinde getirmektedir. Özelleştirmedeki bu yöntem çoğu zaman bir teşvik sistemi olarak nitelendirilmektedir. Her yöntemde olduğu gibi bu yöntemin de kendi sakıncaları bulunmaktadır. Bu şekilde özelleştirilen kuruluşun çalışanları hem yönetime karşı sorumlu hem de patron durumuna gelebilmektedirler. Çalışanlar ile yönetim arasında ileriki zamanlarda yönetim ilişkilerinde yönetsel sorunlara sebep olabilmektedir³⁸⁹.

b. Kamu Sektörü ile Özel Sektörün Ortaklık Oluşturması

Bazı durumlarda devlet, kamu malının tamamıyla özelleştirilmesini veya malın üzerinde yönetme yetkisini kaybetmemek için özel sektörle ortaklık kurabilir. Devlet ile özel sektörün ortaklık kurmasına “*Kamu İktisadi Girişimcilik*” veya “*Ortak Girişim*” denilmektedir. Uygulamada bu yöntem genelde ortak anonim şirket kurarak faaliyet

³⁸⁷ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 37.

³⁸⁸ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 12.

³⁸⁹ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 41.

göstermektedir³⁹⁰. Anonim şirket şeklinde kurulan ortaklığın avantajı sermayenin paylara bölünmesindedir. Ortakların hisseleri oranında karar alma ve denetim yapma sürecinde temsilcilik etme açısından kolaylıklar sağlanmaktadır³⁹¹.

Fakat kamu kurumunun özel sektörle tam anlamıyla ortaklık kurmasından söz edebilmemiz için kamu kurumu payının %51'den az olması gerekmektedir. Bu durumu gerektiren amaç ise devlet tarafından kendisine ortak olan özel sektöre müdahalesinin mümkünse minimuma indirilmesidir³⁹². Devlet ile ortaklık kurma işleyişinin kârlı ve verimli sonucu beraberinde getireceği varsayılmaktadır.

c. Kiralama

Bazen devlet, kamu mülkünde bulunan varlıkların kısa veya uzun vadeyle tamamen veya kısmen kullanılmasını özel sektöre devredebilir. Bu şekilde devredilen yönteme “*kiralama*” denir. Kiralama yönteminde varlık üzerindeki mülkiyet hakkı yine devlete aittir. Yani bu yöntemde mülkiyetin devri söz konusu değildir. Kiralama usulü devlet ile birey veya grup arasında sözleşme yoluyla gerçekleşmektedir. Devlet kiralama süresinin maksimum ve minimum dönemlerini kendi mevzuatında belirleyebilmektedir³⁹³. Kiralama sözleşmesinde süresi, kullanma şartları dâhil olmak üzere kira bedeli önceden belirlenmektedir. Genelde bu usulde gelir sağlayan kiracı kira verene lisans ücreti olarak belirlenen bir bedel ödemektedir. Kiralanmış kamu varlığından elde edilen kâr veya zarar tamamıyla kiracıya aittir. Yani kuruluşu kiralayan özel şirket veya kişi kuruluş zarar ederse zararlarına katlanacak kira süresince de kârın tamamına sahip olacaktır³⁹⁴.

Kamunun kendi faaliyeti sonucunda ortaya çıkan zarar veya verimsizlik nedeniyle devlet çoğu zaman bu usule başvurmaktadır. Uzun veya kısa vadeli bir süreliğine kiralanan kuruluş ile devlet hem ilgili işletmenin maliyetini azaltır hem de işletmenin yeniden canlanmasını sağlayabilir³⁹⁵. Aslında bu usul gerçek anlamda bir özelleştirme

³⁹⁰ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 12; Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 9.

³⁹¹ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 20; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 418.

³⁹² Orkunoglu, “Özelleştirme”, 11; İleri, “Türkiye’de Özelleştirme”, 155.

³⁹³ Örneğin Türkiye’de maksimum kiralama süresi 49 yıldır. Özelleştirme Kanunu 15. madde.

³⁹⁴ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 22; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 418; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 12.

³⁹⁵ Orkunoglu, “Özelleştirme”, 8.

yöntemi değildir³⁹⁶. Bu yöntem özelleştirme öncesi kamu kuruluşlarının mali durumlarını iyileştirmeye ve daha sonra özelleştirmeye hazır hale getirilmesine yönelik bir işlemdir³⁹⁷.

d. Yönetim Devri

İşletmelerin mal ve hizmet varlıklarının mülkiyet hakkı saklı kalmak kaydıyla ücret karşılığında belli bir süreliğine işletmesi devredilebilir. Bu yöntem de sözleşme yoluyla gerçekleştirilir. Bu yöntemde aynı kiralama yöntemi gibi kâr ve zarar devralana aittir. Yalnız bu yöntemin kiralamadan farkı, devralanın işletme hakkına sahip olmasıdır³⁹⁸. Yani mülkiyet hakkı devlette saklı kalarak devletin mevzuatına uygun minimum ve maksimum süre belirlenmektedir. Kamu sektöründeki yönetici ile özel sektör yöneticileri arasındaki çalışma performansı kâra dayanmaktadır. Kamu sektöründeki KİT yöneticileri meydana gelen bütçe açığı, verimsizlik ve diğer olumsuz durumlara karşı sorumluluk üstlenmezken, özel sektöre devredilen yönetimde tüm olasılıklara karşı sözleşmede yaptırım düzenlenebilir³⁹⁹. Dolayısıyla özel sektör kamu kuruluşunu yönetirken kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak hareket edecektir⁴⁰⁰.

İşletmenin uğrayabileceği her türlü zarar devlete ait iken işletmenin yönetimi özel sektöre aittir. Profesyonel yöneticilerin kârları bu durumda genel olarak işletmenin verimliliğine bağlı kalmaktadır. Devlet, yöneticilerin gerçekleştirmiş olduğu performans ve işletme verimliliği sonucu teşvikte bulunmaktadır. Bu durumda yöneticilerin mal sahibinin çıkarları doğrultusunda hareket edip etmeyecekleri riski bulunmaktadır. Özelleştirmenin bu yöntemi yöneticilerin faaliyetlerini kontrol edecek ayrı bir mekanizmanın sağlanmasını gerektirmektedir. Genelde devlet bu yönetime başvurmasının nedeni bu alanda tecrübeli ve güçlü olan firmaya yönetimi devretmektir. Böylece devlet daha önce kârlı bir biçimde işletemediği kuruluşu aktif ve verimli hale dönüştürebilir. Burada yönetimi üstlenen firma devir sözleşmesinde belirtilen ücreti veya teşvik bazında

³⁹⁶ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 21; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 12.

³⁹⁷ İleri, “Türkiye’de Özelleştirme”, 155; Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 47; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 22; Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 9-10.

³⁹⁸ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 12.

³⁹⁹ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 201.

⁴⁰⁰ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 21; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 418.

kârdan payı alır. Kiralama usulünden farklı olarak ilgili kuruluşun kâr veya zarara uğraması durumundan kuruluş sahibi devlet sorumlu olmaktadır. Genelde bu yöneme en çok turizm ve spor bakanlığına ait tesisler ile otelcilik gibi dallarda başvurulmaktadır⁴⁰¹.

e. Kupon Yöntemi

Özelleştirmenin diğer bir yöntemi de kupon sistemidir. Kupon yöntemi (*Voucher Method*) belirli tüketici kesimlerin, belli hizmetlerin tüketimini teşvik etmek için kullanılmaktadır. Bu yöntemde devlet gelir düzeyi düşük veya belli bir hizmet ile malı elde edemeyen kesimlere, bizzat o hizmeti sunmak yerine, sunulacak hizmet bedelini kapsayan nominal tutara sahip kupon vermektedir⁴⁰². Kupon yöntemi en çok eski SSCB ülkeleri tarafından kullanılmıştır. Kupon sistemi piyasa değerleri altında sosyal faydaları nedeniyle tercih edilen bir yöntemdir. Eski sosyalist ülkeler geçiş aşamasında toplumu piyasa ekonomisine alıştırmak için bu yöneme başvurmuşlardır. Kuruluşlardan faydalanabilmek için mülkün maliyeti tamamıyla ödenmemektedir. Hatta belli bir kısmı devlet tarafından sübvansede edilmektedir. Fakat hemen belirtmemiz gerekir ki kupon sistemi, büyük KİT veya diğer kuruluşlar yerine çoğu zaman sağlık, ulaşım, eğitim gibi hizmet sektörlerinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla toplum içinde piyasaya giriş aşamasında dengeyi korumak amacıyla devlet ücretsiz, düşük fiyat veya bedelsiz yararlanma için bu kuponları kullanır. Dolayısıyla kupon sisteminin sosyal bir amaç güttüğü söylenebilmektedir⁴⁰³.

f. İhale Yöntemi

Devlet bazı durumlarda mal ve hizmetlerin üretimini özel sektöre ihale yoluna başvurarak devredebilir. Bu yöntemle devlet, mal ve hizmet üretimini kendisi değil özel kişi veya kuruluşlardan satın almaktadır. Genelde devlet, çöp toplama, yol, cadde, sokak yapımı ve onarımı, elektrik, su ve ulaşım, yemekhane gibi hizmetleri özel sektöre ihale yoluyla devrederek yerine getirir. Bununla birlikte ürün alımında demirbaş, üniforma, kırtasiye malzemeleri gibi ürünler örnek gösterilebilir. Bu yöntemin avantajı, ihale duyurusunun yapılmasının hemen ardından büyük bir rekabetçi kitle ortamını

⁴⁰¹ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 47- 48.

⁴⁰² Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 14.

⁴⁰³ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 49; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 14.

oluşturmasıdır. Fakat bu rekabet ortamının sabit kalmasını sağlayabilmek için devlet özel sektör ile uzun süreli sözleşme yapmaktan kaçınmalıdır⁴⁰⁴.

9. Dünyada Özelleştirme Uygulamaları

Birçok ülkede kamu mallarının ve hizmetlerinin verimsiz, etkinlikten uzak ve millî bütçeye yük oluşturması nedeniyle 1980'li yılların başlarında özelleştirme yöntemine gidildiği görülmüştür⁴⁰⁵. Günümüzde birçok ülkenin kamu mülkiyetinde bulunan mülk ve hizmetleri özelleştirdiği görülmektedir. 1980 yılı başlarından bu yana birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak adına özelleştirme yöntemini uygulamaya başladılar. Piyasa ekonomisinin iyi bir şekilde işlemesini sağlayan unsur rekabet ortamının oluşturulmasıdır. İşletmeler ile KİT'lerin özel sektöre devrinin sağlanması ve faaliyet gösterecek olan alanların rekabete dayalı olması, piyasa ekonomisinin olmazsa olmaz şartlarındandır. Fakat burada devlet tekelden çıkan KİT'lerin tamamıyla özel tekele dönüşmesini, kontrol dışı kalmasını engelleyecek olan mekanizma devlet tarafından düzenlenen yasalar ile kuramsal tedbirlerdir⁴⁰⁶. Bu çalışma Rusya Federasyonu'nda gerçekleşmiş olan özelleştirme uygulamasını incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak diğer ülkelerdeki uygulamaların başarılı olup olmadığına dair bazı değerlendirmelere ve örneklerle yer verilmesi yararlı olacaktır.

Özelleştirme öncelikle ABD Başkanı Ronald Reagan'ın 1980-1988 yılları arasında devlet ekonomisinde uyguladığı politikası sonucunda karşımıza çıkmaktadır⁴⁰⁷. Özel sektörün ağırlıklı işlev yaptığı ABD'de belediye tarafından sunulan hizmetin neredeyse tümü özel sektöre devredilmiştir. Çöp toplama, sokak ve cadde onarımı, posta hizmeti, ambulans hizmeti, itfaiye ve kurtarma gibi hizmetlerin neredeyse tümü özel sektör tarafından sunulmaktadır. ABD'de özel sektörün bu kadar yaygın olmasının nedeni olarak öncelikle devletin mali harcamalarını azaltmak amaçlanmaktadır⁴⁰⁸. Bütçe açığı, artan vergiler devleti özelleştirme uygulamasına zorlamıştır. Belediye düzeyinde yer alan hizmetlerden çöp toplama, park ve cadde onarımı ile temizliği gibi hizmetlerin altını

⁴⁰⁴ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 17; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 418; Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 13.

⁴⁰⁵ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 113.

⁴⁰⁶ Tandırcıoğlu, "Özelleştirme", 198.

⁴⁰⁷ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 114.

⁴⁰⁸ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 36.

çizmek gerekir⁴⁰⁹. Federal düzeyde yapılan işlemler daha sonra merkezi düzeyde telekomünikasyon, ulaşım ve barınma alanlarına da yayılmıştır. ABD’de bu yönde yapılan uygulamaların başarılı olduğu hatta özelleştirilen KİT ile kuruluşlarda rekabetin olduğu ve verimliliğin arttığı tespit edilmiştir⁴¹⁰.

ABD ile aynı zamanda İngiltere’de Başbakan Margeret Hilda Thatcher döneminde uygulanmaya başlayan özelleştirme politikası, “*Thatcherism*” olarak adlandırılır⁴¹¹. 1979-1990 yılları arasında başbakanlık yapan Thatcher’in yönetimi sırasında kamu mülkünün yarısından fazlası özelleştirilmiştir⁴¹². Verilen bilgilere göre İngiltere’de 650 bin işçi sektör değiştirmiş, 1 milyon 250 bin belediye konutu satılmış ve 9 milyon insanın özelleştirilen şirketlerin hisse senetlerini satın aldıkları belirtilmiştir⁴¹³. İngiltere’de başlayan özelleştirme politikasının asıl nedeni, kamu sektörünün borçlanmasını azaltmak, serbest rekabet ortamını yaratmak, halkın özel tasarruflarını hisse senetlerine yönlendirmektir. ABD ve diğer ülkeler genelde devletin küçülmesi amacıyla özelleştirme yapmışken, İngiltere bunun aksine ekonomik bunalımdan çıkmak için bu yönetime başvurmuştur⁴¹⁴.

Böylece İngiltere’de gerçekleştirilmiş olan özelleştirme uygulaması sırasında British Telecom, British Gas, British Airport Authority, British Rail ve British Airways gibi şirketleri asıl değerinden daha düşük fiyatlara özelleştirilmiştir⁴¹⁵. Yukarıda belirtilen şirketlerin hisse senetlerinin düşük maliyetle özelleştirilmesine rağmen kısa sürede özel ve kamu girişimcilerin daha dinamik bir yapıya kavuştukları belirtilmektedir. Özellikle British Telekom ile British Rail’in özel sektöre devredilmesiyle daha verimli çalıştıkları tespit edilmiştir⁴¹⁶. Hükümet özelleştirilmiş kuruluşlar üzerinde denetim mekanizmasını sağlayabilmek için kalıcı ve bağlayıcı şartları içeren sözleşmeler düzenlemiştir.

⁴⁰⁹ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 114; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 88.

⁴¹⁰ Konya Ticaret Odası, editör Hakan Karagöz, *Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları* (Konya: 2009), 1; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 423; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 114-115.

⁴¹¹ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 114; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 88.

⁴¹² Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 420; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 116; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 89.

⁴¹³ Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 9.

⁴¹⁴ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 20; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 421.

⁴¹⁵ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 116.

⁴¹⁶ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 34; Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları* 10; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 421.

Özelleştirme sonucunda haksız yere işçi çıkarma, fiyat yükseltme ve tekelleşme gibi olasılıkların önünü geçmek için devlet, sözleşmede şirket yönetimine ilişkin yetki sahibi olma hakkını saklı tutmuştur⁴¹⁷.

İngiltere'nin gelişmiş ve büyük sermaye birikiminin olmasına rağmen kamu mülkünün özelleştirilmesi sırasında hisse senetlerinin satışında güçlükler ile karşılaşmıştır. Ayrıca ülkeye yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla dış borsaya da açılmıştır. Bununla birlikte sadece verimliliği veya getirisi yüksek potansiyele sahip kuruluşlar özelleştirilerek verimsiz olan işletmeler devlet elinde kalmıştır⁴¹⁸. Öte yandan özelleştirmeden kuruluşların rekabet ortamını sağlayamadıkları kârlılık durumunun özelleştirmeden kaynaklanmadığı ve bu nedenle özelleştirme uygulamasının sadece hazineye gelir sağladığı sonucuna varılmıştır⁴¹⁹. Özelleştirme uygulamasının yöntemlerine gelince İngiltere doğrudan ve ihale yolu satış yöntemini kullanmıştır⁴²⁰.

Günümüzde güçlü ekonomiye sahip olan Almanya'da özelleştirme 1990'lı yılların başında yaygınlaşmıştır. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ile Doğu Almanya'daki kamu mülkü sadece iç piyasaya değil yabancı yatırımcılar için de imkân tanımıştır. Batı Alman malları karşısında Doğu Alman mallarının rekabet edememesi nedeniyle özelleştirme çalışmaları daha da artmıştır⁴²¹. Doğu Almanya'daki özelleştirme programını gerçekleştirmek için treuhandanstalt (yedd-i emin kuruluşu) adında bir kurum oluşturulmuştur⁴²². Treuhandanstalt kurumu özelleştirme esnasında her işletmenin belirli özelliklerini dikkate almışlardı. Bu süreçte treuhandanstalt "*learning by monitoring*"⁴²³ anlayışını kullanarak iki yıl içerisinde kamu kuruluşlarının %70'ini özelleştirmiştir⁴²⁴. Kalan %30'u ise eski mülkiyet biçimlerinin yeniden düzenlenmesini engelleyen idari ve yasal gecikmeler yüzünden eski sahiplerine iade edilmiştir⁴²⁵. Gerçekleştirilen bu

⁴¹⁷ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 116.

⁴¹⁸ Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 10.

⁴¹⁹ Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 10.

⁴²⁰ Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 421.

⁴²¹ Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, 21; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 422.

⁴²² Muzaffer Dartan, "Almanya'da KİT'ler ve Özelleştirme Uygulamaları", *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 3/1-2, (1994): 180.

⁴²³ İzleyerek (gözlemleyerek) öğrenmek anlamını taşımaktadır.

⁴²⁴ Grigoriy Feygin ve Vladimir Samotuga, "Birleşik Almanya'da Özelleştirme Teorisi ve Pratiği", *Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 11 (2010): 62. <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-i-praktika-privatizatsii-v-obedinennoy-germanii>; Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 115.

⁴²⁵ Feygin ve Samotuga, "Birleşik Almanya'da Özelleştirme", 67.

özelleştirmelerin ardından Almanya, milli bütçesine 45 milyon mark gelir sağlamıştır. Hükümet yeni işletme sahiplerine 200 milyar mark yatırım yapma ve 1,5 milyon kişi istihdam etme şartı koşmuştur⁴²⁶. Ayrıca Treuhandanstalt kuruluşu sadece yurt içinde değil yurt dışından da yatırımcıları çekmek için çaba göstermiştir. Böylece yurt dışından toplam 860 yatırımcı özelleştirmeye dâhil olmuştur. İlgili yatırımcılar 155 bin iş yeri açarak 26 milyar Alman Markı yatırım yapmışlardır⁴²⁷.

Almanya’da gerçekleşen özelleştirme sırasında hep hisse senedi yöntemi kullanılmıştır. Bu uygulamaya gidilmesinin asıl nedeni, sosyal piyasa ekonomisini güçlendirerek gelir dağılımındaki adaletsizliği en aza indirmektir⁴²⁸. Gerçekleştirmiş olduğu özelleştirme uygulaması başarılı örnekler vermiştir. Almanya’da başarı sağlayan bu özelleştirme daha sonra tüm Avrupa ülkelerinde de uygulanmaya başlamıştır⁴²⁹.

Gelişmiş ülkelerde özelleştirmenin yaygın bir şekilde uygulanması ve başarı göstermesinden sonra gelişmekte olan ülkelerde de özelleştirme yöntemine başvurulmuştur. Ancak gelişmekte olan ülkelerin özelleştirmeyi tercih etmelerinin sebebi farklı nedenlere dayanmaktadır. Başta gelen amaçları dünya ekonomisine entegre olmaktır. Bu hedefe ulaşmak içinde kaynak yatırıma ihtiyaç duyan ülkeler yurt dışı yatırımcılarına piyasayı açmayı tercih etmişlerdir⁴³⁰. Bu yönde başarılı olan ülke olarak Brezilya örnek verilmektedir. Güney Amerika’nın büyük ülkesi olan Brezilya dünyada Çin’den sonra en çok yabancı yatırımcıları çeken ikinci ülke olmuştur. Ülke hazinesine büyük miktarda gelirin sağlanmasının asıl nedeni olarak araştırmacılar 1980 yılında yer alan krizden sonra ülke para birimini dengelemek ve enflasyonu durdurmak için iç piyasaya yabancı yatırımcıları çektiğini belirtmektedir⁴³¹.

Brezilya’daki özelleştirme süreci, devlet mali varlıklarının yabancı sermaye tarafından satın alınmasına ilişkin yasağın 1990 yılında kaldırılmasıyla başlamıştır. Ekim

⁴²⁶ Ruhi, *Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, 115.

⁴²⁷ V. D. Plessink, “Doğu Almanya’da Özelleştirme”, *Sosyalleştirilmiş Mülkiyetin Özel Mülkiyete Dönüşümü Bölümü içinde, Sosyal Ekonomi Kongresi*, (Moskova: 2003), 141.
https://seinst.ru/files/social-economics_p139_144.pdf.

⁴²⁸ Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 13; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 21; Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 90.

⁴²⁹ Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 13; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 21.

⁴³⁰ Bulut, “Özgürleştirme ve Özelleştirme”, 94.

⁴³¹ Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 4; Özcan, Odabaşı ve Özçelik, *Ekonomi Geçmişten Günümüze*, 423.

1994'te yönetim başına gelen Fernando Henrique Cardoso kamu hizmetlerinde özel sektöre devredilmesi ile ilgili yasa çıkararak bu süreci hızlandırmıştır. Öncelikle elektrik üretimi ve iletimi, telekomünikasyon, su ve doğal gaz teminini sağlama gibi hizmetler özel sektöre devredilmiştir⁴³².

Brezilya'da özelleştirme programına karşı çıkan etkili bir muhalefetin olmasına rağmen hükümet, ulusal hazinesi olarak bilinen petrol devi Petrobras'ı özelleştirmiştir. Toplam 1995-1997 yılları arasında 12 petrol şirketini özelleştiren hükümet satıştan 14 milyar dolarlık gelir elde etmiştir⁴³³. Bununla birlikte 1998 yılında dünyada en büyük telekomünikasyon holdingi olan Telebrası 18,5 milyar dolara satmıştır⁴³⁴. İhaleye girenler yerel bankalar ve yatırım fonları tarafından desteklenen İspanyol, Portekiz ve İtalyan şirketleridir. Telebras'a bağlı şirketlerin önemli bir bölümünü İspanyollar satın almıştır. Telebraların satışı ciddi toplumsal huzursuzluklar eşliğinde gerçekleşmiştir. Brezilya halkı, hükümeti vatani satmakla suçlamasına karşın günümüzde Brezilya Latin Amerika'nın en gelişmiş ülkeleri arasında yer almaktadır⁴³⁵.

Gelişmekte olan ve orta Asya'da yer alan Kazakistan'da özelleştirme uygulamaları 1991 yılından sonra başlamıştır. Uzun dönem SSCB'nde Özerk Cumhuriyet statüsünde bulunan Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını alarak planlı ekonomiden piyasa ekonomisine doğru geçiş yapmıştır. İlk defa 1990 yılında özel mülkiyet hakkında kabul edilen kanun halka kamu mülkiyetinde bulunan malların özelleştirilmesine izin vermemiştir⁴³⁶. Ancak özelleştirme uygulaması 1995 yılında "Özelleştirme Hakkında Kanun"un kabul edilmesiyle başlamıştır⁴³⁷. İlgili kanun çerçevesinde yürütülen özelleştirme sonucunda kamu payı %90'dan 2002 yılına geldiğinde %20'lere kadar düştüğü belirtilmiştir⁴³⁸.

Yer altı zenginliğine sahip olan Kazakistan'da günümüzde çok sayıda petrol şirketi bulunmaktadır. Bunlardan en büyükleri Tengizchevroil, Karaşaganak Petroleum

⁴³² Viktor Vinogradov, Valentina Ajayeva ve Natalya Lapina, "Latin Amerika'da Özelleştirme", *İktisadi ve İş Dergisi*, 201 (2002): 194. <https://cyberleninka.ru/article/n/privatizatsiya-v-stranah-latinskoy-ameriki>

⁴³³ Vinogradov, Ajayeva ve Lapina, "Latin Amerika'da Özelleştirme", 194.

⁴³⁴ Telebras holdingin başlangıç fiyatı 11,5 milyar dolar idi.

⁴³⁵ Vinogradov, Ajayeva ve Lapina, "Latin Amerika'da Özelleştirme", 195.

⁴³⁶ 15 Aralık 1990 Tarihli "Özel Mülkiyet Hakkında" Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kanunu, (09 Nisan 1993 yılında kabul edilen yeni kanun ile kaldırılmıştır).

⁴³⁷ 23 Aralık 1995 tarihli ve 2721 sayılı "Özelleştirme Hakkında" Kazakistan Cumhuriyeti Kanunu, (Erişim Tarihi 12.04.2021), https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004037&pos=5;-109#pos=5;-109.

⁴³⁸ Konya Ticaret Odası, "Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları" (Konya, 2009), 23.

Operating, NC Kazmunaigaz, Mangistaumunaigas ve CNPC Aktöbemunaigas'dır⁴³⁹. Özelleştirme esnasında piyasayı yabancılara açan Kazakistan'ının petrol sektöründe Rusya⁴⁴⁰, ABD⁴⁴¹, Çin⁴⁴² ve diğer Asya ülkeleri bulunmaktadır. Petrol dışında eski SSCB'nin en büyük bakır üreticisi olan Kazakmıs şirketinin %40'ı 6,3 milyon dolara Samsung C&T Deutschland GmbH'ne satılmıştır.

Genel bir değerlendirme yapılırsa Kazakistan'da halka hizmet sunan sağlık, eğitim, kurtarma ve inşaat gibi sektörlerin çoğunluğu kamu mülkiyetinde bulunmaktadır. Diğer yandan ülkede yer alan dükkân, restoran, lokanta, dinlenme tesisleri gibi hizmet yerleri tamamıyla özel sektöre devredilmiştir⁴⁴³. Kazakistan'da kamu lojmanları ve işçilerin çalıştıkları işyerinin hisse senetlerini satın almalarında kolaylık sağlamak açısından kuponlu özelleştirme sistemi kullanılmıştır. Yurt dışı satışlarda devlete 1998 yılında 950 milyon dolar, 2000 yılında ise 65 milyon dolar gelir elde edilmiştir⁴⁴⁴. Kazakistan'da gerçekleşen özelleştirme sonucunda yabancı

⁴³⁹ Günümüzde Kazakistan'da petrol ve gaz sektöründe faaliyet gösteren 104 işletme mevcuttur. Bunlar 250'den fazla petrol ve gaz sahasında (kuyu) faaliyet göstermektedir. Bu şirketlerden büyük ve orta boyutta olanlardan Aday Petroleum, Algıztöbemunai, Aral Petroleum, Tolkinneftegas, Kazpolmunai, Hazarmunai, Aktautranzit, Arman, Karakuduk, Kurmangazi, Ozenmunaygas gibi şirketler örnek verilebilir. Bkz. ZP International, "Kazakistan'daki Petrol Şirketleri", (Erişim Tarihi 01.03.2023) <https://zp.kz/25/29.html>.

⁴⁴⁰ Örneğin, Rus şirketlerinden Lukoil ve Rosnefttir. Lukoil'in Kazakistan'daki Tengizde (%2,5), Karashyganakta (%15), Kuzey Buzachide (%25), Karakudukta (%62,5), Armanda (%50), Kumkol Kuzeyde (%33), Kozhasaida (%33), Alibekmolada (%50), Tyub-Karaganda (%50) hisseleri mevcuttur. Rosneft'in ise Kurmangazydaki hissesi %50'dir. Bkz. ZP International, "Kazakistan'daki Petrol Şirketleri".

⁴⁴¹ 2008 verisine göre ABD ve Avrupa ülkeleri, Kazakistan'ın petrol sektörünün %42'sine sahiplerdir. En büyük payları Chevron satın almıştır. Günümüzde Chevron Tengiz'in %50'sine Karashygan'ın %20'ne, Kashagan'ın %16,81'na sahiptir. ExxonMobil (Exxon Mobil Corporation ya da ExxonMobil, ABD çok uluslu petrol ve doğalgaz şirkettir. Şirketin ana merkezi Irving, Teksas'ta bulunmaktadır) Tengiz'in %25'ne Kashagan'ın %16,81'na sahiptir. İspanya'nın Repsol YPF (Repsol S.A., İspanya petrol ve doğal gaz şirkettir. Şirket araştırma, üretim ve pazarlama dâhil olmak üzere petrol ve gaz endüstrisinin tüm alanlarında faaliyet göstermektedir) şirketi Zhambai Güney petrol şirketinin %25'ni satın almıştır. Ayrıca İngiltere'nin Kazakistan petrol sektöründeki payı ise Royal Dutch Shell (Rosyal Dutch Shell PCL veya yaygın adıyla Shell, İngiliz-Hollanda ortaklığında kurulan çok uluslu bir petrol ve doğal gaz şirkettir). Kashagan'ın %16,81'na ve Arman'ın %50'ni satın almıştır. Bkz. OECD, *Реформы в Казахстане: Успехи, Задачи и Перспективы*, 83-90, (Erişim Tarihi 18.05.2021), <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Eurasia-Reforming-Kazakhstan-Progress-Challenges-Opport.pdf>

⁴⁴² Çin Halk Cumhuriyeti'nin şirketleri Kazakistan piyasasına 1997 yılından itibaren girmeye başlamıştır. Petrol sektöründe Çin şirketlerinden CNPC'nin (China National Petroleum Corporation) Buzachi petrol şirketinin %50'sini 2006 yılında, Karazhanbasmunai'nin (Karazhanbas) %50'sini satın aldı. 2009 yılında CNPC, Mangistaumunaigas'ın %50'sini satın almıştır. Bkz. Forbes Kazakistan, "CNPC ve KMG Tarafından İmzalanan Kashagan'daki Hisse İçin Satış ve Satın Alma Sözleşmesi", *Forbes Kazakistan*, 07 Eylül 2013. (Erişim Tarihi 23.05.2021) https://forbes.kz/finances/investment/dogovor_kupli-prodaji_doli_v_kashagane_podpisali_cnpc_i_kmg/.

⁴⁴³ Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları* 24.

⁴⁴⁴ Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları* 24.

yatırımcıların daha çok yer altı kaynakları ve ağır sanayi sektöründe yer aldığı söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

I. SSCB DÖNEMİ MÜLKİYET ANLAYIŞI VE EKONOMİK DÖNÜŞÜM

A. SSCB’de Mülkiyet Anlayışı

1. Genel Olarak

SSCB’nin dağılmasından sonra gerçekleştirilmiş olan özelleştirme programını iyi anlayabilmek için öncelikle Sovyet sistemindeki mülkiyete olan yaklaşımı açıklamak gerekir. Komünizm teorisini savunanlar, üretim araçlarının tamamının kamu mülkünde olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat komünistler için “*kamu malı*” kavramı “*kolektif mülk*” kavramıyla eş anlamlı değildir. Onlara göre kolektif sahiplik “*burjuvazi öncesi*” dönemine ait bir durumdu. Burjuvazi öncesinde yer alan toplumsal yapıyı geçiş aşaması olarak nitelendirilip bu yapıda özel mülkiyete ihtiyaç duyulmasını doğal görmüşlerdir ⁴⁴⁵. Ancak sosyalist aşamada üretimin gelişmesiyle, özel mülk edinme isteklerini engellemenin tek yolu, üretim araçlarının kamu mülküne dönüştürülmesiydi. Komünistler buna ancak küresel ölçekte düzenlenecek olan komünist devrimi ile ulaşabileceklerine inanmışlardı ⁴⁴⁶.

SSCB, Marx’ın felsefesini, mutlak tek bir hakikat olarak kabul ederek uygulamada kamu mülkiyetini tüm vatandaşların ortak mülkiyeti olarak yorumlamıştır. Üreticinin mal ve araç sahibi tarafından sömürülememesi bu sistemin avantajı olarak gösterilmişti⁴⁴⁷. Dolayısıyla üretim araçları ve tüm doğal kaynaklar üzerinde özel mülkiyet söz konusu değildi. Tüm varlıklar ortaktı ve halka aitti. Tüm kamu mülkünün

⁴⁴⁵ Elena Ustuyjanina, “«Başka» Özel Mülkiyet: Rusça Özelleştirme”, *Çağdaş Rusya Ekonomisi Dergisi*, 2 (2001): 75. <https://cyberleninka.ru/article/n/drugaya-chastnaya-sobstvennost-privatizatsiya-po-russki>.

⁴⁴⁶ Konstantin Ostrovityanov vd., *Politik Ekonomi Ders Kitabı*, (Moskova, Siyasi Devlet Yayınları, 1954), 5. <https://revolutionarydemocracy.org/russian/PolitEconTextbkRus.pdf> /.

⁴⁴⁷ Ostrovityanov vd., *Politik Ekonomi Ders Kitabı*, 223.

kontrolü ise “*halk adına halk için*” devlet tarafından sağlanmaktaydı⁴⁴⁸. Ancak, insanın sömürülmesi durumu sadece özel mülkiyetin olduğu bir sistemde değil devlet mülkiyetinin olduğu sistemde de mümkündü. Nedense, devletin kendisinin de sömürebileceği dikkate alınmamıştı. Toplum içindeki tabakalaşma, eşitsizlik, gelirin adil dağıtılmaması ve birtakım sosyal haksızlığı yok etmek için Bolşevikler, tamamıyla Marx’ın fikrine dayanarak özel mülkiyeti yok etmeyi hedefledi⁴⁴⁹.

2. SSCB’de Mülkiyete Dair Anayasal Düzenlemeler

Sovyet sistemindeki öğretilerde ve hukuki düzenlemelerde “*kamu mülkiyeti*”, “*kişisel mülkiyet*” ve “*kollektif çiftlik mülkiyeti*” gibi kavramlar yer almıştır.

Sovyet dönemi boyunca kamu mülkiyeti sistemin özünü oluşturmaktaydı. Kamu mülkü aynı zamanda tüm yurttaşların mülkiyeti olarak kabul edilmişti. Her şeyden önce fabrikalar, tesisler, devlet çiftlikleri, her türlü toplu ulaşım araçları, inşaatlar, çeşitli binalar ve yapılar, limanlar, elektrik hatları gibi ülkenin tüm ağır sanayiden orta ve küçük kuruluşları dâhil olmak üzere tüm üretim araçları kamu mülkü statüsündeydiler. Ayrıca, hammadde, yer altı kaynakları, sular ve ormanlar da bu listeye dâhildi⁴⁵⁰.

Kişisel mülkiyet veya şahsi mülkiyetin konusunu; mobilya, ev aletleri, bahçede kullanılan aletler, süs eşyaları, gelirden elde edilen tasarruflar, mücevherler, giyim, kitap gibi eşyalar oluşturmaktaydı. Sovyetlerde, kişisel mülkiyetin öğelerinin yalnızca bir kişinin temel ihtiyaçlarını karşılamaktan ibaret olduğu ve üretim aracına dönüştürülmemesine hassasiyet gösterildiği söylenebilir. Ayrıca kişisel mülkiyetin bir bireyi başka bir birey tarafından sömürülme aracı haline dönüştürmemesine dikkat edilmiştir⁴⁵¹. Kişisel mülkün miktarı hem manevi hem de maddi açıdan belirli kısıtlamalara tabidir. Dolayısıyla elinde bulundurduğu mal aracılığıyla kişinin gelir elde ederek, özel mülk edinmesi yasaklanmıştı. SSCB’de özel mülkiyete yer verilmemesine rağmen uygulamada özel mülkiyetin yer aldığı görülmüştür.

Sosyalizm’in tam ve nihai zaferi 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren tarım ekonomisinin oluşumuyla gerçekleşmiştir. Kooperatif mülkiyeti, her şeyden önce kolektif çiftlikler yani ekonominin tarım sektöründeki üretim çiftlikleri tarafından temsil

⁴⁴⁸ Ustuyjanina, “Rusça Özelleştirme”, 76.

⁴⁴⁹ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 14-15.

⁴⁵⁰ Etkü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 100.

⁴⁵¹ Etkü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 102-103.

ediliyordu. Ancak belirtilmesi gerekir ki uzun vadeli kolhozlara devredilen tarlalar anayasaya göre sadece sürekli kullanma hakkı tanıyordu. Kolhozlara devredilen toprak hiçbir şekilde özel mülkiyet şekline dönüştürülemez ve bireysel çıkar amacıyla kullanılamazdı⁴⁵².

Dolayısıyla kolхозlarda yer alan müstakil ev ve onun etrafındaki bahçe kolhozlara aitti. Ancak konutun yer aldığı arsa kendilerine devlet tarafından ücretsiz ve uzun süre kullanımına devredilmişti. Köylerde ev avlusunda yetiştirilen hayvan ile meyve sebzelerin sadece bireysel tüketim malzemesi olarak kullanılmasına izin verilmekle beraber; hiçbir şekilde ticari amaçlı kullanılması mümkün değildi. İşte bu şekilde yer alan konut, çiftlik ve bahçe kollektif çiftlik mülkiyeti konumundaydı. Devlet, kolhozlar ile sovхозlardaki toprağı ve ekmekte kullandıkları araçları da uzun vadeli olarak ilgili çiftliklere devretmişti. Aslında kolhoz ile sovхозların kullandıkları traktör, biçerdöver gibi araçların tescili kamu mülkü statüsündeydi. Çiftliklerde kullanılan ulaşım araçları, tümü devlete ait olan “*Makine Traktör İstasyonu*”na bağlıydı⁴⁵³.

SSCB’nin kurulmasından çöküşüne kadar 1918, 1924, 1936, 1977 ve 1978 tarihli Anayasalarda mülkiyete dair düzenlemeler sosyalizm ışığı altında hazırlanmıştı. Sosyalizmi hukuki boyutta güvence altına alan ilk resmî belge 25 Ocak 1918 tarihinde Vladimir Lenin tarafından hazırlanan ve işçilerden, askerlerden ve köy milletvekillerinden oluşan “*Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi*”nde “*Emekçi ve Sömürülen Halkların Haklar Bildirgesi*” olduğu kabul edilmektedir. İlgili bildirge SSCB’nin ilk resmi ve hukuki düzenlemesi olarak kabul edilmektedir. Daha sonra bildirgede yer alan maddeler 10 Temmuz 1918’de “*Beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi*” tarafından kabul edilen ilk anayasanın temelini oluşturacaktır⁴⁵⁴. Böylece bildirgeyi temel alan Sovyetlerin ilk Anayasası 6 kısım, 17 bölüm ve 90 maddeden oluşacak şekilde halka sunulmuştur. Aşağıda sırasıyla her anayasada sadece mülkiyete

⁴⁵² Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 101.

⁴⁵³ Stalin’in ölümünden sonraki dönemde Sovyet iktisadi okullarının tümünde mülkiyetin üç şekli olduğu belirtilmişti. Bunlar: kamu mülkiyeti, kişisel mülkiyet, kollektif çiftlik mülkiyetidir. SSCB anayasalarında sık kullanılan “*Kooperatif Çiftliği*” kelimesi kolhoz ile sovхозlar için kullanılmıştır. Kolhoz kelimesi Rusça’dan “*Kolektif Çiftlik/Kollektivnoe Hozyaistvo*” demektir. Ekonomi öğretisinde sosyalizmin gelişmesiyle kamu mülkünü yani gerçek halk mülkünün belirtisi olarak daha çok kamu mülkünün baskın olacağı vurgulanmıştır. Bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin 1961 yılında kabul edilen Programı II. Bölüm, (Erişim Tarihi 23.03.2021) <http://museumreforms.ru/node/13891>.

⁴⁵⁴ B.N. Yeltsin Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, “III. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi Tamamlandı”, (Erişim Tarihi 12.03.2021). <https://www.prilib.ru/history/618995>.

dair düzenlemelere yer verilecektir. Böylece liberal anayasacılığa geçen Rusya'nın mülkiyete ilişkin geçmiş hukuki yaklaşımları ortaya konacak ve sonraki bölümdeki özelleştirmeye ilişkin girişimlerin altındaki kamu mülkiyeti tecrübesi daha iyi anlaşılacaktır.

a. 1918 Anayasasında Mülkiyete Dair Düzenlemeler

1918 Anayasanın birinci kısmını “Çalışan ve Sömürülen Toplumun Haklar Bildirgesi” oluşturmaktadır. İlgili kısmın 1. maddesi “*Rusya işçiler, asker ve köy milletvekillerinden oluşan Sovyet⁴⁵⁵ Cumhuriyeti olduğunu ilan eder. Merkezi ve yerel yönetim, bu Sovyet’e aittir*” şeklinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte ilgili kısmın 2. maddesinde “*Rus Sovyet Cumhuriyetinin temeli: Sovyet Ulusal Federasyonu Cumhuriyetleri olarak özgür milletlerin özgür birliğine dayalıdır*” şeklinde düzenlenmiştir. Böylece 1918 yılında resmi türde Rusya topraklarında bir sosyalist rejim kurulduğu anayasal düzeyde belirlenmiştir. Sosyalizme dair yapılan araştırmalar, sosyalist sistemin kapitalist sisteme karşı bir tepki olarak kurulduğunu belirtmektedir. Bu argüman Sovyetler Birliği için de geçerlidir. Sovyetler bu tepkisini Anayasanın 3. maddesinde:

İşçiler, Askerler ve Köy milletvekillerinden oluşan Üçüncü Tüm Rusya Sovyetler Kongresi; İnsanın insan tarafından sömürülmesini, toplumun sınıflandırılmasının tamamen ortadan kaldırmasını, sömürücülerin acımasızca bastırılmasını, sosyalist bir toplumun örgütlenmesini ve sosyalizmin bütün ülkelerde zaferini amaçlayarak aşağıdakileri karara bağlamıştır:

- a) Toprağın kamulaştırılmasını gerçekleştirmek adına, toprak üzerindeki özel mülkiyet lağvedilir, tüm arazi fonu halka aittir; toprak, eşit arazi kullanımı temelinde işçilere herhangi bir ödenek olmaksızın devredilir.*
- b) Ulusal öneme sahip tüm ormanlar, yer altı ve su kaynakları, küçük ve büyükbaş hayvanlar, çiftlik demirbaşları, taşınmaz mülkler, kuruluşlar ve tarım işletmeleri ulusal mülkiyet konumunda olduğu ilan edilir.*
- c) İşçilerin Kontrolü ve Yüksek Ekonomik Konseyi’ne dair Sovyet yasası, emekçileri sömürenler üzerindeki iktidarını güvence altına almak için ve bütün fabrikaların, madenlerin, tren yollarının ve bunun dışındaki üretim ve taşıma*

⁴⁵⁵ Buradaki Sovyet (Совет) “Konsey” demektir. Fakat Türk Dili Öğretisinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak geçtiği için Sovyet diye bırakıldı. Sovyet kelimesinin tam anlamı “Konsey”dir.

araçlarının İşçi ve Köylü Sovyetleri Birliği'ne devrinin bir ilk adımı olduğunu burada tasdik eder.

d) Üçüncü Tüm Rusya Sovyetler Kongresi, çar hükümeti, toprak sahipleri ve burjuvazi tarafından verilen borçları fesheder ve bu hareketi uluslararası bankacılık ile finansal sermayeye karşı vurulmuş ilk darbe olarak addeder. Sovyet iktidarının bu yolu, işçilerin uluslararası sermayenin boyunduruğuna karşı ayaklanmasına kadar kararlılıkla izleyeceğini beyan eder.

e) Sermayenin boyunduruğundan kurtulmanın bir koşulu olarak tüm bankaların işçi ve köylülerin mülkiyetine devredilmiştir.

f) Toplumdaki parazitleri⁴⁵⁶ yok etmek ve özel girişimciliğin örgütlenmesine karşı evrensel çalışma zorunluluğu getirilir.

g) İşçilerin egemenliğinin güvence altına alınması ve sömürenlerin tekrar başa gelebilme ihtimallerinin ortadan kaldırılması için, işçilerin derhal silahlanmasını, işçilerin ve köylülerin Sosyalist Kızıl Ordusu'nun kurulmasını ve varlıklı sınıfların derhal ve tamamıyla silahsızlandırılmasını karara bağlanmıştır.

şeklinde ortaya koymuştur.

Anayasanın 3. maddesine göre, sosyalistler açıkça kapitalizmi ve serbest ekonomi sistemini geliştirecek olan her türlü eylemleri redderek devletin hatta halkın tüm mal varlığını “*Halka aittir*” ifadesiyle kamulaştırmıştır. Ayrıca mülk üzerindeki yönetimi ve kontrolü işçiler, askerler ve köylülerin temsilcilerinden oluşan Yüksek Konsey denetimine anayasal düzeyde devretmiştir.

Bununla yetinmeyip 3. maddenin g. fıkrasında belirtildiği gibi, burjuva ve diğer varlıklı sınıflara karşı köylülerin ve işçilerin silahlanmasını sağlamıştır. Böylece Bolşevikler, toplum içinde varlıklı olan eski toprak sahiplerinin başkaldırmalarına karşı önlemlerini hukuki boyutta düzenlemiştir. Devletsiz sosyalist bir yapıyı kurmayı hedef

⁴⁵⁶ Toplumdaki parazit kavramı Marxistlere göre, insan gücünü sömüren bireyler için kullanılan bir ifadedir. Mihayil Petrov'un tespitine göre K. Marx ve F. Engels öncelikle “*Parazit Devlet*” kavramını kullandıklarını ifade etmektedir. Devletin varlığını ve zorunluluğunu sosyalizmin ilk aşamalarında kabul ederek (daha doğrusu sosyalist proleter devrimin ilk aşamalarında) devletin olmasını doğal görür. Daha sonra sınıfsız bir toplumun oluşmasıyla devletin kendiliğinden yok olacağını ileri sürmektedirler. Düşünürlerin müritleri tarafından toplumu tabakalaştıran ve sınıflaştıran sömürücülere karşı da kullanıldığı ifade edilmektedir. Bkz. Mihayil Petrov, “Sosyal Parazitizmlik: Özü ve Tipolojisi (Sorun Açıklamasına)”, *Rusya Mimarları Birliği Dergisi*, (2006): 1. https://archbryansk.ucoz.ru/_Id/0/94_Social_Parasiti.pdf.

alan Bolşevikler, toplumu eşitlemek ve sınıfsız hale getirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda anayasanın 9. maddesi;

Şu an içinde bulunduğumuz geçiş dönemi için hazırlanan Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti anayasasının ana amacı, güçlü Rus-Sovyet hükümeti adı altında, şehir ve köy proleteryasının ve en fakir köylü diktatörlüğünün kurulmasıdır. Burjuvaziyi tamamen ezme görüşüyle bu diktatörlük, insanın insan tarafından sömürülmesini yok edecek ve altında ne sınıfların ne de devletin var olacağı bir sosyalizmi kuracaktır.

şeklinde düzenlemiştir.

Anayasanın koyduğu amacı gerçekleştirmek için Bolşevikler harekete geçtiler. Öncelikle Bolşevikler ve onları destekleyen işçi sınıfı silahlanarak varlıklı insanların mal ve mülküne el koymaya başladılar. Bolşevikler kendilerini eşitlik ve adaletin askerleri olarak görüyorlardı. Bu eylemlerini hukuki bağlamda anayasal düzeyde sömürücülere karşı mücadele olarak nitelendirdiler.

1918 Anayasasının, 6. Bölümünün, 79. maddesine göre;

Şu anki geçiş aşamasında Rus Sovyet Federatif Cumhuriyeti işçi diktatörlüğünün mali politikası, burjuvaziyi mülksüzleştirmeyi⁴⁵⁷ ve tüm yurttaşlara evrensel eşitlik koşullarını hazırlamak adına zenginlik ve üretim alanında dağıtımın yapılmasını amaçlamaktadır. Sovyet Cumhuriyeti, yerel ve ulusal ihtiyaçlarını karşılamak için, özel mülkiyet hakkının işgali dâhil olmak üzere tüm araçları Sovyet hükümetinin organlarının emrine verilmesini kendisine görev ve amaç edinmiştir.

Bu düzenleme Bolşeviklere, ülkede Çar döneminde ve sonrasında yaşayan varlıklı ailelerin, feodal beylerin ve üretim sahiplerinin mal varlıklarına zorla el koymasına, ülkeyi bir nevi savaş alanına dönüştürmesine neden olmuştur. İşçiler, daha önce kendilerine tanınmamış olan bu hakkı kullanarak, silah ve hukukun gücüyle karşılarına çıkan her şeyi resmen gasp etmişlerdi. Bu dönem, Rusya tarihinde çok ağır izler bırakmıştı.

⁴⁵⁷ Anayasanın Rus metninde “Mülksüzleştirme” şeklinde çevrilen kelime “Экспроприация” şeklinde ifade edilmektedir. İngilizcesinde “Expropriation” kamulaştırma, mülke el koyma ise Latincesinde “expropriatio” kamulaştırma, mülkten yoksun bırakma anlamına gelmektedir.

Yukarıda belirtilen anayasal maddelerden ve uygulamalardan yola çıkarak SSCB, 1918 Anayasasıyla birlikte özel mülkiyete karşı çıkıldığı ve bu yüzden girişim, üretme ve teşebbüste bulunma gibi özgürlüklerin anayasada düzenlenmediği söylenebilir.

b. 1922 ve 1924 Anayasalarında Mülkiyete Dair Düzenlemeler

1922 yılında Rus Sovyet Federatif Cumhuriyetine; Beyaz Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Kafkas Cumhuriyetlerinin dâhil olmasıyla yeni anayasa düzenlenmiştir. Oluşan teşkilatın işleyişi, yetki ve görev tanımlarının eklenmesi gerekçesiyle 1922 Anayasası 1924 yılında genişletilmiştir.

1924 Anayasasında mülkiyete dair herhangi bir düzenleme yer almamıştır. 1924 Anayasasında federatif ve özerk cumhuriyetlerin devlet organlarının işleyişi, görevleri ve yetkileri düzenlenmiştir⁴⁵⁸.

1924'te V. Lenin'in ölümünden sonra hükümet, sosyalizmin geliştirilmesi için bir arayış içerisindeydi. Ayrıca SSCB'ye 1925 yılında Kazakistan, Türkmenistan ve Tacikistan gibi ülkelerin dâhil olması nedeniyle Sovyetlerde sanayileşme, kolektifleşme, kültürleşme ve çok uluslu yapının oluşması gibi bir durum ortaya çıkmıştı. Bu nedenle hükümet ülkenin bu değişikliklere uyum sağlaması gerekçesiyle 5 Aralık 1936 tarihinde yeni anayasayı kabul etmiştir⁴⁵⁹.

c. 1936 Anayasasında Mülkiyete Dair Düzenlemeler

1936 Anayasası vatandaşların mülkiyet haklarını Anayasanın 1. kısmında düzenlemiştir. Aslında bu 1. kısım sosyalizmin önemini anlatırken yurttaşların mülkiyet haklarına da değinmektedir. 1936 Anayasasının 1. maddesi “*Sovyet sosyalist Cumhuriyetler Birliği, işçilerin ve köylülerin sosyalist devletidir*” şeklinde düzenlenmişti. Örneğin yeni Anayasanın 4. maddesi kapitalist sistemde yer alan özel mülkiyete karşı çıkıldığını bir daha hatırlatarak, devletin ekonomik temelini tamamiyle sosyalist ekonomi tipine dayalı olduğunu vurgulamıştır.

Ayrıca Anayasanın 4. maddesi;

Sosyalist ekonomik sistem ve üretim araçları ile aletlerin üzerindeki sosyalist mülkiyet, kapitalist ekonomik sistemin lağvedilmesi, üretim araçları ve aletlerinin

⁴⁵⁸ Gürkan, “Ana Hatları”, 180-181.

⁴⁵⁹ Gürkan, “Ana Hatları”, 182.

*özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması ve insanın insan tarafından sömürüsüne son verilmesinin sonucu olup, SSCB'nin ekonomik temelini oluşturur*⁴⁶⁰

şeklinde düzenlenmiştir. Bu maddeden anlaşılaçağı üzere 1936 yılına gelindiğinde de mülkiyete dair bakış değışmemiştir.

Aynı anayasanın 5. maddesi ise “SSCB’de sosyalist mülkiyet, kamu malı (bütün halkın malı) veya kolhoz-kooperatif (kolhozların veya kooperatif birliklerin mülkü) şeklinde iki türden oluşmaktadır” şeklinde düzenlenmişti. Daha önceki anayasalarda kolhozlara dair herhangi bir düzenleme bulunmamıştır. Fakat 1936 yılında kabul edilen anayasa, çiftliklerde ve köylerde yer alan kolhozların mülkiyetine dair düzenlemeler getirmiştir. Örneğin Anayasanın 7. maddesinde⁴⁶¹ köylerden oluşturulan kolektif çiftlikler ile kooperatif örgütlerin egemenliğinde olan hayvan, üretim ve biçme araçları kolektif çiftliklerin ortak sosyalist mülkiyetini oluşturduğunu düzenlemiştir. Bu düzenlemeye ek olarak, kolхозlarda yaşayan çiftlik üyelerinin konuta, konutun bulunduğu arsa ve ilgili arsada kullanılmak üzere belli aletlere ve büyük baş hayvanların kişisel mülk olarak kullanılabileceğine dair düzenleme getirilmiştir⁴⁶².

1936 Anayasasının 8. maddesinde “Kolektif çiftlikler tarafından işgal edilen araziler herhangi bir bedel ödmeden serbestçe ve herhangi bir süreye bağılı olmaksızın kullanımları teminat altındadır. Süreye bağılı olmamak daima kullanmak anlamına gelir⁴⁶³” şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile köylerde yaşayan sakinlerin konut sahibi ve bahçe sahibi olma hakları tanınmıştır. Bu durumun oluşmasının nedenine gelince Sovyet döneminde çiftçiliğı teşvik etmek amacıyla bu hak tanınmıştır. Bilindiğı üzere Sovyetler sanayileşmeyle birlikte tarım sektörüne çok önem vermişlerdir. Böylece köyden şehre olan göç dengelenmeye çalışılmış; bu çerçevede birkaç köy birleştirilerek

⁴⁶⁰ 1936 SSCB Anayasası, 4. madde; Gürkan, “Ana Hatları”, 189.

⁴⁶¹ Anayasanın 7. maddesi: “Kolektif çiftliklerin kamusal varlıkları ve iş birliğı örgütleri (kooperatifler) içindeki canlı hayvanları, alet edevat ve bunlar tarafından üretilmiş veya yetiştirilmiş ürünler, onların ortak kullandıkları binalar ve tüzel kişilikleri, kolektif çiftlikler ve kooperatiflerin ortak malları kamuya aittir. Her kolektif çiftlikteki el aletleri ve buna ilaveten kolektif çiftlikten elde edilen temel gelir ile, evlere bitişik durumdaki şahsi kullanıma tahsis edilmiş arazi parçaları, şahsi kullanımdaki eşyalar, şahsi kullanıma tahsis edilmiş arazi parçaları üzerindeki müstemilat, oturlan evler, kümes hayvanları ve küçük tarım aletleri tarımın yapısına uygun olarak tarım birliğine aittir”. Bkz. Yaman, *Sovyet Sosyalizminin Anayasaları*, 82.

⁴⁶² Gürkan, “Ana Hatları”, 189.

⁴⁶³ Yaman, *Sovyet Sosyalizminin Anayasaları*, 83.

büyük sovhoz ve kolhoz haline getirilip insanların buralarda yaşamaları ve tarımla uğraşmaları teşvik edilmiştir.

1936 Anayasasında, mülkiyete dair asıl düzenlemeler Yurttaşların Temel Hak ve Ödevleri başlığı adı altında yer almaktadır. Bu bölümün 131. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir;

*SSCB'nin her vatandaşı, Sovyet sisteminin kutsal ve dokunulmaz temeli, vatanın zenginlik ve kudret kaynağı, tüm çalışanların müreffeh ve kültürel bir yaşam kaynağı olarak sosyalist ortak mülkiyeti korumakla ve güçlendirmekle yükümlüdür. Ortak sosyalist mülkiyete tecavüz eden herkes halk düşmanıdır*⁴⁶⁴.

Bu maddeden anlaşılabacağı üzere ortak mülkiyet hakkından yararlanma veya hak edinmenin aksine vatandaşların onu korumakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Dahası ortak sosyalist mülkiyete zarar veren herkesin halk düşmanı ilan edileceği ve gereken cezaya tabi tutulacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu maddeye istinaden insanların herhangi bir girişimcilikte bulunmalarına müsaade edilmediği açıkça ifade edilebilir.

İnsan hakları ile özgürlüklerine dair düzenlemeler eski anayasada yer aldığı şekilde sabit kalmıştır. Yine yeni anayasada “*çalışmak, her sağlıklı vatandaşın görev ve onur meselesidir. SSCB’de ‘çalışmayan yemek yemez’ ilkesi geçerlidir*” şeklinde bir düzenleme bulunmaktadır. Eski düzenlemeye ek olarak da “*SSCB’de herkesten yeteneğine göre, herkesin ihtiyacına göre ve herkesin emeğine göre*” ilkesi getirilmiştir⁴⁶⁵.

d. 1977 ve 1978 Anayasalarında Mülkiyete Dair Düzenlemeler

12 Nisan 1977 tarihinde SSCB Yüksek Konseyi’nin olağanüstü 12. oturumunda “*Gelişmiş Sosyalizm*” adını taşıyan anayasa ilan edildi. Kısa bir süre sonra, 30 Mayıs 1978 tarihinde, yeni özerk bölgelerin oluşması nedeniyle yeni anayasa kabul edildi. Kabul edilen yeni anayasa ile 1977 Anayasası arasında mülkiyetle alakalı yeni düzenleme getirilmemişti. Dolayısıyla bu başlıkta mülkiyete dair düzenlemeler 1978 Anayasası’na göre verilecektir.

⁴⁶⁴ SSCB’nin 1936 Anayasası, 131. madde.

⁴⁶⁵ 1936 SSCB Anayasası, 12. madde; Gürkan, “Ana Hatları”, 187.

1977 Anayasası, halk arasında “*Brejnev Anayasası*” olarak isimlendirilmiştir. 1918, 1922, 1924 ve 1936 anayasalarından farklı olarak ilk defa Komünist Parti’nin önemine vurgu yapılmıştı. Diğer anayasalara nazaran 1978 Anayasası tek partili sistemi dile getirmiştir⁴⁶⁶.

Aslında “*Brejnev Anayasası*” araştırmacılara göre, yurttaşlara daha fazla hak tanıyan bir anayasa olarak nitelendirilmektedir. Böylece ilk defa anayasal düzeyde Sovyet döneminde vatandaşların konut sahibi olabilecekleri düzenlenmiştir. İlgili düzenleme anayasanın 42. maddesinde:

SSCB yurttaşları, konut hakkına sahiptir. Bu hak Geliştirme ve Koruma Bakanlığı tarafından konut stoku, yardım kooperatifi ve kişisel konut inşaatı, kamu kontrolü altında konut sağlanacaktır. Konutların inşası, kamu kontrolü altında düşük maliyete, konut giderleri dâhil adil dağılım yoluyla teslim edilecektir. SSCB vatandaşları kendilerine dağıtılmış olan konutlara dikkatle ve saygıyla davranmalarıyla yükümlüdürler.

şeklinde belirtilmiştir.

Mülkiyete dair diğer hükümler 1978 Anayasası’nda herhangi bir değişiklik göstermemiş olup 1918 yılından bu yana benimsenmiş olan ilkelerle devam etmiştir. Böylece 1978 Anayasası’nın 10. maddesinde:

SSCB’nin ekonomik sisteminin temelini, üretim araçlarının devlet (ulusal) ve kolektif çiftlik kooperatifi biçiminde sosyalist mülkiyet oluşturur. Sosyalist mülkiyet aynı zamanda sendikaların ve diğer kamu kuruluşlarının yasal görevlerini yerine getirmeleri için ihtiyaç duydukları mülktür. Devlet, sosyalist mülkiyeti korur ve büyümesi için koşullar yaratır. Hiç kimse sosyalist mülkiyeti kendi kişisel kazancı ve diğer paralı amaçları güden çıkarları için kullanamaz.

⁴⁶⁶ SSCB’nin tek partili sisteme dair düzenlemesi 1936 SSCB Anayasası’nın 12. maddesinde “Sovyet toplumunun liderlik ve rehberlik etme gücü ve siyasal sistemin çekirdeği, tüm devlet ve kamu örgütleri Sovyetler Birliği Komünist Partisinde vücut bulur. Sovyetler Birliği Komünist Partisi halk için vardır ve halka hizmet eder. Marksizim-Leninizm ile donanmış olan Komünist Parti, toplumun gelişmesinin genel doğrultusunu ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin iç ve dış politikasının yönünü, Sovyet halklarının büyük ve yapıcı çalışmasında komünizmin zaferi için verilen mücadeleye sistemli ve kuramsal olarak doğrulanmış bir planlama katarak belirler. Tüm parti teşkilatları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası çerçevesinde faaliyet gösterir”, şeklinde düzenlenmiştir. Bkz. Yaman, *Sovyet Sosyalizminin Anayasaları*, 125.

ifadelerine yer verilerek yine vatandaşların kolektif mülkiyet sistemi içinde oldukları vurgulanmıştır.

3. SSCB’de Ekonomik Yapı

a. Genel Olarak

Dünyanın en zengin yer altı kaynaklarına ve en geniş topraklarına sahip olan SSCB ekonomisi, çok ağır şartlarda insani ve iktisadi bedeller ödeyen ekonomik bir yapı kurmuştu. Arz ve talep, serbest piyasa, özel mülkiyet ve kâr sistemini benimsemeyen Sovyet sosyalist ekonomisi kapalı ve monotonlaşan bir ekonomik sistem oluşturmuştu. Bu nedenle ekonomisi üretim araçlarına ve sosyalist mülkiyet ilkelerine dayandırılarak kurulmuştur⁴⁶⁷. Üretim araçlarının statüsü özellikle Ekim Devrimi’nin zaferi sonrasında belirlenmişti. İşçi sınıfı, çiftçilerle⁴⁶⁸ birlikte Komünist Parti’nin önderliğinde burjuva ve toprak sahiplerinin mal varlıklarını zorla kamulaştırma yöntemi ile ele geçirdiler. Daha sonra sosyalist mülkiyet sistemine dayanarak küçük ölçekli köy tarımını kooperatifleştirme yöntemi ile büyük kamu mülkiyetine dönüştürdüler. Küçük ölçekli köy tarımları, büyük kolhoz-kolektif mülkiyet şekline dönüştürülmüştü. Bunun sonucunda 1930’lu yılların ortasına doğru sosyalist mülkiyetçi ekonomi sistemi devlet ve kolhoz – kolektif şeklinde iki yönde ilerlemişti⁴⁶⁹.

Bu durum toplumdaki her sınıfın maddi ve manevi isteklerini karşılayabilecek ekonomik sistemin kökten değiştirilmesini gerektirmiştir. Kapitalist sisteme karşı kurulan sosyalist sistem daha fazla gelir elde etme çabasıydı. Sosyalist bir ekonomik sistemin kapitalist sistemin aksine daha planlı, düzenli ve kriz ile durgunluğa kapılmadan ilerleyeceği savunulmuştur. Bu tür ekonomi, ulusal ekonominin istikrarlı olacağını ve verimin yüksek oranda artacağını garanti ediyordu. Sosyalist ekonomide özel mülkiyet araçlarının yasaklanması toplum içinde farklı gelire sahip olan ayrıcalıklıların da ortadan kaldıracaktı. Böylece toplum içinde bölünmelerin oluşması engellenecekti. Ayrıca kolektif iş birliği toplumun belli yönlerde uzlaşmasını sağlayacaktı.

Sosyalistlere göre kapitalist sistem, insanları sınıflara bölen, ekonomide her an facialar yaşanmasına yol açan, geleceğinin nasıl planlanacağı belirsiz olan bir sistemdi.

⁴⁶⁷ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 164.

⁴⁶⁸ İşçi “*Krestiyenler*” olarak geçmektedir. Bu kelime çiftçiler için kullanılmıştır. Rusya’daki çiftçiler genelde başkalarının arsasında ve tarlasında çalışanlara ve köy hayatını sürdüren yoksul kesime denirdi.

⁴⁶⁹ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 542.

Sosyalist sistem ise bunun aksine ekonominin daha hızlı gelişmesini sağlayacak, üretim ve emek verimliliğini arttıracak ortak çıkarlar için çalışan insanların daha bilinçli ve vatansever olmalarına katkıda bulunacaktı. Belirtmemiz gerekir ki 1987 yılındaki ekonomik krize kadar tüm SSCB halkı aynı düşünceyle hareket etmiştir. Bunun dışında da komünistlerin hedeflemiş oldukları beraberlik, kolektif mantık ve vatanseverlik ulaşılabilecek en üst seviyeye çıkmıştır. Sovyet ekonomisinde niceliği ve niteliği ile iş dağıtım prensibi yürütülüyordu. İş gücünün sonucuna göre kişisel, kolektif, maddi ve manevi destekler sağlanıyordu. Bu tarz teşvikler halkın daha verimli ve daha çok çalışmasına olanak tanıyor; aynı zamanda onları motive ediyordu.

Ekonominin planlı bir şekilde gelişmesi, ürünlerin rasyonel dağılımını sağlamıştı. Ülke genelinde işgücünün dağılımı planlanmıştı. Bu dağılım, sanayi ve fabrikaların bulunduğu yere göre gerçekleştiriliyordu. Sovyet yönetimi sırasında özerk cumhuriyetlerde ve özellikle zengin yer altı kaynaklarına sahip olan doğu ülkelerinde sanayi üretiminin miktarı gittikçe çoğalıyordu. 1917 Ekim Devrimi öncesinde Rusya ağır sanayi alanında (*metal, renkli metal, gaz, petrol, hidroelektrik santrali gibi*) sanayileşmiş kapitalist devletlerin gerisinde kalmıştı. Sanayi üretiminde dünyada 5., Avrupa’da ise 4. sırada yer alıyordu⁴⁷⁰. SSCB yönetiminde baskıcı ve totaliter sisteme dayalı bir rejim olduğunu belirten yazarların aksine bazı tarihçiler baskıcı bir yönetimin karşısında Stalin’in pek çok politikasının halk tarafından desteklendiğini de savunmaktadırlar⁴⁷¹. Belirtmemiz gerekir ki SSCB’de ilk kuruluş aşamasında eşitlik ilkesine dayanan “*Kulaçestvo*” politikası gerçekleştirilmişti. Bu siyaseti K. Marx ve F. Engels’in “*komünizmin ayırt edici özelliğinin bütün mülkiyeti değil, burjuva mülkiyetini ortadan kaldırmak*” ifadelerine dayandırdılar⁴⁷². Adı geçen politikanın amacı zorla mala el koyma, olmayanlara dağıtma politikasıydı⁴⁷³. Bunun sonucunda Ukrayna, Kazakistan, Beyaz Rusya, Rusya ve tüm üye olan ülkelerde kıtlık oluşmuştu⁴⁷⁴. Doğu ülkelerinde sanayileşmeyi ve yerleşik hayata geçme politikasını gerçekleştirmek amacıyla insanlar

⁴⁷⁰ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 535.

⁴⁷¹ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 536.

⁴⁷² Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 34.

⁴⁷³ Alper İpek, “Sovyetler Birliği’nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14/1 (2015): 91-92.

⁴⁷⁴ İpek, “Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri”, 93.

bir yerden başka bir yere geçmekte zorlanıyorlardı. Hayvanları olanlardan hayvan, toprak sahiplerinden toprak, araç sahiplerinden araç alınmıştı.

b. Tek Merkezden Yönetilen Planlı Ekonomi

Sosyalist ekonomi sisteminin temel mekanizması planlama idi. Merkezi planlamanın aracının amacı, bireysel piyasa sistemini ortadan kaldırmak, devlet tarafından belirlenmiş olan fiyat ile iş gücünün dağılımını sağlayarak toplum içindeki sınıfları kaldırmak, herkesin eşit seviyede olmasını sağlamaktı. Özel teşebbüsü reddederek devlet teşebbüsüne yönelmişti. Fakat uygulamada merkezden gelen bol miktarda girdi talebinde bulunan işletmeler kendi aralarında takas yoluyla değiş-tokuş yaparak kendi üretim girdilerini temin etmeye çalışmıştır. Planlı ekonomi sistemini tamamiyle reddetmek doğru değildir. Bu sisteme gerekli durumlarda başvurulması alternatifinin olabileceği, günümüzde olağanüstü hâl veya savaş durumu sıralarında uygulanabileceğinin taraftarları vardır. Fakat SSCB kendi pratiğinde baştan sonuna kadar planlı ekonomi sisteminden vazgeçmemiştir. Planlı ekonomi sisteminin başarısının Stalin döneminde belirgin bir şekilde olduğu belirtilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet ekonomisini kötü durumdan kurtarmak ve Batılı ülkelerin seviyesine çıkarmak amacıyla Stalin, bütün engellere rağmen planlı ekonomi sisteminin uygulanmasına önem vermiştir. Sistemin kusursuz işlediği ve büyük bir hevesle yapıldığı sıralarda plan sistemi iyi sonuçlar vermişti. Büyük ölçüde ağır sanayi, maden işletmeciliği, kamu hizmetleri ve tarıma dayanan Sovyet ekonomisi hızlı bir ekonomik kalkınma gerçekleştirmiş olup ağır sanayi sektöründe dünyanın sayılı ekonomik güçleri arasına girmişti⁴⁷⁵. Fakat vatandaşların temel tüketim ürünlerine dönük hafif sanayi sektöründe teknoloji ve verimlilik düşüklüğü SSCB'nin ekonomisini zayıflatan sebeplerden birisi olup toplumun hayat düzeyinin birçok gelişmiş ülkelerin gerisinde kaldığı ileri sürülmüştür⁴⁷⁶.

Ama tüm bu işlemlerin kontrolü tek merkezden, Moskova'dan sağlanıyordu. Devasa ülkenin o dönemdeki teknolojinin gelişmemiş zamanında aşırı bürokrasi sisteminin oluşmasına neden olmuş bu ise önemli sorunlarda karar alma sürecinin uzamasına yol açmıştır. “İtalyan sosyalist iktisatçı A. Carlo’ya göre, saniyede 30 bin işlem yapan ve 1 milyon adet bilgisayardan oluşan dev bir bilgi işlem merkezi bile olsa,

⁴⁷⁵ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 175.

⁴⁷⁶ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 175.

SSCB'nin bütün bu iktisadî ünitelerinin girdi-çıkışını, üretimini, ücretleri, verimliliği, vs. hesaplaması mümkün değildir⁴⁷⁷”.

Bunun dışında Sovyet yönetimi nüfusun demografik ölçütünü dikkate almıyordu, her zaman üretilen ürünlerin mağaza ve stoklardaki sayısı çok azdı. Dolayısıyla bu durum mağazalarda uzun kuyrukların oluşmasına neden oluyordu. Sovyet insanların bol parası vardı fakat satın alabilecek ürünleri yoktu. Bunun sonucu olarak ürünleri değiş ve tokuş yaparak ihtiyaçlarını gideriyorlardı. Ürünle değiş tokuş yapan sistem daha sonra yolsuzluğa yol açmış ve insanlar arasında bürokratik ve diğer tüm engelleri kaldırmaya yönelik tek bir olumlu araç haline dönüşmüştü. Bu nedenle Sovyet halkı, ürünlerin satışa çıkmalarından önce, yolsuzluk ve karaborsa yoluna başvurarak elde etmeye çalışmışlardır.

c. Ekonomik Sisteme Dair Yapılan Anayasal Düzenlemeler

Bu bölümde SSCB’de yer alan tüm anayasalarında⁴⁷⁸ devletin ekonomik sistemine dair yapılan düzenlemelere değinilecektir. Mülkiyet üzerinde görmüş olduğumuz düzenlemelere nazaran resmi ve anayasal düzeyde SSCB kendi ekonomik tarzının sosyalist bir sistem olduğunu 1936 Anayasası’nda belirtmiştir. Daha önceki anayasalarda ise devletin ana hedefi sosyalist bir düzene ulaşmaktı. 1936 yılında ise resmi anayasal düzeyde sosyalizme ulaşmış ve sosyalist bir ülke olarak kendini beyan etmiştir. Böylece 1936 Anayasası’nın 4. maddesinde:

SSCB’nin ekonomik temelini sosyalist ekonomik sistem ve üretim araçları üzerindeki sosyalist mülkiyet anlayışı ile üretim tarzı oluşturmaktadır. Bu sistem kapitalist ekonomik sistemin tasfiyesi, üretim araçları ile makinelerin üzerindeki özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırılması sonucunda kurulmuştur.

şeklinde düzenlenmiştir.

1936 Anayasası’nın 9. maddesi ise “SSCB’nin egemen ekonomik biçimini oluşturan sosyalist ekonomik sistemi ile birlikte bireysel kişisel emeğe dayalı ve başkalarının emeğini sömürmeyen köylülerin ve zanaatkarların küçük özel çiftçiliklerine kanunla izin verilir” şeklinde düzenlenmiştir.

⁴⁷⁷ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 175.

⁴⁷⁸ SSCB’nin 1918 Anayasası, 1924 Anayasası, 1936 Anayasası, 1977 ve 1978 Anayasaları.

Bilindiği üzere Sovyetlerde her bir özel teşebbüs devletin çok sıkı denetimindeydi. Dolayısıyla halk bu hakkını gizli veya sadece hobi niyetinde kullanabiliyordu.

11. maddede ise,

SSCB'nin ekonomisi toplumsal refahın artırılması, emekçilerin maddi ve kültürel düzeyinin istikrarlı bir şekilde yükseltilmesi, SSCB'nin bağımsızlığının güçlendirilmesi ve savunma kapasitesinin güçlendirilmesi çıkarlarına yönelik olarak ulusal ekonomi planlama tarafından şekillendirilir ve yönlendirilir.

Bu düzenleme ile yine ekonomik sistemin planlamaya dayalı olduğu vurgulanmıştır.

1977 Anayasası'nın 10. maddesi ise,

SSCB'nin ekonomik sisteminin temelini, üretim araçlarının devlet (ulusal) ve kolektif çiftlik kooperatifi biçiminde sosyalist mülkiyet oluşturur. Sosyalist mülkiyet aynı zamanda sendikaların ve diğer kamu kuruluşlarının yasal görevlerini yerine getirmeleri için ihtiyaç duydukları mülktür. Devlet, sosyalist mülkiyeti korur ve büyümesi için koşullar yaratır. Hiç kimse sosyalist mülkiyeti kendi kişisel kazancı ve diğer paralı amaçlar güden çıkarları için kullanamaz.

şeklinde düzenlenerek ekonomik düzende sadece devletin ve kolektif çiftlik kooperatiflerin yer aldığı ifade edilmiştir.

15. madde ise,

Sosyalizmde toplumsal üretimdeki ana hedef-insanların maddi ve manevi alanda gittikçe artan ihtiyaçlarını eksiksiz yerine getirmek. İşçilerin yaratıcı faaliyetleri, sosyalist yarışma, bilimsel ve teknolojik ilerleme, ekonomideki yönetim ve yöntemlerinin gelişmesine dayanarak devlet, emek verimliliğinin büyümesini, üretimin verimliliğini ve iş kalitesinin artmasını planlı ve ulusal ekonominin orantılı gelişmesini sağlar

şeklinde düzenlenmiştir.

Anayasada bu maddenin yer almasına rağmen SSCB toplumun arz ve talep yönündeki ihtiyaçlarını giderememiştir. İnsanların bir ürün alabilmeleri için günlerce sıralarda nöbet tuttuğu zamanlar olmuştur. Hatta belli bir ürünü elde edebilmeleri için devlet organları tarafından belirlenen biletlere\kuponlara sahip olmaları gerekiyordu. Her kişi başına dağıtılan bu kuponlar insanların birkaç ürünü birden satın almalarını

engellemiştir. Dolayısıyla anayasal düzeyde insanların ihtiyaçlarını eksiksiz yerine getirme ibaresi uygulamada tam tersine bir durumu sergilemiştir.

Anayasanın 16. maddesi:

SSCB ekonomisi, ülke topraklarındaki tüm sosyal üretim, dağıtım ve değişim bağlantılarını kapsayan tek ulusal ekonomi kompleksini oluşturur. Devlet ekonomisi sosyal, sektörel ve bölgesel kalkınmayı dikkate alarak, merkezi yönetim ile ekonomik bağımsız işletmelerin, derneklerin ve diğer kuruluşların inisiyatifinin bir kombinasyonunu temele alarak yönetilir ve planlanır. Bununla birlikte ekonomik hesaplama, kâr, maliyet, diğer ekonomik kaldıraçlar ve teşvikler aktif olarak kullanılır.

Böylece, SSCB ekonomisinin planlı, merkeziyetçi ve tek taraftan yönetilen ve yönlendirilen devasa bir ekonomik kompleks olduğu açıkça anayasal düzeyde ortaya konmuştur.

1977 Anayasası'nın 17. maddesi ise ekonomik sisteme dair yine; “SSCB’de, kanunla el sanatları, tarım, nüfus için tüketici hizmetleri ve yalnızca kişinin veya aile mensuplarının emeğine dayanan faaliyetlerine izin verilir. Devlet, bireysel emek faaliyetini düzenler ve kamu yararına kullanılmasını sağlar” şeklinde düzenleme getirilmiştir. Görüldüğü gibi tüm ekonomik faaliyetler devletin gözetim ve denetimi altında gerçekleştirilebilecektir.

4. SSCB’de Üretim Tarzı

1924 yılında Lenin’in ölümünden sonra iktidara geçen Stalin ekonomi alanında beş yıllık planlama yapmaya başlamıştır. Bu planlama kapsamında “Gosplan⁴⁷⁹” olarak adlandırılan Devlet Planlama Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun amacı devletin hedefe koymuş olduğu amaçları göz önünde bulundurarak ekonomik planlamayı gerçekleştirmektir⁴⁸⁰. Adı geçen komisyon planlamayı beş yıllık yapmayı uygun görmüştü. Daha sonra bu süreç “Stalin’in beş yıllık ekonomik politikası” olarak adlandırılmıştır. Böylece ilk beş yıllık plan 1928-1932 yılları arasında yani dört yıl üç ay

⁴⁷⁹ Devlet Planı.

⁴⁸⁰ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 537; Özsoy, “Evrensel Dersler”, 167.

içerisinde uygulanmıştı⁴⁸¹. Bu beş yıllık planlama sonucunda SSCB inanılmaz düzeyde planlanan hedeflere ulaşmıştı⁴⁸².

Bazı verilere göre birinci beş yıllıkta (dört yıl üç ay içerisinde),

Sanayide hedeflenen planın %93,7'si yerine getirilmişti. Bununla birlikte, ağır sanayi sektörü kotaları aşmış, %103,4 gibi sonuç raporlanmıştı. Hafif ve tüketici sanayilerinin ise kotaların %84,9'unu doldurmuştu. Ancak unutulmaması gerekir ki Sovyet sisteminde üretime dair verilen rakamlar abartılarla doluydu ve o dönemdeki istatistiklerin sınırlılığı çoğunlukla doğru olmaması nedeniyle tam olarak ne kadar abartıldığını keşfetmek mümkün değildi⁴⁸³.

SSCB 1930'lu yılların sonuna doğru, birinci planlı ekonomi sisteminin gelişmeler sağlaması sonucunda, ikinci ve üçüncü planlamaya kademeli bir şekilde geçmeye hazırlanıldı⁴⁸⁴. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı kısa bir sürede tüm üretimi savaşa yönelik hazırlık yapmak için değiştirmek zorunda kalındı. Bu bakımdan silah üretimine yoğunluk verildi. II. Dünya Savaşı sonrası ekonomide büyük kayıplar yaşandı. Bu kayıplar dördüncü planlamada, yani 1946-1950 yılları arasında planlamanın yeniden yapılandırılmasına sebep oldu⁴⁸⁵.

1952 yılında Sovyet Komünist Partisi toplantısında Beşinci planlama programı belirlendi. İlgili planlama 1951-1955 yılları arasında gerçekleşeceği karara bağlandı. İlgili yıllarda, Kams, Gorkov, Simlyan, Kahovski ve Ust-Komenagorsk gibi şehirlerde yeni hidroelektrik santralleri inşa edildi. Ağır sanayi olarak Orsk-Halilov ile Çerepeskiyi metal işletme sanayileri faaliyete geçirildi. Ayrıca Volgo-Don nehirleri arasında, ticari ve ulaşım amaçlı kullanılacak olan kanalın inşaat işlemleri tamamlandı. Belirtilen verilere göre bu beş yıllık planlamada işçilerin maaşına %39'a kadar zam yapılmıştır. Ayrıca

⁴⁸¹ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 539.

⁴⁸² Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 64.

⁴⁸³ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 540.

⁴⁸⁴ 1933 ve 1937, 1938-1942 yılları arasında ikinci ve üçüncü beş yıllık devlet ekonomi planlaması II. Dünya Savaşı nedeniyle kaldırılmış ve ekonomide yer alan tüm sektörler savaşa yönelik silahlanma programına yönelmişti.

⁴⁸⁵ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 575.

Sovyet Ekonomi Birliği arasında iş birliği artmıştı⁴⁸⁶. Bu şekilde devlet ekonomisini planlama yoluyla yürütme işlevi 1990 yılına kadar devam etti.

SSCB'nin ekonomik yapısı ve işlevi çalışmanın asıl konusu olmadığından dolayı sadece birkaç beş yıllık ekonomik plan örnekleri üzerinde durulmuştur. Özetlemek gerekirse, her beş yıllık planlama süreci görüldüğü gibi belli amaçlara yönelikti. Bu amaçlar doğrultusunda devlet bütçesinden yapılacak harcamalar programda yer alan hedeflerin yerine getirilmesi için kullanılıyordu.

SSCB'nin beş yıllık ekonomi planlama sistemi sadece ülke içinde kalmamıştır. 1976-1980 yılları arasında “*Sovyet Ekonomi Birliği*” düzeyinde uluslararası kapsamda beş yıllık planlamalara da yer verilmişti. Bu planlamaların amacı, uluslararası düzeyde askeri, eğitim ve ticari alanlarda, enternasyonalleştirme ve ekonomik birliği pekiştirmedir⁴⁸⁷.

SSCB'de sosyalizm “*insanın insan tarafından sömürülmesini yok etmek*” ibaresinin dünyaya yayılmasını amaçlamıştı. Ayrıca zenginlerin daha zengin, fakirlerin ise daha fakir olmasını sağlayan kapitalist sistemin tüm dünya çapında yok edilmesini amaçlayarak “*Sovyet Ekonomi Birliği'ni*” genişletmeyi umuyordu⁴⁸⁸.

Sosyalist ekonomik düzende üretim araçları ve buna ilişkin olan toprak, çiftlikler ve yer altı kaynakları devletin kontrolündeydi. Dolayısıyla her şeyin ortak olduğu bu düzende, kişiler kâr peşinden koşamazdı. Ancak işçilerin verimli bir biçimde çalışmalarını sağlamak için devlet teşvik sistemini getirmişti.

Üretim araçlarının sahibi sayıldığı devlet, ülkenin kalkınmasından doğrudan sorumluydu. Bu yüzden üretim miktarı, kalitesi ve hacmiyle ilgili tüm kararlar merkez tarafından belirlenirdi. Bu yapıyı benimseyen SSCB, kapitalizm piyasasında yer alan iktisadi ve sosyal dengesizliklerin yerine, iktisadi bir istikrara ve halkın ihtiyaçlarına

⁴⁸⁶ Vasiliyi Zuyuzin, “SSCB'nin Çöküşünün İç ve Dış Faktörleri - Yüzyılın En Büyük Jeopolitik Felaketi”, 9 (2009): 1. https://upload.pgu.ru/iblock/11b/uch_2009_xii_00039.pdf. Sovyet Ekonomi Birliği (SEB), 1941-1991 yılları arasında faaliyet göstermekteydi. Adı geçen birliğin amacı dâhil olan ülkeler arasında ekonomik alanda ortak iş birliği yapmaktı. Bu birliğe Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Vietnam, Doğu Almaya, Küba, Moğolistan, Polonya, Romanya, SSCB ve Çekoslovakya dâhildi. Birliğin genel merkezi Moskova idi.

⁴⁸⁷ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 578.

⁴⁸⁸ Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 34.

uygun, dengeli sistemi oluşturduğuna inanmıştı. Bu nedenle devlet, tasarruf ile yatırım arasındaki dengeyi sağlayarak milli hasılayı paylaştıracaktı.

Sosyalizmi ve planlı ekonomiyi inceleyen araştırmacılar, bu sistemde büyük bir sermaye birikiminin sağlandığını belirtmişlerdir. Devlet sermayesinin birikimi sanayileşmeye, sanayileşme ise ulusal ekonominin büyümesine neden olmuştu. Ancak bu şekilde oluşan devasa ekonominin hareketini takip etme ve denetimini sağlama, sistemin her türlü suistimale açık olduğundan oldukça zordu⁴⁸⁹. Bu durum özellikle, merkezden uzak olan Sovyet Özerk Cumhuriyetlerinde fark edilmişti.

Bunun dışında tüm toplumun çıkarları bütünlük arz etmesinden kaynaklı diğer paydaşların yok edilmesine yol açmıştır⁴⁹⁰. O dönemle ilgili tutulan verilere bakıldığında şu sonuçlar elde edilmiştir:

Devletin planlarını uygulamaya başlaması ekonominin kötüye gitmesiyle sonuçlanmıştır. 1960'lerden 1980'lerin başlarına kadarki dönemde SSCB'de üretim artış oranı; 1960-65'te %5, 1966-70'te %5,3, 1970-75'te %3,7, 1976-80'de %2,7 ve 1980-82'de %2,1 olmak üzere giderek düşen bir eğilim göstermiştir. İşçilerin verimliliği ise 1960-65'te %3,4 iken bu oran 1976-80'de %1'e kadar düşmüştür. Bu gidişat karşısında Gorbaçov kendi ekonomik düşüncelerinden oluşan perestroyka (yeniden yapılanma) reformunu ortaya koymuştur⁴⁹¹.

Planlı ekonomi biçimi SSCB'de 1986 yılına kadar sürmüştür. 1986 yılında gerçekleşen perestroyka ve glasnost reformlarıyla planlı ekonomiye bazı değişiklikler getirilmiştir.

SSCB ekonomisi üzerine Batı ülkeleri tarafından yapılan araştırmalar Sovyet ekonomisinde yer alan verilerin abartılı olduğunu savunmuşlardır. Bunun aksine öğretilerde doğu ülkeleri tarafından yapılan araştırmalar verilerin abartıldığı yönünde herhangi bir yoruma yer vermemiştir. Dolayısıyla SSCB döneminde KİT ve diğer işletmelerin

⁴⁸⁹ Jinglin Liu, "1980'lerde ÇHC ve SSCB'de Reformların Karşılaştırılması", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019), 29-30; Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 37; Özsoy, "Evrensel Dersler", 167.

⁴⁹⁰ Liu, "1980'lerde ÇHC ve SSCB", 29-30.

⁴⁹¹ Liu, "1980'lerde ÇHC ve SSCB", 30.

raporlarında yer alan verilerin abartılıp abartılmadığına dair tartışmalar Batı ile Doğu Blok'u arasında halen devam etmektedir⁴⁹².

a. Sanayi

Çarlık Rusya döneminde feodal bir yapıya sahip olan ülkede, fabrika ve diğer ağır sanayi tesisleri az ve verimsizdi. Ayrıca mevcut olan sanayi ve endüstri sektörü I. Dünya Savaşı sırasında neredeyse yok edilmişti. Sovyetlerin iktidara gelmesiyle sanayi ve endüstri sektörüne ağırlık verilmesi ve bir elden yönetilmesi gerekliliği ileri sürülmüştür. 1917 yılında iktidara gelen Bolşevikler, sanayide kullanılan üretim araçlarının, aletlerin ve makinelerin teknolojik olarak eski ve yetersiz kaldığını ileri sürerek ülkenin yabancı ürünlere bağımlı kaldığını belirtmişlerdi⁴⁹³.

28 Haziran 1918 tarihinde Bolşevikler, Çarlık Rusya'dan kalan sanayi ve endüstri tesislerinin kamulaştırılmasına dair ilk kararnameyi kabul etti. Ardından devlet bankaları, endüstri sektörü, ağır ve hafif sanayi tesisleri, petrol ve doğal gaz endüstrisine bağlı işletmelerden şeker fabrikalarına kadar tüm kuruluşlar kamulaştırıldı⁴⁹⁴.

1918 yılında başlayan kamulaştırma politikasının başarıyla gerçekleşmesine rağmen sanayileşme ve endüstrileşme eylemlerinden bekledikleri gelişime ancak 1945 yılında sonuç vermişti. 1917-1930 yıllarına kadarki süreçte ülke devlet fonundan sanayi ve endüstrinin gelişmesi ve çağdaş teknolojileriyle donanması için altyapı hazırlıklarına fon aktarımı yapmıştı. Ayrıca, I. Dünya Savaşı sonrası hasar gören ve durdurulmuş olan işletmelerin faaliyete geçmesi için yeniden yapılandırma işlemleri sürdürülmüştür⁴⁹⁵. Stalin'in iktidara gelmesiyle öncelikle demir işletmelerinin oluşturulması gerektiği ileri sürülmüştü. Ülkede, demir yollarının, kimyasal, atom ve elektrik enerjisini üreten santrallerin inşasını yapmak için öncelikle demire ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla SSCB'de öncelikle metallerin üretimine önem verilmişti. İlk demir işletme sanayileri

⁴⁹² Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, 578; Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 34.

⁴⁹³ 1913'te Rusya'nın sanayi üretimi ABD'den 8 kat, Almanya'dan yaklaşık 3,5 kat, Büyük Britanya'dan 3 kat ve Fransa'dan 1,5 kat daha azdı. Rusya'nın 1913 yılında dünya sanayi üretimindeki payı %4 idi. Bkz. Elena Bodrova, Mariya Gusarova ve Vyacheslav Kalinov, *SSCB ve Rusya Federasyonu'nda Devlet Sanayi Politikasının Evrimi*, (Moskova: Regens, 2014), 135.

⁴⁹⁴ Gerold Krayuhin ve Natalya Evdokimova, *Tarihsel Değişim Işığında Rus Endüstrisinin Gelişimi*, (Rizyan: 2009), 19.

⁴⁹⁵ Krayuhin ve Natalya Evdokimova, *Rus Endüstrisinin Gelişimi*, 20.

1925 yılında üretime başlamıştır⁴⁹⁶. Bu nedenle SSCB’de 1925-1930 yılına kadar geçen süreci, sanayileşmenin temelini oluşturan dönem olarak değerlendirilebilir.

18 Aralık 1925 yılında gerçekleşen Komünist Parti’nin XIV. Kongresinde ülkenin sanayileşmesi gerektiği dile getirilmiştir. Sanayileşmenin ilk amacı olarak SSCB’nin tarımsal bir devletten önde gelen bir endüstriyel devlete dönüştürülmesi hedefleniyordu. Böylece ilk beş yıllık planlama politikası 1928-1932 yıllarında yürürlüğe girmiştir⁴⁹⁷. Bu planlama, ülkenin sanayileşmesi, tarımın kolektifleşmesi ve kültür devrimi başlığını taşıyordu⁴⁹⁸. Ülke gelirini, yurt dışına satılan buğday ve diğer tarım ürünlerinden sağlamıştı. Dolayısıyla devlet yeterli bütçeye sahip değildi. Yine de devlet fonunun neredeyse %90’ı ağır sanayinin gelişmesine aktarılıyordu. Her şeyden önce büyük hatta devasa işletmeler inşa edilmeye başlanmıştı. Stalin’in sanayileşme sırasında demir ile çeliğe verdiği değer ekmekten daha önemliydi. Halkın kişisel tüketimini karşılayacak olan küçük işletmeler geri planda kalmıştı⁴⁹⁹.

1941-1945 yıllarında süren II. Dünya Savaşı sırasında sanayiler güvenilir bölgelere taşınmış veya tamamıyla askeri malzemeler üretmeye yönelik dönüştürülmüştü. O dönemde ağır sanayide çocuklar, kadınlar ve emekliler iş görmüşlerdi⁵⁰⁰. Dolayısıyla Sovyetlerin sanayileşme politikası II. Dünya Savaşı nedeniyle durdurulmuştu.

Sovyetlerin askeri sektörde sanayileşmesinin diğer bir nedeni, II. Dünya Savaşı sonrası yer alan Soğuk Savaş’tı. Soğuk Savaş sırasında SSCB neredeyse tüm sanayi

⁴⁹⁶ Aykut Göker, “Teknolojiye Yetişme Sorunu ve Sovyetler Birliği Deneyimi”, *MMO Teknoloji Tartışmaları*, (1992): 3.

⁴⁹⁷ Yalçın Küçük, *Sosyalist Açından Ekonomi Politik Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Kuruluşu*, (İstanbul: Mızrak, 2011), 106.

⁴⁹⁸ SSCB, bilindiği üzere sanayileşme ve endüstrileşme politikasını yaparken ülkelerin sınırına, o sınırlarda yaşayan millete bakmaksızın ekonomik harita çizerek ona göre bölgelerin ve özerk cumhuriyetlerin sınırlarını çizmişlerdi. Örneğin pamuk üretiminde SSCB’de ilk sırada olan ülke Özbekistan ve Kazakistan’dı. Kazakistan’da pamuk üretimi Özbekistan’a nazaran daha azdı. Dolayısıyla Kazakistan’ın pamuk yetişen ilini Özbekistan sınırına dâhil ederek o coğrafi bölgeyi pamuk üretimi bölgesi olarak düzenlemişlerdi. Bu mantığa dayalı olan ekonomik sınır belirleme politikası nedeniyle çoğu ülke kendi sınırına ek toprak edinme veya sahip olduğu bölgesinin başka ülkeye dâhil olmasına neden olmuştu. Bilindiği üzere SSCB 15 özerk ülkeyi içeriyordu. Devasa ülkenin sanayileşmesine dair gelişimini incelemek konumuzun dışındadır. Fakat SSCB’nin ağır ve hafif sanayisi, ihracat ve ithalatıyla ilgili genel bilginin verilmesi ilerdeki özelleştirme başlığında bu fabrikaların ne kadar çok olduğunu, ciddi bir sanayi ve endüstrisinin var olduğunu okuyucunun bilgilenmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla bu başlıkta SSCB’nin ekonomik coğrafyasına bağlı bilginin verilmesi daha uygundur.

⁴⁹⁹ Valentin Kudrov, “Sovyet Ekonomik Sistemi: Ağır Miras”, *Sosyal Bilimler ve Çağdaşlık Dergisi*, 3 (1999): 3. <https://ecsocman.hse.ru/data/155/466/1216/009kUDROW.pdf>.

⁵⁰⁰ Ravilya Khisamutdinova, *Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı (1941-1945)*, (Orenburg: Orenburg Devlet Pedagojik Üniversitesi, 2014), 320. https://ospu.ru/assets/resources/izdatelstvo/Hisamutdinova/his_och_2014_2.pdf.

sektörünü; silah, nükleer, bio-silah, kimyasal silah ve atom enerjisi gibi ürünleri üretmeye odaklanmıştı. Bu durum ülkenin ihtiyaç duyduğu; ulaşım araçları, araç parçaları, tarım araçları ve üretim araçlarını üreten orta boyutlu işletmelerin gelişmesini engellemiştir⁵⁰¹. Dolayısıyla Rus öğretisi SSCB yıkıldığı sırada yarı sanayileşmiş tarım ülkesi konumunda olduğunu ileri sürmüşlerdir⁵⁰².

Ülkenin sanayileşme esnasında yaşadığı zorluklara ve aldığı yanlış kararlara bir sonraki “*sanayide yönetim*” ve “*sanayide üretim*” başlıklarında yer verilecektir.

1) Sanayide Yönetim

SSCB’de sanayi ve endüstri sektöründe yönetim sistemi tamamıyla hiyerarşik bir yapıya sahipti. Merkezin emrine bağlı olan bu sistemde Politbüro ve bakanlık etkin konumdaydı. Yüksek Konsey (*Yasama*) organı ise devlet ekonomisinin işlemesi ve planlamasına dair yalnızca karar alma, yasa çıkarma ve beş senelik planlamayı onaylama gibi yetkiye sahipti.

Ekonominin planlanması, üretim miktarı ve harcama talimatı ve buna benzer kararlar tamamıyla Bakanlar Kurulu, Yerel Halk Temsilcileri Konseylerinin yürütme organları, NARKOMAT⁵⁰³ gibi organlar tarafından alınmaktaydı⁵⁰⁴. Bakanlık; ihtiyaçları belirlemek, bunlar için gerekli bütçe aktarımını sağlamak ve koordinasyonu sağlamakla yükümlüydü⁵⁰⁵.

Özerk Cumhuriyetlerde yer alan işletmelerin yönetimi çifte yönetim sistemine tabiydi. Örneğin Kazakistan, Ukrayna ve Türkmenistan gibi özerk cumhuriyetlerde bulunan atom, nükleer, petrol, uranyum, renkli metal işletmeleri hem Moskova’ya hem de kendi ülkesinin bakanlığına karşı sorumluydu⁵⁰⁶. Özerk cumhuriyetlerde bulunan

⁵⁰¹ Khisamutdinova, *II. Dünya Savaşı (1941-1945)*, 140.

⁵⁰² Bodrova, Gusarova ve Kalinov, *SSCB’de Sanayi Politikasının Evrimi*, 136.

⁵⁰³ 14 Şubat 1919 tarihinde “*Sosyalist Çiftlikler Kurma ve Sosyalist Çiftliğe Geçme Şekilleri Hakkında Kararname*”sinin kabul edilmesinden sonra Bakanlar kuruluna bağlı Halk Komiserleri Sovyet’i (Народный Комиссариат/Наркомат) oluşturuldu. Kısaltılmış hali NARKOMAT’tı. İlgili organ ulusal ekonominin ayrı ayrı dalları üzerindeki işleyişinden sorumluydu. Halk Komiserliği (Rusça: народный комиссариат; Narkomat), 1919-1946 yılları arasında Sovyet devletinde, diğer birlik ve özerk cumhuriyetlerinde, merkezi yürütme organı olarak işlev gören bir yapıydı. Ulusal ekonominin ayrı bir sektörünü yönetmekten sorumluydu. Örneğin Tarla Narkomatı, Ticaret Narkomatı ve Ulaştırma Narkomatı tarzındaydı.

⁵⁰⁴ Almaz Gapsalamov, “Sovyetler Birliği’nin Endüstriyel Yönetim Sistemi: Teorik Yönü”, *İnternet Dergisi “Bilim”*, 6 (2013): 7. (Erişim Tarihi 12.02.2022), <https://naukovedenie.ru/PDF/92EVN613.pdf>.

⁵⁰⁵ Gapsalamov, “Yönetim Sistemi”, 7.

⁵⁰⁶ Gapsalamov, “Yönetim Sistemi”, 8.

işletmelerin çifte yönetime bağlı olmasının nedeni, ülkedeki diğer işletmelerin bu ülkelerde üretilen ürüne bağlı olmasından kaynaklanmıştı. Ayrıca özerk cumhuriyetlerde çıkarılan hammaddeler ve diğer yer altı kaynakları, tamamıyla SSCB'nin silahlanma sektörünün gelişmesine hizmet ediyordu. Dolayısıyla bu işletmelerde koordinasyon işlemi çift taraflı yürütülmekteydi. Tamamıyla özerk cumhuriyetlerin kendilerine bağlı olan işletmeler ise küçük ve orta boyutlu işletmelerdi⁵⁰⁷. İşletmede oluşan ikili yönetim sistemi işletmelerin daha verimli çalışmasını engelliyordu. Bürokratik işlemlere kapılan işletme idaresi, çoğu zaman işletmenin aleyhine alınan karara rağmen belirlenmiş planı veya işlevi yerine getirmekle yükümlüydü⁵⁰⁸.

Sovyet sistemindeki bu gibi bürokratik tıkanmaları Marshall Goldman şu şekilde ifade etmiştir:

Sovyetler Birliği'nde araştırma kurumlarınca önerilen araştırma projelerinin kabulünde izlenen yol, pek çok projenin gecikmesine ya da öneminin yeterince anlaşılamaması nedeniyle reddine sebep olmuştu. Proje için ödenek sağlayabilmek ve gerek duyulan laboratuvar donanımını tedarik edebilmek (özellikle de ithalat zorunlu ise), projenin, merkezi plân anlayışı çerçevesinde, onaylanmasına bağlıydı. Bu uzun bir bürokratik süreci içeriyordu. Bu süreçte, onay merkezi ile araştırma kurumu arasındaki anlayış farkları, merkezin, öncelikler konusundaki yaklaşımı, bürokratik işleyişteki aksaklıklar büyük sorunlar yaratabiliyordu. Ödenek talebinin özellikle de donatım ihtiyacının büyük olduğu durumlarda, sorunlar/gecikmeler daha da büyüyor; önerilen proje, Plân'ın öncelik verdiği alanlarla ilgili değilse ya da ilgili bulunmıyorsa reddedilme olasılığı artıyordu⁵⁰⁹.

İşletme müdürleri bulunduğu İl Komünist Parti Komitesi'ne ve NARKOMAT'a bağlıydı ve onlar tarafından atanırdı. Aynı şekilde ilgili organlar tarafından görevden uzaklaştırılırdı. Dolayısıyla işletme müdürleri planı yerine getirmek için ve görevde kalabilmek için iş disiplini oldukça sert takip etmişlerdi. İşletmede çalışan işçiler arasında 1934 yılına kadar mecburi çalışma disiplini mevcuttu. Herkes sabit ve aynı ücretlere tabiydi. Ancak 1935 yılında oluşan “Stahanov Hareketi”nden sonra işçiler

⁵⁰⁷ Gapsalamov, “Yönetim Sistemi”, 9.

⁵⁰⁸ Göker, “Sovyetler Birliği Deneyimi”, 14.

⁵⁰⁹ Göker, “Sovyetler Birliği Deneyimi”, 14.

arasında hem gelir hem de uzmanlaşmasına göre verilen kıdem ve unvandan dolayı hiyerarşi oluşturulmuştur.

İşçiler üzerinde işletme müdürlerinin yetkisi ise çok genişti. Bu yetkiler arasında işçileri göreve alma, görevlerine son verme, işçilerin maaş kesintisini belirleme, ek ikramiye almalarına dair karar verme, işçilere talon⁵¹⁰ dağıtma, işçilerin çalışma saatini belirleme ve işçileri denetleme gibi yetkileri sayılabilir. Dolayısıyla işçiler, müdürlere sadece iş disiplini açısından değil ihtiyaç duydukları ürünleri elde edebilmek bakımından da bağımlıydılar ve müdürleri ile iyi iletişimde olmaları gerekmektedir. SSCB’de tüketim malzemelerine getirilen kota nedeniyle tüm ürünler talonla (*kupon*) alınırdı. İlgili talonların işletme müdürleri tarafından dağıtılması işçileri müdürlerine karşı bağımlı hale getirmişti.

1953 yılında Stalin’in ölümünden sonra iktidara gelen Malenkov’un ekonomide izlediği politika neticesinde işletme müdürlerine geniş yetkiler tanındı. Bu gelişmeler sonucunda işletme müdürleri neredeyse işletmenin bulunduğu ilin veya şehrin valisi konumuna gelmişti⁵¹¹. Çünkü SSCB’de tüm şehirleşme planı tamamıyla bir işletmeye göre şekillenirdi. Dolayısıyla belirli bir bölgede yaşayanların çoğu o bölgede yer alan işletme işçileriydi. Bu şekilde kurulan düzen, işletme işçilerinin işletme müdürüne bağlanmasını daha da kuvvetlendirmişti.

2) Sanayide Üretim Tarzı

Sanayide üretim tarzı tamamıyla Politbüro’nun belirlemiş olduğu planlamasına dayalı idi. Politbüro toplantılarında vurgulayan miktarı dikkate alan bakanlık üyeleri, planlama dairesinde ülkenin senelik ve beş senelik planlamasını hazırlardı. Daha sonra ilgili ilde veya bölgede bulunan NARKOMAT’lara bildirilirdi. İl ve bölge NARKOMAT’ları beş senelik planlamayı her sene için bölerek ilgili işletmenin senede üretmesi gerektiği ürün miktarını belirlerdi. Dolayısıyla hiyerarşik yönetim tarzına bağımlı kalan bu yönetim sistemi, üretim hızının oldukça yavaş ilerlemesini sağlardı.

⁵¹⁰ Talon: Sınırlı sayıda satılan ürünleri elde edebilmek için işçilere çalıştıkları iş yerinden dağıtılan kupona verilen addır. Her talon ürün sayısına göre hesaplanırdı. Talon sadece yiyecek ve giyim için değil aynı zamanda kreşe yazılma, sağlık durumundan kaynaklı denize tatile gitmek gibi alanlarda da geçerliydi. Tüm tatil alanlardaki tatil tesisleri devlet tarafından işletilirdi ve talon ile gelenler için ücretsizdi.

⁵¹¹ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 167.

Beş senelik planlamalar SSCB’de gittikçe artıyordu. Fakat ülke bu planı yerine getirebilmek bakımından gerekli teknolojik alt yapıya sahip değildi. Dolayısıyla bu süreçte insan gücüne dayanan “*halkın gücü*” yöntemi devreye girdi. Ancak burada belirtilmesi gerekir ki halkın emeği zorla değil aksine ajitasyon ve propaganda yollarıyla sömürülüyor, halkın makine gibi çalışması sağlanıyordu. Bu duruma ilişkin 1935 yılında işçiler arasında yer alan “*Stahanov Hareketi*” örnek verilebilir.

1935 yılından önce işçilerin verimli çalışmasını sağlamak için birkaç girişim yapılmıştı. Bunlardan birisi de “*Sovyet emek kahramanı*” unvanının ortaya atılmasıdır. Bu propagandanın asıl amacı üretimde belirlenmiş günlük planının dışına çıkmaktır⁵¹². Propagandanın temelini Lev Troçki oluşturmuştu. Komünist Parti’nin IX. Kongresinde yaptığı konuşmasında:

*İşçiler ve köylüler emek askeri birlikleri haline dönüştürülmüş bir seferberlik oluşturmaları gerekir, her bir işçi kendisinin “emek askeri” konumunda olduğunu, kendisine emredilen görevi yerine getirmekte tereddüt etmemesi gerekir. Görevin yerine getirilmemesi durumunda kendisinin cezaya tabi olan asker kaçağı gibi bir konumda olduğunu bilmesi gerekir*⁵¹³.

Fakat “*işçi askeri*” sloganı olumlu sonuçlar vermemişti. Bu sefer zorla çalıştırmaya yönelik propagandaları kaldırılıp, yerine ülkenin sanayileşmiş, refah ve endüstriyel bir ülke konumuna geldiği propagandası gazetelerde yayınlanmaya başlanır. Gazetecilerin bu yönde aktif olmasının nedeni Stalin’in 1934 yılında:⁵¹⁴ “Daha önce teknolojiye, makinelere vurgu yapıldıysa, şimdi ise vurgu teknolojiye ustalaşmış insanlara yapılmalıdır. Eğer bu zamana kadar ülke ürün kıtlığı yaşıyorsa artık ülke uzman ve ustalar kıtlığını yaşayan evrime girmiştir⁵¹⁵” diyerek işçilerin gelişmesi yönünde ilgili olduğunu ve desteklediğini vurgulamıştı.

Bu konuşmasından sonra ülkede işçiler arasında Stalin’in kendisinin onları desteklediği ve gelişmelerine önem verdiği sonucuna varmışlardır. Halk arasında bu

⁵¹² Nikita Arnautov, “Sovyet propagandasında “Stakhanov hareketinin” İdeolojisi (Merkezi Periyodik Basından Alıntılar)”, *Sibirya Tarih Araştırmaları Dergisi: Sorunlar ve Çözümler*, (2009): 223. http://www.history.nsc.ru/website/history-institute/var/custom/File/3RNMK/035_Arnautov.pdf.

⁵¹³ Arnautov, “Stakhanov Hareketinin İdeolojisi”, 224.

⁵¹⁴ 21. Yüzyıl Beşerî Bilimler Merkezi, Mikhail Grachev Kütüphanesi Aynası, “26 Aralık 1934 Stalin’in Metal Madencilerini Ağırhlama Sırasındaki Konuşması”, içinde *I. V. Stalin, 14. Cilt*, (Moskova: Pisatel, 1997), https://c21ch.newcastle.edu.au/stalin/t14/t14_09.htm; Arnautov, “Stakhanov Hareketinin İdeolojisi”, 224.

⁵¹⁵ Arnautov, “Stakhanov Hareketinin İdeolojisi”, 224; XXI Asır Sosyal Bilimler Araştırması Enstitüsü, 1.

zamana kadar Stalin'in meşhur olan “*Teknolojiler her şeyi çözer*” sloganı artık “*Kadrolar her şeyi çözer*” sloganı ile değiştirilmişti. Aynı zamanda ülke medyası coşkulu bir şekilde işçilerin yetenek ve başarılarına dair sürekli yayın yapmaya başlamıştır⁵¹⁶. Bunlardan birisi 2 Eylül 1935 tarihinde Pravda gazetesinde, İrmino madeninde çalışan Aleksey Stahanov'un bir gecede planlanmış olan 7 ton kömür yerine 102 ton kömür çıkardığının raporlandığı belirlenmişti⁵¹⁷. Yayında, Aleksey Stahanov için Sovyet iş kahramanı başlığı atılmıştı. Bu yayından sonra her gün ülkenin her bir yerinden planlanan kotadan fazlasını yapan bir sürü kahramanlara ilişkin bilgiler yayımlanacaktır. Bu durum işçiler arasında yarışma ve bir rekabet haline dönüşen ünlü “*Stahanov Hareketi*” adını almıştı⁵¹⁸.

Böylece bu hareket, 1924 yılında başlayan sanayileşme politikasının 1934 yılında belli bir mekanizasyon düzeyine gelmesini sağlamıştır. Tek amaçlı kullanılan makinelerde kendilerini geliştiren usta-işçi hareketine dönüştürmüştür⁵¹⁹. İşçiler arasındaki yayılan Stahanov Hareketinin tek amacı, makinelerde uzmanlaşarak, makine ve üretim hızını yükseltmektir⁵²⁰.

Sanayi sektöründe gelişmemiş olan makine başına düşen üretim miktarını yükseltmek çok zordu. Bozulması durumunda işçilerden mekanizasyonu geliştirmeleri veya sorunu gidermeleri için fedakârlıklar bekleniyordu⁵²¹. İşçiler bu zor süreçte “*yoldaşlar*” pozisyonuna düşerek çalışma saatlerinden fazla saat çalışıyorlardı. Daha önce ek prim ve teşvik için çalışan işçiler artık gece gündüz “*Sovyet Emek Kahramanı*” ödülüne layık olmak için gönüllü çalışıyorlardı⁵²².

Kapitalist sisteme yetişme ve emek kahramanı unvanını alma tutkusuna kapılan işçiler, “*hegemonya*” (başka bir devlet üzerindeki siyasal ve ekonomik egemenliği) ve “*gigantomaniya*” (büyüklük tutkusu) gibi tutkulara da kapılmıştı. İller ve bölgelerde bulunan işletmelerin işçileri yoldaşlar sloganı altında gerçek kolektif yapıyı oluşturmaya

⁵¹⁶ Arnautov, “Stakhanov Hareketinin İdeolojisi”, 225; Küçük, *Sosyalizmin Kuruluşu*, 309.

⁵¹⁷ Küçük, *Sosyalizmin Kuruluşu*, 309.

⁵¹⁸ Arnautov, “Stakhanov Hareketinin İdeolojisi”, 226.

⁵¹⁹ Göker, “Sovyetler Birliği Deneyimi”, 4.

⁵²⁰ Küçük, *Sosyalizmin Kuruluşu*, 310.

⁵²¹ Göker, “Sovyetler Birliği Deneyimi”, 4.

⁵²² Arnautov, “Stakhanov Hareketinin İdeolojisi”, 227.

başlamışlardı⁵²³. Bu dönemde işletmeler arasında “gigantomaniya” büyüklük tutkusuna kapılan işçiler; en büyük, en ağır, en geniş veya en yüksek ölçülüyü taşıyan ürünler, binalar, makineler üretmeye çalışmışlardı⁵²⁴.

Oluşan bu durum “Gigantomaniya”, Batılı bir Sovyetolog tarafından şöyle anlatılıyor:

...Ülkenin dev boyutu ve liderlerinin büyüklük tutkusu nedeniyle, Sovyet planlamacıları, her şeyi, daima, bir başka yerdekinden daha büyük ölçekte yapmışlardır. Ölçek büyüklüğüne verilen bu önem, güç duygusunu tatminin ötesinde, teorik olarak, ölçek ekonomilerini gerçekleştirmeyi de mümkün kılmıştır. Bu eğilim sonucudur ki, Kama Nehri Kamyon Fabrikası, dünyada var olan herhangi bir dizel motor fabrikasından çok daha büyük bir kapasiteye sahipti. Ya da Sovyet amonyak tesisleri, Batı’daki, günde bin ton üretim için tasarlanmış standart tesislerden farklı olarak, 1500 ton için tasarlanmaktaydı⁵²⁵.

Stahanov Hareketi daha sonra sovhozların, kolhozların ve diğer alanların iş tüzüklerinde çalışma disiplinini belirleyecek hatta kınayacak normlar hâline gelmişti. Kınama işlemi, iş planını gerçekleştiremeyen veya belirlenmiş plana tepki gösteren işçilerin fotoğraflarını iş yeri panosuna asmak şeklinde gerçekleştiriliyordu. Fotoğraf altında “Stahanov Hareketi’ne Karşı Çıkan” veya “Sabotajcı” gibi suçlayıcı ifadeler yer alırdı. Bu durum işçileri bir nevi psikolojik baskı altında tutmayı ve yönetime her türlü sebepten ötürü işçileri kınama yetkisini vermişti⁵²⁶.

Stahanov Hareketi’nden sonra emekte herkesin “eşit” olduğu mantığı son bulmuştu. İşçiler, üretilmiş parça başına, kalitesine ve çalışma saat başına ek ödemeler almaya başlamışlardı. Açıkçası artık herkes yaptığı ürüne, miktara ve çalışma saatine göre gelir elde etmeye başlamıştı. Aynı zamanda belli bir makinede uzmanlaşan işçilere; usta, usta yardımcısı, kıdemli usta gibi çeşitli kıdemlere ve unvanlara göre sınıflandırılmaya başlanmıştı⁵²⁷.

⁵²³ İşçileri motive etmek amacıyla fabrika, sokak, cadde hatta şehirlere emek kahramanların isimleri verilmeye başlamıştı.

⁵²⁴ Küçük, *Sosyalizmin Kuruluşu*, 254.

⁵²⁵ Göker, “Sovyetler Birliği Deneyimi”, 5.

⁵²⁶ Arnautov, “Stakhanov Hareketinin İdeolojisi”, 227.

⁵²⁷ Göker, “Sovyetler Birliği Deneyimi”, 5; Küçük, *Sosyalizmin Kuruluşu*, 311.

Sanayi sektörü, 1925-1940 yılları arasında ülkede yeterince makine, üretim aracı ve diğer teknik malzemeler eksikliği yaşandı. Bu şartlarda işçilerin ellerinde var olan malzemeler geliştirilmeye çalışıldı. Üretim yeterince verimli değildi. Ülkenin tüm geliri yurt dışına satılan buğdaya bağlıydı. Kolhoz ile sovхозlardan toplanan buğdaylar yurt dışından üretim araçlarını satın almak için kullanılıyordu. Dolayısıyla, tarlalarda çalışan köylülerden buğday ve diğer gıda ürünlerinin zorla alınması ülkede yapay kıtlığın oluşmasına neden olmuştu⁵²⁸. Bu dönemde sanayinin kalkınması için bütçe bulamayan Bolşevikler, Petrograd'da bulunan Ermitaj Müzesi'ndeki sanat eserlerini satmaya başlamışlardı. Yapılan bu eylemi "*Proleterya neden yüksek sanata ihtiyaç duysun ki? Ülkenin teknolojiye ihtiyacı var!*" sloganı ile Rus Çarlığına ait mücevherler, sanat eserleri ve tablolar satılarak sanayinin kalkınmasına gelir sağlanmıştı⁵²⁹.

SSCB'de zor şartlar altında başlatılan sanayi politikası, Sovyet ülkesine ağır bedeller ödettirmiştir. Propaganda yoluyla ajite edilen işçiler, devletin belirlemiş olduğu planın dışına çıkmak için yokluk içinde zor şartlar altında çalışmışlardı.

Sanayi tecrübesine sahip olmayan ülkenin bu alanda ne uzmanlaşmış ve tecrübe sahibi mühendisleri, mimarları, teknikerleri ne de gerekli araçları mevcuttu. Dolayısıyla sıfırdan başlatılan bu süreç deneme-yanılma yöntemiyle işlemiştir. Ayrıca ülke çapında tek tip makine olmasından dolayı üretmiş oldukları ürünlerin çeşitliliği de yoktu. Dış dünyaya tüm kapılarını kapatma politikasının sonucunda, sanayi alanında tecrübe edinmeye, ilgili alandan uzman sağlama ve yurtdışı yatırımcılarını ülkeye sevk etme imkânlarına da sahip değillerdi⁵³⁰.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte neredeyse ülkede üretilen tüm ürünlerinin askeri sektöre odaklandığının farkına varıldı. Gereksiz silahlanmaya odaklanan sanayi, insanların temel tüketim malları ve ihtiyaç duydukları malzemelerden yoksun bırakıldığı bir manzarayla karşılaştı⁵³¹. Soğuk Savaş sırasında girmiş olduğu silahlanma yarışı

⁵²⁸ Yapay kıtlık sırasında 1933 yılında Ukrayna'da 4 milyon kişi öldü. Ayrıca köylerden Sibiry'a sürgün edilen 2,5 milyon kişiden 800 bin kişi zor şartlardan, hastalık ve kıtlıktan yollarda öldü. Kazakistan'da 2 milyon ve toplam SSCB topraklarında 1932-1934 yıllarında oluşan kıtlıktan 20-30 milyon kişinin öldüğü belirtilmiştir. Bkz. Alter Litvin ve Alla Salnikova, "Bir Sorun Üzerine İki Bakış: Çağdaş Yabancı Yayınlarında Stalin'in Terörü" *Kazan Üniversitesi Beşerî Bilimler Dergisi*, 153.3 (2011): 277. https://kpfu.ru/portal/docs/F57630865/153_3_gum_30.pdf.

⁵²⁹ Resamcılar, "Stalinist Atış. Ermitaj'dan Ayrılan Eserler", 2 Ocak 2014, (Erişim Tarihi 12.02.2022), https://artchive.ru/publications/48~Stalinskie_rasprodazhi_Shedevry_pokinuvshie_Ermitazh_i_ne_tol'ko.

⁵³⁰ Göker, "Teknolojiye Yetişme Sorunu ve Sovyetler Birliği Deneyimi", 7.

⁵³¹ Göker, "Teknolojiye Yetişme Sorunu ve Sovyetler Birliği Deneyimi", 9.

nedeniyle temel ihtiyaçlarını gideremeyen insanlar günlerce mağaza önünde uzun kuyruklar oluşturmuştu. Kapitalist ülkelerden önde olmak isteyen SSCB'nin; askeri ve uzay alanlarında göstermiş oldukları ilerlemeye bakılarak ülkenin bütün olanaklarının sadece bu alana aktarıldığı, insanların ihtiyaçlarının nemsenmediğı ortaya ıktı⁵³².

SSCB'de II. Dünya Savaşı sonrası üretimim verimliliğinin yükselmesine rağmen işçilerden sürekli talep edilen ve gittikçe miktarı yükselen planlamalar zamanla işçilerde iş yapma motivasyonunu düşürmüştür. Bunun yanı sıra çalışmasına ve planı gerçekleştirmesine rağmen alınan maaş karşılığında satın alınabilecek ürünün olmaması da işçilerde olumsuz bir etki yaratmıştır. Paranın bolluğu, ürünün kıtlığı yaşandığı bu süreçte, insanlar ne uğuruna ter dktklerinin cevabını aramaya başlamışlardı. Elde ettiğı geliri harcayamamasından şikyeti olan işçiler, planı yerine getirmeyi reddetmeye başlamışlardı.

Bazı işletmelerde yoldaş olan işçiler plan dışına çıkan fazla ürünü, karaborsada ihtiyaç duydukları malzeme karşılığında değiş tokuş yaparak elde etmeye başlamışlardı. Stalin'in ölümünden sonra iş disiplininde kaldırılan cezai sorumluklardan sonra durum tamamiyle değişmişti. 1953 yılında George Melonkov'un yumuşak politikası işletmelere planlamayı kendilerinin belirlemeleri yetkisini tanıdı⁵³³. Buna ek olarak atık ve bozuk ürünlerin hurdaya ayrılarak, enventerden kaldırılması sonucunda işçiler planlama miktarını indirmiş, üretmiş oldukları ürünü karaborsaya aktarmaya başlamışlardı. Devlete

⁵³² SSCB döneminde her şehir, her il kasaba ve köyde dahi yer altı sığınakları inşa edilmişti. SSCB'nin yıkılışına kadar ilgili sığınaklarda insanların kullanabilecek kimyasal ve biyolojik hastalıklara karşı kıyafetler, ayakkabılar, maskeler ve şapkalar üretilmişti. Savaş sırasında ihtiyaç duyulabilecek demir porselenler, ocak, konserve ve diğer bozulmayacak ürünler bulunmaktaydı.

⁵³³ Georgi Malenkov, kolhozlarda oluşan krizi gidermek için 8 Ağustos 1953 tarihli SSCB Yüksek Sovyet'inin 5. Oturumunda yaptığı konuşmada, hafif sanayi ve tarıma yapılan yatırımların hacmini artırmayı, kolektif çiftliklerden satın alınan ürünlerin fiyatını yükseltmeyi, zorunlu teslimatı kaldırmayı önerdi. Bununla birlikte vergi politikasının tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Tüm bu kolaylıklar dışında kolhozların devlete olan borçlarının, vergi borcu ve yıllık planı gerçekleştirmeyen borçların silinmesi ngrld. Dahası kolhozdaki yönetimi motive etme amaçlı kamu mülkiyetinde bulunan makine ve diğer traktör, ekme-biçme araçlarının kolhoz kolektif mülkiyetinde kalmak üzere kolhoz mensupları devletten satın alabilecekleri karara bağlandı. Ek olarak kolhoz çalışmalarının sonuçlarına olan ilgisini arttırmak için kolhozlarda kültürel aktivitelerin (sinema, spor tesisleri, kütüphane) gibi ortamın oluşmasını önerdi. Kolhozlardan beklenen yıllık planlama kotasının indirilmesini, kaza, hastalık ve diğer nedenlerden yok edilen hayvanları kamu malları üzerinden silinmesini ve bunun için getirilen yaptırım ile cezaların kaldırılması gerektiğini ileri sürdü. Bkz. Sergey Andreenkov, "1953-1964 Yıllarında Sibirya Kolektif iftliklerinde Maddi Teşvikler", *Tarihi Yıllık Dergisi*, (2010):120. http://history.nsc.ru/website/history-institute/var/custom/File/IE2010/013_Andreenkov_verstka_.pdf.

ise her türlü; hurda, bozuk, atık, tasfiye gibi bahaneler altında envanterden silinen sahte raporlar düzenlemeye başlamışlardı.

II. Dünya Savaşı sonrası yayılan alkolizm, alkol ürünlerini en kolay elde edilen tüketim malzemesi haline dönüşmüştü. Karaborsa yoluyla ve kendi üretimiyle elde edilen ispirotolar halkın sığınabileceği tek ürün haline dönüştürülmüştü⁵³⁴.

1980'lere gelindiğinde SSCB'nin üretebilirlik potansiyelinin çok düşük olduğu, teknolojinin hiç gelişmediği, tüm sanayinin ve endüstri sektörünün askeri, uzay ve nükleer işletmelere dayalı olduğu fark edilmiştir. Tüketim malzemelerini üreten küçük ve orta boyutlu işletmelerin bulunmaması; temizlik ürünlerinin, gıda, yeme ve içme ürünlerinin ülke pazarında tüketim malzemelerinin kıtlığına yol açmıştı. İşçilerin almış oldukları teşvik ve maaş karşılığında piyasada satın alınabilecek ürün bulunmuyordu. İşçilerin milyonluk paralarının hiçbir değeri kalmamıştı. Bu süreci halk *“o zamanlar paranın bol ürünün yok olduğu bir dönemdi, şimdi ise ürünün paranın yok olduğu bir dönemdir”* şeklinde nitelendirmekteydi.

b. Sovhozlar

SSCB'de sovhozlar 1918 yılından itibaren devlet tarım işletmesi şeklinde kurulan köylerdi. Sovhozlar devlet çiftliği girişimiydi. Sovhozlarda çalışan çiftçiler devlet tarafından belirlenen sabit maaşa tabi idi. Sovhoz kelimesi Rusçadan *“Советское Хозяйство/ Sovetskoye Hozyaistvo”* yani Sovyet ve Çiftlik kelimesinin ilk üç harflerinin birleşimi ile *“sovhoz”* kelimesi oluşturulmuştur⁵³⁵.

Lenin, ülkede tarım işletmelerini yaratma ihtiyacının olduğunu Ekim Devrimi öncesinde dile getirmişti. Lenin'in Nisan Tezlerinde *“her köyden örnek olabilecek büyük çiftlik yaratılması gerekli”*⁵³⁶ ifadelerini kullanıyordu.

⁵³⁴ Aleksandr Fokin, “Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulunun 1960 Yılında Sarhoşluğa Karşı Mücadelenin Güçlendirilmesi ve Alkol Ticaretinin Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kararı Üzerine”, *Magistra Vitae: Tarih Bilimleri ve Arkeoloji Dergisi*, 12/341 (2014): 110-111, <https://cyberleninka.ru/article/n/postanovlenie-tsk-kpss-i-soveta-ministrov-sssr-ob-usilenii-borby-s-pyanstvom-i-o-navedenii-poryadka-v-torgovle-krepkimi-spirtnymi-napitkami-i-1>.

⁵³⁵ Dmitri Kovalev, “Sovhozi” *Büyük Rus Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 23.02.2021), https://bigenc.ru/domestic_history/text/3589863.

⁵³⁶ Anatoly Filimonov, “Kollektif Çiftlikler ve Rusya'nın Kuzey-Batısında 1917-1920 yılları arasında Sovhozların Kurulması”, *Pskov Devlet Üniversitesi Dergisi*, 13 (2011): 45. https://arch.pskgu.ru/projects/pgu/storage/ppn/wgpgpu13/wgpgpu_13_07.pdf.

Ekim Devrimi öncesi tüm tarım arsaları feodal beylerin ve kiliselerin elindeydi. Ancak 29 Ekim 1917 tarihinde “*Tarla Kararnamesi*” sonrası kilislere, manastırlara ve feodal beylere ait olan tüm topraklara el konuldu; ardından sovhozlar kuruldu⁵³⁷.

1) Sovhozlarda Yönetim

Sovhoz yönetimini (*Dupekhop/Direktor*) müdür üstleniyordu. Sovhoz müdürü ilgili sovhozun bağlı olduğu il Komünist Partisi’nin Merkez Komitesi tarafından atanırdı. Sovhozların tarım, hayvancılıkla ilgili tüm politikası, uygulama ve denetlenmesi yerel komünist parti komitesine ve NARKOMAT’lara verilmişti. Dolayısıyla yönetimin katı bir şekilde merkezîleştirildiği söylenebilir⁵³⁸. Atanma yoluyla göreve gelen müdürlerin görev süresi beş yıldır. Beş yıllığına atanan müdürler aynı şekilde NARKOMAT’ın ve partinin görüşüyle görevden alınırdı.

1957 yılında yapılan reformlar sonrası sovhoz müdürlerinin seçim yoluyla yönetime gelmesi sağlanmıştı. Ancak seçilen adayın göreve başlaması için yine komünist parti komitesi tarafından onaylanması şartı getirilmişti. Fakat bu sadece yasa üzerinde kalan bir durumdu, çoğu zaman sovhoz müdür adaylarını seçim öncesi ilgili sovhoza getirip tanıştırap ve propagandasını yaptıktan sonra ilgili il Sovyet organları ve parti üyeleri dilediği kişinin müdür olmasını sağlayabiliyorlardı⁵³⁹.

Sovhozda tüm yetki sovhoz müdürüne aittir. Müdür, sovhoz örgütünü oluşturur, sovhoz mülkünü denetler, işçiler için yönetmelik çıkarır, işçilere kültürel etkinlikler düzenler ve talonlar dağıtırdı⁵⁴⁰.

Dolayısıyla sovhozda çalışan işçiler tamamıyla sovhoz müdürüne bağlı olup onun talimatlarına göre hareket etmişlerdir. SSCB’nin ana hedefi eşitliği sağlamaktı fakat hem gelir hem de görev kademelerinde yurttaşlar arasında görüldüğü gibi eşitlik sağlanamamıştır. Sömürücülere karşı mücadele eden sosyalistler ve komünistler, devlet kılığında asıl sömürücü pozisyonundaydılar.

⁵³⁷ Filimonov, “Sovhozların Kurulması”, 49; Yusuf Ziya Kınacı, “Kolhozlar, Sovhozlar ve Kibutzlar: Kolektif Örgüt Yapılarının İncelenmesi Üzerine Bir Deneme”, *Academia*, 14 (2017): 2.

⁵³⁸ Vladimir Motrevid, “Merkez Bağlantısı ve II. Dünya Savaşı Sırasında Urallarda Sovhozların Yönetimi”, *Ural Federal Üniversitesi Dergisi*, (2015): 238. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/35692/1/gpis_2015_32.pdf; Yerkebulan Zhumashov, “Kazakistan Cumhuriyeti’nde Yerel Yönetim Reformları: Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi ve Yeni Yapılanma” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 22.

⁵³⁹ Zhumashov, “Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi”, 22.

⁵⁴⁰ Zhumashov, “Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi”, 22.

II. Dünya Savaşı sonrası zor ekonomik şartlar altında uygulanan ekmek, gıda, ürün ve diğer tüketim talonları yine sovhoz müdürleri tarafından dağıtılmıştı. Dolayısıyla sovhoz müdürleri kıtlık dönemlerinde bir nevi sovhozun derebeyi konumuna gelmişlerdi. Stalin'in ölümünden sonra iktidara gelen G. Malenkov'un sovhozlar üzerinde daha yumuşak bir politika sergilemesi neticesinde sovhoz müdürlerine yıllık planlamayı belirlemesine izin verilmişti. Ancak yıllık planın kabul edilmesi için sovhozun bağlı olduğu NARKOMAT ve yerel parti komitesinden geçmesi gerekiyordu.

Sovhoz müdürünün bağlı olduğu NARKOMAT ile parti komitesi arasındaki görev paylaşımı ve yetkisini belirleyecek herhangi yasal düzenlemenin bulunmaması sovhoz müdürlerin görevlerini kötüye kullanmalarına yol açmıştı. Özellikle Stalin'in ölümünden ve cezai sorumlulukların kalkmasından sonra sovhoz müdürleri kendi pozisyonlarını korumak ve ek bir gelir elde etmek amacıyla tüm yolsuzluk ve dolaylı faaliyetlerini NARKOMAT ve Parti komitesi üyeleriyle ortaklaşa yaptığı görülür. Karaborsada genelde bu ürünler karşılığında sovhoz müdürleri tüketim malzemeleri veya ihtiyaç duydukları malzeme karşılığında değiş tokuş yaparlardı⁵⁴¹.

2) Sovhozda Üretim Tarzı

Sovhozlar bir alanda uzmanlaşan köy çiftliği işletmeciliği olarak kurulmuştu. Örneğin SSCB'de zernosovhoz (*buğday sovhozu*), ovsesovhoz (*koyun sovhuzu*), ribsovhoz (*balık sovhozu*), konsovhoz (*at sovhozu*) gibi sovhozlar mevcuttu. Her sovhoz bir alanda uzmanlaşmaya odaklı olup sadece bir ürün yetiştirmektedir⁵⁴². Elde edilen tüm hasat ve diğer ürünler tamamıyla devlete aitti. Sovhozlarda, kolhozlara nazaran üretim araçları, ekip biçme teknolojisinin üzerindeki mülkiyet tamamıyla devlete aitti. Sovhozda çalışanlar işçi konumunda olup maaşları doğrudan devlet tarafından verilmekteydi. Sovhozda çalışan işçiler ve yöneticiler devlet tarafından belirlenip onun idari hiyerarşisine tabiiilerdi⁵⁴³.

Ekim Devrimi sonrası Lenin'in, kapitalist sistem ile yarışabilmesi ve devleti kalkındırabilmesi için ülke genelinde büyük çaplı çiftliklerin oluşması gerektiğini ileri

⁵⁴¹ Leonid Borodkin, *İktisat Tarihi*, (Moskova: M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Yayınevi, 2008), 223, http://www.hist.msu.ru/Labs/HisLab/BOOKS/Valetov_EIO2008.pdf.

⁵⁴² Kınacı, "Kolhozlar, Sovhozlar ve Kibutzlar", 3; Zhumashov, "Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi", 6.

⁵⁴³ Kınacı, "Kolhozlar, Sovhozlar ve Kibutzlar", 6; Zhumashov, "Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetim Reformları: Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi ve Yeni Yapılanma", 6.

sürmüştü⁵⁴⁴. Lenin'den sonra iktidara gelen Stalin sovhozdaki üretime dair değişiklikler getirmiştir. 1927 yılında “*Sovyet Çiftçiliği Hakkında Kararname*” kabul edildi. İlgili karar, sovхозlarda çalışan çiftçilerin maaşının sovhozun üretimine göre belirleneceğini öngörüyordu. Bu sistem, sovhozda çalışan işçilerin ve çiftçilerin daha çok çalışmalarını ve verimliliğini arttıracaktır⁵⁴⁵.

Sovхозların üretiminin ve hasatlarının miktarı, komünist parti komiteleri tarafından belirlenirdi. Üretilen ürün veya gıda miktarı üzerine dayalı maaş sistemi işçilerde olumsuz etki yaratıyordu. Çünkü parti planlamasını yaparken iklim, hava durumu, ulaştırma ve ürünleri saklama gibi faktörleri dikkate almıyordu. Dolayısıyla sovhoz yönetimi, işçilerin maaşsız kalmaması için çoğu zaman sovhozun ilgili planı gerçekleştirdiğini göstererek evraklarda gerçek istatistikleri şişirmişlerdir. Merkezi planlı düzenlemeye tabi olan sovхозlar devletin siparişleri dışında ürünler, sermaye yatırımlarının hacmi, ücret fonu, mahsul seti, ekilen alanın büyüklüğü, verim, hayvan sayısı, hayvancılığın verimliliği ve diğer üretim göstergelerini de raporlamaktaydılar. Sovхозlarda üretim planlaması senelik ve beş senelik olmak üzere devletin genel beş senelik planlamasına dâhil edilirdi⁵⁴⁶.

Sovхозlarda işçilere vaat edilen gelirin eşit şekilde dağılımı gerçekleşmemişti. İlk başta eşit şekilde dağıtılan gelirin işçiler arasında iş verimliliğini düşürdüğü ve adaletsiz dağılım yapıldığına dayanarak senelik veya mevsimlik planın yapılmasına göre ikramiye, sürekli veya parçalı ikramiye şeklinde teşvikler verilmişti. Bunun dışında temel ödemelere ek olarak, işçilerin nitelikleri, hizmet süresi, hasat miktarı vb. kriterlerden oluşan ek ödenek sistemi kullanılmıştı⁵⁴⁷. Bu şekilde gelişen ve yer alan ödeme sisteminde gelir üzerinde mutlak eşitliğin sağlanmadığı söylenebilir.

c. Kolhozlar

SSCB'de Lenin ölümü sonrası ekonomik kalkınmaya daha çok önem veren Stalin beş senelik planlı ekonomi ile birlikte tarımın kolektifleştirilmesine dair karar almıştı. Bu karar Komünist Partisi'nin XV. Kongresinde kabul edilmişti. Asıl amaç, 1918 itibaren

⁵⁴⁴ Filimonov, “Sovхозların Kurulması”, 46; Zhumashov, “Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetim Reformları: Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi ve Yeni Yapılanma”, 6.

⁵⁴⁵ Zhumashov, “Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi”, 7.

⁵⁴⁶ Zhumashov, “Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi”, 7.

⁵⁴⁷ Aleksandr Ohrimenko, “SSCB'de Kolhozlar ve Sovхозlar Nasıl Örgütlendi?”, *MinFin Gazetesi*, 18 Şubat 2011. (Erişim Tarihi 23.03.2021) <https://minfin.com.ua/ua/blogs/okhrimenko/13180/>.

köylülerin süresiz kullanma hakkında olan arsaların ve tarlaların artık kamulaştırılıp sosyalizmin inşasında aktif konuma gelmesini sağlamaktı⁵⁴⁸. 1927 yılında gerçekleşen XV. Kongre sırasında Stalin:

Tarım sektörüne gelince, tabiri caizse, tarımsal üretim hattında çok az şey yaptık. Şu anda kolektif çiftlikler ile devlet çiftliklerinin tüm tarımsal ürünlerin yalnızca %2,5 ve gıdaların %7'sini sağladığını söylemek mümkün. Elbette bunun hem nesnel hem de öznel birçok nedeni vardır. Konuya beceriksiz bir yaklaşım, köylülerin bu konuya yeterince ilgi göstermemesi, köylülerin muhafazakarlığı ve geriliği, köylülerin toprağın toplumsal ekimine transferini finanse etmek için gerekli bütçenin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sektör belli ki yüklü miktar bir yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Komünist Partisi'nin X. Kongresinde Lenin, tarımı kamulaştırmaya ya da kolektifleştirmeye henüz gerekli fonlara sahip olmadığımızı söylemişti. Şimdi bu fonlara sahip olacağımızı ve zamanla artması gerektiğini düşünüyorum. Bu arada dağınık çiftliklerinin birleştirilmemesinden toprağın ortak ekimini aktarmadan, tarımın gelişmesini veya makineleşmesini beklemek mümkün değildir. Ülkemiz tarım sektöründe örneğin Kanada gibi kapitalist ülkelere yetişebilir⁵⁴⁹.

şeklinde yapılan konuşmasından sonra tüm küçük ve büyük çaplı köylerin birleşmesiyle “kolhoz” denilen büyük kolektif çiftlikler oluşturulmaya başlandı.

Tarım üzerine yapılan politika, 1928-1937 yılları arasında devam etti. SSCB'nin batısında ise bu politika 1950 yılına kadar devam etmiştir. Kolhozlar, sovhozlara nazaran köylülerin kendilerinin oluşturmuş oldukları kooperatif birlikleri şeklindeydi ve gelirleri sovhozlardaki gibi devlete bağlı değildi⁵⁵⁰. Sovhozda çalışanlar işçi konumunda iken kolhozlarda çalışanlar çiftçi konumundaydılar.

Kolhoz kelimesi Rusça'dan “Коллективное Хозяйство/Kollektivnoe Hozyaistvo” yani Kolektif Çiftlik kelimesinin ilk üç harflerinin birleşimi ile “kolhoz” kelimesini oluşturmuştur. 1928 yılında kolhozların oluşumu sırasında SSCB

⁵⁴⁸ Mehmet Albayrak, “Toplumsal Bağlamda SSCB'den Günümüze Değişen Mülkiyet Sistemi: Kırgızistan Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 41.

⁵⁴⁹ Rus Milli Felsefesi, “2-19 Aralık 1927 Tüm Birlik Komünist Partisi XV. Kongresi Merkezi Kurulu Politika Raporu”, I.V. Stalin'in 16 Ciltlik Çalışmaları, 10. Cilt, Hronasa Kütüphanesi, (Erişim Tarihi 01.02.2022), <http://www.hrono.ru/libris/stalin/10-13.html>.

⁵⁵⁰ Kınacı, “Kolhozlar, Sovhozlar ve Kibutzlar”, 2.

ekonomisinin sadece %30'u sanayi, kalan %70 ise köylülerin özel mülkiyeti statüsünde olan⁵⁵¹ tarım sektöründen oluşmaktaydı⁵⁵².

Kolhozların birleşmesi sırasında yurttaşların bu projeyi destekleme amaçlı büyük çaplı ülke genelinde propagandalar başlatılmıştı. Üniversite mezunları tayin yoluyla köylere tayin edilmeye başlandılar. Ayrıca daha önce Sibirya'ya sürgüne gönderilen din adamları ve sistem karşıtları olarak bilinen mahkûmların çoğu kolhozları kalkındırmak için kolhozlara sürgün edilmeye başlanmışlardır.

Stalin, kolhoz fikrinin köylüler tarafından desteklenmesi için: “Bir demir ülkesi, otomobiller ve traktör ülkesi oluyoruz. SSCB'yi bir arabaya köylüyü ise bir traktöre oturttuğumuzda saygın kapitalistler, bize yetişmeye çalışsınlar bakalım⁵⁵³” şeklinde ifade etmesinden sonra herkes büyük bir heyecan içinde yeni projenin geliştirilmesini bekliyordu. Ülkenin otomobilleşmesine ve her bir çiftçinin traktöre binmesini heyecanla bekleyen halk daha fazla üretim yapılması gerektiğini düşünmüştü. Fakat belirtilmesi gerekir ki, kulaklar⁵⁵⁴ arasında topraklarını birleştirilip kolhoz oluşturma fikrinden hoşnutsuzluk duymayan kesim de mevcuttu. Kolhozlaşmayı benimsemeyen çiftçiler hapis cezasına hatta ölüm cezasına da maruz kalmışlardı. Stalin'in bu projesine karşı gelen herkes, genç fanatik komünistler tarafından sorgusuz sualsiz infaz edildiler⁵⁵⁵.

1929 yılında başlayan bu politika beş yıllık ekonomik plana dâhil olup köylü çiftliklerinin 6/1'nin birleşmesi, kolhozların ekilecek alanının 20 milyon hektara

⁵⁵¹ 1918 Rusya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti Anayasası, 3. madde.

⁵⁵² Albayrak, “Değişen Mülkiyet Sistemi”, 41; Tatyana Lukovseva, “Kolhozlar”, Büyük Rus Ansiklopedisi, 1, (Erişim Tarihi 01.02.2022), https://bigenc.ru/domestic_history/text/2620889

⁵⁵³ Igor Elkov, “Artı Tüm Ülkenin Traktörleştirilmesi: 90 Yıl Önce Stalin, Kolektif Çiftliklerin Sayısını Yarıya İndiren Bir Makale Yazdı”, *Rodina Dergisi*, 22 Mart 2020. (Erişim Tarihi 02.02.2022), <https://rg.ru/2020/03/02/stalin-90-let-nazad-napisal-statiu-vdvoe-sokrativshuiu-chislo-kolhozov-v-sssr.html>.

⁵⁵⁴ SSCB'de kulak kelimesi tarımsal anlamda zengin, büyük toprak ve çiftliklerine sahip kişilerdir. Bkz. Merve Suna Özel, “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4.2 (2014): 111.

⁵⁵⁵ Köylülerin karşı çıkmasının nedeni ellerinde bulunan hayvanların, at arabalarının ve diğer aletlerin hepsinin alınıp kamulaştırılması idi. Çiftçilerin geçimi o yıllarda hayvan ve tarım üzerinden idi. Tarlada çalıştırdıkları atlar, sağdığı ineklerden ayrılmaları köylülerin protesto etmesine ve sonucunda öldürülmelerine neden olmuştu. Bu olaylar SSCB tarihinde Kulaçestvo olarak bilinmektedir. Bu politika sırasında 1929-1930 yılları içinde 287 bin 717 kişi tutuklandı. Bunlardan 18 bin 966'sı ölüm cezasına çarptırılmıştı. Daha fazla bilgi için bkz. Rusya Federal Arşiv Servisi (Toplu Araştırma), *Sovyet Köyünün Tragedisi*, 1929 Kasım-1930 Aralık Tarihleri Arasında Kolektifleştirme ve Mülksüzleştirme Belgeleri ve Arşiv İncelemeleri, 2. Cilt, (Moskova: Rus Politik Ansiklopedisi Yayınları, 2000), 27. http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Tragedia_t2/e_dzherela_Tragedia_t2.pdf; Özsoy, “Evrensel Dersler”, 167.

genişletilmesi ve kolhoz ile sovhozlardan piyasada pazarlanabilecek ürünlerin %43'e çıkarılması planlanmıştı⁵⁵⁶. Süresiz köylülerin mülkiyetinde bulunan tarlalar kamulaştırılmıştı. Kolhozlaştırma politikası sonucunda tarlalarda çalışan köylüler artık devlet çiftçileri konumuna geçip, devlet tarafından emeklerinin sömürülmesi konumuna gelmişlerdi.

1) Kolхозlarda Yönetim

Kolhozların oluşumu esnasında halkın tepkisini dikkate alan hükümet, kolektif çiftliklerine; ürünü satma, planlama hatta kolhoz başkanını seçme gibi yetkiler tanımıştı.

1928 yılında oluşturulan kolhozların statüsü 1936 yılında kabul edilen Anayasada yer almıştı. Anayasa'nın 5. maddesinde "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde sosyalist mülkiyet; ya mülkiyetin tümü devlete ait olması (tüm halkın malı olarak) ya da kooperatif ve kolektif çiftlik mülkiyeti (kolektif bir çiftliğin mülkiyeti ya da bir kooperatif birliğin mülkiyeti) olarak ortak mülkiyet biçimine dayanır" şeklinde belirtilmiştir. Bu maddeden yola çıkarak, burada mülkiyeti devlete ait olan hemde mülkiyeti kolhozlara ait olan malın var olduğu söylenebilir.

17 Şubat 1935 tarihinde kolhozların işleyişi ile ilgili bir tüzük hazırlandı. İlgili Tüzüğün 5. Bölümünün 7. maddesinde kolhoz başkanlarının kolektif çiftlik üyeleri tarafından seçileceği belirtilmiştir⁵⁵⁷. Aynı maddede kolхозlarda eski kulakların çalıştırılmayacağı ve kolhoz çiftliğine üye olamayacakları düzenlenmişti. Bununla birlikte kolhozlara özyönetim hakkı tanınmıştı. Kolhoz başkanlığı seçimleri her iki senede bir gerçekleştiriliyordu. 1969 yılında kabul edilen yeni tüzükte bu süre üç yıla çıkarılmıştı. Toplantıya kolhoz üyelerinden yarısından fazlasının katılması seçimin geçerli olmasını sağlıyordu. Kolхозda üretilecek ürün, ekimi, hasat dönemi gibi kolhozla ilgili diğer hususlar kolhoz başkanı ve çiftçilerin ortak kararıyla karara bağlanırdı⁵⁵⁸. Kolhozun yönetim organları ise tüzüğün 20. maddesine göre yine kolhoz üyeleriyle

⁵⁵⁶ Albayrak, "Değişen Mülkiyet Sistemi", 42; Kınacı, "Kolhozlar, Sovhozlar ve Kibutzlar", 3.

⁵⁵⁷ 17 Şubat 1935 ayında SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi Onayı ile İkinci Tüm Birlik Kolektif Çiftçiler Kongresi tarafından kabul edilen Tarım Artelinin Tüzüğü, 5. Bölüm, 7. made. (Erişim Tarihi 3.02.2022), <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/gaspadarchae-prava-belarusi/gaspadarchae-prava-savetski-peryyad/primernyy-ustav-selskokhozyaystvennoy-arteli-prinyatyty-vtorym-vsesoyuznym-sezdom-kolkhoznikov-udarni/>; Zhumashov, "Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi", 24.

⁵⁵⁸ Zhumashov, "Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi", 25.

ortaklaşa yapılan toplantıda belirlenirdi. Kolhozun masrafları, MTS⁵⁵⁹ ile yapılacak sözleşme, kiralama sözleşmeleri, yıllık planlama, çalışma saati, kolhoz bütçesini belirleme gibi konuların çoğu kolhoz yönetimi ile çiftçilerin ortak toplantısında yapılan kararla belirlenirdi⁵⁶⁰.

2) Kolhozda Üretim Tarzı

Kolhozdaki üretim tarzını kavrayabilmek için öncelikle kolhozda yer alan mülkiyet tarzına kısa bir şekilde değinilmesi gerekir. Kolhoz'un ayrı mülkiyet hakkına sahip olduğu 1936 Anayasanın 8. maddesinde:

Kolektif çiftliklerde ve kooperatif kuruluşlardaki; kamu işletmeleri, hayvanlar ve hayvancılık ekipmanları, ürünler ve ortak binaları, toplumsal mülkiyeti/sosyalist mülkiyeti konumundadır. Kolektif köylülerden her biri, tarımsal kartel statüsü gereğince kolektif çiftlik işletmesinden elde ettiği gelirler haricinde, kendi kişisel kullanımı için küçük bir çiftlik arsasına, bu toprak üzerinde bir yan işletmeye, bir eve, hayvanlara ve küçük tarım aletlerine sahiptir.

şeklinde düzenlenmiştir.

Bu düzenlemeden anlaşılacağı üzere kolхозlarda yaşayan yurttaşların ev aletleri, kolektif çiftlikten elde etikleri gelir dışında evlere bitişik durumdaki şahsi kullanıma tahsis edilen arazi parçaları, oturulan evler kolhoz çiftçilerin kişisel mülkiyetindeydi.

Çiftliklerde kullanılan araçların tümü devlete ait olan “*Makine Traktör İstasyonu*”na⁵⁶¹ bağlı olup ilgili kurumdan kiralanmaktadır. MTS üyeleri ise merkezden atanmakta ve merkezi idare hiyerarşisine bağlıydılar⁵⁶². Kolhozda kendi gelirine göre ilgili MTS'ten traktör ve diğer ihtiyaç duyduğu aracı satın alabilir veya kiralayabilirdi.

Kolhozun geliri bir yılda elde edilen tüm ürünün⁵⁶³ devlete ve kolhoz pazarında satılan gelirinden oluşmaktaydı. Kolhozların birinci alıcısı devletti ve alacağı ürünün

⁵⁵⁹ MTS - Makine Traktör İstasyonu.

⁵⁶⁰ Kınacı, “Kolhozlar, Sovhozlar ve Kibutzlar”, 5.

⁵⁶¹ Devlet kolhozlara 1940'ta MTS 557.000 traktör; 1953'te 1.007.000 traktör sağladığı belirtilmişti. Bkz. Lukovseva, “Kolhozlar”, Büyük Rus Ansiklopedisi, 1.

⁵⁶² Albayrak, “Değişen Mülkiyet Sistemi”, 43.

⁵⁶³ II. Dünya Savaşı Kolhozlara ağır bir darbe ile sonuçlandı. 1941-1945 yılları arasında ekilen alan %20 azaldı. Üretim dörtte bir oranında düştü. Hayvanlardan inekler ve domuzlar %80 azaldı. Kolhozlarda çalışmak için kadınlar ve çocuklar kaldı. Kolektif çiftçilere hasat için yardım etmek için şehirlerden lise ve

fiyatını kendisi belirlerdi. Bir yıllık gelirden, devlete ödenen vergi, MTS'ten kiralanan makinelerin ücreti, MTS yöneticilerinin ücretleri, çiftliklerin gelişiminde kullanılan krediler gibi giderler çıkarıldığında kalan para kolhozda çalışan işçilerin iş gücü oranında dağıtılırdı⁵⁶⁴. Dolayısıyla kolхозlarda işçilerin maaşı tamamıyla hasata ve üretmiş oldukları et ürünleri ile süt ürünlerine bağlıydı. İşçilerin iş saati 1930 ile 1960 yılına kadar çiftliğin niceliği ve niteliği ile değerlendirilirdi. 1942 yılı II. Dünya Savaşı sırasında zorunlu minimum iş günü vardı. Zorunlu asgari çalışma günleri arttırılmış olup uyulmaması durumunda cezai sorumluluğa tabi idi⁵⁶⁵.

Kolektifleşmeye aktarılan fonlar dışında ülke yüklü miktarda petrol, kömür gibi minerallerin üretimine dair birçok fabrika, enerji santralleri, yol, su hidroistasyonlarını inşa etmek için fon aktarımı gerçekleştiriliyordu. Ülke sermayesinin %80 ağır sanayi, kalan %20 ise kolхозların teknolojik olarak geliştirilmesine aktarılıyordu⁵⁶⁶. Ağır sanayi ile kolхозlara yapılan aktarım tüketim ihtiyaçlarını gidermiyordu. Bu yönde Stalin:

Örneğin, ürün kıtlığına sahibiz. Bu bizim ekonomimizde bir eksidir. Ancak olumsuzluk hâlâ ne yazık ki kaçınılmazdır. Makine ve üretim araçlarının üretimini hafif sanayiden daha önce geliştiriyor olmamız nedeniyle, bu durum önümüzdeki birkaç yıl içinde hâlâ devam ediyor olacaktır. Ürün kıtlığına sahip olacağımızı önceden belirtmeliyim. Ülkenin sanayileşmesini her yönden ilerlemesini istiyorsak başka türlü hareket edemeyiz

şeklinde yapan konuşmasında SSCB'de temel ihtiyaçları giderecek ürünlerin eksikliğini bir “ürün kıtlığı” olarak nitelendirmişti.

Ülkenin sanayileşme politikasında gün geçtikçe artan işçileri besleyebilmek için Stalin gıda ve hayvancılık sektörünün gelişmesi için kolhoz projesini olmazsa olmaz bir

üniversite öğrencilerinden destek alınmaya başlandı. Savaş sırasında askerlere destek sağladıkları ve faşistlere karşı bu şekilde başkaldıracakları ajitasyonu ile tüm lise öğrencileri tarlalarda çalıştırıldı. 1941-1944 yıllarında kolхозlardan 70 milyon ton buğday elde edildi. Bu veri I. Dünya savaşı sırasında yaklaşık 23 milyon ton idi. Daha fazla bilgi için bkz. Lukovseva, “Kolhozlar”, Büyük Rus Ansiklopedisi, 1; Larisa Seregina, “II. Dünya Savaşı Sırasında İş Hukuku”, *Rus Hukuk Dergisi*, 8/164 (2010): 140. <https://cyberleninka.ru/article/n/trudovoe-pravo-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny>.

⁵⁶⁴ Albayrak, “Değişen Mülkiyet Sistemi”, 42.

⁵⁶⁵ Seregina, “İş Hukuku”, 140.

⁵⁶⁶ Albayrak, “Değişen Mülkiyet Sistemi”, 44.

gereklilik olarak görmüştü. Devasa ülkenin gıda ihtiyacını karşılayabilmek için kupon⁵⁶⁷ (*kart*) sistemi getirmişti. Her bir işçi ve köylü kendisi üretmiş olduğu ürününü elde edebilmesi için belli bir kotaya tabiydi. Böylece tüm gün tarlada ter döken çiftçiler bir ekmeği alabilmesi için aile mensuplarının sayısına göre bir kart bir ekmek sistemine dâhil edilmişti⁵⁶⁸.

1927 yılında başlayan ve 10 yıl süren tahıl krizinde, kolhoz çiftçileri devletin tahıla verdiği fiyatı ucuz sayarak, karaborsada satma yoluna başvurmuşlardı. Şehir insanlarına yetişmeyen ekmek krizinde devlet kolhozlara bu yönde denetimi sağlamak amacıyla 1947 yılında “*Devlet ve kamu mallarının çalınmasına ilişkin cezai sorumluluk hakkında*” kararnameyi kabul eder. Bu kararnameye göre kolhozlarda, kolektif mülkiyete karşı yapılan eylemler 5 ile 8 yıl arasında hapis cezasını öngörmekteydi. Tayin veya sürgün yoluyla kolhozlarda çalışmak üzere gönderilen mahkûmlar mecburi hizmetlerden kaçınmak için; formalite evlilik veya hastalık raporları gibi nedenleri göstermeye başlamışlardı. Bu yönde NKVD’nin⁵⁶⁹ 1946-1953 yıllarında görülen davalarda 8 milyon kişinin kolhozdan kaçmaya çalıştığı tespit etmişti⁵⁷⁰. Katı disiplin dışında, kolhoz işçilerinin ilgisiz kalmalarının diğer bir nedeni ürünlerinin çok ucuza satılmasıydı. Kolhozlardan satın alınan bir litre sütün bir litre sudan ucuz olduğu dönemdi. Üretilen ürünleri devlet nerdeyse bedavaya satın alıyordu⁵⁷¹.

1953 yılında Stalin’in ölümünden sonra iktidara gelen Georgi Malenkov köylüleri çalışmaya zorlamayı amaçlayan baskıcı önlemlerin kaldırılmasını savundu⁵⁷². Georgi Malenkov, kolhozlarda oluşan krizi gidermek amacıyla 8 Ağustos 1953 tarihli SSCB Yüksek Sovyeti’nin 5. Oturumunda; hafif sanayi ve tarıma yapılan yatırımların hacmini

⁵⁶⁷ Kuponlar (Kartlar/Talonlar) kişi başına aylık mal tüketimi için belirli kotayı oluşturur. İlk kez bu uygulama Antik Roma’da gıda ürünlerinin yoksullara dağıtımında kullanılmıştı (Tesserae frumentariae veya numariae). Fransa’da Jakoben diktatörlüğü döneminde günlük ekmek kotasını belirleyen kartlar 1793-1797 yılları arasında kullanıldı. Almanya ve ABD’de ise I. Dünya Savaşı sırasında bu uygulama mevcuttu. Rus İmparatorluğu’nda kartlar ilk kez 1916’da uygulanmaya başlamıştı. Ancak 1917 yılından itibaren Bolşeviklerin NEP (Yeni Ekonomik Politikası) sırasında kaldırılmıştır. 1929-1935 yılları arasında kolhozlaştırma sırasında yine Stalin’in emriyle geri uygulanmaya başlamıştı. Daha fazla bilgi için bkz. Violetta Danakari, “Kart Sistemi – Gelişimi ve Beklentiler”, *Gramota Degisi*, 10 (41), (2010): 20. https://www.gramota.net/articles/issn_1993-5552_2010_10_04.pdf.

⁵⁶⁸ Danakari, “Kart Sistemi”, 20; Albayrak, “Değişen Mülkiyet Sistemi”, 44.

⁵⁶⁹ NKVD (Narodny Komissariat Vnutrennih Del/Rusça: НКВД, Народный Комиссариат Внутренних Дел/ Halk İçişleri Komiserliği.

⁵⁷⁰ Lukovseva, “Kolhozlar”, Büyük Rus Ansiklopedisi, 1.

⁵⁷¹ Andreenkov, “Sibirya Kolektif Çiftlikleri”, 119.

⁵⁷² Andreenkov, “Sibirya Kolektif Çiftlikleri”, 119.

artırmayı, kolektif çiftliklerden satın alınan ürünlerin fiyatını yükseltmeyi ve zorunlu teslimatı kaldırmayı önermişti. Bununla birlikte vergi politikasının tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Tüm bu kolaylıklar dışında kolhozların devlete olan vergi ve diğer borçlarının silinmesi öngörüldü. Dahası kolhozdaki yönetimi motive etmek amaçlı kamu mülkiyetinde bulunan makine ve diğer traktör, ekip biçme araçlarının kolhoz kolektifi mülkiyetinde kalmak üzere devletten satın alınabilmesine vurgu yapmıştı. Daha önce kolhozlar tarlada kullanılan ekip biçme araçlarını devletten kiraliyordu.

Malenkov konuşmalarında, kolhoz çiftçilerinin ilgisini arttırmak için kolhozlarda kültürel aktivitelerin (*sinema, spor tesisleri, kütüphane*) gibi ortamların oluşturulmasını önermiştir. Kolhozlardan beklenen yıllık planlama kotasının indirilmesini, kaza, hastalık ve diğer nedenlerden yok edilen hayvanları kamu mülkiyeti üzerinden silinmesini ve bunun için getirilen yaptırım ile cezaların kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür⁵⁷³.

23 Haziran 1954 tarihinde ise MTS yönetimine kolhoz çalışanları ile birlikte günlük çalışma saatinin ve yıllık zorunlu minimum üretimin miktarını kendilerinin belirlemesine izin veren kararname kabul edildi. Bu kararnameye ek olarak eskiden mazeret nedeni bulunmayan sebepten dolayı işe gelmeyen işçilerin yasal cezalarını kaldırıp yerine para cezası getirilmişti⁵⁷⁴. Fakat tarım ve hayvancılık sektöründe gerçekleşen bu reformlar kolhoz işçilerinin ilgisini arttırmadı.

Kolhoz çiftçileri devlete çok düşük fiyata vermek istemediği ürünlerini karaborsada satmaya çalıştıkları görüldü. Çoğu zaman temel tüketim malzemelerinin kıtlığını yaşayan bu dönemlerde kolhoz yönetimleri diğer fabrika yönetimleriyle anlaşarak gıda yerine sabun, çay, şeker, kumaş gibi ürünleri elde edebilmek için değiş tokuş mekanizmasını oluşturmayı başarmışlardı. Bu mekanizma işçiler arasında ihtiyaçlarını karşılamak için yolsuzluğa, hırsızlığa başvuru yapmalarına neden olmuştur. Üretmiş oldukları ürünün neredeyse kuruşlara satılması nedeniyle, çiftçilerin iş motivasyonunu düşürmüştür.

Devletin planlamayı kolhozlara devretmesi sonucunda başta mısır olmak üzere üretiminde zorluk ve çok emek sarf edilen gıdaların yetiştirilmeyeceğine dair çiftlikler

⁵⁷³ Andreenkov, “Sibirya Kolektif Çiftlikleri”, 120.

⁵⁷⁴ Andreenkov, “Sibirya Kolektif Çiftlikleri”, 121.

karar almıştı. Böylece devlet; mısır, pamuk ve pirinç gibi yetiştirilmesi zor olan gıdalara ulaşmakta zorluk çekmişti. Çalışanlar kendi günlük çalışma saatlerini düşürüp, devlete zorunlu satılacak olan ürünlerin de miktarını indirmişti⁵⁷⁵. Sonuçta SSCB’de süt, et ürünleri, sebze ve meyve ürünlerinin yetiştirilmesi aksamaya başlamıştı.

Georgi Malenkov’dan sonra 1957 yılında devlet iktidarına gelen Nikita Kruşçev dönemi, halk içinde “*Kruşçev çözülmesi*” olarak adlandırılmıştı. Bunun nedeni ise XX. Komünist Parti Kongresi’nde Stalin’in kurmuş olduğu totaliter baskıcı rejimi eleştirmesinden kaynaklanmıştı⁵⁷⁶.

Kolhozlar, sovhozlar ve sanayi üzerine Kruşçev kendi reformlarını uygulamaya çalışmıştı. Bu reformlar daha ayrıntılı olarak aşağıdaki SSCB’de “*Gerçekleşen Ekonomik Reformlar*” başlığı altında incelenecektir. Fakat burada kısaca değinilmesi gereken husus, Kruşçev, kolhozların verimliliğinin düşmesini dikkate alarak kolhozların kullanmış oldukları ekip biçme araçlarının satın alınmasına izin verdi. Bu durum kolхозlarda etkin konumda olan ve yerel teşkilatın görevini sürdüren bazı MTS’lerin tasfiye edilmesine neden oldu⁵⁷⁷. Aslında Kruşçev’in bu kararı almasının nedeni kolhozdaki çalışanların daha verimli iş yapmalarını sağlamaktır. Fakat kolhoz mülkiyetine dönüşmesi gereken makineler ancak 1960 yılların sonuna doğru satın alınmıştı. Kolhozlar tüm araçları satın aldıklarında neredeyse iflas eşiğindeydiler. Kruşçev, kolhozların gerçek durumunu fark edememiş ve bu kararlar zaten zor durumda olan tarım ve hayvancılık sektörünü neredeyse iflas aşamasına getirmiştir⁵⁷⁸.

3) Kolhozdaki Mali İşler

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi kolhozun geliri tamamıyla kolhozun üretip devlete satmış olduğu gelirden oluşmaktadır. Dolayısıyla kolhozların geliri o yılda toplanan hasatın ve ürünün hacmine bağlıydı. Fakat burada önemli olan husus kolhozun üretmiş olduğu ürünün fiyatını devlet belirlerdi. Kolhozların kurulduğu 1928 yılından 1960 yılına kadar devlet, kolhoz ürünlerini çok düşük fiyata değerlendirmişti. Bunun nedeni devletin yeterli bütçesinin olmamasından kaynaklanmaktaydı. Bunun dışında bazı

⁵⁷⁵ Andreenkov, “Sibirya Kolektif Çiftlikleri”, 123.

⁵⁷⁶ Albayrak, “Değişen Mülkiyet Sistemi”, 46, Andreenkov, “Sibirya Kolektif Çiftlikleri”, 119; Kınacı, “Kolhozlar, Sovhozlar ve Kibutzlar”, 4.

⁵⁷⁷ Andreenkov, “Sibirya Kolektif Çiftlikleri”, 127.

⁵⁷⁸ Andreenkov, “Sibirya Kolektif Çiftlikleri”, 129.

kaynaklara göre o dönemde devlet para yerine kolhozlara çoğu zaman tüketim ürünü vererek ürünleri satın alma yoluna gidiyordu. Bazı bilgilere göre kolhoz yönetimi, MTS'ten gereken araçları kiralayabilme, seneye ekim için gerekli tahılları kolhoz ambarına saklama ve vergi ödeme gibi masraflarını kapatabilmesi için para yerine çiftçilere; ot, saman, tahıl, buğday, pirinç gibi ürünlerle ödeme yapıyorlardı⁵⁷⁹.

Kolhozlar elde edilen geliri tüm giderlerin çıkartılması sonucunda kalan payı kolhoz çiftçilerinin bir yılda çalıştığı günlerine göre öderdi. Kolhozda da tıpkı sovhozlarda ve sanayi sektöründe olduğu gibi çiftçiler arasında ödeme eşit şekilde dağıtılmamıştı. En çok geliri o dönemde yetersiz sayıda olan ustalar, şoförler, yönetim ve belli alanda diplomaya sahip olan uzmanlar kazanırlardı⁵⁸⁰.

1936 Anayasası'nın 12. maddesinde belirtildiği üzere;

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde çalışabilecek her yurttaş için çalışmak 'çalışmayan yememeli de' ilkesine göre bir görev ve onur borcudur.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde uygulanan sosyalist ilke şudur:

'Herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre

esas kolhozlarda ter döken çiftçiler için de geçerliydi.

Dolayısıyla her sağlıklı yurttaşın çalışma sonucunda karşılığını alamaması ülke çapında hırsızlığın meşrulaşmasına neden olmuştu. Hatta bunu kimse bir hırsızlık olarak nitelendirmemişti. İnsanlar çuvalarla un, buğday ve diğer gıdaları alırken maaş niyetinde aldıklarını belirterek kullanmışlardı. Mülkün asıl sahibi belli olmayan bu sistemde denetleme de çok zordu⁵⁸¹.

5. Kaynak İsrافی

SSCB yer altı kaynakları ve doğal kaynaklar bakımından dünyadaki en zengin ülke idi. Yer altı kaynaklarının hesapsız bir biçimde kullanılması ilk olarak sanayileşme aşamasında görülmüştü. O kadar ki bazen satılan ürünün üretiliş aşamasında harcanan fiyatından daha düşük bir fiyata satılıyordu. Bu durum özellikle Doğu Avrupa bölgesine sosyalizm sayesinde insanların yaşam standardının yüksek olduğunu ima etmek için

⁵⁷⁹ Andreenkov, "Sibirya Kolektif Çiftlikleri", 130; Zhumashov, "Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi", 32.

⁵⁸⁰ Zhumashov, "Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi", 32.

⁵⁸¹ Ohrimenko, "SSCB'de Kolhozlar ve Sovhozlar Nasıl Örgütlendi?", 1.

izlediği politika esnasında çoğalmıştı. Letonya, Estonya, Makedonya ve diğer Doğu Avrupa nüfusunu SSCB'ye daha sıkı bağlamak için bu bölgelerde stokların ve mağazaların dolu olduğunu, ürünlerin neredeyse bedava olduğunu belirten bilgiler bulunmaktadır⁵⁸². Bununla birlikte SSCB'nin devasa toprak büyüklüğünü dikkate almadan üretimin masrafı, dağıtımı, stoklarda saklanması gibi faktörleri dikkate almadan tüm Sovyet özerk cumhuriyetlerinde ve bölgelerinde standart aynı fiyat uygulanmıştı. Bir ürünün ülkenin diğer ucundan başka bir ucuna taşınmasında, yakıt ve transfer masrafları gündeme alınmadığı görülmüştü. Bu da büyük israflara ve kontrolsüz harcamalara yol açmıştı. Aynı şekilde kolhozlardan satın alınan ürünlerin çok düşük fiyatla belirlenmesi gerçek emeğin karşılığını oluşturmuyordu. Ek olarak 1945 yılından sonra ülke piyasasında yeterli miktarda ürünün bulunmamasından dolayı kolhoz, sovhoz ve sanayilerde ürünlerin karaborsa yoluyla elden çıkmasına neden olmuştu. Planlama gerçekleştirilmiş gibi gösterilerek, asıl veriler çok abartılı bir şekilde şişirtilmiştir. Cezai sorumluluğun kalkması ve hurdaya atık hakkı verilmesiyle birçok işletmede ürünün hurdaya gittiği, hayvanların telef olduğu, ürünün kötü mevsimden dolayı yetişmediği veya kuruduğu gibi gerekçelerle asıl veriler hükümetten gizlenmiştir⁵⁸³.

B. SSCB'de Gerçekleşen Ekonomik Reformlar

SSCB'nin ekonomisi, 1920'lerden 1930'lu yıllara kadar tamamıyla sanayileşme ve tarım sektörünü kalkındırmaya dayalıydı. 1928-1937 yılları arasında SSCB ekonomisi yılda %16'lık bir hızla gelişme göstermekteydi. Bu aşamada Sovyetlerin, eksiksiz bir endüstriyel sistem kurması, sanayileşmenin temelini atmalarına ön ayak olmuştu. 1950 yılına geldiğinde Avrupa ülkelerinden daha hızlı gelişen SSCB ekonomisi, 1960'larda durgunluk yaşadı ve 1970'lerden sonra petrol fiyatının düşmesiyle birlikte gelişme hızı azaldı⁵⁸⁴. Buna ek olarak daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi kolhozlar, sovhozlar ve sanayi sektörü hedeflerini yerine getiremiyorlardı. Aynı zamanda sovhoz, kolhoz ve sanayi alanlarında hem üretim hem de yönetim alanında alınan kararlar kayıt dışı ekonominin oluşmasını beraberinde getirdi. Mevcut Komünist Partisi'nin kâğıt üzerinde

⁵⁸² Andrey Kozenko, "Kruşçevkalar, Sosis ve Nudizm. Doğu Almanya Vitrininde Sosyalizm Nasıldı?", *BBC NEWS*, (Erişim Tarihi 20.05.2022), <https://www.bbc.com/russian/features-50346201>; Vladislav Şved, "SSCB Litvanya'nın Donörü müydü!?", *Stoletiye*, (2019), (Erişim Tarihi 23.05.2022), http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/byla_li_litva_donorom_sssr_140.htm.

⁵⁸³ Özsoy, "Evrensel Dersler", 165.

⁵⁸⁴ Jinglin Liu, "1980'lerde ÇHC ve SSCB", 28.

gördüğü rakamlar ile sivil halkın, işçilerin ve çiftçilerin karaborsada oluşturdukları kayıt dışı ekonomi olmak üzere çift yapıli sistem oluşmuştur. Dolayısıyla çift dala sahip olan ekonomik sistemdeki durgunluk; başarısızlık, yetersizlik gibi sorunları da beraberinde getirdi. Bazı araştırmacılara göre Sovyetlerin o döneme ait gayri safi milli hasılası artışı “1966-70 yılları arasındaki Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ortalaması %5,2 iken bu oran 1971-75 yılları arası dönemde %3,7’ye, 1976-80 yıllarında %2,7’ye, 1981-82’de de %2’ye kadar düşmüştür⁵⁸⁵”. Bu rakamların düşmesinin yanı sıra 1953 yılında Stalin’in ölümü sonrası iktidara gelen yeni yönetim, durgunluğun aşırı sert disiplin, zorlama, suçlama ve kınama gibi yöntemden kaynaklandığını ileri sürdü⁵⁸⁶. İşçilere motive olmaları amacıyla daha serbest hareket etme izni ve müdürlere planlamayı kendi coğrafik, mevsim, iklim ve diğer faktörleri dikkate alarak planlamalar yapma izni verildi. İşte bu dönemde SSCB ekonomisini kurtarma çabaları 1957 tarım sektöründe ve 1965 yılında Kosigin reformu ile gerçekleştirilmişti. Daha sonra 1986 yılında Gorbaçov’un “Perestroyka” ve “Glasnost” reformları gerçekleşti⁵⁸⁷.

1. 1957 Yılında Gerçekleşen Ekonomik Reformlar

1985 yılına gelindiğinde toplumsal mülkiyet sistemindeki mülkiyet hakkı neredeyse tamamıyla parti mensupları, işletme, kolhoz ve sovhoz müdürlerinin ellerine geçmişti⁵⁸⁸. Bu durumu SSCB’de 1957 yılında gerçekleşen ekonomik reform tetiklemişti. Bununla birlikte 1953 yılında iktidara gelen Kruşçev⁵⁸⁹, Stalin’in kurmuş olduğu ve ülkede 1930 yılından itibaren uygulanan beş yıllık planlama yönteminde bazı değişiklikler getirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Değişikliklerin gerekçesi ise Stalin döneminden uygulana gelen merkeziyetçi sistemde yerel KİT’ler ve diğer işletmelerin kendilerine aktarılmış olan bütçeyi gereğince etkili kullanamadıklarıydı. Çalışma saatlerinin fazla, iş disiplinin aşırı katı, bürokrasi işlemlerinin çok uzun sürmesi,

⁵⁸⁵ Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 29.

⁵⁸⁶ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 167.

⁵⁸⁷ Svetlana Kovalenko, “1950’lerin Ortasından 1970’ler Arasında SSCB’nin Ulusal Ekonomisinin Yönetimindeki Reformlar”, *Tarih Soruları Dergisi*, 6 (2008): 37. <http://www.library.fa.ru/files/Kovalenko.pdf>.

⁵⁸⁸ Rustem Nureev ve Anton Runov, “Özel Mülkiyete Dönüş Mü Yoksa Özel Mülkiyete Geçiş Mi?” *Toplum ve Reform, Sosyal Bilimler ve Çağdaşlık*, 5 (2002): 5. <http://ecsocman.hse.ru/data/751/962/1231/1.pdf>.

⁵⁸⁹ SSCB döneminde devlet iktidarında bulunan kişiler: Vladimir İlyiç Lenin (1922-1924), Josef Vissariyonoviç Stalin (1924-1953), Georgi Maksimiliyanoviç Malenkov (1953 Mart-Eylül), Nikita Sergeyeviç Kruşçev (1953-1964), Leonid İlyiç Brejnev (1964-1982), Yuri Vladimiroviç Andropov (1982-1984), Konstantin Ustinoviç Çernenko (1984 -1985), Mihail Sergeyeviç Gorbaçov (1985-1990).

dolayısıyla işletmelerin verimliliğinin düşük, işçilerin ise motivasyonunun azalmasına sebep olmuştu. Devasa ülkenin tüm KİT faaliyetlerinin bakanlık konseyi tarafından hem yönetilmesi hem de denetlenmesi fiziki olarak imkânsız bir duruma gelmişti. Dolayısıyla SSCB bazında ekonomik bölgelerin ve illerin oluşturulması ve KİT'lerin yönetimi ile sorumluluğunun ilgili ekonomik bölgelere devredilmesi gerektiği belirtilmişti⁵⁹⁰. Çift yönetim sisteminden çıkarak işletmeler, kolhoz ve sovhozların yönetiminin tamamıyla yerel yönetimi oluşturan sovnarhozlara⁵⁹¹ verilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bu yapı Sovyet öğretisinde “*Yerinden Yönetim İlkesine Dayalı Yönetim Sistemi*” şeklinde adlandırıldı. Daha önce yerel NARKOMAT’a, komünist parti komitesine ve merkez bakanlığa bağlı olan KİT'lerin artık sadece yerel sovnarhoz yönetimi tarafından yönetilmesi gerektiğine dair karar alınmıştı. Coğrafi özelliklerine göre oluşturulan bölgeler Ulusal Ekonomik Konseyine⁵⁹² bağlı olması öngörülmüyordu. Böylece SSCB bazında 105 ekonomik bölge oluşturuldu, bunların 70'i RSFSC'i sınırları içindeydi. Belirtilen değişiklikler; 10 Mayıs 1957 tarihli “*İnşaat ve Sanayi Sektörlerinin İyileştirilmesi Hakkında*” Kanunu ve 27 Eylül 1957 tarihli “*Sovyet Ulusal Ekonomi Yönetmeliği*” ayrıca SSCB Bakanlar Konseyi’nin “*Milli Ekonomi Planlamasının İyileştirilmesine Yönelik Önlemler*” kararı kapsamında gerçekleştirilmiştir⁵⁹³.

Böylece Özerk Cumhuriyetlerin sınırları içinde yer alan bölgesel ekonomik alanın sorumluluğunun devredilmesine, özerk cumhuriyetler içerisinde ekonomik bölgelerin oluşturulmasına ve yerel yönetimin olmasına dair değişiklikler yapılmıştır⁵⁹⁴.

⁵⁹⁰ Kovalenko, “Reformlar”, 37.

⁵⁹¹ Sovyet Ulusal Ekonomi Konseyi – Sovetı Narodnogo Hozyaistva/Советы Народного Хозяйства kısaltması Sovnarhoz/Совнархоз.

⁵⁹² SSCB’de 1917 Ekim Deviminin hemen ardından Yüksek Sovyet Milli Ekonomi Konseyi mevcuttu. 1957 yılında gerçekleşen reformun ardından Sovnarhozlar bölgenin Sovnarhoz üyelerini ilgili bölgenin veya Özerk Cumhuriyetin Meclisi seçerdi. Çalışmalarından dolayı ilgili ekonomik bölgenin bakanlığına tabi olması öngörülmüştü. 1957 yılındaki reform öncesi ilgili Sovnarhozların üyelerini ilgili ilin veya şehrin işçi sınıfı, KİT ve işletmelerin müdürleri, askeri ve krestiyen kısmından oluşur ve sadece danışma hizmetini üstleniyordu. 1957 yılında gerçekleşen reform sonrası her ekonomik bölgenin Sovnarhoz üyelerini ilgili bölgenin veya Özerk Cumhuriyetin Meclisi oluşturur ve çalışmalarından dolayı ilgili ekonomik bölgenin bakanlığına tabi olması öngörülmüştü.

⁵⁹³ Viktor Drindin, “Retrospektifte Merkezîyetçilik ve Bölgesel Yönetim Sorunları” *Rusya Bilimler Akademisi Ural Şubesi Orenburg Bilim Merkez Bülteni*, 3 (2011): 3-4. <http://elmag.uran.ru:9673/magazine/Numbers/2011-3/Articles/171.pdf>.

⁵⁹⁴ 10 Mayıs 1957 tarihli “SSCB’nin Anayasasına Değişikliklerin Yapılmasına Dair Kanun” 1. ve 2. maddeler, *Rus Tarih Kurumu, RAS-Moskova Devlet Üniversitesi Akademik Eğitim ve Bilim Merkezi, B.N. Yeltsin Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi*, 10 Mayıs 1957, Rusya Anayasa Gelişimi Tarihi, Elektronik Müze, (Erişim Tarihi 27.03.2021), <https://base.garant.ru/3946668/>.

Yerel yönetime asıl yetkiyi veren 22 Mayıs 1957 tarihli ve 556 sayılı “İnşaat ve Sanayi Sektörlerinin İyileştirilmesi Hakkında” Kanunu idi. İlgili Kanun’un 10. maddesindeki Bölgesel ekonomik yönetimlerin oluşturmuş oldukları Sovnarhoz Konseyine bağlı kalarak kendilerine devredilmiş olan KİT ve diğer işletmelerin işletilmesinden sorumlu ve yetkili olacağı düzenlenmişti. Aynı Kanun’un 1. maddesinde:

*İnşaat ve Sanayi Sektörlerinin İyileştirilmesi Hakkında Kanun’unun 12, 13, 14, maddeleri uyarınca sanayi, üretim, inşaat gibi tüm kuruluşların planlamasını, harcamalarını, teknik, gelir ve giderlerini belirlemeleri için, özerk cumhuriyetlerin ve bölgelerin yerel yönetimine (sovnarhozlara) aktif ve pasif şekliyle en geç 1 Temmuz 1957 yılına kadar devredilmesine*⁵⁹⁵;

2. maddede ise,

Havacılık Sanayi Bakanlığı, Savunma Sanayi Bakanlığı, Gemi İnşaat Sanayi Bakanlığı, Radyo Mühendisliği Sanayi Bakanlığı, Enerji Santralleri Bakanlığı, Haberleşme Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, Ulaştırma İnşaat Bakanlığı, Kimya Sanayi Bakanlığı, Jeoloji ve SSCB’nin Yer Altı Kaynaklarını Koruma Bakanlığı, SSCB Haberleşme Bakanlığı, SSCB Sağlık Bakanlığı, SSCB Kültür Bakanlığı, SSCB Yüksek Eğitim Bakanlığı, SSCB Hububat Bakanlığı, SSCB Tarım Bakanlığı, Devlet Çiftlikleri ve Ticaret Bakanlıklarının en geç 15 Haziran 1957 tarihine kadar SSCB Bakanlar Kurulu’nun onayına sunulmak üzere işletme ve kuruluşların listelerini sunmaları zorunludur.

şeklinde tüm bakanlıkları ve bakanlıklara bağlı olan KİT ve işletmelerin yerel yönetime devredilmesi konusunda düzenleme yapılmıştı.

Kanun’un 12. maddesi ise yerel yönetim sovnarhozlarının üretim planlamalarını düzenlemelerine; 14. maddesi ise yapılan tüm harcama ve kredilerden sovnarhozların doğrudan SSCB Merkez Maliye Bakanlığına bildirmeleri gerektiği konusu düzenlenmiştir⁵⁹⁶.

Stalin’in ölümünden sonra Georgi Malenkov, işletme tüzüklerinde yer alan gevşetme politikasının uygulamasında yerel yönetimin ve işletme müdürlerinin aktif

⁵⁹⁵ 22 Mayıs 1957 tarihli 556 sayılı “İnşaat ve Sanayi Sektörlerinin İyileştirilmesi Hakkında Kanun”, 1. madde. (Erişim Tarihi 10.01.2022), <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=15903#xvdrGySAhTFBvWuK>.

⁵⁹⁶ 22 Mayıs 1957 tarihli 556 sayılı “İnşaat ve Sanayi Hakkında Kanun”, 12 ve 14 maddeleri.

pozisyona gelmesini ve merkez yönetimden uzaklaşmasını sağlamıştı. Viktor Drındin tarafından bu durumun resmi mevzuatın gecikmesiyle ortaya çıktığı belirtilmiştir⁵⁹⁷. Böylece yerel yönetim Sovnarhozlara tüm sanayi ve endüstri işletmelerinin devredilmesi işlemi resmi olarak 1957 yılında gerçekleşen reform ile düzenlenecektir. Bununla birlikte yazar, sovnarhozların yetkilerine ve işlevlerine dair hazırlanan mevzuatın belirlilik ilkesini taşımadığını ileri sürmüştür. Yerel ekonomik sektörün hem finansal hem de planlamasına dair yapılacak olan işlemler ikili rekabeti oluşturmuştu. Yasal düzeyde karara bağlanan bu yenilik KİT yönetimlerinin durumdan faydalanarak daha serbest davranmalarına, ilgili ekonomik bölge sorumluluğunun komünist parti mensuplarına ve müdürlere geçmesine neden olmuştu. Sovnarhozlara yönetimi bırakmak istemeyen komünist parti mensupları, ilgili kurum ve işletmenin tam kapasitesine dair bilgileri ve belgeleri teslim etmemesi durumları da oluşmuştu⁵⁹⁸. Buna ek olarak kurulmuş olan sovnarhozlar yönetilmesi gereken işletmelerden, sovhozlardan, kolhozlardan fiziki olarak uzakta kalmışlardı. Dolayısıyla denetleme, takip etme ve mevcut durumu değerlendirme imkânına sahip değillerdi. Bunun aksine komünist parti komitesi mensuplarının; ilgili bölgelerde, illerde ve köylerde dahi üyeleri bulunmaktaydı. Dolayısıyla işletme üzerindeki denetleme faaliyetlerini bırakmamışlardı⁵⁹⁹.

Kruşçev'in yerel yönetime vermiş olduğu geniş yetki mecliste eleştirilmişti. Yapılan bu yeniliğin Lenin'in kurmuş olduğu sosyalist sisteme aykırı olduğu sık sık dile getirilmeye başlanmıştı. Yerel yönetime, geniş yetkinin verilmesi zamanla merkezi idarenin ekonomik sektörde baskın rolü kaybetmesine yol açacağı ileri sürülmüştü. Dahası özerk cumhuriyetlerin kendi ekonomik bağımsızlıklarını elde edebilecekleri ve merkeze gerçekçi raporlar sunmayacaklarından endişelenilmişti⁶⁰⁰.

Gerçekleşmiş olan reformun asıl amacı, bölgesel ekonomik alanları oluşturarak merkezle hem ulaşım hem de iletişim hâlinde sürekliliğini sağlayamayan KİT'leri doğrudan kendilerinin bulunduğu ilgili ekonomik bölge yönetimine bağlı kılmak ve böylece bitmek bilmez bürokrasi işlemlerini minimuma indirmekti. Böylece KİT'lerin

⁵⁹⁷ Drındin, "Retrospektifte Merkeziyetçilik", 4; Kovalenko, "Reformlar", 37.

⁵⁹⁸ Drındin, "Retrospektifte Merkeziyetçilik", 5; Kovalenko, "Reformlar", 38.

⁵⁹⁹ Drındin, "Retrospektifte Merkeziyetçilik", 5.

⁶⁰⁰ Viktor Mertsalov, "1957-1965 Ekonomik Reformunun Evrimi ve Doğu Sibirya'da İmar Sorunları" *Irkutsk Devlet Üniversitesi Dergisi*, 1 (2013): 96. <http://izvestiahist.isu.ru/assets/articles/2700340808502316682.pdf>; Kovalenko, "Reformlar", 38.

verimliliğinin artacağına ve iş akışını hızlandıracaklarına inanmışlardı⁶⁰¹. Fakat Kruşçev'in reformu beklendiği şekilde ilerlememiştir. NORKOMAT ve yerel komünist parti komitesinin üyeleri sürekli sanayi ve tarım sektöründe Kruşçev'in Stalin düşmanı olduğuna dair propagandalar yürüterek işçilerin sovnarhozlara karşı sorumlu olmamaları gerektiğini ileri sürmeye başlamışlardı⁶⁰². Sovnarhozlar ise planlama işlemlerini yürütememişlerdi. Yerel yönetime karşı çıkan komünist parti üyeleri ile oluşan savnovhozlar arasındaki yönetimsel sıkıntılardan sonra sistem tıkanmıştı. İşletmeler tam anlamıyla kime karşı sorumlu olduklarını anlayamamışlardı⁶⁰³.

Bu durumla ilgili eski ekonomi başkanı Aleksey Kosıgin⁶⁰⁴:

*Nikita Sergeeviç, ülkemizde insanlar eski sisteme alışmıştır ve bu nedenle her kırılmada ve her zorlukta itirazlarla karşılaşacaktır. Bence ekonominin yönetimi ilçelere göre değil üretilen ürün dalına göre yönetilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bazı sanayileri alıp yukarıdan aşağıya yeniden yapılandırmayı tavsiye ediyorum*⁶⁰⁵

şeklinde Kruşçev'e fikrini bildirerek yerel yönetim sistemine itiraz etmişti.

Böylece sanayi ve endüstri sektörünün üretmiş oldukları ürün dallarına göre ayrılmasına yönelik fikir ortaya atılmıştı. Daha sonra bu fikir 1965 ekonomik reformunu oluşturacaktı.

2. 1965 Yılında Gerçekleşen Kosıgin Reformu

1960 yılında SSCB ilk defa ekmek eksikliği yaşamaya ve yurt dışından buğday almaya başladı. Bu durum, 1957 yılında yer alan ekonomik reformun başarısız olmasından kaynaklanmıştı⁶⁰⁶. Devlet fonunun düşmesinden dolayı ülke üretmiş olduğu altının yarısından fazlasını yurt dışına satmak zorunda kaldı. Özerk cumhuriyetler,

⁶⁰¹ Kovalenko, "Reformlar", 38.

⁶⁰² "1957-1965 Ekonomik Reformunun Evrimi ve Doğu Sibirya'da İmar Sorunları", 96; Kovalenko, "1950'lerin Ortasından 1970'ler Arasında SSCB'nin Ulusal Ekonomisinin Yönetimindeki Reformlar", 39.

⁶⁰³ Kovalenko, "Reformlar", 40; Evgeny Hromov, "Sanayi ve İnşaat Yönetiminde 1957-1965 Reformu: Yerel Yönetimin Algıları" *Tarih ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 12.1 (2001), 96.

⁶⁰⁴ 1927 yılından itibaren Komünist Parti üyesi olan Kosygin Aleksey Nikolaeviç, 1941-1946 arasında RSFSC Halk Komiserleri Konseyi'ne başkanlık etti, 1948'de kadar SSCB Maliye Bakanı aynı zamanda 1946'dan Hafif Sanayi Bakanlığı yaptı. SSCB. 1953-1960 SSCB Bakanlar Kurulu Başkanlığının Devlet Planlama Komisyonu Başkanı, 1960-1964 yıllarında SSCB Bakanlar Kurulu Başkanlığını yaptı. Bkz. Galina Budkeviç, "A. N. Kosıgin, Bir Politikacı ve "Sistem Adamı" Olarak Geleceğe Bakıyor" *Tver Devlet Üniversitesi Dergisi*, 4 (2015): 36-37.

⁶⁰⁵ Kovalenko, "Reformlar", 38.

⁶⁰⁶ Özsoy, "Evrensel Dersler", 167.

bölgeler, kraylar⁶⁰⁷ ve illerin sınırlarını dikkate almaksızın üretim dalına göre oluşturulan sınırlar etnik çatışmalara yol açtı. Sektörel yönetim sisteminin sadece yerel olmayıp aynı zamanda merkezden de yönetilmesi karmaşıklık yarattı⁶⁰⁸. Kruşçev'in ülke ekonomisinin yönetimine getirdiği yenilikler karmaşık bir yapı oluşturup, sonsu gelmez düzenlemeler bu alandaki takibi işlevsiz kılıp kaosa dönüştürmüştü⁶⁰⁹. Sanayi sektörünün hem yerel hem de merkez tarafından koordine edilmesi, bürokrasi işlemlerinin daha uzun sürmesine neden oldu. Sovnarhozların işlevsiz kalmasının yanı sıra Komünist parti mensupları yerel yönetimlerin güçleneceğine, dahası özerk cumhuriyetlerin kendilerine ayrılmış bütçeyi diğer amaçla kullanabileceklerini ileri sürmüşlerdi. Sovnarhozların belirmesiyle yerel yönetimde oluşan çifte yönetim, ülke ekonomisini kilitlemişti⁶¹⁰.

1959-1965 yılları arasında yedi ⁶¹¹ yıllık planlamayı gerçekleştirse bile ülke yine gelişmiş kapitalist ülkelere ulaşamamıştır. Sovyet Komünist Partisi'nin 20. Kongresinde 19 Eylül 1957 tarihli ve 1146 sayılı "1959-1965 Yılları Arasında Devlet Ekonomisini Geliştirilmesi Üzerine" alınan kararın giriş kısmında "En kısa sürede gelişmiş kapitalist ülkelere yetişmek ve geçmek" hedefi gerçekleştirilememiştir⁶¹². Bu bağlamda 1956-1965 yılları arasında sanayi üzerinde gerçekleştirdiği reform "*Kruşçev'in sanayileşmesi dönemi*" olarak adlandırılmıştır. İlgili yıllar içerisinde Batı Sibirya'nın petrol üretim tesisleri açılmıştı. Bu madenlerde üretilen petrol, ülkenin petrol üretim hacmini ikiye katlamıştı⁶¹³. Fakat yapılan tüm bu gelişmeler Kruşçev'in kapitalist ülkeleri geçme hedefine ulaştırmadı. Temel tüketim ürünlerinin eksikliği yine ilgili yıllarda dikkate

⁶⁰⁷ Rusçası Край/Krai Çoğul hali Kraya/Края Rusya Federasyonu'nda nüfusları 250000'den fazla olan ve herhangi bir İdari Bölge (Kray) merkezi olan kentler bu grupta yer almaktadırlar. Bkz. Emin Atasoy, "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/16, (2008): 24.

⁶⁰⁸ Kovalenko, "Reformlar", 40.

⁶⁰⁹ Drındin, "Retrospektifte Merkezîyetçilik", 9.

⁶¹⁰ Hromov, "1957–1965 Reformu", 98.

⁶¹¹ Sovyet Komünist Partisi'nin 20. Kongresinde 19 Eylül 1957 tarihli ve 1146 sayılı "1959-1965 Yılları Arasında Devlet Ekonomisini Geliştirilmesi Üzerine Karar" ilgili kararın giriş kısmında planlamanın artık beş yıldan yedi yıla çıkarılacağına dair karar almıştı. (Erişim Tarihi 10.02.2022), <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=38076#DZPNYySSQUWurNI92>.

⁶¹² 4 Ekim 1965 tarihli ve 729 sayılı "Endüstriyel Üretim Ekonomisinde Planlamanın Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi Üzerine Çözümleri" Dair Bakanlık Kararı, Giriş Kısmı; Özsoy, "Evrensel Dersler", 168-169.

⁶¹³ 1956-1965 yılları arasında Petrol üretim tesisleri dışında hidrokarbonun üretimi, termik gücün hızla gelişmesine yol açmıştır. Böylece Rusya'nın en büyük termik santrallerini oluşturan Zainskaya, Troitskaya, Novoçerkasskaya, Konakovskaya ve Kirişskaya da dâhil olmak üzere bir dizi büyük bölgelerde elektrik santralleri ve termik santraller inşa edilmiştir. Aynı yıllarda Sibirya'daki dev hidroelektrik santrallerinin ilki Bratskaya inşa edilmiştir. Bu sayede Beloyarsk nükleer santrali faaliyete geçmiştir.

alınmadı. İnşa edilen dev sanayiler devlet bütçesinde açıklara neden oldu⁶¹⁴. Kruşçev’in ekonomik reformu eleştirilere ve tartışmalara yol açtı. Bu koşullar altında, Kruşçev’in yakın çevresi ve komünist parti liderleri onu iktidardan uzaklaştırmaya karar verdi⁶¹⁵. Böylece 1964 yılında Kruşçev emekli edilerek görevden alınıp yerine Leonid Brejnev getirildi⁶¹⁶.

1964 yılında iktidarın el değiştirmesinden sonra ekonominin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği gündemdeydi. Bakanlar Kurulu’nun başkanlığını yapan Aleksey Kosigin ekonomi sektörünün yeniden yapılandırılması gerektiğini ileri sürdü⁶¹⁷. Bir sene sonra 4 Ekim 1965 tarihli ve 729 sayılı “Endüstriyel Üretim Ekonomisinde Planlamanın Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi Üzerine Çözümler” kararı kabul edilmiştir. İlgili kararın giriş bölümünde:

Mevcut sanayi planlama ve teşvik yöntemlerinde büyük eksiklikler mevcuttur. Mevcut ekonomik durum ekonomik kalkınmayı, modern teknik ile üretici güçlerin gelişmesini ve ilerlemesini karşılamamaktadır. İşletme işçilerinin iç rezervlerini kullanmaya ve üretimin kârlılığını artırmaya yönelik uygun iyileştirme ortamı yaratılmamıştır. Ürünlerin tüketicilere teslim şartlarının ihlal edilmesi ve kaliteli ürün üretme konusunda işletmelerin sorumluluğu yetersizdir. İşletmeler arasında iş birliği sözleşme yapma hakkı henüz beklenen seviyeye ulaşmamıştır. İşletmelerde yapılan finansal faaliyetler büyük ölçüde formalitedir. Kâr, ikramiye, kredi ve diğer ekonomik kaldıraçlar, planlama ve ekonomik faaliyetlerde yetersiz kullanılmaktadır. Fiyatlandırmada büyük eksiklikler var. Toplumsal ürünlerin üretiminin verimliliğini artırmak, milli gelirin yükselmesini ve bu temelde halkın refah düzeyini arttırmaya yönelik KPSS⁶¹⁸ Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu’nun sanayinin planlı yönetim yöntemlerini aşağıdaki yönde değiştirmenin gerekli olduğunu düşünüyor.

şeklinde belirterek SSCB’nin planlı ekonomisinin beklendiği şekilde ilerlemediğini, hatta bir dizi eksiğinin var olduğu kabul edilmişti.

⁶¹⁴ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 164.

⁶¹⁵ Hromov, “1957–1965 Reformu”, 99; Özsoy, “Evrensel Dersler”, 168; Levent Ersin Orallı, “Doğu Bloku’nun Yıkılması ve Avrupa Bütünleşmesinde Ortak Avrupa Evi Tezi”, *TESAM Akademi Dergisi*, 8.2 (2021): 352. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1884438>.

⁶¹⁶ Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 40; Özsoy, “Evrensel Dersler”, 167.

⁶¹⁷ Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 12; Özsoy, “Evrensel Dersler”, 167.

⁶¹⁸ Sovyetler Birliği Komünist Partisi

Planlı şekilde ilerleyen ekonomik sistemden hükümet vazgeçmese de durgunluğu aşmak için siyasi yöntemin aksine iktisadi yöntemlere başvurulması gerektiği ileri sürülmüştür⁶¹⁹. Kabul edilen karar genel olarak üç ana hedef içeriyordu. Bunlar, planlamayı ve raporlama işlemini işletmelere ve bakanlığa devretme; işletmelerin maddi bağımsızlığını genişletme ve işçileri çalışma performansına göre maddi anlamda değerlendirme idi⁶²⁰.

Aşağıda belirtilecek olan maddelere göre hükümet, piyasa ekonomisinin şartlarını taşıyan unsurları planlı ekonomiye entegre etmeye çalışacaktır⁶²¹. 4 Ekim 1965 tarihli ve 729 sayılı “Endüstriyel Üretim Ekonomisinde Planlamanın Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi Üzerine Çözümler” kararının 4. maddesinde sanayi işletmelerinin ekonomik bağımsızlığını genişletmek, planlamanın kârlılık oranına göre düzenlenmesini ve talep üzerine ürün kalitesinin yükseltilmesini dikkate alarak işletmeler tarafından belirlenmesi karara bağlanmıştır⁶²². SSCB’nin tüm ürünlerinin fiyatlandırılması ülke genelinde aynı ve fiyatlandırma merkez tarafından belirlenirdi. Merkez, ürün fiyatını belirlerken üretim maliyetini ve nakliye harcamalarını dikkate almamasından dolayı çoğu zaman devlet işletmeleri zararına çalışmaktaydı. 1965 yılında kabul edilen kararda bu sorunu gidermek amacıyla artık nakliye masrafları, üretim araçlarının masrafları ve üretim maliyetleri gibi hususlarda planlama ve hesaplamanın işletme yöntemine devredilmesi gerektiği düzenlenmişti⁶²³. Kararın 5. maddesi işletmelerin kendi kârından ve diğer fonlardan kalan bütçenin bir kısmını, işçilerin maddi teşvikine, sosyal ve kültürel etkinliklere, işletme teknolojisinin geliştirilmesine ve lojman inşasına kullanılmasına yetki vermiştir. Böylece işletmelere kendi fonunu oluşturma ve ilgili bütçeyi kullanma yetkisi verilmiştir⁶²⁴. Karar, işletme yönetimi üretim kalitesi ve sayısına değişiklik yaparak işletme fonuna kâr sağlamasına izin vermişti⁶²⁵. Görüldüğü gibi 1965 yılında

⁶¹⁹ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 169; Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 38.

⁶²⁰ Marina Klinova, “Ural Bölgesi Halkının Görüşünde 1965 Ekonomik Reformu”, *Belge. Arşiv. Tarih. Çağ Dergisi*, 17/17, (2017): 345. <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/51646/1/dais-2017-17-25.pdf>; Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 38.

⁶²¹ Klinova, “1965 Ekonomik Reformu”, 345.

⁶²² 4 Ekim 1965 tarihli ve 729 sayılı “Endüstriyel Üretim Ekonomisinde Planlamanın Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi Üzerine Çözümler” Bakanlık Kararı, 4. madde. (Erişim 7.06.2021), <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=44829#dyGjdyS4XWqWSFBS>; Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 41.

⁶²³ Klinova, “1965 Ekonomik Reformu”, 347.

⁶²⁴ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 168.

⁶²⁵ 4 Ekim 1965 tarihli ve 729 sayılı “Endüstriyel Üretim Ekonomisinde Planlamanın Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi Üzerine Çözümler” Bakanlık Kararı, 7. madde. Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 41.

SSCB planlı ekonomi sisteminden çıkmasa dahi artık devletin kârsız olan işletmelere fon aktarımını hafifletmek amacıyla işletmelerin kâr bazında üretim yapmalarına izin vermiştir. Aynı zamanda işletmelerin kendi fonlarını oluşturarak⁶²⁶ işletme yönetimini ve işçilerin refah düzeylerini yükseltmeye yönelik kendilerinin bu sektörde daha girişimci olmaları için kendi fonlarından hem kültürel hem de konut⁶²⁷ inşasında harcama yapma yetkisi vermişti⁶²⁸. Görüldüğü gibi getirilen yenilikler iktisadi açıdan piyasa ekonomisinin şartlarını taşımaktaydı. İşletmelerin artık piyasa talebine göre hareket etmelerinin gerekli olduğu düşünülmüştü⁶²⁹.

1965 yılında gerçekleşen ekonomik reforma dayalı halkın tepkisini araştıran Marina Klinova, araştırmasında işletme yönetimi ve işçilerin bu yenilikleri coşkuyla karşıladıklarını belirtmektedir. Artık işletme çalışanları merkezden gelen sayılar ile miktarlara tabi olmadan planlama yapma yetkisine sahip olmaları yayınlarda yer almasına sebep olduğu belirtilmektedir⁶³⁰. Klinova'nın o döneme ait yayınlara dayalı araştırmasında yeniliklerin coşku ve sevinçle karşılanmasının yanı sıra bazı tepkilere de yer verildiği belirtilmektedir⁶³¹. Örneğin yine Klinovana'nın çalışmasında:

A. Ya. Popoviç, şunları söylüyor: “Tüm bu yenilikler: “dünya standartları düzeyine”, “ekonomi- üretime”, “yeni bir şekilde çalışmak”, “yetişmek ve geçmek” vb.- tüm bunları biliyoruz, vardı ve ne zaman biteceğini bilmiyoruz, çünkü bunlar bize hiçbir şey vermedi, vermiyor ve hiç kimse vereceğine de inanmıyor. Sistemin kökten değiştirilmesi gerekiyor, “havaya şapka atmakla olmaz”⁶³².

⁶²⁶ 4 Ekim 1965 tarihli ve 729 sayılı “Endüstriyel Üretim Ekonomisinde Planlamanın Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi Üzerine Çözümler” Bakanlık Kararı, 12. madde.

⁶²⁷ 4 Ekim 1965 tarihli ve 729 sayılı “Endüstriyel Üretim Ekonomisinde Planlamanın Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi Üzerine Çözümler” Bakanlık Kararı, 15. madde.

⁶²⁸ Özsoy, “Evrensel Dersler”, 169; Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 41.

⁶²⁹ Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 40; Rusya Federasyonu Hükümeti, Finans Üniversitesi, (Toplu Çalışma), 52.

⁶³⁰ Klinova, “1965 Ekonomik Reformu”, 346-347.

⁶³¹ Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 41.

⁶³² Klinova, “1965 Ekonomik Reformu”, 349. Yenilikleri coşkuyla karşılayan işçilerin içinde bu yeniliklere güvenmeyen ve tepki gösteren başka bir kesimin de olduğu gösterilmiştir. Kosigin önderliğinde yürütülen bu reformlara parti mensupları da direniş göstermiştir. Özellikle Maliye Bakanlığı ile Savunma Bakanlığı reformun ana muhalifleridir. Reform öncesi üretim sektöründeki tüm kâr, Maliye Bakanlığı'na sevk edilirdi ve verimsiz olan KİT'lere fon aktarımı yapıldı. Kosigin reform ise kârların önemli bir kısmının işletmelerin kendilerinde kalmasını düzenlemektedir. Savunma Bakanlığı'nın itirazı ise savunma

denilmektedir.

Böyle bir durum oluşmasına rağmen Kosigin tarafından yapılan 1965-1970 yılları arasındaki reform sırasında SSCB piyasasında bulunmayan arabalar, gömlekler, mobilyalar, parfümler ve diğer ürün çeşitleri üretilmeye başlamıştır. Aynı zamanda “13’üncü maaş”, “beş günlük çalışma günü” gibi kavramlar da oluştu. Bütün bu yenilikler Kosigin reformu sonucunda ortaya çıkmıştır⁶³³. Aynı zamanda verimliliği ve kârı yüksek işletmelerin; işçilerin konut, kreş, okul, poliklinik gibi sorunlarını çözmek üzere bulunduğu bölgeye yatırım yapma imkânı buldukları belirtilmiştir⁶³⁴.

Resmi olarak Kosigin’in reformu kaldırılmasa da 1970’lere gelindiğinde ekonomi, artık ne piyasa ekonomisine ne de planlı ekonomi sitemine göre işlemişti. İşletme yönetimlerine verilen yetkileri kötüye kullanma durumları çoğalmış, ekonomide hem resmi hem kayıt dışı olmak üzere ikili durum oluşmuştur⁶³⁵. Reform sonucunda Sovyet ekonomisi alanında gölge ekonomisi oluşmuştu. Bu durumda SSCB ekonomisinin bir tarafında direktif-planlı ekonomi (*yasal*) diğer tarafında ise (*yasal dışı*) gölge ekonomisi yer almaktadır. Bir yandan muhafazakâr yönetime sadık kalan sosyalist kısım, diğer yandan da reformu fırsat görüp kâr elde etmeye çalışan işletme yönetimleri mevcuttu. Bazı araştırmacılar bu durumun işletmeler arasında da oluştuğunu belirtmektedirler. Piyasa sistemine mali ve kâr güden işletmelerin çoğu temel ihtiyaç ürünlerini üreten hafif sanayi sektörü idi. Diğer taraftan ise kâr elde edemeyen ağır sanayi sektörü vardı. Ağır sanayi sektörünün ürünleri çok talebe sahip değildi. Dolayısıyla kâr elde etme ve kendi fonunu oluşturma imkânına sahip değillerdi. Dolayısıyla Kosigin reformu toplum içinde farklı görüşlerin oluşmasına neden oldu⁶³⁶.

SSCB’de gerçekleşen ekonomik reform Çekoslovakya, Macaristan, Çin gibi ülkelerde benzer reformların yapılmasını tetikledi. İlgili ülkelerin iktisadi anlamda kâr elde etmek dışında siyasal anlamda da liberal hareket edecekleri düşüncesi Sovyet

sektörünün kârsız olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla reform sonrası savunma sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin fon oluşturma imkânına sahip olamayacakları anlamına gelmektedir. Devlet tarafından savunma sektörüne fon aktarımı yapılmaması durumunda askeri harcamaları arttırma olanakları keskin bir şekilde sınırlanmıştır. Bu durum Maliye Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı çalışanlarının “*idari kaynağını*” azaltmış olup ilgili bakanlıkların yetkilerini sınırlandırmıştır. Bkz. Rusya Federasyonu Hükümeti, Finans Üniversitesi, (Toplu Çalışma), 12.

⁶³³ Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 42.

⁶³⁴ Budkeviç, “A. N. Kosigin”, 42; Özsoy, “Evrensel Dersler”, 168.

⁶³⁵ Klinova, “1965 Ekonomik Reformu”, 353.

⁶³⁶ Rusya Federasyonu Hükümeti, Finans Üniversitesi, (Toplu Çalışma), 13.

iktidarını huzursuz etti. Hatta Çekoslovakya'nın Varşova Antlaşmasından çıkma riskinin yüksek olmasını reformlara bağladılar⁶³⁷. Dolayısıyla Kosigin reformunu geliştirmeye veya eksikliklerini gidermeye çalışmayıp eski merkezi planlı sisteme geri dönülmesinin gerekliliği kanaatine vardılar⁶³⁸.

SSCB'de 1957-1965 yılları arasında yapılan reformlarla eski merkeziyetçilik yönteminin aksine pazar ekonomisinin yerinden yönetilmesi gibi yeniliklerin getirilmesi beklentileri tam anlamıyla gerçekleşmemişti. Hükümet artık ülke genelinde değil her bölge için planların yerine getirilip getirilmediğini belirleyerek ekonomik bölgelerin kendi aralarında rekabete girmelerini ve verimliliği arttırmayı amaçlamıştı⁶³⁹. Gelirin çoğu gıda, petrol, demir ve altındı. 1970'lerden sonra petrol fiyatının düşmesiyle birlikte mevcut olan durgunluk ekonomik krize dönüştü⁶⁴⁰. SSCB'nin 1956 yılından itibaren süre gelen Mısır ile İsrail sorununda yer alması, Vietnam Savaşı'nda destek sağlaması daha sonra 1979 Afganistan'a girmesi, SSCB ekonomisinin çöküşünü hızlandıracaktır⁶⁴¹. SSCB Afganistan'a girmesi nedeniyle Batı ülkeleri tarafından yaptırımlara maruz kaldı⁶⁴². 1979 yılında Kosigin reformu güncelleme ve yenilikler getirmek için Politbüro'ya teklifle geldi fakat Politbüro bu teklifi arşivin çok gizli rafına koyarak teklifi

⁶³⁷ Rusya Federasyonu Hükümeti, Finans Üniversitesi, (Toplu Çalışma), 13; Petr Çerkasov, "Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Saldırı Altında (1982)", *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler*, (2004): 459. http://old.imemo.ru/df/history/2004/IMEMO_part09.pdf; Orallı, "Doğu Bloku'nun Yıkılması", 353.

⁶³⁸ Rusya Federasyonu Hükümeti, Finans Üniversitesi, (Toplu Çalışma), 13.

⁶³⁹ Drındin, "Retrospektifte Merkeziyetçilik", 10; Rudolf Pihoya, "Nomenklatura'dan Oligarşiye. İşlevsel – Sosyal Grup Serfler Yolunda", *Rusya Nereye Gidiyor*, (2000), 73, (Erişim Tarihi 17.05.2021), <http://ecsocman.hse.ru/data/533/679/1219/010Pihoya.pdf>.

⁶⁴⁰ Jinglin Liu, "1980'lerde ÇHC ve SSCB", 28.

⁶⁴¹ Özsoy, "Evrensel Dersler", 169; Çerkasov, "Dünya Ekonomisi", 459; Orallı, "Doğu Blok'unun Yıkılması", 353.

⁶⁴² Çerkasov'un araştırmasında verilen bilgilere göre: "SSCB 1981'de, aynı anda 69 sosyalist ve gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerine ekonomik ve teknik yardım sağlıyordu. Bu yardımda üçüncü dünya ülkelerine silah tedarikinde de bulunmuştu. 1955-1968 yılları arasında yapılan destek 4,5 milyar dolar olduğu tahmin ediliyordu. 1966-1975 yılları arasında bu rakam 9,2 milyarda ve 1978-1982 yılları arasında ise 35,4 milyara çıkmıştı. Sömürge politikasını tamamlayan son ülke Portekiz İmparatorluğu 1974'te çöktüğünde ise SSCB, Küba, Angola ve Mozambik gibi ülkelere askeri müdahalesini aktif olarak desteklemek amacıyla silahlanma konusunda yardımcı oldu. Aynı şekilde Amerika'da yer alan (Grenada, Nikaragua, El Salvador) gibi ülkelerde buna dâhildi. SSCB'den cömert askeri-teknik yardım arka arkaya Etiyopya, Somali ve Yemen'e de gönderildi. Batı karşıtı duyguların tezahürlerinin kaydedildiği Tropik Afrika eyaletlerinin hepsine destekçi oldu. Aralık 1979'da ise KPSS Merkez Komitesi Politbürosu, çöküşü hızlandırarak olan ve acı veren Afganistan'a girme kararını aldı" şeklinde belirterek SSCB'nin ekonomik kaynağının birçok kısmı Batı'ya karşı izlediği rekabet ve yarışma politikasının çok pahalıya mal olduğunu belirtmektedir. Bkz. Çerkasov, "Dünya Ekonomisi", 459. 1981 yılında ABD başkanı Ronald Reagan SSCB'ye tahlıl, teknoloji, Trans-Sibirya gaz boru hatı gibi ürünlerin satışını askıya aldı. Bkz. Çerkasov, "Dünya Ekonomisi", 462; Varvara Rudakova, "Sosyalizm'in Sonbaharı", *Tarih Dergisi*, (2019): 65; Özsoy, "Evrensel Dersler", 167.

kabul etmedi⁶⁴³. Ne yazık ki SSCB'nin uygulamış olduğu büyük sosyal projesi, 1980'lere gelindiğinde patlak vermeye başladı. Hükümet artık toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişti. Mağazalar önünde halk temel ihtiyaçlarını alabilmek için günlerce uzun kuyruklarda nöbet tutuyorlardı. Toplumda para vardı fakat o paranın karşılığında satın alabileceği hiçbir ürün bulunamıyordu. Sovyetlerin kurmuş olduğu aşırı merkezîyetçi ve sıkı politika sonrasında 1980'lerde yer alan petrol kriziyle birlikte devlet ekonomisi ağırlaşmaya başladı.

Burada belirtilmesi gerekir ki 1957 ve 1965 yılında gerçekleşen reform sonrası toplum içinde kendisini belli eden bir sınıf oluşmuştur. 1957'de yerel yönetim sovnarhozların oluşturulması daha sonra 1965 yılında işletme müdürlerine geniş yetkilerin verilmesi "*Nomenklatura*" olarak adlandırılan seçkinler grubunun oluşmasına neden oldu. Nomenklatura, Komünist Parti'ye dâhil olan ve yönetici kadroyu oluşturan kişiler olarak ifade edilmiştir. Nomenklatura⁶⁴⁴ yüksek makamları işgal eden ve Komünist Partisine üye olan kişilerdir⁶⁴⁵. Kısaca Sovyet toplumu içinde seçkinler, seçilmişler gibi belli bir sosyal ayrıcalığa sahiplerdi⁶⁴⁶. İlgili şahıslar reform sonrası hem karaborsa hem de komünist parti yöntemiyle ikili ilişki kurma şansını elde etmişlerdi. 1965 yılında işletmelerin kâra dayalı bir sistem kurması sonrası işletme müdürleri, parti mensupları ve diğer kamu memurları (*Nomenklatura*) işletme sahipleri konumuna gelmiş oldular. SSCB'de şehirlendirme programları işletme ve sanayiye bağlı oluşmasından dolayı o şehirde veya ilde yaşayan yurttaşların çoğu ilgili ilin işletmelerinde çalışan işçilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla işletme müdürlerinin hâkimiyeti işletme sınırında kalmayıp neredeyse tüm şehir veya bölgeye etki edebilecek konuma gelmişti. İşçilerin maaşı, çalışma saati, ürün alma kartları vs. gibi işlemlerin hepsi müdürden geçtiği için bu durum işçileri tamamen müdürlerine bağımlı hâle getirmiştir.

⁶⁴³ Çerkasov, "Dünya Ekonomisi", 463.

⁶⁴⁴ Sovyet Nomenklaturası, sert ve katı bir hiyerarşiye sahipti. Tüm Nomenklaturalar Stalin zamanından itibaren 14 kademeye bölünmüştü. Kişinin belirtilen hiyerarşik kademelerden adım adım yükselmesi gerekiyordu. Bu sistem tam askeri rütbe sistemine benzemekteydi. Elde edilen pozisyon ve unvanın babalarından oğullarına geçme imkânı yoktu. Dolayısıyla bu pozisyonlara sürekli yeni kişilerin gelmesine ve yenilenmesine neden olmuştu. Genelde bu pozisyona: Politbüronun onayı ile, Marksizm-Leninizm'i benimsemiş, Sovyet etiği ile kurallarına tabi olan işçi veya köylü kesiminden atanırlardı. Bkz. Olga Kriştanovskaya, "Eski Nomenklatura'nın Yeni Rus Seçkinlerine Dönüşümü", *Sosyal Bilimler ve Çağdaşlık*, 1 (1995): 59. <http://pavroz.ru/files/krashtanovstrelit.pdf>.

⁶⁴⁵ Kriştanovskaya, "Eski Nomenklatura'nın Dönüşümü", 52.

⁶⁴⁶ Kriştanovskaya, "Eski Nomenklatura'nın Dönüşümü", 59.

Bir sonraki bölümde incelenecek olan konumuzdaki Nomenklatura grubu, 1991 yılında kendi hâkimiyetlerini kaybetmemek için özelleştirme uygulamasına karşı güçlü bir baskı grubunu oluşturacaktır.

Leonid Brejnev'in ağır hastalığı ve daha sonra ölümü sonucunda 1982 yılında devlet iktidarına KGB yönetiminden Yuri Vladimiroviç Andropov geldi⁶⁴⁷. Andropov'un gelişi sırasında sanayi sektörü neredeyse tamamıyla işletme yöneticilerine geçmiştir. Bu dönem işçilerin ve yöneticilerin yolsuzluğa ve yasa dışı faaliyetlere kapıldığı bir dönemdi. Ülkenin ekonomik çöküş dönemi idi. Sovhoz ile kolхозlarda oluşan kriz, SSCB'yi ülke dışından ürün almaya mecbur bırakmıştı. Bunun için de ülkenin altın fonu satılmaya başlanmıştı. 1971 yılında 1243 ton altına sahip olan fonun rezervleri 1982'ye geldiğinde 576 tona gerilemişti⁶⁴⁸. Andropov, ekonomide oluşan sorunların tümünün yolsuzluktan kaynaklandığına inanmıştı. Bu nedenle ülkede oluşan karaborsa ve yolsuzlukla mücadele etme kampanyası başlattı. Andropov döneminde, hüküm giymiş kişilerin sayısı önemli ölçüde arttı⁶⁴⁹. 1984 yılında Andropov'un ölümünden sonra göreve gelen Konstantin Çernenko yolsuzlukla olan mücadeleyi askıya aldı⁶⁵⁰. Sistemi tamamıyla kusursuz bulan Çernenko herhangi bir yenilik yapmaya gerek duymadı. Sovyet sisteminde yetişen Çernenko, Politbüro'nun her şeyi çözebileceğine inanıyordu⁶⁵¹.

3. 1986 Yılında Gerçekleşen Ekonomi Reformu

11 Mart 1985 yılında Çernenko'nun ölümü sonrasında iktidara Mihail Gorbaçov geldi. 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Sovyet iktidarında ya ihtiyarlığından dolayı ya da sağlık sebeplerinden dolayı sürekli değişen yönetici yerine, genç ve dinamik bir yöneticinin gelmesi gerektiği savunulmuştu. Ekonomik durumun kötüye gittiğinin farkında olan komünist parti üyeleri, bir değişiklik yapılmasının, acil olarak harekete

⁶⁴⁷ Özsoy, "Evrensel Dersler", 169; Orallı, "Doğu Blok'unun Yıkılması", 353.

⁶⁴⁸ Çerkasov, "Dünya Ekonomisi", 464.

⁶⁴⁹ Askeri Mahkeme hariç 1982 verilerine göre 747.865, 1983'te 809.147 ve 1984'te 863.194 kişinin hapsedildiği belirtilmişti. Genelde bunların çoğu yasa dışı satış yapma, girişimcilikte bulunma, üretme ve hırsızlık gibi suçları oluşturmuştu. Bkz. "Tlttext", Yuri Andropov Sovyetler Birliği İçin Neler Yaptı. Yuri Vladimirovich Andropov - Biyografi, (Erişim Tarihi 21.04.2022), <https://tlttext.ru/chto-yurii-andropov-sdelal-dlya-sovetskogo-soyuza-andropov-yurii-vladimirovich.html>

⁶⁵⁰ Özsoy, "Evrensel Dersler", 169-170; Orallı, "Doğu Blok'unun Yıkılması", 353.

⁶⁵¹ Orallı, "Doğu Blok'unun Yıkılması", 353.

geçilmesi gerektiğinin farkındaydılar. İşte uzun tartışmalar neticesinde Komünist Parti üyesi olan Gorbaçov, SSCB’de iktidara gelen ilk genç yönetici oldu⁶⁵².

1985 yılında iktidara gelen Gorbaçov “*Perestroyka*”⁶⁵³ ve “*Glasnost*”⁶⁵⁴ isimli projeleri tasarladı⁶⁵⁵. Gerçekleştirilmeye çalışılan perestroyka ile siyasi alanda demokrasinin şekillenmesini, ekonominin gelişmesini, bireylerin girişimde bulunmalarını ve özgür kılınmaları ile birlikte motivasyonlarının artmasını ve toplumsal ilişkilerin yeni modern evresine giriliyormuş gibi görünmesi isteniyordu. Fakat bu beklentilerin hiçbirisi gerçekleşmemiştir. Hatta bu durum toplum içinde kaosa, kargaşaya, birçok etnik ve siyasi protestonun oluşmasına neden olmuştur. 1990 yılında eski komünist parti üyeleri görevlerinden uzaklaştırılmış, bunların yerini genç meclis üyelerinin alması kararlaştırılmıştır. Siyasi arenada yeni reformcular olarak Boris Yeltsin ve Mihail Gorbaçov’un arasında devletin yeniden yapılandırılması ve ekonomik sorunlarla ilgili çatışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır⁶⁵⁶.

a. Perestroyka

SSCB’de 1985 yılında kişi başına düşen GSMH’nin 3,396 dolar olduğu belirtilmiştir. Bu rakamın birçok Asya ve Latin Amerika ülkelerine göre geride olduğu bilinmekteydi. Bu durumun farkında olan Gorbaçov, 1985 yılında mecburen ekonomik reforma gidilmesi kararını almıştı⁶⁵⁷. Aslında Gorbaçov’un aldığı karar bir tercih değil aksine bir zorunluluktur. 1985 yılında gerçekleşecek olan reform, yurttaşların yaşam seviyesinin yükseltilmesi, ülkenin kalkınması ve bazı yeniliklerin getirilmesi için gerekli görülüp başlatıldı⁶⁵⁸. Ancak Perestroyka reformu daha öncekiler gibi iyileştirme veya geliştirmeden ziyade sistemi kökten değiştirecek ve hatta devrimci değişikliklerin

⁶⁵² Mihail Gorbaçov iktidara geldiğinde 54 yaşındaydı. Günümüzde genellikle anayasalarda cumhurbaşkanı olma yaşı 40 yaş üzeri olarak belirtmektedirler. SSCB’nde Stalin’in ölümünden sonra iktidara gelenlerin çoğu 60 yaş ve üstü idi.

⁶⁵³ Yeniden Yapılandırma, Yeniden inşa etme anlamına gelmektedir.

⁶⁵⁴ Glasnost açıklık, yönetimde şeffaflık anlamına gelmektedir.

⁶⁵⁵ Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 41.

⁶⁵⁶ Sonuçta Boris Yeltsin tarafından 1991 yılının ağustos ayında başlatılan ayaklanmadan sonra Mihail Gorbaçov istifa etmiştir. İktidara geçen Yeltsin ise meclisi dağıtmış ve 1991 yılının Aralık ayında Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya Genel Sekreterleri Minsk’te SSCB’nin dağılımına ilişkin bağımsız ülkeler anlaşmasını imzalamışlardır. Böylece bu anlaşmadan sonra SSCB’ye üye olan ülkeler tek tek bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Bkz. Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 41.

⁶⁵⁷ Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 29.

⁶⁵⁸ Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 27.

oluşmasına sebep olacaktır⁶⁵⁹. İleriki zamanlarda Gorbaçov'un kendisi bu yeniliğin bir reform değil aksine bir devrim olduğunu belirtecekti⁶⁶⁰. Gerçekleşecek olan reformun dört ana hedefi bulunmaktaydı. Birincisi, eski işletmelerin bilimsel ve teknik açıdan yeniden donatılması; ikincisi, işçiler için manevi ve maddi teşviklerin verilmesi, iş disiplini ile düzenin güçlendirilmesi; üçüncüsü, üretilen malların kalitesinin yükseltilmesi ve kontrolünün sağlanması; dördüncüsü, verimliliğin artması için ulusal ekonominin yeniden yapılandırılmasıydı⁶⁶¹. Gorbaçov reformları 1987 yılında uygulanmaya başlandı. Perestroyka'nın amacı SSCB'yi bulunmuş olduğu ekonomik krizden ve durgunluktan kurtarmaktı. Bu reform, ülke ekonomisini hızlandırmayı ve 2000 yılına kadar ikiye katlanmayı hedefliyordu⁶⁶².

Belirlenen hedefler doğrultusunda her şeyden önce Gorbaçov toplum içinde düzen ve disiplini güçlendirmeyi öngördü. Bu nedenle ilk adımı alkolizme karşı başlattığı kampanya oldu⁶⁶³. Alkole karşı başlatılan bu kampanya 28 Haziran 1985 tarihli Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilen 273 sayılı “*Sarhoşluk ve alkolizmin üstesinden gelmek, ev ortamında ispirto yapımının durdurulmasına ilişkin*” kararı ile başlatılmıştır⁶⁶⁴. Kararın 1. maddesinde tüm özerk cumhuriyetler, bölgeler ve illerin halk temsilcileri, yönetimi ve diğer yetkililerin sarhoşluk, alkolizm, alkolün ev ortamında üretimine karşı mücadeleyi yoğunlaştırmaları zorunlu kılındı. Sarhoşluk ile alkolizme yol açan tüm neden ile koşulların ortadan kaldırılması, işçilerin ve yöneticilerin faaliyetlerini yoğunlaştırmak ve disiplinlerini takip etmek gibi konular karara bağlanıyordu. Aynı

⁶⁵⁹ Ararat, L. Osipian. *Political and Economic Transition in Russia, Predatory Raiding Privatization Reforms, and Property Rights* (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019), 49.

⁶⁶⁰ Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 31. Osipian, *Economic Transition in Russia*, 52.

⁶⁶¹ Yulia Abramova ve Aleksandr Dmitriyev, “Perestroyka Döneminde Ekonomik Dönüşümler: 1985-1991”, *Moskova Devlet Teknik Üniversitesi Dergisi*, 6.1/15, (2013): 44. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskie-preobrazovaniya-perioda-perestroyki-1985-1991-gg>.

⁶⁶² Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 31; Abramova ve Dmitriyev, “Perestroyka”, 44.

⁶⁶³ Orallı, “Doğu Blok’unun Yıkılması”, 354.

⁶⁶⁴ 01 Haziran 1985-1988 sonbaharına kadar süren alkolizme karşı kampanya halk içinde Gorbaçov’un “*Kuru Yasası*” olarak adlandırılmıştı. SSCB’de alkolizm sorununa dikkat çeken ilk adam Gorbaçov değildi. 1982 yılında politbüro üyesi Yuri Andropov Brejnev’e alkolizme karşı bir önlem alınması gerekliliğine dair mektup yazmış fakat herhangi bir önlem alınmamıştı. Brejnev’in ölümünden sonra iktidara gelen Andropov kısa süren hâkimiyetinden dolayı alkole karşı karar almaya yetişememişti. Gorbaçov’un iktidara gelişi ve bu kampanyayı başlatmasında Andropov’un etkisi çok büyüktü. “1985 istatistiğine göre SSCB’de alkol bağımlısı olan kişi sayısı 48 milyondur. Bu yaklaşık altı kişiden birisinin alkolik olduğunu gösteriyordu. Her sene yaklaşık bir buçuk milyon insan aşırı alkol tüketimine bağlı hastalıklardan ölüyordu. Kaçak içki yapmak veya depolama suçu için iki yıla kadar zorunlu iş veya 500 ila 1.000 ruble para cezası öngörülmüştü”. Bkz. Igor Maslov, “Gorbaçov’un Kuru Yasası Hakkında Gerçekler ile Yanlışlar”, *Ortak İş Kurumu Sürekli Yayını*, 11 Mart 2021, (Erişim Tarihi 03.03.2022), <https://xn----9sbkac6brh7h.xn--plai/60862/>.

zamanda alkolün tesis, restoran gibi tüm açık ve kapalı alanda tüketilmesi yasaklanmıştı⁶⁶⁵. Aynı kararın 9. maddesi “Gizli” başlığını taşımaktadır. 9. maddeden sonraki maddeler sadece devlet kurumlarının alkolizme karşı almaları gereken tedbirleri düzenlemişti. Bunların içinde ilginç olanı 1986-1987 yılları için gıda hammaddelerinden elde edilen etil alkolün dağıtımı için bir planlamanın hazırlanması, hafif sanayi sektöründe üretim için kullanılmasının sınırlandırılması ve diğer teknik sıvılarla değiştirilmesinin düzenlenmiş olmasıdır⁶⁶⁶. Aynı şekilde gizli başlığın altında yer alan 12. maddede tüm kolhoz, sovhoz ve diğer çiftliklerden alınan taze meyvelerin, üzüm ve böğürtlenlerin; meyve suyu, kurutulmuş reçel haline dönüştürülmesi isteniyordu. Taze satılması halinde küçük miktarda ambalajlanmaları öngörülmüştü. Buna ek olarak tüm büyük KİT, işletme ve sanayi etrafında bulunan dükkânlarda alkol satışının yasaklanması getirilmiştir⁶⁶⁷. Gorbaçov toplum içinde düzen ve disiplini yerine getirmek için öncelikle alkolizmle mücadele etmekle işe başlamıştır. Aynı zamanda bu kararıyla karaborsanın ve bu piyasadan gelir elde edenlerin karşısında olduğunu belirterek olumlu tepkiler almıştır⁶⁶⁸.

Ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda Gorbaçov 1965 yılında başlatılmış olan Aleksey Kosigin’in reformu ile devam etmeyi uygun gördü. Bununla birlikte çökmek üzere olan ekonomiyi kurtarmak için kökten bir değişiklik gerekiyordu. Gorbaçov Çin’de gerçekleşen ekonomik reformdan etkilenmişti. 1977 yılında Çin’de Deng Şiaoping önderliğinde gerçekleşen ekonomik reformu⁶⁶⁹ 1985’e gelindiğinde güzel sonuçlar vermişti. Ancak Çin’de oluşan bu duruma SSCB’nin Komünist Parti üyeleri tedirgin bir şekilde bakmışlardır. Buna rağmen Gorbaçov aynı değişikliklerin SSCB’de uygulanması gerektiğine inanmıştı. Ekonomik çıkmazın aşılması için 19 Kasım 1986 tarihli ve 6051-XI sayılı “*Bireysel Serbest Girişim Hakkında*” karar alınmıştı. İlgili karar

⁶⁶⁵ 28 Haziran 1985 tarihli ve 273 sayılı “*Sarhoşluk ve Alkolizmin Üstesinden Gelmek, Ev Ortamında İspirto Yapımının Durdurulmasına İlişkin*” Bakanlık Kararı, 1. madde, (Erişim Tarihi 23.12.2021), <https://docs.cntd.ru/document/765725605>.

⁶⁶⁶ 28 Haziran 1985 tarihli ve 273 sayılı “*Sarhoşluk ve Alkolizmin Üstesinden Gelmek, Ev Ortamında İspirto Yapımının Durdurulmasına İlişkin*” Bakanlık Kararı, 10. madde.

⁶⁶⁷ 28 Haziran 1985 tarihli ve 273 sayılı “*Sarhoşluk ve Alkolizmin Üstesinden Gelmek, Ev Ortamında İspirto Yapımının Durdurulmasına İlişkin*” Bakanlık Kararı, 14. madde.

⁶⁶⁸ Orallı, “Doğu Blok’unun Yıkılması”, 354.

⁶⁶⁹ 1977 yılında gerçekleşen reform sadece ekonomi alanını kapsamıştır. Piyasa ekonomisi unsurlarını taşımasına rağmen Çin Hükümeti bu hareketini sosyalizmin başka bir şekli olarak açıklamışlardı. Siyasi anlamda tamamıyla sosyalizme sadık kalan Çin ekonomik alanda liberal sistemin bazı unsurlarını uygulamaya geçmiştir. Bkz. Abramova ve Dmitriyev, “Perestroyka”, 44.

vatandaşlara kooperatif kurma, bireylere iş verme, kiralama, sözleşme yapma hakkı tanıyordu. İlgili kararın 12. maddesinde serbest girişim alanında üretim hakkı sadece: mobilya, oyuncak, ev ve bahçe aletleri, giyim ve tekstil gibi alanlarla sınırlandırılmıştı⁶⁷⁰. Bireysel hizmet verme alanı da: kuaför, araç onarımı, teknik onarım, giyim ve ayakkabı onarımı gibi faaliyetlerle sınırlandırılmıştı⁶⁷¹. Sosyal ve kültürel alan başlığında düzenlenen 18. maddede ise SSCB halkının dillerini öğretme ve çevirme, müzik eğitimi, dikiş eğitimi gibi alanlarla sınırlandırıldığı düzenlenmişti. Bireysel serbest girişim hakkına 16 yaşını doldurmuş herkesin sahip olduğu belirtiliyordu⁶⁷². Görüldüğü gibi hükümetin serbest girişim alanında bu kadar sınırlı kalmasının sebebinin vatandaşların hiç serbest girişim yapma tecrübesine ve kültürüne sahip olmadığı söylenebilir.

Ekonomiyi gevşetme yönünde atılan diğer bir adım ise, 7 Nisan 1989 tarihli ve 10277-XI sayılı “SSCB’de Kira ve Kira İlişkileri Hakkında” kararın kabul edilmesi idi. İlgili karar kolхозlarda ve совхозlarda hayvancılık ve tarım faaliyeti için çiftçilere minimum 5 maksimum 50 seneliğine tarla ve arsaları kiralama hakkı veriyordu⁶⁷³. İlgili kararın 2. maddesinde kiralama işlemini özel ve kamu kuruluşlarının da gerçekleştirebileceği öngörülüyordu. Bununla birlikte 11. maddede mülk sahibinin gelir vergisine tabi olarak devlete vergi ödemekle yükümlü kılındığı düzenlenmişti. Daha önce kiralama ve girişimcilikte bulunma yetkisi bulunmayan halk bu fırsatı kullanamamıştır. Kiralama sonucunda tarlaları ekecek ve biçecek aletler devletin mülkündeydi. Alt hazırlığı bulunmayan halk bu fırsatı olumlu olarak değerlendiremedi. Abramova ile Dmitriyev’in yaptığı araştırmaya göre “arazinin sadece %2’si ve hayvan çiftliğinin ise %3’ü kiralanmıştı. O dönemde sadece 50 bin çiftlik vardı ve tarımsal üretimdeki payları ihmal edilebilir düzeyde %1 idi. Dolayısıyla bu eylem önemli bir değişikliğin oluşmasını sağlamamıştır⁶⁷⁴”.

Merkezi planlama sisteminde 1985-1987 yıllarında alınan kararlar ekonomik sistemi iyileştiremedi. Ek olarak, ABD’nin hava savunma Stinger füzelerine karşılık Suudi Arabistan petrol üretimini 3 katına çıkardı. Bu durum petrol fiyatının yarı yarıya

⁶⁷⁰ 19 Kasım 1986 tarihli ve 6051-XI “Bireysel Serbest Girişim Hakkında” Karar, 12. madde, (Erişim Tarihi 10.01.2022), <https://docs.cntd.ru/document/9024308>.

⁶⁷¹ 19 Kasım 1986 tarihli ve 6051-XI sayılı “Bireysel Serbest Girişim Hakkında” Karar, 15. madde.

⁶⁷² 19 Kasım 1986 tarihli ve 6051-XI sayılı “Bireysel Serbest Girişim Hakkında” Karar, 3. madde.

⁶⁷³ 7 Nisan 1989 tarihli 10277-XI sayılı “SSCB’de Kira ve Kira İlişkileri Hakkında” Karar, 10. madde, (Erişim Tarihi 13.01.2022), <https://docs.cntd.ru/document/9024383>.

⁶⁷⁴ Abramova ve Dmitriyev, “Perestroyka”, 45.

düşmesine neden oldu. Böylece ülke gelirinin çoğunu petrolden sağlayan SSCB, yıllık 13 milyar dolar gelir kaybına uğradı⁶⁷⁵. 26 Nisan 1986 tarihinde Çernobil nükleer santralinde meydana gelen kaza, SSCB için hem uluslararası düzeyde hem de ekonomik düzeyde bir darbe oldu. Belirtilmesi gerekir ki burada SSCB'nin Afganistan Savaşı'na desteği devam etmiştir. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar sonucunda 8 Ağustos 1990 tarihli ve 790 sayılı *“Küçük İşletmelerin Yaratılması ve Geliştirilmesi Hakkında Karar”* kabul edildi. Bu Karara göre artık belli bir işletmede çalışan kolektif küçük işletmeyi kiralama ve işletme hakkına sahip oluyordu. Karar küçük işletmelerin devlet tarafından desteklenmesini ve teşvik edilmesini öngörmüştü. Ancak bu fırsattan sadece işletme ve KİT yönetimlerinin yararlanabildiği görülmüştür. Nomenklatura kendi yatırım aracına sahip olmayan KİT yönetimini kendi çıkarı doğrultusunda devlete ait işletme tekniklerini, hammadde ve malzemelerini kullanarak küçük işletmeler oluşturdukları ortaya çıktı. Fakat bu kararı, sosyalist sistemde yetiştirilmiş toplumun diğer bir kısmı dikkate almamıştır. Dolayısıyla fırsattan yararlanmayıp, eski sistemin oluşturmuş olduğu düzende ilerlemeye devam edilmiştir⁶⁷⁶. Ekonomiyi güçlendirmek için ülke dış yatırımcılara açılması gerekliydi fakat Politbüro üyeleri bu fikre tamamıyla karşı oldular. Piyasa ekonomisinin unsurlarını benimseyerek ilerleyebilmesi için toplumu tamamıyla sosyalist mantıktan uzaklaştırmaları gerekmektedir. Ön hazırlığın oluşturulması ve özel girişimciliğin desteklenmesi gerekliydi. Fakat tüm bu gerekliliklerin aksine SSCB yönetimi engel oluşturdurdu⁶⁷⁷.

1989 yılında Gorbaçov'un ekonomi sektöründe gevşek ve yumuşamış bir politika izlemesi sonucunda sanayi sektörü ve çiftliklerde kömür, temel ihtiyaç ve gıda ürünlerinin üretilmesi azaldı. Ülkede enflasyonu ve ürün kıtlığını arttırmaya başladı. II. Dünya Savaşı sonrası ilk kez ürünlerin satışında yine kart (*talon*) dağıtma sistemine geçildi⁶⁷⁸. Planlama yerine kâr amaçlı üretim yapma ve bütçe açıklarını merkez bütçesiyle kapatma yerine kendi bütçelerini oluşturmalarının istenmesi başarısızlıkla sonuçlandı⁶⁷⁹.

⁶⁷⁵ Abramova ve Dmitriyev, “Perestroyka”, 44.

⁶⁷⁶ Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 34.

⁶⁷⁷ Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 38.

⁶⁷⁸ Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 35.

⁶⁷⁹ Jinglin Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 117.

b. Glasnost

Gorbaçov 1986 yılında ekonominin yeniden yapılandırılmasında verimli ve olumlu sonuca ulaşabilmek için toplum yapısında da değişikliklerin yapılmasının gerekli olduğunu düşünmekteydi. Bu amaçla Gorbaçov, 1986 yılında Komünist Parti'nin XXVII. Kongresinde sistemi şeffaf ve güvenilir bir hale getirmeyi amaçladığını dile getirmişti⁶⁸⁰. Bu doğrultuda demokratik bir devletin benimsemiş olduğu hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı “*Glasnost*” programı onaylanmıştı⁶⁸¹. Bu programın onaylanması sonucunda ülkenin önde gelen hukukçuları Batı ülkelerinin mevzuatını inceleyerek iç mevzuata entegre edeceklerini dile getirmişti⁶⁸². Bu durumun, SSCB'nin artık sosyalist düzenden koparak liberal düzene geçmenin ilk hukuki boyutu olduğu söylenebilir⁶⁸³.

Glasnost programının sonucunda 1989 yılının başlarında toplum içinde çok partili sistem, piyasa ekonomisi, özel mülkiyet hakkı gibi hakların sağlanmasına ilişkin talepler çoğalmıştı. Bu kapsamda 1978 Anayasası'nda yer alan 6. maddenin kaldırılması gerektiği konusu gündeme gelmişti⁶⁸⁴. Böylece Anayasa'nın 6. maddesinin kaldırılmasına dair 25 Mayıs 1989 tarihinde çalışmalarına başlayan yasama organının bu konudaki görüşleri ikiye ayrılmıştı. Bir grup, Gorbaçov önderliğinde yapılan perestroyka ve glasnost

⁶⁸⁰ Yuri Baturin *Glasnost Girişimi: Yasa Tarihinde Başarısızlık*, içinde *Yasal Düzenleme Konusu Olarak Glasnost*, editör Marina Fedotova, IX. Cilt, (Moskova: Devlet Üniversitesi Yüksek Ekonomi Okulu, 2009), 5 https://www.hse.ru/data/2021/02/28/1395782222/9.tis-2009_2.pdf.

⁶⁸¹ Remzi Bulut, “SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Geçiş”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2014): 12. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/231924>.

⁶⁸² Baturin *Glasnost Girişimi: Yasa Tarihinde Başarısızlık*, 10.

⁶⁸³ Bu değişikliklere kapılan KİT ve fabrika çalışanları işletmedeki eksiklikleri, ürün için oluşan sıraları ve yolsuzluğu dile getirmeye başladılar. 70 yıldan fazla süren baskıcı ve totaliter rejim her bireyin özüne sinmiş durumdaydı. Ekonomi alanında halka sunulan bazı hakların tereddütsüz kullanılması için halka özgürlük, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, ibadet ve inanç özgürlüğü gibi hakların verilmesi gerekliliğinin reformcular farkındaydı. “*Yeni Düşünce*” sloganları eşliğinde demokratikleşmeye adım atılmıştı. Ancak bu sloganlarla konuşma yapan Gorbaçov kapitalist sisteme geçişi değil aksine sosyalizmi iyileştirme yolunda olduğunu belirtmişti. Sovyetler Birliğinde basın sosyalist toplumun oluşmasında, siyasallaşmasında ve ekonomik hedeflerine ulaşmasında aktif bir şekilde görev alan bir araçtır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nde Batılı anlamda bir basın özgürlüğünün varlığından söz edilemez. Bkz.Bkz. Ömer Gedik, *Türk Yargı Kararları Çerçevesinde Türkiye'de Kitle İletişim Özgürlüğü* (Ankara: Seçkin, 2008), 48; Jinglin Liu, “1980'lerde ÇHC ve SSCB”, 35. Baturin *Glasnost Girişimi: Yasa Tarihinde Başarısızlık*, 13.

⁶⁸⁴ 1978 Anayasasının 6. maddesi: “*Sovyet toplumunun liderlik ve rehberlik etme gücü ve siyasal sistemin çekirdeği, tüm devlet ve kamu örgütleri Sovyetler Birliği Komünist Partisinde vücut bulur. Sovyetler Birliği Komünist Partisi halk için vardır ve halka hizmet eder. Marksizm-Leninizm ile donanmış olan Komünist Partisi, toplumun gelişmesinin genel doğrultusunu ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin iç ve dış politikasının yönünü, Sovyet halklarının büyük ve yapıcı çalışmasında komünizmin zaferi için verilen mücadeleye sistemli ve kurumsal olarak doğrulanmış bir planlama katarak belirler. Tüm parti teşkilatları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası çerçevesinde faaliyet gösterir*”. Bkz. Yaman, *Sovyet Sosyalizminin Anayasaları*, 125.

programlarıyla ülkenin piyasa ekonomisine yavaş yavaş geçmesinden yanayken, diğer grup ülkenin radikal bir biçimde sosyalist sistemden çıkması gerektiği üzerinde durmuşlardı⁶⁸⁵. Radikal biçimde sosyalist sistemden çıkmak isteyen grubun önderliğinde Boris Yeltsin vardı.

Radikal biçimde liberal ekonomi düzenine geçilmesi gerekliliğine dair halkın ve diğer baskı gruplarının talebi sonucunda 14 Mart 1990 tarihli ve 1360 – I sayılı “SSCB Cumhurbaşkanı Görevinin Oluşturulması ve SSCB Anayasasında Değişiklikler ile Eklemeler Hakkında Kanun”u kabul edilmişti. Kanunun 1. Maddesine göre ülke ilk defa çok partili sisteme izin vermişti. Bununla birlikte artık cumhurbaşkanının halk tarafından seçileceği hükmü yer almıştı⁶⁸⁶. Bu düzenlemelerden sonra yapılan ilk seçim sonrası Yeltsin kazanmış ve cumhurbaşkanlığı görevine gelmişti. Böylece 12 Haziran 1991 tarihinde Boris Yeltsin cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştı⁶⁸⁷. 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya ve Ukrayna Cumhurbaşkanları Boris Yeltsin ve Leonid Kravchuk ile Belarus Yüksek Konseyi Başkanı Stanislav Shushkevich, Belovezhskaya Pushcha’daki hükümet konutunda SSCB’nin varlığının sona erdiğini ve Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kurulduğunu ilan etti, böylece SSCB sona ermişti.

C. Değerlendirme

Teoride “komünizm” aşamasına geçilmesiyle birlikte, merkezi yönetimin ve bürokrasinin önemli gücünü kaybedeceğine inanılmıştı. Komünizme geçişle birlikte devlet ortadan kalkacak ve sistemin artık dağıtımı güvence altına alacak herhangi bir kurumun olmasına gerek olmayacaktı⁶⁸⁸. Bu yüzden var olan güçleriyle bürokrasi, baskıcı ve yıldırıcı politikalarına kolaylıkla başvurmuştur. Bu politikanın en güçlü şekilde Stalin döneminde uygulandı. Troçki, devletin totaliterliğinin arkasında bürokratik ayrıcalıkları koruma ve destekleme dürtüsünün olduğunu düşünmektedir. Bürokrasi nedeniyle

⁶⁸⁵ Mari Kuraishi Horne, “Political Origins of Corporatist Order: The Politics of Enterprise Reform” içinde *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, ed. Michael McFaul ve Tova Perlumutter, (New York: Routledge, 2019): 157.

⁶⁸⁶ 14 Mart 1990 ve 1360-I sayılı “SSCB Cumhurbaşkanı Görevinin Oluşturulması ve SSCB Anayasasında Değişiklikler ile Eklemeler Hakkında Kanun”, 2. madde. (Erişim Tarihi 05.01.2022), <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/zakony/185465/>; 14 Mart 1990 1360-I sayılı “SSCB Cumhurbaşkanı Görevinin Oluşturulması ve SSCB Anayasasında Değişiklikler ile Eklemeler Hakkında Kanun”, 1. madde. Gorbacov’un 1990 yılında yasama organı tarafından doğrudan seçilmesi bir istisnaydı. Yapılan değişiklikler cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngörmüştü.

⁶⁸⁷ Liu, “1980’lerde ÇHC ve SSCB”, 65.

⁶⁸⁸ Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 95; Akad, Dinçkol ve Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 185.

toplumsal tepkiler ve protestolar sınıf mücadelesi olarak görülmemiştir. Bunlar, kitleleri yok etme pahasına Stalin tarafından engellenmişti⁶⁸⁹.

1920'lerin sonlarında Sovyetler Birliği'ndeki durumun tersine döndüğü açıkça görülmüyordu. Bürokrasinin egemenliği, işçilerin dağılımında söz sahibi olmalarını engellemiştir. Bundan sonra merkezi hükümet çok güçlü bir kast sistemine sarılmıştır. Sovyet 1930'ları, eşitsizliğin ve sosyal adaletsizliğin arttığı yıllar olmuştur. Sovyetler Birliği'nin özellikle 1920'lerde ve 1930'larda korkunç derecede yoksul ve geri kalmış görünümü dikkate değerdir.

Sovyetler Birliği'nde üretim faktörlerinin kullanımı ve dağılımı ile merkezi hükümetin tutumu arasındaki ilişki, sosyalizmin işleyişi nedeniyle ortaya çıkan sorunları ortaya koymaktadır. Sovyet ekonomik yapısı planlı üretim ve dağıtım süreçlerini içermektedir. Bu süreçteki ücretler, faiz ve fiyatlandırma sistemleri gibi faktörlerin planlama düzenlemelerindeki teknik desteğinin niteliğini aşamadığı gözlemlenmiştir. Sosyalist sistemde, dağıtım ilkesi emek arzına uygulanır. Sistem, işçilerin ücretli, yönetici ve teknik personelin maaşlı çalışması prensibine dayanır. Performansa dayalı ve herkesin taahhüdünü ilgilendiren ücret ödeme esasları geçerlidir⁶⁹⁰. Bu nedenle çalışan geliri, ikramiye, fazla mesai ve benzeri uygulamalarla nitelik ve iş performansı dikkate alınarak belirlenmektedir. Ücretler ise sektör ve bölge sıralaması dikkate alınarak hesaplanmıştır⁶⁹¹.

SSCB'nin kuruluşundan çöküşüne kadar ki anayasalarında ise özel mülkiyete dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. SSCB'nin kullanmış olduğu “*şahsi*” veya “*kişisel*” mülkiyet kavramı adı altında; konut, kolhoz ve sovhozlarda müstakil veya diğer ismiyle bahçeli eve ve onu kapsayan bahçe, kişisel mülkiyet konumundaydı. Ancak ilgili konutların bulunduğu arsa devlet tarafından sınırsız ve ücretsiz kullanmaları için tahsis edilmişti⁶⁹². Bunun dışında vatandaşların ticari kapsamda gelir amaçlı kullanmamaları şartıyla bahçe aletlerine, araç ve hayvanları beslemelerine izin verilmişti. Dolayısıyla

⁶⁸⁹ Abdurrahman, “Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20 (2013): 108.

⁶⁹⁰ Özgüven, *İktisadi Düşünceler*, 150.

⁶⁹¹ Korkut Boratav, *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, (Ankara: Savaş Yayınları, 1982), 150-153.

⁶⁹² Etgü, *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı*, 101.

toplum, sadece refah yaşam standartlarını sağlayan konut, eşya, araç, bahçe ve para gibi eşyalar üzerinde kişisel mülkiyet haklarına sahipti.

Fakat bu varlıkların miktarının ne ölçüde olacağı açık olarak belirtilmemişti. Bu nedenle Sovyet döneminde yaşayanlar gelirlerini veya varlıklarını yanlış anlamamak için gizlemek zorundaydılar. Yurttaşların varlığını kendi çıkarları veya ticari amaçlı kullandıklarını kontrol etmek amaçlı “*Sosyalist Mülkiyet Hırsızlığıyla Mücadele Dairesi*” mevcuttu. İlgili daire İçişleri Bakanlığı altında görev yapmaktaydı. Yani suistimallere karşı çıkan ve sosyalist mülkiyetinin çalınmasına karşı mücadele eden bir kurumdur. İlgili kurum önce 1937-1946 yılları arasında Halk İçişleri Komiserliği (*NKVD-Narodnyy Komissariyat Vnutrennih Del*) bünyesindeydi. Daha sonra 1946-1991 yılları arasında İçişleri Bakanlığı (*MVD-Ministerstvo Vnutrennih Del*) içinde görev yapmaktaydı. 1953 yılına kadar ekonomik düzeyde yapılan tüm özel teşebbüs ve mülkiyet edinme ölüm cezasına tabi idi. 1953’te devlet iktidarına gelen Nikita Kruşçev’in yönettiği yıllar, halk tarafından sembolik de olsa liberalleşme veya buzların çözöldüğü yıllar olarak nitelendirildi. Brenjnev ile Kruşçev’in yönetime gelmesiyle geçici süreliğine ekonomik ve mülkiyet üzerinde yapılan tüm spekülasyonlara ölüm cezası durdurulmuştu. Halk da bu fırsatı kendi lehine çevirerek gölge ekonomisini yaratmıştı. Bu da yolsuzluğa ve karaborsanın gelişmesine neden oldu. Ta ki 5 Mart 1962 tarihinde alınan mahkeme kararına kadar⁶⁹³.

⁶⁹³ Ölüm cezasının kaldırılması sonrası karaborsa ve gizli girişimcilik çoğalır. 1962 yılında gerçekleşen olayda bu tür eylemlere ölüm cezasının verilmesi toplum içinde şok yaratır. Ancak sosyalist yönetim sistemine alışık olan Politbüro üyeleri halkı korkutmak amacıyla bu kararı alır. Karara ilişkin dava şu şekildedir: (Bu dava ve buna benzeyenler daha sonra halk dilinde “*triko davası*” veya “*Yahudi davası*” olarak adlandırılacaktır). Mahkemenin kararı son derece ağır olmuştur. Hüküm sonrası tutuklanan yirmi bir kişiden on dört kişi ölüme mahkûm edildi. Olayda Kırgızistan Bışkek (Sovyet dönemi ismi Frunze) de gerçekleşti. 1950’lerin ortalarında, Kırgızistan SSC’nin başkenti Frunze’de bulunan Alamedin örgü ve dokuma fabrikasında, 35 yaşındaki Siegfried Gasenfranz usta yardımcısı olarak çalıştı. Gasenfranz’ın ebeveynleriyle birlikte Romanya’dan Kırgızistan’a II. Dünya Savaşı sırasında tahliye edilen Yahudi ailesi idi. Örgü fabrikasında çalışan Hasenfranz, Kruşçev ekonomisinin tarım anlamındaki tüm ilerlemelerine rağmen, bir Sovyet insanının temel ihtiyaçlarından birini – çağdaş ve düzgün giyinmenin- asla tatmin edilmediğini biliyordu. Kendisi gibi Yahudi kökenli ve tahliye edilen Isaac Singer ile çalıştıkları fabrikada tanışır ve bu alanda gizli iş planı kurarlar. Arkadaşları ile ailelerinin yardımıyla Çekoslovakya’dan Kırgızistan’a 10 tane dikme makinesi ve hammaddeleri getirtirirler. Bu işin içine fabrika müdürü Matvey Goldman’ı da dâhil ederler. Goldman’ın yardımıyla fabrikanın sınırında bulunan otobüs garajına tezgâhları ve makineleri yerleştirirler. Bu şekilde kurulan küçük çalışma alanında her gün mesai saati sonrası çalışırlar. Talebin çoğalmasıyla fabrikadan güvendikleri diğer meslek arkadaşlarını bu işe dâhil ederler. Kurmuş oldukları iş yerinde Sovyet insanın ihtiyaç duyduğu kazak, etek ve elbise gibi ürünleri üretmişler ve iyi

Stalin'in ölümü nedeniyle, Sovyet toplumsal gelişimi istikrarlı bir şekilde ilerlememiştir. Bürokrasi, totaliter iktidarın temel gücünü kaybederken, toplumsal eşitlik talep eden kitleler karşısında önemli tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bunun dışında ülke KİT'lerinin mali kaynağının sağlanamamasından kaynaklı olarak ülke çapında verimlilik düşmüş ve yetersizliğin oluşmasına sebep olmuştur⁶⁹⁴. Bu nedenle 1957, 1965 ekonomik reformlarına gidilmiştir. Fakat bu uygulamalar piyasa ekonomisinde yer alan özelleştirme, özel mülkiyet ve ticaret gibi unsurları getirmemişti. Sadece KİT ve işletme yönetimlerine, devlet kontrolü altında fiyat belirleme, ürün miktarı ile kalite üzerinde değişikliklerine dair karar alma gibi bazı yetkiler tanınmıştır.

Böylece planlı ve merkeziyetçi ekonomi sistemine dayalı olan SSCB, 1985 yılından itibaren piyasa ekonomisinin bazı unsurlarını entegre etmeye çalışmıştır. Planlı ekonomi sistemine piyasa ekonomisinin bazı özelliklerinin dâhil edilmesi, durgunluk yaşayan ekonominin daha da kötüleşmesine neden olmuştur⁶⁹⁵. Fakat bu yenilikler mevcut sistemin piyasa ekonomisine geçmesi veya kayması anlamına gelmiyordu. Bu nedenle Perestroyka adı verilen sistem inşa edilmiştir. 1988 yılından itibaren toplumun sosyalist temelinin çöküşünün eşiğinde olduğu görülmektedir. Bu süreçten sonra ekonominin ve kültürün önemli boyutlarına ulaşan yolsuzluklar meydana gelmiştir.

Belirtilen tüm bu sorunların sonucunda SSCB'nin makroekonomik durumu bozulmuş, bütçe eksikliği, gelir ve giderlerin takip edilememesi, kontrolsüzlük, yüksek enflasyonun oluşması gibi sorunlara da neden olmuştur.

kazanç elde etmeye başlarlar. 2,5 yıl sonra gizli iş alanı ilk milyonunu kazanmış olur. Mali işlerini fabrikanın muhasebe işlerini yürüten Abromoviç'e devrederler. Belli bir zaman dilimi sonrası Sovyet yönetimine Kırgızistan'da çok zengin dikme örgütü ile ilgili bilgiler gider. Tüm kuralları çiğneyen girişimcilere en ağır cezayı vermek için Sosyalist Mülkiyet Hırsızlığıyla Mücadele Dairesinin uzmanlaşmış ekibini gönderirler. Böylece gece yarısı evlerini basan polis herhangi bir açıklama yapmadan fabrikadan çalışan işçilerin hepsini götürürler. Mahkeme sonrası Gasenfranz, Singer, Abramoviç ve Goldman dâhil on dört kişi vurularak isimsiz mezarlara gömülür. Bunlarla birlikte ölüm cezasına çarptırılmış olan diğer yedi kişi II. Dünya Savaşı gazileri olmasından dolayı idam edilmek yerine 15 yıllığına sürgüne gönderilirler. Kalanları ise 5 ila 15 yıla tutuklanırlar. Ölüm cezasının durdurulmasına rağmen yargıçlar ekonomik suçlardan kaynaklı diğerlerine ders olması için son derece ağır cezayı uygun görürler. Ve bu tarz örnekler Sovyet döneminin her alanında mevcuttu. İnsanlar sahip oldukları mücevher, giysi ve diğer teknik aletleri gizlemek ve saklamak zorundaydılar. Çünkü başkalarından farklı olmak veya başkalarının sahip olmadığı bir ürünü veya eşyayı sahiplenmek toplum içinde bir ayrıcalık yaratmasının yanı sıra hayati tehlike de yaratmaktaydı. Bkz. Anna Kommisarova, "Ne Kadar Çok Çalarsan, O Kadar Takıntılı Olursun. SSCB'de Milyoner Oldular ve Metreslerini Şampanyayla Yıkadılar. Kruşçev Onların Vurulmalarını Emretti", *Lenta Ru*, 09 Şubat 2019, (Erişim Tarihi 15.01.2022), <https://lenta.ru/articles/2019/02/09/delo/>.

⁶⁹⁴ Tandırcıoğlu, "Özelleştirme", 203.

⁶⁹⁵ İpek, "Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri", 106-107.

Sosyalizmin arındırılması ve yenilenmesi gerektiğini önce Brejnev daha sonra ise yönetime gelen V. Andropov dile getirmiştir⁶⁹⁶. Ama perestroyka projesini uygulamaya çalışan ilk kişi Gorbaçov idi. Böylece 1985 yılında gerçekleştirilmeye çalışılan perestroyka, siyasi alanda demokrasinin şekillenmesini, ekonominin yükselmesini, bireylerin girişimde bulunmalarını ve özgür kılınmalarını, toplumsal ilişkilerin yeni modern evresine girmiş gibi görünmesini sağlıyordu. Fakat bu beklentilerin hiçbirisi gerçekleşmemiştir. Hatta bu durum toplum içinde kaosa ve kargaşaya neden olmuş ve birçok etnik ve siyasi protestonun oluşmasına neden olmuştur⁶⁹⁷.

1990 yılında eski komünist parti üyeleri görevlerinden uzaklaştırılmış, bunların yerine genç meclis üyelerinin göreve alınması kararlaştırılmıştır. Bunun sonucunda üye ülkelerin genel sekreterleri de değişmiştir. Siyasi arenada yeni reformcu olarak bilinen Yeltsin ve Gorbaçov arasında devletin yeniden yapılandırılmasıyla ve ekonomik sorunlarla ilgili çatışmalar SSCB çöküşünü hızlandırmıştır⁶⁹⁸. Yeltsin tarafından 1991 yılının Ağustos ayında başlatılan ayaklanmadan sonra Gorbaçov sağlık sorunu nedenlerini gerekçe göstererek izin almıştı. Bazı araştırmacılar, Gorbaçov'un bu davranışını darbeden kaçmak olarak nitelendirmişlerdir⁶⁹⁹.

Tüm bu eksiklikler ve olumsuzluklarla başa çıkmak için SSCB, bir taraftan siyasi istikrarı sağlamaya bir yandan da özelleştirme gibi ekonomideki değişikliklere adım atmaya başlamıştır. SSCB girmiş olduğu çıkmazdan onu kısa bir sürede kurtaracak olan

⁶⁹⁶ Gali vd., *Sovyetler Birliği Nasıl Yıkıldı*, 52.

⁶⁹⁷ Bütün bu yapılan değişiklikler ve alınan kararlar Batı Bloku tarafından SSCB'nin soğuk savaşta kaybettiğinin ve yenilgiye uğradığının işareti olmuştur. Bir diğer sebep ise KİT'ler ve diğer işletmeler, üretmiş oldukları ürünlerin fiyatlandırılması, ürün miktarı ve dağıtımı gibi işlemlerde merkezi idareye karşı bağımlı kalması idi. Bunun dışında ürünler sadece COMECON sınırları içine odaklanmış dolayısıyla uluslararası piyasaya kapalı, rekabet dışı kalmıştı. COMECON (The Council for Mutual Economic Assistance) diğer adıyla (Совет Экономической Взаимопомощи – СЭВ, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi) ABD'nin Avrupa'ya sağlamış olduğu ekonomik paketi Marshall Planı'na karşı, Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov tarafından hazırlanmış ve SSCB'de 1949-1991 yılları arasında uygulanmış ekonomik iş birliği ve sanayileşme programıdır. Adı geçen program 05 Ocak 1949 tarihinde gerçekleşen Ekonomik Toplantı sonucunda SSCB, Bulgaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya ve Macaristan temsilcilerinin COMECON'unun kurulması gerektiğine dair ortak karar alınmıştır. Adı geçen kuruluşa dair ülkeler arası sözleşme 18 Ocak 1949 tarihinde imzalandı. COMECON'un merkezi Moskova'da idi. Ana kararlar, üye ülkelerin başkentlerinde Rus alfabesindeki harf sırasına göre dönüşümlü olarak düzenlenen yıllık toplantılarda alınıyordu. Ülke temsilciliğini ilgili ülkelerin hükümet başkanları üstleniyorlardı. 1950 yılında bu kuruluşa Doğu Almanya dâhil olmuştu ardından Moğolistan, Vietnam ve Küba gibi ülkeler katılmışlardı. SSCB'nin dağılmasının ardından 28 Haziran 1991 feshedilmiştir. Bkz. Eduard Şeynis, "Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi", *Büyük Rus Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi 02.02.2021), https://bigenc.ru/domestic_history/text/3589191.

⁶⁹⁸ Vert, *1900-1991 Sovyet Cumhuriyetinin Tarihi*, 318.

⁶⁹⁹ Vert, *1900-1991 Sovyet Cumhuriyetinin Tarihi*, 323.

bir aracın arayışı içerisindeydi. Batı Blok'unun ekonomik alandaki başarıları ile istikrarı SSCB'nin de kapitalist sisteme ve piyasa ekonomisine yönelmesi ile sonuçlanmıştır⁷⁰⁰.

⁷⁰⁰ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 204.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. RUSYA FEDERASYONU'NDA ÖZELLEŞTİRME

A. 1991 Rusya Federasyonu'nda Özelleştirme Öncesi Toplumsal Aktörler

1. Genel Olarak

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu hem siyasi hem de ekonomik alanda köklü değişim yapmak zorunda kaldı. SSCB'nin benimsemiş olduğu sosyalist düzende, fiyatların kamu tarafından belirlenmesi, özel teşebbüse izin verilmemesi, özel mülkiyetin yasaklanması gibi birçok uygulamaların ülke ekonomisinde durgunluğa neden oldu. Aynı gerekçeler paranın değersizleşmesine de önemli ölçüde yol açtı. Katı totaliter yönetim sistemi altında çalışan işletme ve KİT yönetimleri ekonomik sorunlara çözüm bulma yerine onların üstünü örtme çabasındaydı. Devasa ülkenin sahip olduğu KİT'ler ile diğer kamu kurumlarının sunmuş olduğu raporların doğruluğunu tespit etmek imkânsızdı. Bu şartlar altında işleyen ekonomi sonunda çöktü. 1990'ların sonunda Rusya Federasyonu diğer eski SSCB'ye dâhil olan ülkelerle birlikte ülke ekonomisini toparlayabilmek için serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmayı benimsedi. Bu dönüşüm aslında gönüllü bir eylemden ziyade dönemin şartlarının dayattığı bir durumdu⁷⁰¹. Rusya Federasyonu'nun ilk Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, ülkenin demokratik bir rejime sahip olması ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yapması gerektiğine dair görüşlerini dile getirmişti⁷⁰². Bu düşünce doğrultusunda Yeltsin, 28 Ekim 1991 tarihinde hükümet devlet Duma'sına hazırladığı reform paketini sundu⁷⁰³. Reform paketi üç ana hedefi içeriyordu. Birincisi finansal liberalizasyon, ikincisi stabilizasyon ve üçüncüsü özelleştirmeydi⁷⁰⁴. Ekonomik bunalım içinde bulunan Rusya Federasyonu için özelleştirme yöntemine geçiş yapılması zorunlu bir durum olarak nitelendirilebilir. Daha doğrusu zorunlu liberalleşme

⁷⁰¹ Tandırcıoğlu, "Özelleştirme", 202.

⁷⁰² Erdem Bekaroğlu, "8. Hafta Tarihsel Gelişim III", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Coğrafya Fakültesi, Açık Öğretim Dersleri*, 2.

⁷⁰³ Rusya Federasyonu Devlet Duması. Rusya Federasyonu Federal Meclisi'nin alt kamarasıdır.

⁷⁰⁴ Bekaroğlu, "8. Hafta Tarihsel Gelişim III", 2.

ve piyasa ekonomisine geçiş yapılmasının gerekliliği 1991, yılında iktidara gelen Yeltsin ve Başbakanlık görevini üstlenen Yegor Gaydar tarafından vaat edildi⁷⁰⁵.

SSCB'nin dağılmasından sonra piyasa ekonomisine geçiş kararı alan hükümetin tüm geçiş ekonomilerinde olduğu gibi toplumun özelleştirmeye karşı tepkisiyle karşı karşıya kaldı. Daha önce sosyalizm ideolojisi bünyesi altında yaşamış olan toplumun özel mülk edinme, özel işletme ve teşebbüste bulunma gibi ne hakları ne de tecrübeleri vardı. Dolayısıyla yeni sistemin getireceği yenilikler kapsamında kamu mülkünün paylaşımında hak iddia etmemeleri veya aksine ona tepkisiz kalmaları ihtimali söz konusuydu. Toplum içinde kamu mülkiyetinde bulunan mallardan kimin pay alacağı ve onların yeni sahiplerinin kim olacağı gibi tartışmalar gündemdeydi. Toplum içinde bu konudan dolayı gerginliğin ve bir karmaşanın oluşacağını hükümet göz önünde bulunduruyordu.

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi SSCB kolektif mülkiyet anlayışını benimsemiş ve her anayasa değişikliğinde bu ilke göz önünde bulundurulmuştur. 1918'de başlayan bu anlayış 1990 yılına kadar devam etmiştir. Uygulamada bu kuralları yerine getirmeyen vatandaşların olmasına karşı en azından anayasal düzeyde hükümet tarafından bu mantığın SSCB'nin yıkılışına kadar devam ettiği açıktır.

Eski sosyalist ülkeler gibi Rusya Federasyonu da devlet mülkünün özelleştirilmesiyle en büyük payı elde etmek için piyasa ekonomisine geçiş yapmaya ilişkin karar aldı. Devletin hem ekonomik hem de siyasi yapısının belirleyicisi olarak nitelendirilen bu sistem artık devasa gücünün azaltılmasını kabul ederek “devletsizleştirme” politikasına doğru yönelmesi anlamına gelmektedir. Bu duruma Rus toplumu tepkisiz kalmıştır. Ancak eski Politbüro ve genel anlamıyla devlet iktidarında bulunanlar büyük bir tartışmaya hatta kamu malını bölüşme evresine geçmişlerdir.

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinin daha önce sadece teorik düzeyde ele alınmasından dolayı dünya çapında 1991 yılına kadar sosyalist yapıdan kapitalizme geçiş yapan bir ülke örneği yoktu. Rus hükümeti, devlet kuruluşlarının tasfiye edilmesi veya özelleştirilmesi seçenekleri arasında kalmıştı. Daha önce tüm bu ihtimalleri reddeden SSCB, yaşanmamış ve hatta öngörülmemiş olan bu kapsamlı sosyal dönüşümü

⁷⁰⁵ Alexander Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization: Governmental Policy and First Results” içinde *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, ed. Michael McFaul ve Tova Perlumutter, (New York: Routledge, 2019), 18.

hangi yöntemi kullanarak gerçekleştireceğini bilememiştir⁷⁰⁶. Kamu malının özelleştirilmesinin aşamalı ve sistematik bir biçimde yapılması gerekmektedir. Bu durumun aksine çaresiz ve zor durumda kalan Rus reformcular, ülkeyi piyasa ekonomisine kısa zamanda götürecek olan tüm araçların geçerli olduğunu varsayarak, kendilerine en uygun olan yöntemi deneme-yanılma yoluyla tespit etmek zorunda kaldılar. Bu yöntem literatürde “*yaparak öğrenmek*” (*learning by doing*) kavramı ile karşılanmaktadır.

Rusya Federasyonu’nda gerçekleşen özelleştirme politikasının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için SSCB dağılımı sonrası oluşan sınıfsal tabakalaşma, mafya, mali ve siyasi sorunların yer aldığı konuların bilinmesi gerekmektedir. SSCB’nin dağılması sonrası toplumda Nomenklatura ve işletme yöneticileri özelleştirme politikası sırasında çok etkili konumdaydılar. Sosyoloji ana bilim dalı konusu olmasına rağmen kısa bir şekilde burada sınıfsal tabakalaşma, organize suç yapılanmaları ve işsizlik gibi konulara değinilecektir. Bu konular daha sonraki başlıklarda belirtilecek olan olayların mantığının daha iyi anlaşılabilmesine ayrıca özelleştirmenin hangi şartlar altında gerçekleştiğini ve neden başarısız olduğunu ortaya çıkaracaktır.

a. Nomenklatura ve Toplum Tabakalaşması

SSCB’nin asıl kuruluş amacı eşitlik ilkesine dayanıyordu. SSCB’nin çöküşü sonrasında eşitlik ilkesi adı altında Sovyet döneminde kurulan toplum düzenin, gerçekte toplumun eşitsizliğine yol açtığı anlaşılmıştır. Toplumsal sınıfların mevcut olduğu bu sistem, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde etken bir rol oynayacaktır. Daha doğrusu yeni Rusya’nın ekonomisini belirleyecek olanlar, oligarklar veya oligark olmaya çalışan mafya veya Nomenklatura olarak bilineceklerdir⁷⁰⁷. Sanayileşme, kolhozların ve sovhozların oluşumuyla Stalin’in görüşüne göre işçilerden ve kolektifleşmiş köylülerden oluşan ittifak, burjuva sınıfını yok edecekti. Her şeyden yoksun bırakılan işçi sınıfının direnişi ile birlikte burjuva sınıfı yok olmaya başlayacaktı⁷⁰⁸. Fakat bu şekilde kurulan ittifakın önder gücünün yine diğerlerine nazaran bir nevi ayrıcalıklı bir konumda olacağına dikkat çekmemiş veya dikkat çektilirilmemeye çalışılmıştı. Bu şekilde bir

⁷⁰⁶ Mehmet Altan, *Uluslararası Ekonomik Politik*, editör Murat Çetin (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013), 187.

⁷⁰⁷ Osipian, *Economic Transition in Russia*, 52.

⁷⁰⁸ Gülnar Tazhibayeva, “Kazakistan’da Orta Sınıfın Oluşum Dinamikleri ve Özellikleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 54.

sınıflandırmayla mücadele eden hükümet, ileriki dönemde bizzat kendisi ayrıcalıklı bir sınıfı oluşturacaktı. Bu durum 1930 yılında kolhozlar ile sovhozların kuruluşuna yönelik yapılan ekonomik reformlar sonucunda daha belirgin bir hale dönüşmüştür⁷⁰⁹. Kolhozlar ile sovhozların oluşumu, sanayileşmeye yönelik yapılan politika, işçi sınıfını yaratmaya odaklıydı. Bunun dışında bilim ve sanat alanında hizmet eden entelektüeller dışında tüm bu sistemi elinde tutan komünist parti üyeleri yani ayrıcalıklı sınıf Nomenklatura kalacaktı. Dolayısıyla bilinçli veya bilinçsiz oluşan tabakalaşmaya dair sosyal bilimler araştırmalarında Nomenklaturanın bir nevi Sovyet döneminde yeni bir toplumsal sınıf yarattığına vurgu yapılmaktadır. Devletin bürokrasi yapısında en önemli makamları elinde tutan ve çoğunluğu Komünist Parti üyeliğine sahip olan bu kişiler “*Bürokratik Elitler*” olarak da tanımlanmışlardır⁷¹⁰. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi Nomenklatura denetleme, iş bölümü ve planlı üretimin aksamadan yerine getirilmesini koordine etmesinden dolayı toplum üzerinde ayrıcalığa sahipti⁷¹¹. Toplumun diğer üyelerinden ayırt edici tarafı tamamının komünist parti tarafından görev başına getirilmesiydi. Sovyet sisteminin 70 yılı aşkın süren toplumsal yapısı nomenklaturanın varlığını gizlemiş ve olağan bir durum olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Hâlbuki bu durum sosyalist ilkelere tamamıyla aykırıdır. Bazı araştırmacılar bunun Nomenklatura konusunun uzun yıllar tabu olarak kabul edilmesinden kaynaklandığına vurgu yapmaktadırlar. Tahminlerinin doğruluğunu göstermek için Sovyet basın ve bilimsel literatüründe “*Nomenklatura*” ibaresinin bulunmadığına işaret etmektedirler⁷¹².

Bazı sosyolojik araştırmalar SSCB döneminde de Nomenklaturanın belirgin bir şekilde ayrıcalıklara sahip olduğunun edebiyat dâhil siyasi ve sosyolojik araştırmalarda yer aldığını belirtmektedir. Çalışmanın asıl amacı Sovyet sistemindeki toplumsal yapıyı incelemek olmamasına karşın özelleştirme sırasında baskı grubuna dönüşen Nomenklatura sınıfının oluşumunun incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kısa bir şekilde Nomenklaturanın oluşumu ve daha sonraki Rusya Federasyonu’nun geçiş aşamasındaki transformasyonu alt bölümlerde incelenecektir.

⁷⁰⁹ Tazhibayeva, “Orta Sınıfın Oluşumu”, 53.

⁷¹⁰ Tazhibayeva, “Orta Sınıfın Oluşumu”, 54; Altan, *Uluslararası Ekonomik Politik*, 187.

⁷¹¹ Emek Yıldırım, “Sovyet Sonrası Rusya’da Toplumsal Muhalefetin Ekonomi Politikası”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 74.

⁷¹² Nadejda Gatina, “Sovyet Nomenklaturası: Tarihi ve Öğreti Perspektifleri”, *Belge. Arşiv. Öykü. Çağdaşlık Dergisi*, (2010): 53. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/44247/1/dais_2010_10.pdf.

1930’larda anti-komünist Rus filozofu Lev Troçki ayrıcalıklı Nomenklatura sınıfının veya diğer adıyla bilinen “*bürokratik elit*”in yeni bir sınıf olarak ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Ayrıca edebiyat alanında George Orwell gerçek sosyalizmin eleştirisini yaptığı “*Hayvan Çiftliği*” adlı eserinde sosyalizmde egemen bir bürokratik sınıfın varlığı fikri üzerinde durmuştur⁷¹³. Egemen sınıfın oluşacağına dair 1957’de Milovan Djilas “*The New Class: An Analysis of the Communist System*” adlı çalışmasında Ekim Devrimi sonrası Bolşeviklerin devletteki gücü tekelleştiren yeni bir yönetici sınıfa dönüştüğünü belirtmiştir. Djilas yeni sınıfın, üretim araçlarının dağıtımı ile kontrolünü sağlamaları sebebiyle halkı sömüren sınıfa dönüştüklerine işaret etmiştir⁷¹⁴.

Buna benzer bir şekilde 1984 yılında Michael Voslensky “*The Soviet Ruling Class: Nomenklatura*” adlı eserinde Sovyet sisteminde oluşan ayrıcalıklı sınıfı incelemiştir. Sovyet sisteminin yıkılışı sonrasında çevrilen eserde varsayılan eşitliğin olmadığını gündeme getirmiştir. Voslensky eski Sovyet vatandaşı olarak yaşamış olduğu sistemi:

*Sovyet toplumunda Ekim Devrimi çoktan, parti içinde tekeli ayrıcalıklı bir tabaka yaratmıştı. Daha sonra birkaç aşamadan oluşan süreçte ilgili tabaka konumunu güçlendirdi ve meşrulaştırdı. Tabaka kendini toplumdaki, halktan ve tüm dünyadan soyutlayarak kendi içinde bir rütbe hiyerarşisi ve sosyal engeller kurdu: işte bu Nomenklaturadır*⁷¹⁵.

şeklinde tanımlamıştır. Nomenklatura’nın ayrıcalığı ile ilgili: “*Bir Nomenklatura üyesi resmi kazancı ortalama maaştan sadece 4-5 kat daha yüksek olmasına rağmen, kamusal yaşamda elde edilen ek ayrıcalıklar ve faydalar sayesinde on kat daha yüksek bir yaşam standardına sahip olmaktadır*⁷¹⁶” şeklinde açıklamıştır. Dolayısıyla belirtilen tanımlar ile açıklamalar ışığında Nomenklaturanın, devletin önemli makamlarını işgal ederek iyi evlerde oturma, sınırlı miktarda üretilen tüketim mallarını kolayca elde etme, devletin tüm sosyal programlarından yararlanma gibi ayrıcalıklara sahip olduğu görülmektedir.

⁷¹³ Tazhibayeva, “Orta Sınıfın Oluşumu”, 55.

⁷¹⁴ Tazhibayeva, “Orta Sınıfın Oluşumu”, 54.

⁷¹⁵ Michael Voslensky, *Nomenklatura The Ruling Class in The Soviet Union*, With a Preface By Milovan Djilas Second Revised And Expanded Edition, (London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1990), 7. https://vtoraya-literatura.com/pdf/voslensky_Nomenklatura_vtoroe_izdanie_1990_text.pdf; Tazhibayeva, “Orta Sınıfın Oluşumu”, 55; Gatina, “Sovyet Nomenklaturası”, 56.

⁷¹⁶ Tazhibayeva, “Orta Sınıfın Oluşumu”, 56.

Daha önce anlatılanlardan SSCB’de toplumsal tabakalaşma yapısının ortaya çıktığı kanaatine varılmıştır. Ancak bu SSCB’nin izlemiş olduğu katı ve sert siyasi uygulamaları nedeniyle kendisini çok belirgin etmemiştir. Toplumsal tabakalaşmanın belirgin olmaması için tüm propagandalar yürütülmüştür. SSCB’nin yıkılışı sonrasında toplumun Nomenklatura, entellektüeller⁷¹⁷ ve işçilerden oluştuğu fark edilmiştir⁷¹⁸. Nomenklatura sınıfına dâhil edilen diğer iki sınıf⁷¹⁹ sosyoloji bilim dalında sınıflandırmaya dâhil edilmemesine rağmen geçiş sürecinde kendisini belirgin bir şekilde ortaya çıkartmıştır. Özelleştirme üzerine yapılan incelemede kamu mallarının bölüşümü sırasında kişilerin pay edinme sırasında toplum içinde bahsedilen bu üç sınıf aktif rol oynamıştır.

Nomenklatura ile ilgili olarak ortaya atılan tahminin doğruluğuna yönelik olarak Sovyet döneminde ve Sovyet dönemi sonrasında gündeme gelmeyen bir konu olduğuna vurgu yapan Gatina’nın:

Ne yazık ki, Sovyet Nomenklatura fenomeni hakkında hâlâ çok az bilimsel çalışma var. Sovyetler Birliği’nde yönetici sınıfı Nomenklaturanın özel gelirlerinin yapısı ve dinamikleri üzerine yapılan çalışmalar çok az bilinmektedir. Bu şaşırtıcı bir durum değildir: Çünkü çağdaş yönetici sınıfı asıl gücünün gerçek kaynağının sırrını hâlâ dikkatle koruyor⁷²⁰

ifadesiyle doğrulamak mümkündür. Dolayısıyla işletme yöneticileri, inşaat, ulaştırma, savunma, kültür ve spor bakanlıklarında kolhoz ve sovhöz yönetiminde görev alan kişiler Nomenklatura içinde değerlendirilebilirler.

1980 yılında oluşan enflasyon ve ekonomik kriz sırasında Sovyet Nomenklaturası hükmetme gücünü kaybeder. Halk sosyalist ideolojisi uğruna eskisi gibi çalışmayı, bu ideolojiye tapınmayı ve ilkeleri yerine getirmeyi reddetmeye başlar. Toplum, sisteme yenilikler ve değişiklikler getirilmesini talep eder. Bu dönemde siyasi istikrarsızlığın mevcut olduğu ve eski baskıcı rejimin kontrolünün gevşemesiyle bu durumdan faydalanan fırsatçılar ortaya çıkmıştır. Sistemin tamamıyla yıkılması sonrasında kendilerini iş adamı, yatırımcı olarak tanıtacak olan Nomenklaturanın belli bir kısmı yeni

⁷¹⁷ Bilim adamları, yazarlar, sanat adamları, doktorlar ve mühendisler gibi mesleklerde görev alan kişilerdir.

⁷¹⁸ Tazhibayeva, “Orta Sınıfın Oluşumu”, 57.

⁷¹⁹ İşçiler ve entellektüeller.

⁷²⁰ Gatina, “Sovyet Nomenklaturası”, 55.

liberal Rusya Federasyonu’nun siyasi ve iktisadi yolunu çizer. Nomenklatura’nın kendisi saf sosyalistlerden oluşmasına rağmen sistemin çöküşü sırasında oluşan durumu kendi lehine çevirmeyi başarır. Kendilerini sürekli hükmetme pozisyonunda bulan Nomenklatura gücünü yeni liberallere devretmek istemezler⁷²¹. Voslensky’nin belirttiği gibi: “Nomenklaturanın ana özelliği hükmetme gücüdür. Mülkiyet değil, güç. Burjuvazi sınıfı ise varlıklı sınıftır dolayısıyla hükmederler. Nomenklatura hükmeden sınıftı, dolayısıyla da varlıktı⁷²²”.

Bu görüşten anlaşılacağı üzere SSCB’de gerçek eşitlik sağlanamadığı, sınıfsız toplumun yaratılamadığı söylenebilir. Çünkü Politbüro üyeleri, yani bürokratik elit daha fazla imtiyazlara sahipti. Onlar, sıradan halktan farklıydı; herkesin kolaylıkla ulaşamadığı ürünlere ulaşabiliyorlardı. Ekonomik ve siyasi gücü bir arada elinde tutan bu sınıfın, ülkede herhangi bir ekonomik ve siyasi reforma şiddetle karşı çıkması doğaldı. Reform sonucunda getirilecek olan yenilikler yönetenler ile yönetilenler arasındaki dağılımı değiştireceğinden⁷²³, reform sonrasında oluşacak yenilikler sistemin yıllarca sindirmiş olduğu Nomenklatura’ya tehdit oluştuyordu.

1991 yılında derin ekonomik kriz ve istikrarsızlık sırasında Rusya toplum yapısının tabakalaşmış bir durumda olduğu görülebilir. Daha önce de mevcut olan bu tabakalaşma kamu malının bölüşümü sırasında her sınıfın asıl yerini belirginleştirecekti. Nomenklatura, işçiler ve entelektüeller sosyalist sistemden kalan mirasın paylaşımı sırasında sosyalistler ve liberaller olarak iki gruba ayrılacaktır. Bu iki ana gruba dâhil olamayan halk ise tamamıyla sistemden çıkarılacaktır. Sovyet sisteminin yıkılışı ve kamu mülkiyetinde bulunan mal ile hizmetlerin paylaşımı esnasında askerler ve sanayi sektörünün işçileri, bilim adamları, yaşlılar ve gençler yeni piyasa koşullarında kendilerini sistem dışında buldular. Aynı zamanda toplumun bir kısmı devre dışı bırakılırken Rusya Federasyonu’nda “yeni zenginler” (*oligarklar*) olarak adlandırılacak

⁷²¹ Natalya Lapina, “Rusya Özelleştirmesi: Tarihi, Gelişimi, Sonucu”, içinde *Rusya’da ve diğer BDT Ülkelerinde Özelleştirme Yorumlar Koleksiyonu*, (Moskova: Sosyal Bilimler Bilimsel Bilgi Enstitüsü, 2003), 48 http://inion.ru/site/assets/files/2601/2003_privatiz_ros_dr_str.pdf.

⁷²² Voslensky, *Nomenklatura*, 71.

⁷²³ Altan, *Uluslararası Ekonomik Politik*, 188.

ve sayısı 1,5 ile 2 milyonu kapsayan bir grubu oluşacaktır. Bunların kimisi Nomenklatura kimisi ise kayıt dışı ekonomi ile ilişkili olanlardır⁷²⁴.

Ekonomik kriz ve daha sonra özelleştirme sırasında toplumun çok belirgin bir şekilde tabakalaşmasının nedeni olarak “*kayıt dışı ekonominin*” veya Rus literatüründe “*gölge ekonominin*” altı çizilmiştir⁷²⁵. Araştırmacılara göre Rusya için “*gölge ekonomi*” olgusu hiç de yeni değildir. Sovyet döneminde bile, yasadışı ekonomik faaliyeti karakterize etmek için “*kara borsa*”, “*gizli*” veya “*gölge ekonomi*” gibi kavramların halk arasında mevcut olduğu belirtilmektedir⁷²⁶.

b. Kızıl Müdürler

Özelleştirme öncesi Rusya toplumunda Nomenklatura dâhilinde kendisini çok belirgin eden ve “*Kızıl Müdürler*”⁷²⁷ olarak adlandırılan bir grup da mevcuttu.

“*Kızıl müdürler*” kelimesi Rusya’da yeni değildir. 1920’li yıllarda komünist parti tarafından endüstri, sanayi, çiftlik ile inşaat gibi devlet kuruluşlarında müdürlük yapanlara kızıl müdürler denilirdi. Ancak bu bürokratlar 1990’lardan sonra medyaya olumsuz bir anlamda daha sık yansımaya başlamışlardır⁷²⁸.

1985 ile 1990 yılları arasında Gorbaçov’un getirmiş olduğu reformlar ekonomi alanında piyasa ekonomisinin unsurlarını taşıyan değişiklikler beklentileri karşılayamamıştır⁷²⁹. 1990 ekonomisinin tamamıyla kilitlenmesi sonucunda komünistlerin kendileri de radikal reformun yapılması gerekliliğini savunmaya

⁷²⁴ Yıldırım, “Sovyet Sonrası Rusya”, 74; İrina Jivotovskaya, “2000.01.012. Bettini R. Gizli Suç Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi ve Uygulaması (Rusya Örneğinde)”, *Ekonomi: Özet Dergisi*, Sosyal ve Beşerî Bilimler: Yerli ve Yabancı Edebiyat, 2.1 (2000). <https://cyberleninka.ru/article/n/2000-01-012-bettini-r-teoriya-i-praktika-podpolnoy-protivozakonnay-deyatelnosti-kak-skrytoy-prestupnosti-na-primere-rossii-bettini-r-teoria>.

⁷²⁵ M. Dealho’nun tanımına göre, “*gölge ekonomi*” sonuçları resmi istatistiklerin görüş alanı dışında kalan ve dolaylı göstergelerle değerlendirilebilen ekonomik faaliyeti ifade eder. Bkz. Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 30.

⁷²⁶ Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 30.

⁷²⁷ XIX- XX yüzyılın başlarında sosyalistlerin ve onlara yakın hareketler (İşçiler hareketi, Sosyal Demokratlar, Komünistler) “*Kızılar*” olarak adlandırılmışlardır. Kızılar olarak adlandırılmalarının nedeni Proleterya Devrimci mücadelesinin bir sembolü olarak kullandıkları kırmızı bayraktan kaynaklanmaktadır. KİT ve işletme müdürlerinin kızıl olarak adlandırılmalarının nedeni komünist parti üyesi olmaları veya parti tarafından atanmalarından kaynaklanmaktadır. Evgeny Volosov, “Kızıl Müdürler, Sovyet Sonrası Dönemi: Kimlik Krizi”, *İrkutsk Devlet Üniversitesi Dergisi*, Siyaset Bilimi ve Din Serisi, 2-1 (2013): 161-170. <https://cyberleninka.ru/article/n/krasnye-direktora-v-postsovetskoe-vremya-krizis-identichnosti>.

⁷²⁸ Volosov, “Kızıl Müdürler”, 162.

⁷²⁹ 1986 yılında bireysel girişimcilikte bulunma yasası, 1987 yılında iş birliği yapma yasası, Kooperatif kurma yasası. Bkz. Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 14.

başlamışlardır⁷³⁰. Özelleştirme konusunun gündeme gelmesi Nomenklatura'nın endişe etmesine ve reformculara karşı direnmesine yol açmıştır. Özellikle Nomenklatura olarak bilinen kamu memurları ve parti mensupları içerisinde KİT ve işletme müdürleri aktif direniş göstermiştir. Reformculara karşı direniş gösteren KİT ve işletme müdürleri medya ve hükümet arasında “*Kızıl Müdürler*” olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Özelleştirme üzerine geçen tüm tartışma Kızıl Müdürlerin elde etmiş oldukları nimeti kaybetmek istememelerinden kaynaklanmıştır. İşletme ve KİT müdürleri dolaylı yoldan elde ettikleri çıkarların kaynağının özel sektöre devredilmesi durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. KİT ve işletme yönetiminden oluşan “*kızıl müdürler*” grubu dolaylı yoldan gelir elde etme imkânını kaybetme kaygısına düşmüşlerdir. Devlet yönetiminde yer alan Nomenklatura ise kamu mülkiyetinde bulunan mal ve hizmetlerin özelleştirilmesi ve sistemin tamamıyla değişmesi sebebiyle unvan ve makamı kaybetme endişesine düşmüştür⁷³¹.

Nomenklatura içinde kızıl müdürlerin bu kadar baskıcı ve güçlü bir grup haline gelmesinin birçok nedeni vardır. Öncelikle SSCB’de şehir planlamasında belli KİT ve işletmeye dayalı büyük sanayi şehirleri kurulmuştur. Belli bölgenin veya şehrin sakinleri ya ilgili KİT’lerde ya da işletmelerde çalışan işçilerden ve ailelerinden oluşmaktaydı. Kolhoz ile sovхозlarda da aynı durum mevcuttu. Kolhozlar ve sovхозlar belli bir ürün üretilmesine dayalı kurulmuştur. Sovyet döneminde KİT, işletme, kolhoz ve sovхоз müdürleri, çalışanların günlük planı gerçekleştirip gerçekleştirmediğini onaylar, yetersiz ürünü almak için kart dağıtımını sağlar, çocukların kreşe yerleşmesine kadar tüm sosyal yardım işlemlerini onaylardı. 1985 yılında gerçekleşen reform sonucunda her KİT, işletme ve sovхозların kendi fonunu oluşturma imkânının verilmesi, ilgili müdürlerin daha üstün pozisyona gelmesini sağlamıştır. Çalışanların günlük planının belirlenmesi, ikramiye ve diğer maddi varlıklardan yararlanma gibi imkânlar müdürün onayına tabidir. Dolayısıyla çalışanlar bir nevi tamamıyla hizmet sunduğu yerin müdürüne bağımlı idiler.

1990’lı yıllarda yaşanan hükümet istikrarsızlıkları ve işçilerin aylarca alamadığı maaşları KİT ve işletme yönetimi tarafından ikramiye olarak verildi. Buradaki müdürün

⁷³⁰ Anatoli Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, (Moskova, Vigrius, 1999), 7. <https://docplayer.com/42208553-Chubays-na-vashi-golovy.html>.

⁷³¹ Aliya Valitova, “Rusya’da Özelleştirme Sırasında Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü”, *Genç Bilim Adamının Kürsüsü Dergisi*, (2012): 140, <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-otnosheniy-sobstvennosti-v-rossii-v-period-privatizatsii>.

esas amacı işletme ürünlerinin kara borsada satılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla işçilerin çalışması ve fabrikanın devamlı faaliyette olması amaçlanmıştır⁷³².

Ekonomik kriz sırasında gündeme gelen özelleştirme konusuyla ilgili müdürlerin makamını kaybedeceği ve ilgili işletme veya fabrikanın özel sektöre geçebileceği tehdidi oluşmuştur. Bu duruma karşı çıkan bazı işletme müdürleri fabrika çalışanlarını arkasına alarak, sistemin değişeceği, fabrikanın özel sektöre geçeceği ve işçilerin işsiz kalma ihtimali gibi propagandalar yapmaya başlamışlardı. Buna ek olarak durgunluk sırasında özelleştirme ihtimalini varsayarak işletme ve KİT yönetimi kara borsa yoluyla sadece ürün satışıyla kalmayıp fabrikada yer alan üretim araçları, tezgâhlar, üretim makinelerini hurdaya çıkararak veya tasfiye ederek kamu mülkiyetinde bulunan mal ile hizmetleri kendi lehlerine kullanmaya başlamıştır⁷³³. Bu şekilde ekonomik olarak güçlenen işletme ve KİT'lerin kıvılcık müdürleri, özelleştirme sırasında görev yapmış oldukları işletmenin kendilerine kalması için yasama organına baskı yapabilecek en güçlü baskı grubuna dönüşmüştür.

1989-1991 yılları arasında ekonominin tamamıyla kilitlenmesinden yararlanan kıvılcık müdürlerle ilgili:

*R. Nureyev ve A. Runov'a 1987-1991 yılları arasında gerçekleşen devletsizleştirme politikasının ana temsilcilerinin Nomenklaturanın kendileri olduğunu ileri sürmüşlerdi. Bu aşamada Nomenklatura eski bürokratik piyasayı: makam, rütbe, idari ağırlık, büyük gelirleri ve konumlarına dayanarak ele geçirmeye çalışmışlardır*⁷³⁴

şeklinde ilgili dönemde devletin iktisadi alanda oluşan durumunu tanımlamışlardır.

Bunun neticesinde KİT yönetimlerinden oluşan Nomenklaturalı devlet kapitalizmi oluşmuştur. Bu durumun oluşmasının asıl özelliği özelleştirmenin “aşağıdan” başlamasından kaynaklanmaktadır. Yani özelleştirme politikası devlet tarafından “tepeden” olmayıp aksine kendiliğinden KİT ve işletme yönetimleri

⁷³²Michael McFaul, “Agency Problems in the Privatization of Large Enterprises in Russia” içinde *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, ed. Michael McFaul ve Tova Perlumutter, (New York: Routledge, 2019): 79.

⁷³³ “Rusya’da Özelleştirme Sırasında Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü”, 140.

⁷³⁴ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 15.

tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha doğrusu, KİT ve işletme yönetiminin kamu malına özel mülkiyeti gibi davranmasından kaynaklanmıştır. Derin ekonomik kriz sırasında hırsızlık, kara borsa ve kayıt dışı ekonomi yollarına başvuru yapan bazı KİT ve işletme yönetiminden oluşan meşhur kızıl müdürler kendi pozisyonlarını güçlendirmişlerdir⁷³⁵. Bu özel durum özelleştirme programının resmi bir şekilde başlatılmasına engel olmuştur. Çubays'ın belirttiği gibi kızıl müdürler hem maddi hem de meşruiyet alanında güçlenmiştir. Ülkedeki tüm sanayi ve fabrika çalışanlarını arkalarına alan kızıl müdürler özelleştirmeye karşı veya kendilerinin ve işçilerin lehine göre özelleştirilmesi gerektiğini savundular⁷³⁶.

Aşağıdaki bölümlerde daha detaylı belirtileceği üzere 1990 yılında oluşan krizde, fırsatçıların değişen dünyaya uyum sağlamaları açısından Sovyet Nomenklaturasının çoğunun önemli derecede zenginleşme fırsatı buldukları söylenebilir. Onlar kamu malını sadece devletin çıkarları için değil aynı zamanda kişisel çıkarları için de kullanma fırsatı buldular⁷³⁷. Merkezi yönetim sisteminin gevşemesiyle merkezden uzak bulunan, takibi ve kontrolü zor sağlanan il ve ilçelerde hizmet eden kızıl müdürlerin bazıları kamu malına ve hizmetlerine el koymaya başladılar⁷³⁸.

Dolayısıyla resmi türde hükümet bazında özelleştirmenin gündeme gelmesi sırasında ilgili kızıl müdürler hükümete karşı direnme pozisyonu aldılar⁷³⁹, amaçları çalışmış oldukları KİT'lerin başkalarına değil kendilerine devredilmesini sağlamaktır. Kızıl müdürlerin komünist partisi tarafından atanması ve hatta çoğunluğun komünist parti üyesi olup fırsatçılık kovalaması günümüzdeki araştırmacılar için şaşırtıcı gelebilir. Bilindiği üzere komünistler eşitlik ilkesine sadık, topluma hizmet eden ve “*Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için*” ilkesine dayanan bir sistemde yetiştirilmiş ve büyümüşlerdi. Ancak Volosov kızıl müdürlerin kimliğini şu şekilde tanımlamıştır:

Sovyet ekonomisinde, teknokratik seçkinler, işletmeleri ayakta tutmak için, devlet planlarını yerine getirmek ve aşmak için becerikli ve girişimci mucizeler yapmak

⁷³⁵ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 15; Michael McFaul, “Privatization of Large Enterprises in Russia”, 80.

⁷³⁶ Volosov, “Kızıl Müdürler”, 162.

⁷³⁷ Michael McFaul, “Privatization of Large Enterprises in Russia”, 82-83.

⁷³⁸ Katharina Pistor, “Privatization and Corporate Governance in Russia: An Empirical Study” içinde *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, ed. Michael McFaul ve Tova Perlumutter, (New York: Routledge, 2019), 120.

⁷³⁹ Volosov, “Kızıl Müdürler”, 165; “Rusya’da Özelleştirme Sırasında Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü”, 140.

*zorundaydılar. Ayrıca, yönetim ve planlamada yenilikçi yöntemler sunmaya yönelik tekrarlanan girişimlerin teknokratik seçkinlerin temsilcilerinden geldiğine de dikkat edilmelidir*⁷⁴⁰.

Sovyet sistemi içerisinde kızıl müdürlerin işletme faaliyetinin en iyi düzeyde ilerlediğini, planların yerine getirildiğini raporlamak için piyasa ekonomisinin bazı unsurlarına başvurmak zorunda kaldıkları söylenebilir. Bu unsurlar planlı ekonomiden kaynaklanan planı yerine getirme noktasında çıkan aksaklıkların gizlenmesinde rol oynamıştır. Dolayısıyla özelleştirme öncesi oluşan durumda bazı işletme ve KİT müdürlerinin oluşan krizi kendi lehlerine çevirme fırsatı bulmaları hiç şaşırtıcı değildir.

c. Mafya

Özelleştirme öncesi Rusya’da toplumsal tabakalaşma, ekonomik kriz, ürün yetersizliği ve yüksek enflasyonla birlikte mafya sorunu da mevcuttur⁷⁴¹. 1989-1990 yılları arasında ülke içinde oluşan siyasi istikrarsızlık güvenlik alanında da istikrarsızlığa yol açmıştır. Devlet otoritesinin azalmasıyla mafyanın ön plana çıktığı bir karışık ekonomik sistem ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu büyük adaleti yerine getirmek adına mafya grupları belli bir bölgenin, ilçenin veya ilin kontrolünü sağlamak amacıyla kamu mülkiyetinde bulunan mal ve hizmetlere el koymaya başlamıştır⁷⁴².

Dolayısıyla geçiş aşaması sırasında daha doğrusu geçiş öncesi Rusya’da organize suçun mevcut olduğunun belirtilmesi gereklidir. Özelleştirme öncesi ve sonrasında bu durumun mevcut olması sistemin liberalleşmesinde ve yeni şartlara uyum sağlanmasında etken faktörlerden biridir. Aslında organize suçun 1990’lı yıllarda patlak vermesinin asıl nedeni Perestroyka ve Glasnost sırasında alınan bazı kararlardır⁷⁴³. Kooperatif, özel girişimcilik ve işletmelerin kendi bütçelerini oluşturması gibi yenilikler, halkın para kazanması için yeni fırsatlar oluşturmuştur. Siyasi ve iktisadi alanlarda yapılan değişiklikler hukuki düzenlemelere ayak uyduramamıştır. Daha doğrusu yeni şartlara göre hazırlanan ve sistemin güvenliğini sağlayacak olan hukuki düzenlemeler ya hiç

⁷⁴⁰ Volosov, “Kızıl Müdürler”, 162.

⁷⁴¹ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 59.

⁷⁴² Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 58; Bernard Black, Reinier Kraakman and Anna Tarassova, “Russian Privatization and Corporate Governance: What Went Wrong?”, *Stanford Law School*, (1999): 1735.

⁷⁴³ Yakov Kostuyukovski, “Modern Rusya’da Organize Suçun Özellikleri”, *Bugün, Petersburg Sosyolojisi Dergisi*, 3 (2011): 240. <https://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-organizovannoy-prestupnosti-sovremennoy-rossii>.

yoktu ya da değişiklikler sonrası kabul edilmiştir⁷⁴⁴. Eski mevzuat ile yeni mevzuatın tamamıyla birbiriyle çeliştiği veya yetersiz kaldığı bu dönemde profesyonel olmayan ani kararlarla sistem desteklenmeye çalışılmıştır. Toplumsal değişikliklere duyarlı olan suç dünyasındaki örgütler sistemin tıkanması sırasında bu durumu fırsat bilerek hem siyasi hem de ekonomik alanda hızla güçlenirler⁷⁴⁵. İlgili gruplar Nomenklatura'nın istikrarsızlık sırasında karaborsa yoluyla elde ettiği gelirini korumak ve yeni satış, takas, kayıt dışı ekonomisini devam ettirmek amaçlı⁷⁴⁶ bir nevi ilgili suç örgütleriyle ittifak kurarlar. Özelleştirme öncesi ve sonrasında iş adamları, Nomenklatura, kızıl müdürlerin yasa dışı gerçekleştirmiş oldukları işlemlerinde güvenliğini ve korumasını sağlayan Rus mafyası mülkiyeti kamuya ait olan mal ve hizmetleri dolaylı yoldan elde etme imkânı bulmuşlardır⁷⁴⁷. Sovyet döneminde mevcut olan kayıt dışı ekonomi, uyuşturucu pazarı, silah pazarı, çalınan metaller ve diğer ağır sanayi ürünleri neticesinde zenginleşmeleri için bir fırsat yaratmıştır⁷⁴⁸. Bir yandan ekonomik kriz sonucunda yeterli maaş alamayan veya aylarca maaş alamayan kamu personelleri özellikle de işçiler arasında yolsuzluğun artmasına yol açar⁷⁴⁹. Özelleştirme sırasında toplumda gelişen değişiklikleri Kostuyukovski: “Kamu malının özelleştirilmesi ve hukuki boyutta özel mülke izin verilmesi sonucunda hırsızlar zenginleşir; emlak, şirket, devlet makamlarında yüksek pozisyonları işgal etme (daha öncesi hayal etmesi imkânsız olan) imkânlarla sahip

⁷⁴⁴ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 72.

⁷⁴⁵ Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 32; Kostuyukovski'in belirttiğine göre, 1989-1990 yılları arasında oluşan suç örgütü daha önce hüküm giymiş olanlar değil aksine sporcu, asker, gaziler, polis olarak çalışanlar 10-15 kişilik grup oluşturarak aktif olarak suç faaliyetlerinde rol aldılar. Bkz. Kostuyukovski, “Rusya’da Organize Suçun Özellikleri”, 240.

⁷⁴⁶ Nomenklatura, işletme yöneticileri ile yapılan iş birliğine suç örgütü dünyasında “Krişa” olarak adlandırıldı. Krişa kelimesi Rusçadan Türkçeye “Çatı” anlamında çevrilmiştir. Bkz. Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1760.

⁷⁴⁷ Kostuyukovski'ye göre, “Genelde Rus mafyası, gasp, koruma ve denetleme (klasik şantaj) şeklinde “hizmet sağlamaya” dönüştü, yeni temaslar kurdu, müzakere etti, borçları geri alma, yatırımlar yapma, vb. ekonomik suçlarda aktif pozisyon elde etmeye başladılar. Hatta SSCB’de yer alan suçları yasallaştırmaya çalıştılar. Bununla birlikte iş adamı olma fırsatı buldular”. Bkz. Kostuyukovski, “Rusya’da Organize Suçun Özellikleri”, 240.

⁷⁴⁸ Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 34.

⁷⁴⁹ Kostuyukovski, “Rusya’da Organize Suçun Özellikleri”, 241; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 86.

olurlar⁷⁵⁰” şeklinde tanımlamıştır. Devlet otoritesinin zayıflaması ve hukukun üstünlüğüne dair inancın yitirilmesi anomi’ye⁷⁵¹ yol açılmıştır⁷⁵².

Toplum içinde yer alan bu olumsuz koşullar, hükümeti toplumsal adalet duygusunu zedelemekten acil bir şekilde özelleştirmeye gitmesine zorlamıştır⁷⁵³. Kamu malının ve hizmetlerin dolaylı yollardan belli bireylerin veya grupların eline geçmesi ve onların gittikçe güçlenmesi bir nevi yeni hükümet içinde tehdit unsuru oluşturmuştur. Fakat alt hazırlığı oluşmadan piyasa ekonomisinin gerektirdiği şartlara bakmaksızın kamu mallarının ve hizmetlerinin satışa çıkarılmasının toplumda sosyal gerilimler yaratacağı gerçeği hükümeti tedirgin etmiştir⁷⁵⁴. Suç örgütleri gittikçe siyasi alanda da etki yaratabilecek şekilde güçlenmiştir. Ekonomik kriz ve siyasi istikrarsızlık sırasında devletin yerine getiremediği; girişimcilerin serbest faaliyet vesayetini sağlamak, borçların iadesi, ekonomik anlaşmazlıkların çözümü, ekonomik sözleşmelerin yerine getirilmesi gibi faaliyetleri koordine etme fonksiyonunu üstlenmiştir⁷⁵⁵. Dolayısıyla özelleştirme öncesinde ve sonrasında ekonomik sektöre müdahale etme ve güçlenme imkânını elde eden mafya devlet tarafından yapılması gereken işlemleri üstlenmiştir. Bununla ilgili Jivotovskaya çalışmasında: “bugün organize suç örgütleri, hakemlerin, icra memurlarının, vergi tahsildarlarının ve korumaların görevlerini yerine getiriyor⁷⁵⁶” demektedir.

Yukarıda belirtilen toplumsal sorunların mevcut olduğu dönemde, Rus Hükümeti devlet sistemini yeniden yapılandırma kararı alır. Bu yönde başlatılan ilk çalışmalar ile ortaya çıkan sorunlar sonraki alt başlıklarda incelenmiştir.

⁷⁵⁰ Kostuyukovski, “Rusya’da Organize Suçun Özellikleri”, 241.

⁷⁵¹ Fransız sosyologu Emile Durkheim tarafından ilk kez kullanılan anomi kelimesi Yunanca kökenlidir. Orijinal dilinde “*anomie*” şeklinde yazılan bu kelime, yasaların hükmünü kaybetmesi, kuralsızlık ve kaos anlamına gelir. Sosyolojide önemli bir yer tutan anomi terimi, birey ile toplum arasında çatışma yaşanması ve toplumsal normların geçerliliğini yitirmesi anlamında kullanılır. Toplumsal farkındalığın azalmasına ve şiddetin artmasına neden olan çatışmalara anomi denir. Bkz. Nişyanyan Sözlük.

⁷⁵² Kostuyukovski, “Rusya’da Organize Suçun Özellikleri”, 241; Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 18; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 72.

⁷⁵³ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 18.

⁷⁵⁴ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 61.

⁷⁵⁵ Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 85.

⁷⁵⁶ Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 34.

2. Özelleştirme Çalışma Grubu

Özelleştirme programını gerçekleştirmek amacıyla 1991 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Devlet Mülkiyeti Yönetim Komitesi kuruldu⁷⁵⁷. İlgili kurumun başkanlığını yapmak üzere Anatoli Çubays atandı. Özelleştirme esnasında yolsuzluk ve suistimali azaltmak ve takibinin kolay sağlanması amacıyla yürütme organı tarafından Devlet Mülkiyeti Yönetim Komitesi ve yasama organı tarafından Devlet Malları Vakfı⁷⁵⁸ oluşturuldu. Her iki kurum özelleştirme esnasında iki farklı görevle yetkilendirilmiştir. Bunun asıl amacı yolsuzluğu engellemektir⁷⁵⁹.

Özelleştirme sürecinin yönetimiyle Devlet Mülkiyeti Yönetim Komitesi kurumu yetkilendirilmiştir. Bu kapsamda Devlet Mülkiyeti Yönetim Komitesinin asıl görevleri; devlet mülkünün özelleştirme programını hazırlamak ve geliştirmek, özelleştirmeye dair kanun taslağını hazırlamak, KİT ve işletmelerin fiyatını belirlemek, özelleştirmenin kanun ve diğer hukuki düzenlemelere uygun yapıp yapılmadığını tespit etmektir⁷⁶⁰. Devlet Malları Vakfı Kurumu ise kamu malının resmi satışından Bütçe Kanununa göre elde edilen gelirin devlet bütçesine aktarılıp aktarılmadığını koordine etmekteydi⁷⁶¹. İlgili kurumun özelleştirme esnasında karar alma yetkisi mevcut değildi. Dolayısıyla sadece özelleştirilmesi uygun görülen kamu malının satışından ve bu satıştan elde edilen gelirin devlet fonuna aktarılıp aktarılmadığını tespit etmekten ve denetlemekten sorumluydu. Rusya Federasyonu'nun diğer yerel idari bölgelerinde de aynı şekilde hem devlet mülkiyeti yönetimi hem de devlet malları vakıfları kurulmuştur⁷⁶².

Daha sonra 3 Temmuz 1991 tarihli ve 1531-1 sayılı “*Rusya Federasyon’undaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında*” kabul edilen ilk Kanunun 4. maddesi de Devlet Mülkiyeti Yönetim Komite Başkanlığını Rusya Federasyonu

⁷⁵⁷ 21 Ocak 1991 tarihli ve 35 sayılı “RSFSC Devlet Mülkiyetinin Yönetimi Komitesinin Sorularıyla İlgili” Bakanlar Kurulunun Kararnamesi, (Erişim Tarihi 23.04.2021), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_43/0c6fd52b44e4a02d7dd8e564ee2807f958bfbea0/.

⁷⁵⁸ 3 Temmuz 1991 tarihli ve 1533-1 sayılı “Rusya Federasyonu Devlet Malları Vakfı Hakkında” RSFSC Yüksek Konsey Kararnamesi, 1. madde. (Erişim Tarihi 18.04.2022), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_98/92d969e26a4326c5d02fa79b8f9cf4994ee5633b/.

⁷⁵⁹ Petr Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, içinde *Rusça-Özelleştirme*, I. Bölüm, ed. Anatoli Çubays, (Moskova: Vigrius, 1999), 10. <https://docplayer.com/42208553-Chubays-na-vashi-golovy.html>.

⁷⁶⁰ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 68; Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, 10; Veprntseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 80.

⁷⁶¹ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 68; Veprntseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi” 80.

⁷⁶² Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, 10.

hükümetinin başbakan yardımcısının üstleneceği düzenlenmiştir. 1991-1994 yılları arasında Devlet Mülkiyeti Yönetimi Komite başkanlığına Anatoli Çubays atanmıştır⁷⁶³.

Yukarıda bahsi geçen iki kurumun belirlenmesinden sonra özelleştirme süreciyle ilgili bu kurumlar arasında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu gerginlik, özelleştirme işleminin gecikmesine yol açmıştır. Dahası ileriki süreçlerde tek taraflı cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle özelleştirme uygulamasının yürütülmesine sebep olmuştur. Bahsi geçen sürece dair bilgi aşağıda verilmiştir.

3. Rusya’da Özelleştirme Karşıtlığı ve Duyulan Endişeler

a. Yasama Organı ile Hükümet Arasındaki Tartışmalar

Özelleştirmeye dair Rusya’da kabul edilen ilk kanun 03 Temmuz 1991 tarihinde kabul edilen 1531-1 sayılı “*Rusya Federasyonu’ndaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun*”dır⁷⁶⁴. İlgili Kanun’un kabulü sırasında özelleştirme yöntemi, tarihi ve özelleştirilecek olan KİT’ler üzerinde hükümet ile yasama organı arasında ciddi gerginlikler yaşanmıştır. Kanun’un görüşülmesi esnasında yasama organına Nomenklatura, kıvılcık müdürler ve yasama organı üyesi olan sosyalistler karşı direniş göstermişlerdir⁷⁶⁵. Bu nedenle 1991 yılında kabul edilmiş olan Kanun ancak 1992 yılında uygulamaya geçmiştir. 1992 yılında başlatılan özelleştirme programı sırasında yasama organı özelleştirmeyi durdurmak için her yolu denemiştir⁷⁶⁶.

Yasama organı devletin piyasa ekonomisine aşamalı geçmesi yönünde fikirler savunmuştur. Sosyalistler Stanislav Shatalin Grigori Yavlenski önderliğinde kamu mallarının ve hizmetlerinin kapsamlı özelleştirilmesini “*500 Gün*” olarak isimlendirilen proje ile aşamalı bir şekilde yapılmasını önermekteydiler⁷⁶⁷. Bu projenin amacı “*Halkın Emek Tasarrufu*” hesabındaki birikimlerini tüketim malları dışında hisse senetlerini de

⁷⁶³ 1991-1994 yılları arasında Anatoli Çubays, 1994-1995 yılları arasında Vladimir Polevanov, 24 Ocak 1995-08 Şubat 1995 tarihleri arasında Petr Mostovoy, 1995-1996 Sergey Belyaev, 25 Ocak 1996-13 Ağustos 1996 tarihleri arasında Aleksandr Kazakov, 12 Eylül 1996-13 Ağustos 1997 tarihleri arasında Alfred Koh, 13 Ağustos-15 Kasım 1997 Maksim Boyko, 18 Kasım 1997-24 Şubat 2004 Farid Gazizulin, Mart 2004-Mayıs 2008 Valeri Nazarov, Mayıs 2008-Aralık 2011 Yuri Petrov, Aralık 2011-Haziran 2012 Gleb Nikitin, Haziran 2012-Nisan 2016 Olga Dergunova, Nisan 2016-Aralık 2018 Dmitri Prestanskov başkanlık etmişlerdir. Bkz. Rusya Federasyonu Devlet Mülkiyeti Yönetimi Federal Ajansı, (Erişim Tarihi 20.03.2022), <http://government.ru/persons/589/>.

⁷⁶⁴ Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization”, 18.

⁷⁶⁵ Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, 11.

⁷⁶⁶ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 21.

⁷⁶⁷ Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, 9.

satın almalarına imkân sunacaktı. Ani özelleştirmenin başlatılması, para arzının tüketici piyasası üzerindeki baskısını azaltacaktı. Ancak hükümet bu programa sıcak bakmamıştır.

Gün geçtikçe Rusya’da fiyatlar yükselmeye başlamıştır. Rusya genelinde tek el durumuna gelen tedarikçiler fiyatları belirlemeye başlamıştır. Piyasada rekabetin oluşmaması, düşük üretim neticesinde fiyatların olağanüstü artmasına neden olmuştur. Tüm bu etkenler sonucunda 1991 yılında %168 olan enflasyon, 1992 yılına geldiğinde %2608’e çıkmıştır⁷⁶⁸. Enflasyonun yüksek orandaki artışı vatandaşların satın alma gücünde ciddi bir kayba neden olmuştur⁷⁶⁹. 1992 yılının sonuna gelindiğinde ise enflasyon oranının %1000’lere gerilediği görülmüştü⁷⁷⁰. Böylece halkın kapsamlı özelleştirme sırasında kullanabilecekleri birikimleri ve yatırım kaynakları tamamen erimiştir. Yasama organı aşamalı özelleştirme üzerinde dururken, hükümet parçalanmış ve her taraftan el konulan kamu mallarına dair kontrolünü kaybedeceğinden ve devlet bütçesinin gelirsiz kalacağından endişe etmekteydi.

Bu fikir ayrılığı üzerinde oluşan kriz iki organ arasında mülkiyetin özelleştirilmesine dair düzenlenecek olan hukuk mevzuatı üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Yasama organı hükümetin özelleştirmeye dair hazırlamış olduğu kanun taslağını eleştirme, onaylamama ve geri çevirme yetkilerini kullanmıştır.

Yasama organı, hükümetle çatışması sonucunda özelleştirme sürecinden geri çekilmiştir. Bu koşullar hükümetin mülkiyet üzerindeki reformu Cumhurbaşkanlığı

⁷⁶⁸ Mihail Krotov ve Valery Muntıyan, “Ekonomik Kalkınma Doğrultusunda Rusya’nın Kriz Karşıtı Stratejisi”, *Modern Ekonominin Sorunları*, 3/55 (2015): 22. <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-antikrizisnoy-monetarnoy-strategii-ekonomicheskogo-razvitiya-rossii>;

⁷⁶⁹ Bulut, “SSCB’nin Dağılması”, 14; Darya Pronina ve Yulya Korobkova “Rusya’daki Enflasyon Hakkında”, içinde *Rusya ve Dünya Ekonomisinin Çağdaş Koşullarında Ekonomi ve Mali Alanındaki Temel Sorunlar, III. Bilimsel ve Uygulamalı Konferansı*, ed. Aleksandr Belser, (Samara: Özelleştirme ve Girişimcilik Samara - Yüksek Okulu, 2015), 200. https://naucorp.ru/upload/iblock/8aa/sbornik-konferentsii-ot-25.11.2015.vshpp_pnk.pdf#page=200; Rusya Federasyonu’ndaki Enflasyon Oranı İstatistik Verileri, (Erişim Tarihi 23.03.2022), <https://xn----ctbjnaatncev9av3a8f8b.xn--p1ai/%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8B-%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D0%B8>. Bazı verilere göre 1990 yılından sonra Rusya’da enflasyon oranı şu şekilde belirtilmiştir: “1992’de enflasyon oranı %300 olmuştur. Enflasyon oranı 1993’te %1300 olmuştur. 1994 yılında sağlanan uluslararası yardımla enflasyon %200’e düşürülmüştür. Bu oran 1996 sonrasında %20’nin altına indirilmiştir”. Bkz. Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 65; Sergei Stelnikov, “The State of Public Finance, Fiscal Policy, and the Budget in Russia” içinde *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, ed. Michael McFaul ve Tova Perlumutter, (New York: Routledge, 2019): 44.

⁷⁷⁰ Bekaroğlu, “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”, 2.

kararnamesiyle yürütmesine yol açmıştır. Yasama ve yürütme organı arasında oluşan gerginlik özelleştirmenin ön hazırlık yapılmadan ve kamuoyunun desteği alınmadan büyük telaş ve kargaşa içinde yapılmasına yol açmıştır. Cumhurbaşkanı özel kararnamesiyle gerçekleştirilen özelleştirmelerin, Ustuyjanina tarafından: “endüstri ve sanayide yer alan “en gözde” alanların şirket ve diğer satın alıcılara özel şartlar altında devredilmesini sağladı⁷⁷¹” şeklinde belirtilmektedir. Özelleştirme sırasında yasama organının özelleştirmeyi reddetmesi sonucunda cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı kararnamesiyle özelleştirme programına dair tüm kararları alan tek karar alma makamına dönüşmüştür⁷⁷².

b. Kızıl Müdürler ile Nomenklaturanın Sömürü Düzeni

Daha önce belirtildiği gibi 1980’li yıllardan itibaren başlayan ekonomik kriz uzmanlar ve siyasetçiler arasında daha hissedilir bir hâle gelmişti. Oluşan krizden çıkış yolu arama çabası iktisadi konu dışına çıkmıştır. Sosyalist planlı ekonomi yandaşlarının ekonominin yeniden yapılandırılması ve değişikliklere başvurulması gerektiğini ileri sürdükleri daha önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Perestroyka sırasında yapılan değişiklikler planlı ekonomiyi ve merkezden yönetimi tıkamıştır. Bunun yerine sözleşme yapma, sözleşme ilişkilerinin geliştirilmesi ve garantörlüğün sağlanması, yasanın üstünlüğü ile yaptırımlara dayalı olacak sisteme geçiş yapılması zorunluluğu doğmuştur⁷⁷³. Liberal sistemi savunanlar; Piyasa ekonomisi ile özel mülkiyeti savunurken, devletçiler ise kamu mülkiyetinde bulunan mal ve hizmetleri üzerinde durmuşlardır⁷⁷⁴.

Rusya Federasyonu’nda gerçekleştirilen özelleştirme programında reformcu rolü üstlenen Anatoli Çubays Rusça-Özelleştirme adlı kitabında 1991 sonrası oluşan durumu “Rus tarzı özelleştirme”, partinin en güçlü üyelerinin, yöneticilerin, bölgesel ve sendikaların elitlerinin seçkinlerinin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirildi. Devlet bu aşamada hiçbir şey alamadı ve özelleştirme baştan sona kadar kriminalleşmişti⁷⁷⁵” şeklinde tanımlamaktadır.

⁷⁷¹ Ustuyjanina, “Rusça Özelleştirme”, 85.

⁷⁷² Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 21-22.

⁷⁷³ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 7. Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 13.

⁷⁷⁴ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 13.

⁷⁷⁵ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 32.

Çoğu yazar 1991 sonrası Rusya'yı milli ekonominin yok edildiği, devletin her taraftan parçalanmasına neden olan bir dönem olarak tanımlamaktadır. Parçalanmış devlet ekonomisinin bir kısmı yok olurken diğer kısmı piyasa ekonomisine entegre olmayı başarmıştır. Rusya Federasyonu'nda gerçekleşen özelleştirme çoğu araştırmacı tarafından “şok terapisi” olarak tanımlanmasına rağmen, bazı araştırmacılar Rusya'da özelleştirme programının Sovyet döneminin yıkılmasından önce başlatıldığını belirtmektedir⁷⁷⁶. Nomenklatura ve kızıl müdürler önderliğinde çöküşten önce gerçekleştirilen bu eylemi “piyasaya görünmez geçiş” adı altında değerlendirilmektedir⁷⁷⁷. Aslında bu durum hem Rus hem diğer yabancı öğretilerde “Spontan” yani “Kendiliğinden” özelleştirme olarak adlandırılmaktadır. Bu durumun bu şekilde isimlendirmesinin nedeni ise resmi şekilde özelleştirme işlevleri başlatılmadan önce Rusya Federasyonu genelinde kamu mülküne el koyma ve yağmalama olaylarının artmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun yer alması hükümetin, acil ve hazırlıksız bir biçimde özelleştirmeye gitmesini hızlandıran nedenlerden birisi olduğu söylenebilir⁷⁷⁸.

Yasama organında özelleştirmeye dair taslağın değerlendirilmesi sürecinde her grup kendi çıkarı doğrultusunda baskı yapmıştır. Dolayısıyla özelleştirme konusunda atılan her adım ciddi bir siyasi mücadeleye dönüşmüştür. Özelleştirme programından sorumlu olan Çubays eserinde 1992 yılındaki tartışmaları ve kızıl müdürlerin baskısını şu şekilde ifade etmektedir:

O zamanlar kızıl müdürlerin güçleri neredeyse mutlak görünüyordu. Özelleştirmeyi kızıl müdürlerin istekleri dışında gerçekleştirmenin imkânsız olduğu açıktı. Dolayısıyla tek çıkış yolu olarak reformcular liberal reformu destekleyen ve reforma karşı çıkan güçlerle uzlaşma yapmayı uygun gördü⁷⁷⁹.

Baskı grupları, işçi kolektifleri ve diğer çıkar gruplarıyla yapılan istişare sonrası uzlaşma sağlanmıştır. Ancak hükümet sosyal gerilim ile sosyal adaletsizliği etkisizleştirmek adına kupon dağıtımına gidilmesi gerektiğine karar vermiştir. Toplumun satın alma gücünü dikkate alan hükümet toplum içindeki gerginliği azaltmak için halkın

⁷⁷⁶ Michael McFaul, “Privatization of Large Enterprises in Russia”, 81.

⁷⁷⁷ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 16.

⁷⁷⁸ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1767.

⁷⁷⁹ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 23-24.

küçük çaplı işletme, dükkân sahibi veya KİT'in hisse sahibi olması adına kupon dağıtımıyla birlikte eş zamanlı ücretsiz konut dağıtımı yoluna gitmiştir.

B. Rusya Federasyonu'nda Putin Öncesi Özelleştirme Uygulamaları

1. Genel Olarak

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Rusya Federasyonu'nda Özelleştirme aşamasına geçmeden önce okuyucunun genel bir kanaat oluşturabilmesi açısından bu başlıkta çalışmanın kısa özeti verilmiştir. Bilindiği üzere Rusya Federasyonu'nun geçiş aşamasında yer aldığı kapsamlı özelleştirme 1991 ile 1999 yılları arasında yapılmıştır⁷⁸⁰. Bu süreç içerisinde farklı yöntemler, kararlar, sosyal ve siyasal sorunları içermesi, her aşamanın tek tek ve ayrı ayrı incelenmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla çalışmada her aşama ayrı ayrı ele alınmış ve kısa bir biçimde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu bölümde:

1. Rusya'da kabul edilen mevzuatın tarihine ve uygulamadaki gelişmesine bağlı olarak öncelikle özelleştirmenin 1992 yılında başlatılan kapsamlı hali (*konut özelleştirilmesi*) ele alınmıştır. Özelleştirmenin ilk aşamasını oluşturan konut özelleştirilmesinde ücretsiz devir yöntemi tercih edilmiştir.
2. Konut dağıtımıyla neredeyse eş zamanlı KOBİ'lerin özelleştirilme sürecine de gidilmiştir. Bunların devrinde kiralama ve ihale yoluyla hisse senetlerinin satışı yöntemi tercih edilmiştir. İlgili dönemde özelleştirmenin aniden ve kapsamlı bir şekilde başlaması sonucunda birçok kamu mülkünde bulunan malların özelleştirilmesi kayıt dışında kalmıştır. Halkın herhangi hukuki usule tabi kalmadan kamu mülkünü yağmalaması sonucunda ilgili aşama Rus öğretisinde “*Kitlesel Özelleştirme*”, “*Spontan Özelleştirme*” adı altında verilmiştir. İlgili aşama çalışmamızda “*1992 Yılı Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin Özelleştirilmesi (Spontan Özelleştirme)*” adı altında ele alınmaktadır.
3. Küçük çaplı işletmelerin özelleştirilmesi tamamlanması sonucunda Rus Hükümeti 1992-1994 yılları arasında Kuponlu Özelleştirmeye gitmiştir. Bu aşamada özelleştirme yöntemi olarak konut ve KOBİ'lerin özelleştirilmesi gibi bedelsiz kupon dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Kapsamlı ücretsiz kupon dağıtım

⁷⁸⁰ Akiner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 85.

aşaması öğretide “*Kuponlu Özelleştirme*” veya diğer adıyla “*Şok Terapisi*” olarak adlandırılmıştır. Çalışmamızda bu aşama “*Şok Terapisi (Voucher) Kuponlu Özelleştirme*” adı altında ele alınmıştır.

4. Kupon dağıtımı programının tamamlanmasından sonra Rusya hükümeti para karşılığı özelleştirme olarak adlandırılan özelleştirme aşamasına geçmiştir. Para karşılığı özelleştirme programın asıl amacı devlet bütçesine gelir getirmektir. Dolayısıyla bu süreçte teklif alma yöntemi kullanılmıştır. Konut, KOBİ ve bazı büyük çaplı işletmelerin dağıtımı yapıldıktan sonraki aşamada ağır sanayi, endüstri, maden gibi sektörlerin özelleştirilmesi amaçlanmıştır.

İlgili program 1994-1997 yılları arasında gerçekleşmiştir. Rus öğretisinde bu dönemde gerçekleşen özelleştirme “*Parasal Özelleştirme*” olarak adlandırılmıştır⁷⁸¹. Çalışmamızda ise bu aşama “*Para Karşılığı Özelleştirme veya İpotekli Satış Uygulaması*” adı altında verilmiştir.

5. Para karşılığı özelleştirmenin sonuçlanmasından sonra hükümet 1997 yılından itibaren “*özel*” veya “*isabetli*” olarak adlandırılan özelleştirme aşamasına geçmiştir. İlgili programın bu şekilde adlandırılmasının nedeni daha önce toplu yapılan özelleştirmeden ziyade özelleştirilecek olan KİT veya işletmenin tek tek satışa çıkartılmasını amaçlamıştır. Tek tek satışa çıkmasının nedeni ise ilgili KİT veya işletmenin büyüklüğünden ve öneminden yüklü miktarda para kazancı elde etmektir. Bu aşamada açık artırma veya kapalı teklif alma yöntemleri uygulanmıştır. Çalışmamızda bu aşama “*İsabetli (özel) Özelleştirme*” adı altında verilmiştir.

Görüldüğü gibi 1992 yılında Rusya Federasyonu’nda başlatılan özelleştirme programı birkaç aşamadan geçmiştir⁷⁸². Aşağıdaki alt başlıklar altında sırasıyla bu aşamalara yer verilmiştir.

⁷⁸¹ Alfred Koh, “Para Karşılığı Özelleştirme”, editör Anatoli Çubays içinde *Rusça-Özelleştirme*, IV. Bölüm (Moskova: Vigrius, 1999), 118; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 68; Mariya Akulova, “Kamu İşletmelerinin Özelleştirilmesinde Dünya Deneyimi”, *BEROC Dergisi, Policy Paper Series*: 23 <https://www.beroc.org/upload/iblock/a71/a71eb8342c9ad360395796160b05e9cd.pdf>.

⁷⁸² Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 68.

2. Konut Özelleştirme Programı

a. Genel Olarak

Özelleştirme kargaşa ve büyük tartışmalar içinde gerçekleşmiştir. Hukuki temelinin bulunmadığı ve kamuoyunun böyle bir değişikliğe hazır olmadığı açıktır. Ancak oluşan yeni hükümetin özelleştirme üzerinde düşünecek çok vakti yoktu. Bir taraftan özelleştirmeye karşı çıkan eski komünistlerin baskısı diğer taraftan güçlenen nomenklaturanın baskısı mevcuttu. Bu duruma ek olarak hükümet özelleştirme sırasında adaletsizliğe karşı çıkabilecek olan halkın tepkisini de dikkate almak zorundaydı. Bu şekilde oluşan hassas bir durumda yeni hükümetin hem siyasi istikrarı sağlama hem de piyasa ekonomisine geçişi mümkün olduğunca şiddetsiz ve kayıpsız gerçekleştirmesi gerekiyordu. Oluşan bu zor durumda halk, hükümetin özelleştirmeye dair resmi kararını beklemeden çoktan özelleştirme işlemine girişmişti⁷⁸³. Bu nedenle Rusya Federasyonu Hükümeti hem hukuki hem de siyasi açıdan özelleştirme işlemini gerçekleştirmeye mecburdu. Her ülkede olduğunun aksine Rusya Federasyonu'nda özelleştirme tepeden değil alttan başlatılmıştır. Daha açık belirtmek gerekirse halk hükümetin kararını beklemeden çoktan kamu mülkiyetinde bulunan mal ve hizmetlere el koymaya başlamıştır. Verimli olan işletmelerin müdürleri, hükümetin pasifliğini kullanarak kişisel hesaplarına işletme gelirini transfer ederek gelir sağlamıştır. Başkaları ise karaborsa yoluyla üretmiş oldukları ürünleri satarak gelir elde etmeye başlamıştı. Kâğıt üzerinde işletme devlete ait olmasına rağmen işletme yöneticileri boş durmamışlardır. Kapitalist sistemin mantığını anlayan yöneticiler bir nevi ilgili işletmeyi kendilerinin özel mülkü gibi görerek gelir elde etmeye devam etmişlerdi. Bu durumun farkında olan hükümet mülkünün elden bu şekilde çıkmaması için acil özelleştirme işlemine başvurmak zorundaydı. Aksi halde tüm varlık o dönemde güçlenen kızıl müdürler, Nomenklatura ve mafyanın eline geçecekti⁷⁸⁴. En azından devlet bütçesine bir miktar gelir elde edecek şekilde devredilmesi gerektiğini ve aynı zamanda diğer vatandaşların pay elde etmeleri gerektiğinin farkındaydılar. Dolayısıyla özelleştirme programı hükümet tarafından gerçekleştirilmeliydi. Rusya Federasyonu koşullarında gerçekleşen özelleştirme az miktarda olsa dahi devlet bütçesine bir miktar gelir getirmesi amaçlanmıştı. 1990 yılında

⁷⁸³ Michael McFaul, "Privatization of Large Enterprises in Russia", 81.

⁷⁸⁴ Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 176

oluşan yeni reformcu liberal hükümet, Sovyetler Birliği döneminde KİT ve diğer sektörlerin yöneticiliğini yapanlara ve bu yönetime çalışan işçilere karşı bağımlıydılar.

Yapılacak olan özelleştirmenin boyutu ile ölçeğinin anlaşılabilmesi için öncelikle özelleştirilecek olan mülkiyetin boyutunu anlamak gerekmektedir. Ancak söz konusu Rusya Federasyonu olunca bu boyutu belirtmeye gerek kalmaz. Çünkü Rusya Federasyonu’nda tüm mülk devletin elindeydi ve her şeyin özelleştirilmesi gerekiyordu⁷⁸⁵.

Rusya Federasyonu liberalizm ve demokrasi ilkeleri adı altında yeni bir düzen sağlayabilmesi, özelleştirme sonrası piyasa ekonomisinin işlemesi için sermayeye ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda özelleştirme esnasında ve sonrasında Rusya’ya Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar desteklerini sağlamışlardır⁷⁸⁶.

4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı “*Rusya Federasyonu’ndaki Konutun Özelleştirilmesi Hakkında Kanun*”un kabulü ile Rusya Federasyonu’nda özelleştirme uygulamalarına öncelikle konut stokunun özelleştirilmesiyle başlanmıştır⁷⁸⁷. İşçiler, sanat adamları, akademisyenler ve kamu memurları dâhil tüm vatandaşların oturdukları konutların kendilerine devredilmesi söz konusudur⁷⁸⁸. Bu program bazı açılardan planlı ekonominin sona ermesinden bu yana gerçekleşen en büyük konut transferiydi.

b. Ücretsiz Konut Dağıtımı

Lojman sahipleri uzun süredir yaşamış oldukları konutların zaten kendilerine ait olduğunu düşünerek özelleştirmeye çok anlam verememiştir. Çoğu, konut sektörünün özelleştirilmesini bir fırsat olarak nitelendirmemiştir. Ayrıca sosyalist düzenle yaşamış olan halk bu eylemi fırsatçılık, sömürü ve kamu malına karşı bir teşebbüs olarak nitelendirmişlerdir. Yeterince bilgilendirilmeyen ve temel hazırlığı yapılmadan Sovyet

⁷⁸⁵ Rusya Federasyonu öncesi bir önceki bölümde incelendiği üzere özel mülkiyet diyen bir şey yoktu sadece kişisel mülkiyet olarak adlandırılan mülkiyet kavramı mevcuttu.

⁷⁸⁶ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 75; Yıldırım, “Sovyet Sonrası Rusya”, 50.

⁷⁸⁷ 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Konutun Özelleştirilmesi Hakkında”, Kanun, (Erişim Tarihi 07.03.2022), <https://legalacts.ru/doc/zakon-rsfsr-ot-04071991-n-1541-1-o/>.

⁷⁸⁸ 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Konutun Özelleştirilmesi Hakkında”, Kanun, 1. madde.

Rusya’ında⁷⁸⁹ 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı “*Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nde Konutun Özelleştirilmesi Hakkında Kanun*”un kabulü ile ilk özelleştirmeye adım atılmıştır⁷⁹⁰. Fakat bu özelleştirme işlemi ilk başta toplum tarafından tepkisiz karşılanmıştır⁷⁹¹. Halkın görev yapmakta oldukları iş yerlerine ait konutların devri tamamıyla gönüllü ve ücretsiz olarak gerçekleştirilmiştir. Kanun’un 1. maddesi “Vatandaşların oturmuş oldukları devlet ve belediye lojmanlarını ücretsiz veya paralı şekilde özel mülk edinmesi – gönüllüdür⁷⁹²” şeklinde düzenlenmiştir. Vatandaşların kamu lojmanlarının özelleştirilmesiyle birlikte bu zamana kadar hiç tanınmamış olan özel mülkiyet hakkı da 3. maddede “Konut mülkü sahibi olan vatandaşlar, kendi takdirine göre kullanma, satma, miras bırakma, kiraya verme ve kanuna aykırı olmayan diğer türde kullanma hakkına sahiplerdir” şeklinde belirtilmiştir.

Konutların özelleştirilmesinde ilgili kanun bazı konutların ve binaların özelleştirilmesine sınırlama getirmişti. Kanuna göre kolhoz ile sovhozlar dışındaki yurtlar, toplu konutlar, kültürel ve tarihi binalar, kapalı askeriye lojmanları, hijyenik ve yangın güvenliği standartlarına uygun olmayan ve hasar gören binalar özelleştirmeye tabi değildi. Bu tür binaların kolhoz ve sovhozlarda özelleştirilmesi için yerel halk temsilcileri, işletme çalışanlarının görüşü sonrası özelleştirilebileceği kanunda belirtilmişti⁷⁹³. Özelleştirmenin gerçekleşme usulü ile ilgili prosedür tamamıyla konutun

⁷⁸⁹ Özelleştirme işlemleri Sovyet Rusya’sının henüz Rusya Federasyonu statüsüne geçmesinden önce başlatılmıştı. RSFSC’nin ismi Rusya Federasyonu olarak 25 Aralık 1991 tarihinde Yüksek Konsey tarafından alınan karar ile değiştirildi. İlgili kararda RSFSC isminin resmi damgalarda, yazılarda ve diğer resmi işlemlerde 1992 yılına kadar kullanılması uygun görüldü. Dolayısıyla 25 Aralık’a kadar kabul edilen kanun ve kararlarda RSFSC ismi geçmektedir.

⁷⁹⁰ Ludmila Rudenko, “Modern Koşullarda Rusya’da Konutun ve Yardımcı Hizmetlerin Durumu Analizi”, *S.Yu. Vitte Moskova Üniversitesi Bülteni*, Ekonomi ve Yönetim Serisi, 1/2 (13), (2015): 68. <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-sostoyaniya-zhilischno-kommunalnogo-hozyaystva-rossii-v-sovremennyh-usloviyah>; Elena Çernikova ve İnga Sindeeva, “Konut Stokunun Özelleştirilmesine İlişkin Mevzuatın Konut İlişkilerinin Düzenlenmesindeki Rolü”, *Çağdaş Hukuk Dergisi*, 12 (2016): 77. https://www.researchgate.net/publication/314655284_Rol_zakonodatelstva_o_privatizacii_zilasnogo_fonda_v_regulirovanii_zilisnyh_otnosenij_Role_of_Legislation_on_Housing_Privatization_in_the_Regulation_of_Housing_Relations.

⁷⁹¹ Olga Timirçinskaya, “Neredeyse Bedavaya Sattılar: Rusya’da Özelleştirme Programı Nasıldı”, *Gazeta.Ru*, (2019), (Erişim Tarihi 02.03.2022), <https://www.gazeta.ru/business/2019/08/13/12576349.shtml?updated>.

⁷⁹² 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı “RSFSC’de Konutun Özelleştirilmesi Hakkında Kanun”, 1. madde, (Erişim Tarihi 04.04.2022), <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=100&from=1315-0&rnd=0.4984886400559203&#0>.

⁷⁹³ 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı “RSFSC’de Konutun Özelleştirilmesi Hakkında Kanun”, 4. madde.

bağlı olduğu KİT, işletme veya yerel halk temsilcileri yönetimi onayıyla gerçekleşmesi gerektiği belirtilmişti.

1991 yılında çıkarılan bu kanun'un kabul edildiği dönem, Sovyet sisteminin hâlâ toplumun eski mantıkla hareket ettiği ve eski komünist parti üyelerinin kaybolmadığı bir dönemdi. Dolayısıyla kanunda geçen "*halk temsilcileri*" ibaresindeki kişilerin komünist parti temsilcileri olduklarını unutmamak gerekir. Konut özelleştirmesinin tamamıyla KİT, işletme ve diğer kurum yönetimlerine bırakılması konut transferinin adaletli yapılp yapılmadığına dair şüphe uyandırmaktadır⁷⁹⁴. Ancak bu durumu dikkate alan hükümet ilgili kanunun 8. maddesinde konutun özelleştirilmesi sırasında vatandaşın konut edinme hakkının ihlali durumunda mahkemeye başvuru yapma hakkını da düzenlemiştir. Çoğu yazara göre halk henüz özel mülk ve piyasa ekonomisine dair yeterli bilgiye sahip olmadığı için bu hakkını kullanmamıştır. Dolayısıyla mahkemeye başvuru yapma ve hakkını arama kültürünün o dönemde gelişmediği söylenebilir.

Konut hakkından yararlanmak tek seferlik bir durumdu. Dolayısıyla vatandaşlar, konut özelleştirmesi sırasında bir defa bu haktan yararlanabilirdi. Konutun özelleştirilmesi tamamıyla ücretsiz değildi. Her kişiye en az 18 m² ücretsiz konut edinme olanağı sunulmuştu. Aile fertlerinin sayısına göre ekstra 9 m² ücretsiz temin edileceği de düzenlenmişti⁷⁹⁵. Yerel Halk Temsilcileri Konseyine, konutun tüketici niteliğini dikkate alarak aileye ücretsiz olarak ek 9 m² verme yetkisi tanınmıştır⁷⁹⁶. Bu haktan yararlanabilmek için Kanun'un 13. maddesinde kişinin hizmet süresi, geliri ve aile fertlerinin sayısı göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir. Bu maddeyi eleştiren yazarlar ne kanunda ne de uygulama sırasındaki yönetmelikte bu maddelere ilişkin hesaplamaların açıkça yapılamadığını vurgulamışlardır. Dolayısıyla Rusya Federasyonu çapında herkes için ortak ve aynı şartlara tabi olacak yönetmelik mevcut değildi. Konut dağıtımının yönetimi her yerel yönetime devredilmiştir. Dolayısıyla Rusya Federasyonu'nun her bölgesinde ekstra ücretsiz konut m² alımı değişkenlik göstermektedir. 15. maddeye göre ücretsiz m² dışında kalan alan komisyon değerlendirmesinden sonra piyasa fiyatına göre

⁷⁹⁴ 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı "RSFSC'de Konutun Özelleştirilmesi Hakkında Kanun", 6. madde.

⁷⁹⁵ 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı "RSFSC'de Konutun Özelleştirilmesi Hakkında Kanun", 11. ve 12. maddeleri.

⁷⁹⁶ 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı "RSFSC'de Konutun Özelleştirilmesi Hakkında Kanun", 11. ve 13. maddeleri.

satılması düzenlenmiştir. 19. maddede konutların özelleştirilmesi, uygun koşullarda sağlanan uzun vadeli krediler kullanılarak ve ayrıca Halk Temsilcileri Sovyetleri, teşebbüsleri ve kurumları tarafından belirlenen şekilde taksitler hâlinde gerçekleştirilebilirliği de düzenlenmiştir. Madde 20: “Konutların özelleştirilmesinden elde edilen fonlar, konut stokunun tahsis edildiği yerel Halk Vekilleri Konseyi, işletme, kurum veya kuruluşlarının hesaplarına aktarılır. Aktarılan bütçe daha sonra konut inşaatının daha da genişletilmesi ve ilgili bölgenin konut stokunun onarımı için kullanılır” şeklinde düzenlenmiştir.

Devlet tarafından ücretsiz olarak temin edilecek olan 18 m² dışındaki alanı vatandaş satın almak zorundaydı. Ücretsiz konut edinme için başvuru yapan vatandaşlarda aranan şartları sağlayıp sağlamadıklarının incelenme süreci özelleştirme işlevini yavaşlatmıştır. Tüm bu zorluklara ek olarak yüksek enflasyonla mücadele eden halkın alım gücü neredeyse yoktu. Dolayısıyla ilk özelleştirme Kanununun kabulünden bir buçuk sene sonra hükümet, 23 Aralık 1992 tarihinde Konut Özelleştirmesine Dair Kanunda değişiklikler yapılmasına dair karar aldı. Yapılan değişiklikler sonrasında kamu lojmanları tamamen ücretsiz hale getirilmiştir⁷⁹⁷. Böylece Kanunun ilk halinde yer alan 1. ve 6. maddelerde “*satın alma ibaresinin kaldırılması*”⁷⁹⁸ şeklinde bir düzenlemeye

⁷⁹⁷ 23 Aralık 1992 tarihli Rusya Federasyonu 4199-I sayılı “RSFSC’de 4 Temmuz 1991 Tarihli ve 1541-1 sayılı Rusya Federasyonundaki Konut Özelleştirilmesi Kanunu’na Değişiklikler ile Eklemelerin Getirilmesi Hakkında Kanun” 1. madde. (Erişim Tarihi 05.04.2022), <https://base.garant.ru/2306869/>.

⁷⁹⁸ 23 Aralık 1992 tarihli Rusya Federasyonu ve 4199-I sayılı “4 Temmuz 1991 Tarihli 1541-1 sayılı RSFSC’de Konut Özelleştirilmesi Kanunu’na Değişiklikler ile Eklemelerin Getirilmesi Hakkında Kanun”, 1 ve 5. maddeler.

gidilmiştir. Bununla birlikte Kanun'un ilk halinde yer alan 12⁷⁹⁹, 13⁸⁰⁰, 14⁸⁰¹, 15⁸⁰², 19⁸⁰³ ve 20.⁸⁰⁴ maddeler kaldırılmıştır.

Ücretsiz konut dağıtımının Rusya Federasyonu'nda 2007'ye kadar sürmesi planlanmıştır. Ancak ilgili program 2013'e uzatılmıştır. Daha sonra Devlet Duma'sı ilgili programı 2016 yılına kadar tekrar uzatmıştır. Kırım bölgesinin Rusya Federasyonu'na geçmesi sonucunda konut özelleştirme programı Cumhurbaşkanı V. Putin'in kararıyla 1 Mart 2018 tarihine kadar uzatılmıştır⁸⁰⁵. Konut özelleştirme programının 1991 yılından 2018 yılına kadar uzatılmasının başka bir nedeni ise kanunen hasar gören, kapalı askeri lojmanlarda ve tarihi kültürel binalarda yaşayan vatandaşların lojmanlarının özelleştirilmemesinden kaynaklanmaktadır⁸⁰⁶. Dolayısıyla özelleştirme programından yararlanmayan vatandaşlar sıra bekleyenlere dâhil edilerek konut inşasının veya onarım işlemlerinin tamamlanmasını beklemişlerdir.

Rusya Federasyonu'nda konut özelleştirilmesi derin kriz esnasında gerçekleşmiştir. Satın alınan ek m² sağlanan bütçe, konut giderleri ve tadilata yeterli değildi. Zaten bir buçuk sene ücretli konut özelleştirilmesi yüksek enflasyondan dolayı devlete yeterince gelir sağlamamıştı. Sonuçta konutun tamamıyla ücretsiz dağıtımına karar verilmiştir.

⁷⁹⁹ Konut özelleştirilmesine dair kabul edilen ilk kanunun kaldırılan 12. maddesi “*Vatandaşların özel mülkiyetine ücretsiz olarak devredilecek konutun metre karesine, RSFSC içindeki Özerk Cumhuriyetlerin Yüksek Sovyetleri, Özerk Bölgelerde, Özerk Okruglar, İlçeler, Moskova ve Leningrad Şehrinde Halk Vekilleri Sovyetler tarafından belirlenir. Devredilecek olan konut ücretsiz, kişi başına toplam en az 18 metrekaredir. Konutun tüketici niteliğine göre ek 9 metre kare eklenilebilir*”.

⁸⁰⁰ Madde 13: “*Yerel Halk Temsilcileri Konseyi, konut stokunun tüketici niteliklerini, ailenin birleşimini, mali durumunu, kişinin iş tecrübesini dikkate alarak, vatandaşların mülkiyetine ücretsiz olarak devredilen konut binalarının miktarını evin yıkımı durumuna bakmaksızın artırma hakkına sahiptir*”.

⁸⁰¹ Madde 14: “*Vatandaşların mülküne bedelsiz ve bedelli olarak devredilen alanlar toplam konut alanının bir metre karesinin maliyeti bulunduğu bölgenin piyasasına göre hesaplanır*”.

⁸⁰² Madde 15: “*Vatandaşların mülkiyetine devredilecek olan dairenin toplam maliyeti, bağımsız komisyonlar tarafından belirlenir. Bağımsız komisyon Yerel Sovyet Temsilcileri tarafından: halk vekilleri, sendika örgütlerinin temsilcileri, işçi kolektif temsilcileri, mali müşavir, banka temsilcisi ile devralacak kişinin katılımından oluşturulur. Devredilecek konutun bedelsiz m² boyutunu aşması durumunda devralacak kişi aradaki farkı öder*”.

⁸⁰³ Madde 19: “*Konutların özelleştirilmesi, uygun koşullarda sağlanan uzun vadeli krediler kullanılarak gerçekleştirilebilir. Ayrıca Halk Vekilleri Konseyi, işletme ve kurumlar tarafından belirlenen şekilde taksit halinde ödenebilir*”.

⁸⁰⁴ Madde 20: “*Konutların özelleştirilmesinden elde edilen fonlar, konut stokunun tahsis edildiği yerel Halk Vekilleri Konseyi, işletme, kurum veya kuruluşun hesaplarına aktarılır. Aktarılan bütçe daha sonra konut inşaatının daha da genişletilmesi ve ilgili bölgenin konut stokunun onarımları için kullanılır*”.

⁸⁰⁵ Rudenko, “Rusya’da Konut Analizi”, 70.

⁸⁰⁶ 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı “RSFSC’de Konutun Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” 4. madde.

2018 yılında konut özelleştirmesinin bitimiyle, Rusya Federasyonu’nun Resmî İstatistik Kurumu⁸⁰⁷ tarafından hazırlanan rapora göre, özel sektör mülkiyetindeki konut oranı %92’yi⁸⁰⁸ bulurken, kalan %3’nün federal⁸⁰⁹ ve %5’nin ise belediye⁸¹⁰ mülkiyetine ait olduğu raporlanmıştır⁸¹¹.

c. Konut Özelleştirme Programının Değerlendirilmesi

Konut özelleştirmesini değerlendiren Rus araştırmacılar konut özelleştirmesinin sosyal açıdan avantajları ile dezavantajlarını belirtmektedirler. Sosyal açıdan avantaj olarak konut özelleştirmesinin halkın ülke içindeki göçünü engellediğini belirtmek gerekir. Çünkü SSCB’nin dağılmasıyla neredeyse tüm halkın işsiz kalması sonucu kırsalda, merkezden uzak bulunan bölgelerde halk, büyük şehirlere göç etmeye başlamıştı. Bu açıdan bakıldığında bu uygulamanın halkın ikamet ettiği yere bağlanmasını sağladığı söylenebilir. Ayrıca bahsedilen uygulamanın metruk binaların oluşmasını engellediğine de dikkat çekmek gerekir.

Diğer taraftan sosyal avantajın yanı sıra kapsamlı konut özelleştirme programının, devleti, konutların bakımı ve giderlerine aktarılan mali yükten kurtardığı söylenebilir. Dolayısıyla iktisadi açıdan da konutların ücretsiz özelleştirilmesi milli bütçenin tasarruf etmesini sağlamıştır.

Konutların ücretsiz dağıtılması, konut piyasasının gelişmesiyle halkın piyasa ekonomisine daha kolay bir şekilde entegre olmasına da katkıda bulunmuştur. Bu yönde yapılan çalışmalarda olumlu görüş olarak “*sosyal adalet*” bakımından konuya yaklaşıldığını belirtmek gerekir. Bu görüşlerin çoğunda, tamamıyla isteğe bağlı konut dağıtımının konut üzerindeki eşitsizliği giderdiğine vurgu yapılmaktadır⁸¹². Ancak büyük kitleye bu programın amacının duyurulmaması nedeniyle herkesin “*isteğe*” bağlı özelleştirmeden yararlandığı konusunda şüphe uyandırmaktadır.

⁸⁰⁷ Rus Federal Devlet İstatistik Servisi (Rosstat)/Федеральная Служба Государственной Статистики.

⁸⁰⁸ Özel konut stoku- 346,2 milyon m².

⁸⁰⁹ Kamu konut stoku- 106,0 milyon m².

⁸¹⁰ Belediye konut stoku- 176,2 milyon m².

⁸¹¹ Rus Federal Devlet İstatistik Servisi, “Rusya’da Konut 2019 İstatistiksel Özet”, (Moskova: Rosstat 2019), 15. (Erişim Tarihi 18.04.2022), https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Jil-kom_xoz-vo%202019.pdf.

⁸¹² Çernikova ve Sindeeva, “Konut Stokunun Özelleştirilmesi”, 81.

Durumun olumsuz yönlerini vurgulayan araştırmacılar ise ücretsiz ve kapsamlı bir şekilde gerçekleşmiş olan bedelsiz konut dağıtımının; yolsuzluk, spekülasyon ve suç oranını arttırdığını, bu durumun adaletsizliklere yol açtığını vurgulamaktadır⁸¹³. Konut özelleştirilmesi devlete avantaj sağlamasına rağmen halkın özelleştirmeye hazır olmadığını ortaya koymuştur. Halkın liberal hukuk düzeni, özelleştirme, piyasa ekonomisi gibi konularda bilgisinin yetersizliği konut sektöründe gelişen değişikliklerin olumsuz sonuçlara yol açtığına işaret edilmektedir⁸¹⁴.

Halkın maddi açıdan konutun gider ve onarım masrafını karşılama imkânı yoktu. Bu nedenle derin ekonomik kriz içinde gerekli hazırlıklar yapılmadan liberal-demokrasi reformlarının gerçekleşmesi toplum içinde yoksul kesimin oluşmasına sebep olduğuna dikkat çekilmiştir. Özellikle yaşlı ve yardıma muhtaç olan kişilerin çoğunun, özelleştirmeye duyarsız kaldığı belirtilmiştir. Aylarca maaş alamayan ve yüksek enflasyonla mücadele eden halk, kendilerine devredilecek olan konutun artılarından ziyade eksilerini görmüştür. Bu nedenle emeklilerin çoğunun sosyal konutlarda oturmayı veya takas etmeyi tercih ettikleri görülmüştür⁸¹⁵.

Konutun özel kişilere devredilmesi “*Kara Emlakçılar*”, “*Daire Avcıları*” olarak adlandırılan suç örgütlerinin çoğalmasına sebep olmuştur⁸¹⁶. Sosyalist sistemden sonra halk ilk defa; satma, satın alma, devretme, takas etme ve miras bırakma gibi haklar elde

⁸¹³ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1735.

⁸¹⁴ Olga Likhodey, “Sovyet Sonrası Rusya’da Serserilik ve Dilencilik’in Büyümesinin Sosyal Nedenleri ve Özellikleri”, *A.İ. Gerşen Rusya Devlet Pedagoji Üniversitesi Bildirileri*, 5.11 (2005): 212, [https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/5\(11\)/likhodei_5_11_208_219.pdf](https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/5(11)/likhodei_5_11_208_219.pdf).

⁸¹⁵ Abdulkadir Altınsoy, “Sosyal Politika Aracı Olarak Konut Politikaları: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) Uygulamaları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 44; 1990’ların ilk yarısında konut giderlerini karşılayamayan emekli kesim konutlarını daha küçük konutla takas etmeyi veya şehir dışında bulunan bölgelere taşınmayı tercih etmişlerdi. Bu olayın çoğalması sırasında dolandırıcılığın kurbanları oldular. Savunmasız gruplar (yaşlılar, akıl hastaları, alkolikler) veya borcunu ödemek için evlerini satmak zorunda kalan gençlerin evsiz kalmalarına neden oldu. Bkz. Likhodey, “Sovyet Sonrası Rusya’da Serserilik 212.

⁸¹⁶ 1990-1997 yıllarında Rusya’da “*Kara Emlakçılar*”, “*Daire Avcıları*” gibi kavramlar yayılmıştı. Bunlar, emekli, yoksul, yardıma muhtaç, alkol bağımlılığı olan kişileri tespit ederek üçkâğıtçılık, dolandırıcılık veya zorbalığa başvurarak konutlarına el koyan suç örgütleridir. Daire avcılarının evrakta sahtecilik, dolandırıcılık, kasten yaralama, öldürme, şantaj, kaçırma veya zorla ruh sağlığı hastanelerine yerleştirme gibi yöntemlere başvurduğu, konut pazarını işgal eden suç örgütlerinin çoğaldığı belirtilmektedir. Böylece Rusya’da 1994 yılında 197; 1995 yılında 262; 1996 yılında 220 konut üzerinde yapılan suçlar tespit edilmişti. Daha fazla bilgi için bkz. Tatyana Kvasnikova, “Konut Sektöründe Ceza Hukuki Suçların Özellikleri (Uzakdoğu Federal Bölgesi Verilerine Göre)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uzakdoğu Federal Üniversitesi, Ceza Hukuk ve Kriminoloji Anabilim Dalı, 2016), 55. <http://test.ssla.ru/dissertation/dissert/15-11-2016-2d.pdf>; Merkez Televizyonu, Konut Sorunu. Metrekareyi Nasıl Avladılar/Doksanlar (90’lar), (Belgesel Film, Merkez Televizyon, 2017), <https://youtu.be/odmyhLLxdto>; Likhodey, “Sovyet Sonrası”, 210.

etmişlerdir. Bu fırsatı emlak sektöründe kovalayan fırsatçılar, bu alanda suç örgütlerinin gelişmesine ve toplum içinde yoksul, evsiz ve dilencilerin sayısının çoğalmasına sebep olmuşlardır⁸¹⁷.

Diğer bir olumsuz sonuç olarak planlı ekonominin durdurulması ve kolektivizmin çöküşüyle sovhoz ve kolhozlarda, sanayi ve maden şehirlerinde ikamet eden vatandaşlar büyük şehirlere akın etmeye başlamıştır. Sibiry ve kuzey doğu bölgelerinde bulunan kömür madeni kasabaları, il ve ilçeler terk edilmiştir⁸¹⁸. Daha sonra Rusya Federasyonu çapında terk edilen bu yerleri halk “*Hayalet Şehri*”, “*Hayalet Kasabası*” olarak adlandırmıştır. KİT, konut ve diğer tesislerin metruk hâle gelmesi sonucunda 2021 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu’nda 342 hayalet şehir ve kasabanın bulunduğu rapor edilmiştir⁸¹⁹. Boş ve metruk konut sayısının ise yaklaşık 5 milyon olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi daha önce belirtildiği gibi üretimin durdurulmasıyla tesislerin etrafında yaşayan nüfusun göç etmesinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla ilgili konutlar kullanılamaz hale gelmişlerdir. Bu konuda yapılan araştırmada Rusya Federasyonu’nda her sene yaklaşık 150.000 konutun bu duruma geldiği vurgulanmıştır⁸²⁰. Dolayısıyla ücretsiz konut özelleştirme programı bir nevi metruk şehirlerin çoğalmasına neden olmuştur⁸²¹.

Sosyal adaletin sağlandığına ne kadar vurgu yapılsa da Moskova şehrinde özelleştirilmiş olan gayrimenkulün fiyatı bir maden kasabası veya ülkenin diğer ucunda bulunan ev fiyatıyla karşılaştırıldığında çok büyük bir fiyat farkı olduğuna dikkat çekmek gerekir. Moskova, Sankt-Peterburg ve diğer önde gelen şehirlerde özelleştirilen konutlar değerliken diğer şehirlerde bulunan evler ise değersizdi. Bu açıdan toplumsal adalet yerine toplumsal adaletsizliğin yer aldığının altını çizmek gerekir.

⁸¹⁷ Liberal sisteme geçiş aşamasında gerçekleşen reform neticesinde Rusya’da daha önce kapsamlı bir şekilde görülmemiş evsizler ve dilencilerin sayısı çoğalmıştır. Böylece farklı verilere göre Rusya’da 1995 yılına gelindiğinde 3 milyon halkın evsiz olduğu belirtilmiştir. İktisadi ve Sosyal Sorunlar Enstitüsü bu rakamın 4 milyon olduğuna işaret etmiştir. Bkz. Likhodey, “Sovyet Sonrası”, 209; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 85.

⁸¹⁸ İvan Uporov, “Rusya’nın Uzak Bölgelerinin Geliştirilmesi için Ekonomik Strateji Bağlamında Hayalet Şehirler”, *Economy ve Business Dergisi*, 1/7 (2021): 174, <https://cyberleninka.ru/article/n/goroda-prizraki-v-kontekste-ekonomicheskoy-strategii-po-razvitiyu-otdalennyh-rayonov-rossii>; Likhodey, “Sovyet Sonrası”, 211.

⁸¹⁹ Uporov, “Rusya’nın Uzak Bölgelerinin Geliştirilmesi için Ekonomik Strateji Bağlamında Hayalet Şehirler”, 174.

⁸²⁰ Altınsoy, “Sosyal Politika Uygulamaları”, 42.

⁸²¹ Rudenko, “Rusya’da Konut”, 69.

Ayrıca bazı araştırmalara göre kamu görevlilerinin görevlerini kötüye kullandıkları, hukuku ihlal ettikleri belirtilmektedir⁸²². Hukuki açıdan bakıldığında Rusya özel mülkiyet hakkına dair kanunu, 24 Aralık 1990 tarihli ve 443-1 sayılı “*Rusya Federasyonu Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Özel Mülkiyete Dair Kanun*” la kabul etmiştir⁸²³. Ancak belirtilmesi gerekir ki 1991 yılında Rusya, halen 1978 Sovyet Anayasasını kullanmaktaydı. Dolayısıyla Anayasanın 42. maddesinde vatandaşların konutu özel mülkiyet şeklinde kullanabilecekleri düzenlenmemiştir⁸²⁴. Anayasayı dikkate almadan özel mülkiyete dair kanun’un varlığı esas alınırsa vatandaşların mülkiyet hakkını arama hakkı mevcut olduğu görülür⁸²⁵. Ancak kamu mülkiyeti mantığıyla yetiştirilen halkın bu hakkı, 1991 yılında ne kadar verimli kullanabildikleri sosyolojik bir araştırmayı gerektirir. Dolayısıyla yukarıda araştırmacılar tarafından belirtilen olumsuz nedenlerin yer almasının asıl sebebi olarak kamu otoritesinin zayıf düşmesi ve bu durumdan faydalanan kamu görevlilerinin, görevlerini kötüye kullanmaları gösterilebilir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, bazı araştırmacılar özel mülk kavramının özelleştirmeye birlikte gelmesine işaret etmektedir⁸²⁶. Ancak belirtmemiz gerekir ki 24 Aralık 1990 tarihli ve 443-1 sayılı “*Rusya Federasyonu Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Özel Mülkiyete Dair*” Kanunda 25 Nisan 1991 tarihinde değişiklikler yapılmış ve özel mülkiyet hakkı daha da genişletilmiştir. Konut özelleştirme esnasında yer alan yolsuzluk ve diğer olumsuz nedenlerin asıl nedeni olarak konut departmanı çalışanlarının özelleştirilme esnasında konut devrini eski Sovyet yöntemine göre düzenlemeleri gösterilebilir. Yapılan devirde özel mülkiyet statüsünde değil devlet tarafından geçici tayin edilen konut şeklinde devir sağlanır. Bu durum daha sonra hak

⁸²² Kvasnikova, “Konut Sektöründe Ceza”, 84; Likhodey, “Sovyet Sonrası Rusya’da Serserilik ve Dilenciliğin Büyümesinin Sosyal Nedenleri ve Özellikleri”, 210.

⁸²³ 24 Aralık 1990 tarihli ve 443-1 sayılı “Rusya Federasyonu Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Özel Mülkiyete Dair”, 2 ve 10. maddeler. <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=5535>.

⁸²⁴ 1978 SSCB Anayasasının 42. maddesi: “SSCB yurttaşları, konut hakkına sahiptir. Bu hak Geliştirme ve Koruma Bakanlığı tarafından konut stoku, yardım kooperatifi ve kişisel konut inşaatı, kamu kontrolü altında konut sağlanacaktır. Konutların inşası, kamu kontrolü altında düşük maliyete konut giderleri dâhil adil dağılım yoluyla teslim edilecektir. SSCB vatandaşları kendilerine dağıtılmış olan konutlara dikkatle ve saygıyla davranmalarıyla yükümlüdür” şeklinde düzenlenmiştir. Maddeden anlaşılacağı üzere vatandaşlara devlet tarafından sunulan lojmalarda yaşama hakkı verilmiş ve ilgili lojmanı dikkatle kullanmaları ödevi yüklenmiştir.

⁸²⁵ 24 Aralık 1990 tarihli ve 443-1 sayılı “Rusya Federasyonu Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti Özel Mülkiyete Dair”, 31. madde.

⁸²⁶ Çernikova ve Sindeeva, “Konut Stokunun Özelleştirilmesi”, 78; Rudenko, “Rusya’da Konut”, 68.

sahiplerinin gerçekte konutun kendilerine ait olduğunu kanıtlama konusunda zorluk çıkarmıştır⁸²⁷.

Konutu özel mülk niteliğinde gösterecek Özelleştirme Kararı ve Özel Mülkiyete Dair Kanun dışında herhangi bir mevzuat yoktu. Özelleştirme sırasında ve sonrasında 2004 yılına kadar Rusya’da 24 Haziran 1983 tarihli Toplu Konut Kanunu⁸²⁸ kullanılmaya devam edildi. Özel mülk hakkı anayasal düzeyde özelleştirmeden iki sene sonra 1993 yılında kabul edilen Anayasa’da düzenlenecektir. Dolayısıyla önce özelleştirme daha sonra özel mülkiyeti koruyan hukuki temelini hazırlandığı söylenebilir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, Rusya’da ortak alan, ortak bahçe, ortak arsa ve ortak giderleri düzenleyen yazılmış hukuk kuralı mevcut değildi⁸²⁹. Bu hususlar ancak 29 Aralık 2004 tarihli ve 183 sayılı Toplu Konut Kanun’unun çıkmasıyla düzenlenmiştir. Dolayısıyla 1991 yılından 2004 yılına kadar özelleştirilmiş olan konutların ortak alanına ve arsasına dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktaydı. Acil ve aniden başlatılan özelleştirme, dairenin veya konutun inşa edildiği arsanın kime ait olduğu sorusunu dikkate almamıştır. Aynı şekilde konutların bakımı esnasında ortak alandan kimin sorumlu olacağı belirsizdi. O dönemlerde kimse konutun bulunduğu arsa ve toprağın, ortak alanın kime ait olduğunu sorgulamamıştı⁸³⁰. Dolayısıyla özelleştirilen konutlar sanki arsada değil, havada inşa edilmiş gibi bir durum oluşturmuyordu. Gerçekten halkın hazırlıksız ve bilgisiz olması toplumda trajik olayların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu durumu Rudenko çalışmasında:

*Hukuki açıdan özelleştirme suç teşkil eden bir eylemdi, çünkü büyük ekonomik ve sosyal kayıplara yol açmıştı, aceleyle ve kaba bir şekilde kanun ihlali ile gerçekleştirilmişti. Bazı durumlarda kanun’un göz ardı edilmesi ve düzenleyici bir çerçevenin olmaması, toplumun kriminalize edilmesi ve suçun giderek artmasına yol açtı.*⁸³¹

şeklinde ifade etmektedir.

⁸²⁷ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1736.

⁸²⁸ 24 Haziran 1983 Tarihli Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyet Toplu Konut Kanunu, (Erişim Tarihi 06.04.2022), <https://legalacts.ru/kodeks/zhilishchnyi-kodeks-rsfsr-utv-vs-rsfsr-24061983/>.

⁸²⁹ Çernikova ve Sindeeva, “Konut Stokunun Özelleştirilmesi”, 79.

⁸³⁰ Çernikova ve Sindeeva, “Konut Stokunun Özelleştirilmesi”, 79.

⁸³¹ Rudenko, “Rusya’da Konut Analizi”, 68.

Konut özelleştirilmesinde gerçekleşen suç oranına dair 2016 yılında yapılan doktora tez çalışmasında; Rusya Federasyonu'nda 1990 yılından 2016 yılına kadar konutların özelleştirilmesi sırasında 30 binden fazla suçun tespit edildiği belirtilmiştir. Bu suçların devlet tarafından yetkilendirilen kişilerce, noter, suç örgütü, emlakçılar tarafından yolsuzluk, evrakta sahtecilik ve diğer ağır suçlar olmak üzere ekonomi alanında gerçekleşen en yüksek suç faaliyeti olduğu belirtilmiştir⁸³².

3. 1992 Yılı Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin Özelleştirilmesi (Spontan Özelleştirme)

a. Genel Olarak

Ekonomik kriz sırasında Rusya Federasyonu kendi iktisadi, siyasi ve sosyal yapısına farklı olan ve gelecek için önemli rol oynayan bir reform sürecini başlatmıştır. Asıl amaç devletin ekonomideki rolünün azalması, rekabetçi bir piyasa ekonomisine tabi bir sistemi oluşturmaktır. Özelleştirmenin yasal boyutu 3 Temmuz 1991 tarihli ve 1531-1 sayılı “*Rusya Federasyonu’ndaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında*” Kanunla başlamıştır⁸³³. 1991 yılında kabul edilmesine rağmen, yasama organı ile yürütme organı arasında çıkan uyuşmazlık ile gerginlikten dolayı uygulamada devir işlemleri 1992 yılında başlatılmıştır⁸³⁴.

Konutların özelleştirilmesine nazaran işletmelerde durum farklıydı. İşletmede insanlar bir tür değere sahip olan ürün üretmişken diğerleri özelleştirilemeyecek veya hisselerle bölünmeyecek kurumlarda çalışmışlardı. Buna göre, işletmelerde çalışanların ilgili işletmenin hisse senedinden pay alma imkânı varken eğitim alanında çalışanların herhangi pay elde etme imkânı yoktu. Örneğin, öğretmenlerin okul binalarını özelleştirerek özel mülke dönüştürme imkânları yoktu. Aynı şekilde hastane çalışanları veya akademik personellerin üniversite binasından veya varlığından mülk veya hisse senedi alma imkânı bulunmuyordu. Buna karşın dükkân işletmeleri, fabrika ve sanayide çalışanların hisse senedi alma hatta kolhoz ile sovhozlarda çalışanların traktörleri ve diğer

⁸³² Kvasnikova, “Konut Sektöründe Ceza”, 52; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 86.

⁸³³ 3 Temmuz 1991 tarihli ve 1531-1 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” (Erişim Tarihi 07.03.2022), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_97/.

⁸³⁴ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 1; Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization”, 18.

üretim araçlarını özelleştirme imkânları bulunmaktaydı. Kamu malının bölüştürülmesi sırasında yukarıda belirtilen durumlar adaletsizliğe yol açıyordu.

b. Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin Kiralama Yoluyla Devri

3 Temmuz 1991 tarihli ve 1531-1 sayılı “*Rusya Federasyonu’ndaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında*” Kanun kabul edilmiştir. Bu kanunun uygulamaya geçmesini sağlamak amacıyla Cumhurbaşkanı Yeltsin tarafından 29 Ocak 1992 tarihli ve 66 sayılı “*Rusya Federasyonu’nda Devlet ve Yerel İşletmelerin Özelleştirilmesinin Hızlandırılmasına Dair Kararı*” yayınlanmıştır. İlgili karar sonucunda Rusya Federasyonu’nda işletmeler büyüklüğüne ve konumlarına göre iki grupta değerlendirilmiştir⁸³⁵.

İlk grup çalışan işçi sayısının 200’ün altında olduğu küçük ve orta boyutlu işletmelerdir. Küçük işletmelerin fiyatı 1 Ocak 1992 tarihinde yapılan değerlendirmeye göre 1 milyon ruble olup açık artırma (*auction*) yoluyla satılması uygun görülmüştür. Küçük işletmeler genelde inşaat, tarım, gıda, taşımacılık ve tekstil gibi alanlarda yer almaktadır. Öncelikle KOBİ’lerin özelleştirilmesine karar verilmiştir. Bu işletmelerin özelleştirilmesi yerel yönetime bırakılmıştır. Çünkü genellikle KOBİ’ler belediye malıdır⁸³⁶.

İkinci grup işletmeler ise politik, güvenlik ve ekonomik bakımdan stratejik öneme sahip olan büyük işletmelerdir. Büyük işletmelerde çalışan işçi sayısı 1.000 kişiden fazla veya işletme değeri 50 milyon rubleden fazladır⁸³⁷. Büyük işletmelerin özelleştirilmesi anonim şirkete dönüştürülüp açık artırma usulü yoluyla satışa çıkarılması düzenlenmiştir⁸³⁸. İkinci grup işletmeler doğal kaynaklar ve savunma sektöründe yer alıp ülke için stratejik öneme sahiptirler. Dolayısıyla büyük işletmelerin özelleştirilmesinden

⁸³⁵ Vasili Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme-Yolu: Zenginlik İçin Mi?... İflas İçin Mi?...*, (Rostov: Rostov-Na-Donu, 1994), 15. <https://www.centriinvest.ru/files/articles/pdf/privatizaciyz-v-rossii.pdf>; 29 Ocak 1992 tarihli ve 66 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet ve Yerel İşletmelerin Özelleştirilmesinin Hızlandırılmasına Dair Kararı”. (Erişim Tarihi 24.04.2022), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_290/.

⁸³⁶ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 73.

⁸³⁷ Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization”, 23.

⁸³⁸ Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 15; Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 69.

bizzat hükümet sorumludur. İlgili işletmelerin özelleştirilmesi hükümetin çıkarmış olduğu özel kararlarla gerçekleştirilmiştir⁸³⁹.

Ayrıca 29 Ocak 1992 tarihli ve 66 sayılı “*Rusya Federasyonu’nda Devlet ve Yerel İşletmelerin Özelleştirilmesinin Hızlandırılmasına Dair*” Cumhurbaşkanlığı Kararı, küçük ve orta boyutlu işletmeler anonim şirkete dönüştürülüp hisse satışının; açık artırma yöntemi ile satış, ihale yoluyla satış, tasfiye edilen işletme mülkünün satışı, kiralanan mülkün satışı yöntemlerinden herhangi biri ile özelleştirilebileceğini düzenlemiştir⁸⁴⁰.

Cumhurbaşkanı kararı sonrasında 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı “*Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı*” Rusya Federasyonu Yüksek Konseyi tarafından onaylanmıştır⁸⁴¹. İlgili programın giriş kısmında programın ana hedefleri olarak: piyasa ekonomisine geçişi sağlamak; özel mülk sahiplerini oluşturmak; özelleştirme yöntemiyle işletme verimliliklerini arttırmak; ülkenin mali durumunu istikrara kavuşturmak; yabancı yatırımcıları piyasaya çekmek ve rekabetçi bir ortamı sağlamak şeklinde hedefler belirtilmiştir.

Özelleştirme Programının 2.1. maddesine göre: Toprak altı kaynakları; orman ve su kaynakları; hava sahası; karasular; deniz; tarihi ve kültürel nesneler; silahlı kuvvetlerin, Güvenlik ve İçişleri Bakanlıklarının birlikleri kontrolünde bulunan düzenli ve yedek mülklerin; yetimhaneler, huzurevleri, yatılı okullar gibi kamu mallarının özelleştirilmesi yasaklanmıştır. Fakat bu maddenin hemen altında yer alan 2.2. maddesine bakıldığında tüm bu kamu mallarının hükümetin ve özerk Cumhuriyet sınırında bulunması durumunda ilgili özerk cumhuriyetin hükümetinin onayı sonucunda özelleştirilebileceği de düzenlenmiştir.

Bununla birlikte onaylanan özelleştirme programında ülke ekonomisini durgunluğa götüren ve iflas eden tüm tüketici işletme ile kuruluşların özelleştirilmesinin zorunluluğunun altı çizilmiştir. Zorunlu özelleştirmeye tabi olan kamu malları 2.5. maddede şu şekilde sıralanmıştır:

⁸³⁹ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 69; 3 Temmuz 1991 tarihli ve 1531-1 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanunu”, 4. madde.

⁸⁴⁰ Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 15; Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 73.

⁸⁴¹ 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı “*Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı*”, (Erişim Tarihi 15.11.2022). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_557/; Pistor, “Privatization in Russia”, 120.

- Toptan ve perakende şeklinde halkın tüketimine yönelik ticaret amaçlı ürün üreten işletmeler ve bu yönde halka hizmet sağlayan kuruluşlar;
- İnşaat ve endüstri malzemelerini üreten işletmeler;
- Kümes hayvanları çiftlikleri dâhil olmak üzere devlet tarım tesisleri (*sovhozlar hariç*);
- Tarım ürünlerini işleyen, tarımsal üretime hizmet eden ve bunu sağlamak için endüstriyel ve teknik amaçlı ürünler üreten işletmeler;
- Gıda ve hafif sanayi işletmeleri;
- Ulusal ekonominin tüm sektörlerinde yer alan kârsız işletmeler;
- İnşaatı devam eden ve tamamlanmamış olan inşaatlar.

Devlet programı, tüm Rusya Federasyonu genelinde geçerliliğini korumuş olup, programın Rusya özerk cumhuriyetleri, özerk bölgeleri, krayları, Moskova ve Sankt-Petersburg şehirlerinin idari ve yerel yönetimleri tarafından yerine getirilmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir⁸⁴².

3 Temmuz 1991 tarihli ve 1531-1 sayılı “*Rusya Federasyonu’ndaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun*”un çıkmasıyla kıvılcık müdürler ve Nomenklaturalar sorumlu oldukları işletmelerin bir şekilde kendilerine devredilmesi için harekete geçmişlerdir. KOBİ’lerin özelleştirilme yöntemleri görünüşte basit ve anlaşılır olarak görünse de Rusya Federasyonu Devlet Mülkiyet Komitesi ile Komite içinde ve dışında çeşitli lobi grupları birbirleriyle yoğun mücadele içindeydiler. Her şeyden önce, işçilerin çıkarlarını korumak için, çeşitli kademelerdeki liderler, yeni ticari yapıların kendilerine devredilmesi veya özelleştirme sonucuna bakmaksızın, konumlarının saklı kalması için uğraştılar⁸⁴³. Kıvılcık müdürler, işçiler ve diğer vatandaşların görev yapmış oldukları işletmelerin hisselerini doğrudan veya ihale yoluyla satın alma imkânları mevcut değildir. Çok az sayıda kara borsa ve dolaylı yollardan maddi imkânı sahip olanlar bu yönteme başvurmuştur. Böylece devasa ülkenin devasa mülkünün devri basit kiralama yöntemiyle gerçekleştirilmiş oldu.

Bilindiği üzere Gorbaçov’un perestroykası sırasında ekonomiyi yeniden yapılandırma programı 7 Nisan 1989 tarihli ve 10277-XI “*SSCB’de Kira ve Kira İlişkileri*

⁸⁴² 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı “*Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı*”, 2.1. madde.

⁸⁴³ Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 15; Horne, “The Politics of Enterprise Reform”, 159.

Hakkında” kararı kabul edilmiştir. İlgili kararın akabinde 8 Ağustos 1990 tarihli ve 790 sayılı “*Küçük İşletmelerin Yaratılması ve Geliştirilmesi Hakkında*” Karar kabul edilmiştir. Bu kararlara göre artık işçi birliği küçük işletmeyi kiralama ve işletme hakkına sahip olma imkânını elde etmiştir. 1989 ve 1990 yıllarında kabul edilen bu karar halk içinde çok popüler olmayıp nerdeyse işlevsizdir. Ancak 1991 yılına gelindiğinde Özelleştirme Kanunun’un kabulü ile KİT ve KOBİ’lerde faaliyet gösterenler, iş yerlerini geçmiş tarihli olarak kiralık göstermeye başlamışlardır. Amaç iş yerinin üçüncü kişilere devredilmesini engellemektir. Bunun dışında açık artırım yoluyla satın alma imkânına sahip değillerdir. Dolayısıyla 1991 yılında yeterli bütçeye sahip olmayan KOBİ yönetimleri ve işçileri ihale, açık artırma yoluyla özelleştirme yöntemi yerine kiralama yöntemini tercih etmişlerdir.

1990 yılında kira ve kira ilişkilerine dair alınan kararlar Rusya’nın medeni kanunuyla çelişmiştir. Çünkü 1991 yılında Rusya hâlâ 1964 yılında kabul edilmiş olan Sovyet Medeni Kanunu’nu kullanmaktadır⁸⁴⁴. Üst üste alınan kararlar ve hukuki normların birbiriyle çelişmesi, özelleştirme üzerinde, her türlü spekülasyona yol açmıştır. Bunun dışında yerel yönetimin kiralık sözleşmesinin Sovyet usulüne göre intifa hakkı niteliğinde düzenlenmesi, mülk üzerinde sayısız çatışmalara yol açmıştır. Dolayısıyla bu durumu düzeltmek ve ileride uyuşmazlıklara yol açmamak amacıyla Rusya Federasyonu Devlet Mülkiyet Komitesi kamu malını ve hizmetlerinin kiralama yoluyla devredilmesinin dört seçeneğini sunmuştur⁸⁴⁵:

- 1) “*Kiralama yoluyla satın alma: 17 Temmuz 1991 tarihine kadar kamu malının ve hizmetlerin kiralandığına dair, kira sözleşmesinde kira şartlarını, ücretini, süresini belirtenler;*
- 2) *Kiralama yoluyla satın alma: Kamu işletmesinin anonim şirketine dönüştürülmesiyle kiracılara hisselerini satın almada öncelik hakkı tanınmasına;*
- 3) *Kiralama yoluyla satın alma: Kamu malını kiralayan tröstten⁸⁴⁶ ayrılan birimlere %30 indirim sağlanmasına;*

⁸⁴⁴ Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, 8-11.

⁸⁴⁵ Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 16.

⁸⁴⁶ Aynı alanda iş yapan çeşitli ortaklıkların pay belgitlemelerinin bir ortaklıkça elde edilmesi ve yönetimlerinin bu ortaklığı yöneten gruba aktarılmasıyla oluşan, tekelci anamalcılığa özgü bir ortaklıklar birliği.

4) *Kiralama yoluyla satın alma: Kamu malını kiralayanlar ancak kira sözleşmesinde süre, ücret ve şartların belirtilmemesi nedeniyle açık artırma yoluyla satışı sürecinde öncelik sırasına sahip olurlar*⁸⁴⁷”.

Böylece Devlet Mülkiyet Komitesi, kiralama yoluyla kamu malının devredilmesinin dört yöntemini belirtmiştir. Vısokov çalışmasında, 1991 yılında kira yöntemiyle kamu malının devri esnasında 3. ve 4. kiralama yoluyla satın alma yöntemlerinin az kullanıldığını belirtmektedir. Bunun asıl nedeni olarak satış işlemlerinde gereken belgelerin gecikmeyle hazırlanması, kiralık mülkün bölüşümü sırasında oluşan çatışmalardan kaynaklandığını belirtmektedir⁸⁴⁸. Bunun dışında birçok yönetimin özelleştirme kanununun çıkmasına saatler kala kiralama sözleşmelerini “17 Temmuz 1991 öncesi tarihiyle” imzaladıklarını savunmaktadır⁸⁴⁹. Rusya Federasyonu’nda hukuk temelini karmaşık olmasından faydalananların ve bu tarz spekülasyonların oluştuğunu Çubays:

İşletmelerin özelleştirilmesinde kullanılan ikinci tipik plan, kiralama yoluyla satın almadır. Bu bir klasiktir. Her şey kesinlikle yasal ve “piyasaya göredir”: bir mülk var, ilgili mülkü kiraya veren (kural olarak- yönetici) ve bir kiracı vardır. Yönetici, X firması ile beş yıllık bir kira sözleşmesi imzalar. Kira sözleşmesinde – komik bir rakam belirtilir. Sonrasında ise ceplere ne giriyorsa⁸⁵⁰!...

şeklinde belirtmiştir.

Dolayısıyla 1992 yılına kadarki süreçte kamu malının aniden ve kontrolsüz bir biçimde özelleştirildiği söylenebilir. Bu bağlamda yine özelleştirme programının başında olan Çubays bu tarzda gerçekleşen özelleştirmenin hacmini ve sayısını değerlendirmenin imkânsız olduğunu belirtmektedir⁸⁵¹. “Çünkü yasal olanı yasa dışından ayırmak olanaksızdı. En basit kira sözleşmelerinin kayıtlarını tutan bir sistem de yoktu⁸⁵²”. Bu yüzden bu sürece Rus öğretisinde “Spontan/kendiliğinden” özelleştirme adı verilmişti.

⁸⁴⁷ Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 16; 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı “Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı”, 5.11. madde.

⁸⁴⁸ Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 17; Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization”, 19.

⁸⁴⁹ Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 17.

⁸⁵⁰ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 20-21.

⁸⁵¹ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 67.

⁸⁵² Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 21; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 67-68.

c. Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin Satış Yoluyla Devri

Kiralama yoluyla devretme yöntemi dışında ihale yoluyla da KOBİ'lerin özelleştirilmesi gerçekleşmiştir. İhale açık veya kapalı teklif alma şeklinde olmuştur. Bu kapsamda özelleştirilecek olan işletmenin çalışanlarının ihaleye katılıp kazanması durumunda nihai fiyattan %30 indirim öngörülmüştür. İndirime ek olarak ilk ödemenin %25'ini yaptıktan sonra geri kalan ödeme için üç yıl faizden muaf tutulmuş ve taksitli ödeme kolaylığı sağlanmıştır⁸⁵³.

Rusya Federasyonu'nda KOBİ'lerin özelleştirilmesinde yaygın kullanılan bu yöntem aynı kiralama yöntemi gibi birkaç çeşitten oluşmuştur.

1) KOBİ işçilerine işletme değerinin %25'ine eşit miktarda adi⁸⁵⁴ hisse senedi ücretsiz dağıtılmıştır⁸⁵⁵. Bununla birlikte işçi birliğine ücretsiz hisseye ilaveten %10 imtiyazlı hisseyi %30 indirimle satın alma imkânı sunulmuştur. İşletme yöneticilerine ise ilaveten indirimsiz %5 imtiyazlı hisse satın alma hakkı tanınmıştır⁸⁵⁶.

⁸⁵³ Öztunalı, "Rusya'da Özelleştirme Politikaları", 73.

⁸⁵⁴ Adi pay senedi-sahiplerine oy kullanma, yönetimde bulunma, faaliyetler hakkında bilgi edinme gibi haklar verir. İmtiyazlı senetler ise ayrıcalıklı haklar tanınmasıyla altın hisse olarak da adlandırılır.

⁸⁵⁵ Michael McFaul, "Privatization of Large Enterprises in Russia", 77.

⁸⁵⁶ Öztunalı, "Rusya'da Özelleştirme Politikaları", 73; Vısokov, *Rusya'da Özelleştirme*, 18; Michael McFaul, "Privatization of Large Enterprises in Russia", 83-84; 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı "Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı", 5.14. madde. Volosov, "Kızıl Müdürler", 165. Çalışanlara %25 ücretsiz hisse dağıtımı, ihaleyi kazanması durumunda ise %30 indirim yapılmasının nedenini Boyko çalışmasında şu şekilde açıklamaktadır: "Hatırlayın: 1992 yılının başı. Televizyonda, gazetelerde, temsilci toplantılarında "akıllı kafalar" Rusya pazara hazır mı? konusunu endişeyle tartışıyorlar. Ülkemizde özelleştirmenin yapılmasının gerekliliği ciddi bir şekilde tartışılıyordu. "İnsanlarımız" ihalenin ne olduğunu anlar mı? Bugün bu tür özdeyişler en azından komik görünüyor. Ama o dönemde dereceli ve unvanlarla kutsanmış bilim adamları pazarın bize göre olmadığını düşündüler; Rusya için "üçüncü yol" arıyorlardı. Tüm bu teorik tartışma esnasında, ülkede spontan özelleştirme tüm hızıyla başlatılmıştı. İşletme müdürleri, bakanlık ve daire başkanları ekonomi mantığına tam uygun olacak bir şekilde hareket ettiler: kendilerine küçük (ve bazıları daha küçük) iş yerini kurdular. Doğru ve yasal olarak kişisel çıkar elde edemeyeceklerdi. İşletmelerin yönetimini sağlamalarına rağmen işletme sahibi değillerdi bu nedenle yasal ve açık bir biçimde kâr elde edemiyorlardı. Dolayısıyla, ürünlerin indirimli fiyatlarla satışı için sözleşmeler yaptılar, sahte şirketlere, tesisler ve üretim araçlarını kiraya ve iade edilmeyecek krediler verdiler vs.-tabi tüm bu işlemler yöneticilerin kişisel çıkarlarından kaynaklanıyordu. "Uzmanlar" Rus halkının kâr ve temettülerin ne olduğunu anlayıp anlamayacağını tartışırken, halkın en çevik temsilcileri, resmiyette kamu mülkünde olan varlığı hiçe sayarak hızlı bir şekilde kendi kazançlarını çoğaltıyorlardı. Kontrolsüz hırsızlığın ölçeği gittikçe büyüyor ve yayılıyordu, hükümet müdahale edilmesi gerektiğini anlıyordu ama nasıl yapılacağını bilmiyordu. Hırsızlığın hoş görülmemesi gerektiği açıktı. Öte yandan da bu durumun idari yollarla durdurulmasının imkânsız olduğu açıktı: Devlet gücü artık eskisi gibi değildi. Ülkenin içinde oluşan sistemin farkındaydık. Spontan ve hırsızlaşan özelleştirmeyi ancak yasal ve iyi organize edilmiş özelleştirmenin durdurabileceğini biliyorduk. Spontan özelleştirmenin meyvelerini zaten tatmış olan işletme müdürlerine önemli tavizler vermemiz gerekiyordu. O dönemde tek çıkış yolu

2) Yüksek derecede aşınmış ve yıpranmış üretim araçlarına sahip olan orta boyutlu işletmelerin %51 hissesinin işçi birliğine devredilebilmesi imkânı da sunulmuştur. Ancak işçi birliğinin işletmenin %51 hissesini satın alabilmesi için belirlenen fiyattan 1,7 katını ödeyerek satın alabileceği şartı getirilmiştir⁸⁵⁷.

Hisse senedini satın alınmasına dair yöntemlerinin belirlenmesi aşamasında hükümet işletme müdürlerinin baskısına maruz kalmıştır⁸⁵⁸. Özelleştirme programını hazırlayan komitede görev alan Boyko o döneme dair oluşan durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Fakat bazı yöneticiler için %51 bile az görünüyordu! Şiddetli baskıların altında, üçüncü bir özelleştirme türü ortaya çıktı: Orta ölçekli işletmelerde yönetimler, hisselerin %40'ını çok düşük fiyatlarla satın alma hakkı edindiler. Büyük işletmeleri bu programın dışında tutmak büyük zorluklarla mümkün oldu. Binlerce yöneticinin bir günde multimilyonere dönüşmesinin halkta öfke uyandıracakı açıktı. Ancak, işletme müdürlerinin yağmacı üçüncü seçeneğine önemli bir sınırlama getirildi. İşletme müdürlerinin ancak iflastan kaçınabileceklerine söz vermeleri durumunda %40 hisselerini satın alma hakkı oluşacağı şeklinde düzenlendi. Sonuç olarak, üçüncü seçenek için başvuranların sayısının az olduğu ortaya çıktı: bu yöntemle KOBİ sadece %2 kadar özelleştirildi. Yöneticiler iflastan çok korkuyorlardı⁸⁵⁹.

olarak işletme müdürlerini gerçek sahiplere dönüştürmek görülmüyordu. Hem de yönettikleri işletmenin sorumluluğunun da onlara devredilmesi gerekiyordu. Başka bir deyişle işletme müdürlerini gerçek hissedarlara dönüştürmemiz gerekirdi. Hayır, bu bir zayıflık değildi. Hata da değildi. Bu, o dönemde mümkün olan tek doğru-siyasal bir uzlaşma idi. Çünkü 1992 yılının gündeminde: Gaidar'ın reformlarına "müdürler grubu" izin verir mi? sorusu baskındı. Şimdi, müdürler siyasi gücünü kaybetmiştir, oysa o dönemde onların güçleri nerdeyse mutlakı. Dolayısıyla onlara rağmen özelleştirme programını başlatmak imkânsızdı. Artık okuyucu işletme yönetimi ve işçilere neden imtiyazlı bir şekilde mülk devrinin gerçekleştiğini anlar. Aslında tüm özelleştirme imtiyazlı bir şekilde geçmişti. İşletme müdürleri, işçiler, yerel yönetim ve bir bütün olarak halkın, çeşitli siyasi ve sosyal güçlerin desteğini almak bizim için önemliydi. Hepsini müttefikimiz haline getirmek zorundaydık. Bu durum, özelleştirme stratejisini büyük ölçüde dikte etmişti". Bkz. Maksim Boyko, "Deve, İğne Deliğinden Nasıl Geçirilir: Yönetmenler Kapitalizmi", içinde *Rusça-Özelleştirme*, II. Bölüm, ed. Anatoli Çubays, (Moskova: Vigrius, 1999), 23 <https://docplayer.com/42208553-Chubays-na-vashi-golovy.html>.

⁸⁵⁷ Visokov, *Rusya'da Özelleştirme*, 18; Boyko, "Yönetmenler Kapitalizmi", 23-24; Volosov, "Kızıl Müdürler", 165; Michael McFaul, "Privatization of Large Enterprises in Russia", 84-85; 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı "Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı", 5.14. madde; Pistor, "Privatization in Russia", 124.

⁸⁵⁸ Boyko, "Yönetmenler Kapitalizmi", 24.

⁸⁵⁹ Boyko, "Yönetmenler Kapitalizmi", 24.

3) Böylece hisse senedinin satın alma yönteminin üçüncü seçeneği olarak, işletme yöneticilerinin iflas etmeyeceklerine dair garanti vermeleri durumunda düşük fiyatla %40 hisse senedi satın alma yöntemi düzenlenmiştir⁸⁶⁰.

Verilen tüm bu imtiyazlar kızıl müdürlerin ve işçilerin baskısından kaynaklanmaktadır. Rusya Federasyonu'nun tamamıyla sosyalist sistemden liberal sisteme geçişinin şiddetsiz sağlanabilmesi için hükümet, işletme yönetimi ve işçilerle uzlaşmaya gitmek zorunda kalmıştır⁸⁶¹. Öte yandan bazı araştırmacılar hükümetin, yerel yönetim ve işletme müdürlerine sağlamış oldukları kolaylıkların asıl nedeni olarak “*müttefik*” edinmek olduğunu vurgulamıştır⁸⁶².

d. Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin (Spontan) Özelleştirilme Programının Değerlendirilmesi

İhale, kiralama ve hisse senedi satışı yöntemleriyle Rusya Federasyonu'nda toplam KOBİ'lerin %60 oranında özelleştirildiği belirtilmektedir⁸⁶³. Bu bilgiye ek olarak Mostovoy çalışmasında sadece kiralama yöntemiyle, elektrik endüstrisindeki işletmelerin yaklaşık %80'inin 1991 yılına kadar kiralanmış olduğunu belirtmektedir⁸⁶⁴. Volosov ise çalışmasında 1993 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu'nda KOBİ'lerin %80'inin özelleştirildiğini belirtmektedir⁸⁶⁵.

Gerçekte 1990-1991 yılları arasında gerçekleşen “*spontan*” veya diğer adıyla “*Vahşi*”⁸⁶⁶ özelleştirme sonrası özel sektöre geçen kamu malının ve hizmetlerin miktarını belirtmek zordur. Uygulamada 1992 yılında başlatılmış olan özelleştirme programına karşı çıkan işçiler ve yöneticilerin hukuki mevzuatın zayıflığından faydalanarak geriye dönük geçmiş tarihli sayısız kiralama sözleşmesi düzenlediği söylenebilir⁸⁶⁷. Bu yöneme başvuru yapılmasının temel nedeni çalışmış oldukları işletmenin üçüncü kişiye devredilmesini engellemektir. Diğer asıl neden ise işçilerin ve yöneticilerin ihale ve açık artırma yoluyla hisse senedini satın alma imkânlarının daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla 1990-1991 yılları arasında oluşan spontan veya vahşi

⁸⁶⁰ Michael McFaul, “Privatization of Large Enterprises in Russia”, 84-85.

⁸⁶¹ Boyko, “Yönetmenler Kapitalizmi”, 23-24.

⁸⁶² Vısokov, *Rusya'da Özelleştirme*, 13.

⁸⁶³ Öztunalı, “Rusya'da Özelleştirme Politikaları”, 73.

⁸⁶⁴ Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, 8.

⁸⁶⁵ Volosov, “Kızıl Müdürler”, 165.

⁸⁶⁶ Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 32.

⁸⁶⁷ Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization”, 19.

özelleştirmeyi, çoğu yazar “hırsızlık”, “yağma politikası” olarak nitelendirmiştir. Devletin, kamu malının özelleştirilmesine “izin” vermesi, ancak “nasıl” özelleştirileceğini belirtmemesi özelleştirmenin nimetlerinden Nomenklatura, kızıl müdürler ve mafya temsilcilerinin faydalanmasını sağlamıştır⁸⁶⁸.

Devlet gücünün zayıf düşmesi, işsizlik, yüksek enflasyon gibi olumsuz etkenler konut özelleştirmesinde sosyal adaletsizliğin yer almasına neden olmuştur. Aynı şekilde KOBİ sektöründe de çok dramatik ve trajik olaylar yer almıştır. Hizmet yaptıkları işletmelerin özel sektöre geçeceğini anlayan işçiler ile işletme yönetimi işletmede bulunan üretim araçlarına, cihazlarına, teknik ve diğer ekipmanlara el koymuşlardır⁸⁶⁹. Kızıl müdürlerden bazıları işletmenin değerini indirmek amacıyla işletmeye hasar vermişlerdir⁸⁷⁰. 29 Ocak 1992 tarihinde ve 65 sayılı “Serbest Ticaret Hakkında” Cumhurbaşkanlığı Kararının yayınlanması⁸⁷¹ bu tür eylemlerin çoğalmasına neden olmuştur. İşsiz kalan işçiler, profesörler ve doktorlar bavul ticareti yapmaya başlamışlardır. Belirtilen gruptakilerin kimisi sahipsiz ve bakımsız kalan üretim aracını, kimisi ise okul laboratuvarında bulunan cihazı satmışlardır. Tesislerde ve restoranlarda bulunan mutfak malzemeleri dahil olmak üzere Rusya’nın ve diğer ülkelerin sokaklarında sergilenmeye başlanmıştır⁸⁷². İşletme yönetimi, işçiler, bilim ve sanat adamları sosyalist sistemin ilkelerine uygun “eşit” bir şekilde fakirleşmişlerdir. Diğer yandan serbest ticarete izin verilmesinin pek çok kişi için ekonomik krizden kurtuluşun bir yolu olduğu belirtilmektedir⁸⁷³. Ancak tüketim malzemelerinin kıtlığını yaşayan ülkedeki halkın, bu

⁸⁶⁸ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 20; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 48.

⁸⁶⁹ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1767.

⁸⁷⁰ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 20; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 49.

⁸⁷¹ Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, 13; 29 Ocak 1992 tarihli 65 sayılı “Serbest Ticaret Hakkında” Cumhurbaşkanlığı Kararı, 5. maddesine göre yerel yönetime halkın serbest ticareti geliştirmesine kolaylıklar ve ortamın sağlanmasını öngörmüştür. (Erişim Tarihi 24.04.2022), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_288/; Bekaroğlu, “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”. 3.

⁸⁷² Bu dönemde sokaklarda yiyecek, içecek, sigara ürünlerini satan ihtiyarlar çoğalmıştı. Gençler ise Türkiye, Polonya, Kıbrıs gibi ülkelere götürebildikleri (mutfak malzemesi, mobilya, laboratuvar aletleri, kitaplar, haritalar) gibi ürünleri satarak dönüşlerinde “Batılı Ürün”, veya Rus ve eski Sovyet ülkeleri arasında yaygın olan “İmport” ürünlerini getirerek hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardı. Devlet halkın bu girişimciliğine karşı çıkmasına rağmen bu iş çok riskliydi. Ticarete başlayan kişiler çoğu zaman suç örgütleri tarafından saldırıya uğruyorlardı. Yurt dışına çıkacak olanların paralarına, ürünlerine el konuluyordu. Rus halkı bavul ticareti ile uğraşanlara Челноки\Çelnoki veya argo olan Бориги\Borigi kelimesi kullanmıştır. 1990 yılından sonra gelişen bavul ticareti en yüksek geliri sağlayan iş olarak nitelendirilmekteydi. Bilgilere göre Rusya’da bu işle 10 milyon Rus vatandaşı meşguldü. Bkz. Merkez Televizyon, Barığa Vatandaşları. 1990’lı yıllardaki Bavul Ticareti (Belgesel Film, Sentralnoye Televideniye, 2018), https://youtu.be/w_dA48u1IvE.

⁸⁷³ Mostovoy, “Spontan Özelleştirme”, 13.

sefer öncelikle şahsi mülkünü, daha sonra kamu malını satmaya başladığı dikkate alınmamıştır. Bu nedenle Rus iç pazarı görünüşte fırsatlardan çok engellemelere neden olmuş, istikrarsızlığa ve öngörülmezliğe yol açmıştır⁸⁷⁴.

KOBİ'lerin özelleştirilmesiyle oluşan diğer önemli olumsuzluk özelleştirmeye karşı çıkan veya özelleştirme ihalesi esnasında rekabeti oluşturan kişilere karşı mafya gücünün kullanılmasıdır⁸⁷⁵. Özelleştirme programından sorumlu olan Çubays eserinde Rusya özelleştirmesinde eksikliklerin çok olduğunu kabul etmektedir. İhale veya açık artırma yöntemleri esnasında önemli bir şikâyet konusunun ortaya çıktığını; diğer insanların ya korkutulduğunu ya da susturulduğunu dile getirmektedir⁸⁷⁶. Rusya Federasyonu'nda yer alan yıkıcı sosyal değişimlerin yaşandığı koşullarda bazı politikacıların suçlu, suçluların ise politikacı konumuna geldiği görüldü⁸⁷⁷. Rusya Federasyonu'nda KOBİ'lerin özelleştirilmesi sonucunda sermayenin yaklaşık %35'inin, hisselerin ise %80'inin suç örgütlerinin eline geçtiği belirtilmektedir⁸⁷⁸.

Gerçekleşen özelleştirme programının aniden ve kısa sürede gerçekleşmesi KOBİ'lerin piyasa ekonomisine adapte olmasını sağlayamamıştır. Piyasa ekonomisinin işleyişinde tecrübesiz olan halk, kiraladığı veya özelleştirme sonrasında satın aldığı işletmelerin iflas etmesine neden olmuştur⁸⁷⁹. İşletme müdürleri ve işçilerden oluşan iş birliğini bozmamak için hükümet KOBİ'leri neredeyse bedelsiz dağıtmıştır. Dolayısıyla bu program sonucunda devlet yine bütçeye herhangi bir kazanç sağlayamamıştır. Özelleştirmenin hızlı bir şekilde gerçekleşmesinin nedeni olarak, reformcuların, komünistlerin devlet iktidarına geri gelmesini engellemek amacıyla kamu mülkiyetinde bulunan malların devretmek için acele etmiş olmalarının gereği, gösterilmektedir⁸⁸⁰.

⁸⁷⁴ Pistor, "Privatization in Russia", 133.

⁸⁷⁵ Zhan Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, (Moskova: SentrMag, 2015), 319. http://www.arcticandnorth.ru/Encyclopedia_Arctic/Toschenko_Fantomy_2015.pdf.

⁸⁷⁶ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 21.

⁸⁷⁷ Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 320.

⁸⁷⁸ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 50.

⁸⁷⁹ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 48.

⁸⁸⁰ Ulusal Kurtuluş Hareketi Radyosu tarafından hazırlanan belgesel filminde Çubays konuşmasında küçük ve orta boyutlu işletmelerin dağıtımı üç-dört ayda tamamlandığını belirtmektedir. Çubays: "Aslında biz özelleştirmeye ilk olarak kuponla başlamadık. Küçük özelleştirmeler, dükkânlar, restoranlar, kafeler ile başladık. İlk üç dört ayı kavgalarla büyük zorluklarla atlattık ama başlattık. Dükkânların başka, endüstrinin başka şey olduğunun farkındaydım. Komünizmin gerçek yıkımı ancak, büyük ölçekli üretimin özel mülkiyete geçmesiyle olacaktı. Komünizm için büyük çaplı işletmelerin özelleştirilmesinin daha ölümcül olacağı açıktı. Bu da tam olarak bizim asıl görevimizdi". Bkz. Ulusal Kurtuluş Hareketi Radyosu, 1990'larda Rusya'da Özelleştirme, (Belgesel Film, ORT, 2020), <https://youtu.be/jNZiGvS9ww8>.

4. Şok Terapisi (Voucher) Kuponlu Özelleştirme

a. Genel Olarak

KOBİ'lerin özelleştirilmesi esnasında daha çok işletme yönetimi ile işçilerin kamu malından pay aldığı tespit edilmiştir. Sosyalizmin çöküşünden sonra biriken toplumsal servetin halk arasında adil ve şeffaf bir şekilde dağıtılması gerekliliği gündeme gelmiştir⁸⁸¹. Dolayısıyla bu aşamada kamu personeli olan özellikle öğretmen, asker, sağlık çalışanı, akademisyen ve sanat adamları gibi işçi niteliğinde olmayanların, özelleştirmeden faydalanabilmeleri ve büyük işletmelerin hisse senetlerini alabilmeleri için bir kuponlu özelleştirmeye gidilmiştir.

Çubays eserinde ücretsiz kupon (*voucher*) dağıtımına gidilmesini halkın tepkisini engellemek ve toplum huzurunu bozmamak için mecburi alınan bir karar olarak belirtmektedir⁸⁸². Kupon dağıtımı herhangi bir ön hazırlığa tabi olmadan⁸⁸³ hızlı bir şekilde özelleştirme işlemlerini tamamlamak için kullanılabilecek en iyi yöntem olarak düşünülmüştür. Diğer yandan kupon dağıtımı, kamu malının dağıtımı esnasında büyük kitlenin katılımını sağlayabilecek bir yöntemdir. Herhangi bir ayrımcılık gözetmeden tüm vatandaşların adaletli bir şekilde kamu malından pay alabilmesini sağlamaktadır. Bu yöntem öğretide “şok terapisi” adı altında yayılmıştır⁸⁸⁴.

Kuponlu özelleştirme programı 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanı Kararı⁸⁸⁵ ile gerçekleştirilmiştir. Voucher⁸⁸⁶ (*bundan sonra kupon olarak ifade edilecektir*) dünyada çok yaygın değildir. İlk çıkış amacı belli bir yardımdan

⁸⁸¹ Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 84.

⁸⁸² Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 73.

⁸⁸³ Tesisin özelleştirilmesi öncesi anonim şirkete dönüştürülerek, üretim kapasitesi, değeri, gelir ve gider masraflarının tahminen belirlenmesi doğrudan satışı veya ihale yoluyla satışına dair yapılması gereken işlemlerdi.

⁸⁸⁴ Wladyslaw W. Jermakowicz, Julian Pankow and Alexsander J. Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, (Warsaw: Case, 1994), 3.

⁸⁸⁵ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanı Kararı, (Erişim Tarihi 05.05.2022), <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1826>; Boyko, “Yönetmenler Kapitalizmi”, 26; Vısokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 35.

⁸⁸⁶ Kelimenin aktif iktisadi terim olarak, Rusya’nın geçiş aşamasında 1990’lı yılların başında özelleştirme yöntemi olarak kullanılmaya başlanmasından sonra popüler olmuştur. Kamu malının özelleştirilmesi esnasında kişiye mülkün devredildiğini garanti eden belgedir. Rusya özelleştirmesi öncesi ilgili kavram, ödeme yapılması (örneğin, ödenmiş bir fatura, geri ödenmiş bir fatura), kredi verilmesi, para alınması (makbuz), bir turist fişine eki belgeleyen bir belge olarak kullanılmıştır.

veya indirimden yararlanmak amacını taşıyordu. Voucher kelimesi İngiliz dilinde “makbuz”, “garanti” anlamlarını taşımaktadır.

Kupon sistemi, geçiş ekonomileri tarafından benimsenmiş bir sistemdir. Çok yaygın olmayan bu sistem geçiş dönemi yaşayan ülkelerin dışında daha önce çok nadir tercih edilmiştir⁸⁸⁷. Şok terapisi, iktisadi alanında ivedi bir şekilde fiyat liberalizasyonunu içeren bir yöntem olarak nitelendirilmişti. Buna ek olarak program devlet müdahalesinin minimuma indirilmesini, serbest uluslararası ticareti ve bağımsız vergi politikasını benimsemiştir⁸⁸⁸.

Rusya Federasyonu ilgili programı 1992 yılından itibaren büyük şirketlerin hisse senetlerini satmak amacıyla kullanmıştır. Özelleştirmeyi hızlandırmak ve geniş kitlelerin katılımını sağlamak amacıyla tercih edilmiştir.

Rusya Federasyonu’nda kullanılan kupon yöntemi aşağıda belirtilen özelliklere sahiptir:

1) Maddi imkânı olmayan halka hisse senetleri sahibi olabilmeleri için kupon dağıtılması kararı alınmıştır. Bu yöntemde satışı planlanan işletmenin değerinin tespit edilmesine ve hisse senedi fiyatının belirlenmesine gerek kalmayacaktır. Bu durum servetin adaletli ve hızlı bir şekilde “bireyselleştirilmesine” yol açacaktır⁸⁸⁹;

2) Kuponlar kişi adına düzenlenmemesinden dolayı kolayca alınıp satılabilmektedir. Bu durum işletmenin değerlendirilmesi aşamasında tüm bürokratik işlemlerden kaçınmayı sağlamaktaydı⁸⁹⁰;

3) Kuponlar 01 Temmuz 1992 tarihindeki bilanço bütçelerinin maliyetine göre hesaplanacak ve nominal olarak bilinen parasal değere sahip olacaktı. Kuponun bu özelliği zorluk çekmeden borsada kolayca alınıp satılmasında ve karşılığında hisse senedi satın alınmasında kolaylık sağlamaktaydı⁸⁹¹.

⁸⁸⁷ Şok terapisi ilk defa Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan ekonomik krizden bir çıkış yolu olarak uygulanmıştır. Daha sonraki süreçte ilgili iktisadi strateji IMF ve Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkeler için uygulamaya konulmaya başlamıştır. Bkz. Esra Güler, “Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm?”, *Business and Economics Research Journal*, 3/3 (2012): 97.

⁸⁸⁸ Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 97; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 85.

⁸⁸⁹ Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 84.

⁸⁹⁰ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 211.

⁸⁹¹ Jermakowicz, Pankow and Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, 9.

4) İlk başta kupon dağıtımı tam olarak işlememiştir. Ödeme sisteminde problemler çıkmıştır. Özelleştirilen mülkün gelirleri devlet bütçesine zamanında aktarılmamıştır⁸⁹².

Kupon satışının avantajları, diğer satış yöntemlerine göre herkesin ulaşabilmesi, şeffaf, adil ve hızlı olmasıdır. Özelleştirme öncesi KİT'lerin değerlendirilmesi ve diğer idari işlemler yapılmaksızın gerçekleşmesi ile benimsenmiştir⁸⁹³. Tandırcıoğlu'na göre, bu sistem özellikle özelleştirme işlemlerinin ilk aşamasında halkın programı anlamasını aynı zamanda devletin kredibilitesinin artmasını kolaylaştırmıştır. Hızlı ve kapsamlı yöntemi tercih ederek gerçekleşen özelleştirme programının KİT sermayelerinin gelişmesine katkıda bulunacağı ileri sürülmüştür.

Kupon programının dezavantajlarından biri ülkenin özel mülkiyete dayalı güçlü mevzuatının diğerlerinde olduğu gibi burada da hazırlanmaması durumudur. Bu durum, mülkiyet haklarının yeterince korunmadığı gerekçesiyle yatırımcıların aktif bir şekilde özelleştirme programına katılımını engellemiştir. Diğer taraftan, verimliliği yüksek olan KİT'lerin piyasa değerinden daha yüksek, verimsiz KİT'lerin hisselerinin ise piyasa değerinden daha düşük değerlendirilmesine yol açmıştır⁸⁹⁴.

Rusya Federasyonu'nda kupon dağıtımının tercih edilmesinin diğer bir nedeni, liberallerin komünistlere karşı tüm halkın kendilerine müttefik olmasını istemeleridir. 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanlığı Kararının 1. maddesinde kuponların tüm Rusya Federasyonu genelinde vatandaşlara ücretsiz dağıtılacağı hususu düzenlenmiştir. Ayrıca kuponların sınırsız olarak satılıp, satın alınması öngörülmüştür⁸⁹⁵. Özelleştirme esnasında kuponların bir ödeme aracı olarak kullanılacağı ve kullanılmış kuponların iptal edilip dolaşımdan kaldırılacağı da düzenlenmiştir⁸⁹⁶. Kuponlarla vatandaşlara tamamen veya kısmen hisse senedi veya payı ödenebilirdi⁸⁹⁷. Büyük işletmelerin özelleştirilmesinde kullanılan kuponların geçerlilik sürelerinin bir yıldan az

⁸⁹² Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 69.

⁸⁹³ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 72.

⁸⁹⁴ Tandırcıoğlu, “Özelleştirme”, 211.

⁸⁹⁵ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanlığı Kararı, 1. madde, 1. fıkra.

⁸⁹⁶ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanlığı Kararı, 1. madde, 2. fıkra.

⁸⁹⁷ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanlığı Kararı, 1. madde, 4. fıkra.

iki yıldan fazla olmayacağı belirtilmiştir. Kuponların geçerlilik süresini aşması halinde iptal edilerek tedavülden çekileceği öngörülmüştür⁸⁹⁸. Kararın “*genel hükümler*” başlığının 2. maddesinde her vatandaşın bir tane kuponu ücretsiz alması öngörülmüştür. Ancak kupon dağıtımı esnasında komisyon ücreti alınacağı şartı konulmuştur⁸⁹⁹.

Kupon edinme hakkı ise sadece Rus vatandaşları için öngörülmüştür⁹⁰⁰. Kupon dağıtımı kişinin ikamet ettiği yerel yönetim tarafından hazırlanmış olan listeye göre Rusya Federasyonu Sberbankı tarafından dağıtılmıştır⁹⁰¹. Ayrıca kuponun edinildiği yere bağlı kalınmadan Rusya Federasyonu genelinde tek seferlik kullanılabileceği, kararın 4. maddesinde düzenlenmiştir.

b. Şok Terapisi Orta ve Büyük İşletmelerin Özelleştirilmesi

Büyük işletmeler, KOBİ'lere nazaran politik, güvenlik ve ekonomik bakımlardan stratejik öneme sahip olan büyük işletmelerdir. Büyük işletmelerin içinde toplum ve çevre için tehlike oluşturabilecek kimyasal ve reaktif alanlarda faaliyet yapan işletmelerin özelleştirilmesine sınırlandırma getirilmiştir⁹⁰².

Büyük işletmelerde çalışan işçi sayısı 1.000 kişiden fazla ve işletme değeri ise 50 milyon rubleden fazladır. Büyük işletmelerin özelleştirilmesinde anonim şirkete dönüştürülüp açık satışa çıkarılması öngörülmüştür⁹⁰³. Büyük işletmeler doğal kaynaklar ve savunma sektöründe yer alıp ülkede stratejik öneme sahiptir. Dolayısıyla büyük işletmelerin özelleştirilmesinden bizzat hükümet sorumludur⁹⁰⁴. İlgili işletmelerin özelleştirilmesi hükümetin çıkartmış olduğu özel kararlarla gerçekleştirilmiştir⁹⁰⁵.

⁸⁹⁸ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanlığı Kararı, 1. madde, 5. fıkra.

⁸⁹⁹ Komisyon 25 ruble idi. 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanlığı Kararı, “Genel Hükümler” 2. madde.

⁹⁰⁰ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanlığı Kararı, 2. madde, 1. fıkra.

⁹⁰¹ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanlığı Kararı, 3. madde, 3. fıkra.

⁹⁰² Vısokov, Rusya’da Özelleştirme, 14.

⁹⁰³ Vısokov, Rusya’da Özelleştirme, 15; Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 69.

⁹⁰⁴ 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı “Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı”, 2.1. madde.

⁹⁰⁵ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 69; Ustuyjanina, “Rusça Özelleştirme”, 85.

Kupon aracılığıyla özelleştirme programının, karara göre 1 Ekim 1992 tarihinde başlatılacağı öngörülmüştür⁹⁰⁶. Ancak kupon dağıtımı uygulamada 1 Eylül 1992 tarihinde başlamıştır⁹⁰⁷. Bunun nedeni Yüksek Sovyet'in özelleştirmeye son verilmesine dair karar almak istemesinden kaynaklanmıştır. Hükümet özelleştirmeye devam edebilmek için bazı manevralara başvurmuştur. Bu manevraların temel sebebi Rusya Federasyonu'nun 1992 yılında çok büyük bir siyasi meydan okumayla baş etmek zorunda kalmasıdır.

Rusya Federasyonu Yüksek Konseyi Başkanı Ruslan Hasbulatov hükümete karşı devrim için harekete geçmişti. Eski dönemin komünist önderleri birleşerek Sovyet dönemini özleyen halkı mobilize etmeye başlamışlardı. 1992'nin Haziran ayına doğru liberaller için tehlike oldukça büyümüştü. Karşı devrimin ayak sesleri hissedilmeye başlamıştır. Liberallerin halktan destek bulmak için tek seçenekleri kalmıştır: Özelleştirmeyi hızlandırmak⁹⁰⁸. Liberallerin kupon dağıtarak 150 milyon müttefik sağlamak dışında başka bir siyasi seçeneği yoktu. Bu motivasyonla birlikte temmuz ayında kuponlar hazırlandı. 12 Ağustos'ta ise Yüksek Konseyin tatil yaptığı sırada özelleştirme kararı çıkarıldı. Neticede Meclis etkisiz kılınarak kuponlar halka dağıtılmıştı. Artık kimse halka dağıtılan kuponları geri alma cesaretinde bulunamazdı. Bu kuponlar aracılığıyla büyük işletmelerin hisse senedinin satılması planlanıyordu. Hisse senedini satın almak için her bir kişiye değeri 10.000 rublelik bedelsiz kupon dağıtıldı⁹⁰⁹. Daha sonra bir ay gecikmeyle 14 Ekim 1992 tarihli ve 1229 sayılı "*Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Geliştirilmesi Hakkında*" Karar ile kuponun usul ve esasları düzenlenmişti⁹¹⁰. Görüldüğü üzere Rusya Federasyonu özelleştirmesinde önce uygulama daha sonra hukuk kuralları ve haklar düzenlenmiştir.

Bir ay gecikmeyle çıkan kararın 3. maddesine göre, özelleştirilecek olan işletmelerin ihale şartları Federal Mülkiyette ve Özerk Cumhuriyetlerde olmak üzere iki çeşitten oluşacak şekilde düzenlenmiştir. Böylece federal ülkenin mülkiyetinde, işletme

⁹⁰⁶ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı "Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair" Cumhurbaşkanlığı Kararı, Genel Hükümler, 1. madde.

⁹⁰⁷ 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı "Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair" Cumhurbaşkanlığı Kararı, Genel Hükümler, 1. madde.

⁹⁰⁸ Jermakowicz, Pankow and Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, 5.

⁹⁰⁹ Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1750; Vısokov, Rusya'da Özelleştirme, 35; Boyko, "Yönetmenler Kapitalizmi", 26.

⁹¹⁰ 14 Ekim 1992 tarihli ve 1229 sayılı "Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Geliştirilmesi Hakkında" Cumhurbaşkanlığı Kararı, (Erişim Tarihi 18.05.2022), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1014/.

değerinin %80'ini kupon ile özerk cumhuriyet mülkiyetinde ise işletme değerinin %35'ini kupon ile ödeyebileceği şartı getirilmiştir⁹¹¹. Yani federal devletin mülkiyetindeki bir işletmenin ihale bedeli 100.000 ruble ise alıcı 20.000 ruble ve 8 kupon şeklinde ödemeyi gerçekleştirebilecektir. Bilindiği üzere 1992 yılında uygulanan kupon özelleştirmesinde her kupon nominal olarak 10.000 ruble değerindeydi⁹¹².

Rusya Federasyonu coğrafi büyüklüğünü göz önünde bulunduran hükümet, özelleştirme esnasında güçlüklerle karşılaşmamak adına bölge ve yerel kurumlara özelleştirme işlemlerini devretmiştir.

İşletme payı veya hisse senedinin özelleştirilmesine yabancıların katılımının hükümetin onayı ile gerçekleştirildiği belirtilmiştir⁹¹³. Ancak 1991 yılından itibaren özelleştirmeye dair kabul edilen kanun ve kararlarda yabancıların katılımının sınırlandırılmasına veya izin verilmesine dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

Böylece 1992 yılında çocuklar dâhil olmak üzere 25 ruble karşılığında 10.000 rubleye karşılık gelen kuponlar dağıtılmıştır. Kişi ilgili kuponu dilediği şekilde hisse senedi satın alma, satma veya kupon yatırım fonlarına aktararak yatırımda bulunabilmektedir. Öğretide ve resmiyette kuponların ekim-şubat⁹¹⁴ ayları arasında ilk dağıtımı gerçekleşmiştir. Daha sonra dağıtım 1993 Temmuz ayına kadar devam etmiştir⁹¹⁵. İlgili aylar arasında toplumun %97'sinin⁹¹⁶ kupon sahibi olduğu belirtilmektedir⁹¹⁷.

KOBİ ve büyük işletmelerin özelleştirilmesinin tamamlanması sonucunda Rusya Federasyonu'nda toplam 18.000 işletmenin özelleştirildiği görülmüştür. Başka bir araştırmaya göre kupon özelleştirme yöntemi ile 20.000 orta ve büyük işletmenin özelleştirildiği belirtilmektedir⁹¹⁸. Bu durum ekonominin %70 özel sektöre geçtiğini

⁹¹¹ 14 Ekim 1992 tarihli ve 1229 sayılı "Rusya Federasyonu'nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Geliştirilmesi Hakkında" Cumhurbaşkanlığı Kararı, 3. madde.

⁹¹² Vısokov, *Rusya'da Özelleştirme*, 35; Radygin, "The Russian Model of Mass Privatization", 23.

⁹¹³ Öztunalı, "Rusya'da Özelleştirme Politikaları", 75; Jermakowicz, Pankow and Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, 9.

⁹¹⁴ Çubays konuşmasında kuponların dağıtımının 1 Eylül 1993 tarihinde başladığını belirtmektedir.

⁹¹⁵ Günal, "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", 104; Jermakowicz, Pankow and Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, 9.

⁹¹⁶ 1992 yılı Rusya nüfusu 144.000.000 kişi olarak belirtilmektedir. Bkz. Jermakowicz, Pankow and Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, 9.

⁹¹⁷ Boyko, "Yönetmenler Kapitalizmi", 26; Günal, "Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", 104; Jermakowicz, Pankow and Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, 7.

⁹¹⁸ Boyko, "Yönetmenler Kapitalizmi", 27.

göstermiştir. 1996 yılında yapılan bir değerlendirmeye göre özelleştirilen işletmelerin %18'inin işçilere ait olduğu belirtilmektedir⁹¹⁹. Diğer taraftan orta ve büyük ölçekli işletmelerin yaklaşık 30.000'inin kapandığı tespit edilmiştir. Küçük işletmelerin piyasaya girebildiği ancak endüstri ve savunma sektörüne dayalı olan büyük işletmelerin kapandığı görülmüştür⁹²⁰. Başka bir veriye göre 1993 Rusya'sında 40 milyon Rus vatandaşının 19.000 işletmenin ortağı olduğu, bunlardan 1 milyonunun ise doğrudan girişimciliğe başladığı belirtilmektedir⁹²¹. 1992-1994 yılları arasında gerçekleşen kuponlu özelleştirmenin sonucuna dair resmi verilere göre 110 bin işletmenin özelleştirildiği ancak bunun şaşırtıcı bir rakam olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur⁹²².

Yabancı araştırmacılar Rusya Federasyonu'nda kupon dağıtım yönteminin şirket yöneticileri ile çalışanlara yarar sağladığını belirtmektedir. Kişilerin kendilerine dağıtılmış olan kuponları hisse senedine dönüştürerek ekonomik hedeflere ulaştıklarını ifade etmişleridir⁹²³. Ancak bu araştırmacıların aksine Rus araştırmacıları kupon özelleştirme yöntemini tamamıyla olumsuz yönde değerlendirmektedirler. Rus öğretisi ve araştırmacılarının görüşleri ile özelleştirme esnasında görev alan şahısların, değerlendirmesi bir sonraki bölümde incelenecektir.

c. “Şok Terapisi” Değerlendirme

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi hükümete gelen liberaller sosyalizmi kökten yok etmeyi amaçlamışlardır. Hem meclis düzeyinde hem de halk tarafından büyük bir baskıyla karşı karşıydılar. Halkın desteğini sağlamak ve özelleştirmeyi hızlandırmak için kupon yöntemiyle özelleştirmenin propagandasını yaymaya başladılar. Asıl amaç kamu mallarının ve hizmetlerin dağıtımını sağlayıp piyasa ekonomisinin oluşmasını desteklemektir. Kupon programının hızlanması ve halk tarafından desteğinin sağlanması için Sovyet Rusya topraklarında daha güzel ve ferah hayata dair propagandalar yürütülmeye başlanmıştır. Piyasa ekonomisi, ticaret, girişimcilik, kâr ve özel mülk gibi

⁹¹⁹ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 75.

⁹²⁰ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 75.

⁹²¹ Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 88.

⁹²² 1992-1994 yılları arasında uygulanmış olan kuponlu özelleştirme sürecinde özelleştirilen işletme sayısı 110.000’dir. Bu sayı 01 Ocak 1992 tarihi itibarıyla mevcut işletmelerin %50’sidir. Bkz. Aleksey Mihaylov, “Rusya’da Özelleştirme Mitler ve Gerçekler”, *Rusya Ekonomi Dergisi ECO*, 6/444 (2011): 7, <https://cyberleninka.ru/article/n/privatizatsiya-v-rossii-mify-i-realnost>.

⁹²³ Günel, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 89; Jermakowicz, Pankow and Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, 28.

kavramlardan habersiz olan halka, güzel gelecek vaat etmeye başlamışlardır. Bu yönde Çubays kupon programının gerçekleşmesi sonucunda her bir Rus vatandaşının iki tane “Volga” arabasına sahip olacağı reklamını başlatmıştır⁹²⁴. Buna benzer bir şekilde 1993 yılında Cumhurbaşkanı Yeltsin:

Bir avuç milyoner değil milyonlarca özel mülk sahiplerine ihtiyacımız var. Bu yeni ekonomi düzeninde herkesin eşit fırsatları olacak, gerisi bize kalmış. Rusya’nın her bir vatandaşının, her bir ailesinin, seçme özgürlüğü alacaktır. Kupon özelleştirmesi- her birimiz için farklı bir ekonomi dünyasına geçme biletidir⁹²⁵.

Yeltsin bu sözleriyle özelleştirmeyi savunmaktadır. Yapılan bu propagandalar derin ekonomik kriz ve enflasyonla bunalan halk için imkânsız vaatler olarak kabul edilmiştir. 1991 yılında özelleştirmeye dair yapılan toplumsal bir araştırma Volgograd bölgesinde 11.000 işçi arasında gerçekleşen anket çalışmasında işçilerin %90’ının özelleştirmenin ne olduğunu ve niçin yapıldığını bilmediklerini göstermiştir⁹²⁶. Bu durumun Rusya Federasyonu’nun diğer bölgelerinde de geçerli olduğundan söz edilebilir. Halkın özelleştirmeye hazırlıksız yakalanması öğretide boşuna “şok terapisi” olarak geçmemiştir. Bir nevi sosyalizm ilkeleriyle doğmuş ve büyümüş halkın yeniden başka bir sisteme adapte olmasına karşı hem direnmesine yol açmış hem de kapitalizmin aşırı kötülenmesi sonrası kapitalizme geçiş yapılması halkın sisteme güvenilirliğini kırmıştır⁹²⁷. Yükselen enflasyonla mücadele etmek amacıyla bankalarda nakit eksikliği bahanesiyle vatandaşların maaşları aylarca ödenmemiştir. Paranın kısıtlandığı, ödememelerin zirve yaptığı zamanda Rus hükümeti kitlesel özelleştirmeye girişmiştir. Daha kötü bir an seçmek imkânsızdı: Kimsenin parası yoktu. Halk, şirket veya hisse senedi peşinde değil karnını doyurma derindeydi. Kötü zamanlamada başlatılan kupon dağıtım programı bu yüzden de halk için gerçekten bir şok terapisi olmuştur⁹²⁸.

⁹²⁴ Volga arabası Gorki Otomobil Fabrikası, kısaltılmış hali GAZ’da üretiliyordu. (Горьковский Автомобильный Завод). SSCB ve Rusya Federasyonu’nun otomobil üretim fabrikasıdır. Nijniy Novgorod bölgesinde bulunan otomobil fabrikası 1932-1990 yılları arasında “Gorki” olarak adlandırılmıştı. Volga dışında Çayka, AMO-F-15 gibi araba markalarını da ürettiyordu. Bkz. Larisa Şeremetyeva, “Ulusal Rus Özelleştirmesi: Tahminler ve Sonuçlar”, *Universum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3.4, (2014): 2. [https://7universum.com/pdf/social/3\(4\)/Sheremetyeva.pdf](https://7universum.com/pdf/social/3(4)/Sheremetyeva.pdf).

⁹²⁵ Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 553; Şeremetyeva, “Ulusal Rus Özelleştirmesi: Tahminler ve Sonuçlar”, 4.

⁹²⁶ Şeremetyeva, “Ulusal Rus Özelleştirmesi: Tahminler ve Sonuçlar”, 3.

⁹²⁷ Mihaylov, “Rusya’da Özelleştirme”, 6.

⁹²⁸ Mihaylov, “Rusya’da Özelleştirme”, 7.

Şok terapisi olarak adlandırılmasının diğer bir nedeni de halkın birkaç senede kökünden değişmiş olan sistemle karşı karşıya kalmasıdır. Yeni sisteme adapte olabilmek için halkın ne eğitim açısından ne de maddi açıdan imkânı mevcuttur. 25-ruble karşılığında satın alınan 10.000 rublelik kuponlar özelleştirmenin ilk aşamasında işlevsizdi. Halk ilgili kuponları ne şekilde kullanabileceklerini bilmemekteydiler. İhale ve yatırım fonlarının çoğunluğu Moskova ve Sankt-Petersburg gibi büyük şehirlerde yer almasından dolayı köylerde ve ilçelerde ilgili kuponlar işlevsiz kalmıştı⁹²⁹. Hükümetin halka ücretsiz kupon dağıtmasının nedeni ulusal sermayenin yetersizliğinden kaynaklanmıştı. İktisadi konumdan haberi olan ve ülkenin köklü değişikliklerle karşı karşıya olduğunu anlayan bireyler, kuponlarla hisse senedini satın almayı veya yatırım yapmayı başarmıştır. Ancak halkın çoğunluğu ilgili kuponları değersiz bulup ihtiyacı karşılığında üçüncü şahıslara devretmiştir⁹³⁰.

Kuponların ilk dağıtım aşamasında işlevsiz kalmasının nedeni de yasama organı ile yürütme organı arasında çıkan çatışmadır. Yukarıda belirtildiği üzere hükümet, yasama organına rağmen ilgili programı başlatmıştır. 1 Ekim 1993 tarihinde başlatılacak olan kupon dağıtımının yasama organı tarafından reddedileceği beklentisi vardı. Bundan haberi olan hükümet yasama organının tatilde olmasını fırsat bilerek, hem de kararı ihmal ederek 1 Eylül’de kuponları dağıtmıştır. Dağıtılmış kuponların kullanımı ve değeri ile ilgili hukuki kurallar daha sonra geliştirilmiştir. Bu şekilde başlatılan kuponlu özelleştirme programı ve bu konuda hazırlanma aşamasında olan yeni anayasada cumhurbaşkanına geniş yetkiler⁹³¹ istenmesi sonucunda askeri darbe ortaya çıktı. 21 Eylül – 4 Ekim tarihleri arasında şiddetli geçen darbe tüm ülkeyi sarstı⁹³². Yasama organı

⁹²⁹ Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization”, 27.

⁹³⁰ Günal, “Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”, 34-35; Konya Ticaret Odası, *Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*, 20-21.

⁹³¹ 1993 Rusya Federasyonu Anayasası, cumhurbaşkanına Parlamentoya nazaran daha geniş yetkiler tanımıştır. Yeni Anayasanın kabulü sonrası özelleştirmeye dair gerçekleştirilecek olan tüm programların ve kararların alınmasında hükümet yetkili konuma gelmiştir. Bkz. Rusya Federasyonu 1993 Anayasası, 90. madde; Bekaroğlu, “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”, 4.

⁹³² Çubays’a göre, özelleştirmeye karşı çıkan yasama organı, cumhurbaşkanının tüm kanunları ihmal ettiğini ileri sürerek yapılan eylemleri eleştirmişti. 21 Eylül’de cumhurbaşkanı meşhur 1400 sayılı kararı ile yasama organını dağıtmıştır. Eski sosyalist anayasasını kullanan Rusya’da cumhurbaşkanının böyle bir yetkisi mevcut değildi. Yasama organı karşılığında cumhurbaşkanının görevi kötüye kullandığı ve bu yetkiye sahip olmamasından dolayı Anayasa’nın 126.1. maddesine dayanarak cumhurbaşkanını görevden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Ama Boris Yeltsin görevine devam ederek yasama organına karşı milli savunma

cumhurbaşkanı kararıyla dağıtıldı. Gerçekleşen darbe neticesinde kuponların kullanımıyla ilgili tüm hukuki ve özelleştirme işlevleri ertelenmiştir. Ancak kupon dağıtımı ülke genelinde devam etmiştir. Bu boşluk esnasında kupon sahipleri kuponun kullanımıyla ilgili herhangi bir bilgiye sahip değillerdi. Hatta kuponları gereksiz bulmuşlardı.

14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “*Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair*” cumhurbaşkanı kararında kuponların kullanımında herhangi bir sınırlama belirtilmemiştir. Dolayısıyla her insan kuponların alım-satımını mal olarak veya herhangi bir kaydı olmadan elde edebilirdi. Bu şekilde gerçekleşen özelleştirme programı neticesinde kupon satın alma imkânı olanların halktan daha fazla kupon satın aldıkları görülmüştür. Bazı araştırmacılar bu durumun iktidarda bulunan veya iktidar sahiplerine yakın olan grupların kullanabileceği bir araç olduğunu dile getirmişlerdir⁹³³. Rus araştırmacıları kupon özelleştirme programının nerdeyse tamamının işlevsiz kaldığını belirtmektedirler. Yüksek enflasyon ve işsizlikle⁹³⁴ boğuşan halk kendilerine dağıtılmış olan kuponun kullanım amacından habersizdi, değerini bilmiyordu. Zaruret içerisinde olan dolayısıyla tüketim ürünlerine ihtiyaç duyan halkın elindeki kuponları ekmek veya bir şişe votka karşılığında sattığı görülmüştür⁹³⁵. Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesinin 1992 yılında sunduğu rapora göre 49,7 milyon kişi fakirlik sınırının altında yaşamaktaydı⁹³⁶.

Bu fırsattan faydalanan uyanık girişimciler halktan kuponları çok uygun fiyata hatta çoğunluğu tüketim malzemesi karşılığında topladılar.

Çubays’ın kupon vasıtasıyla vadettiği iki Volga karşılığında halk ne yazık ki sadece bir şişe votka elde etmiştir⁹³⁷. Böyle bir durumun oluşmasının asıl nedeni

teşkilatının gücünü kullanmıştır. Moskova’da yer alan bu siyasi kriz esnasında toplam 157 kişi ölmüş, 384 kişi ise ağır yaralanmıştır. Darbenin ortaya çıkması nedeniyle dağıtılmış olan kuponların kullanımı, değeri ve işleve başlatılmasıyla ilgili kararlar ertelenmiştir. Ancak kupon dağıtımı fiilen devam etmiştir. Bkz. Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 633; Yıldırım, “Sovyet Sonrası Rusya”, 55; Ulusal Kurtuluş Hareketi Radyosu, 1990’larda Rusya’da Özelleştirme.

⁹³³ Veprntseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 68;

⁹³⁴ Rusya’da Sovyet sisteminin yıkılışı sonrası çoğalan işsizlik 1992 yılındaki verilere göre 4,4 kat artmıştır. Bu rakam 1997 yılında 2,5 milyonu bulmuştur. 1999-2000 yıllarına gelindiğinde ise Rusya genelinde toplam 7 milyon kişinin işsiz olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Veprntseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 39-40.

⁹³⁵ Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 633.

⁹³⁶ Veprntseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 50.

⁹³⁷ Mihaylov, “Rusya’da Özelleştirme”, 9.

özelleştirme uygulamasını sağlayacak olan yasal altyapının olmamasıdır. Devletin ekonomiyi kontrol etmekten uzaklaşması, KİT ve işletme bütçelerinin devlet bütçesinden kopmasına, özelleştirme programının kilitlenmesine yol açmıştır⁹³⁸.

Toshenko araştırmasında 1992 yılında başlatılan kupon dağıtımı esnasında Sberbank önünde sıraların oluşmadığını belirtmektedir. Şeker kuşesi olarak nitelendirilen kuponların halk arasında satış fiyatının 2000-3000 ruble olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Vısokov, kuponların piyasada 2000 ile 3000 ruble arasında alınıp satıldığını, köylerde ve kasabalarda ise kupon fiyatı 3-4 şişe votka karşılığında devredildiğini belirtmektedir⁹³⁹. Bu durumun oluşmasının asıl nedeni olarak 1992-1993 yılları arasında Rusya Federasyonu'nda oluşan yüksek enflasyonun altı çizilmiştir⁹⁴⁰.

Devlet, kupon dağıtımını Sberbank aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Kuponların hisse senedi satın alma işlemlerini ise “*Kupon Yatırım Fonları*”na devretmişti. Kupon Yatırım Fonu Rusçada “*Чековый Инвестиционный Фонд*” (*Çekoviy İnvestisiyonniy Fond*) olarak adlandırılmıştı ve faaliyetinden dolayı tamamıyla Devlet Mülkiyet Komitesine bağlıydı. İlgili fonlar kuponların dağıtımının başlamasından bir ay sonra 7 Ekim 1992 tarihli ve 1186 sayılı “*Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Sürecinde Değerli Kağıtların Piyasasını Organize Etme ve Düzenlemeye Yönelik Önlemler Hakkında*” Cumhurbaşkanı Kararıyla oluşturulmuştur⁹⁴¹. Aynı zamanda hükümet özel yatırım fonlarının oluşmasını teşvik etmiş ve özel bankaların hisse senedi yatırımlarına katılmalarına izin vermiştir⁹⁴².

Kararın 8. maddesinde Devlet Mülkiyet Komitesi ve Maliye Bakanlığı'nın 1 Aralık 1992 tarihine kadar menkul kıymetler ve borsa komisyonunu oluşturması gerektiği öngörülmüştür. Görüldüğü üzere kupon dağıtımı başlatılmış, kuponların işlevini yapan yatırım fonları bir ay sonra oluşturulmuş, satışın gerçekleşmesine dair komisyon ise 1 Aralık'ta kurulmuştur. Arada dört ay gecikme görülmüştür. Bunun dışında kuponlar

⁹³⁸ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 68.

⁹³⁹ Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 633; Vısokov, *Rusya'da Özelleştirme*, 36.

⁹⁴⁰ Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization”, 24.

⁹⁴¹ 7 Ekim 1992 tarihli ve 1186 sayılı “Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Sürecinde Değerli Kağıtların Piyasasını Organize Etme ve Düzenlemeye Yönelik Önlemler Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Kararı, 1. madde, (Erişim Tarihi 06.05.2022), <https://legalacts.ru/doc/ukaz-prezidenta-rf-ot-07101992-n-1186/>; Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 633.

⁹⁴² Michael McFaul, “Privatization of Large Enterprises in Russia”, 92-93.

üzerinde işlevi gerçekleştirecek olan yatırım fonu ile komisyon üyeleri tamamıyla Devlet Mülkiyet Komitesi tarafından belirlenmiştir.

Kupon yöntemiyle özelleştirilecek olan işletmeler öncelikle anonim şirketlere dönüştürülmüştür. Bu görev ise ilgili işletmenin müdürlerine devredilmiştir. “*Kızıl müdürler*” arasında yer alan işletme müdürleri çalıştıkları işletmeyi anonim şirkete dönüştürmek için acele etmemişlerdir. Dönüştürülen şirketler ise iflas etmiş ve değeri çok az miktarda değerlendirilebilecek hâle getirilmiştir. İşletmedeki işçi birliğine işletme hisselerini satın alabilme önceliği verilmesi ve işletme üzerinde dış kontrol kurma olasılığının engellenmesi beklenmiştir. Ancak uygulamada tam tersi olmuştur. Uygulamada işletme ya işletme müdürlerine ya da dış alıcılara (*kupon yatırım fonuna*) devredilmiştir.

Paraya ihtiyaç duyan halkın çok uygun bir bedelle kuponlarını satmaya başlamaları piyasada “*Kara Simsarların*” ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlgili grup anonim şirket altında bir nevi özel kupon yatırım fonlarını oluşturmuşlardır. İlgili fonlar kuponları neredeyse bedavaya satın almıştır⁹⁴³.

Böylece Rusya Federasyonu genelinde 1994 yılına gelindiğinde hem devlet tarafından hem de özel sektör tarafından toplam 662 Kupon Yatırım Fonu faaliyet gösteriyordu. 1998 yılına gelindiğinde bazı kupon yatırım fonlarının lisanslarının iptal edilmesi, birleşmesi veya iflas etmesiyle geriye 350 Kupon Yatırım Fonu kalmıştır. 1994-1998 yılları arasında fonların 45 milyon kupon topladığı belirtilmiştir. Bu oran tüm dağıtılan kuponların %32’sini oluşturmaktadır. Özel Kupon Yatırım Fonlarının %10’luk hisse senedinin sahibi olduğu belirtilmiştir⁹⁴⁴. Yatırım fonları halktan kupon toplamışlar ve biriken kuponların karşılığında işletmelerin hisselerini satın almışlardır. Ardından, hisseler kupon yatırım fonlarının bilançosundan bölgedeki etkili gruplar (*genellikle organize suçlar*) tarafından kontrol edilen yapıların bilançosundan düşük bir bedel karşılığında satın alınmıştır. 1998 yılına gelindiğinde Kupon Yatırım Fonları iflas ettiklerini belirterek piyasadan kuponlarla birlikte kaybolmayı başarmışlardır⁹⁴⁵.

⁹⁴³ Volosov, “Kızıl Müdürler”, 163; Visokov, *Rusya’da Özelleştirme*, 42.

⁹⁴⁴ Volosov, “Kızıl Müdürler”, 163; Mihaylov, “Rusya’da Özelleştirme”, 12.

⁹⁴⁵ Mihaylov, “Rusya’da Özelleştirme”, 10; Dmitri Vasiliyev, “90’lardaki Rus Reformlarının Bazı Sorunlu Konuları Üzerine”, içinde *Ekonomik Teori: Zafer mi? Kriz Mi?*, ed. Andrei Zaostrovsev, (Sankt-Peterburg: Argus, 2018), 272, <https://publications.hse.ru/pubs/share/direct/223145751.pdf#page=264>; Michael McFaul, “Privatization of Large Enterprises in Russia”, 93.

Kupon özelleştirme sisteminin karışık ve kayıtsız gerçekleşmesi nedeniyle net istatistik verilerini tespit etmek gerçekten güçtür⁹⁴⁶. İlgili yıllar arasında gerçekleşen özelleştirmeyi Volosov:

1980'lerin sonu 1990 yılların başında ekonomik alandaki durgunluk kızıl müdürlerin 1992-1994 yılları arasında gerçekleşen kapsamlı özelleştirme programında aktifrol almasına izin verdi. Rusya Kamuoyu Araştırma Merkezinin verilerine göre özelleştirmeye katılan işletme ve KİT müdürlerinin 3/4'ünden fazlası görev yapmış oldukları işletmenin sahibi oldular. Bunlardan %6'sı ise kontrol hisselerini satın aldılar⁹⁴⁷.

şeklinde değerlendirmiştir.

Aynı şekilde Volosov, Rusya Federasyonu genelinde 1994 yılına gelindiğinde ise KOBİ'lerin %74'üne tekabül eden büyük işletmelerden 21.000'inin özelleştirildiğini belirtmektedir. Radygin tarafından yapılan çalışmaya göre Rus özelleştirmesi geç başlamasına rağmen 1992-1993 yılları arasında çok hızlı ilerlediğini ve 1 Eylül 1993 tarihine gelindiğinde devlet ve belediye işletmelerinden neredeyse üçte birinin özelleştirildiğini bildirmektedir⁹⁴⁸. Bunun sonucunda 187 milyar ruble oranında gelir sağlayan 4500 işletmenin hisselerinin açık artırma yoluyla satıldığı raporlanmıştır⁹⁴⁹. 1994 yılında ise satılan işletme sayısı 9 342 bulup devlet bütçesine 489 milyar ruble oranında gelir sağlanmıştır⁹⁵⁰.

İstatistiksel veriler iyi görünmesine rağmen kupon aracılığıyla özelleştirme de organize suç müdahalesi dışında kalmamıştır. Bir taraftan kuponları bedava satın alan kupon yatırım fonları mevcutken diğer taraftan özelleştirilmiş olan işletmelerin peşini organize suç örgütleri bırakmamışlardır⁹⁵¹. Kızıl müdürlerin çoğu işletme sahibi olabilmelerine rağmen organize suçla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Organize

⁹⁴⁶ Pistor, "Privatization in Russia", 125.

⁹⁴⁷ Volosov, "Kızıl Müdürler", 162.

⁹⁴⁸ Radygin, "The Russian Model of Mass Privatization", 20; Akiner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 85.

⁹⁴⁹ Radygin, "The Russian Model of Mass Privatization", 27.

⁹⁵⁰ Jermakowicz, Pankow and Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, 6.

⁹⁵¹ Volosov, "Kızıl Müdürler", 163.

suç örgütlerinin özellikle potansiyeli iyi olan alanlarda üretim yapan işletmeler olduğu görülmüştür. Bu yönde yer alan bazı suç örnekleri dipnotta belirtilmiştir⁹⁵².

Kuponlu özelleştirmenin organize suç yanında etki eden diğer bir olumsuz tarafı Kupon Yatırım Fonlarının denetimsiz kalmasıdır. Çubays çalışmasında kupon yatırım fonlarının denetimsiz kalmasının büyük bir hata olduğunu belirtmiştir⁹⁵³. Çubays önderliğinde gerçekleşen kupon programının diğer bir eksikliği olarak yatırım ihalesine işaret etmiştir. Bununla ilgili:

*Bizim diğer bir hatamız, yatırım ihaleleridir. Özünde ne söylenebilir? Beleşti. Kontrolsüzdü. Yatırımcı gelecekte, ilgili işletmeye çok para yatıracağını belirterek işletmenin hisse senetlerini satın alırdı. Daha sonra işletme müdürüyle devletten gizli anlaşırdı. Sonuçta işletmeye herhangi bir yatırım yapılmıyor ancak işletme müdürünün kişisel hesabına yüklü miktarda para transfer ediliyordu*⁹⁵⁴.

Özelleştirilen imalat, inşaat gibi sektörlerde yer alan işletmeler iflas etti. Konut özelleştirmesiyle ve yüksek enflasyon sonucunda ülkede inşaat tamamıyla durdu. Bratskgesstroy, Krasnoyarskgesstroy, Glavvostoksibstroy gibi ülkenin inşaat sektöründe önde gelen işletmeleri tamamıyla çalışamaz hale geldi. Aynı durum Rusya Federasyonu'nun Irkutsk ve Krasnoyarsk bölgelerinde yer alan makine yapım tesisleri için de geçerliydi. İlgili işletmelerin müdürleri daha sonra işletmede yer alan üretim araçları, makineleri ve ekipmanları satarak gelir elde etmişlerdir. Bazıları binaları kiraya vererek ikinci sınıf girişimciler arasında yer almışlardır⁹⁵⁵.

⁹⁵² Rusya özelleştirmesiyle ilgili öğretide organize suçun dile getirilmesine rağmen resmi şekilde bununla ilgili incelenen davaları veya örnekleri bulmak çok zordur. Dolayısıyla burada elde edilen örneği, Volosov'un çalışmasında geçtiği şekliyle aynı şekilde aktarılmaya çalışılacaktır. “Mülkiyet mücadelesi kurbansız geçmedi. Krasnoyarsk alüminyum fabrikasının müdürü I. G. Turuşev evinin girişinde demir sopalarla dövülerek engelli haline getirilmiştir. Sayanski alüminyum fabrikası müdürü G. L. Sirazutdinov, kendisine yönelik tekrarlanan tehdit ve şantaj sonucunda işletmenin yönetimini bırakarak birkaç yıl saklanmak zorunda kalmıştır. Irkutsk alüminyum fabrikasının müdürü I.S. Grinberg, 1990'ların ortalarında güvenlik olmadan dışarı çıkamadığını ve ailesini güvenli bir yere göndermeyi ciddi olarak düşündüğünü dile getirmişti. Bratsk kereste endüstri fabrikasının genel müdürü E. G. Yevtushenko ve Ust-Ilmsk kereste endüstri fabrikasının müdür yardımcısı A.P. Purtov, kiralık katiller tarafından vurularak öldürülmüştü. 1990 yılının sonu – 2000'lerin başında yerli halk ağzında “Kızıl Müdürlerin” çoğu büyük işletmelerden zorla atıldı. Ekonomik bağlamda çekici olarak görünen işletmelerin yönetimine (Ilim-Pulp, RUSAL, SUAL, SIDANKO, SUEK) gibi Rus Holdingleri geldi”. Bkz. Volosov, “Kızıl Müdürler”, 163; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1756.

⁹⁵³ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 85.

⁹⁵⁴ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 86.

⁹⁵⁵ Volosov, “Kızıl Müdürler”, 164.

1992-1994 yılları arasında gerçekleşen kuponlu özelleştirme neticesinde devlet yüklü miktarda gelir elde edememiştir⁹⁵⁶. Bunun nedeni de anonim şirketlere dönüştürülmüş olan KİT ve işletmelerin bedellerinin çok düşük olarak belirlenmesidir. 1995 yılında bu durum düzeltilmeye çalışmıştır. Ancak ekonomi alanında gerçekleşen faaliyetlerin hacmindeki artışın 2000 yılında bile 1990 yılının seviyesine ulaşamadığı görülmüştür⁹⁵⁷. Böylece Rusya Federasyonu 300 milyar dolar gelir elde etmeyi planlarken kuponlu özelleştirme sonucunda sadece 8 milyar dolar gelir elde edebilmiştir⁹⁵⁸.

Böylece kuponlu özelleştirmede işletme müdürleri, yerel yönetim ve kupon piramitleri yani özel kupon yatırım fonlarının özelleştirme esnasında ön plana çıktıkları söylenebilir. Ne yazık ki halk kendilerine dağıtılmış olan kuponları satmak zorunda kalmıştır. Hisse senedi satın alma amacıyla yatırım fonuna devredenler ise yatırım fonunun iflas etmesi nedeniyle kendi paylarını alamamışlardır.

Yerel yönetim ve işletme müdürlerinin çalışma şemalarına dair bu duruma Rusya Federasyonu'nun en büyük otomobil işletmesi örneği gösterilebilir. GAZ Anonim şirketine dönüştürülen işletmeyi satın alabilmek için GAZ işletmesinin müdürlüğü, 15 sahte kişi yardımıyla 1 milyondan çok kupon toplamıştır. Böylece şirket müzayedesinde 1 milyon kupon karşılığında işletmenin sahibi olmuştur⁹⁵⁹. Spekülasyon yoluyla işletme sahibi olan gruplar sosyalist ilkelerle yetiştirilmiş olan halk tarafından kınanmıştır. Halk bu grupları “*Yeni Ruslar*” olarak adlandırmıştır. Komünizmin ilkelerine sahip olmayan yeni Ruslar dünyada “*oligarklar*” olarak da bilinmektedir⁹⁶⁰. Rus halkı kendilerinin tamamıyla devlet tarafından kandırıldığını düşünmüştür. Dolayısıyla liberallere ve Cumhurbaşkanı Yeltsin’e olan güvenlerini tamamıyla yitirmiştir. Çubays bu konuyla ilgili kitabında şu ifadelerle yer vermektedir: “Sosyal adaletsizlik mi? Evet, halkı kandırmakla suçlanıyoruz: “Hiçbir değeri olmayan kağıtları dağıttık”. Veya diğer bir nüshası “Şeker ambalajları dağıttık ama onları zenginler satın aldı ⁹⁶¹”. Bu ifadeler gerçekten kuponlu özelleştirmenin planlandığı şekilde gerçekleşmediğini göstermektedir.

⁹⁵⁶ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1733.

⁹⁵⁷ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 113.

⁹⁵⁸ Akulova, “Özelleştirilmede Dünya Deneyimi”, 23

⁹⁵⁹ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 81.

⁹⁶⁰ Yıldırım, “Sovyet Sonrası Rusya”, 56; Akulova, “Özelleştirilmede Dünya Deneyimi”, 23; Bekaroğlu, “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”, 5; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 86.

⁹⁶¹ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 21.

Oligarkların veya Rusların hitabıyla “*Yeni Ruslar*” çoğunlukla kızıl müdürler, Nomenklatura ve suç örgütü üyelerinden oluşmaktadır⁹⁶². Büyük miktarda kupon satın alarak tekstil, cam, gıda, kimya ve metalürji, otomobil üretim fabrikaları ve hava yolu endüstrisi gibi düzinelerce sektör oligarkların eline geçmiştir⁹⁶³. Kimse bu endüstrilerin ve işletmelerin ne durumda olduğunu sorgulamamıştır. Ancak tüm halk onları yağmacılık ve hırsızlıktan dolayı suçlamıştır⁹⁶⁴. Onlar kamu mülkünde bulunan malları zimmetlerine geçirdikleri konusunda suçlanmalarına rağmen bu riskli işten yine de vazgeçmemişlerdir. Kuponlu özelleştirme oligarkların sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda siyasi alanda da güç elde etmelerine vesile olmuştur. SSCB’nin çöküşünden sonra ülkenin bulunduğu ekonomik kaos ve kriz sayesinde oligarklar sadece zekâları, beceriklilikleri sayesinde değil aynı zamanda sömürücü ve her türlü spekülasyon dolu adımları sayesinde zenginleştikleri belirtilmektedir⁹⁶⁵. Oligarklar sadece ekonomik değil siyasi alanda da çok yetkilidir⁹⁶⁶. Kuponlu özelleştirme oligarkların iş dünyası ve siyaset dünyası ile sıkı bir ittifak kurmalarına yol açtı. Oligarklar devralmış oldukları KİT ve hizmetlere yatırım yapmadan tamamıyla alabileceği tüm kârı almaya odaklandıkları görüldü. Daha sonra iflas eden işletmeleri inşaat malzemesi olarak veya hırdavat olarak satıp gelir elde ettiler⁹⁶⁷.

1993 yılının Eylül-Ekim ayları arasında Yeltsin ve parlamento arasındaki çekişmeler sonucunda Yeltsin tüm yetkileri elinde toplamayı başarmıştır. 1993 yılında halk oylamasıyla kabul edilen yeni Rusya Federasyonu Anayasası parlamentonun yetkisini daraltmıştır. Rusya Federasyonu’nda bu süreçte çıkan darbe esnasında Yeltsin’i özelleştirme esnasında belli bir sermayeyi elinde tutan gruplar desteklemiştir. Bu şekilde oluşan müttefiklik Yeltsin ve çevresindekiler Rusya Federasyonu’nda sermaye sınıfının oluşmasına sebep olmuştur⁹⁶⁸. Ciddi bir ekonomik gücü elinde tutan Yeltsin ve

⁹⁶² Radygin, “The Russian Model of Mass Privatization”, 28.

⁹⁶³ Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 86; İvan Nikitin, Aleksandr İsmakov ve İrina Aukina “XX. Yüzyılın Sonunda Rusya’nın Ekonomik Durumu”, içinde VIII. *Tarım ve Kırsal Alanların Kalkınması İçin Sorunlar ve Beklentiler Kongresi*, ed. İgor Vorotnikov, (Saratov: N.İ. Vavilov Saratov Devlet Ziraat Üniversitesi, 2019), 84-85. https://www.sgau.ru/files/pages/3875/1568784820_%D0%9F%D1%80%D0%BED0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D1%8B%20%D0%A1%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%202019.pdf; Bekaroğlu, “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”, 5.

⁹⁶⁴ Osipian, *Economic Transition*, 53.

⁹⁶⁵ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1747.

⁹⁶⁶ Nikitin, İsmakov ve Aukina “Rusya’nın Ekonomik Durumu”, 85.

⁹⁶⁷ Nikitin, İsmakov ve Aukina “Rusya’nın Ekonomik Durumu”, 85.

⁹⁶⁸ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1736.

müttefikleri olan oligarklar diğer küçük sermaye sınıfları ile çekişme sonrasında galip gelmiştir. Bir sonraki alt başlıkta incelenecek olan para karşılığı özelleştirme esnasında, oligarkların hükümet ile ilişkilerini kuvvetlendirdiği görülecektir⁹⁶⁹. Dahası 1994 yılından sonra ilgili oligark sınıfı güçlenmiş ve zenginleşmiştir. 1996 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimlerinde Yeltsin'i destekleyen bu sınıf sanayi, finans ve medya alanlarında da hâkimiyetlerini kurmayı başarmıştır. Yeltsin'in ailesiyle iyi ilişkiler kuran ve bundan faydalanan oligarkların başında Boris Berezovski yer almıştır. Yeltsin ile oligarklar arasında oluşan bu tür ilişkiye daha sonra "*Yeltsin ve ailesi*" ismi verilecektir⁹⁷⁰.

Kuponlu özelleştirmenin, Rusya Federasyonu'nda kamu malının ve hizmetinin dağıtımında adaletsizliğe yol açmasına ve diğer bir takım olumsuz sonuçlar yaratmasına rağmen ilgili program sonrası Rusya'nın tamamıyla sosyalist sistemden kopmasını sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca devlet yetkilileri kuponlu özelleştirme esnasında ilk kez piyasa ekonomisine uygun bir biçimde arz ve talep düzenlemelerinin nasıl kullanılması gerektiğini öğrendikleri belirtmektedirler⁹⁷¹. Dolayısıyla bu süreçte Rusya Federasyonu bütçesine bir mali katkı sağlanamamıştır.

5. Para Karşılığı veya İpotekli Satış Uygulaması

a. Genel Olarak

Spontan ve kuponlu özelleştirmeden sonra devlet bütçesine yüklü miktarda gelir sağlanmamıştır. Büyük başarısızlıktan sonra devlet iflas etme durumuna gelmiştir⁹⁷². Rusya Federasyonu genelinde maaşlar ve emekli maaşları ödenememiş, endüstri durdurulmuştu. Bu nedenle 1996 yılında planlanan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Yeltsin'in komünistlere karşı kaybedeceği bekleniyordu⁹⁷³. Ancak seçim sonucunda Yeltsin kazanmış olup özelleştirme politikası 1996 yılından sonra da devam etmiştir.

⁹⁶⁹ Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1747.

⁹⁷⁰ Yıldırım, "Sovyet Sonrası Rusya", 55-56; Niyazi İpek, "Rus Dış Politikasının Yeniden Yapılanmasında Asya Faktörü" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 78.

⁹⁷¹ Vısokov, *Rusya'da Özelleştirme*, 37-38.

⁹⁷² Nikitin, İsmakov ve Aukina "Rusya'nın Ekonomik Durumu", 85.

⁹⁷³ Nikitin, İsmakov ve Aukina "Rusya'nın Ekonomik Durumu", 85; Alfred Koh, "Para Karşılığı Özelleştirme", içinde *Rusça-Özelleştirme*, ed. Anatoli Çubays, 61. <https://docplayer.com/42208553-Chubays-na-vashi-golovy.html>; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 119.

Aşağıdaki bölümlerde daha detaylı açıklanacağı üzere belirtmemiz gerekir ki, 1996 yılında gerçekleşen seçimlerde Yeltsin'in seçimleri kazanabilmesi için kitle iletişim araçlarını elinde tutan oligarklar devreye girmişlerdi. Böylece Rus tarihinde daha önce görülmemiş olan seçim kampanyaları ve siyasi piar⁹⁷⁴ gibi araçlar kullanılmıştır.

1994 yılında Rusya Federasyonu'nda bütçe açığı %8,6'dan %9,7'ye çıktı. Ülkenin dış borcu 124,8 milyar dolar oldu⁹⁷⁵. Devlet bütçesine gelir sağlamak amacıyla petrol ve doğal gaz sektöründe yer alan büyük işletmelerin özelleştirilmesine geçiş yapıldı. Rus öğretisinde bu dönemde gerçekleşen özelleştirme "*Parasal Özelleştirme*" olarak adlandırılmıştır⁹⁷⁶. Bu çalışmada ilgili dönem için "*Parasal Özelleştirme*" kavramı yerine "*Para Karşılığı Özelleştirme*" kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

Rusya Federasyonu'nun 1994 yılında para karşılığı özelleştirmeye geçmesinin amaçlarından birisi özelleştirilen şirketlerin piyasaya entegre olmasını sağlamaya yönelik yatırımların artırılmasının amaçlanmasıdır⁹⁷⁷. Fakat özelleştirilen KİT ve hizmetlerin büyük hissedarları kızıl müdürler ve hükümet yandaşları olmasından dolayı spekülasyon işlemler sonucunda istenilen amaca ulaşamamıştır⁹⁷⁸. Liberal sisteme geçişin dördüncü yılında Rusya Federasyonu'nda enflasyon ve bütçe açığı hâlâ gündemdeydi⁹⁷⁹. Ülkede yatırım yapabilecek potansiyele sahip iş adamları sınıfı henüz oluşmamıştı. Dolayısıyla para karşılığı özelleştirme çok yavaş ilerlemiştir. Piyasayı canlandırmak amacıyla özelleştirilen şirketlere para yardımı yapma hedefi tehlikeye düşmüştür. Bu nedenle dünyada görülmeyen ve Rusya Federasyonu için yeni olan "*İpotekli Satış*" yöntemine başvurulmuştur⁹⁸⁰.

Para karşılığı özelleştirmede özelleştirilecek olan her mülk ve hizmetin ayrı ayrı özenle satışa hazırlanması gerekiyordu. Bu işlem de belli bir finansal yatırım ve zaman

⁹⁷⁴ Piar, İngiliz dilinde "*Public Relation*" kelimesinden gelmektedir. Kısaltılmış hali PR'dır. Türkçe karşılığı "*Halkla İlişkiler*"dir.

⁹⁷⁵ Andrey Sumin, "Rusya'nın Dış Borcu Sorunu ve Bunu Çözmenin Yolları", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı Üniversitesi Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü 2002), 16. <https://core.ac.uk/download/pdf/197377394.pdf>.

⁹⁷⁶ Koh, "Para Karşılığı Özelleştirme", 118; Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 68; Akulova, "Özelleştirilmede Dünya Deneyimi", 23.

⁹⁷⁷ 28 Nisan 1995 tarihli ve 439 sayılı "1995-1997'de Rus Ekonomisinin Reformu ve Gelişimi Hakkında Rusya Federasyonu Hükümeti Programının Onaylanmasına Dair" Rusya Federasyonu Hükümeti Kararı, 2.4. madde. (Erişim Tarihi 19.11.2022). <https://base.garant.ru/6155598/>

⁹⁷⁸ Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 70; Akulova, "Özelleştirilmede Dünya Deneyimi", 23.

⁹⁷⁹ Akulova, "Özelleştirilmede Dünya Deneyimi", 23.

⁹⁸⁰ Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 70.

gerektiriyordu. Özelleştirilecek olan her bir mülke dair yönetmelik, ekspertizi, reklam kampanyası gibi işlemlere gereksinim vardı. Hükümet para karşılığı özelleştirmenin daha önce yapmış olduğu toplu özelleştirmeye nazaran hem kaynak hem de zaman kaybetme endişesindeydi. Öte yandan iyi bir şekilde hazırlanan devir sonrası yüksek miktarda devlet bütçesine gelir sağlanacağını da kabul etmekteydiler⁹⁸¹.

Para karşılığı özelleştirme ulusal yatırımcıların dikkatini çekmemiştir. Çünkü yerli yatırımcılar yüklü miktarda sermaye birikimine sahip değildir. Yabancı şirketlerin ise Rusya'ya yatırım yapmaktan çekindikleri görülmüştür. Bunun nedeni Rusya Federasyonu'nun hem siyasi hem de ekonomik alanda güven vermemesinden kaynaklanmıştır⁹⁸². Ayrıca 1995 yılında parlamento, 1996 yılında cumhurbaşkanı seçimleri planlanmaktaydı⁹⁸³. Seçim sonucunda iktidara komünistlerin gelme tehlikesi gündemdeydi. 1993 yılında yer alan darbe, halkın açık ve sınırsız bir şekilde soyulması Yeltsin'in meşruluğunu yitirmesine neden oldu.

Bu nedenle Yeltsin ve ailesi olarak bilinen grup 1996 yılında gerçekleşecek olan seçimleri kazanmak için devasa çabalar harcamıştır⁹⁸⁴. Yeltsin'in yandaşları hükmetmiş oldukları hizmet ve varlıklarından yoksun bırakılmamak için Yeltsin'in bir sonraki seçimleri kazanmasını kendileri için tek çıkar yol olarak görmekteydiler⁹⁸⁵.

Tüm bu sebeplerden dolayı hükümet halkın sempatisini kazanmak ve piyasa ekonomisine destek çıkmak için para karşılığı özelleştirmeye gidilmesi gerektiğine dair karar almıştır. Para karşılığı özelleştirmeye dair karar 28 Haziran 1994 tarihli ve 1374 sayılı *“Kuponlu Özelleştirme sonrası Nakit Özelleştirmeye Geçiş Aşamasında Vatandaşların Çıkarlarını Korumaya Yönelik Önlemler Hakkında”* Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı kararı ile kabul edilmiştir⁹⁸⁶. İlgili karar, paralı özelleştirmenin ne şekilde gerçekleşeceğine dair herhangi bir düzenleme içermemiştir. Kararın asıl içeriği, kuponlu özelleştirme esnasında işletmelerin anonim şirkete dönüştürülmesi ve ihale işlemleri

⁹⁸¹ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 61.

⁹⁸² Koh, “Para Karşılığı Özelleştirme”, 61; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 29.

⁹⁸³ Koh, “Para Karşılığı Özelleştirme”, 115; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 120.

⁹⁸⁴ 1996 yılında Yeltsin'in rakibi Komünist Partisi'nin lideri Genadi Zuyganov'du. Seçimleri kazanan Yeltsin bir dönem daha devlet yönetiminde kaldı. 1998 yılında yer alan defolt sonrası Çubays, Nemsov, Çernomırdin, Gaydar hükümetten uzaklaşmasına rağmen devlet işlerine karışmayı bırakmamışlardır.

⁹⁸⁵ Koh, “Para Karşılığı Özelleştirme”, 115; Yıldırım, “Sovyet Sonrası Rusya”, 56; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 120.

⁹⁸⁶ Vısokov, *Rusya'da Özelleştirme*, 37.

tamamlanmayanların 1 Temmuz 1994 tarihinden itibaren para karşılığı özelleştirme esasına göre özelleştirileceğini belirtmiştir⁹⁸⁷. Bununla birlikte tüm kupon yatırım fonlarının kuponları 31 Temmuz 1994 tarihine kadar toplamalarına ve ilgili tarihten sonra kuponların özelleştirmede kullanılamayacağına karar verilmiştir⁹⁸⁸. Kararın 4. maddesinde 1 Temmuz'dan itibaren satışa çıkacak olan kamu malları ve hizmetleri için özelleştirme yöntemine bakılmaksızın para karşılığında ödeme yapılacağı düzenlenmiştir.

Para karşılığı özelleştirme sonucunda Devlet Mülkiyet Yönetim Komitesi, devlet bütçesine 8 trilyon rubleden fazla gelir sağlamayı hedeflemiştir. Böyle yüksek bir rakamın ancak petrol şirketlerinin özelleştirilmesiyle sağlanacağı düşünülmüştür⁹⁸⁹. Parlamento para karşılığı özelleştirme programını onaylamasına rağmen, petrol şirketlerinin özelleştirilmesini yasaklamıştır⁹⁹⁰. Hükümet bu karara hazır değildi. En yüklü miktarda devlet bütçesine geliri ancak petrol sektöründe yer alan işletmelerin özelleştirilmesiyle mümkündü. Bu şekilde gelişen durum sonucunda Yeltsin'in ailesi olarak bilinen oligarklar devreye girecektir. Oligarklar Yeltsin ve hükümete “*İpotekli Satış*” yöntemini teklif etmiştir.

b. Para Karşılığı veya İpotekli Satış Uygulaması

Rusya Federasyonu'nda gerçekleşen spontan ve kuponlu özelleştirmeye nazaran para karşılığı özelleştirmede amaçlar oldukça net belirtilmiştir⁹⁹¹. Daha önce özelleştirilmiş olan KOBİ'lerin ve diğer hizmetlerin piyasaya entegre olabilmesi için devlet desteğini sağlamak amaçlanmıştır⁹⁹². 1995 yılında planlanan parlamento seçiminde, tamamıyla komünistlerin kazanacağından korkan hükümet acil bir şekilde petrol sektöründe yer alan varlıkların özelleştirilmesini istemiştir. Bu sebeple 1994 yılına kadar devlet kamu mülkiyetinde bulunan malları ve hizmetleri ücretsiz dağıtmak yerine

⁹⁸⁷ 28 Haziran 1994 tarihli ve 1374 sayılı “Kuponlu Özelleştirme sonrası Nakit Özelleştirmeye Geçiş Aşamasında Vatandaşların Çıkarlarını Korumaya Yönelik Önlemler Hakkında”, Cumhurbaşkanı Kararı, 1. madde, (Erişim Tarihi 10.04.2022), <http://kremlin.ru/acts/bank/6463/print>.

⁹⁸⁸ 28 Haziran 1994 tarihli ve 1374 sayılı “Kuponlu Özelleştirme sonrası Nakit Özelleştirmeye Geçiş Aşamasında Vatandaşların Çıkarlarını Korumaya Yönelik Önlemler Hakkında”, Cumhurbaşkanı Kararı, 2. madde; Visokov, *Rusya'da Özelleştirme*, 50.

⁹⁸⁹ Koh, “Para Karşılığı Özelleştirme”, 119.

⁹⁹⁰ Koh, “Para Karşılığı Özelleştirme”, 119; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 29.

⁹⁹¹ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 70.

⁹⁹² Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 27; Aleksandr Radygin, “Rus Özelleştirme Programı ve Sonuçları”, *Y. Gaydar Vakfı'nın İktisat Politikası Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 3 (1997): 212. <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-privatizatsionnaya-programma-i-ee-rezultaty>;

satmayı tercih etmiştir. O dönemde görev yapan hükümet üyeleri ülkenin içinde bulunduğu kritik durumdan çıkabilmesi için tek çarenin petrol işletmeleri olduğunu savunmuştur. Buna karşın parlamentoda petrol sektörünün yabancı yatırımcıların eline geçeceği endişesi mevcuttur. Dolayısıyla parlamento⁹⁹³ petrol sektöründe yer alan işletmelerin özelleştirilmesine karşı çıkmıştır⁹⁹⁴.

11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı “Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı”nın 2.2. maddesine dayanmak isteyen Hükümet, bu sefer anayasaya atıf yapmıştır⁹⁹⁵. 1993 Rusya Federasyonu Anayasası’nın 9. maddesine dayanan hükümet petrol sektörünün özelleştirilmesinde herhangi bir engel görmemiştir. Anayasanın 9. maddesi, ülkenin toprak ve diğer yer altı kaynaklarının kamu, belediye, özel ve diğer mülkiyet statüsünde olabileceğini düzenlemiştir.

Rusya Federasyonu’nda yatırımcıların yüklü bir sermayeye sahip olmaması ve diğer taraftan yabancı yatırımcıların ihaleye katılmasına sıcak bakılmamasından dolayı para karşılığı özelleştirme 1994 yılında planlandığı şekilde ilerlememiştir. Yapılan tüm reformlardan zaferle çıkabilmek için hükümet başkanlığına Yegor Gaydar yerine gelen Viktor Çernomırdin sadece ekonomiyi değil medyayı da elinde tutan oligarkların desteğine ihtiyaç duymuştur⁹⁹⁶.

30 Mart 1995 tarihinde bakanlar kurulu toplanır. Bu kurula ülkenin önde gelen iş adamları ve ticari banka sahipleri de katılır. İlgili kurulda çıkış yolu arayan hükümete, 34

⁹⁹³ Kira yöntemi ile kuponlu özelleştirme esnasında belli bir pay almak için direnen kızıl müdürler para karşılığı özelleştirme esnasında ise işletme sahiplerinin değişmesini önlemeyi amaçlamışlardır. Para karşılığı özelleştirmede Özerk Cumhuriyetler ve özerk bölgelerin yönetim ve elit gruplarından da baskılar görüldüğü belirtilmektedir. Sovyet sisteminin yıkılışından sonra daha baskın ve güçlü konuma gelen özerk bölge ve özerk cumhuriyetlerin, seçkinlerin para karşılığı özelleştirmenin merkezden yönetilmesine karşı çıktıkları görülmüştür. Her bölge ve yerel yönetim kendilerine faydalı olacak bir biçimde kendi şartlarına göre özelleştirilmesini istemişlerdir. Bkz. Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 28-29.

⁹⁹⁴ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 29.

⁹⁹⁵ 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı “Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı”nın 2.2. maddesinde, yer altı kaynaklarının ve ülkenin ekonomik açıdan stratejik konumuna sahip varlıkların özelleştirilmesinin ancak Hükümetin onayı ile gerçekleşebileceği düzenlenmiştir.

⁹⁹⁶ Nikitin, İsmakov ve Aukina “Rusya’nın Ekonomik Durumu”, 85; Sergey Peregodov, “Rus Siyasetinde Kurumsal Sermaye”, *Rusya’da Sivil Toplum Kütüphanesi*, (2000): 74. <https://www.civisbook.ru/files/File/Peregodov-2000-4.pdf>.

yaşındaki, Ticari Banka ONEKSİM'in sahibi Vladimir Potanin⁹⁹⁷ devlete kredi sağlayabileceği teklifinde bulunur. Ancak bunun için devlete kredi karşılığında petrol şirketlerinin yönetimini geçici olarak devretmesi şartını koşar⁹⁹⁸. Potanin'in sunmuş olduğu teklifi başbakan yardımcılığı yapan Çubays destekler. Parlamentonun, petrol işletmelerinin özelleştirilmesine karşı çıkması sonucunda hükümet Potanin'in teklifine olumlu bakar. Bir taraftan petrol sektöründeki işletmeler hem satılmamış olacak hem de yabancılar değil yerli ticari bankalara geçici süreliğine devredilecektir. Petrol işletmelerinin ticari bankaların kontrolüne geçmesi Rusya Federasyonu'nda çok büyük bir yankı yaratır⁹⁹⁹.

Bakanlar Kurulunda Cumhurbaşkanı Yeltsin ticari banka sahibi Potanin'in teklifine olumlu bakar¹⁰⁰⁰. Böylece 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı "*Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında*" Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Kararı yayınlanacaktır¹⁰⁰¹. İlgili karar, bir nevi devlet ile oligarklar arasında siyasi ve ekonomik sözleşme yapıldığı anlamına gelmektedir.

Kararın kabul edilmesi sonucunda Rusya Federasyonu'nda, ticari bankalar kurulmuştur. Rusya'daki ticari bankalar Maliye Sanayi Grubunu oluşturmuşlardır¹⁰⁰².

⁹⁹⁷ Genç Vladimir Potanin, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'nda uzun dönem görev yapan Oleg Potanin'in oğludur. Oleg Potanin'in oğlunu tüm Sovyet Nomenklaturası ve SSCB sonrası hükümetteki liberallerin hepsiyle bağlantı kurduğu görülmüştür. Bu bağlantılar sayesinde Moskova Uluslararası İlişkiler Üniversitesinden mezun olan genç Potanin babasının bakanlığına bağlı Soyuzhimeksport dış ticaret birliğinde görev yapmıştır. Daha sonra Uluslararası Ekonomik Ödemeler Bankası'nda görev yapmıştır. 1991 yılında Uluslararası Para Kulübü MFK bankasını, arkadaşı ve meslektaşı olan Mikhail Prokhorov ile ortaklaşa kurmuştur.

⁹⁹⁸ Aleksey Poluhin, "İpotekli Temel", *Yeni Gazete*, (7 Aralık 2020). (Erişim Tarihi 5.05.2021) <https://novayagazeta.ru/articles/2020/12/07/88258-zalogovyy-fundament>; Koh, "Para Karşılığı Özelleştirme", 119; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 29.

⁹⁹⁹ Peregudov, "Rus Siyasetinde Kurumsal Sermaye", 74; Özügürlü, "İstikrar Sorunu", 159; Vasiliyev, "90'lardaki Rus Reformlarının Bazı Sorunlu Konuları Üzerine", 266.

¹⁰⁰⁰ Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1743.

¹⁰⁰¹ 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı "*Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında*" Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Kararı, (Erişim Tarihi 10.09.2021), <https://base.garant.ru/10104673/>.

¹⁰⁰² Maliye Sanayi Grubu, endüstriyel işletmelerin, aralarında kurulan ekonomik ve finansal etkileşim ilişkileri temelinde finansal kuruluşlar birliğini oluşturur. Ticari bir organizasyondur. Bir ana şirket ve yan kuruluşlar olarak faaliyet gösteren veya varlıklarını teknolojik veya ekonomik entegrasyon amacıyla birleştiren bir dizi ekonomik kuruluştur. Rudolf Hilferding kapitalizme dair yaptığı çalışmalarında Maliye Sanayi Gruplarının oluştuğu aşamayı: "*Sanayiciler tarafından kullanılan ve bankalar tarafından kontrol edilen*" bir aşama şeklinde tanımlar. Bkz. Yeliz Sariöz Gökten, "Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Fiscaoeconomia*, 2/1, (2018): 5; Sergei Voroponov, "About Evolution of Concept 'Financially-Industrial Group' And About Definon of Concept 'Group Of Companies'", *Journal of Voljsk University*, 3/26 (2012): 1. <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-evolyutsii-ponyatiya-finansovo-promyshlennaya-gruppa-i-ob-opredelenii-ponyatiya-gruppa-kompaniy>.

1995 yılına kadar yedi tane ticari bankanın faaliyette bulunduğu belirtilmektedir¹⁰⁰³. Bu bankalar sadece bankacılık değil aynı zamanda ticaret ve sanayi sektörünü birleştirerek büyük Konsey'i oluşturmuştur. İlgili kuruluşların oluşması ve faaliyet göstermesine karşın yetkilerinin ve varlıklarının kanunen düzenlenmesi ancak 30 Kasım 1995 tarihli ve 190 sayılı “*Finansal ve Endüstriyel Gruplar Hakkında*” Rusya Federasyonu Kanunu ile meşrulaştırılmıştır¹⁰⁰⁴. Bu kanunun kabulünden önce piyasada ticari bankalar yaygın değildi. Bu kanunun kabulünden sonra ise Rusya Federasyonu'nda 21 tane özel ticari bankanın kurulduğu görülmüştür¹⁰⁰⁵. Bu kadar özel ticari bankanın kurulmasının sebebi ipotekli satış yöntemiyle petrol şirketlerinin hisse senetlerinin kendilerine devredilecek olmasıdır.

Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanan 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “*Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında*” karar kabul edilir. Bu karar federal bütçe açığının ve devlet mülkiyetinde bulunan hisse senetlerinin verimli kullanılması için kredi sözleşmesi yoluyla ihaleye gidileceğini düzenlemektedir¹⁰⁰⁶. Kararda, Devlet Mülkiyet Yönetim Komitesince 10 gün içerisinde ihaleye çıkılacak olan işletmelerin listesinin hazırlanması ve ilgili işletmelerin yıl sonuna kadar devrinin gerçekleştirilmesi yer alır¹⁰⁰⁷. Kredi, ipotek ve sözleşme yoluyla hisse senetlerinin rehin edilebilmesi için ihaleye birden fazla isteklinin katılması şart koşulmuştur. Ayrıca istekliler tarafından teklif edilen fiyatın devlet bütçesine aktarılmasının garantilenmesi durumunda, sözleşme yoluyla devir işleminin gerçekleşmiş sayılacağı belirtilmiştir¹⁰⁰⁸. Ayrıca ihalenin gerçekleşmesinde çalışacak komisyon grubunu Devlet Mülkiyet Komitesinin oluşturacağı öngörülmüştür. İhale komisyon üyelerinin Rusya Federasyonu Maliye Bakanlığı ve diğer bakanlık üyelerinden oluşacağı

¹⁰⁰³ Peregudov, “Rus Siyasetinde Kurumsal Sermaye”, 74.

¹⁰⁰⁴ 30 Kasım 1995 tarihli ve 190 sayılı “Finansal ve Endüstriyel Gruplar Hakkında” Rusya Federasyonu Kanunu, (Erişim Tarihi 17.05.2022), <http://www.kremlin.ru/acts/bank/8553/print>.

¹⁰⁰⁵ Peregudov, “Rus Siyasetinde Kurumsal Sermaye”, 74.

¹⁰⁰⁶ 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararı, 1. madde; Radygin, “Rus Özelleştirme Programı”, 214.

¹⁰⁰⁷ 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararı, 5. madde.

¹⁰⁰⁸ 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararı, 6. madde.

düzenlenmiştir¹⁰⁰⁹. Kurallar başlığı ile düzenlenen Ek 1'in 2. maddesinde ihaleye katılımın ilk şartı olarak, Devlet Mülkiyet Komitesi tarafından özel olarak açılan banka hesabına hisse senetlerinin başlangıç fiyatının %3'ünü aşmayan ön ödeme yatırılması hususu eklenmiştir. İhalenin gerçekleşmemesi veya kaybedilmesi durumunda ön ödemenin geri ödeneceği de öngörülmüştür. Aynı düzenlemenin 5. maddesinde ihalede en yüksek fiyatı teklif eden isteklinin kazanmış olacağı da belirtilmiştir¹⁰¹⁰.

Böylece 1995 yılı sonunda hükümet petrol işletmelerinin hisse senetlerinin para karşılığında rehin edilmesine dair hukuki temeli oluşturmuştur. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki sözleşmeye göre rehin süresi devletin tamamıyla kredi borcunu geri ödemesiyle bitecektir¹⁰¹¹.

Rehin alınan hisse senetlerinin kullanımının tamamıyla ticari banka kontrolünde olacağı belirtilmiştir. Bankanın işletmeye dair aşağıda belirtilen durumlarda oy kullanması sınırlandırılmıştır:

- İşletmenin yeniden düzenlenmesi veya tasfiye edilmesi;
- İşletme sermayesindeki değişiklikler;
- İşletmeye ait gayrimenkulün satışı, rehni veya kiraya verilmesi gibi başka şekilde elden çıkarılması;
- İşletme değerinin üzerinden %10'dan fazla miktarda kredi çekilmesi;
- İşletmenin diğer işletme ile ortaklık kurması veya başka işletme kuruluşuna dâhil edilmesi.

Öte yandan yukarıda belirtilen konularla ilgili değişikliklerin yapılması zorunlu veya kaçınılmaz ise rehin veren (*Devlet Mülkiyet Yönetim Komitesi*) ile önceden

¹⁰⁰⁹ 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı "Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında" Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararı, EK 1. Kurallar, 1. madde, (Erişim Tarihi 10.09.2021), <https://base.garant.ru/10104673/>.

¹⁰¹⁰ Kazanan kişi veya şirketin kredi tutarını ihale sonucunun belli olmasından itibaren 10 gün içerisinde Devlet fonuna aktarması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı "Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında" Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararı, EK 1. Kurallar, 4. madde.

¹⁰¹¹ 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı "Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında" Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararı, 6. madde.

¹⁰¹¹ 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı "Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında" Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararı, EK 2. "Federal Mülkiyetteki Rehin Hisselere Dair Sözleşmesinin Zorunlu Şartları", 11. madde, (Erişim Tarihi 26.09.2021), https://base.garant.ru/10104673/f7ee959fd36b5699076b35abf4f52c5c/#block_2000.

görüülerek yazılı izin alması durumunda oy hakkını kullanabileceği düzenlenmiştir¹⁰¹². Bu düzenleme sınırlamaların işlevsiz olduğunu göstermektedir. Konuyla ilgili Rus araştırmacılar, bankalara neredeyse mülk sahibi gibi geniş yetkiler tanındığını vurgulamaktadır¹⁰¹³.

Kredinin kullanımı için devlet, kredi veren ticari bankalara 3 aylık mevduat için %0,5 faiz ödemek zorundadır. Faiz ödeme süresinin Rusya Federasyonu Merkez Bankası'na kredi miktarının tamamının yatırıldığı günden itibaren başlayıp 1 Ocak 1996 tarihinde sona ereceği belirtilmiştir. Dolayısıyla 1 Ocak 1996 tarihinden sonraki süreçte krediye faiz tahakkuk ettirilemeyecektir¹⁰¹⁴. Düzenlenen karardan anlaşılacağı üzere belli bir süreden sonra devlet krediyi bankalara geri ödeyecek ya da rehin alınan işletme hisse senetleri, bankanın özel mülküne geçecekti.

Öğretide, düzenlenen kararın ve özelleştirme şemasının kredi verenlere kesin bir zafer sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca kararın ve özelleştirmeye dair düzenlenen yönetmeliğın belirsiz olduğu ve kesin bir ifadeye sahip olmadığı vurgulanmıştır¹⁰¹⁵. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki kararda kredi süresi kesin olarak belirtilmemektedir. Kararda kredi süresiyle ilgili: “Sözleşmenin süresi, borçlunun yükümlölüklerini yerine getirdiği veya teminat bedelini alacaklının taleplerini geri ödediği gün sona erer” şeklinde düzenleme yapılmıştır. İlgili maddeden anlaşılacağı üzere hükümet ticaret bankasına kredi borcunu ödediğinde kredi sözleşmesi derhal sona ermiş olacaktır¹⁰¹⁶.

1995 yılının sonuna gelindiğinde kamu mülkiyetinde bulunan malların bankalardan alınan borç karşılığında rehin olarak verilmesi için hazırlıklar tamamlanmıştır. Böylece devlet, ticari bankalardan borçlanarak içinde bulunduğu krizden çıkabileceğini düşünmüştür. Yani petrol sektöründe yer alan büyük işletmelerin

¹⁰¹² 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanını Kararı, EK 2. “Federal Mülkiyetteki Rehin Hisselere Dair Sözleşmesinin Zorunlu Şartları”, 3. madde, (Erişim Tarihi 26.09.2021), https://base.garant.ru/10104673/f7ee959fd36b5699076b35abf4f52c5c/#block_2000.

¹⁰¹³ Elena Çirkova, “Kredi ve Güvence Şeması”, *Bağımsız Gazete Özel Dergisi*, (1998), 2, (Erişim Tarihi 10.05.2022) <https://www.elenachirkova.com/images/articles/skhema-kredit-pod-zalog.pdf>.

¹⁰¹⁴ 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanını Kararı, EK 1. “Kredi Sözleşmesinin Zorunlu Şartları”, 4. madde, (Erişim Tarihi 26.09.2021), https://base.garant.ru/10104673/53f89421bbdaf741eb2d1ecc4ddb4c33/#block_1000.

¹⁰¹⁵ Çirkova, “Kredi”, 1.

¹⁰¹⁶ Çirkova, “Kredi”, 2; Nikitin, İsmakov ve Aukina “Rusya'nın Ekonomik Durumu”, 86.

kontrolünün, bankaların eline geçmesi riski göze alınmıştır¹⁰¹⁷. Yukarıda belirtilen düzenlemelerin sonucunda 1995 yılında, 4 Kasım- 28 Aralık tarihleri arasında, Rusya Federasyonu Maliye Bakanlığı ihaleleri kazananlarla petrol, madencilik ve metalürji işletmelerinin rehin edilmesine dair 12 adet sözleşme¹⁰¹⁸ imzalamıştır¹⁰¹⁹.

Tablo 3.1’de 1995 yılında para karşılığı özelleştirme kapsamında hükümet ile ticari bankalar arasında imzalanan sözleşme sonucunda rehin edilen hisse senetleri belirtilmiştir.

Tablo 3 1. Rehin Edilen Hisse Senetleri

Tarih	İşletme	Pay%	Kredi Miktarı Milyon Dolar	İhaleyi Kazanalar
17.11.1995	Nornickel ¹⁰²⁰	51%	170,1	ONEKSİM Bankası
17.11.1995	Kuzey-Batı Su Lojistik ¹⁰²¹	25,5%	6,05	MFK Bankası
17.11.1995	Mechel A.Ş. ¹⁰²²	15%	13	RABİKOM Şirketi
7.12.1995	Lukoil ¹⁰²³	5%	141	Lukoil İmperial
7.12.1995	Sidanko ¹⁰²⁴	51%	130	MFK Bankası ve Alfa Group Konsorsiyum’u

¹⁰¹⁷ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 71; Koh, “Para Karşılığı Özelleştirme”, 119.

¹⁰¹⁸ Devlet Mülkiyet Yönetim Komitesi para karşılığı özelleştirme yoluyla devredilecek 44 işletmeyi içeren liste hazırlamıştır. Ancak kıvılcık müdürler ve diğer baskı gruplarının müdahale etmesi sonucunda devredilecek işletme sayısı 29’a indirilmiştir. Daha sonra listede askeri ve uzay bilimleri sektöründe yer alan işletmelerin bulunmasından dolayı devredilecek işletme sayısı 16’ya indirilmiştir. Listenin belirlenmesi sonucunda tablo 1’de belirtilen şekliyle 12 işletmenin hisseleri devredilmiştir. Bkz. Çirkova, “Kredi”, 3; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 30.

¹⁰¹⁹ Çirkova, “Kredi”, 3.

¹⁰²⁰ Nornickel (Норильский Никель), Rusya merkezli bir nikel madenciliği şirkettir. Şirket, 1993 tarihinde kurulmuş olup dünyanın en büyük nikel, paladyum ve bakır üreticilerinden biridir.

¹⁰²¹ Kuzey-Batı Gemi Şirketi (Северо-западное Речное Пароходства). 1923 yılında North-Western River Shipping Company olarak kurulan şirket, şu anda toplam 400.000 ton taşıma kapasitesine sahip 107 gemiden oluşan bir deniz lojistik şirkettir.

¹⁰²² Mechel şirketi (АО Мечел), kömür, konsantre demir cevheri, çelik, haddelenmiş çelik ürünleri üreticilerinden oluşan Rusya’nın maden ve metal şirketlerinden biridir. Ürünlerini Rusya’da ve deniz aşırı ülkelerde satmaktadır ve resmi olarak Mechel Anonim Şirketi olarak bilinmektedir.

¹⁰²³ Lukoil (Лukoйл), Rusya’nın 2. ve dünyanın 12. en büyük petrol üretim şirkettir. 2007’de YUKOS hisselerinin Rosneft tarafından satın alınmasına kadar, Lukoil Rusya’nın en büyük petrol üretim şirketi olmuştur.

¹⁰²⁴ Sidanko (Сиданко) bir Rus petrol şirkettir. Sidanko Chernogorneft ve Udmurtneft dâhil olmak üzere birçok petrol üretim birimlerinden oluşmaktadır. 1995 yılındaki verilere göre ülkedeki 8. büyük şirkettir.

7.12.1995	Novolipetsk Demir-Çelik İşletmesi ¹⁰²⁵	14,87%	31	Renesans Group Şirketi, Finanse eden MFK Bankası
7.12.1995	Murmansk Deniz Lojistiği	23,5%	4,125	Strateğ Şirketi, Finanse eden MENATEP Bankası
8.12.1995	Youkos ¹⁰²⁶	45%	159	Laguna Şirketi, Finanse eden banka MENATEP
11.12.1995	Novorosisk Gemi Şirketi ¹⁰²⁷	20%	22,65	Novorosisk Gemi Şirketi
28.12.1995	Sibneft (Gazprom) ¹⁰²⁸	51%	100,3	CJSC “Petrol Finans Şirketi” (garantör- Sermaye Tasarruf Bankası)
28.12.1995	Surgutneftgaz ¹⁰²⁹	40,12%	88,9	Surgutneftgaz (garantör ONEKSİM bankası)
28.12.1995	Nafta-Maskova A.Ş. ¹⁰³⁰	15%	20,01	CJSC NaftaFin (işletmesinin yönetimi)

Kaynak: Radygin, “Rus Özelleştirme Programı”, (1997, s. 217).

Tablo 3.1’deki veriler göz önüne alındığında gerçekleşen para karşılığı özelleştirme sonucunda ülke bütçesine 886,1 milyon dolar gelir sağlandığı görülmektedir. Hükümet

¹⁰²⁵ Novolipetsk Demir Çelik İşletmesi (Новолипецкий металлургический комбинат\NLMK). İşletme, 1931 yılında kurulmuş olup ülkenin dört büyük çelik üreticisinden biridir.

¹⁰²⁶ Youkos (IOKOC) petrol ve doğalgaz şirketi idi. Şirket 1993-2007 yılları arasında faaliyet göstermiştir. 2007 yılında iflas etmesi sonucunda, borçlarını kapatmak amacıyla şirketin mülkü müzayedelerde satıldı. 21 Kasım 2007 yılında şirket tasfiye edilmiştir.

¹⁰²⁷ Novorossiysk Shipping Company (Новороссийское морское пароходство\Novoship), Rusya’nın güneyindeki en büyük nakliye şirketidir. Karadeniz Denizcilik Şirketi’nin tanker şubesi olarak kurulan NSC, Rusya kıyılarındaki dökme petrol filosu ve limanlarının etkin yönetimi amacıyla bağımsız kuruluş haline gelmiştir. Gemilerin yarısından fazlası 1960-1970’lerde inşa edildi ve bu nedenle dünya pazarında rekabetçi değildi. 1993-2000’de NSC, 1,37 milyon ton olan 34 modern geminin satın alınması ve inşası için yaklaşık 854 milyon dolar yatırım yapmıştır. Şirket yaklaşık 4.000 denizci istihdam etmektedir.

¹⁰²⁸ Sibneft daha sonrasında Gazprom Neft olarak bilinmektedir. Petrol şirkettir. Şirket, 1995 yılında kurulmuş olup Rusya’nın üçüncü büyük petrol üreticisidir. Gazprom Neft, Rusya dışında Gabon, Irak, Küba ve Venezuelada da faaliyet göstermektedir.

¹⁰²⁹ Surgutneftegaz, Rusya merkezli bir petrol ve doğalgaz şirkettir. Şirket, 1993 yılında Batı Sibirya’daki eski petrol şirketlerinin birleşmesi sonucu kurulmuştur.

¹⁰³⁰ 1992 yılında kurulan Nafta-Moskova bir yatırım holdingidir.

ile kredi sağlayanlar arasında imzalanan 12 sözleşmeye göre kredilerin birkaç ay içerisinde iade edilmesi gerekiyordu. Devletin krediyi iade edememesi sonucunda rehin alınan hisse senetleri kredi sağlayanların özel mülkiyetine geçmiştir¹⁰³¹.

c. Para Karşılığı veya İpotekli Satış Uygulamasının Değerlendirilmesi

Rusya Federasyonu'nda gerçekleştirilen para karşılığı özelleştirme dünyada 20. yüzyılın en büyük spekülasyonu olarak bilinmektedir. Bankalar tarafından devlete KİT'lerin hisse senetleri karşılığında verilen kredinin aslında aldatıcı olduğunu göstermiştir¹⁰³². Rus araştırmacılarına göre devletin bankalarda mevduat amaçlı vadeli hesap olarak açmış olduğu parayı, bankalar devlete kredi olarak sağladığını idda etmektedirler¹⁰³³. Böylece Rusya Federasyonu Maliye Bakanlığı tarafından ticari bankalara aktarılan para karşılığında, ticari bankalar hisse senetlerini rehin almıştır¹⁰³⁴. Bu şekilde ekonomi alanında büyük hisseleri elde eden oligarklar daha sonra siyasette de önemli konumlara gelmiştir. 1985 yılından itibaren gerçekleşen ekonomik reformlar kapsamında ortaya çıkan oligark sınıfı, ekonominin yanı sıra siyasette de karar alma sürecine doğrudan müdahale etme gücüne sahip olmuştur¹⁰³⁵.

Bu durum 1996 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinden kaynaklanmıştır. Yeltsin'in cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kazanmasını sağlamaya yönelik destek veren oligarkların bu hareketini Rus araştırmacıları hükümet ile iş adamlarının ortak kurmuş olduğu ittifak olarak nitelendirmektedir. Hisse senetlerini elde eden ticari bankaların hem sözleşmeyi hem de ihaleyi önceden planladıkları, hatta kendi aralarında, ihaleye giren formalite şirketler oluşturdukları belirtilmektedir¹⁰³⁶.

1995 yılında gerçekleşen para karşılığı özelleştirme sonucunda 14 Kasım 1996 tarihinde "*Obşaya Gazeta*"da yedi bankacı listesi verilecektir. Bu bankalar

¹⁰³¹ Nikitin, İsmakov ve Aukina "Rusya'nın Ekonomik Durumu", 86; Çirkova, "Kredi", 3.

¹⁰³² Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 71.

¹⁰³³ Nikitin, İsmakov ve Aukina "Rusya'nın Ekonomik Durumu", 86; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 31; Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 71.

¹⁰³⁴ Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 71.

¹⁰³⁵ İpek, "Sovyet İnsanın Tepkisizliğinin Nedenleri", 79; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 31.

¹⁰³⁶ Radygin, "Rus Özelleştirme Programı", 217; Vasiliyev, "90'lardaki Rus Reformlarının Bazı Sorunlu Konuları Üzerine", 267.

“*Semibankırşına/Семибанкирщина*¹⁰³⁷” ifadesi ile anılmaktadır. Semibankırşına kelimesi, Çarlık döneminde Semiboyarşına isimlendirmesinden esinlenilmiştir¹⁰³⁸. İlgili gazetede Rus ekonomisinin %50’sinden fazlasını kontrol eden azınlık listesi yayınlanmıştır. Tüm bu isimler SSCB döneminde Nomenklatura kesiminden gelen bürokratlardır. 1990 yılından itibaren yürütülen özelleştirme politikası sonucunda fırsattan yararlanan ve “*becerikliler*” olarak bilinen kişilerdir¹⁰³⁹. Bir önceki bölümde sunulan tabloda 1995 yılında ihale sonucunda hisse senetlerini elde eden ticari bankaların ve holdinglerin sahipleri şu şekilde belirtilebilir. Bankacı ve Logovaz Otomobil işletme yöneticisi Boris Berezovski; Oneksim Bankasının sahibi Vladimir Potanin; Most Bankasının sahibi Vladimir Gusinski; Menatep Bankasının sahibi Mihail Hodorkovski; Stoliçnyı Bankasının sahibi Aleksandr Smolenski¹⁰⁴⁰, Alfa Bankasının sahipleri Pyotr

¹⁰³⁷ “*Semibankırşına*” Rusçadan “*Yedi Bankacı*” anlamına gelmektedir. Rus ekonomisinin %50’sinden fazlasını kontrol eden bankacılar ve iş adamlarıyla ilgili liste Obşaya Gazeta gazetesinde para karşılığı özelleştirme sonrasında yayınlanmıştır. Çarlık döneminde yönetimi elinde tutan yedi boyar (ayrıcalıklı sınıf) “*Semiboyarşına*” kelimesi yerine benzetme yaparak yedi bankacı “*Semibankırşına*” kelimesi kullanılmıştır. Bkz. İpek, “Rus Dış Politikası”, 80.

¹⁰³⁸ İpek, “Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri”, 79; Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 351; Peregudov, “Rus Siyasetinde Kurumsal Sermaye”, 75; Bekaroğlu, “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”, 6.

¹⁰³⁹ İpek, “Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri”, 79-80; Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 351; Sergei Tabarintsev-Romanov, “Sıkıntılı Dönemin Kahramanları”: “Yedi Bankacı” Üyelerini Kiskanmayacak Mısınız?”, *Nakanune.ru gazetesini*, Analitik Başlığı, (25 Mart 2013). (Erişim Tarihi 10.05.2022) <https://www.nakanune.ru/articles/17594/>; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1748.

¹⁰⁴⁰ Ebeveynleri Avusturya göçmenleri olan Aleksandr Smolenski, Kazakistan Djambul bölgesinde Jeoloji ve Teknoloji Enstitüsü mezunudur. Enstitü sonrası basında çalışan Smolenski 1981 yılında Sovyet döneminde yasak olan incili bastırıldığı ve bastırma esnasında devlet mülkiyetinde bulunan malzemeleri kullandığı için 12 sene hüküm giymiştir. Ancak 2 sene sonra salıverilmiştir. 1989 yılında Aleksandr Smolenski “*Stoliçnyı*” adı altında ticari banka kurmuştur. Daha sonra 1994 yılında Yeltsin’in çevresine giren yabancı iş adamı Mark Rich ile tanışmıştır. Bazı bilgilere göre Smolenski’nin ticari bankasına karşı Rusya Federasyonu Başsavcılığı iki kez dava açmıştır. Davada ticari bankanın uyuşturucu, silah ve nükleer madde satışlarında yer aldığı ve elde edilen 25 milyon doların Stoliçnyı Bankası aracılığıyla Avusturya’ya transfer edildiği iddia edilmiştir. Ancak her iki dava da sonuçlandırılmamıştır. 1994 yılında önde gelen iş adamları ve banka sahiplerinin Cumhurbaşkanı Yeltsin ile gerçekleşen görüşmesine Smolenski de katılır. Daha sonra cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Yeltsin’in seçim kampanyası için para toplamıştır. Bkz. Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 346; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1736.

Aven¹⁰⁴¹ ve Mihail Fridman¹⁰⁴²; Incomebank'ın sahibi Vladimir Vinogradov¹⁰⁴³; Rusya Kredi Bankasının sahibi Vitali Malkin¹⁰⁴⁴.

¹⁰⁴¹ Petr Aven, 1981-1988 yılları arasında SSCB Bilimler Akademisi'nin Araştırma Enstitüsü'nde araştırma görevlisiydi. 1989'da Avusturya'nın Luksenburg şehrinde sözleşmeli olarak çalışmak üzere giden Petr Aven aynı zamanda SSCB Dışişleri Bakanlığı'na da danışmanlık yapmıştır. Yurt dışı görevi 1991 yılına kadar sürmüştür. Daha sonra E. Gaydar başkanlığında başlatılan ekonomik reform sürecindeki ekipler arasında yer almıştır. Böylece Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi başkanlığını ve aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı Birinci Başkan Yardımcılığı görevlerini üstlenmiştir. Hükümette görev aldığı dönemde, SSCB'nin borçlarıyla bir dizi işlem yaptığı ve “ölçülemez derecede zenginleştiği” iddia edilmiştir. 1992'de Aven, ülkede oluşturulan Rusya Federasyonu Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na başkanlık etmiştir. Aynı zamanda sanayileşmiş ülkelerle ilişkilerde Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in temsilcisi olmuştur. 1993 yılında Petr Aven Finans Şirketi adı altında değerli kâğıt ve menkul hizmetleri üzerine danışmanlık yapan şirket kurmuştur. Alfa Bank'a danışmanlık hizmeti sunan Petr Aven daha sonra şirketinin %50 hissesi karşılığında Alfa Bankın %10 hissesini almıştır. Böylece 1995 yılında gerçekleşen ipotekli özelleştirme esnasında Sidanko Petrol Şirketinin %51 hisse senedini rehin alan bankaların ortağı olarak oligarklar camiasında yer alacaktır. Bkz. Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 350; Lentaru, “Aven Petr Alfa Bankasının Başkanı” (7 Eylül 2014), (Erişim Tarihi 10.05.2022), <https://lenta.ru/lib/14162172/>.

¹⁰⁴² Üniversite mezuniyetinden sonra Mihail Fridman, Moskova yakınlarındaki Elektrostal fabrikasında tasarım mühendisi olarak görev yapmaktaydı. Fridman'ın girişimcilğe başlamasıyla ilgili bilgiler çelişkilidir. Bazı bilgilere göre pencere temizleme hizmetini sunan kooperatiften diğer bir kaynak ise şeker Alfa Grup şirketi adı altında şeker satışı ile başladığı belirtilmektedir. 1990 yılında ise Fridman, Alfa Capital kupon fonunu kurmuş ve kupon dağıtımı esnasında bütün kuponları toplayarak hisse senetlerine yatırmıştır. Daha sonra 1991 yılında ise Alfa Bankı kurmuştur. Ardından aktif olarak menkul kıymet alım satımı yapan Alfa-Bank, Alfa Grubu'nun lider şirketi oldu. 1993 baharında Friedman, yakın zamanda Rusya Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı görevinden istifa eden Aven'i danışman olarak bankaya çekti ve 1994'te Aven bir kredi kurumunun başkanı oldu. Bir dizi medya kuruluşuna göre, Fridman işinin arkasındaki itici güç Aven olmuştur. Lentaru, “Aven Petr Alfa Bankasının Başkanı” (7 Eylül 2014), (Erişim Tarihi 10.05.2022), <https://lenta.ru/lib/14162172/>.

¹⁰⁴³ Moskova Havacılık Enstitüsü makine mühendisliği bölümünden mezunu olan Vladimir Vinogradov, daha sonra G. Plehanov Enstitüsünde yüksek lisansını tamamlamıştır. Yüksek lisansını tamamlayan V. Vinogradov 1979-1985 yılları arasında SSCB'nin en büyük nükleer enerji mühendisliği üretim birliğinde görev yapmıştır. 1985-1988 yılları arasında SSCB'nin Promstoy bankasında iktisatçı olarak görev almıştır. Bu esnada banka işlemleri ile tanışan Vinogradov 1988 Rusya'da ilk özel ticari income bankasını kuracaktır. Ana hissedarları büyük endüstriler, dış ticaret birlikleri ve ihracata yönelik işletmelerdi. 1990'ların başında, önde gelen Rus bankalarından biri olarak kabul edildi. Yedi bankacılar arasında en önemli yeri işgal eden iş adamlarından birisiydi. Ancak 1998 yılında yer alan defolt sonrası banka iflas etti ve faaliyet lisansından oldu. Yedi bankacıların içinde yer alan Vinogradov'un hayatının sonunu kiralık bir dairede geçirdiği belirtilmiştir. Bkz. Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 346-347.

¹⁰⁴⁴ Vitali Malkin Yahudi bir ailede büyüdü. 1969-1975 yılları arasında Ural Politeknik Enstitüsünde eğitim aldı. İlgili Enstitüyü onur derecesi ile bitiren Vitali 1975-1983 yılları arasında Fizik Bölümü'nde Moskova Demiryolu Mühendisleri Enstitüsü'nün (MIIT) yüksek lisansını tamamlamıştır. İlgili Enstitüde, genç bilim adamları konseyinin başkan yardımcısı olarak görev yapmıştır. Görev esnasında Vitali yüksek lisans öğrencisi olan Bidzina Ivanişvili ile tanışmıştır. 1980'lerin sonlarında ise ortak bir iş kurmuşlardır. Her şey V. Malkin'in yurt dışından arkadaşlarının getirdiği iki bilgisayarı satmalarıyla başlamıştır. 1989 yılına gelindiğinde bilgisayar teknolojisinin tanıtımında uzmanlaşmış bilimsel ve teknik kooperatif “Agroprogress” kooperatifini kurdu. 1990 yılında Rusya bankasının kurulmasında aktif rol aldığı ve ilgili bankanın başkanlığını yaptığı belirtilmiştir. 1995 yılında Rusya Yahudiler Topluluğunun başkan yardımcısı olarak seçildi. 1990 yılında İsrail'de bu şekilde röportajda: “Ben de dâhil hepimiz Sovyet sistemini biraz sarstık. Hep Birleşik Krallık'ta Thatcher'i, ABD'de Reagan'ı, İsrail'de Bagin'in kazanmalarını diledim ... belki bu durum sadece benim değil bir nevi, vatanımız olan ilk sosyalist devletine karşıt bir tavrının yansıması idi. SSCB'de bir şeyler kırıldığında hepimiz sevinirdik. Her zaman Sovyet sporcuların

Değişik sektörlerde ön plana çıkan oligarklar şunlardır¹⁰⁴⁵: Petrol sektörünün eski bakanı ve Lukoil yöneticisi Vahit Alekperov, eski Başbakan Viktor Çernomırdin, Başbakan yardımcısı ve Sibneft (*Gazprom*) başkanı Rem Vahirev, SSCB döneminin Dış Ticaret Örgütü'nde üst düzey yönetici olan ve Rusya'nın nikel, platin, paladyum rezervlerinin denetiminde bulunan Oleg Potanin'in oğlu Norilsk Nikel'in sahibi Vladimir Potanin, Çukotka Özerk Bölgesinin eski Valisi ve Sibneft'in sahibi Roman Abramoviç¹⁰⁴⁶, medya sektörünü ele alan Vladimir Gusinski¹⁰⁴⁷, Youkos petrol şirketinin

kazanmalarına karşı negatif tutum sergilemiştik". 1999 yılında İnpeks Bankasının 100% hissedarı olmuştur. 2004 yılında Buryatya bölgesinden Rusya parlamentosunun üst kamarası Yüksek Konseyin üyesi olarak seçilmiştir. Bkz. Hr Monitor, "Vitaly Malkin'in Özel Hayatı, Kariyeri ve Rus Kredi Bankası'ndaki Başkanlığı", *Hr Monitor*, 25 Temmuz 2020. (Erişim Tarihi 12.06.2022) <https://hrmonitor.ru/bio/vitalij-malkin.html>.

¹⁰⁴⁵ Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1748.

¹⁰⁴⁶ Roman Abromoviç Yahudi bir ailede 1966 yılında doğmuştur. Roman 1 yaşında iken annesini 4 yaşındayken babasını kaybetmiştir. Ebeveynlerin vefatından sonra Uhta şehrinde yaşayan dayısı Leib Abromoviç yanına aldı. 1974 yılında Moskova'ya taşınan Roman diğer bir dayısı Abram Abromoviç'in yanında kalmıştır. Lise eğitimini tamamlayan Roman askerliğini yapmıştır. 2 senelik askerlikten sonra Roman Uhta şehrine geri dönmüş ve "Uyut" oyuncak fabrikasında göreve başlamıştır. Bu esnada üniversiteye başlayan Roman eğitimini tamamlayamamıştır. Organizasyon işlerinde başarılı olan Roman Boris Berezovski ile tanışmış ve oyuncak fabrikasında görev yapan meslektaşları ile birlikte Sibneft şirketinin yönetim kurulunda yer almıştır. Boris Berezovski'ye yakın olan Roman Abromoviç Yeltsin'in çevresine girmeyi başarır. Sibneft'in kurucusu olan B. Berezovski, Yeltsin ile çok yakın yandaşlık kuran Roman Abromoviç 1995 yılında Sibneft'in hissedarı olmayı başarır. İngiliz futbol kulübünü satın aldıktan sonra, işini yavaş yavaş yurt dışına taşır. Rusya'da Abramovich, Aeroflot, Irkutskenergo, Krasnoyarsk Hidroelektrik Santrali gibi işletmelerin hisselerini satarak piyasadan çekilir. 2005 yılında Sibneft'teki hissesini Gazprom'a devreder. Anlaşma sonucunda 13,1 milyar dolara satılır. Siyasi kariyerinde ise 2000-2007 yılları arasında Çukotka bölgesinin valiliğini üstlenir. Bkz. Elizaveta Sergeeva, "Roman Abromoviç Byografi", *24SMİ*. (Erişim Tarihi 24.06.2022) <https://24smi.org/celebrity/479-roman-abramovich.html>

¹⁰⁴⁷ Vladimir Gusinski başkentte Yahudi bir ailede büyümüştür. Oligarklar camiasında yer almadan önce petrol ve doğal gaz endüstrisi ile film yönetmenliği bölümlerinden mezun olmuştur. Moskova'da 1986 yılında taşımacılık ve nakliye işleriyle uğraşan "Metal" Kooperatifini kurmuştur. 1988 yılında ise Bilgi Danışmanlık Şirketi "İnfeksi" kuran Gusinski bir yıl sonra Amerika şirketi ile ortaklaşa ilgili şirketin ismini "Most" olarak değiştirdi. 1996 yılında Rusya Yahudiler Topluluğunun Başkanı olarak seçilen Gusinski'nin hükümette aktif pozisyon almasının nedenlerinden biri olarak araştırmacılar Moskova Valisi olan Yu. Lujkov ve KGB'nin başkanı olan F. Babkov gibi arkadaşlarının olmasının altını çizmektedirler. "Segodnya", "İtogi", "Sem Dney", "Eho Moskvi" gibi gazete ve radyoları elinde tutan Gusinski 1996 yılında Yeltsin'in seçim kampanyasında aktif rol üstlenir. Seçim kampanyasının yerine getirilmesi ve Yeltsin'in siyasi piyayının yürütülmesi için Gusinski'ye NTV televizyon kanalının yönetimi devredilir. (Gazete isimlerin Rusçadan Türkçeye çevirisi "Bugün", "Sonuçlar", "Yedi Gün", "Moskova Yankısı" şeklindedir). Bkz. Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 346.

sahibi Mihail Hodorkovski¹⁰⁴⁸, otomobil fabrikasıyla işe başlayıp oligarklar arasına karışan Boris Berezovski¹⁰⁴⁹.

Gelişen bu durum hükümette bulunan reformcular ile iş adamlarının müttefik olduklarını göstermektedir¹⁰⁵⁰. Peregudov çalışmasında bu durumla ilgili “Maliye Bakanlığı her bankada hesap açarak devlet bütçesinden fon aktarımı yapmıştır. Bu parayla her bir banka devlete kredi sağlamıştır¹⁰⁵¹” şeklinde ipotekli özelleştirmeye dair açıklama yapmıştır. Bunun dışında kanıtlanması ve belgelenmesi zor olmasına rağmen ipotekli özelleştirme esnasında hükümet tarafından yapay ve formalite bir biçimde ihale düzenlendiği belirtilmektedir. Ayrıca ihale esnasında petrol şirketlerinin değerlerinin çok düşük miktarda fiyatlandırıldığı görülmüştür¹⁰⁵². Öte yandan diğer araştırmacılar “ihale kurallarına aykırı bir biçimde bankalar vaat ettikleri krediyi devlet bütçesine aktarmadılar. Bütçe ilgili bankaların özel açılan hesaplarında kalmaya devam etmiştir¹⁰⁵³”

¹⁰⁴⁸ Mühendislik mezunu olan Mihail Hodorkovski girişimciliğe komünist partinin gençlik kolu komsol döneminde başlamıştır. SSCB’nin son dönemlerinde gelişen ekonomik reformlar neticesinde kooperatifler oluşturmaya başlamıştı. Komünist Parti’nin gençlik kolu kooperatiflerde mevcuttu. Bunlardan Gençlik Bilimsel Teknoloji Sanatı adı altında kurulan kooperatif’in başkanlığını Hodorkovski yaptı. Hodorkovski en yakın iş ortağı ve arkadaşı olan L. Nevzlin ile ilgili Kooperatifi’n ismini “*Sektörler Arası Bilimsel ve Teknik Programları*” kısaltılmış hali Menatep olarak adlandırdı. Daha sonra Rusya’da özel Menatep isimli banka kuracaklardır. Bankanın açılışı için de kooperatiflerin ihtiyaç duyduğu bütçe gençlik kolu veya parti onayı ile çekilebilirdi. Gençlik kolunun üyesi ve diğer yandan da “*Sektörler Arası Bilimsel ve Teknik Programları*” kooperatifin başkanı olan Hodorkovski kooperatif ihtiyacı adı altında çekilen paraları biriktirdiği belirtilmektedir¹⁰⁴⁸. 1988 yılında Hodorkovski özel İnovasyon Ticaret Bankası’nı kurar. Daha sonra ilgili bankanın ismi Menatep olarak değiştirilir. İlgili banka 1990 yılında halka nominal değeri olan değerli kâğıt satın almalarını teklif eder. Bu şekilde girişimciliğe başlayan Hodorkovski’nin 2,5 milyon para biriktirdiği belirtilmektedir. İlgili parayla 1990 yılında başlayan özelleştirme ihalesine katıldığı ve mülk ile hizmet edindiği görülmüştür. Ancak en büyük ihale kazancı ise 1995 yılında gerçekleşen para karşılığı özelleştirme sonucunda Yukos petrol şirketinin %45 hisse senedini elde etmesi oldu. Böylece Hodorkovski Rusya oligarkların camiasında yer alır. 1996 yılına gelindiğinde ise Hodorkovski Yukos petrol şirketinin %90 hisse senedini elde ederek nerdeyse tamamıyla ilgili şirketin sahibi olmuştur. Bkz. Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 345; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1756.

¹⁰⁴⁹ Boris Berezovski’nin girişimciliğe akademik alanda çalışırken başladığı belirtilmektedir. Rusya Bilim akademisinde görev yapan Berezovski 1989 yılında otomobil fabrikası AutoVAZ ile otomatik yönetim sisteminin gelişimi ve entegre olması amaçlı sözleşme imzalamıştı. Bu sözleşme kapsamında %10 hisse sahibi olup LogoVAZ adında şube açmıştı. AutoVAZ işletmesinden satın aldığı araçları LogoVAZ bünyesinde iki kat pahalıya piyasaya sattığı belirtilmişti. Daha sonra Berezovski ORT Rus haber kanalını, Bağımsız Gazete ve Segodnya Dergisini satın almıştı. 1995 yılında gerçekleşen para karşılığı özelleştirme sırasında Yeltsin’in cumhurbaşkanlığı seçimlerinde siyasi piarını ve diğer desteğini sağlayacağı üzerine Sibneft ihalesini kazanmıştı. Berizovski aynı zamanda Yeltsin’in aile arkadaşı olduğu da bilinmektedir. Bkz. Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 344; Horne, “The Politics of Enterprise Reform”, 161; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1743.

¹⁰⁵⁰ Koh, “Para Karşılığı Özelleştirme”, 120; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1741.

¹⁰⁵¹ Peregudov, “Rus Siyasetinde Kurumsal Sermaye”, 75.

¹⁰⁵² Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 82.

¹⁰⁵³ Nikitin, İsmakov ve Aukina, “Rusya’nın Ekonomik Durumu”, 86.

şeklinde ipotekli özelleştirmenin tamamıyla kâğıt üzerinde olduğunu ve herhangi bir para transferi sağlanmadığını iddia etmiştir¹⁰⁵⁴.

2004 yılında, Rusya Federasyonu Hesap Odası, 1993-2003 yılları arasında Rusya Federasyonu'nda gerçekleşen özelleştirme sonucunda devlet mülkiyetinde bulunan kamu mülkünün ve hizmetin süreçlerine dair bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucuna göre 1995 yılında ipotekli özelleştirme esnasında hisse senetlerinin çok düşük bedeller karşılığında devredildiği ve 1996 yılına gelindiğinde ilgili hisse senetlerinin değerinin piyasada on milyarlarca dolara ulaştığı belirtilmiştir¹⁰⁵⁵. Ayrıca ilgili araştırmada ipotekli özelleştirme öncesi Rusya Federasyonu Maliye Bakanlığının ihaleye katılacak olan bankaların hesabına kredi karşılığındaki tutarı transfer ettikleri belirtilmektedir. Birçok Rus araştırmacının bankalardan ilgili paranın devlete geri gönderilmemesini vurgulamasına rağmen, ilgili araştırma aksini iddia etmektedir. Böylece “*ipotekli özelleştirme esnasında bankaların, devleti devletin kendi parasıyla kredilendirdiği*¹⁰⁵⁶” iddia edilmiştir.

İpotekli özelleştirmeye dair yapılan diğer bir eleştiri: “ipotekli özelleştirme esnasında yapılan sözleşmenin, devletin hisseleri elden çıkararak sahte bir işlem gerçekleştirdiğidir. Dolayısıyla bu işlem gizli hisse satışı olarak nitelendirilebilir¹⁰⁵⁷” şeklinde ifade edilmiştir. Devlet ve ticari bankalara yapılan borçlanma, mali sorunları çözmemiştir. Dahası devlet bütçesine önemli miktarda gelir sağlayan petrol şirketlerinin kontrolünün ticari bankaların eline geçmesine neden olmuştur¹⁰⁵⁸. Rusya Federasyonu'nda kuponlu özelleştirme sonrası kullanılan bu yöntem halen tartışılan ve nihai açıklığa kavuşturulamayan konulardan biridir. Bu yöntemde Rus oligarkları 1996 yılında Yeltsin'in bir sonraki seçimleri kazanabilmesi için ihtiyaç duyduğu bütçe desteğini sağlamıştır. Karşılığında ise hisse senedi elde etme veya yüksek faizle paralarını geri alma olanaklarına sahip olmuşlardı. Sonuç olarak oligarklar tarafından yönetilen

¹⁰⁵⁴ Vasiliyev, “90'lardaki Rus Reformlarının Bazı Sorunlu Konuları Üzerine”, 268.

¹⁰⁵⁵ Tass, “1995 Kasım-Aralık arasında Rusya'daki İpotekli Özelleştirme”, *Tass Gazetesi*, (25 Mart 2016). (Erişim Tarihi 12.05.2022) https://tass.ru/info/3114781?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com; Özügürlü, “Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme”, 160; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 30; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1747.

¹⁰⁵⁶ Tass, “Rusya'daki İpotekli Özelleştirme”.

¹⁰⁵⁷ Çirkova, “Kredi”, 2.

¹⁰⁵⁸ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 71.

“*Hırsızların Kapitalizmi*” olarak adlandırılan para karşılığı özelleştirme esnasında kamu malı yağmalanmıştır.

Rusya Federasyonu’nda gerçekleşen özelleştirmenin diğer bir özelliği ise büyük ölçüde “*kayıt dışı ekonominin*” mevcut olmasından kaynaklanmıştır. Kayıt dışı ekonomi aslında Sovyet döneminde gelişmiştir. Özel teşebbüsü ve girişimciliği yasaklayan sistem halkın devletten gizli özel teşebbüste bulunmasını mecbur kılmıştır. Sovyet sisteminin yıkılmasından sonra bu yöntemi eskisi gibi açık bir şekilde kullanan girişimcilerin sayısı çoğalmıştır. Kayıt dışı ekonomi mensuplarının, özelleştirme esnasında görevlendirilen kamu memurları ile bağlantı kurarak ortaklaşa çalıştıkları belirtilmektedir. Bu nedenle Rusya Federasyonu’nda devlet mülkiyetinin özelleştirilmesiyle bağlantılı olanlar da dâhil olmak üzere, genel suç ve ekonomik suç arasında bir yakınlaşma görülmüştür¹⁰⁵⁹. Sovyet döneminden parti içinde süregelen yolsuzluk sorunu ile geleneksel suç ortamı Perestroyka’nın gevşetme politikası sonucunda yasa dışı faaliyetlerde bulunmalarına imkân sunmuştur¹⁰⁶⁰. Özelleştirme ise ilgili suç örgütlerinin resmi şekilde kooperatif, bankalar, anonim şirketler kurmalarına yol açmıştır¹⁰⁶¹. Böylece Rusya Federasyonu’nda faaliyet gösteren bankaların %70-80’nin organize suç örgütleri tarafından kontrol edildiği iddia edilmektedir¹⁰⁶². 2004 yılında özelleştirmeye dair yapılan araştırma sonucuna göre özelleştirme esnasında %33 hissenin mafyanın eline geçtiği sonucuna varılmıştır¹⁰⁶³.

Bu şekilde Yeltsin ve ekibinin geliştirdiği “*modernleşme*” reformu olumsuz sonuçlara yol açmıştır¹⁰⁶⁴. Sovyet döneminde sağlanan sosyal yardıma alışık olan halk, enflasyon, işsizlik, yüksek suç oranı, siyasi istikrarsızlık, yolsuzluk ve kanunsuzluk gibi kriz ile karşı karşıya kaldılar¹⁰⁶⁵.

1995 yılına kadar gerçekleşen özelleştirme döneminde, ekonomik sorunların çözülmesi yerine daha çok sosyal sorunların çözülmesine odaklanıldığı söylenebilir.

¹⁰⁵⁹ Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 32.

¹⁰⁶⁰ Gölge ekonomi olarak bilinen bu durumda doğal gaz, maden ve metal gibi hammaddelerin dış satımını yapan kızıl müdürler ile yerel yönetim elde ettikleri kârların vergi dışı tutulmasıyla devlet bütçesinden dolaylı bir kaynak aktarımı gerçekleştirme imkânını elde etmişlerdir. Özel birikimin kaynaklarını 1990 sonrasında özelleştirilen binaların ve arsaların mülkiyetine, ticaret ve spekülasyon, özelleştirme ihalelerine katılma gibi yatırımlarda kullanmışlardır. Bkz. Özügürlü, “Özelleştirme Rusya Örneği”, 159; Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 444; Pistor, “Privatization in Russia”, 120.

¹⁰⁶¹ Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 34; Özügürlü, “Özelleştirme Rusya Örneği”, 159.

¹⁰⁶² Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 33; Bekaroğlu, “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”, 3.

¹⁰⁶³ Jivotovskaya, “Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi”, 32-33.

¹⁰⁶⁴ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1741.

¹⁰⁶⁵ İpek, “Sovyet İnsanın Tepkisizliğinin Nedenleri”, 79; Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 444.

Sovyet sisteminin dağılmasıyla kilitlenen ekonomik sistemde sosyal adaleti sağlamak amacıyla halka ücretsiz olarak hem konut hem de kuponlar dağıtılmıştır. Ancak bütün bu yapılanlar yine de halkın sosyal refaha ulaşmasını sağlayamamıştır.

1996 yılına gelindiğinde kamu mülkiyetinde bulunan 200 bin işletmeden 90 bininin devletin elinde kaldığı belirtilmektedir. Rus öğretisinde 1991 yılından sonra özelleştirmeye dair yapılan eylemler “*şok terapisi*”, “*spontan özelleştirme*”, “*vahşi özelleştirme*”, “*kitlesel özelleştirme*” olarak isimlendirilmiştir. Tüm bu isimlendirmeler Rusya Federasyonu’nda gerçekleşen özelleştirmenin şeffaf ve adil olmayıp aksine yağmalama ve her türlü hukuk ihlalinin oluştuğunu göstermiştir. Özelleştirmenin her aşaması hazırlıksız ve acil gerçekleştirilmiş olmasından dolayı asıl değerinden çok düşük bir bedel karşılığında devredilmesi de eleştirilmektedir¹⁰⁶⁶. Bunun dışında özelleştirmeye dair yapılan eylemler sonucunda piyasa ekonomisi, özel teşebbüs ve rekabeti oluşturma yerine planlı ekonomiye sahip sosyalist sistemi kökünden yok etmeyi hedeflediği belirtilebilir¹⁰⁶⁷. Aralık 1995’te gerçekleşen ipotekli satış yöntemiyle özelleştirme Rus özelleştirme tarihinde büyük işletmelerin toplu olarak yapılan son satışıydı¹⁰⁶⁸.

6. İsabetli (Özel) Özelleştirme

İpotekli satış yöntemi sonrasında sosyal medya ve halk tarafından çok büyük bir tepkiyle karşılanan hükümet özelleştirmeye özenle davranmaya karar vermiştir. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi tüm özelleştirme sürecince tüm programlar cumhurbaşkanı kararları ile yürütülmüştür. Acil ve hukuki temeli oluşturulmadan gerçekleşen özelleştirmenin ülkedeki sorunları çözmediği anlaşılmıştır. Böylece 1997 yılında Rus öğretisinde “*özel*” olarak bilinen özelleştirme aşamasına geçilmiştir. Bazı Rus araştırmacıları ilgili aşamayı “*isabetli*”, “*seçmeli*” veya bazı kaynaklarda “*özel*” olarak adlandırmıştır. Rus öğretisinde ilgili süreç Rus dilinde “*точечная*” yani “*isabetli*” olarak çevrilebilir. Bu özelleştirmenin ana hedefi geliştirilmiş yatırım projelerine dayalı işletme ve diğer kamu varlıklarının özelleştirilmesini sağlamaktır. İlgili aşamaya geçmeden önce 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “*Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanun*” kabul edilmiştir. Adı geçen kanun özelleştirme ilişkilerinin

¹⁰⁶⁶ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 31; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 86.

¹⁰⁶⁷ Çubays, *Rusça-Özelleştirme*, 161; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 31.

¹⁰⁶⁸ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 31.

iyileştirilmesi ve hukuki denetimin sağlanması amacıyla yapılmıştır. Kanunun içeriğine bakıldığında Rusya Federasyonu'nda tüm özelleştirme sürecine ilk defa sistematik bir şekilde devlet ile belediye, özerk cumhuriyetlerde bulunan kamu varlıklarının özelleştirme yetkileri, ilişkileri ve yöntemleri düzenlenmektedir¹⁰⁶⁹.

Kanunda Rusya Federasyonu, özerk cumhuriyetler ve bölgeler belediyelerin bireyler ile tüzel kişilerle ortaklaşa sahip oldukları; kamulaştırılan, müsadere edilen veya mirasçılarının ve haleflerinin mülkiyet haklarına el konan mülkiyetleri; arazinin, doğal kaynakların; devlet ve belediye konut stokunun; devlet rezervinin; Rusya Federasyonu toprakları dışında bulunan devlet ve belediye mülklerinin; tarihi ve kültürel miras nesnelerinin; ekonomik yönetim hakkı temelinde kendilerine tahsis edilen devlet ve belediye işletmelerinin; Rusya Federasyonu tarafından imzalanan uluslararası anlaşmalar uyarınca yükümlülüklerinden kaynaklanan mülkiyetlerin özelleştirilmesini yasaklamıştır¹⁰⁷⁰. Bunun dışında özelleştirilemeyecek kamu varlıklarının da net bir şekilde sıralandığı görülmektedir. Ayrıca kanuna göre özelleştirme işlemlerinin belirli bir devlet programı dâhilinde Rusya Federasyonu hükümetinin meclise her yıl için hazırlamış olduğu federal bütçeye dair kanun taslağıyla birlikte özelleştirme programına dair yasa taslağını da sunacağı şartı getirilmiştir¹⁰⁷¹. Böylece daha önce cumhurbaşkanı kararıyla gerçekleşmiş olan tek taraflı özelleştirme programı meclisin onayına sunulacaktır. Bu sayede ilgili kanuna dayanarak özelleştirmenin sistematik, aşamalı ve hazırlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için bir düzen kurulacaktır¹⁰⁷². Ayrıca özelleştirme programının gerçekleşmesine dair her yıl 1 Nisan'da, geçen yıla ilişkin özelleştirme programının uygulanması ve sonucuyla ilgili olarak hükümetin meclise rapor sunması zorunlu hale getirilmiştir¹⁰⁷³. Böylece geçmiş yıllara nazaran ilk defa Rusya Federasyonu'nda özelleştirmeye dair bir denetim mekanizmasının getirildiği söylenebilir.

¹⁰⁶⁹ 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanunu”, (Erişim Tarihi 20.04.2022), <https://yeltsin.ru/archive/act/33094/>; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 75-76.

¹⁰⁷⁰ 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanunu”, 3. madde.

¹⁰⁷¹ 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanunu”, 4. madde, 1. fıkrası.

¹⁰⁷² Kanun’un 15. maddesi Hükümet tarafından her sene meclise sunulacak olan özelleştirme programı taslağının özelleştirilecek kamu mallarının listesi, özelleştirme yöntemi, süresi, şartları, başlangıç fiyatını belirlemesi gerektiğini düzenlenmiştir.

¹⁰⁷³ 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanunu”, 4. madde, 1. fıkrası.

1991 yılında özelleştirme programını gerçekleştirmek üzere kurulmuş olan “Devlet Mülkiyet Yönetim Komitesinin” statüsü Devlet Mülkiyet Bakanlığı’na¹⁰⁷⁴ dönüştürülmüştür. Böylece Kanun’un 7. maddesinde ilgili bakanlığın başkanlığını yapmak üzere başbakanın önerisi ve cumhurbaşkanının onayıyla bir başkan atanacağı da düzenlenmiştir.

Rusya Federasyonu’nu oluşturan federe unsurlarla¹⁰⁷⁵ ilgili bakanlığın kuruluşu ve yönetimi her federe unsurun kendi devlet organlarının yetkilerine bırakılmıştır¹⁰⁷⁶. Özelleştirmeye dair kabul edilen kararlara nazaran bu kanun ihaleye katılma şartlarını da açık bir şekilde düzenlemiştir¹⁰⁷⁷. Ayrıca kamu mülkiyetinde bulunan malların satışını devlet tüzel kişilere devretmiştir. Böylece kanunun 10. maddesi:

Federal mülkün satışı, bu yönde uzmanlaşmış tüzel kişiliğe sahip kurum ve temsilcileri (bundan sonra federal mülk satıcıları olarak anılacaktır) tarafından gerçekleştirilir. 2. Rusya Federasyonu mevzuatına uygun kurulmuş ve uzmanlaşmış kurumlar satışta kendilerine tahsis edilen kamu mülklerinin satışında yetkilidirler.

Böylece 1997 yılından sonra gerçekleşecek olan özelleştirmeye dair yapılan satışların tamamıyla bu yönde uzmanlaşmış özel bir kurum tarafından gerçekleştirileceği öngörülmüştür¹⁰⁷⁸. Daha önce spontan bir şekilde cumhurbaşkanlığı kararıyla yürütülen özelleştirmeye son verilmiştir. Artık Rusya’da özelleştirme hükümetin yıllık zorunlu programı olmaktan çıkıp meclisin onayı ile gerçekleşecek “tahmini” bir program hâline getirilmiştir¹⁰⁷⁹.

¹⁰⁷⁴ 1997 Yılında Kamu Mülkiyeti Yönetim Komitesi Rusya Federasyonu Kamu Mülkiyet Bakanlığı, 2000 yılında ise Federasyonu Mülki İlişkiler Bakanlığına dönüştürülmüştü. 2004 yılında ilgili kurum Federal Mülkiyet Yönetim Ajansı 2008 ise Federal Devlet Mülkiyeti Yönetimi Ajansı olarak değiştirilmiştir.

¹⁰⁷⁵ 1993 Rusya Hükümeti Anayasası’nda “Federe Devlet” kavramı yerine “Federe Unsur” kavramı kullanılmıştır. Bunun nedeni Rusya’da Federe Devlet’ler yanı sıra; Federe Bölgeler, Kraylar, Özerk Bölgeler ve Okruglar gibi yapılar bulunmasıdır. Dolayısıyla ilgili çalışmada federe devlet kavramı yerine federe unsur kavramı kullanılmıştır. Bkz. 1993 Rusya Federasyonu Anayasası, 65. madde.

¹⁰⁷⁶ 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanunu”, 7. madde, 1. fıkrası.

¹⁰⁷⁷ İhaleye katılacak olan alıcılar tarafından ibraz edilmesi gereken belgelerin listesi Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından belirlenir. Bireylerin, tüzel kişilerin, ihale öncesi son üç yıllık faaliyetlerine ilişkin vergi ve bilançolarını sunmaları gerekir. Tüzel kişilerin ve bireylerin faaliyet yapmalarına dair lisans almaları gibi zorunluluk getirilmiştir. Bkz. 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanunu”, 9. madde, 3. fıkra.

¹⁰⁷⁸ 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanunu”, 10. madde.

¹⁰⁷⁹ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 32.

Böylece Rusya Federasyonu, özelleştirmenin beşinci aşamasına geçmeden önce özelleştirmeye dair kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş ilk kanunu kabul etmiştir. Öğretide “özel” veya “isabetli” olarak bilinen bu aşamada devlet yabancı yatırımcılara birkaç büyük devlet malını satarak yüklü miktarda gelir sağlamayı amaçlamıştır¹⁰⁸⁰. Ancak Rus araştırmacıların ifade ettiğine göre, geçmiş özelleştirme deneyimi toplu satışın devlet bütçesine düşük gelir sağladığını göstermiştir. Dolayısıyla hükümet yüksek gelir sağlayacak olan birkaç satış yapmaya karar verdiğini açıklamıştır¹⁰⁸¹.

a. İsabetli Satıştan Örnek

1997 yılında İsabetli Özelleştirme, Rusya’nın Svyazinvest Holdingini satışa çıkarmasıyla başlamıştır. Aslında ilgili holdingin satış teşebbüsü 1995 yılında olmuştur. O dönem Svyazinvest Holdinginin satışa çıkarılmasının nedeni ise 1970-1980 yılları arasında Batı Avrupa’da telekomünikasyon pazarının gelişen ve talep edilen bir sektör olmasından kaynaklanmıştır. Svyazinvestin satışa çıkması öncesinde Rusya Federasyonu iletişim pazarında iki şirket faaliyet göstermiştir. Birincisi bölgesel telefon şirketlerini birleştiren Svyazinvest diğeri ise şehirlerarası ile uluslararası iletişimi sağlayan Rostelecome’dır. İki şirket arasında rekabet yoktu. Çünkü her biri kendi alanında faaliyet gösteriyordu. Ancak Svyazinvest’in yabancı yatırımcılara cazip gelebilmesi için Svyazinvest’in uluslararası iletişim hizmetini sağlayan bir şirkete dönüştürülmesi gerekiyordu. Bu yüzden Svyazinvest’e bu yönde lisans verilecekti veya Rostelecome ile birleştirilecekti. Holding’in özelleştirilmesiyle ilgili çalışanlar yurt dışındaki uzmanlara danışılması gerektiğini savunmuşlardır. Daha önce Küba Telekomünikasyon Şirketi’nin özelleştirilmesinde deneyimli olan yatırım bankası “*N.M. Rothschild’e*” başvurulmuştur. Rothscild Bankası analizinde Rusya Federasyonu’nda iki iletişim şirketlerinin birleşmesi veya rakip ortamı oluşturacak şekilde ikiden fazla şirkete bölünmesi gerektiğini tavsiye etmiştir¹⁰⁸². Bu analiz üzerine hükümet Rostelecome ve Svyazinvest’i birleştirerek tek bir şirket hâline getirmiştir¹⁰⁸³. Hükümet %25 hisse senedini satmayı planlamıştır¹⁰⁸⁴. Yurt

¹⁰⁸⁰ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 32.

¹⁰⁸¹ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 32.

¹⁰⁸² Maksim Boyko ve Alfred Koh, “Svyazinvest- Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme”, içinde *Rusça-Özelleştirme*, ed. Anatoli Çubays, (Moskova: Vigrius, 1999), 127. <https://docplayer.com/42208553-Chubays-na-vashi-golovy.html>

¹⁰⁸³ Boyko ve Koh, “Svyazinvest- Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme”, 123; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 33.

¹⁰⁸⁴ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 33; Boyko ve Koh, “Svyazinvest- Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme”, 124.

dışı yatırımcılardan ilgili holdinge İtalyalı STET şirketi ve üç operatörden oluşan (*Deutsche Telecom, France Telecom ve US West*) konsorsiyumu müzayedeye katılacaklarını bildirmişlerdir. İki aşamadan oluşan müzayede birinci başvuruda katılımcıların belirlenmesi, ikinci başvuruda ise tekliflerin açık artırım yoluyla alınmasıydı. Bu aşamada üçlü operatörden oluşan konsorsiyum devlet bütçesine para yatırmayı reddetti. Tüm yatırımı işletmenin yapısını değiştirmeye yönelik yatıracığını bildirdi. Bu teklif Rusya Federasyonu hükümeti tarafından reddedildi. Geride kalan tek şirket STET idi. Boyko ile Koh'un belirttiğine göre hükümet STET şirketinin satışının gerçekleştirilmesine dair işlevleri başlattığında STET şirketi yönetim kurulunu belirleme, oy kullanma gibi şartlarının çoğalmasından dolayı Rus hükümeti Svyazinvest'in satışını askıya almıştır. Svyazinvest'in 1995 yılında yabancı yatırımcılara satışının başarısız olmasının başka bir nedeni de 1996 yılında gerçekleşecek olan cumhurbaşkanı seçimleriydi. Reformcu hükümetin seçim öncesi devlet bütçesine gelir sağlamayı amaçladığının farkında olan yurt dışı yatırımcıları daha çok kendi şartlarını ileri sürmüşlerdir. Ancak Svyazinvest'in satışı sonucunda sağlanacak gelir bütçe açığını kapatamayacağı için Svyazinvest'in satışı ertelenmiştir¹⁰⁸⁵.

Böylece 1995 yılında satışı gerçekleşemeyen Svyazinvest'in satışı bütçe açığını kapatamayacağı için 1997 yılına kadar ertelenmiştir¹⁰⁸⁶.

Cumhurbaşkanı seçimlerinin tamamlanması ve reformcuların iktidarda kalması yurt dışı yatırımcılar için güvenilir bir ortam sağlıyordu. Ayrıca serbest piyasa ekonomisinin temelini oluşturmaya çalışan Rusya Federasyonu'na ilgi artmıştı. 1997 yılına gelindiğinde Svyazinvest'in değeri de siyasi istikrarsızlığın giderilmesiyle yükselmiştir. Svyazinvest satışı ihalesine Oneksim Bank ve Alman Deutsche Bankası konsorsiyumunu oluşturan grup ile İspanya Telefonika ve Alfa Bank katılmıştır. Kapalı arttırma yoluyla gerçekleşen satışta Oneksim Bankası başarılı olmuştur. İlgili ihaleye Oneksim Bankasının katılımını sağlamak adına George Soros 1 milyar dolar sponsorluk sağlamıştır¹⁰⁸⁷. İhale sonucunda İspanya şirketi Telefonika ihalenin şeffaf geçmediğini ve hükümet ile Oneksim Bankası arasında gizli bir anlaşma olduğunu ileri sürmüştür. İhale

¹⁰⁸⁵ Boyko ve Koh, "Svyazinvest- Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme", 125.

¹⁰⁸⁶ Boyko ve Koh, "Svyazinvest- Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme", 125.

¹⁰⁸⁷ Boyko ve Koh, "Svyazinvest-Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme", 125; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 33.

komisyonu ise ilgili tartışmaya zarflarda yer alan bütçe miktarını belirterek satışın şeffaf olduğunu savunmuştur. Rakiplerden İspanya Telefonika şirketi 1 milyar 710 milyon dolar teklif verdiğini, Onexsim bankası 1 milyar 875 milyon dolar¹⁰⁸⁸ teklif ettiğini açıklamıştır¹⁰⁸⁹. Böylece Svyazinvest'in %25 hissesi Vladimir Potanin'in sahibi olduğu Onexsim Bankası ve sponsorluğunu sağlayan George Soros yönetimine geçmiştir.

İsabetli özelleştirmeye, Slavneft'in %74,9 hissesini Sibneft (*Gazprom*) ve Tyumen Oil Şirketine satışı örnek olarak gösterilebilir. Satış sonucunda 1,86 milyar gelir elde etmiştir¹⁰⁹⁰. Bu özelleştirme isabetli özelleştirmeye örnek teşkil eden en büyük satışlardan biri olmuştur.

b. İsabetli veya Özel Özelleştirmenin Değerlendirilmesi

1997 yılında özelleştirme programında planlanan bütçe hedefinin özelleştirmeden elde edilen bütçe gelirlerinin %60'ını sağlamıştır.

Svyazinvest ile birlikte satışı planlanan Doğu ve Tyumen Petrol Şirketi'nin ve 1998'de Rosneft'in hisselerinin çok yüksek bedelden değerlendirilmesinden dolayı yatırımcılar almayı reddetmişlerdi¹⁰⁹¹. Reddetmelerinin diğer bir nedeni 1998 yılında Rusya Federasyonu'nun çok derin bir ekonomik kriz geçirmesinden de kaynaklanmıştır¹⁰⁹².

23 Mart 1998'de Viktor Chernomırdin'in başbakanlığındaki hükümet istifa etmiştir. Yeni kabineyi oluşturmak üzere daha önce yakıt ve Enerji Bakanlığı'nın başkanlığını yapan Sergey Kiriyeenko atanmıştır¹⁰⁹³. Devlet Mülkiyet Bakanlığı'na

¹⁰⁸⁸ Boyko ile Koh çalışmalarında Svyazinvest'in her telefon hattının 880 dolara denk geldiğini açıklamaktadırlar. Yazarlar Rusya'da satılan iletişim şirketlerini diğer ülkelerle kıyaslamış ve aynı şekilde iletişim şirketlerini özelleştiren Macaristan'ın hat başına 1200 dolar, Arjantin ve Şili'nin ise 400-500 dolar arasında sattığını belirtmektedirler. Yapılan karşılaştırma Rusya'nın iletişim hattının o dönemdeki piyasaya göre çok iyi bedele satıldığını göstermektedir. İhale sonucunda George Soros ise Svyazinvest'i çok yüksek bedele satın aldığını dile getirmiştir. Bkz. Boyko ve Koh, "Svyazinvest-Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme", 127-128; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 33.

¹⁰⁸⁹ Boyko ve Koh, "Svyazinvest-Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme", 128.

¹⁰⁹⁰ Akıner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 89; Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1755.

¹⁰⁹¹ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 34.

¹⁰⁹² Akıner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 89.

¹⁰⁹³ Timofey Valov, "Impact of 1998 Economic Crisis on the Dynamics of Market Reforms and the Privatization Process in Russia (on the Example of St. Petersburg)", *Nauchnyy Dialog*, 3 (2021): 350. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyaniye-ekonomicheskogo-krizisa-1998-goda-na-dinamiku-rynochnyh-reform-i-privatizatsionnyy-protsess-v-rossii-na-primere-sankt>.

başkanlık yapmak üzere de Farit Gazizulin atanmıştır¹⁰⁹⁴. Kriz'in Rus ekonomisini etkilemesi neticesinde 17 Ağustos 1998 tarihinde Rusya Federasyonu defolt olduğunu açıklamıştır¹⁰⁹⁵.

Kriz esnasında Rusya Federasyonu'nda birkaç banka çökmüş, ruble ise 5 kat değer kaybetmiştir¹⁰⁹⁶. Özelleştirme sonucu ortaya çıkan bankaların yerini büyük sanayi kuruluşları almaya başlamıştı. Merkez Bankası konumuna gelen ticari bankalardan sadece Alfa-Bank ayakta kalabilmiştir. Most Bankası ise Rusya Halk Banka'sının sağladığı kredi ile hükümetin desteği sayesinde ekonomik krizden çıkmıştı. Oneksim ve Menatep Bankalarının müşterileri köprü bankalarına¹⁰⁹⁷ devredilmişti. Vladimir Vinogradov'un kurmuş olduğu Incomebank ise defolt sonrası iflas etti¹⁰⁹⁸. İflasını açıklayan bankanın bankacılık lisansı iptal edildi¹⁰⁹⁹.

1998 yılında yer alan ekonomik krizden zarar gören diğer bir banka ise Stoliçnyy Bank idi. Aleksandr Smolenski'nin kurmuş olduğu bu banka Rusya Federasyonu genelinde 1200 şubeye sahipti. Banka sahibi, devlet ve hükümet tarafından sağlanan maddi destekle 1999 yılına kadar bankacılık faaliyetlerini sürdürebilmişti. 1999 yılının sonbaharında ise müşterilerin taleplerini yerine getirip daha sonra tasfiye edeceğini açıklayan Stoliçnyy Bankası Devlet Kredi Kuruluşlarının Yeniden Yapılandırılması Ajansı'na¹¹⁰⁰ %100 hisse senedini 1 ruble karşılığında satmıştı. Bu şekilde banka piyasadan çekilmiş oldu¹¹⁰¹.

¹⁰⁹⁴ 1997 yılının Kasım ayında ülkede büyük bir skandala neden olan Devlet Mülkiyet Yönetimi Komitesinde görev yapan, daha sonra hükümetin çeşitli organlarında görev alan Başbakan Yardımcısı ve Maliye Bakanı Çubays ile özelleştirme programında çalıştığı en yakın meslektaşları - A. Koh, M. Boyko, P. Mostovoy, A. Kazakov görevlerinden uzaklaştırıldılar. Uzaklaştırılmalarının ana sebebi bu çalışmada da kullanılan Anatoli Çubays, Rusça-Özelleştirme, eserin yazılımı sonucunda çok yüksek bir ücret almasından kaynaklanmıştı. Bkz. Valov, "Privatization Process in Russia", 350; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 34.

¹⁰⁹⁵ Peregudov, "Rus Siyasetinde Kurumsal Sermaye", 76; Toshenko, *Rus Toplumundaki Hayaletler*, 443; Veprentseva, "Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi", 34; Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1733.

¹⁰⁹⁶ Bekaroğlu, "8. Hafta Tarihsel Gelişim III", 7.

¹⁰⁹⁷ "Köprü Bankası\Bridge Bank". Köprü bankası, bir alıcı bulunana kadar, başarısız bir bankayı işletmek için ulusal bir düzenleyici veya merkez bankası tarafından oluşturulan bir kurumdur.

¹⁰⁹⁸ Vladimir Vinogradov'un hayatının sonuna kadar (2008) ailesiyle küçük kiralık bir dairede kaldığı belirtilmektedir.

¹⁰⁹⁹ Valov, "Privatization Process in Russia", 352.

¹¹⁰⁰ Rusçası Государственная Корпорация "Агентство по Реструктуризации Кредитных Организаций. АРКО".

¹¹⁰¹ Valov, "Privatization Process in Russia", 352.

1998 ekonomik krizi esnasında Rusya Federasyonu'nun ekonomik durumu 1990'ların verilerine göre daha düşüktü¹¹⁰². Bu durumu “*Adam Smith'in Kötü Öğrencileri*” adlı makalesinde eleştiren Aleksandr Belçuk özelleştirme sonrası Rusya Federasyonu'nda 1990 yılına göre ekonominin her alanında ciddi bir düşüş olduğunu vurgulamıştır. 1990-2005 yılları arasında yer alan verileri karşılaştıran Belçuk, Rusya'nın GSYİH'sinin 1990 yılındaki düzeye henüz ulaşamadığını belirtmiştir. Sanayi ve tarım alanlarındaki üretim hacmi 1990 yılının verilerine göre sadece %70'ine ulaştığını belirtmiştir¹¹⁰³.

Rusya Federasyonu'nda 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda özelleştirme süreci durdurulmuştur¹¹⁰⁴. 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz, başarısız özelleştirme ve piyasanın belirli grupların eline geçmesi gibi sorunlar toplumsal yapıya da yansımıştır. Toplum içinde fakir ve zenginler olmak üzere iki sınıf oluşmuştur¹¹⁰⁵. 1996 yılındaki verilere göre Rusya Federasyonu genelinde 10 milyon kişinin en düşük sosyal tabakada yer aldığı görülmüştür. Bunlardan 2,5 ila 4 milyonunun sokak çocukları olduğu tespit edilmiştir. 1996 yılında Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesi'nin raporuna göre, yoksulluk sınırının altında yaşayan kişi sayısının 32 milyon olduğu belirtilmiştir. 17 milyon kişinin ise asgari geçim seviyesinin altında yaşadığı tespit edilmiştir. Bu rakam 1997 yılında 30,5¹¹⁰⁶ milyona ulaşmıştır¹¹⁰⁷.

İvedilikle başlatılan şok terapisinin sonucunda yoksulluk, işsizlik ve GSYİH oranının minimuma indiği görülmüştür¹¹⁰⁸. Şöyle ki 1989 yılındaki RSFSC'in geçiş öncesi düzeyinin %50 altına düştüğü belirtilmektedir. Bu rakam, geçiş aşamasının şiddetli ve ağır geçtiğini göstermektedir¹¹⁰⁹.

Şok terapisinin başarısız olmasının asıl nedeni olarak Sovyet göstergelerindeki rakamların hiçbirisinin doğru olmadığından kaynaklanmıştı. İstatistik verilerin baştan

¹¹⁰² Valov, “Privatization Process in Russia”, 350.

¹¹⁰³ Aleksandr Belçuk, “Adam Smith'in Kötü Öğrencileri”, *Zolotoy Lev Dergisi*, 90/91 (2006): 1. http://www.zlev.ru/91_21.htm; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 87.

¹¹⁰⁴ Öztunalı, “Rusya'da Özelleştirme Politikaları”, 77; Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 34; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 87.

¹¹⁰⁵ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1733.

¹¹⁰⁶ Asgari gelirin altında gelir sağlayan halkın toplamı toplumun %20,8'ni oluşturmuştu. 2000 yılında ise fakir insanların sayısının 42,3 milyon olduğu görülmektedir. Bkz. Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 50.

¹¹⁰⁷ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 50.

¹¹⁰⁸ Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 108.

¹¹⁰⁹ Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 110.

yanlış gösterilmesi, üretimin gerçekte gösterildiğinden daha düşük olması geçiş sürecinin derin ve uzun sürmesine neden olmuştur¹¹¹⁰. Bu sonuç SSCB’de kâğıt üzerinde birçok şeyin iyi görüldüğünü ama gerçek durumun bundan çok farklı olduğunu göstermektedir.

1998 yılında yer alan ekonomik kriz sonucunda, toplum içinde aşırı fakirleşmenin yer alması neticesinde Rusya Federasyonu’nda 17 Temmuz 1999 tarihli ve 178 sayılı “Devlet Sosyal Yardımı Hakkında” Federal Kanun kabul edilmiştir. İlgili kanun, halkın sosyal yaşam refahını iyileştirmeyi amaçlamıştır¹¹¹¹. 1993 yılında kabul edilen Rusya Federasyonu Anayasası “Rusya Federasyonu politikası, bireyin insanca yaşamasını ve özgürce gelişmesini sağlayan koşulları yaratmayı amaçlayan sosyal bir devlettir¹¹¹²” şeklinde düzenleme getirmiştir. 1993 Anayasası’nda düzenlenen “sosyal devlet” ibaresinin uygulamaya geçmesi ancak 1999 yılında kabul edilen kanunla başladığı söylenebilir. Bu kanunun kabul edilmesinin asıl sebebi olarak 1998 yılında yer alan ekonomik krizin etkilerinden kurtulmak olduğu da söylenebilir. Ekonomik kriz nedeniyle durdurulan özelleştirme politikasına 2000 yılından sonra tekrar devam edilmiştir. Ancak 2000 yılından sonraki dönemde Rusya’da gerçekleşen özelleştirme programı artık kamu mülkiyetinde bulunan malların halka dağıtılması veya devlet bütçesine gelir sağlama aracı olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla özelleştirme bireysel satışa indirgenmiş ve hükümetin politikasında mütevazı bir yer edinmiştir. Bu politikanın Rusya’nın özelleştirmeye dair uzun vadeli bir program yapmamasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu kanun, hükümetin yıllık bütçe planını hazırlarken yıllık özelleştirme planını da hazırlama şartı getirmiştir¹¹¹³. Dolayısıyla hükümetin daha önceden olduğu gibi özelleştirme programında serbest hareket etmesi sınırlandırılmıştır.

C. Rusya Federasyonu’nu Oluşturan Federe Unsurlarda Özelleştirme

Rusya Federasyonu’nun kuruluşu esnasında 1993 Anayasasıyla Rusya Federasyonu 89 federe unsurdan oluştuğu görülmüştür. Günümüzde bu sayı 85’e indirilmiştir. Anayasa’nın 65. maddesine göre bunlar; 22’si özerk cumhuriyet¹¹¹⁴, 46’sı

¹¹¹⁰ Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 106.

¹¹¹¹ 17 Temmuz 1999 tarihli ve 178 sayılı “Devlet Sosyal Yardımı Hakkında Federal Kanun”, (Erişim Tarihi 25.05.2022), <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14146>

¹¹¹² 1993 Rusya Federasyonu Anayasası, 7. madde, 1. fıkra.

¹¹¹³ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 36.

¹¹¹⁴ 22’si Özerk Cumhuriyetler. (Adıgey (Adıgeya), Altay, Başkurdistan, Buryatiya, Dağıstan, İnguşetiya, Kabardin-Balkar, Kalmıkya, Karaçay-Çerkez, Karel, Komi, Kırım, Mariy El, Mordovya, Saha (Yakutya), Kuzey Osetya (Alanya), Tataristan (Tataristan), Tıva, Udmurtya, Hakasya, Çeçen, Çuvaş (Çavaşya).

oblast¹¹¹⁵, 9’u kray¹¹¹⁶, 3’ü federal şehir¹¹¹⁷, 1’i özerk oblast¹¹¹⁸ ve 4’ü özerk okrugdan¹¹¹⁹ oluşmaktadır¹¹²⁰. Federe unsurlarda özelleştirme, 27 Aralık 1991 tarihli 3020-1 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Devlet Mülkiyetinin Federal Mülkiyete ve Federe Unsurların Mülkiyetine Bölünmesi Hakkında” kararnamenin yayınlanmasıyla başlamıştır. İlgili kararnamenin 1. maddesinde yer alan düzenlemede:

- Ülkenin milli servetinin temelini oluşturan unsurlar (*Rusya Federasyonu’nun kıta sahanlığı, kara suları ve deniz ekonomik bölgesi kaynakları, ulusal doğal parklar, tatil köyleri ve ulusal öneme sahip yaşam koruma ve tabiat alanları. Ayrıca Rusya Federasyonu topraklarında bulunan tarihi, kültürel, doğal ve sanatsal miras değerleri, tüm Rusya açısından önem taşıyan kültürel kurumlar*);

- Federal makamların ve idarenin işleyişini sağlamak için kullanılan kamu binaları ve arsaları;

- Savunma üretim tesislerinin (*Silah, patlayıcı ve zehirli maddeler, bölünebilir ve radyoaktif maddeler, roketatar, uzay ve uçak, askeri teçhizat sistemleri üreten tüm işletmeler. Uzay araçlarının bakım, fırlatma ve desteğini sağlayan, bu alanlarda araştırma ve geliştirme yapan işletme ve tesisler*);

- Rusya’nın ulusal ekonomisinin bir bütün olarak hayati faaliyeti ve gelişimini sağlayan endüstriler ve işletmelerin; mülkiyetinin Federal Devlet’e ait olduğu belirtilmiştir.

Kararnamenin 2. maddesinde ise, 200 milyon ruble ya da 10.000’den fazla işçisi olan ve stratejik öneme sahip olmayan küçük çaplı üretim işletmeleri; nükleer ve enerji mühendisliği işletmeleri, balıkçılık endüstrisi işletmeleri, kürk çiftlikleri, tatil tesisleri;

¹¹¹⁵ 46’sı Oblast. (Amur, Arhangelsk, Astrahan, Belgorod, Bryansk, Vladimir, Volgograd, Vologod, Voronej, İvanov, İrkutsk, Kaliningrad, Kaluga, Kemerovo, Kirov, Kostroma, Kurgan, Kursk, Leningrad, Lipetsk, Magadan, Moskova, Murmansk, Nijegorod, Novgorod, Novosibirsk, Omsk, Orenburg, Orlov, Penza, Pskov, Rostov, Ryazan, Samara, Saratov, Sahalin, Sverdlov, Smolensk, Tambov, Tver, Tomsk, Tula, Tümen, Ulyanovsk, Çelyabinsk, Yaroslavl).

¹¹¹⁶ 9’u Kray. (Altay, Zabaykal, Kamçatka, Krasnodar, Krasnoyarsk, Permsk, Primorsk, Stavropol, Habarovsk).

¹¹¹⁷ 3’ü Federal Şehir. (Moskva, Sankt-Petersburg, Sevastopol).

¹¹¹⁸ Yahudi Özerk Oblastı.

¹¹¹⁹ 4’ü Özerk Okruglar. (Nen, Hantı-Mansiysk- Yugra, Çukot, Yamalo-Nen).

¹¹²⁰ Ömer Gedik ve Aigerim Serdaliyeva, “Rusya Federasyonu Anayasası’nda 2020 Yılında “Federal Devlet” Başlığı Altında Yapılan Değişiklerden Hareketle Federal Yapının İncelenmesi”, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (SHD)*, 10/2 (2022): 790-791.

sağlık, eğitim, kültür ve spor kurumları, karayol taşımacılığı; su yönetim sistemlerinin ve yapılarının inşasını yapan işletmeleri; televizyon ve radyo yayın kuruluşları, basım ve yayınevleri ve inşaat işletmeleri gibi kamu mallarının mülkiyetinin ise Federe Unsurlara ait olduğu belirtilmiştir¹¹²¹.

Kararın 3. maddesinde ise şehirlerde bulunan kamu mallarının belediyeye ait olduğu belirtilmiştir. Böylece Rusya Federasyonu'nun kamu mülkiyetinde bulunan malları; federal, federe unsur ve belediyeye ait olmak üzere üç grupta sınıflandırılmıştır¹¹²².

Sonuç olarak, kararın 1. maddesinde belirtilen stratejik ve ülkenin milli servetini sağlayan işletmelerin mülkiyeti tamamıyla Federal Devlet'e ait olduğu belirtilmiştir¹¹²³. Dolayısıyla özelleştirme esnasında ilgili kuruluşların Federe unsurlarda bulunduğu bakmaksızın mülkiyet hakkı tamamıyla Federal Hükümete ait olduğu söylenebilir.

Federe unsurlar bu süreçte kendi kamu mülkiyetlerinde olan varlıkların özelleştirilmesinde serbesttir. Hükümet 1991 yılında başlatmış olduğu bu özelleştirme programının federe unsurlar tarafından desteklenmesi için geniş yetki tanıma politikasını izlemiştir¹¹²⁴. Yerel yönetime tanınan söz hakkı, özelleştirmenin bölgelere göre farklılık göstermesine neden olmuştur.

Rusya Federasyonu genelinde reformların başlamasıyla bazı federe unsurlar özelleştirme politikasına tamamıyla karşı çıkmıştır. Çelyabinsk, Bryansk, Novosibirsk, Ulyanovsk, Voronej, Arhangelsk ve Tomsk'ın yerel yönetimi hiçbir şekilde özelleştirmeyi uygulamayacaklarını açıklamışlardır. Benzer şekilde Tataristan'da özelleştirmenin ilk beş yılında petrol, gaz ve gıda sektöründe yer alan işletmelerin özelleştirilmesi yasaklanmıştır¹¹²⁵. Bu nedenle Federal Hükümet ve Devlet Mülkiyet Yönetim Komitesi üyeleri ilgili bölgeleri ziyaret ederek toplantı yoluyla ikna etme

¹¹²¹ 27 Aralık 1991 tarihli ve 3020-1 sayılı "Rusya Federasyonu'ndaki Devlet Mülkiyetinin Federal Mülkiyete ve Federe Unsurların Mülkiyetine Bölünmesi Hakkında Kararname", 2. madde, (Erişim Tarihi 06.05.2022), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_208/.

¹¹²² Elena Lutskeya, "Özelleştirmenin Bölgesel Yönleri Rusya'da Mülkiyet Yönetimi", *Rusya'nın Ekonomik ve Sosyal Sorunları Dergisi*, 3 (2000): 31. <https://cyberleninka.ru/article/n/e-e-lutskeya-regionalnye-aspekty-privatizatsii-i-upravleniya-sobstvennostyu-v-rossii-obzor>.

¹¹²³ 27 Aralık 1991 tarihli ve 3020-1 sayılı "Rusya Federasyonu'ndaki devlet mülkiyetinin Federal Mülkiyete ve Federe Unsurların Mülkiyetine Bölünmesi Hakkında Kararname", 1. madde.

¹¹²⁴ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 38.

¹¹²⁵ Öztunalı, "Rusya'da Özelleştirme Politikaları", 79; Stelnikov, "The State of Public Finance, Fiscal Policy, and the Budget in Russia", 50.

işlemleri yürütmüşlerdir¹¹²⁶. Federe unsurlar özelleştirmeye gitmek zorunda kaldıklarında bu sürece öncelikle küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesiyle başlamışlardır.

Bu yerlerde gerçekleşen özelleştirme 1992-1995 yılları arasında tamamıyla yerel yönetimin denetimindeydi. Bu süreç içerisinde özelleştirmeye dair hukuki mevzuatın ve programın hazırlanması da yerel yönetimin yetkisindeydi. 1996 yılından itibaren ise Federe Unsurlarda özelleştirmenin Federal Devlet ile imzalanacak olan sözleşme yoluyla yürütüleceğine dair düzenlemeler getirilmiştir. Bu durum federe unsurların yetkilerini daraltıp Federal Devletle ortak bir şekilde özelleştirmeyi yürütmesine sebep olmuştur. Ancak Federal Devlet ile ortaklaşa yapılacak özelleştirme sonucunda sağlanan bütçenin federe unsurun bütçe fonuna aktarılacağı öngörülmüştü¹¹²⁷.

Putin'in 2000'li yıllardan sonra Rusya Federasyonu genelinde özelleştirmeye dair yaptığı politika sonucunda merkez ile federe unsurlar arasında sözleşme yoluyla yapacakları özelleştirmeye son verilmiştir. Federe unsurun mülkiyetinde bulunan kamu mallarının özelleştirilmesinin artık tamamıyla Federal Devlet'in yetkisine geçtiği söylenebilir¹¹²⁸.

Genel olarak federe unsurlarda gerçekleşen özelleştirmenin değerlendirilmesine bakıldığında bu bölgelerde en çok tüketim ürünlerinin piyasaya entegre olduğu görülmüştür. Yüklü yatırımı gerektirmeyen bu işletmeler yurt dışına ihracat yapmaksızın ülke iç pazarına ürün sağlamasıyla piyasada tutunabilmiştir. Bunun aksine büyük miktarda yatırımı ve yeni teknolojilerle donatımı gerektiren orta ve büyük çaplı işletmeler, verimliliği kaybetmiş ve bundan dolayı piyasadan çekilmiştir.

Federe unsurlarda da işletmelerin, kızıl müdürlerin eline geçtiği görülmüştür. Örnek olarak Tataristan'da yer alan KAMAZ¹¹²⁹ fabrikası gösterilebilir. Özelleştirmeden bu yana özel sektör tarafından işletilen bu fabrika, yüklü miktarda yatırımı gerektirmesinden dolayı %34,01 hissesini devlete devretmiştir¹¹³⁰.

¹¹²⁶ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 40.

¹¹²⁷ Lutskaya, "Özelleştirmenin Bölgesel Yönleri Rusya'da Mülkiyet Yönetimi", 31.

¹¹²⁸ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 38; Akıner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 86.

¹¹²⁹ KAMAZ, Kama Otomobil Fabrikası. Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde bulunan Kamaz Fabrikası Rusya'nın en büyük araç üreten fabrikasıdır. Fabrikada kamyon, traktör, otobüs gibi araçlar üretilmektedir.

¹¹³⁰ Lutskaya, "Özelleştirmenin Bölgesel Yönleri Rusya'da Mülkiyet Yönetimi", 31.

Rusya Federasyonu'nda büyük ve orta ölçekli işletmelerin iflas veya tasfiye edilmesinin diğer bir nedeni ise Rusya Federasyonu'nun coğrafi yapısından kaynaklanmaktadır. Yani, şehirler arası mesafelerin uzak olmasından dolayı KOBİ'ler ürünlerini tüketiciye ulaştırma konusunda hem zaman kaybetmekte hem de yüklü miktarda nakliye masrafı altına girmektedir. Bu da onların ürünlerini daha pahalıya satmalarına sebep olmuş ve tüketicinin alım gücünü de azaltmıştır¹¹³¹.

Böylece yüklü miktarda yatırımdan ve coğrafik yapıdan kaynaklanan nedenler büyük ve orta ölçekli şirketlerin iflas etmesine ve onların devletleştirilmesine yol açmıştır.

D. Putin Dönemi Özelleştirme

1. Genel Olarak

Rusya Federasyonu'nun ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin reform yanlısı bir çizgi izlemiştir. Rus idari yapısında liberal sistemi benimsemiş, bunu hayata geçirebilmek için özelleştirme politikalarını yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bu politikalar dolayısıyla Dünya Bankası verilerine göre, Rus ekonomisinin toplam hacmi 550 milyar dolardan 195.7 milyar dolara düşmüştür¹¹³². Kontrolsüz özelleştirme politikaları sonucu ortaya çıkan Oligarklar, Rus ekonomisi üzerinde etkin bir güç haline dönüştükleri gibi siyasette de güç merkezi olmaya başlamışlardır. Bütün bu politikalar Rus halkını fakirleştirdiği gibi ayrıca liberal politikaların sorgulanmasına da neden olmuştur¹¹³³.

1999'da Yeltsin'in sağlık nedenlerinden dolayı istifa etmesi sonucunda yerine geçici süreliğine Vladimir Putin gelmiştir¹¹³⁴. Daha sonra mart ayında yapılan seçimler

¹¹³¹ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 48-49.

¹¹³² Aleksandr Makarenko, "Özelleştirme Operasyonu", *İş Dergisi*, (2012): 43.

¹¹³³ Paul Kubicek, "Russian Foreign Policy and the West", *Political Science Quarterly*, 114/4 (1999): 551.

¹¹³⁴ 1993 Rusya Federasyonu Anayasası'nın 92. maddesinin 2 ve 3. fıkrasına göre, cumhurbaşkanının sağlık sorunu ve istifa gibi nedenlerle yetkilerini kullanamaması veya görevinden uzaklaştırılması durumunda geçici olarak hükümet başkanının cumhurbaşkanlığı görevini üstleneceği düzenlenmiştir. Tüm bu durumlarda olağanüstü cumhurbaşkanlığı seçiminin üç ay içerisinde yapılacağı düzenlenmiştir. Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1733; Putin'in Rusya Federasyonu'nda dört döneminden söz edilebilir. 1999-2000 yılları arasında Yeltsin'in başbakanlığını gerçekleştirmiştir. 2000-2008 yılları arasında başkanlık, 2008-2012 yılları arasında yasa gereğince tekrar başbakanlık görevini üstlenmiştir. Bu süreçte Medvedev devlet başkanlığı yapmıştır. Son olarak Putin 2012 yılından sonra ikinci defa devlet başkanlığına seçilmiştir. Bkz. Ulaş Nugay, "Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikası ve Uluslararası İktisadi İlişkilere Etkisi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2013), 125; Kremlin, "Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Özgeçmişleri", (Erişim Tarihi 30.05.2023 <http://www.kremlin.ru/structure/president/presidents>).

sonucunda Vladimir Putin Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir¹¹³⁵. Yeltsin sonrasında özelleştirme uygulamaları hız kesmiş, hatta zaman zaman devletleştirme uygulamalarına geçilmiştir. Putin stratejik öneme sahip KİT ve hizmetlerin yeniden devletin eline geçmesi yönünde politikalar izlemiştir.

2000 yılında Vladimir Putin “*Güçlü Devlet\Сильное Государство*” misyonu ile özelleştirmeye açık olduğunu ancak 1990’lı yıllarda uygulanan politikalar neticesinde milyarlık kamu mallarının değerinin çok altına satılmasının kabul edilemeyeceğini açıklamıştır. Ayrıca özelleştirmenin sırf özelleştirme yapılması için değil, piyasada güçlü ve verimli işletmelerin oluşturulmasına yönelik olması gerektiğini belirtmiştir¹¹³⁶. Bu bağlamda Putin “*Güçlü Devlet*” misyonunu gerçekleştirebilmek adına “*Güçlü Ekonomi*” hedefini de amaçlamıştır. “*Güçlü Ekonomi*” hedefinin de Yeltsin döneminde yer alan başarısız özelleştirme politikası sonucunda yer alan sorunları gidermek olduğu söylenebilir. Öncelik hedef ülke ekonomisini güçlendirmek ve özelleştirmenin hukuki temelini oluşturmaktır¹¹³⁷.

Böylece Putin’in iktidara gelmesiyle 2000’lerden sonra Rus Devleti’nin minimal devlet modelinden düzenleyici devlet modeline geçiş yaptığı görülmüştür¹¹³⁸. Putin döneminde özelleştirmeden tamamen vazgeçilmemiş, daha planlı bir özelleştirme politikası izlenmiş hatta yer yer devletleştirme uygulamalarına başvurulmuştur.

Ayrıca Putin, ekonomide ticaretin geliştirilmesine ve dış politikada da güçlü bir Rusyanın kurulmasına önem vermiştir¹¹³⁹. Putin, yabancı yatırımcıları ülke ekonomisine çekmek ve güvenilir bir ortamın yaratılması için 2000’li yıllardan sonra özel mülkiyetin korunması, sosyal devlet ilkelerinin uygulanması ve özelleştirmenin şeffaf ve adil

¹¹³⁵ Bekaroğlu, “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”, 9

¹¹³⁶ Yıldırım, “Sovyet Sonrası Rusya”, 75; Georgi Tadaev, “Putin, 1990’larda Gerçekleşen Özelleştirme Modelinin Kabul Edilemezliğini Açıkladı”, 17 Şubat 2021, (Erişim Tarihi 23.05.2022), <https://www.rbc.ru/politics/17/02/2021/602cd9729a794785ae42ba59>.

¹¹³⁷ Nazim Jafarov, “Rusya’da Ulusal Güvenlik Anlayışının Dönüşümü (1991-2006)”, (Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 185.

¹¹³⁸ Yıldırım, “Sovyet Sonrası Rusya”, 75; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 86.

¹¹³⁹ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 78.

gerçekleşmesi üzerine bir dizi kanun onaylamıştır¹¹⁴⁰. Putin'in politikaları Yeltsin döneminde yozlaşan devlet yapısının yeniden kurumsallaşması anlamına gelmekteydi.

a. 1999 Sonrası Özelleştirmenin Hukuki Altyapısı

1) Anayasal Durum

Yeltsin ve Putin aynı anayasal dönemde iktidarlarını sürdürmüşlerdir. 1993 tarihli Rusya Federasyonu Anayasası'nda gerek özelleştirmeye gerekse kamulaştırmaya ilişkin herhangi bir hüküm getirmemiştir. Bununla birlikte 1993 Anayasası'nın 35. maddesinde özel mülkiyetin kanunla korunduğu ifade edilmiş, Mahkeme kararı olmaksızın kimsenin mal varlığından yoksun bırakılamayacağına vurgu yapılmış ve bireyin mal varlığından yoksun bırakılmasının ancak mahkeme kararıyla devletleştirilecek olan malın eşdeğerinde tazmin edilmesi şartıyla mümkün olabileceği hüküm altına alınmıştır.

Anayasanın 71. maddesine göre de mülkiyetin yönetilmesinde, devletin iktisadi, sosyal ve milli gelişiminde, döviz, gümrük, fiyat politikası ve diğer ekonomik hizmetlerden federal devletin yetkili olduğu düzenlenmiştir. Buna ek olarak federal devletin; enerji, nükleer, füzyonlanabilir maddeler, haberleşme ve iletişim, uzay, savunma sanayi, silah, mühimmat, zehirli maddelerin, uyuşturucu maddelerin, askeri donanım ve diğer ürünlerin alım-satımı ile üretiminden federal devletin yetkili olduğu belirtilmiştir.

Sonraki yıllarda Anayasa'da yapılan değişikliklerde de özelleştirme ve devletleştirmeye ilişkin herhangi bir değişiklik veya ekleme yapılmamıştır¹¹⁴¹. Dolayısıyla Yeltsin ve Putin döneminde özelleştirmeye ilişkin farklı uygulamaların nedeni anayasal kurallar değildir. Bu farklılık yasalardan ve uygulamadan kaynaklanmaktadır.

2) Yasal Durum

1999 yılında iktidarın değişmesi ve kapsamlı toplu satışların durdurulması sonrasında Rusya Federasyonu'ndaki özelleştirme uygulamasına dair 21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı "*Rusya Federasyonu'nda Devlet Mülkün Özelleştirilmesi ve Belediye*

¹¹⁴⁰ 1998 yılından sonraki ekonomik kriz sonucunda yabancı yatırımcıların özelleştirmeye katılmaları ve ülkeye yatırım yapmaları beklenmişti. Ancak Rusya Federasyonu'nun o dönemde özel mülkiyeti koruyacak hukuki mekanizmanın tam anlamıyla düzenlenmediği ve korunmadığı için yabancılar piyasaya girme konusunda acele etmemişlerdi. Bkz. Öztunalı, "Rusya'da Özelleştirme Politikaları", 80; Akıner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 91.

¹¹⁴¹ Rusya'da yapılan anayasa değişikliklerine ilişkin bkz. Gedik ve Serdaliyeva, "Rusya Federasyonu Anayasası'nda 2020 Yılında Yapılan Değişikler", 785-786.

Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanunu” kabul edilmiştir¹¹⁴². Özelleştirmeye hukuki bir alt yapı getirilmesi amacıyla çıkarılan Kanun ülkenin milli güvenliğini ve devletin çıkarını ön plana almayı amaçlamıştır. Böylece, özelleştirme yönteminde subjektif yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Kanun ihaleye katılacak olan kişi ve tüzel kişilerin haklarını açıklayıcı bir şekilde tanımlanmıştır. Eski düzenlemelerde yer alan eksiklikleri dikkate alan kanun koyucu 21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı Kanun’la idari ve yasal organlar arasında görev paylaşımını net bir şekilde belirtmiştir¹¹⁴³. Dolayısıyla ilgili kanun özelleştirme süreçlerini objektif ve öngörülebilir olması açısından daha ileri bir aşamaya taşımıştır.

Artık özelleştirmeler, eskisi gibi cumhurbaşkanı kararnamesi düzeyinde rastgele olmayıp, hükümetin 1 ila 3 sene aralığında tahmini özelleştirme programı çerçevesinde planlı bir şekilde gerçekleşeceği hale bürünmüştür¹¹⁴⁴. Böylece özelleştirmeye yasal bir statü getirilmiş, keyfilikten uzaklaşmıştır. Öte yandan özelleştirilecek olan kamu malının belirlenmesinden ve karara bağlanmasından hükümet sorumlu kılınmıştır. Özelleştirme uygulamasından ise Devlet Yönetim Federal Ajansı sorumlu kılınmıştır. Belediye mülkiyetinin özelleştirilmesinin ise bağımsız olarak Rusya Federasyonu özelleştirme mevzuatına aykırı olmayacak bir şekilde yerel yönetim tarafından yürütüleceği öngörülmüştür. Özelleştirme sonucunda elde edilen gelirin Rusya Federasyonu Federal Bütçesine aktarılması ve ilgili bütçenin Bütçe Kanununa uygun kullanılacağı düzenlenmiştir¹¹⁴⁵.

Kanunun 9. maddesinde özelleştirmeden sorumlu olan Rusya Federasyonu Hükümetinin, planlanmış özelleştirme programının uygulanmasından her sene Devlet Duması’na rapor sunması gerektiği hüküm altına alınmıştır.

Geçiş sürecinde, özelleştirilecek olan şirketlerin değerini piyasa değerinden indirmek amacıyla kızıl müdürler tarafından işletmelere zarar verildiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu şekilde olumsuz durumu önlemeyi amaçlayan hükümet, özelleştirilecek olan kamu malının değerini korumak amacıyla bazı sınırlamalar getirmiştir. Örneğin Kanun’un 14. maddesine göre özelleştirilmesi programa dâhil edilen

¹¹⁴² Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 76.

¹¹⁴³ Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 76.

¹¹⁴⁴ 21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanun”, 6. ve 7. maddeler.

¹¹⁴⁵ Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 85; Veprentseva, “Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, 76.

işletmenin artık özelleştirilene kadar: Çalışan sayısını azaltması, başka işletme ile birleştirilmesi veya 3. kişiye devredilmesi, kredi alması ve menkul ihraç etmesi yasaklanmıştır.

Ayrıca Kanun'un 6. maddesinde stratejik konuma sahip olan kamu mallarının özelleştirilmeden önce tespitinde cumhurbaşkanının onay aşaması getirilmiştir. Bu yönde aynı maddeye göre devletin savunma ve güvenliğini sağlayan, vatandaşların ahlakını, sağlığını ve meşru çıkarlarını koruyan ayrıca stratejik öneme sahip ürünleri üreten federal devlet teşebbüslerinin stratejik konumda olacağı belirtilmiştir. Getirilen yenilikler, cumhurbaşkanına ülkedeki stratejik konuma sahip olan malları ve KİT'lerin listesini onaylama yetkisi tanımıştır. Ayrıca 1999 yılında kabul edilen kanuna göre özelleştirilemeyecek nitelikte olan kamu mallarının listesi 2001 yılında daha da genişletilmiştir. Bu listede yer alan:

Emlak ve gayrimenkul komplekslerinin bulunduğu yerler dışındaki arsa ve arazilerin;

Dini kuruluşlara, engelliler topluluğuna ve derneklerine ücretsiz olarak verilen binaların ve yapıların bulunduğu arsaların;

Mahkeme kararı sonucunda özelleştirilmesi yasaklanan devlet ve belediye mülkiyetinde bulunan malların;

Rusya Cumhurbaşkanının görev süresinin tamamlanmasından sonra cumhurbaşkanlığı tarafından "*Rusya Federasyonu'nun Cumhurbaşkanları Tarihi Miras Merkezi*"ne devredilen mülklerin;

Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından yatırımları çekmek, borsanın gelişimini teşvik etmek ve ekonominin modernizasyonu ile teknolojik gelişimini teşvik etmek amacıyla belirlenen mülklerin;

Rusya Federasyonu Bilim Vakfı Mülkiyetine devredilen malların ve arsaların; özelleştirilmesi yasaklanmıştır¹¹⁴⁶.

Ayrıca Kanunun 4. maddesi uyarınca federe unsurların özelleştirmeye ilişkin düzenlemelerinin federal yasalara aykırı olamayacağı ifade edilmektedir¹¹⁴⁷.

¹¹⁴⁶ 21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı "Rusya Federasyonu'nda Devlet Mülkün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanun", 3. madde.

¹¹⁴⁷ 21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı "Rusya Federasyonu'nda Devlet Mülkün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanun", 4. madde, 2. fıkra.

Özelleştirmenin şeffaf ve adil bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla Kanun'un 15. maddesinde, Rusya Federasyonu'nun *özelleştirme resmi web sayfasında*¹¹⁴⁸ özelleştirilecek olan kamu malının, özelleştirme şartlarının, tarihinin, başlangıç fiyatının, özelleştirme yöntemi gibi diğer hususları içeren bilgilerin önceden yayınlanması zorunluluğu getirilmiştir.

Rusya Federasyonu'nda devletin ihtiyacını veya milli güvenliğini sağlamak amacıyla özel mülkiyetin devletleştirilmesine dair hükümler 30 Kasım 1994 tarihli ve 51 sayılı *Rusya Federasyonu Medeni Kanunu*'nda¹¹⁴⁹ düzenlenmiştir. Kanun'un 306. maddesine göre kişi ve tüzel kişilerin sahip olduğu mülkün millileştirilmesi durumunda mülkün değeri devlet tarafından tazmin edilecektir. Ayrıca bu süreçte gerçek ve tüzel kişilerin zararı ile tazminatına ilişkin oluşacak anlaşmazlıklar mahkeme tarafından çözüme kavuşturulacaktır. Bahsi geçen kanun 21 Aralık 2001 yılında kabul edilmesine karşın 3 ay sonra gecikmeyle 26 Nisan 2002 tarihinde resmî gazetede yayımlanıp yürürlüğe girmiştir.

3) Cumhurbaşkanlığı Kararları

178 sayılı Kanun'un cumhurbaşkanına stratejik konuma sahip kamu mallarının belirlmesine yetki verdiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu kapsamda cumhurbaşkanı yetkisi kapsamında 4 Ağustos 2004 yılında 1009 sayılı "*Stratejik İşletmeler ve Stratejik Anonim Şirketlerin Listesine Dair*" Cumhurbaşkanlığı Kararı yayınlanmıştır. Karara göre stratejik konuma sahip olan işletmeler ile şirketlerin sayısı 1063 olarak belirlenmiştir. Bunlardan 514'ü federe unsurların topraklarında bulunan kamu işletmeleridir¹¹⁵⁰.

Listeye bakıldığında bunların çoğunluğu hava limanları, demir yolu hizmetleri, enerji sektörü ve çoğunluğu savunma sanayisi işletmeleridir. Dolayısıyla bu listede yer alan tüm işletmelerin özelleştirilmesi ancak cumhurbaşkanının ayrı onayı ile gerçekleştirilebilecektir.

¹¹⁴⁸ Rusya Federasyonu'nun özelleştirme ihalelerine dair resmî web sayfası: <https://torgi.gov.ru/new/public/privatization-plans/reg>.

¹¹⁴⁹ 30 Kasım 1994 tarihli ve 51 sayılı Rusya Federasyonu Medeni Kanunu. (Erişim Tarihi 29.05.2023), https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/

¹¹⁵⁰ 4 Ağustos 2004 yılında 1009 sayılı "*Stratejik İşletmeler ve Stratejik Anonim Şirketlerin Listesi*" Cumhurbaşkanlığı Kararı. (Erişim Tarihi 01.04.2023) <https://base.garant.ru/187281/>; Liliya Bokareva, "Günümüzde Federal Mülkün Özelleştirilmesindeki Sorunlar", *Rusya Federasyonu'nda Mülkiyet İlişkileri Dergisi*, 1/136 (2013): 35; Tatyana Martınenko ve Alina Gluşenko, "Rusya Federasyonu'nda Stratejik İşletmelerin Gelişimindeki Eğilimler. Mevcut Durum", *Devlet ve Belediye İdaresi. Akademik Notlar Dergisi*, 1 (2019): 72.

Stratejik konuma sahip olan işletmelerin sayısının 1063'e çıkarılmasıyla birlikte cumhurbaşkanının bu işletmelerin mülkiyeti üzerinde karar alan yetkili tek kişi konumuna geldiği söylenebilir. Bu durum Putin'in "*Güçlü Devlet*" misyonunu gerçekleştirmek için attığı ilk adımlardan birisi şeklinde nitelendirilebilir. Ancak ilgili Kararın kabulünden itibaren bu Karar'da 2013 yılına kadar 127 kez değişiklik yapılmıştır¹¹⁵¹. Günümüzde ise 1063 stratejik devlet işletmelerinin sayısı 144'e kadar indirilmiştir¹¹⁵². Bunun temel nedeni ise özelleştirme ve çeşitlendirmedir.

b. 2000 Sonrası Rusya'da Liberalleşme Çerçevesinde Özelleştirme Uygulamaları

1) Genel Olarak

178 sayılı Kanun'un kabul edilmesi sonrası Rusya'da gerçekleşen özelleştirmenin aşamalar halinde değerlendirilmesi mümkündür.

2) Putin'in İlk Dönemi

Putin iktidarının ilk yıllarında oligarklara karşı sert önlemler almamıştır. Hatta başlangıçta kendisiyle iyi geçinen ve hükümetini destekleyen oligarklara karşı yumuşak politikalar izlemiş ve teşvikler sağlamıştır. Ancak sonraki yıllarda oligarklarla bir mücadele içerisine girdiği görülmektedir¹¹⁵³.

Putin döneminde oligarklara karşı mücadelenin 2003 yılından itibaren başladığı söylenebilir. Özellikle bu mücadele petro – kimya sanayisinde yer olmuştur. Rus petrol devlerinden Yukos'un dağılması süreci oldukça önemli bir örnek sunmaktadır. Dönemin önemli oligarklarından olan Mihail Hodorkovski sahip olduğu YukosSibneft günde 2,06 milyon varil ham petrol üretimiyle öne çıkmaktadır. İlgili şirketin rezervlerinin 19,4 milyar varil petrole ulaştığı bilinmektedir. 2003 yılına gelindiğinde petrol şirketleri Yukos ile Sibneft birleşme kararı almıştır. Bu birleşme neticesinde YukosSibneft, dünyanın en büyük petrol üreten 4. şirketi konumuna yükselmiştir. Bu şirket aynı zamanda Rusya'nın bir numaralı şirketi olarak piyasaya hâkim olmuştur. Öyleki YukosSibneft'in 2003 yılı verilerine göre petrol üretim kapasitesi, Rusya'nın toplam üretiminin %28'ine ulaşmıştır. Bütün bu gelişmeler neticesinde YukosSibneft başkanı

¹¹⁵¹ Bokareva, "Federal Mülkün Özelleştirilmesindeki Sorunlar"

¹¹⁵² Martınenko ve Gluşenko, "Rusya Federasyonu'nda Stratejik İşletmeler", 72.

¹¹⁵³ Nugay, "Rusya'nın Putin Dönemi", 105.

Hodorkovski'nin Rusya'daki konumu tartışılır hale gelirken, bu kişinin artık kontrol edilecek bir noktada olmadığı yönünde görüşler ortaya çıkmıştır¹¹⁵⁴. Kuşkusuz bu konu Putin'in de dikkatini çekmiştir. Zira petro üretimindeki bu tekelin Putin'in merkeziyetçilik kavramına ters düşen gelişmelerin yaşanmasına sebep olduğu ileri sürülebilir¹¹⁵⁵. Öyleki Hodorkovski yabancı devletlerle bağımsız politikalar belirleme çabası içerisine girmiştir¹¹⁵⁶. Bu gelişmeler ekseninde, Hodorkovski, Putin'in ve Rus yargısının radarına yakalanmıştır. Hodorkovski karşı açılan davalar sonucu YukosSibneft elinden alınmıştır. Bu durum Putin'in enerji sektöründe özellikle de petrol piyasasında kontrolü tekrar eline alma çabaları olarak ifade edilmiştir¹¹⁵⁷.

Lukoil ve Gazprom, enerji alanındaki merkeziyetçi politikalardan sapma örneğidir. Bu iki şirkette farklı metodlar izlendiği görülmektedir. Putin'in bu iki şirket özelinde izleyen politikası, öncelikleri devlet tarafından belirlenecek şekilde, kontrolü daima kamunun elinde kalması gerektiği şartıyla özel sektöre ve yabancılara faaliyette bulunmalarına izin verdiği izlenimi bırakmıştır¹¹⁵⁸.

21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı “*Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanun*”’un kabul edilmesiyle özelleştirmeye dair yasal temel oluşturulmuştur. Ancak Putin özelleştirme konusunda çok acele etmemiştir.

Rusya Federasyonu Hesap Odası’nın 2003 yılına kadar sunmuş olduğu raporunda Rusya’da 2003 yılına gelindiğinde özelleştirme yöntemi günceliğini yitirdiği belirtilmiştir. Hatta özelleştirme yerine kamu malının kurumsal yönetilmesine ilişkin politikalar daha

¹¹⁵⁴ Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 96.

¹¹⁵⁵ Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 96.

¹¹⁵⁶ Hodorkovski ABD’nin üst düzey yetkilileri ile kendi şirketine bağlı boru hatlarını yapma konusunda görüşmeler yapmıştır. Ayrıca Hodorkovski enerji konusunda Rusya’nın enerji politikasından farklı görüşlere sahip olduğunu sergilemiştir. ABD dışında Suudi Arabistan’la da işbirliğine gidilmesini isteyen Hosorkovski uluslararası piyasada satış alanını genişletmeyi planlamıştı. Hodorkovski’in uluslararası düzeyde Rusya Hükümeti’nin enerji sektöründe belirlemiş olduğu politikasından ters yönde hareket etmesi Putin’in dikkatini çekmesine neden olmuştu. Daha detaylı bilgi için bkz. Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 96.

¹¹⁵⁷ Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 96.

¹¹⁵⁸ Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 96; Denis Dmitriyev, “Rusya’nın Yukos Hissedarlarına 50 Milyar Dolar Ödemesi Emredildi. Ne Ödenecek? Kime Ödenecek – Khodorkovski’ye mi?”, *Meduza*, (Erişim Tarihi 15.05.2022), <https://meduza.io/cards/rossiyu-obyazali-vyplatit-50-milliardov-dollarov-aktsioneram-yukosa-i-cto-zaplatit-a-komu-imenno-hodorkovskomu>; Akıner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 92; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1771.

baskın olduğuna dikkat çekmiştir¹¹⁵⁹. Rapora göre Hükümet'in kamulaştırma politikasını geçiş sürecindeki özelleştirmenin başarısızlığından kaynaklandığına vurgu yapmıştır.

Raporda özellikle 1991-1999 yılları arasında yer alan hukuki düzenlemelerin proaktif olmayıp aksine reaktif olduğuna vurgu yapılmıştır. Geçiş sürecindeki özelleştirme mevzuatının tutarsızlığı, eksikliği ile belirsizliği Putin'in yönetimi sürecinde daha önce özelleştirilen mülklerin meşruiyetini sorgulamaya yol açmıştır. Ancak özelleştirilmiş olan işletmenin meşruyeti şüphe uyandırır da günümüz Rusya'sında geçmişteki özelleştirme işlevini geçersiz saymaya veya bir daha gözden geçirilmesine dair herhangi bir hukuki temel düzenlenmemiştir¹¹⁶⁰.

Putin'in yönetimi sürecinde siyasi sloganı güçlü devlet olmuştur. Bu kapsamda devletin ekonomi alanında daha etkin konuma gelmesine dair mekanizmaların yaygın olduğu görülmüştür¹¹⁶¹. Hatta kapalı kapılar ardında “özelleştirmeden çıkarma¹¹⁶²” eylemlerin baskın olduğu sürecine geçildiği iddia edilmiştir. Bu durum özellikle Putin'in iktidarda bulunduğu 2000-2008 yılları arasındaki dönemde yaygın olmuştur. Örneğin, 1998-2000 yılları arasında 8 bin küçük ölçekli işletme, 2004 yılından sonra ise 39 bin işletme devletleştirilmiştir¹¹⁶³. Rusya Federasyonu'nda yer alan bu millileştirme veya devletleştirme eğilimi 1998 yılında yer alan ekonomik kriz sonucunda piyasada tutunamayan işletmelerin çoğalmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca özelleştirme sonucunda Nomenklatura'nın eline geçen orta çaplı KİT ve işletmelere zamana uygun ekipman ve teknoloji gibi yatırım yapılmaması gibi faktörler de büyük rol oynamıştır. Piyasa ekonomisi konusunda tecrübesiz ve yeterli yatırım bütçesine sahip olmayan Nomenklatura'nın elinde bulunan işletmelerin çoğu tasfiye edilmiştir. İşletme araçları hurdaya, binalar ise inşaat malzemesine dönüşmüştür. Bu durumun özellikle Rusya Federasyonu'nun kuzey doğu ve doğu bölgelerinde yer aldığı belirtilmektedir¹¹⁶⁴. Ayrıca mahkeme kararıyla özelleştirilmesi geçersiz sayılan, iflas, tasfiye, borç ve vergi kaçakçılığı nedeniyle hisseleri askıya alınan şirketlerin hepsi devlet tarafından kamulaştırılmıştır¹¹⁶⁵.

¹¹⁵⁹ Güzel Kolobova, “Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü Açısından Bir Siyasi Mekanizması Olan Rus Özelleştirmesi”, *Siyaset ve Toplum* 3 (2012): 15. https://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=17826

¹¹⁶⁰ Kolobova, “Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü”, 15.

¹¹⁶¹ Kolobova, “Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü”, 17.

¹¹⁶² Kolobova, “Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü”, 17.

¹¹⁶³ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 37.

¹¹⁶⁴ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 36-37.

¹¹⁶⁵ Lapina, *Rusya Özelleştirmesi*, 37.

Putin'in ilk ve ikinci döneminde Rusya'nın enerji politikasında ülke çıkarları herşeyden üstün kabul edilerek farklı politikalara yönelen doğal kaynaklar sektöründeki işletmeler kontrol altına alınmıştır. Bu nedenle Rusya Federasyonu'nun, sahip olduğu yer altı kaynakları doğrultusunda piyasayı Putin'in kendi kurallarına göre şekillendirmek istediği düşünülebilir¹¹⁶⁶.

3) Medvedev Dönemi

Putin'in ilk döneminin sona ermesiyle birlikte devlet başkanlığına 2008 yılında Medvedev seçilmiştir. Medvedev'in devlet başkanlığına geçişiyle birlikte Putin ise başbakanlık koltuğunu devralmıştır. Aslında bir nevi iktidar paylaşımı gerçekleşmiştir. Medvedev dönemi, Putin'e nazaran liberalleşmenin öne çıktığı bir zaman olmuştur¹¹⁶⁷. Medvedev rüşvetle mücadelede, hukuk sisteminin reformunda, sosyal eşitsizliğin üstesinden gelinmesi çabalarında, ekonominin ham madde kaynaklarına bağımlılığının azaltılmasında, devlet şirketlerinin özelleştirilmesi ve savunma sanayisi sektörü konularında Medvedev, daha liberal bir tutum sergilemiştir. 2008 yılında baş gösteren küresel ekonomik krizi boyunca, Medvedev Batı ile iş birliğine gitmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Rusya başta Almanya ve Fransa olmak üzere AB üyesi ülkelerin gözünde yatırımlara güvenilir bir ülke konumuna sahip görülmesine olanak sağlamıştır¹¹⁶⁸.

Medvedev'in iktidara geldiği esnada 2008 küresel ekonomik kriz mevcuttu. Küresel kriz ülkenin milli bütçesine ağır darbeler vurmuştu bu nedenle özelleştirme konusu yine gündeme gelmeye başlamıştı¹¹⁶⁹. Bu doğrultuda Medvedev ülkeye ek yatırımlar çekmek amacıyla Batıyla iş birliği yapmak yanında özelleştirme uygulaması programını da onaylanmıştır. Böylece 2011-2013 yılları içinde ülkenin büyük devlet varlıklarının satışa çıkarılması planlanmıştır. Özelleştirme programına göre, bu satıştan devlet bütçesine 1 trilyon ruble gelir elde edilebileceği beklenmişti¹¹⁷⁰. Ancak 2011-2013 yılları arasında gerçekleşen satıştan devlet, 585 milyar Ruble gelir elde edebilmiştir¹¹⁷¹. Bu zaman diliminde yapılan satışlardan en başarılısı ise INTER RAO-UES¹¹⁷² ve Bank GPB şirketlerinin örneği gösterilebilir. Bu iki büyük şirketin satışı sonucunda ülke 20, 9

¹¹⁶⁶ Nugay, "Rusya'nın Putin Dönemi", 96.

¹¹⁶⁷ Nugay, "Rusya'nın Putin Dönemi", 125.

¹¹⁶⁸ Nugay, "Rusya'nın Putin Dönemi", 125.

¹¹⁶⁹ Kolobova, "Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü", 18.

¹¹⁷⁰ Kolobova, "Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü", 17.

¹¹⁷¹ Akıner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 92.

¹¹⁷² 1997 yılında kurulan elektrik enerjisi şirkettir.

milyar Ruble gelir elde etmiştir¹¹⁷³. Bu satışların bir kısmı Medvedev'in iktidarı sırasında yapılmış. Devamı ise Putin'in 2012 yılındaki tekrar cumhurbaşkanı olarak atanmasıyla devam etmiştir.

4) İkinci Putin Dönemi

2012'de Putin'in cumhurbaşkanı olarak geri dönmesi yine kamu varlığı ve özel sektör arasındaki çıkar dengelerini değiştirmiştir¹¹⁷⁴. Putin iktidara geldiği ikinci döneminde Medvedev'in özelleştirme politikasına devam etmiş ancak güçlenen ve zenginleşen oligarklara karşı durumu tersine çevirecek hamleler yapması dikkat çekici olmuştur.

İkinci Putin döneminde daha otoriter bir yönetim anlayışına geçilmiş ve özelleştirme yanında kamulaştırma yoluna da gidilmiştir. Plansız bir özelleştirmenin yürütüldüğü Yeltsin'in son döneminde enerji sektöründe yer alan işletmelerin %10'u devlet kontrolündeydi. Oysa bu oran Putin döneminde %40-45'e kadar yükselmiştir¹¹⁷⁵. 2003 yılında yaşanan Yukos özelleştirilmesi süreci, Rus petrolünün yeniden millileştirilmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde devlet, Gazprom üzerindeki kontrolünü tekrar ele geçirmiş, Yukos ve Sibneft'in aktiflerini satın almış, Rusya'nın en büyük iki bankası olan Sberbank ve Vneştorgbank'ın en büyük hissedarı olmuştur. Öte yandan bu dönemde devlet savunma sanaisi sektöründe de tekeline almıştır¹¹⁷⁶. Fakat bu politika özelleştirme uygulamalarının rafa kaldırıldığı anlamına gelmemektedir.

Oligarklar kazandığı parayı doğal gaz ve petrol sektöründen elde etmişler diğer alanlara yönelmemişlerdir. Üretimi arttıracak politikaları tercih etmedikleri gibi kazandıkları parayı bilimsel ve teknolojik alanlara da yönlendirmemişlerdir. Bütün bu durum devletin ekonomiye katılması gerektiği yönünde bir fikrin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹¹⁷⁷.

¹¹⁷³ Akner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 92.

¹¹⁷⁴ Ilja Viktorov, "Russia's Network State and Reiderstvo Practices: The Roots to Weak Property Rights Protection after the post-Communist Transition", (2019): 451. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1382795/FULLTEXT01.pdf>

¹¹⁷⁵ Makarenko, "Özelleştirme Operasyonu", 40.

¹¹⁷⁶ Nugay, "Rusya'nın Putin Dönemi", 105.

¹¹⁷⁷ Nugay, "Rusya'nın Putin Dönemi", 102.

Rusya Federasyonu'nun yurt dışına yaptığı satışın %60'nı doğal gaz ve petrol oluşturmaktadır. Bu satış ülkenin GSYİH'sının %30'unu oluşturmaktadır. Bu rakamlar Putin'in enerji sektöründe devlet etkisini arttırmak ve piyasayı devletin kontrol etmesini sağlamak amacıyla geliştirdiği politikaları doğaldır¹¹⁷⁸.

Yeltsin döneminde özelleştirmeler neticesinde bir güç merkezi olacak şekilde güçlenen ve zenginleşen oligarklara karşı Putin girişimlerde bulunmuştur. Gazprom ve Rosneft¹¹⁷⁹ gibi stratejik öneme sahip olan petrol Şirketleri oligarklardan alınıp devletleştirilmiştir¹¹⁸⁰. 2013 yılından itibaren özel sektörün elindeki işletmelerin kamuya geçişinin hızlandığı görülmüştür. 30 Kasım 2013 tarihli ve 318 sayılı “*Dış Ticaret Faaliyetlerinin Devlet Düzenlemesinin Temelleri Hakkında Kanun*’unun 13 ve 14. ve *Gaz İhracatı Hakkında Kanun*’unun 1 ve 3. Maddelerinde Değişiklik ve Eklmeler Yapılması Hakkında Kanun” ile 164 sayılı “*Dış Ticaret Faaliyetlerinin Devlet Düzenlemesinin Temelleri Hakkında Kanunun*”da ve 117 sayılı “*Gaz İhracatı Hakkında Kanun*”da¹¹⁸¹ devletleştirmeyi kolaylaştıracak hükümler konmuştur. Bu değişikliklerle birlikte sadece devletin yarı yarıya hissedarı olduğu şirketlere ihracat izninin verileceği düzenlenmiştir. Böylece Gazprom ve Rosneft şirketleri ihracat gerçekleştirebilmek için %50 oranında devletle ortak olmak zorunda kalmıştır¹¹⁸².

¹¹⁷⁸ Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 105.

¹¹⁷⁹ Rosneft 1993 yılında kurulan petrol ve doğal gaz şirkettir. Rusya dışında Kazakistan ve Cezayir’de de arama yapmaktadır. Şirket 12,5 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Daha fazla bilgi için bkz. Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 159. Rosneft, Putin’in ilk döneminde Gazprom ile birleştirilmiştir. Birleşme sonucunda yer alan hisse devri nedeniyle, Rus hükümeti Gazprom’da hisse çoğunluğunu ele geçirmişti. Böylece bir nevi Gazprom’u devletleştirildiğinden sözedilebilir. Enerji politikaları bakımından Yeltsin döneminde Rusya’da enerji piyasası yabancı yatırımcılara açık tutulup özelleştirilirken, Putin döneminde, stratejik önem taşıyan enerji sektöründe Rusya’nın dünya piyasasında belirleyici bir konuma gelmeye çalışılmış. Bu kapsamda Putin devlet eliyle kontrol edilen bir enerji sektörünü oluşturulmaya çaba gösterilmiştir. Bkz. Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 160.

¹¹⁸⁰ Mevlüt Akçapa, “Putin Dönemi Rusya’nın Enerji Politikaları Bağlamında Sırbistan ile İlişkileri: Gazprom Örneği” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019), 43.

¹¹⁸¹ 30 Kasım 2013 tarihli ve 318 sayılı “*Dış Ticaret Faaliyetlerinin Devlet Düzenlemesinin Temelleri Hakkında Kanun*’unun 13 ve 14. ve *Gaz İhracatı Hakkında Kanun*’unun 1 ve 3. Değişik ve Eklmeler Hakkında Kanun”, (Erişim Tarihi 12.04.2022), <http://kremlin.ru/acts/bank/37818>.

¹¹⁸² 30 Kasım 2013 tarihli ve 318 sayılı “*Dış Ticaret Faaliyetlerinin Devlet Düzenlemesinin Temelleri Hakkında Kanun*’unun 13 ve 14. ve *Gaz İhracatı Hakkında Kanun*’unun 1 ve 3. Değişik ve Eklmeler Hakkında Kanun”, 3. madde, 3. Fıkra; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1775.

Diğer stratejik öneme sahip olan Yukos şirketine farklı bir yöntem izlenmiş, bu şirket zorla devletleştirilmiştir. Konu Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne taşınmış, Yukos şirketi için Rusya 50 milyar dolar tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir¹¹⁸³.

Putin'in oligarklarla mücadelesi Batı'da farklı değerlendirmelere neden olmuştur. Putin'in otoriter bir yönetim anlayışı takındığı eleştirisi gündemden hiç düşmemiştir. Öte yandan Oligarkların büyük çoğunluğunun Yahudi olması nedeniyle Putin'in antisemitist olduğu ileri sürülmüştür. Bu eleştirilerin gölgesinde Putin oligarkların etkisini azaltarak özelleştirmenin ekonomideki olumsuz sonuçlarını büyük oranda ortadan kaldırmıştır¹¹⁸⁴.

178 Sayılı Kanun'a göre artık özelleştirme uygulaması tahmini 3 senelik planlamaya göre yapılması bekleniyordu. Putin dönemindeki Rusya'daki özelleştirmenin en başarılı seneleri 2013-2016 yıllarında olmuştur. Bu dönemde stratejik konuma sahip olan ve kamu hizmeti niteliğini taşıyan Rosneft'in, Bashneft¹¹⁸⁵, Vnukov Havalimanı gibi kamu varlıklarındaki devlet hisseleri farklı özelleştirme yöntemleriyle satışa çıkarılmıştır. Bu satışlardan sadece Rosneft'in %19,5 hissesinin satışından devlet, 1 trilyon Ruble'ye yakın gelir elde etmiştir¹¹⁸⁶.

Stratejik konuma sahip olan işletmelerin özelleştirilmesinden ziyade çeşitlendirilmesi gerektiğine vurgu yapan Putin 23 Eylül 2016 tarihli ve Pr-1845 sayılı talimatı kabul etmiştir. Talimata göre, Rusya Federasyonu savunma sanayi sektöründe yer alan kamu işletmelerinin 2030 yılına kadar diversifikasyonunu öngörmüştü¹¹⁸⁷. Bu husus genelde verimliliği az olan işletmeleri kapsamıştır. Diversifikasyon (Diversification/ Диверсификация) ürün çeşitlendirme veya ürün farklılaştırma anlamına gelmektedir. Bu kapsamda Rusya Federasyonu Hükümeti savunma, kimyasal, tıbbi ve diğer alanlarda verimliliği düşük olan işletmelerin artık sivil tüketim malzemelerine yönelik ürün üretecek işletmelere dönüştürülmesi gerektiğini karara

¹¹⁸³ Denis Dmitriyev, "Rusya'nın Yukos Hissedarlarına 50 Milyar Dolar Ödemesi Emredildi. Ne Ödenecek? Kime Ödenecek – Khodorkovski'ye mi?", *Meduza*, (Erişim Tarihi 15.05.2022), <https://meduza.io/cards/rossiyu-obyazali-vyplatit-50-milliardov-dollarov-aktsioneram-yukosa-i-chto-zaplatit-a-komu-imenno-hodorkovskomu>; Akıner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 92; Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1771.

¹¹⁸⁴ İpek, "Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri", 101.

¹¹⁸⁵ Başkurdistan Neft – Bashneft olarak bilinmektedir. Rusya merkezli petrol ve doğal gaz şirkettir. Şirket 1946 yılında birkaç yerel işletmelerin birleşmesiyle kurulmuştur. Şirketin merkezi Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nin Başkenti Ufa'da yer almaktadır.

¹¹⁸⁶ Rio Novosti, "Rusya'daki Özelleştirmenin Tarihi", 1 Ekim 2017, (Erişim Tarihi 05.06.2023) <https://ria.ru/20171001/1505774937.html>; Akıner, "BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme", 92;

¹¹⁸⁷ Martınenko ve Gluşenko, "Rusya Federasyonu'nda Stratejik İşletmeler", 73.

bağlamıştı. Bu şekilde alınan talimat kapsamında Rusya Federasyonu'nda stratejik konuma sahip olan ve verimliliği düşük piyasada rekabet edemeyecek işletmeleri sivil sektör işletmesine dönüştürmeye adım atmıştı. Bu adımın aslında işletmeyi piyasaya kazandırıp daha sonraki süreçte özelleştirmeye hazır hale getirmek istediği de düşünülebilir.

Görüldüğü üzere 2000'li yıllardan sonra Rusya Federasyonu'nda özelleştirmeden ziyade devletleştirme eğilimi daha baskın olduğu dikkat çekmektedir. Bu husus bize Yeltsin dönemiyle sonraki süreçler arasında özelleştirme konusunda farklı bir eğilimin olduğunu göstermektedir.

5) Değerlendirme

Putin'in iktidara gelmesi ve yürüttüğü politika sonucunda GSMH'nin yılda %6-7 düzeyinde büyüdüğü görülmüştür. Putin'in izlemiş olduğu politika; küçük boyutlu işletmelerden ziyade petrol, doğalgaz ve demir sektöründe yer alan büyük şirketlere yöneliktir. Bu politikalar sonucunda Rusya Federasyonu'nda 1999 yılında görülen %36 enflasyon oranı 2006 yılına gelindiğinde %6'ya gerilemiştir¹¹⁸⁸. Ekonominin iyileşmesinin en önemli nedeninin yurt dışına ihracat edilen petrol satışı olduğu söylenebilir. Özellikle petrol fiyatlarındaki artış zaman geçtikçe GSYİH'da da artışı sağlamıştır¹¹⁸⁹. Böylece 1998 yılından itibaren petrol ve doğal gaz ihracatına bağımlı kalan ülke ekonomisi iyileşmiştir. Ancak bu durum Rusya Federasyonu'nda geçiş sürecinin tamamlandığı veya tamamıyla piyasa ekonomisine geçiş sağlandığı anlamına gelmemektedir. 1998 yılındaki ekonomik kriz sonucunda görülen olumlu gelişmelerin uygulamaya konan özelleştirme veya özelleştirmeyi kapsayan geçiş programı sayesinde değil bu programlara rağmen ulaşıldığı belirtilmektedir¹¹⁹⁰.

Çalışmamızın ana konusu dışında olmasına rağmen şunu belirtmemiz gerekir ki öğretilerde Rusya Federasyonu'nun geçiş sonrası piyasa ekonomisine uyum sağlayabildiği tezini reddeden görüşler de mevcuttur. Piyasa ekonomisine geçişin sağlandığını savunanlar; planlı ekonominin kalkması, özel mülkiyetin anayasal düzeyde garanti altına alınması, girişimcilğe izin verilmesi ve özelleştirme yanı sıra dış ve iç ticaret üzerindeki

¹¹⁸⁸ İpek, "Sovyet İnsanın Tepkisizliğinin Nedenleri", 109.

¹¹⁸⁹ Güler, "Nasıl Bir Kapitalizm?", 101; Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1733.

¹¹⁹⁰ Güler, "Nasıl Bir Kapitalizm?", 101.

baskıcı politikaların kalkmasına işaret etmektedirler. Bu görüşün aksini iddia edenler ise Rusya Federasyonu piyasasını “*Potemkin Köyü*¹¹⁹¹”, “*Taklit Kapitalizmi*”, “*Maşya Kapitalizmi*” gibi kavramlarla tanımlamışlardır¹¹⁹². Bunun asıl nedeni ise oluşan piyasanın Batı piyasa ekonomisine benzerlik taşımasına rağmen işleyişinin Batı’dakinden çok uzak olmasıdır¹¹⁹³. Uzun yıllar boyunca planlı ekonomi sistemiyle yönetilen Rusya’nın piyasa ekonomisine geçerken gerekli yasal ve kurumsal alt yapıya sahip olmamasından dolayı günümüzdeki piyasanın bu tarz kavramlarla tanımlanmasına yol açtığı söylenebilir.

Sonuç olarak, Putin döneminde Rusya’da geliştirilen yeni politikalar zaman zaman özelleştirmenin aleyhine işlemiş; daha önce özelleştirilen kurumlar devletleştirilmiştir. Putin’in temel amacının geçiş döneminde eskiye dönüşü imkânsız hale getirmek için uygulanan yanlış özelleştirme politikaları neticesinde kamu mallarının değerinin altında satılmasının önüne geçmek olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca Putin hammadde temininde özel sektöre bağımlılığın önüne geçerek milli güvenliğin sağlanmasını temin açısından hasas olan kamu mallarının da yabancılara satılmasını önlemek istemiştir. Öte yandan yapılan bunca reforma rağmen birçok alanda serbest piyasa ekonomisiyle yönetilen Batılı Devletlerin ekonomik seviyesine ulaşamamış, geçiş ekonomisine sahip birçok devlette olduğu gibi reform sürecinin yeterliliği tartışılır hale gelmiştir¹¹⁹⁴.

E. Rusya Özelleştirmesinde Yabancıların Rolü

Rusya Federasyonu’nun 1992 yılında başlattığı özelleştirme programına göre, yabancı yatırımcıların da rol alabileceği hususu genel olarak hükümet tarafından kabul edilmişti. Ancak yabancı yatırımcıların piyasaya girmesi 1998 yılından sonra başlamıştır. Ayrıca, Rusya’nın aldığı yabancı yatırımcı sayısının, ülke ekonomisinin büyüklüğüne

¹¹⁹¹ Potemkina Derevnja (Potemkin Köyü) gerçekte olmayan bir köydür. Çarlık döneminde Başbakan Grigori Potemkin, Rus Çariçesi Ekaterina’nın, güney eyaletlerine gezi yaptığı sırada yol boyunca aynı cephelerden inşa edilmiş köylerin görünümü yarattığına dair bir efsanedir. Hatta kötü görünen, perişan halde olan köyleri güzel görünmesi için başka yerlerden malzemeleri söküp getirdiği daha sonra aynı şekilde bir sonraki yere götürüp kullandığına dair bir efsanedir. Bu durumdan sonra “Potemkin Köyü” kavramı gerçekte olmayan yahut gerçeğe yakın olmayan şeyler için kullanılmaya başlamıştır. Bkz. Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 101; Vyacheslav Nikonov, *Çağdaş Dünya ve Onun Kaynakları*, (Moskova: Moscow University Press, 2015), 344.

¹¹⁹² Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 113-115.

¹¹⁹³ Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 114.

¹¹⁹⁴ Nugay, “Rusya’nın Putin Dönemi”, 104.

göre çok az olduğu ve bölgeler arasında dağılımın da oldukça dengesiz olduğu görülmüştür¹¹⁹⁵. Günümüzde Rusya Federasyonu’nun serbest ekonomiye geçiş yapmasıyla birlikte doğrudan yatırımlar artış göstermiştir. Yabancı yatırımlara en çok kaynak sağlayan; Güney Kıbrıs, Hollanda, İngiltere, Almanya, Çin, İrlanda, Japonya ve Fransa gibi ülkelerin şirketleridir¹¹⁹⁶. Yabancı yatırımcıların çoğu, sanayide yakıt, demir, renkli metaller ve makine üretimi gibi alanlara odaklanmıştır.

9 Temmuz 1999¹¹⁹⁷ tarihli ve 160 sayılı “Ülke Güvenliğinin Sağlanması İçin Stratejik Öneme Sahip Olan İşletmelerde Yabancı Yatırımcılara İlişkin Uygulama Esasları Hakkında Kanun” un 14. maddesine göre, devlet mülkiyetinde bulunan malların özelleştirilmesinde yabancı yatırımcıların katılımına izin verilmiştir. Ancak kanunun 5. maddesinde yer alan düzenlemeye göre, stratejik öneme sahip olan işletmelerde, yer altı kaynaklarını kullanmada ve sudaki biyolojik kaynakların çıkarılmasında (yakalanmasında) faaliyet gösterecek olan yabancı şirketlerin %50’den fazla hisse alamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca, bu işletmelerin sermayesini oluşturan oy hakkı hisselerinin %25’ten fazla olamayacağı da düzenlenmiştir¹¹⁹⁸.

9 Temmuz 1999 tarihli ve 160 sayılı kanuna, 21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal” Kanun ile değişiklik getirilmiştir. Yapılan değişikliğe göre yabancı yatırımcıların %50’den fazla hisse sahibi olamayacağı belirtilmiştir¹¹⁹⁹. Bu şekilde Putin sonrası düzenlenen mevzuata göre, devlet ekonomisinde yabancı yatırımcıların %100 hisse sahibi olması sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Putin’in özelleştirmeye yönelik izlediği politikasının özelleştirmenin aksine devletleştirmeye doğru eğilim gösterdiği söylenebilir.

¹¹⁹⁵ Aleksandr Yabrukov, “Rusya Federasyonu’na Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Bölgesel Dağılımını Etkileyen Faktörler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 2.

¹¹⁹⁶ Yabrukov, “Yabancı Yatırımlar”, 12.

¹¹⁹⁷ 2 Temmuz 2021’de değiştirildiği şekliyle.

¹¹⁹⁸ 9 Temmuz 1999 tarihli ve 160 sayılı “9 Temmuz 1999 tarihli ve 160 sayılı “Ülke Güvenliğinin Sağlanması İçin Stratejik Öneme Sahip Olan İşletmelerde Yabancı Yatırımcılara İlişkin Uygulama Esasları Hakkında” Kanun, 5. madde, (Erişim Tarihi 01.06.2022), <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102121606>.

¹¹⁹⁹ 21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanun”, 14. madde.

9 Aralık 2021 tarihinde gerçekleşen İnsan Hakları Konsey Toplantısında, Moskova Avukatlar Odası'nın başkan yardımcısı Henry Reznik:

Rusya'nın tüm dünyaya düşman hale geldiği” konusunda başlattığı tartışmaya yanıt olarak Putin: “90'ların ortasında, 2000'lerin başında, herkesi deşifre ettim ve temizledim. 90'ların ortalarında Rusya Hükümetine danışmanlık hizmetini sağlayanların ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı personelleri olduğu daha sonra öğrenildi. CIA çalışanları özelleştirme esnasında ABD yasalarını ihlal ettikleri için yargılandılar. Bu sadece bir örnek. Bizde onlardan çok var. Bu demek istediklerimden ilki. Ülkemizde her şey belli başlı ülkelerin kontrolündeydi. Amerikalı uzmanlar içinde nükleer silah kompleksi bulunan tesislerimizde oturuyorlardı. Her gün işe giderlerdi. Onların siyasi hayata müdahale etme gibi ince araca ihtiyaçları yoktu, çünkü zaten her şeyi kontrol ediyorlardı¹²⁰⁰.

Bu konuşmasında Putin, 1991-1997 yılları arasında Rusya Federasyonu'nda girişimcilik ve ticaret faaliyetlerinden dolayı yargılanan Harvard Üniversitesi'nin temsilcilerini kastetmiştir. Rus özelleştirmesine dair yapılan incelemelerde ve belgesel filmlerde bahsi geçen Harvard Üniversitesi'nin bünyesinde yer alan iktisat okulunun¹²⁰¹ rolünün büyük olduğu belirtilmektedir.

O dönemde planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş aşamasında olan Rusya Federasyonu'na, gelişmiş ülkeler yardım sağlamıştır. Örneğin, 1992 yılında ABD başkanı George H.W. Bush “Rusya'nın Özgürlüğü, Beliren Avrasya Demokratikleşmesi ve Piyasa Ekonomisine Destek” kanununu imzalamıştır¹²⁰². Bahsi geçen kanunla, Rusya Federasyonu'nun kalkınması için 350 milyon dolar bütçe ayrılmıştır¹²⁰³. ABD hükümeti

¹²⁰⁰ Komersant, “Putin 90'larda Hükümette CIA Çalışanları Hakkında Açıkladı”, (Erişim Tarihi 15.05.2022), <https://www.kommersant.ru/doc/5119566>; ORT, “Putin: 90'larda CIA Rus Hükümetinde Çalıştılar.”, (Erişim Tarihi 12.06.2022), <https://youtu.be/9MKkeTiZ-fU>.

¹²⁰¹ Harvard Üniversitesi 1960 yıllarının başında iktisadi alanda uzmanlaşmış araştırma grubu oluşturmuştur. İlgili grup, gelişmekte ve geçiş aşamasında olan ülke hükümetlerine ekonomik gelişme ve kalkınma konusunda tavsiye ve danışmanlık hizmeti sunmuştur. Daha sonra 1974 yılında bu grup temelinde HIID (Harvard Institute for International Development) Enstitüsü kurulmuştur. İlgili enstitü ülkelerin uluslararası küresel ekonomiye entegre olmasında yardım, danışmanlık ve koordinasyon sağlama hizmeti sunmuştur. İlgili enstitü 1974-2000 yılları arasında Asya, Afrika, Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa'da geliştirme ve geçiş projeleri üzerinde çalışmıştır. Bkz. Sergey Şenin, “Rus Projesi Harvard: Zaferden Rezalete Doğru”, *Saratov Üniversitesi Dergisi*, 8.2 (2008): 27. <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskiy-proekt-garvarda-ot-triumfa-k-pozoru>.

¹²⁰² Freedom of Russia and the Emerging Eurasian Democracies and Open Market Support Act, (Erişim Tarihi 14.05.2022), <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/house-bill/4547?r=3&s=1>.

¹²⁰³ Keunwon Song, “A Reconsideration Of The Shock Therapy In Russia, 1991-1996”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü, 2014), 70. https://www.academia.edu/7458660/A_Reconsideration_of_the_Shock_Therapy_in_Russia; Şenin, “Rus Projesi”, 27.

bu bütçeyi, koordinasyon sağlamak için ABD Uluslararası Kalkınma Ajansına aktarmıştır¹²⁰⁴. Ajans kendine kanunla yüklenen görevi yerine getirmek için iktisadi alanda çözüm üreten ve proje hazırlayan Amerikan Sivil Toplum Kuruluşları ile iş birliği yapmıştır. Bu esnada Harvard Üniversitesi iktisat bölümü öğretim üyeleri olan Andrei Shleifer¹²⁰⁵ ve Jonathan Hay¹²⁰⁶ tarafından “*Rus Projesi*” isimli program taslağı sunulmuştur. İlgili proje Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından onaylanarak toplam bütçeden 57,7 milyon dolar Harvard Üniversitesi HIID Enstitüsüne aktarılmıştır¹²⁰⁷. Andrei Shleifer ve Jonathan Hay, daha sonra hazırlamış oldukları projeyi gerçekleştirmek amacıyla Rusya’ya gitmişlerdir. Belirtmek gerekir ki Rusya Federasyonu’na yardım sağlamak amacıyla bu iki iktisatçı dışında Jeffery Sachs da kendi ekibiyle Rusya’da bulunmuştur¹²⁰⁸.

Rusya’da “*Rus Projesi*”ni gerçekleştirmek için Andrei Shleifer 1991 yılında Moskova’da Harvard Üniversitesi’nin Uluslararası Kalkınma Enstitüsünün şubesini açmıştır. İlgili enstitünün başkanlığını ise Jonathon Hay üstlenmiştir.

Shleifer ve Hay, ekonomik kalkınmaya ve özelleştirmeye yönelik danışmanlık hizmeti kapsamında hazırlamış oldukları raporu hükümet başkanı Gaydar’a ve Devlet Mülkiyeti Yönetim Komite başkanı Çubays’a sunmuştur¹²⁰⁹.

¹²⁰⁴ US Agency for International Development / USAID.

¹²⁰⁵ Andrei Shleifer 1960 yılında Moskova’da doğmuştur. Çocukken ebeveynleriyle ABD’ye göç eden Andrey Shleifer 1982 yılında Harvard Üniversitesi matematik bölümünü başarı ile tamamlamıştır. 1986 yılında ise Princeton Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 1988 yılında ise Chicago İktisadi Okulunda Jeffrey Sachs ile çalışmıştır. Daha sonra 1991 yılında Harvard Üniversitesi’nden Profesörlük unvanını almıştır. Bu süreçte Harvard İktisat Anabilim Dalı başkanı olan ve Rusça bilen profesörü Jonatan Hay ile tanışmış ve onunla birlikte Rusya özelleştirme projesini hazırlamıştır.

¹²⁰⁶ Jonathan Hay Harvard Üniversitesinde Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Harvard Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı Başkanlığını yaptı. İyi derece Rusça biliyordu. 1992’den 1997’ye kadar Rusya HIID şubesinin genel müdürüydü ve görevini kötüye kullandığı için kovulmuştu. Andrei Shleifer ile birlikte Rus Özelleştirme Merkezi dâhil olmak üzere çok sayıda sivil örgüt kurdu. Bkz. Shin Eun-Jung, “Harvard’s Role in Russian Economic Reform”, *Socialism and Democracy*, 29.1 (2015): 3. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08854300.2014.998425?journalCode=csad20>

¹²⁰⁷ Song, “The Shock Therapy”, 71; Şenin, “Rus Projesi”, 27; Abraham Song “Four Reformers in Russia Shock Therapy”, *Geohistory*, (2016), (Erşim Tarihi 20.03.2022), <https://geohistory.today/russia-shock-therapy/>.

¹²⁰⁸ Eun-Jung, “Harvard’s Role”, 3; Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 101; Akiner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 85.

¹²⁰⁹ Olga Gil, “90’lar Rusya Bir Piyasa Ekonomisinin Oluşumu”, (Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi, Tomsk Devlet Üniversitesi, Çağdaş Tarih Anabilim Dalı, 2017), 42. Song, “The Shock Therapy”, 5; Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1742.

1992 yılında başlayacak olan özelleştirmenin kuponlu yöntem ile yapılması gerektiği üzerinde durmuşlardı. İlgili yöntem iktisatçıların projesinde “*Şok Terapisi*”¹²¹⁰ olarak adlandırılmıştı. Şok terapisi; fiyat, döviz kontrol bültenleri ve sübvansiyonların üzerindeki devlet baskısını kaldırıp ticaretin derhal serbestleştirilmesini hedeflemişti. Gaydar ve Çubays, Harvard Üniversitesinin iktisatçıları tarafından ileri sürülen şok terapi yöntemini benimsemişlerdi. Her ikisi de bu yöntem ile durgunlaşmış Rus ekonomisinin hızla kapitalist piyasa sistemine geçmesini sağlayacağına inanmışlardı. Amerikalı iktisatçıların görüşünü ve IMF’nin bu doğrultuda destek sağladığını dikkate alan Rus Hükümeti ilgili programı uygulamaya almıştır¹²¹¹.

Ancak önceki bölümlerde gösterildiği gibi şok terapisi Rus ekonomisine terapiden ziyade şok getirmiştir¹²¹². Şok terapisi sonucunda oluşan hiperenflasyon Rus halkının yoksullaşmasına yol açmıştır. Shleifer ve Robert W. Vishny tarafından yayınlanan “*Rusya’da Özelleştirme: İlk Adımlar*”¹²¹³ çalışması, özelleştirme sürecince dağıtılacak olan kupon karşılığında her Rus vatandaşının hisse sahibi olabileceğini belirtmişti. Hisse payı almak istemeyen vatandaşların ise kuponları satabileceklerine de vurgu yapılmıştı. Ayrıca çalışmada, ilgili kuponların Rus halkı için geleceğe kapı açan bir hediye olduğu da vurgulanıyordu¹²¹⁴. Hatta kuponlar aracılığıyla Rusya Federasyonu’nun en büyük işletme hisselerini alabilmek için halkın daha fazla kupon elde etmeye çalışacağı düşünülmüştü¹²¹⁵. Shleifer’in, Maksim Boyko ve Robert W. Vishny ile yaptığı diğer bir çalışmada ise kuponlu özelleştirme için “Kupon sistemi kapsamlı, hızlı ve neredeyse ücretsiz olması nedeniyle yakın tarihte benzeri görülmemiştir”¹²¹⁶ şeklinde tanımlamıştır.

¹²¹⁰ “*Şok Terapisi*” terimi, Milton Friedman’ın “*Şok Politikası*” ifadesinin bir modifikasyonudur. Harvard’da ekonomi profesörü olan Jeffrey Sachs, Ludwig Erhard’ın 1947-48 yıllarında Batı Almanya’da fiyat kontrollerini ve hükümet harcama kesintilerini hızlı bir şekilde serbestleştirmesinin, şok terapi modeli için bir ilham kaynağı olduğunu savunmuştu. Bu model ilk olarak 1975’te Şili’de Augusto Pinochet’nin darbesini takiben “*Chicago Boys*” tarafından ve daha sonra 1985’te Bolivya’da Gonzalo Sanchez de Lozada yönetimi tarafından uygulandı. Kısa bir süre sonra, Doğu Avrupa ülkelerinde de: 1990’da Polonya, 1991’de 1992’de Rusya’da uygulanmıştır. Bkz. Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 101.

¹²¹¹ Black, Kraakman and Tarassova, “What Went Wrong?”, 1754.

¹²¹² Eun-Jung, “Harvard’s Role”, 8; Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 101.

¹²¹³ Andrei Shleifer ve Robert W. Vishny, “Privatization in Russia: First Steps”, *Journal of Financial Economics*, (1994), 157. (Erişim Tarihi 16.05.2022), <https://scholar.harvard.edu/shleifer/publications?page=9>.

¹²¹⁴ Shleifer ve Vishny, “First Steps”, 157.

¹²¹⁵ Shleifer ve Vishny, “First Steps”, 159-160.

¹²¹⁶ Eun-Jung, “Harvard’s Role”, 4.

Gaydar ile Çubays’a kuponlu özelleştirmeyi bu şekilde benimseten ve uygulamaları için ikna eden Harvard iktisatçıları, piyasa ekonomisine geçiş için gereken mevzuatın taslağını da hazırlamışlardı¹²¹⁷.

Çubays ile Gaydar’a yakın olan Harvard Üniversitesi temsilcileri ülkede özelleştirmeye dair tüm bilgilere sahipti. Dolayısıyla bu fırsattan faydalanan iktisatçılar kendilerine ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından projenin gerçekleşmesi için aktarılan parayı kişisel çıkarları için kullanmışlardı. Bundan dolayı 1997 yılında Rusya’dan ABD’ye dönen Harvard iktisatçıları Federal Mahkeme karşısına çıktılar. Davada yer alan bilgilere göre Harvard iktisatçıları, Rus vatandaşları üzerinden paravan şirket kurarak ihaleye katılmalarından dolayı yargılandılar. Ayrıca Shleifer’in eşi Nancy Zimmerman’ın sahip olduğu Farallon Fixed Income Associates şirketi üzerinden 4 milyon dolar parayı petrol şirketlerinin özelleştirilmesinde kullandıkları iddia edilmiştir¹²¹⁸. Benzer şekilde Jonathan Hay’in arkadaşı Elizabeth Herbert Rusya Federasyonu’nda ilk “*Pallada Kupon Yatırım Fonu*”nu kurmuştu. Herbert’in kuponlu özelleştirme esnasında yatırımcıların zararlarını gidermek maksadıyla birkaç milyonluk devlet fonunu aldığı, açık arttırmalara katılarak Rusya Federasyonu’nda mülk edindiği ortaya çıktı¹²¹⁹.

Bu nedenle 2000 yılında Boston Federal Mahkemesi’nde Andrei Shleifer ve Jonatan Hay’a dolandırıcılık, özel ticari faaliyet, Amerikan Hükümetinin otoritesini kötüye kullanmak ve sözleşme ihlali gibi 11 suçu içeren dava açılmıştır¹²²⁰. Davada Shleifer’in Rus petrol şirketlerine 464 bin dolar, Jonathan Hay’in ise 20 bin doları kuponlara yatırdığı belirtilmiştir¹²²¹.

İlgili dava Boston Federal Mahkemesi’nde 2000 yılından 2005 yılına kadar sürmüştür. Mahkeme kararı sonucunda Harvard Üniversitesi, sözleşmeyi ihmal

¹²¹⁷ Şenin, “Rus Projesi”, 29.

¹²¹⁸ Eun-Jung, “Harvard’s Role”, 8.

¹²¹⁹ Eun-Jung, “Harvard’s Role”, 8.

¹²²⁰ Şenin, “Rus Projesi”, 32; Eun-Jung, “Harvard’s Role”, 11.

¹²²¹ Evgeni Pudovkin, “Harvard Üniversitesinin Eylemleri Utanç Vericiydi. ABD’li Diplomat, 90’ların Rusya’daki Casusları ve Reformları Üzerine”, *RTVI* 22 Aralık 2021, (Erişim Tarihi 14.06.2022), <https://rtvi.com/stories/-bolshe-vsego-raspada-sssr-ne-khoteli-amerikanskije-voennye-amerikanskiy-diplomat-rasskazal-o-posleds/>.

etmesinden dolayı 26,5 milyon dolar tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir¹²²². Sözleşmeyi yerine getiren Andrei Shleifer¹²²³ ve Jonathan Hay¹²²⁴ ise devlete ayrı ayrı 2 milyon dolar ödemeye mecbur bırakılmıştır¹²²⁵. Andrei Shleifer'in eşi Nancy Zimmerman'nın¹²²⁶ şirketi de 1,5 milyon dolar tazminat ödemek zorunda kalmıştır. 2000 yılında Harvard Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren HIID (*Harvard Institute for International Development*) kapatılmıştır.

ABD'nin danışmanlık hizmeti dışında, Rusya Federasyonu'na 1992 yılında ekonomik kalkınma ve gelişme için Yediler Grubu (G7) ülkeleri tarafından 24 milyar dolarlık yardım paketi sağlanmıştır. Ancak Rusya Federasyonu'nda yer alan siyasi istikrarsızlık nedeniyle parasal destek tam olarak kullanılamamıştır. Bütçe denetimini sağlayacak organın olmaması nedeniyle aktarılan paranın özelleştirme dışında farklı amaçlarda harcandığı görülmüştür¹²²⁷.

SSCB'nın dağılımından sonra aşamalı reform uygulaması reforma karşı çıkan baskı grubunun güçlendirebileceği dolayısıyla piyasanın oluşmasının erteleneceği düşüncesiyle reddedilmiştir. Bu doğrultuda özelleştirme üzerine inşa edilen şok terapisi piyasa ekonomisine geçici sağlamak için yeterli olabileceği düşünülmüştür. Şok terapisi başta IMF olmak üzere birçok uluslararası kuruluş tarafından desteklenmiştir¹²²⁸.

IMF ve Yediler Grubu dışında Rusya Federasyonu'nda özelleştirme programına ve makro ekonomik boyutunun gelişmesine 1991-2000 yılları arasında toplam 15 milyar dolar emtia kredisi sağlamıştır. 1998 yılında yer alan ekonomik kriz sonrası Rusya Federasyonu'nun ekonomisinde herhangi bir gelişmenin olmadığını tespit eden IMF, gelişmeye dair olumlu sonuçları alana kadar mali desteği sağlamayı reddetmiştir. Ayrıca IMF, Rus reformunda şeffaflık, hukukun üstünlüğü ve denetim organlarının oluşmasını talep ederek özelleştirmenin objektif yapılması gerektiğini vurgulamıştır¹²²⁹. Bu şekilde

¹²²² The New York Times, "Harvard Agrees To Settlement in Complaint Over Investments", 4 (2005), (Erişim Tarihi 12.06.2022), https://www.nytimes.com/2005/08/04/education/harvard-agrees-to-settlement-in-complaint-over-investments.html?_r=0.

¹²²³ Andrei Shleifer, Harvard Üniversitesinde profesörlük görevine devam etmektedir.

¹²²⁴ Jonathan Hay dava sonrası Rusya'da şaibeli yatırımlar yapan arkadaşı Elizabeth Hebert ile evlenmiştir. New York Dentos Hukuk Şirketinin ortağı ve ABD Uluslararası Uyuşmazlık Çözüm Grubu Başkanı'dır. Bkz. Dentons, "John J. Hay", (10.05.2022), <https://www.dentons.com/en/john-hay>.

¹²²⁵ Şenin, "Rus Projesi", 32; Eun-Jung, "Harvard's Role", 9.

¹²²⁶ Nancy Zimmerman 2019 yılı itibarıyla ABD'de en zengin kadın yatırım fon kurucusudur.

¹²²⁷ Akulova, "Özelleştirilmede Dünya Deneyimi", 24.

¹²²⁸ Güler, "Nasıl Bir Kapitalizm?", 110.

¹²²⁹ Black, Kraakman and Tarassova, "What Went Wrong?", 1754.

gelişen süreç sonucunda 1998 yılından itibaren mali desteğin denetimini USAID, Dünya Bankası (*WB*) ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (*EBRD*) üstlenmiştir. Ayrıca Rusya Federasyonu’nda bu dönemde özel mülkiyet haklarını koruyacak ve piyasa şartına uygun; iflas, değerli kâğıtlar, banka, borç, vergi gibi konularda kanunlar kabul edilmiştir¹²³⁰. Uluslararası kuruluşların tavsiye ve yönlendirmeleri sonucunda Rusya Federasyonu’nda 1998 yılından sonra özelleştirmeye dair yapılan mevzuatlar genişletilmiştir¹²³¹.

F. Değerlendirme

Sovyet sisteminin yıkılışı sonrasında Rusya Federasyonu’ndaki özelleştirme programı baştan sonuna kadar en çok tartışılan konu olmuştur. Uygulanan program yıllara yayılmıştır. Bu sürecin yıllara yayılmasının sebebi ise devlet iktidarı içerisinde özelleştirmeye yönelik tepkilerden kaynaklanmıştır. Diğer taraftan da Nomenklaturanın ve kızıl müdürlerin denetim güçlerini kaybedecekleri düşüncesinden, hükümetin özelleştirme politikalarına karşı direniş göstermiş olmalarıdır¹²³². Benzer şekilde işletme çalışanları işsiz kalacakları düşüncesine kapılmıştır¹²³³. Bu nedenle de işletmedeki işçiler sık sık protesto ve boykot düzenlemiştir.

Yıllara yayılan spontan, kuponlu, para karşılığı ve isabetli olarak adlandırılan özelleştirme programları; kapsamlı, hızlı ve hazırlıksız bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Özellikle büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi çok uzun sürmüştür. Bunun nedeni, yasal düzenlemelerin kapsamlı olmaması ve muğlak ifadelerin kullanılmasından kaynaklanmıştır¹²³⁴. Ayrıca Rusya Federasyonu’nda finansal kurumların gelişmemiş ya da hiç olmaması da bu sürece olumsuz yansımıştır. İkinci piyasaların oluşmaması, işletmelerin değersizleşmesine yol açmıştır¹²³⁵. Planlı ekonomi dışında serbest piyasa ekonomisi tecrübesine sahip olmayan ülke 1991-1999 yılları arasında yarı piyasayı da oluşturamamıştı.

IMF ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen şok terapisi reçetesi Rusya Federasyonu için olumlu sonuçları sağlamamıştır. Reform dolayısıyla geçici süreliğine devlet ekonomisinde yer alacak olan olumsuz nedenler uzun sürmüştür. Bunun

¹²³⁰ Akulova, “Özelleştirilmede Dünya Deneyimi”, 24.

¹²³¹ Akulova, “Özelleştirilmede Dünya Deneyimi”, 25.

¹²³² Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 103.

¹²³³ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 80.

¹²³⁴ Öztunalı, “Rusya’da Özelleştirme Politikaları”, 80; Akulova, “Özelleştirilmede Dünya Deneyimi”, 26.

¹²³⁵ Güler, “Nasıl Bir Kapitalizm?”, 103.

asıl nedeni olarak SSCB'deki istatistik verilerin baştan yanlış belirtilmesi, daha önce piyasa ekonomisinin şartlarını taşıyan kuruluşlara dair alt yapının olmaması gibi faktörler ileri sürülebilir.

SSCB'nin son döneminde yer alan ekonomik reformlar yasa dışı ekonominin çoğalmasına ve sermaye sahibi azınlığın belirgin bir şekilde ekonomiye müdahale etmesine yol açmıştır. Özellikle SSCB'nin dağılımı, gayri resmi faaliyetlerin çoğalmasına neden olmuştur¹²³⁶. Dahası özelleştirmenin hazırlıksız ve hukuki koruma sağlanmadan gerçekleşmesi, toplum grupları arasında uçuruma, yoksul ve zengin azınlığın oluşmasına yol açmıştır.

Planlı ekonomi ve merkezi yönetim sisteminden piyasa ekonomisine geçiş aşamasında devlet otoritesinin ve denetiminin gevşemesinden dolayı gayri resmi işlemler, yolsuzluk ve suç örgütlerinin sayısı artmıştır. Bu durumdan faydalanan Nomenklatura, kızıl müdürler ve yerel yönetim, özel sermaye birikimi elde etmişlerdir. Ayrıca onlar, denetimsiz kalan kamu malını sahte evrak hazırlayarak özel mülke dönüştürmüştür. Kendi özel çıkarları doğrultusunda hareket eden bu kesim devletin varlıklarını devralmalarına yol açmıştır.

Özelleştirmenin Rusya'ya politik faydasının olacağı düşünülebilirdi. Zira liberal bir ekonomide üretim araçlarının bazı sermaye sahiplerinin elinde toplanması sistemin doğası gereğidir. Dolayısıyla kamu mallarının özel kişilere aktarılması masum görülebilir. Ancak bunun adil, hakkaniyete uygun ve hukuk kuralları çerçevesinde yapılması beklenir. Rusya Federasyonu'nda buna ne kadar uyulduğu tartışmalıdır. Oysa yasa dışı yollarla, spekülatif hareketlere başvuran bu kesimin hareketi yağma ekonomisini yaratmıştı¹²³⁷.

Rusya Federasyonu'nda yabancı yatırımcıların piyasaya girmesi istenmiştir¹²³⁸. Ancak toplum içinde SSCB döneminden kalan kapitalist düşmanlığı, ekonomik kriz ile birlikte can ve mal güvenliğinin sağlanamaması gibi nedenlerle 1997 yılına kadar yabancı

¹²³⁶ Özügür, "Özelleştirme Rusya Örneği", 155.

¹²³⁷ Güler, "Nasıl Bir Kapitalizm?", 114-115.

¹²³⁸ Öztunalı, "Rusya'da Özelleştirme Politikaları", 81.

yatırımcılar piyasada yaygın bir şekilde yer almamıştır¹²³⁹. Dolayısıyla bu durum, ülke bütçesine gelir sağlama amacı dışında yeni teknolojinin, yöntemlerin ve çeşitlerin piyasaya dâhil edilmesini engellemiştir.

1992-1994 yılları arasında yer alan kuponlu sistem, ücretsiz olmasına rağmen hükümetin beklentilerini karşılamamıştır. Ücretsiz kuponların dağıtımıyla Rus Hükümeti orta ve büyük ölçekli işletmelerin hisselerinden halkın pay almasını beklemişti. Ancak ülkede oluşan kupon yatırım fonları, ilgili kuponları halktan çok ucuz bir bedel karşılığında toplamıştır. Kupon Yatırım Fonları dışında Nomenklatura, yerel yönetim, banka ve mafya aynı yolu izleyerek halkın hissedar olmasını engellemiştir. Kuponlu özelleştirmede kuponların; işletme hisselerine yatırım yapma, satma, özel yatırım fonuna devretme gibi seçenekleri mevcuttu. Ancak yüksek enflasyonla ve işsizlikle boğuşan halka, faaliyeti durdurulmuş olan işletmelerin hisseleri cazip gelmemişti. Dolayısıyla yatırım fonları bu durumdan faydalanmıştır. Yine de kuponlu özelleştirme esnasında az sayıda da olsa bazı bölgelerin işçileri bu yöntemden faydalanabilmiştir.

Özelleştirilen KOBİ'lerden sadece tüketim ürünü üreten işletmeler piyasada tutunabilmişlerdir. Yüklü yatırımı gerektiren büyük işletmelerin çoğu ise tasfiye edilmiş veya kullanılamaz hâle gelmişlerdir. 1999 yılından sonra Putin'in devlet ekonomisine yaptığı kalkınma politikası sonucunda ilgili işletmeler tekrar devletleştirildiler.

1995 yılında yer alan para karşılığı özelleştirme sonucunda, petrol şirketleri ülkedeki belli azınlık grupların eline geçmiştir. Rusya Federasyonu'nda “*Yeni Ruslar*” veya “*oligarklar*” olarak bilinen bu azınlık, Yeltsin'in çevresinde olan kişilerdi. Parlamantonun, petrol işletmelerinin özelleştirmesini yasaklaması ve yabancı yatırımcılara sıcak bakmamasından dolayı hükümet bazı hamleler yapmak zorunda kaldı. 1996 yılında gerçekleşmesi planlanan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybedeceğinden korkan hükümet, ülkenin en büyük petrol şirketlerinin yönetimini “*Yeltsin ve ailesi*” olarak bilinen kişilere devretti. Bu işlem parlamento ve halk için kredi karşılığında yapılmış gibi gösterilmiştir. Bu azınlık tarafından sağlanan kredinin aslında devletin

¹²³⁹ Bu durum dışında, Perestroyka reformu sırasında yayınlanan kararname yabancı yatırımcıların piyasaya dâhil edilmesine izin vermiştir. Ancak ilgili kararın SSCB'nin ekonomik kriz içinde bulunduğu esnada kabul etmesi ve daha sonraki aşamada Birliğin çökmesi neticesinde yaşanan siyasi istikrarsızlık Rusya'ya yabancı yatırımcıların gelmesini engelleyen faktörlerden birisidir. Bkz. Gerard Ronald, “The Political Economy of Restructuring and Privatization in Eastern Europe”, *European Economic Review*, 37 (1993): 534. <https://ideas.repec.org/a/eee/eecrev/v37y1993i2-3p533-540.html>.

kendi bütçesi olduğu iddia edilmiştir. Daha sonra devletin krediyi geri ödeyemediği gerekçesiyle petrol şirketlerinin mülkiyeti tamamıyla azınlığın eline geçmiştir.

Hükümetin bu işleme onay vermesinin asıl amacı, ekonomide en önemli sektörü reformcu ellere vererek parlamentoda yer alan özelleştirme karşıtlarını güçsüz bırakmaktır. Sosyalizmi yok etmektir. Siyasi nedenden kaynaklanan bu durum ülke içinde oligarkların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1997 yılında başlatılan ve 1998 yılında yer alan ekonomik kriz sonucunda durgunlaşan özelleştirme, yabancı yatırımcıların piyasaya girişini amaçlamıştı. Daha sonra Yeltsin'in istifası sonucunda hükümete gelen Putin, özelleştirmeye sıcak bakmasına rağmen özelleştirmenin aşamalı ve hazırlıklı bir şekilde gerçekleşmesi gerektiği görüşündeydi. Putin'in iktidara gelmesi sonucunda Rusya Federasyonu'nda özel mülkiyet hakkını koruma, sosyal devlet, özelleştirme, bankacılık, ticaret, iflas, tasfiye ve girişimcilğe dair bir dizi kanun kabul edildi. Ayrıca piyasa ekonomisi sisteminin temelini oluşturmak amacıyla değerli kâğıt, ihracat ve ithalat üzerine kanun ile kararnameler yayımlanmıştı.

Böylece ülkenin gelir düzeyinin düşük olması, tasarruf olanaklarının oluşmasını engellemiştir. Bu nedenle işletmelerin hisselerinin satışı esnasında piyasada nomenklatura, kızıl müdürler ve mafya dışında sermaye birikimine sahip yatırımcılar bulunamamıştır. Verimliliği ve kârı yüksek olan işletmelerden geri kalan kısmı ise değerinden düşük bedelle satılmıştır. Bazı şirketlere birtakım imtiyaz tanıyan Rusya Federasyonu Hükümeti bizzat oligarkların hukuk dışı hareket etmesini desteklediği söylenebilir¹²⁴⁰. Çubays'ın da belirttikleri doğrultusunda, sosyalizmin yıkılışını sağlamak ve geriye dönüşünü engellemek adına hızla sosyalizmden liberal ekonomiye kalıcı olarak geçmek bakımından kamu malları elden çıkarılmıştır.

Özelleştirmeye geçişin dağınık olması Rusya Federasyonu'nda oligarkların çıkmasına neden olmuştur. Bu dağınıklık, bir bakıma oligarkları kamu kaynaklarının “bekçisi” haline dönüştürmüştür¹²⁴¹. Oligarkların suçla iç içe oluşu onları mafyalaştırmıştır. Bütün bunlar liberal ekonomiden beklenen faydaya ulaşmayı

¹²⁴⁰ Akiner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 86.

¹²⁴¹ Akiner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 86.

engellemekteydi. Hatta bu yönde bir “mafya kapitalizmi”nin oluştuğu bile iddia edilebilir.

Özel mülkiyeti koruyan hukuki temelin oluşturulmaması, özelleştirme süreciyle ilgili gerekli mevzuatın olmaması, özelleştirmenin yöntem ve usullerinde adil dağıtım, denetlenebilir ve şeffaflık gibi konuların gündeme gelmesine yol açtı. Toplum içinde sosyal sınıflar arasında denge bozulmuş ve tabakalar arasında sınıfsal farklılık belirginleşmiştir. Böylece Rusya Federasyonu geçiş aşamasında özelleştirme uygulamasından beklenen sonuçlara ulaşamadı. Aksine, ülkenin her bir sektöründe verimlilik azalmış ve kıtlık, iflas, suç örgütünün çoğalması, hiperenflasyon gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Rus tarihinde yer alan bu zaman diliminin “*insan insanın kurdudur*” evresine geçilen bir döneme dönüştüğü söylenebilir. Bu tür olumsuz etkenler ve olumsuz koşullar içinde gerçekleşen mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü ve dağıtımı, sosyal ve ekonomik yıkılışı beraberinde getirmiştir.

Putin, ekonomiyi kaldırmak için oligarkların eline geçen mülkiyeti devletleştirme politikasını yürütmüştür. Bu yönde, %50 hissesinin devlete ait olduğu petrol, doğal gaz, renkli metal ve benzer işletmelerin sadece yurt dışına ihracat yapabileceği düzenlemesi getirilmiştir. Bu politikalarla Putin’in hammadde temini ve milli güvenliğin sağlanması açısından hassas olan kamu mallarının tamamıyla yabancılara veya özel sektöre dağıtılmasının önüne geçmek istediği söylenebilir.

Günümüzde Rusya Federasyonu’nun ekonomik olarak piyasa ekonomisini benimsediği ve KOBİ’lerin neredeyse tamamının özel sektöre ait olduğu görüldüğüne işaret edilmektedir. Ancak özel sektördeki kuruluşlarının işleyişi bakımından Batı piyasasına benzememesinden dolayı tam bir piyasa ekonomisinden söz edilemeyeceği fikri de mevcuttur.

SONUÇ

Günümüzde liberal devletlerde özelleştirme uygulamasının, devletin siyasi, ekonomik ve sosyal boyutlarını olumlu etkileyen faktörlere sahip olduğu varsayılmaktadır. Verimliliği ve çeşitliliği artırma, serbest piyasa ortamını geliştirme, gelir dağılımında eşitsizliği ortadan kaldırma ve sermayenin tabana yayılmasını sağlama gibi gerekçelerle günümüzde ilgili uygulamayı neredeyse tüm liberal devletler kullanmaktadır. Özelleştirmenin olumlu yönleri olduğu gibi, sosyal, örgütsel ve istihdam gibi bazı sorunlarının olduğu görülmektedir. Hem olumlu hem olumsuz faktörleri içeren “özelleştirme” uygulaması günümüzde yine de güncelliğini yitirmemiştir. Özellikle 1990 yılından sonra ilgili uygulama neredeyse tüm Doğu Blok’u ülkeleri tarafından kapsamlı bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Bu ülkelerden birisi de Rusya Federasyonu’dur.

Çalışmada, 1922 yılında kurulmuş olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki dönemde Rusya Federasyonu’nda 1991-1999 yılları arasında yer alan kapsamlı özelleştirme incelenmeye çalışılmıştır. Geçiş süreci olarak bilinen bu dönemde KİT’lerin özelleştirilmesine sebep olan nedenler, ekonomik reformu zorunlu kılan durumlar ve sonuçlar incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın en önemli problemi, Rusya Federasyonu’nun gerçekleştirmiş olduğu özelleştirme politikasının kapsamlı ve geniş bir şekilde gerçekleşmesidir. Daha önce sosyalist bir ülkeden kapitalizme geçiş aşaması tecrübesine sahip bir ülke yoktu. Bunun dışında, Rusya’da çökmüş olan ekonominin en kısa zamanda toparlanabilmesi için acil kararların alınması gerekiyordu. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirme süreci; derin ekonomik kriz aşamasında gerçekleşmiş olan bu geçişin tam anlamıyla gerçekleşebilmesine, ülkenin parçalanması, hükümetin değişmesi, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak bütçenin bulunmaması gibi nedenlerden dolayı bu sürecin şeffaf, açık ve tüm vatandaşların eşit düzeyde katılımını engellemesine neden olmuştur. Bu kapsamda, Rusya’nın sosyalist yapıdan kapitalizme, “yaparak öğren yöntemi” ile geçiş yapmak zorunda kalması sürekli olarak yeni kararların alınmasına veya alınan kararların değiştirilmesine neden olmuştur.

Bu çerçevede, özellikle Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesine dair alınan kararların, kullanılan yöntemlerin, özelleştirme sürecinde birtakım adaletsizliklere ve zorluklara yol açtığı görülmüştür. 1991 yılından sonraki dönemde devletin ekonomik

sistemde yapmış olduğu radikal değişiklikleri tamamıyla mevzuata aykırı olarak gerçekleştirdiği ve kayıt dışı kaldığı da görölmüştür. Sürecin çok karışık olması ve sistematik olmamasından dolayı, özelleştirilmiş olan kamu mülküne dair verilerin açıklayıcı olmadığı görölmüştür. Bununla birlikte, SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan hükümetin güçsüzlüğü, ülkenin parçalanmış durumda olması, iç güvenliğin yetersizliği, mülkiyeti kamuya ait kuruluşların özelleştirme aşamasında yaşanan usulsüzlükler, yolsuzluklar ve suçlar kaosu oluşmasına neden olmuştur.

SSCB'nin dağılımı sonucunda Rusya Federasyonu, girilen ekonomik kriz ve eski sistemin olumsuz etkilerinden kurtulmak için bir alternatif yol olarak piyasa ekonomisine geçişi sağlamaya karar vermiştir. Piyasa ekonomisinin temelini oluşturmak adına öncelikle mülkiyet sisteminin tamamıyla değiştirilmesi gerektiği düşünölmüştür. Bu doğrultuda piyasa ekonomisine geçişin kapsamlı özelleştirmeden ziyade sistematik bir biçimde sağlanması gerektiği konusunda hükümet ile yasama organı arasında tartışmalar yer almıştır. Bu doğrultuda ülkede siyasi istikrarsızlık oluşmuştur. Dolayısıyla özelleştirme, iflas eden SSCB'nin tasfiye sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.

Rusya Federasyonu'nda piyasa ekonomisine geçişi destekleyen hükümet, oluşan siyasi krize rağmen kamu mallarının özelleştirilmesi gerekliliği görüşü üzerinde durmuştur. Özelleştirme bir bakıma geri dönmek üzere sosyalizmden kaçışın bir aracı olarak görölmüş; sosyalizmin yıkılışını sağlamak ve geriye dönüşünü engellemek adına hızla sosyalizmden liberal ekonomiye kalıcı olarak geçmek bakımından kamu malları elden çıkarılmıştır. Kamu malları apar topar elden çıkarılarak üretim araçlarının özel sektörün eline geçmesi sağlanmış ve böylece sosyalist düzenin revizyonuna ilişkin bütün yollar kapatılmıştır. Böylece Çin'in günümüzde uyguladığı karma ekonomi modeli gibi alternatif yöntemler seçenek dışı kalmıştır.

03 Temmuz 1991 tarihli ve 1531-1 sayılı “*Rusya Federasyonu'ndaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında*” özelleştirmeye dair kabul edilen ilk kanundur. İlgili Kanun 1991 yılında kabul edilmesine rağmen kamu mülkiyetinde bulunan malların özelleştirilmesi hükümette oluşan istikrarsızlıktan dolayı resmi olarak 29 Ocak 1992 tarihli ve 66 sayılı “*Rusya Federasyonu'nda Devlet ve Yerel İşletmelerin Özelleştirilmesinin Hızlandırılmasına Dair*” Cumhurbaşkanı Kararı sonucunda uygulamaya geçmiştir.

Gecikmeyle başlayan özelleştirme beş aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Rus öğretisinde gerçekleşen özelleştirme süreci üç aşamada değerlendirilmektedir. Bunun asıl nedeni ise konut özelleştirilmesinin bu aşamalara dahil edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Rus öğretisinde zaman ve yönetime bağlı kalmaksızın hem KOBİ'lerin hem de büyük işletmelerin özelleştirilmesi aynı aşamada değerlendirilmektedir.

İlgili çalışmada Rusya Federasyonu'nda gerçekleşen özelleştirme konut stoku dahil olmak üzere sürece bağlı kronolojik bir biçimde ele alınmıştır. Dolayısıyla Rus öğretisinden farklı olarak çalışmamızda Rusya'daki özelleştirme süreci beş aşama içerisinde değerlendirilmiştir.

Rusya'da gerçekleşen özelleştirmenin ilk aşaması kapsamlı bir biçimde konut özelleştirilmesi ile başlamıştır. Bir asra yakın sosyalist sistem ile yönetilen Rusya'da özel mülkiyete yer verilmemişti. Ayrıca kapitalist sisteme karşı bir biçimde yetiştirilen ve vahşi kapitalizmin karşıtları olarak propaganda yapan hükümet tamamıyla aksi durumu savunmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Rus Hükümeti halkın özelleştirme programına karşı tepkisini dikkate alarak konutları ücretsiz dağıtmaya karar verdi. Bu süreç hızlı, kapsamlı ve hukuki açıdan tamamıyla hazırlıksız bir biçimde gerçekleştiği için vatandaşların neredeyse tümü ilgili programa duyarsız kalmıştır. Ayrıca reformcuların özelleştirme işlevlerinde profesyonel olmaması ve diğer ülkelerin tecrübesinden yararlanmaması konut özelleştirmesinde sosyal adaletsizliğin yer almasına yol açmıştır. İlk aşamada özelleştirilmiş olan konutların bulunduğu bölgeye göre farklı değere sahip olması, adaletli dağıtım ilkesinin zedelenmesine neden olmuştur. Konut piyasasında “kara emlakçılar”, “konut avcıları” adı altında oluşan suç örgütlerinin yasa dışı faaliyetleri neticesinde evsiz insanlar çoğalmıştır. Sosyal yardım kuruluşlarının olmadığı bu süreçte Rusya'nın başta gelen şehirlerinde evsiz insanların sayısının arttığı görülmüştür. Ayrıca halkın özelleştirmeye dair yeterli bilgiye sahip olmaması nedeniyle konut stokunun özelleştirilmesi esnasında bu programa karşı duyarsız kaldığı da tespit edilmiştir.

Özel mülkiyet hakkının korunmasına dayalı hukuki temel oluşturulmadan konutların bireylere devredilmesi sonraki süreçte bireylerin özel mülkiyet haklarını

kullanmasını engellemiştir. Dolayısıyla ilk aşamanın hakkaniyetli ve verimli bir biçimde gerçekleşmediği sonucuna varılmıştır.

Konut özelleştirmesiyle nerdeyse aynı tarihte başlatılan özelleştirmenin ikinci aşaması KOBİ'lerin özelleştirilmesidir. Tekstil, restoran, dükkân ve küçük çaplı, üretim malzemelerini üreten işletmelerin çoğu değerinden düşük fiyata devredilmişti. SSCB'de ön planda olan işçi sınıfı, Sovyet sisteminin dağılımından sonraki özelleştirme sürecinde pozitif ayrımcılığa sahipti. Özelleştirilecek olan işletmelerde görev yapan işletme müdürleri ve işçilere indirim ve taksitli ödeme imkânı sunuldu. Ancak belirtilmesi gerekir ki bu dönemde Rusya'nın iç hukukunda özel mülkiyeti ve mülk sahibinin hakkını koruyan mevzuat çok zayıftı. Dolayısıyla bu durum özelleştirilenlerin mülkiyetinin, üçüncü kişilerin eline geçmesine yol açmıştır¹²⁴². İkinci aşamada özelleştirilen KOBİ'lerin sayısı %70'i aşmıştır. İşletme çalışanlarına tanınan pozitif ayrımcılık ayrıca işletmelerin düşük fiyata satılması sonucunda, devlet bütçesini zor duruma sokmuştur. Kiralama yöntemiyle devir veya satış yoluyla devirde taksitli ödemenin olması özelleştirmeden beklenen gelirin reel anlamda değer kaybetmesine yol açmıştır.

İlk ve ikinci aşamada gerçekleştirilen özelleştirmenin başarısız olduğu söylenebilir. Dahası Rusya'da yer alan kapsamlı reform ülke ekonomisini olumludan ziyade olumsuz etkilemiştir. Bunun ilk belirtisi olarak GSYİH'nın ani düşüşü ve bu düşüşün 1994 yılının sonuna kadar devam etmesidir. Dolayısıyla kamu malını özelleştirerek “devlet bütçesine gelir sağlama” amacına ulaşamamıştır.

Geçiş sürecinde, Rusya'daki özelleştirmenin üçüncü aşaması 1992-1994 yılları arasında büyük çaplı KİT ve işletmelerin özelleştirilmesine yönelikti. Bu süreçte hükümet yine halka ücretsiz (*vergi bedeli hariç*) kupon dağıtmıştır. Bunun asıl nedeni tüm vatandaşları sermaye sahibi yaparak, sermayenin tabana yayılmasını sağlamaktı. Ücretsiz Kupon (*Voucher*) dağıtımına gidilmesinin halkın tepkisini engellemek ve toplum huzurunu bozmamak için mecburi alınan bir karar olduğu söylenebilir. Kupon dağıtımı herhangi bir ön hazırlığa tabi olmadan hızlı bir şekilde özelleştirme işlemlerini tamamlamak için kullanılabilecek en iyi yöntem olarak düşünülmüştür. Ancak ülkede yaşanan hiperenflasyon nedeninden dolayı halkın çoğu ilgili kuponları hisse senedine yatırmayıp ihtiyaç duydukları tüketim malzemesi karşılığında dağıtmışlardır. Dağıtılan

¹²⁴² Akiner, “BDT ve Mali Perspektiften Özelleştirme”, 85.

kuponların hamiline olması ve satma, takas etme, yatırım yapma gibi çok fonksiyonlu olması sonucunda girişimciler tarafından kurulan Kupon Yatırım Fonları tarafından düşük maliyet karşılığında toplanmıştır. Bu durum ise hükümetin her bir Rus vatandaşını sermaye sahibi yapma amacının gerçekleşmesini engellemiştir. Yine de kupon aracılığıyla işletme veya KİT sermayesini alabilen vatandaşlar birçok nedenle işletmelerin işletilmesinde ve yönetilmesinde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmamalarından dolayı özelleştirilen işletmelerin verimliliğini ve etkinliğini olumsuz yönde etkilemişlerdir.

Kupon dağıtım programının tamamlanmasından sonra kapsamlı özelleştirmenin dördüncü aşamasına geçilmiştir. Dördüncü aşama yüklü miktarda geliri amaçlamasından dolayı Rus öğretisinde “*Para Karşılığında Özelleştirme*” olarak adlandırılmıştır. Para karşılığında satışı gözeten bu aşamada büyük petrol şirketleri özel sektöre devredilmiştir. 1994-1997 yılları arasında gerçekleşen bu süreçte ağır sanayi, endüstri, maden gibi sektörler ihaleye çıkartılmıştı. Bu sektörlerin cazip olması sebebiyle yurt dışı yatırımcıları sayesinde devlet bütçesine yüklü miktarda gelir sağlama amaçlanmıştır. Bu aşamada hükümet, kuponları piyasadan toplamış ve geçerliliklerini kaldırmıştır. Böylece hükümet özelleştirmede daha rasyonel bir yol izlemeye karar vermiştir. Fakat bu süreçte Rus halkı için adaletli olmayan ve her bir vatandaşın sermaye sahibi olmasını engelleyen faktörler mevcuttu. Özelleştirme ihalesine katılabilmek için yeterli sermaye birikimine sahip olmayan halk, para karşılığında özelleştirmeye katılamamıştır. Ayrıca para karşılığı özelleştirmede, yasama organının yer altı kaynakları üreten şirketlerin yabancı yatırımcılara devredilmesini yasaklaması sonucunda işletme ve KİT’lerin tüm sermayesine yerel zengin kesimler sahip olmuştur. Ancak bu zengin kesim belli bir sermayeye sahip olmasına rağmen ağır sanayi sektöründe özelleştirilen şirketleri satın almaya yeterli birikime sahip değildi. Dolayısıyla özelleştirme üzerinde duran hükümet, oluşan çaresizlik nedeniyle devlet bütçesini ticaret bankalarına aktararak ilgili şirketlerin rehin edilmesine neden olmuştur. Bu durumu tetikleyen başka bir sebep ise 1995’te meclisin ve 1996’da cumhurbaşkanı seçimlerinin öncesinde siyasi gücü ve çıkarlarını kaybetmemeyi düşünen hükümet üyelerinin, ticari banka sahiplerine kamu varlığını devretmesiydi.

Yapılan bu hamle Rusya’da “*oligarklar*”ın oluşmasına neden olmuş, tüm Rusya Halkının birikimleri bir avuç oligark tarafından yağmalanmıştır. Dolayısıyla dördüncü

aşamada yer alan özelleştirme sonucunda devlet bütçesine gelir sağlanması yerine aksine bütçe açığının oluşmasına neden olunmuştur. Bununla birlikte para karşılığı özelleştirme esnasında ihale sonucuna bakıldığında hükümet yandaşlarının galip çıkması ilgili işlevin bu aşamada da şeffaf ve adil işlemediğini kanıtlamaktadır. İlk üç aşamada mevcut iç hukukun (*eski Sovyet mevzuatının*) tamamıyla yürürlükten kalkmaması veya değiştirilmemesinden dolayı mülkiyet üzerinde hak sahiplerinin haklarını aramalarına yeterli bir alt yapı oluşturulmadığı söylenebilir. Ayrıca her üç aşamada yer alan özelleştirmede birçok kamu malı kanuni olmayan yollardan yağmalanmıştır.

Para karşılığı özelleştirmenin sonuçlanmasından sonra hükümet tarafından 1995 yılından itibaren “*özel*” veya “*isabetli*” olarak adlandırılan kapsamlı özelleştirmenin beşinci aşamasına geçilmiştir. İlgili programın bu şekilde adlandırılmasının nedeni daha önce toplu ve kapsamlı biçimde yapılan özelleştirmeden ziyade özelleştirilecek olan kamu mülkiyetindeki malların tek tek satışa çıkarılması amaçlanmıştır. Tek tek satışa çıkmasının nedeni ise özelleştirilecek olan mülkün büyüklüğünden ve önemi nedeniyle yüklü miktarda para kazancı elde etmek istenmesidir. Bunun için de her bir özelleştirilecek olan mülkün asıl fiyatının belirlenmesi ve satışa hazırlanması planlanmıştır.

1995 yılına kadar gerçekleşen özelleştirmeler kapsamlı, hazırlıksız ve hukuk kurallarının ihlal edildiği bir biçimde gerçekleşmiştir. Oysa “*isabetli*” olarak adlandırılan özelleştirmede, özelleştirilecek olan mülkün satışına dair usul ve esasların hazırlanması öngörülmüştür. 1995 yılında bu şekilde planlanan “*isabetli*” özelleştirme programı 1996 yılındaki cumhurbaşkanı seçimlerinin tamamlanması için 1997 yılına kadar ertelenmiştir. İsbetli özelleştirmenin 1997 yılına kadar ertelenmesinin diğer bir nedeni ise seçim sonucunda reformcu Yeltsin’in kazanıp kazanamayacağının belirsizliğinden kaynaklanmıştır. Bu belirsizlik Rusya’daki özelleştirmeye yabancı yatırımcıların katılımını sınırlandırmıştır. 1996 yılında cumhurbaşkanlığına Yeltsin’in gelmesi sonucunda özelleştirme tekrar gündeme gelmiştir. Seçimler sonucunda ilk olarak Rus Telekomünikasyonu “*Svyazinvest Holdingi*” satılmıştır. Svyazinvestin ihalesine ilk defa resmi düzeyde yabancı yatırımcıların katılmasına izin verilmiştir. Svyazinvest’in satılışı sonucunda devlet iyi gelir elde etmesine rağmen bu satış Rus ekonomisinin ekonomik krizden kurtulmasını sağlamamıştır.

1997 yılına kadar süren bu süreçte işletme ve KİT'lerin mülkiyet yapısı tamamıyla değişmiştir. Piyasaya eski bürokrasi mensupları nomenklatura, oligarklar ve kızıl müdürler hâkim olmuştu. Ancak bu durum KİT ve işletmelerin verimliliğini arttırmamış, aksine azaltmıştır. Ülkenin bütün sektörlerinde verimlilik düşmüştür. 1998 yılında yer alan ekonomik kriz sonucunda özelleştirilen kamu işletmelerinin birçoğu üretimini durdurmuş, tasfiye edilmiş veya iflasa uğramıştır. Ayrıca kriz neticesinde işsiz kalan köylülerin kırsal yerlerden şehirlere göç etmesi de sonucunda birçok maden, işletme ve diğer tesislerin hurdaya veya harabeye dönüşmesine yol açmıştır. Derin ekonomik kriz neticesinde kapsamlı özelleştirme 1998 yılında durdurulmuştur. 1999 yılında ise Yeltsin'in istifa etmesi sonucunda yerine cumhurbaşkanlığı görevini olağanüstü seçimlere kadar Putin üstlenmiştir.

Bundan sonraki süreçte Rus özelleştirme politikasında radikal değişiklikler yapılmamış toplu ve kapsamlı satışlar durdurulmuş, daha sonrasında ise toplu satışlar yerine tek tek satışlara gidilmiştir. Bu nedenle özelleştirilen kamu mallarının sayısı azalsa da devlet bütçesine giren gelir eski yıllara nazaran artmıştır. Yine de özelleştirmeden elde edilen gelirler, devlet bütçesindeki genel payın %4'ünü geçmeyerek düşük seviyede kalmıştır.

2000 yılında devlet iktidarına Vladimir Putin'in gelmesi sonucunda devletin güvenlik politikasına önem verilmiştir. Bu kapsamda stratejik niteliğe sahip olan işletmelerin özelleştirilmesini zorlaştıran düzenlemeler getirilmiştir. Putin'in dünya piyasasına açılım yapma ve dış ticareti sağlama politikaları sonucunda yerli malların verimliliklerinde iyileşme yaşanmıştır. Bu politikanın, devletin ihracat artışının ithalat artışından fazla olduğu ve dış ticaret dengesini sağladığı bir döneme yönlendirdiği söylenebilir. Bu bir nevi piyasada malların bollaşmasını, tüketici davranışlarının daha serbest olmasını sağlamıştır. Özelleştirme politikasının sonuçları Rus ekonomisini kötü etkilemesi ve ağır darbeler getirmesine rağmen 2000'li yıllardan sonra özel sektör hizmetlerinin genişlediği ve piyasada yeni iş sahalarının olduğu görülmüştür. Özelleştirmenin dengesiz ve tüm normlara aykırı yapılmasının sonucunda işletmelerin çoğunun gerçekte kâr güden kişilere devredilmediği görülmüştür. Bunun sonucunda işletmelerin çoğu ya iflas etmiş ya da hurdaya dönüştürülmüştür. Putin'in bu yönde izlediği politika sonucunda bu şekilde iflasa uğrayan ve durdurulan işletmeler tekrar devletleştirilmiştir. Putin döneminde oligarkların ortadan kaldırılmaya çalışıldığı

görülmektedir. Dolayısıyla özelleştirme politikalarıyla bir dönem oligarkların eline geçen kamu malları devletleştirilmeye çalışılmış, oligarkların bir kısmının yabancı sermayeyle kurduğu bağ yoluyla yurt dışına çıkarılmak istenen milli servetin yurt içinde kalmasının yolu aranmıştır. Başka bir ifadeyle Putin, ekonomiyi kalkındırmak için oligarkların eline geçen mülkiyeti millileştirme politikasını yürütmüştür. Putin hammadde temini ve milli güvenliğin sağlanması açısından hassas olan kamu mallarının tamamıyla yabancılara veya özel sektöre dağıtılmasının önüne geçecek politikalar yürütmeye çalışmıştır. Özelleştirme süreci bir bütün olarak değerlendirildiğinde oligarkların geçiş dönemi ekonomisinde bir nevi devletin emanetçisi fonksiyonunu üstlendiği iddia edilebilir.

Genel olarak Rusya'nın geçiş sürecinde izlediği özelleştirme politikasının olumludan çok olumsuz sonuçlara yol açtığı söylenebilir. Özelleştirme politikası sadece devletin ekonomik alanını olumsuz etkilemeyip sosyal ve siyasal sorunları da beraberinde getirmiştir.

Ülkede ideolojiler ile çıkarlar arasında ortaya çıkan istikrarsızlık, suç örgütlerinin ön plana çıkmasına ve devlet yönetiminin tamamıyla toplumsal sorunlardan uzaklaşmasına yol açmıştır. Toplum yönetimi üzerinde oluşan boşluk halkın yozlaşmasına neden olurken, halkı, sisteme, devlete ve topluma karşı hareket etmeye mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla bu geçiş sürecinde Rusya'da serbest piyasanın oluştuğunu, ülkeye yabancı yatırımcıların çekildiğini, tasarrufların doğru değerlendirildiğini ve mülkiyetin tabana yayıldığını söylemek güçtür. Ayrıca görüş ve çıkar arasında oluşan kriz sonucunda reformcular diğer ülkelerde yer alan özelleştirmeyi değerlendirmeye ve sonuçlarını araştırmadan özelleştirme politikasının ani ve hazırlıksız bir biçimde yapmasına yol açmıştır. Tüm bu ani davranışlar ülkeyi Sovyet döneminde yer alan krizden daha ağır bir krize götürmüştür.

Son olarak belirtilmesi gerekir ki, özelleştirme programı esnasında ülkenin o dönemdeki sosyo-ekonomik durumu dikkate alınmamıştır. Bu husus planlı bir biçimde uygulamaya gidilmesini engellemiştir. Özelleştirme sonrasında da özelleştirilen işletmelerin piyasada tutunabilmesi için herhangi bir teşvik, vergi muafiyeti gibi politikaların izlenmemesi sonucunda piyasa ekonomisinin gelişimi yavaşlamıştır. Özel mülkiyetin korunmasına dair, girişimcilik, serbest ticaret gibi liberal ilkelere uygun

mevzuatın özelleştirmeden sonraki bir süreçte hazırlanması neticesinde özelleştirme esnasında tüm işlemlerin hukuki kurallar dışında gerçekleştiği sonucuna da varılabilir.

KAYNAKÇA

- Abayhan, Yasemin. "Sosyal Psikoloji Perspektifinden İnsan Doğası ve Liberalizm". *Liberal Düşünce Dergisi*. 81 (2016): 39-46.
- Abramova, Yulia, Aleksandr Dmitriyev. "Perestroyka Döneminde Ekonomik Dönüşümler: 1985-1991". *Moskova Devlet Teknik Üniversitesi Dergisi*. 6.1/15, (2013): 43-47. (Абрамова, Юлия и Дмитриев, Александр. "Экономические Преобразования Периода Перестройки: 1985-1991 гг.". *Известия Московского Технического Университета*. 6.1/15, (2013): 43-47).
- Akad Mehmet, Bihterin Vural Dinçkol ve Nihat Bulut. *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları, 2018.
- Akçapa, Mevlüt. "Putin Dönemi Rusya'nın Enerji Politikaları Bağlamında Sırbistan ile İlişkileri: Gazprom Örneği". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Akner, Aida. "Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri ve Türkiye'de Ekonomik ve Mali Perspektiften Özelleştirme". Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Akopyans, Anait. "1917–1918 Yılları Arasında Yer Alan Muhalif Gazetelere Yönelik Bolşeviklerin Siyaseti". *Novosebirsk Devlet Ziraat Üniversitesi Dergisi*. (2018): 27-41.
- Aktaş, Sururi. *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*. 2. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları, 2018.
- Akulova, Mariya. "Kamu İşletmelerinin Özelleştirilmesinde Dünya Deneyimi". *BEROC Dergisi, Policy Paper Series*: 35 (2016): 1-30. (Акулова, Мария. "Мировой Опыт Приватизации Предприятий Госсектора". *BEROC Policy Paper Series (Белорусский Экономический Исследовательско-Образовательный Центр)* 35 (2016): 1-30).
- Albayrak, Mehmet. "Toplumsal Bağlamda SSCB'den Günümüze Değişen Mülkiyet Sistemi: Kırgızistan Örneği". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, 2020.
- Albertini, Jean-Marie. *Ekonomik Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*. Çeviren Unay Cafer, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1995.
- Albiter, Leonid. "1914–1917 Yılları Arasında Yer Alan Birinci Dünya Savaşı Esnasında Rusya'nın Ağır Sanayisi Üzerine". *Samara Üniversitesi Dergisi*. 4/105 (2013): 103-109. (Альбитер, Леонид. "Анализ Промышленности России в Период Первой Мировой Войны 1914-1917 Годов". *Вестник СамГУ*. 4/105 (2013): 103-109). <https://cyberleninka.ru/article/v/analiz-promyshlennosti-rossii-v-period-pervoy-mirovoy-voyny-1914-1917-godov>
- Altan, Mehmet. *Uluslararası Ekonomik Politik*, editör Murat Çetin, 1-2017. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013.
- Altınsoy, Abdulkadir. "Sosyal Politika Aracı Olarak Konut Politikaları: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) Uygulamaları". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Alver, Köksal. "Ütopya: Mekân ve Kentin İdeal Formu". *Sosyoloji Dergisi*. 3.18/1 (2009): 139-153.

- Andreenkov, Sergey. “1953-1964 Yıllarında Sibirya Kolektif Çiftliklerinde Maddi Teşvikler”. *Tarihi Yıllık Dergisi*. (2010):119-130. (Андреевков, Сергей. “Материальные Стимулы в Колхозах Сибири в 1953–1964 годы”. *Исторический Ежедневник*. (2010):119-130).
- Antonov-Ovsiyenko, Anton. “Süreli Yayınlar ve Petrograd’daki 1917 Temmuz Ayaklanması”. *Transbaykal Devlet Üniversitesinin Bilimsel Notları*. 2 (2012): 217-221. (Антонов-Овсеенко, Антон. “Периодическая Печать и Июльское Восстание 1917 г. в Петрограде”. *Ученые Записки ЗаБГПУ*. 2 (2012): 217-221).
- Arıcan, Erişah. “Çağdaş İktisadi Düşünce Okullarına Teorik Yaklaşım”. *Öneri Dergisi*. 2/12 (1999): 101-108.
- Arnautov, Nikita. “Sovyet Propagandasında “Stakhanov Hareketinin” İdeolojisi (Merkezi Periyodik Basından Alıntılar)”, *Sibirya Tarih Araştırmaları Dergisi: Sorunlar ve Çözümler*, (2009): 223-230. (Арнаутов, Никита. “Идеология «Стахановского Движения» в Советской Политической Пропаганде (По Материалам Центральной Периодической Печати)”. *Исторические Исследования в Сибири: Проблемы и Перспективы*. (2009): 223-230). http://www.history.nsc.ru/website/history-institute/var/custom/File/3RNMK/035_Arnautov.pdf
- Ataay, Ceren Kalfa. “Hayek ve Friedman’ın Devlet Anlayışı”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 4/1 (2016): 129-151.
- Atasoy, Emin. “Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/16, (2008): 1-35.
- Avan, Sinan. “Liberalizmin Türkiye’deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı: Liberal Düşünce Dergisi Örneği”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, 2013.
- Avdar, Ramazan. “Yenilenemeyen Enerji Kaynakları Piyasasının Çoklu Regresyon Yöntemi ile Analizi; Türkiye Doğalgaz Piyasası Örneği”. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Karabük Üniversitesi, 2020.
- Aybay, Rona. *Genel Kamu Hukuku, Devlet (18.-20. Yüzyıl)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Aydın, Mustafa. “2000’li “Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar”. *İçinde Türkiye Genç İş Adamları Derneği*. 15-20. İstanbul: Türkiye Genç İş Adamları Derneği, 1994.
- B.N. Yeltsin Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, “III. Tüm Rusya Sovyetler Kongresi Tamamlandı”. Erişim Tarihi 12.03.2021. <https://www.prilib.ru/history/618995>
- Bal, Oğuz. “Özelleştirmenin Teorik Temelleri ve Türkiye’deki Sonuçları”. *İçinde International Conference on Eurasian Economies*, 355-364. Session 3B: Makroekonomi 2013.
- Baturin, Yuri. *Glasnost Girişimi: Yasa Tarihinde Başarısızlık*. *İçinde Yasal Düzenleme Konusu Olarak Glasnost*, editör Marina Fedotova. 4-84. IX. Cilt, Moskova: Devlet Üniversitesi Yüksek Ekonomi Okulu, 2009. (Батурин, Юрий. “Попытка Гласности: К Истории Законодательной Неудачи”, в Книге *Гласность Как Предмет Правового Регулирования. Том IX*. Под Редакцией Марины Федотовой. 4-84. Москва: Государственный Университет Высшая Школа Экономики, 2009). https://www.hse.ru/data/2021/02/28/1395782222/9.tis-2009_2.pdf

- Bekaroğlu, Erdem. “8. Hafta Tarihsel Gelişim III”. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Coğrafya Fakültesi, Açık Öğretim Dersleri*. 2, (Erişim Tarihi 23.04.2022), https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/87335/mod_resource/content/1/COG446.Rusya.Hafta%208.Tarihsel%20Gelisim%20III.pdf
- Belçuk, Aleksandr. “Adam Smith’in Kötü Öğrencileri”. *Zolotoy Lev Dergisi*, 90/91 (2006): 1. (Бельчук, Александр. “Плохие Ученики Адама Смита”. *Журнал Золотой Лев*. 91/92 (2006): 1. Издание Русской Консервативной Мысли).
- Black, Bernard, Kraakman, Reinier and Tarassova, Anna. “Russian Privatization and Corporate Governance: What Went Wrong?”, *Stanford Law School*, (1999): 1731-1808.
- Bodrova, Elena, Mariya Gusarova ve Kalinov Vyacheslav. *SSCB ve Rusya Federasyonu’nda Devlet Sanayi Politikasının Evrimi*, Moskova: Regens, 2014. (Бодрова Елена, Гусарова Мария ve Калинов, Вячеслав. *Эволюция Государственной Промышленной Политики в СССР и Российской Федерации СССР*. Москва: Регенс, 2014).
- Bokareva, Liliya. “Günümüzde Federal Mülkün Özelleştirilmesindeki Sorunlar”, *Rusya Federasyonu’nda Mülkiyet İlişkileri Dergisi*, 1/136 (2013): 24 - 41. (Бокарева, Лилия. “Современные Проблемы Приватизации Федерального Имущества”, *Имущественные Мущественные Отношения В РФ*, 1/136 (2013): 24 - 41).
- Boratav, Korkut. *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- Borodkin, Leonid. *İktisat Tarihi*, Moskova: M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Yayınevi, 2008. (Бородкин, Леонид. *Экономическая История*. Выпуск 14. Москва: Издательство Московского Университета, 2008). http://www.hist.msu.ru/Labs/HisLab/BOOKS/Valetov_EIO2008.pdf
- Boyko, Maksim, Alfred Koh. “Svyazinvest-Yüzyılın Anlaşması. İlk Deneme”. İçinde “*Rusça-Özelleştirme*”, editör Anatoli Çubays. 123-130. Moskova: Vagrius, 1999. (Байко, Максим ve Кох, Альфред. “Связьинвест – Сделка Века”. В Материалах “*Приватизация По-Российски*”, под редакцией Чубайса Анатолия, 123-130. Москва: Вагриус, 1999).
- Boyko, Maksim. “Deve, İğne Deliğinden Nasıl Geçirilir: Yönetmenler Kapitalizmi”. İçinde “*Rusça-Özelleştirme*”, editör Anatoli Çubays. 22-29. Moskova: Vagrius, 1999. (Байко, Максим. “Как Протащить Верблюда Сквозь Игольное Ушко” в Материалах “*Приватизация По-Российски*”, под редакцией Чубайса Анатолия, 22-29. Москва: Вагриус, 1999).
- Budkeviç, Galina. “A. N. Kosıgin, Bir Politikacı ve “Sistem Adamı” Olarak Geleceğe Bakıyor”. *Tver Devlet Üniversitesi Dergisi*. 4 (2015): 36-49.
- Bulut, Nihat. “Çağdaş Devletin İki Boyutu: Özgürleştirme ve Özelleştirme”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Bulut, Remzi. “SSCB’nin Dağılması ve Rusya Federasyonu’nda Serbest Piyasaya Geçiş”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1/2 (2014): 7-19.
- Butenko, Anatolyi. “1917 Devrimleri Hakkında Gerçekler ve Yalanlar”. *Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2 (1997): 30-47. (Бутенко, Анатолий. “Правда и Ложь о Революциях 1917 года”. *Журнал Социологических Исследований*. 2 (1997): 30-47).

- Butler, Eamonn. *Classical Liberalism – A Primer*. London: The Institute of Economic Affairs, 2015).
- Canbaz, Yumuşak Firdevs. “Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği”. *Bilig Dergisi*. 61, (2012): 47-70.
- Coşkun, Cüneyt. “Aydınlanma Dönemi’nin Dönemin Entelektüel Tavrı Açısından Bilim Kültürü Tarihi İçindeki Yeri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2019): 597-612.
- Çalışkan, Akçetin Nurhayat ve Akçetin Eyüp. “Liberalizmin Dönüşümü”. *Humanitas*. 2 (2013): 15-26.
- Çelik, Tuncay, Bekir Çelik ve Doğan Barak. “Geçiş Ekonomilerinde Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22/3 (2017): 877-890.
- Çerkasov, Petr. “Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Saldırı Altında (1982)”. İçinde “*Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler*”. 9 Bölüm. (2004): 452-530. (Черкасов, Петр. “ИМЭМО Под Ударом (1982 Год)”. Из Материала Мировая Экономика и Международное Отношение. 9 Глава. (2004): 452-530).
- Černikova, Elena, İnga Sindeeva. “Konut Stokunun Özelleştirilmesine İlişkin Mevzuatın Konut İlişkilerinin Düzenlenmesindeki Rolü”. *Çağdaş Hukuk Dergisi*. 12 (2016): 77-84. (Черникова, Елена. “Роль Законодательства О Приватизации Жилищного Фонда В Регулировании Жилищных Отношений”. *Современное Право*. 12 (2016): 77-84).
- Černyak, Aleksandr. “Lenin, Troçki, Stalin: Siyasetçiler ve Gazeteciler (Son Makale)”. *Gazeteciliğin Tarihi Dergisi*. 4/97 (2017): 97-112. (Черняк, Александр. “Ленин, Троцкий, Сталин: Политика и Журналистика (Заключительная Статья)”. *История Журналистики*. 4/97 (2017): 97-112).
- Çetin, Halis. “Liberalizmin Temel İlkeleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2/1 (2001): 219-237.
- Çirkova, Elena. “Kredi ve Güvence Şeması”. *Bağımsız Gazete Özel Dergisi*. 1998:1-4. (Чиркова, Елена. “Схема «Кредит Под Залог»”. *Журнал Не Зависимая Газета*. (1998): 1- 4.
- Çubays, Anatoli. “Başımızın Üzerinde Çubays!”. İçinde *Rusça-Özelleştirme*, editör Çubays Anatoli. 1-6. Moskova: Vagrius, 1999. (Чубайс, Анатолий. “Чубайс на Ваши Головы!”. В *Приватизация По-Российски*, под редакцией Чубайса Анатолия. 1-6. Москва: Вагриус, 1999).
- Danakari, Violetta. “Kart Sistemi – Gelişimi ve Beklentiler”. *Gramota Dergisi*, 10 (41), (2010): 20-21. (Данакари, Виолетта. “Карточная Система Перспективы Развития”. *Издательство Грамота*. 10 (41), (2010): 20-21).
- Dartan, Muzaffer. “Almanya’da KİT’ler ve Özelleştirme Uygulamaları”, *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 3/1-2, (1994): 154-191.
- Davidova, Yuliya, Tatyana Platova ve Olga Kokoulina. “Rus Topluluğu Kavşakta: Şubat -Ekim 1917”. *Moskova Bölgesel Devlet Üniversitesi Dergisi*. 1 (2018): 54-60. (Давыдова, Юлия, Татьяна Платова ve Ольга Кокоулина. “Российское Общество на Перепутье, от Февраля к Октябрю 1917 года”. *Вестник Московского Областного Университета*. 1 (2018): 54-60).

- Davies, Stephen. "Liberteryenizme Tarihî ve Güncel Açından Kısa Bir Bakış". Çeviren Atilla Yayla. *Liberal Düşünce Dergisi*. 64 (2011): 107-127.
- Demir, Bekir. "Dünya Federalizm Tecrübesi ve Sovyet Federalizmi". *Bilig*. 25 (2003): 41-71.
- Demirbaş, Muzaffer, Musa Türkoğlu. "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7/1 (2012): 241-264.
- Demirer, Temel. Edebiyat Bahçesi. "Ekim Devrimi ile Tartışmalı "Tartışmalar". 21 Aralık 2017. (Erişim Tarihi 13.01.2022) <https://edebiyatbahcesi.net/kose-yazisi/2047/ekim-devrimi-ile-tartismali-tartismalari>
- Dmitriyev, Denis. "Rusya'nın Yukos Hissedarlarına 50 Milyar Dolar Ödemesi Emredildi. Ne Ödenecek? Kime Ödenecek – Khodorkovski'ye mi?". *Meduza*, 18 Şubat 2020. (Дмитриев, Денис. "Россию Обязали Выплатить 50 Миллиардов Долларов Акционерам ЮКОСа. и Что Заплатит? А Кому Именно – Ходорковскому?"). (Erişim Tarihi 15.06.2022) <https://meduza.io/cards/rossiyu-obyazali-vyplatit-50-milliardov-dollarov-aktsioneram-yukosa-i-chto-zaplatit-a-komu-imenno-hodorkovskomu>
- Doehring, Karl. *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*. Çeviren Mumcu Ahmet. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015.
- Drindin, Viktor. "Retrospektifte Merkeziyetçilik ve Bölgesel Yönetim Sorunları". *Rusya Bilimler Akademisi Ural Şubesi Orenburg Bilim Merkez Bülteni*. 3 (2011): 1-11. (Дрындин, Виктор. "Централизм и Проблемы Управления Регионом в Ретроспективе". *Бюллетень Оренбургского Научного Центра*. 3 (2011): 1-11). <http://elmag.uran.ru:9673/magazine/Numbers/2011-3/Articles/171.pdf>
- Elkov, Igor. "Artı Tüm Ülkenin Traktörleştirilmesi: 90 Yıl Önce Stalin, Kolektif Çiftliklerin Sayısını Yarıya Indiren Bir Makale Yazdı". *Rodina Dergisi*. 22 Mart 2020. (Елков, Игорь. "Плюс Тракторизация Всей Страны. 90 Лет Назад Сталин Написал Статью, Которая Вдвое Сократила Число Колхозов". *Родина*). (Erişim Tarihi 02.02.2022). <https://rg.ru/2020/03/02/stalin-90-let-nazad-napisal-statiu-vdvoe-sokrativshuiu-chislo-kolhozov-v-sssr.html>
- Elma, Fikret. "Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye'ye Yansıması". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.
- Emine, Aydoğan. "Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill". *Kaygı, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. 30 (2018):83-91.
- Ercoşkun, Burak "Tarihsel Bir Pespektiften Türkiye'de Liberalizm", *Akademikbakış Dergisi*, 72 (2019): 105-122.
- Erdoğan, Mustafa. *Anayasal Demokrasi*. 8. Baskı. Ankara: Siyasal Yayınevi, 2010.
- Esenwein, George. "Socialism". *New Dictionary of the History of Ideas*. (2004): 2227-2235.
- Etgü, Mehmet Akif. *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mülkiyet Hakkına Bakışı*, İstanbul: XII Levha, 2009.
- Eun-Jung, Shin. "Harvard's Role in Russian Economic Reform". *Socialism and Democracy*, 29.1 (2015): 125-140.

- Fedulov, Aleksandr. "The Northern - Reference of Stalin in 1913-1917 (To the Question of His Stay in The Yenisei Gubernia)", *Genç Araştırmacılar Dergisi*, 6 (2017): 58-79. http://www.mnvnauka.ru/2017/06/06_2017.pdf#page=68
- Feygin, Grigoriy, Vladimir Samotuga. "Birleşik Almanya'da Özelleştirme Teorisi ve Pratiği". *Ekonomi ve Yönetim Dergisi*. 11 (2010): 62-68. (Фейгин, Григорий ve Самотуга, Владимир. "Теория и Практика Приватизации в Объединенной Германии". *Экономика и Управление*. 11 (2010): 62-68). <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-i-praktika-privatizatsii-v-obedinennoy-germanii>
- Filimonov, Anatoly. "Kollektif Çiftlikler ve Rusya'nın Kuzey-Batısında 1917-1920 yılları arasında Sovhozların Kurulması". *Pskov Devlet Üniversitesi Dergisi*. 13 (2011):45-55. (Филимонов, Анатолий. "Крестьянство и Начало Совхозного Строительства на Северо-Западе России (1917-1920 гг.)". *Вестник Псковского Государственного Университета*. 13 (2011):45-55).
- Fokin, Aleksandr. "Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulunun 1960 Yılında Sarhoşluğa Karşı Mücadelenin Güçlendirilmesi ve Alkol Ticaretinin Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kararı Üzerine". *Çelyabinsk Devlet Üniversitesi Dergisi*. 12/341 (2014): 109-115. (Фокин, Александр. "Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «Об Усилении Борьбы с Пьянством и О Наведении Порядка в Торговле Крепкими Спиртными Напитками и Антиалкогольная Кампания 1960-Х годов". *Вестник Челябинского Государственного Университета*. 12/341, (2014): 109-115.
- Forbes Kazakistan. "CNPC ve KMG Tarafından İmzalanan Kashagan'daki Hisse İçin Satış ve Satın Alma Sözleşmesi". *Forbes Kazakistan*. 07 Eylül 2013. (Erişim Tarihi 23.05.2022) https://forbes.kz/finances/investment/dogovor_kupli-prodaji_doli_v_kashagane_podpisali_cnpc_i_kmg/
- Freedom of Russia and the Emerging Eurasian Democracies and Open Market Support Act. (Erişim Tarihi 14.05.2022) <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/house-bill/4547?r=3&s=1>
- Gaida, Fedor. "Geçici Hükümetin Yetkisi (Mart-Nisan 1917)". *Toplum Tarihi Dergisi*. 2 (2001): 141-153. (Гайда, Федор. "Механизм Власти Временного Правительства (Март-Апрель 1917 г.)". *Журнал Отечественная История*. 2 (2001): 141-153).
- Gali, İgor vd. *Sovyetler Birliği Neden/Nasıl Yıkıldı*, Çeviren Berberoğlu Arif, Ankara: BRC Basım, 2008.
- Gapsalamov, Almaz. "Sovyetler Birliği'nin Endüstriyel Yönetim Sistemi: Teorik Yönü". *İnternet Dergisi "Bilim"*. 6 (2013): 1-14. Гапсаламов, Алмаз. "Система Управления Промышленностью Советского Союза: Теоретический Аспект". *Интернет-Журнал Науковедение*. 6 (2013): 1-14.
- Gatina, Nadejda. "Sovyet Nomenklaturası: Tarihi ve Öğreti Perspektifleri". *Belge. Arşiv. Öykü. Çağdaşlık Dergisi*. (2010): 53-56. (Гатина, Надежда. "Советская Номенклатура: История и Перспективы Изучения". *Документ. Архив. История. Современность*. (2010): 53-56).
- Gavrilin, Evgeni. "Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerin Ekonomisinde Kamu Sektörünün Özelleştirilmesi". *Stratejik Kararlar ve Risk Yönetimi Dergisi*. 1/82 (2014): 48-53. (Гаврилин, Евгений. "Приватизация Государственного Сектора

- Экономики в Странах с Развитой и Развивающейся Экономикой”. *Стратегические Решения и Риск-Менеджмент*. 1/82 (2014): 48-53.
- Gaytancıoğlu, Sinem. “Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de 1994 Krizi”. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. 2/1 (2010): 139-146.
- Gedik, Ömer, Aigerim Serdaliyeva. “Rusya Federasyonu Anayasası’nda 2020 Yılında “Federal Devlet” Başlığı Altında Yapılan Değişiklerden Hareketle Federal Yapının İncelenmesi”, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (SHD)*, 10/2 (2022): 783-818.
- Gedik, Ömer, *Türk Yargı Kararları Çerçevesinde Türkiye’de Kitle İletişim Özgürlüğü*. Ankara: Seçkin, 2008.
- Gerold, Krayuhin, Natalya Evdokimova. *Tarihsel Değişim Işığında Rus Endüstrisinin Gelişimi*, Rızan: 2009.
- Gil, Olga. “90’lar Rusya Bir Piyasa Ekonomisinin Oluşumu”. Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi, Tomsk Devlet Üniversitesi, 2017.
- Gökdeniz, Kutay. “Ekim Devrimi’nden Federasyon’a Rusya’da Rejim Yapılanması”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 57 (2016): 440-462.
- Göker, Aykut. “Teknolojiye Yetişme Sorunu ve Sovyetler Birliği Deneyimi”. *ММО Teknoloji Tartışmaları*. (1992): 1-15.
- Gökten, Yeliz Sarıöz. “Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fiscaoeconomia*, 2/1, (2018): 1-19.
- Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta, 2015.
- Gujva, Dmitri. “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rus Ordusunu Bilgilendiren Askeri Gazeteler ve Dergiler”. *I. Dünya Savaşı Dönemi Asker ve Savaş Dergileri*. (2013): 546-558. (Гужва, Дмитрий. “Военные Газеты и Журналы в Годы Первой Мировой Войны Как Основное Средство Информирования Русской Армии” Русская публицистика и Периодика Эпохи Первой Мировой Войны: Поэтика и Политика: Исследования и Материалы. (2013): 546-558.
- Güler, Esra. “Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm?”, *Business and Economics Research Journal*. 3/3 (2012): 93-120.
- Güler, Hünkâr. “Türkiye’de Mali Kriz Sonrası Kurallı Maliye Politikasının Bir Aracı Olarak Özelleştirme Politikaları”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 7/1 (2019): 77-93.
- Gümüş, Ali Tarık. “Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Günel, Şebnem. “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Güney, Selami. “Türkiye’de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi: Konya Şeker Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi Örneği”. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 6/1 (2013): 314-327.
- Günör, Recep Batu. “Bernard Mandeville’in Arıların Masalı Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme”. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*. 5/22 (2016): 521-536.
- Gürkan, Ülker. “S.S.C.B. Siyasi Rejiminin Ana Hatları”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 21.1 (1964): 155-198.

- Hayek, Fredrich von August. "Liberalizm", Çeviren. Ünsal Çetin *Liberal Düşünce Dergisi*, 14/55 (2009):197-224.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. Çeviren Bekir Berat Özipek, Ankara: Adres Yayınları, 2018.
- Heywood, Andrew. *Siyasi İdeolojiler*. Çeviren Levent Köker, Ankara: BB101 Yayınları, 2018.
- Horne, Mari Kuraishi. "Political Origins of Corporatist Order: The Politics of Enterprise Reform". İçinde *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, editör Michael McFaul ve Tova Perlumutter. New York: Routledge, 2019. 144-169.
- Hr Monitor. "Vitaly Malkin'in Özel Hayatı, Kariyeri ve Rus Kredi Bankası'ndaki Başkanlığı". *Hr Monitor*. 25 Temmuz 2020. (Hr Monitor. "Личная Жизнь Виталия Малкина, Его Карьера и Президентство в Банке Российский Кредит"). (Erişim Tarihi 12.06.2022) <https://hrmonitor.ru/bio/vitalij-malkin.html>
- Hromov, Evgeny. "Sanayi ve İnşaat Yönetiminde 1957–1965 Reformu: Yerel Yönetimin Algıları". *Tarih ve Ekonomi Araştırma Dergisi*. 12/1 (2001): 93-102. (Хромов, Евгений. "Реформа Управления Промышленностью и Строительством 1957–1965 гг.: Восприятие Региональных Властей". *Историко-Экономические Исследования*. 12/1 (2001): 93-102.
- Işık, Abdurrahman. "Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 20 (2013): 105-118.
- Işık, Salim. "J. J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8/2, (2017): 79-89.
- İleri, Hüseyin . "Türkiye'de Özelleştirme". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 1/1 (1998): 149-162.
- İpek, Alper. "Sovyetler Birliği'nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanın Tepkisizliğinin Nedenleri". *Savunma Bilimleri Dergisi*. 14/1 (2015): 89-118.
- İpek, Niyazi. "Rus Dış Politikasının Yeniden Yapılanmasında Asya Faktörü". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Jafarov, Nazim. "Rusya'da Ulusal Güvenlik Anlayışının Dönüşümü (1991-2006)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Jivotovskaya, İrina. "2000.01.012. Bettini R. Gizli Suç Kayıt Dışı Faaliyetlerin Teorisi ve Uygulaması (Rusya Örneğinde)". *Ekonomi: Özet Dergisi*. 2.1 (2000): 30-36. (Животовская, Ирина. "2000. 01. 012. Беттини Р. Теория и Практика Подпольной Противозаконной Деятельности Как Скрытой Преступности (На Примере России)". *Экономика Реферативный Журнал*, 2.1 (2000): 30-36).
- Kınacı, Yusuf Ziya. "Kolhozlar, Sovhozlar ve Kibutzlar: Kolektif Örgüt Yapılarının İncelenmesi Üzerine Bir Deneme". *Academia*, 14 (2017): 1-14.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyasal Sistemler*. Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Kim, Vladimir, Boris Emelyanov. *Marxizm-Leninizm Dünya Görüş Sisteminin Oluşumu ve İşleyişindeki Faktörler (Toplu Monografi)*. Sverdlovsk: Sverdlovsk Üniversitesi, 1987.
- Klinova, Marina. "Ural Bölgesi Halkının Görüşünde 1965 Ekonomik Reformu". *Belge Arşiv. Tarih. Çağ Dergisi*, 17/17 (2017): 344-353. (Клинова, Марина. "Хозяйственная Реформа 1965 г. В Оценках Населения Урала". *Документ. Архив. История. Современность*. 17/17 (2017): 344-353).

- Koh, Alfred. "Para Karşılığı Özelleştirme", İçinde "Rusça-Özelleştirme", editör Anatoli Çubays. 111-122. Moskova: Vagrius, 1999. (Кох Альфред, "Денежная Приватизация", в Материалах "Приватизация По-Российски", под редакцией Чубайса Анатолия, 111-122. Москва: Вагриус, 1999).
- Konya Ticaret Odası, editör Hakan Karagöz, *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları* Konya: Konya Ticaret Odası, 2009.
- Kostuyukovski, Yakov. "Modern Rusya'da Organize Suçun Özellikleri". *Bugün, Petersburg Sosyolojisi Dergisi*. 3 (2011): 236-247. (Костюковский, Яков. "Характеристика Организованной Преступности Современной России". *Петербургская Социология Сегодня*. 3 (2011): 236-247).
- Kovalenko, Svetlana. "1950'lerin Ortasından 1970'ler Arasında SSCB'nin Ulusal Ekonomisinin Yönetimindeki Reformlar". *Tarih Soruları Dergisi*. 6 (2008): 37- 47. (Коваленко, Светлана. "Реформы Управления Народным Хозяйством СССР Срединны 1950-х — 1970-х годов")
- Kriştanovskaya, Olga. "Eski Nomenklatura'nın Yeni Rus Seçkinlerine Dönüşümü". *Sosyal Bilimler ve Çağdaşlık*. 1 (1995): 51-65. (Крыштановская, Ольга. "Трансформация Старой Номенклатуры в Новую Российскую Элиту". *Общественные Науки и Современность*. 1 (1995): 51-65).
- Krotov, Mihail, Valery Muntıyan. "Ekonomik Kalkınma Doğrultusunda Rusya'nın Kriz Karşıtı Stratejisi", *Modern Ekonominin Sorunları*, 3/55 (2015): 17-26. (Кротов, Михаил, Валерий Мунтиян. "Об Антикризисной Монетарной Стратегии Экономического Развития России", *Проблемы Современной Экономики*, 3/55 (2015): 17-26).
- Kubicek, Paul. "Russian Foreign Policy and the West", *Political Science Quarterly*, 114/4 (1999): 547-568.
- Kudrov, Valentin. "Sovyet Ekonomik Sistemi: Ağır Miras". *Sosyal Bilimler ve Çağdaşlık Dergisi*. 3 (1999): 1-8. (Кудров, Валентин. "Советская Экономическая Система: Тяжелое Наследие". *Общественные Науки и Современность*. 3 (1999): 1-8).
- Kudubeş, İsmet, Egeli Emir ve Avni Hüseyin. "Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Dünyada Özelleştirme Uygulamaları: 1980-2015". *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*. 1/2 (2021): 73-88.
- Kurt, Altuğ. "Türkiye'de Özelleştirme Politikalarının Ekonomik Boyutu ve İşçi Sendikalarının Özelleştirmeye Yaklaşımları: 1980-2015 Dönemi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.
- Kurt, Altuğ. "Türkiye'de Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu ve İşçi Sendikalarının Özelleştirmeye Yaklaşımlarına Yönelik Bir İnceleme". *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*. 4/1 (2020): 48-73.
- Kuştepli Yeşim, Yaprak Gülcan. "Türkiye'de Makroekonomik İstikrar ve Özelleştirme". *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 2/2 (2002): 15-27. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/556784>
- Küçük, Yalçın. *Sosyalist Açıdan Ekonomi Politik Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Kuruluşu*. İstanbul: Mızrak, 2011.
- Kvasnikova, Tatyana. "Konut Sektöründe Ceza Hukuki Suçların Özellikleri". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uzakdoğu Federal Üniversitesi, 2016.

- (Квасникова, Татьяна. “Криминологическая и Уголовно-Правовая Характеристика Преступлений в Сфере Оборота Жилья (По Материалам Дальневосточного Федерального Округа)”. Докторская Диссертация. Дальневосточный Федеральный Университет, 2016). <http://test.ssla.ru/dissertation/dissert/15-11-2016-2d.pdf>
- Khisamutdinova, Ravilya. *Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı (1941-1945)*. Orenburg: Orenburg Devlet Pedagojik Üniversitesi, 2014. (Хисамутдинова, Равиля. *Великая Отечественная Война Советского Союза (1941—1945 Годы)*. Оренбург, 2014).
- Lapina, Natalya. “Rusya Özelleştirmesi: Tarihi, Gelişimi, Sonucu”. İçinde “*Rusya’da ve diğer BDT Ülkelerinde Özelleştirme*”. Editör Viktor Vinogradov, 13-56. Moskova: Sosyal Bilimler Bilimsel Bilgi Enstitüsü, 2003. (Лапина, Наталья. “Российская Приватизация: История, Динамика, Результаты” В Материалах “*Приватизация в России и Других Странах СНГ*”. Под редакцией Виктора Виноградова. 13-56. Москва: ИНИОН РАН, 2003). http://inion.ru/site/assets/files/2601/2003_privatiz_ros_dr_str.pdf
- Lenin, Vladimir. *1919 Yılı VIII. Komünist Parti Toplantısında Gerçekleşen Konuşma, Tüm Yazıların Birleşimi*. 38. Cilt, Moskova: Siyasi Literatür, 1969. (Ленин, Владимир. *Вступительная Речь на VIII. СЪЕЗДЕ РКП. Том 38*. Москва: Политическая Литература, 1969). <http://uaio.ru/vil/38.htm>
- Lenin, Vladimir. *Tüm Eserleri*. Moskova: Siyasi Eserler Yayınevi, 1963. (Ленин, Владимир. *Полное Собрание*. Москва: Государственное Издательство Политической Литературы, 1963).
- Likhodey, Olga. “Sovyet Sonrası Rusya’da Serserilik ve Dilencililiğin Büyümesinin Sosyal Nedenleri ve Özellikleri”. *A.İ. Gersen Rusya Devlet Pedagoji Üniversitesi Dergisi*. 5.11 (2005): 208-219. (Лиходей, Ольга. “Социальные Причины и Особенности Роста Бродяжничества и Попрошайничества в Постсоветской России”. *Известия Российского Государственного Педагогического Университета им. А.И. Гречена*. 5.11 (2005): 208-219).
- Litvin, Alter, Alla Salnikova. “Bir Sorun Üzerine İki Bakış: Çağdaş Yabancı Yayınlarında Stalin’in Terörü”. *Kazan Üniversitesi Dergisi*. 153.3 (2011): 273-282. (Литвин, Алтер ve Сальникова, Алла. “Два Взгляда на Одну Проблему: Сталинский Террор в Новейших Зарубежных Изысканиях”. *Ученые Записки Казанского Университета*. 153.3 (2011): 273-282).
- Liu, Jinglin. “1980’lerde ÇHC ve SSCB’de Reformların Karşılaştırılması”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.
- Lukovseva, Tatyana. “Kolhozlar”. Büyük Rus Ansiklopedisi. (Луковцева, Татьяна. “Колхозы”). (Erişim Tarihi 01.02.2022) https://bigenc.ru/domestic_history/text/2620889
- Lur’ye, Lev. “1914’te St. Petersburg’un Yeniden Adlandırılması: Ölümçül Bir İsim Değişikliği”. *BBC News*. 30 Ağustos 2020. (Лурье, Лев. “Переименование Петербурга в 1914 году: Роковая Смена Имени”). (Erişim Tarihi 10.12.2021) https://www.bbc.com/russian/blogs/2014/08/140830_blog_lurie_petrograd
- Lutsкая, Elena. “Özelleştirmenin Bölgesel Yönleri Rusya’da Mülkiyet Yönetimi”. *Rusya’nın Ekonomik ve Sosyal Sorunları Dergisi*. 3 (2000): 28-37. Луцкая, Елена.

- “Региональные Аспекты Приватизации и Управления Собственностью в России”. *Экономические и Социальные Проблемы России*. 3 (2000): 28-37).
- M. Ebeling, Richard “Ludwig von Mises: Özgürlüğün Ekonomik Politikçisi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 46 (2006): 115-132.
- Makarenko, Aleksandr. “Özelleştirme Operasyonu”, *İş Dergisi*, 1 (2012): 39-43. (Макаренко, Александр. “Операция Приватизация”, *Бизнес Журнал*, 1 (2012): 39-43).
- Malışeva, Elena. “Miroviye Voini i Lokalnie Konflikti v İstoriyi: Posledstviya, Uroki”. *Adıgey Devlet Üniversitesi Dergisi*. (2005): 69-77. (Малышева, Елена. “Мировые Войны и Локальные Военные Конфликты в Истории: Последствия, Уроки”. *Вестник Адыгейского Государственного Университета*. (2005): 69-77).
- Maltaş Erol Arzu, Kemal Görmez. “Ütopyalarda Mekân Tahayyülleri: Utopia’nın Mekânı”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 18 (30), (2016): 81-86.
- Mareev, Sergey, Elena Mareeva. “On Translation “Wert” in “Kapital”, Karl Marx (Reply To The Dispute)”. *Mirbis Moskova Uluslararası Ticaret Yüksek Okulu Dergisi*, 4/8 (2016): 43-45. Мареев, Сергей, Елена Мареева. “О Переводах” Wert в Капитале К. Маркса (Реплика В Споре)”. *Вестник Московской Международной Высшей Школы Бизнеса МИРБИС* 4/8 (2016): 43-45).
- Martınenko, Tatyana ve Gluşenko, Alina. “Rusya Federasyonu’nda Stratejik İşletmelerin Gelişimindeki Eğilimler. Mevcut Durum”, *Devlet ve Belediye İdaresi. Akademik Notlar Dergisi*, 1 (2019): 71-75. (Мартыненко Татьяна, Алина, Глущенко. “Тенденции Развития Стратегических Предприятий Российской Федерации На Современном Этапе”, *Государственное и Муниципальное Управление. Ученые Записки*, 1 (2019): 71-75).
- Marx, Karl, Friedrich Engels. *Komünist Manifesto*. Çeviren Celal Üster ve Nur Deriş, İstanbul: Can Yayınları, 2010.
- Maslov, İgor. “Gorbaçov’un Kuru Yasası Hakkında Gerçekler ile Yanlışlar”. *Ortak İş Kurumu Sürekli Yayını*. 11 Mart 2021. (Маслов, Игорь. “Правда и Ложь Про Сухой Закон Горбачева”. *Общее Дело*). (Erişim Tarihi 03.03.2022) <https://xn--9sbkacac6brh7h.xn--p1ai/60862/>
- McFaul, Michael. “Agency Problems in the Privatization of Large Enterprises in Russia”. *İçinde Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, editör Michael McFaul ve Tova Perlumutter, New York: Routledge, 2019.
- Meriç, Cemil. *Saint-Simon. İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Merkez Televizyon. *Barışa Vatandaşları*. 1990 yıllardaki Bavul Ticareti, 2018. (Erişim Tarihi 15.06.2021) https://youtu.be/w_dA48u1IvE
- Merkez Televizyonu. *Konut Sorunu*. Metrekareyi Nasıl Avladılar/Doksanlar (90’lar). (Erişim Tarihi 11.06.2021) <https://youtu.be/odmyhLLxdt0>
- Mertsalov, Viktor. “1957-1965 Ekonomik Reformunun Evrimi ve Doğu Sibirya’da İmar Sorunları”. *İrkutsk Devlet Üniversitesi Dergisi*. 1/4 (2013): 86-100. (Мерцалов, Виктор. “Эволюция Совнархозовской Реформы 1957–1965 г. и Вопросы Районирования в Восточной Сибири”. *Известия Иркутского Государственного Университета*. 1/4 (2013): 86-100). <http://izvestiahist.isu.ru/assets/articles/2700340808502316682.pdf>

- Mihaylov, Aleksey. "Rusya'da Özelleştirme Mitler ve Gerçekler". *Rusya Ekonomi Dergisi ECO*. 6/444 (2011): 5-25. (Михайлов, Алексей. "Приватизация в России: Мифы и Реальность". *Всероссийский Экономический Журнал ЭКО*. 6/444 (2011): 5-25). <https://cyberleninka.ru/article/n/privatizatsiya-v-rossii-mify-i-realnost>
- Mises, von Ludwig. *Liberalismus*. Moskova: Sosyum, 2007. (Мизес, фон Людвиг. *Либерализм* Москва: Социум, 2007).
- Mostovoy, Petr. "Spontan Özelleştirme". İçinde "*Rusça-Özelleştirme*", editör Anatoli Çubays. 7-14. Moskova: Vagrius, 1999. (Мостовой, Петр. "Спонтанная Приватизация". В Материалах "*Приватизация По-Российски*", под редакцией Чубайса Анатолия, 7-14. Москва: Вагриус, 1999).
- Motreviç, Vladimir. "Merkez Bağlantısı ve II. Dünya Savaşı Sırasında Urallarda Sovhozların Yönetimi". *Ural Federal Üniversitesi Dergisi*, (2015): 230-240. (Мотревич, Владимир. "Ведомственная Принадлежность и Управление Совхозами на Урале Накануне и в Годы Великой Отечественной Войны". *Уральский Федеральный Университет*. (2015): 230-240). https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/35692/1/gpis_2015_32.pdf
- Murat, Sedat. "İstihdam Açısından KİT'ler ve Özelleştirilmeleri". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 40 (2012): 97-192.
- Musahan, Ali Yıldız. "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası". *İLTED*. 44/2 (2015): 227-246.
- Nemsov, Mihail. "Sovyet Akademik Disiplininin Tarihi Üzerine «Bilimsel Komünizmin Nemsev Temelleri»". *Fikirler ve İdealler Dergisi*. 1.1/27 (2016): 23-38. (Немцев, Михаил. "К Истории Советской Академической Дисциплины «Основы Научного Коммунизма»". *Идеи и Идеалы*. 1.1/27 (2016): 23-38).
- Nikitin, İvan, Aleksandr İsmakov ve İrina Aukina. "XX. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın Ekonomik Durumu". İçinde VIII. *Tarım ve Kırsal Alanların Kalkınması İçin Sorunlar ve Beklentiler Kongresi*, editör İgor Vorotnikov, 83-88. Saratov: N.İ. Vavilov Saratov Devlet Ziraat Üniversitesi, 2019. (Никитин, Иван, Александр Исмаков ve Ирина Аукина. "Экономическая Ситуация в России Конца 20 Века". В материалах "*Проблемы и Перспективы Развития Сельского Хозяйства*", под Редакцией Игоря Воротникова, 83-88. Саратов: СГАУ имени Н. И. Вавилова).
- Nikonov, Vyacheslav. *Çağdaş Dünya ve Onun Kaynakları*. Moskova: Moscow University Press, 2015. (Никонов, Вячеслав. *Современный Мир и его Истоки*. Москва: Moscow University Press, 2015). http://old.spa.msu.ru/uploads/files/books/nikonov_1.pdf
- Nureev, Rustem, Anton Runov. "Özel Mülkiyete Dönüş Mü Yoksa Özel Mülkiyete Geçiş Mi?" Toplum ve Reform, *Sosyal Bilimler ve Çağdaşlık*, 5 (2002): 1-17.
- Nureev, Rustem. "Karl Marx Öğretilerinin Tarihsel Kaderleri" *İktisat Soruları Dergisi*, 4 (2007): 87-103. (Нуреев, Рустем. "Исторические Судьбы Учения Карла Маркса". *Экономические Вопросы*. 4 (2007): 87-103).
- Nurmeev, Yuri. "Liberalizmin İdeolojik Temelleri ve Temel İlkeleri". *Kazan Üniversitesi Bilimsel Notlar Dergisi*. 150/7 (2008): 209-218. (Нурмеев, Юрий. "Идейные Основы и Базовые Принципы Либерализма". *Ученные Записи Казанского Университета*. 150/7 (2008): 209-218).

- Orallı, Levent Ersin. “Doğu Blok’unun Yıkılması ve Avrupa Bütünleşmesinde Ortak Avrupa Evi Tezi”. *TESAM Akademi Dergisi*. 8.2 (2021): 343-369.
- Orhan, Özgüç. “Rousseau ve Türkiye”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 16 (2013):121-148.
- Orkunoglu, Işıl Fulya. “Özelleştirme ve Alternatifleri”, *Akademik Bakış Dergisi*. 22 (2010): 1-22.
- Osiptian, L. Ararat. *Political and Economic Transition in Russia, Predatory Raiding Privatization Reforms, and Property Rights*, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019.
- Ostrovityanov, Konstantin vd. *Politik Ekonomi Ders Kitabı*. Moskova: Siyasi Devlet Yayınları, 1954. (Островитянов, Константин ид. *Политическая Экономика. Учебник*. Москва: Государственное Издательство Политической Литературы, 1954).
- Ovsepyan, Rafail. *XX. Yüzyıl; Rus Gazetecilik Tarihinin Labirentinde*. Moskova: Rip-Holding, 2001. (Овсепян, Рафаил. *В Лабиринтах Истории Отечественной Журналистики Век XX*. Москва: РИП-Холдинг, 2001).
- Özcan Süleyman, Emre, Yavuz Odabaşı ve Özer Özçelik. “Devlet Girişimlerinin Özelleştirilmesi, Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları”. İçinde *Seçilmiş Göstergelerle Türkiye Ekonomisi Geçmişten Günümüze*, editör Yavuz Odabaşı ve Zeki Yılmaz. 411-450. Kütahya: Academia Yayınevi, 2016.
- Özçınar, Şahin. “K. Marx’ın Feuerbachçı Hegel Eleştirisi”. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*. 11/1 (2018): 164-188.
- Özdemir, Çolak Aysel. “‘İşgal Edilmiş Devlet’: Modern Devletin İkili Yapısı Üzerine Kavramsal Bir Bakış”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 14 (2018): 677-703.
- Özel Suna, Merve. “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4.2 (2014): 99-122.
- Özel, Mehmet. “Bir Yerleşme Biçimi Olarak Özelleştirme, Rekabetle İlişkisi ve Yerel Yönetimlerde Uygulamaları”, *Akademik Fener Dergisi*, 8/5 (2007): 57-81.
- Özgün Ekonomi ve Makale Arşivi. Özelleştirme Yöntemleri. “*Hisse Senedi Yoluyla Satış Yöntemi*”. (Erişim Tarihi 03.05.2021) <https://www.ekodialog.com/Konular/ozellestirme-yontemleri-hisse-senedi-yoluyla-ve-blok-satis.html>.
- Özgüven, Ali. *İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.
- Özkan, Duvan Ayşe. “Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*. 4/1 (2019): 35-60.
- Özkaya, Duman Olcay. “Tarih Bilimi ve Bilgisi Açısından Aydınlanmadan Günümüze Sorularla Tarih Felsefeleri ve Kavrayışları”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7 (2010): 51-70.
- Özmen, Akalın Fazilet Ahu. “Claude-Henri de Saint-Simon, Saint-Simonizm ve Toplumsal Değişim: Askeri Toplumdan Sanayi Toplumuna Geçiş”. *Akademik Hassasiyetler*, 8/15 (2021): 43-65.
- Özsoy, İsmail. “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”. *Bilgi Dergisi*. 39 (2006): 163-194.

- Öztunalı, Banu. “Rusya’da Özelleştirme Politikaları, Uygulamaları ve Sonuçları”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Özuğurlu, H. Yasemin. “Rusya’da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu”, İçinde *VI. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, Ankara: ODTÜ, 2002. 1-27.
- Özuğurlu, Hilmiye Yasemin. “Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme: Rusya Örneği”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 3.1 (2005): 149-160.
- Özyurt, Cevat. “Marx’ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2 (2007): 207-240.
- Peregudov, Sergey. “Rus Siyasetinde Kurumsal Sermaye”. *Rusya’da Sivil Toplum Kütüphanesi*. (2000): 71-81. (Перегудов, Сергей. “Корпоративный Капитал в Российской Политике” *Библиотека Гражданское Общество в России*. (2000): 71-81).
- Petrov, Mihayil. “Sosyal Parazitizmlik: Özü ve Tipolojisi (Sorun Açıklamasına)”. *Rusya Mimarları Birliği Dergisi*. (2006): 1-12. (Петров, Михаил. “Социальный Паразитизм: Сущность и Типология (К Постановке Проблемы)”. *Журнал Российских Архитекторов*. (2006): 1-12). https://archbryansk.ucoz.ru/_ld/0/94_Social_Parasiti.pdf
- Plessink, V. D. “Doğu Almanya’da Özelleştirme”, İçinde *Sosyal Ekonomi Kongresi*. 139-147. Sosyalleştirilmiş Mülkiyetin Özel Mülkiyete Dönüşümü Bölümü. Moskova: 2003.
- Polkanov, Vladimir. “Seçmen Oyu İçin Bir Mücadele Yöntemi Olarak SSCB Tarihi Üzerinde Yapılan Sahtekarlık”. *Omsk Bilim Dergisi*, 2/54 (2007): 214-219. (Полканов, Владимир. “Фальсификация Истории СССР Как Метод Предвыборной Борьбы за Голоса Электората”. *Омский Научный Вестник*. 2/54 (2007): 214-219).
- Porşneva, Olga. “Devrimci Sovyet Projesinin Bir Bileşeni Olarak Yeni İnsan Kavramı: Çağdaş Tarih Yazımında Temel Sorunlar”. *Yekaterinburg Üniversitesi Dergisi*. (2017): 6-18. (Поршнева, Ольга. “Новый Человек Как Компонент Революционного Советского Проекта: Ключевые Проблемы Изучения в Современной Историографии”. *Вестник Екатеринбургского Университета*. (2017): 6-18).
- Pronina, Darya, Yulya Korobkova. “Rusya’daki Enflasyon Hakkında”. İçinde *Rusya ve Dünya Ekonomisinin Çağdaş Koşullarında Ekonomi ve Mali Alanındaki Temel Sorunlar, III. Bilimsel ve Uygulamalı Konferansı*, editör Aleksandr Belser. 200-202. Samara: Ofort, 2015. (Пронина, Дарья, Юлия Коробкова. “Об Инфляции в России”. В *Актуальные Вопросы Экономики и Финансов в Условиях Современных Вызовов Российского и Мирового Хозяйства*, Материалы III-й Международной Научно-Практической Конференции 25 Ноября 2015 под редакцией Александра Бельцера, 200-202. Самара: Офорт, 2015).
- Proşin, Denis. “Mühendislik: Evrim, Eğilimler, Eleştiriler”. *Evrin, Eğilim Kritik Dergisi*, 2/82 (2012): 131-142. (Порошин, Денис. “Политическая Инженерия: Эволюция, Тенденции, Критика”. *Журнал Эволюции и Критики*, 2/82 (2012): 131-142).
- Pistor, Katharina. “Privatization and Corporate Governance in Russia: An Empirical Study”. İçinde *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, editör Michael McFaul ve Tova Perlumutter. 120-143. New York: Routledge, 2019.

- Radygin, Aleksandr. "Rus Özelleştirme Programı ve Sonuçları". *Y. Gaydar Vakfı'nın İktisat Politikası Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 3 (1997): 200-230. (Радыгин, Александр. "Российская Приватизационная Программа и ее Результаты", *Научные Труды Фонда Института Экономической Политики им. Е. Г. Гайдара*. 3 (1997): 200-230).
- Radygin, Alexander. "The Russian Model of Mass Privatization: Governmental Policy and First Results". *İçinde Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, editör Michael McFaul ve Tova Perlumutter. 17-38. New York: Routledge, 2019.
- Ralph, Raico. "Klâsik Liberalizm Nedir?". Çeviren Atilla Yayla, *Liberal Düşünce*, 64/16 (2011): 69-73.
- Rıbakovsky, Leonid. *İkinci Dünya Savaşında SSCB ve Rusya'nın İnsani Kayıpları*, Moskova: Ekon-İnform, 2010. (Рыбаковский, Леонид. *Людские Потери СССР и России в Великой Отечественной Войне*. Москва: Экон-Информ, 2010).
- Ronald, Gerard. "The Political Economy of Restructuring and Privatization in Eastern Europe". *European Economic Review*, 37 (1993): 533-540.
- Rubinshtein, Aleksandr. "Sosyal Liberalizm: Ekonomik Metodoloji Konusunda". *Sosyal Bilimler ve Çağdaşlık*. 6 (2012): 13-34. (Рубинштейн, Александр. "Социальный Либерализм: К Вопросу Экономической Методологии". *Общественные Науки и Современность*. 6 (2012): 13-34).
- Rudakova, Varvara. "Sosyalizm'in Sonbaharı". *Tarih Dergisi*. (2019): 62-67. (Рудакова, Варвара. "Осень Социализма". *Историк*. (2019): 62-67).
- Rudenko, Ludmila. "Modern Koşullarda Rusya'da Konutun ve Yardımcı Hizmetlerin Durumu Analizi". S.Yu. Vitte Moskova Üniversitesi Bülteni. 1/2 (13) (2015): 67-78. (Руденко, Людмила. "Анализ Состояния Жилищно-Коммунального Хозяйства России в Современных Условиях". *Вестник Московского Университета им. С. Ю. Витте*. 1/2 (13) (2015): 67-78).
- Ruhi, Muhammet Emin. *1789 Fransız Devrimi'nden İki Portre: Sieyes ve Robespierre*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.
- Ruhi, Muhammet Emin. *1982 Anayasası Çerçevesinde Sosyal Devlet ve Özelleştirme*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
- Ruhi, Muhammet Emin. *Adolf Hitler ve Nazizm. Alman Faşizmi ve Yahudi Soykırımı*, İstanbul: On İki Levha, 2018.
- Rutkeviç, Mihail. *XIX. Baş ve XX. Yüzyılın Sonunda Rusya Nüfusu'nün Eğitim Durumu*. Moskova: Sosyal ve Siyasal Araştırma Enstitüsü, 2007. (Руткевич, Михаил. *Образованность Населения России Конца XIX-Начала XXI вв.* Москва: Институт Социальных и Гуманитарных Исследований, 2007).
- Schmidt, Manfred G., *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Çeviren M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi, 2001.
- Sencer, Oya. *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969.
- Seregina, Larisa. "II. Dünya Savaşı Sırasında İş Hukuku". *Rus Hukuk Dergisi*. 8/164 (2010): 139-148. (Серегина, Лариса. "Трудовое Право в Годы Великой Отечественной Войны". *Журнал Российского Права*. 8/164 (2010): 139-148).

<https://cyberleninka.ru/article/n/trudovoe-pravo-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny>

- Sinisin, Fedor. “(1938-1941) Savaş Öncesi SSCB’nin Ulusal Politikası”. *Rusya Halkların Dostluk Üniversitesi Dergisi*. 1 (2014): 25-34. (Синицын, Федор. “Национальная Политика СССР в Предвоенный Период (1938-1941 гг.)”. *Вестник РУДН*. 1 (2014): 25-34).
- Smirnova, Anna. “Petersburg Aydınları: Birinci Dünya Savaşı’nın Başında Vatanseverlik ve Pasifizm”. *Petersburg Tarihi Dergisi*. 3/25 (2005): 31-36. (Смирнова, Анна. “Петербургская Интеллигенция: Патриотизм и Пацифизм в Начале Первой Мировой Войны”. *История Петербурга Журнал*. 3/25 (2005): 31-36).
- Smirnova, Yuliya. “İnsanoğlunun Sosyal Gerçeğe Dönüşü gibi bir Ütopya”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kazan Devlet Üniversitesi, 2014. (Смирнова, Юлия. “Утопия Как Форма Возвращения Действительности Человека Социальному Бытию”. Диссертация на Соискание Ученой Степени. Казанский Федеральный Университет, 2014). <https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/29078/2014-094open.pdf?sequence=1>
- Smith, Adam. *Milletlerin Zenginliği*. Çeviren Haldun Derin, İstanbul: *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, 2006.
- Soçnev, Aleksey. “«Sovyet Sistemine Karşı Mao Zedungizm» SSCB’de Bilimsel Komünizm Neden Yaratıldı ve Çin’e Karşı Nasıl Bir Silah Haline Geldi?”. (Сочнев, Алексей. «Против Антисоветской Идеологии Маоцзэдунизма» Зачем в СССР был Создан Научный Коммунизм и Как Он Стал Оружием Против Китая). (Erişim Tarihi 20.12.2022) <https://lenta.ru/articles/2015/08/08/sciencecommunism/>
- Song, Keunwon. “A Reconsideration of The Shock Therapy in Russia, 1991-1996”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü, 2014.
- Stelnikov, Sergei. “The State of Public Finance, Fiscal Policy, and the Budget in Russia”. İçinde *Privatization, Conversion, and Enterprise Reform in Russia*, editör Michael McFaul ve Tova Perlumutter. 42-72. New York: Routledge, 2019.
- Shleifer, Andrei, W. Robert Vishny. “Privatization in Russia: First Steps”. *Journal of Financial Economics*. 2 (1994): 137-164.
- Sumin, Andrey. “Rusya’nın Dış Borcu Sorunu ve Bunu Çözmenin Yolları”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı Üniversitesi, Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, 2002. (Сумин, Андрей. “Проблема Внешней Задолженности России и Пути ее Урегулирования”. Московский Государственный Институт Международных Отношений (Университет) МИД РФ, 2002).
- Süleyman, Ümit, Sena Hande Çalış. “4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nda Doğrudan Temin Usulü”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 27.1 (2019): 11-36.
- Şenin, Sergey. “Rus Projesi Harvard: Zaferden Rezalete Doğru”. *Saratov Üniversitesi Dergisi*. 8.2 (2008): 27-34. (Шенин, Сергей. “Российский Проект Гарварда: От Триумфа к Позору”. *История Саратовского Университета*. 8.2 (2008): 27-34. <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskiy-proekt-garvarda-ot-triumfa-k-pozoru>
- Şentürk, Fatih, Hakkı Fındık. “Rasyonel Karar Alan Ekonomik Birimin Risk Altında Verdiği Kararlara Davranışsal Yaklaşım: Kahneman-Tversky Beklenti Teorisi

- Perspektifinden Eleştirel Bir Bakış”. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*. 11/42 (2014): 127-139.
- Şeremetieva, Larisa. “Ulusal Rus Özelleştirmesi: Tahminler ve Sonuçlar”. *Universum Sosyal Bilimler Dergisi*. 3/4 (2014): 1-24. (Шереметьева, Лариса. “Народная Приватизация По-Российски: Оценки и Выводы”. *Universum: Общественные Науки*. 3/4 (2014): 1-24). [https://7universum.com/pdf/social/3\(4\)/Sheremetyeva.pdf](https://7universum.com/pdf/social/3(4)/Sheremetyeva.pdf)
- Şeynis, Eduard. “Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi”. *Büyük Rus Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi 02.02.2021. (Шейнис, Эдуард. “Совет Экономической Взаимопомощи”. *Большая Российская Энциклопедия*). https://Bigenc.Ru/Domestic_History/Text/3589191
- Tandırcıoğlu, Haluk. “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4/3, (2002): 198-226.
- Tarasov, Konstantin. “Hatıralarda, V. I. Ulyanov (Lenin) 3 Nisan 1917, Finlandiya İstasyonundaki Karşılama”. *Petersburg Tarih Dergisi*. 1 (2014): 137-153). (Тарасов, Константин. “Встреча В. И. Ульянова (Ленина) 3 апреля 1917 г. на Финляндском Вокзале в Воспоминаниях”. *Петербургский Издательский Журнал*. 1 (2014): 137-153). <https://cyberleninka.ru/article/v/vstrecha-v-i-ulyanova-lenina-3-aprelya-1917-g-na-finlyandskom-vokzale-v-vospominaniyah>
- Tartılcı, Abdülkadir. “Türkiye’de Liberalizm: Ak Parti Dönemi Politikaları ve Uygulamaları (2002-2011)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Tazhibayeva, Gülnar. “Kazakistan’da Orta Sınıfın Oluşum Dinamikleri ve Özellikleri”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.
- Trotsky, Lev. *İhanete Uğrayan Devrim*. Çeviren Ayla Ortaç, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998.
- Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*. İstanbul: Boyut Matbaacılık, 1992.
- Uluç, Abdulvahap, Abdullah Çelik. “Hayek’in Liberal Düşüncesinde Birey–Devlet İlişkisi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 5/18 (2006): 131-141.
- Uporov, İvan. “Rusya’nın Uzak Bölgelerinin Geliştirilmesi için Ekonomik Strateji Bağlamında Hayalet Şehirler”. *Ekonomi ve Business Dergisi*. 1/7 (2021): 173-179. (Упоров, Иван. “Города-Призраки в Контексте Экономической Стратегии По Развитию Отдаленных Районов России”. *Журнал Экономики и Бизнеса*. 1/7 (2021): 173-179).
- Uslu, Cennet. *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar*, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.
- Ustuyjanina, Elena. “«Başka» Özel Mülkiyet: Rusça Özelleştirme”. *Çağdaş Rusya Ekonomisi Dergisi*. 2 (2001): 74-95. (Устюжанина, Елена. “Другая» Частная Собственность: Приватизация По-Русски”. *Экономическая Наука Современной России*. 2 (2001): 74-95). <https://cyberleninka.ru/article/n/drugaya-chastnaya-sobstvennost-privatizatsiya-po-russki>
- V. Riasanovsky, Nicholas, D. Steinberg Mark. *Rusya Tarihi, Başlangıçtan Günümüze....* Çeviren Figen Dereli. İstanbul: İnkılâp 2014.
- Valov, Timofey. “Impact of 1998 Economic Crisis on the Dynamics of Market Reforms and the Privatization Process in Russia (on the Example of St. Petersburg)”.

- Nauchnyy Dialog*. 3 (2021): 347-362. (Валов, Тимофей. “Влияние Экономического Кризиса 1998 года на Динамику Рыночных Реформ и Приватизационный Процесс в России (На Примере Санкт-Петербурга)”. *Научный Диалог*. 3 (2021): 347-362). <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-ekonomicheskogo-krizisa-1998-goda-na-dinamiku-rynochnyh-reform-i-privatizatsionnyy-protsess-v-rossii-na-primere-sankt>
- Vasiliyev, Dmitri. “90’lardaki Rus Reformlarının Bazı Sorunlu Konuları Üzerine”. İçinde “*Ekonomik Teori: Zafer mi? Kriz Mi?*” editör Andrei Zaostrovsev, 264-290. Sankt-Peterburg: Argus, 2018. (Васильев, Дмитрий. “О Некоторых Проблемных Вопросах Российских Реформ в 90-е Годы”. В материалах “*Экономическая Теория: Триумф или Кризис?*”. Под редакцией Андрея Заостровцева, 264-290. Санкт – Петербург, Аргус, 2018).
- Veprentseva, Svetlana. “Rusya Federasyonu’nun Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2011.
- Veretennikov, Petr, Konstantin Poskrebyshv. “Mükemmel Sosyalist Ekim Devriminde L. D. Troçki ve Onun Rolü”. *Apriori Bilim Dergisi*, 6 (2015): 1-19. (Веретенников, Петр, Константин Поскребышев. “Л. Д. Троцкий и Его Роль в Великой Октябрьской Социалистической Революции”. *Гуманитарные Науки Apriori*. 6 (2015): 1-19).
- Vert, Nikol. *1900-1991 Sovyet Cumhuriyetinin Tarihi*, Moskova Progress Academia, 1992. (Верт, Никола. *История Советского Государства 1900-1991*. Москва: Progress Academia, 1992).
- Vısokov, Vasili. *Rusya’da Özelleştirme-Yolu: Zenginlik İçin Mi? İflas İçin Mi?...Rostov: Rostov-Na-Donu*, 1994. (Высоков, Василий. *Приватизация в России – Путь к Богатству? к Банкротству?* Ростов: Ростов-на-Дону, 1994).
- Vinogradov, Viktor, Valentina Ajayeva ve Natalya Lapina. “Latin Amerika’da Özelleştirme”. *İktisadi ve İş Dergisi*, 2002 (2001): 172-203. (Виноградов, Виктор, Валентина Ажаева ve Наталья Лапина. “Приватизация в Странах Латинской Америки”. *Экономика и Бизнес*. 2002 (2001): 172-203). <https://cyberleninka.ru/article/n/privatizatsiya-v-stranah-latinskoy-ameriki>
- Volosov, Evgeny. “Kızıl Müdürler, Sovyet Sonrası Dönemi: Kimlik Krizi”. *İrkutsk Devlet Üniversitesi Dergisi*. 2-1 (2013): 161-170. (Волосов, Евгений. “Красные Директора в Постсоветское Время: Кризис Идентичности”. *Известия Иркутского Государственного Университета*. 2-1 (2013): 161-170).
- Voronsov, Nikolay. “Savaşlar, Devrimler, Durgunluk - Evrimsel Sonuçlar”. *Znamya*. 7 (1995): 1-10. (Воронцов, Николай. “Войны, Революции, Застой-Эволюционные Последствия”. *Знамя*. 7 (1995): 1-10).
- Voroponov, Sergei. “About Evolution of Concept “Financially-Industrial Group” and About Definon of Concept” Group of Companies”, *Journal of Voljsk University*, 3/26 (2012): 1-8.
- Voslensky, Michael. *Nomenklatura The Ruling Class in The Soviet Union*, with a Preface By Milovan Djilas Second Revised And Expanded Edition. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1990.
- Vural, Tarık. “Özelleştirme Kavramının Yerel Yönetimler Açısından Değerlendirilmesi”. *Maliye Araştırmaları Dergisi*. 1 1/1 (2015): 17-28.

- Valitova, Aliya. "Rusya'da Özelleştirme Sırasında Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü". *Nijegorodsk Rusya İçişler Akademisi Dergisi*. 20 (2012): 138-140. (Валитова, Алия. "Трансформация Отношений Собственности в России в Период Приватизации". *Вестник Нижегородской Академии МВД России*. 20 (2012): 138-140). <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-otnosheniy-sobstvennosti-v-rossii-v-period-privatizatsii>
- Wade, Rex A. *Rus Devrimi 1917*. Çeviren Ergin Özler, İstanbul: İletişim, 2017.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. Çeviren H. Vehbi Eral, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1993.
- Wladyslaw W. Jermakowicz, Julian Pankow and Alexsander J. Abramov, *Voucher Privatization in Russia*, Warsaw: Case, 1994.
- Yabrukov, Aleksandr. "Rusya Federasyonu'na Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Bölgesel Dağılımını Etkileyen Faktörler". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2006.
- Yaman, Aslan. *Sovyetler Birliğinden Rusya Federasyonu'na, Sovyet Sosyalizminin Anayasaları (1918-1924-1936-1977-1993)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2017.
- Yaşa, Gökhan. "Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik ve Liberalizm Etkileri". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 10/19 (2018): 593-605.
- Yayla, Atilla. *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Emek. "Sovyet Sonrası Rusya'da Toplumsal Muhalefetin Ekonomi Politikası". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018.
- Yıldırım, Tamer. "Sosyalizm (Michael Newman'ın Socialism Eseri)". Çeviren Hakan Gür, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XVIII/34, (2016): 143-147.
- Yücedağ, İbrahim. "Ütopyalar ve Toplum Sınıflamaları İlişkisi Üzerine". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 8/1 (2011): 199-212.
- Zeytinoğlu, Erol. *Ekonomik Sistemler*. İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Ekonomi Fakültesi Yayınları, 1985.
- Zhan, Toshenko. *Rus Toplumundaki Hayaletler*. Moskova: SentrMag, 2015. (Тощенко, Жан. *Фантомы Российского Общества*. Москва: ЦСП и М, 2015). http://www.arcticandnorth.ru/Encyclopedia_Arctic/Toschenko_Fantomy_2015.pdf
- Zhumashov, Yerkebulan. "Kazakistan Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetim Reformları: Kolhoz ve Sovhoz Sisteminin Çözülmesi ve Yeni Yapılanma". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Zinoviye, Feliks, Valeri Gorbato. "Dünya Ekonomisinde Denasyonalizasyon ve Özelleştirmenin Temelleri". İçinde *Karadeniz Bölgesi Halklarının Kültürü Kongre Bildirisi*. 369-371. Kırım: Ukrayna Bilimler Akademisi, 1998. (Зиновьев, Феликс, Валери Горбатов. "Основы Разгосударствления и Приватизации в Мировой Экономике". В Материалах *Культура Народов Причерноморья*. 369-371. Крым: Академия Наук Украины, 1998).
- Zuyuzin, Vasiliyi. "SSCB'nin Çöküşünün İç ve Dış Faktörleri - Yüzyılın En Büyük Jeopolitik Felaketi". 9 (2009): 1-6. (Зюзин, Василий. "Внутренние и Внешние Факторы Распада СССР – «Величайшей Геополитической Катастрофы Века»". 9 (2009): 1-6).

İNTERNET KAYNAKLARI

- Karta Slovi Virajeniye Russkogo Yazıka Sözlüğü. (Словарь, Карта Слов). Erişim Tarihi 21.06.2022, <https://kartaslov.ru/%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0/%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2>
- ZP International, “Kazakistan’daki Petrol Şirketleri”. (Нефтяные Компании в Казахстане). Erişim Tarihi 01.03.2023, <https://zp.kz/25/29.html>
- Komersant. “Putin, 90’larda Hükümette Çalışan CIA Çalışanları Hakkında Açıkladı”. (Коммерсант, “Путин Заявил о Работавших в Правительстве в 90-х Годах Сотрудников ЦРУ”). (Erişim Tarihi 15.05.2022) <https://www.kommersant.ru/doc/5119566>
- Kommissarova, Anna. “Ne Kadar Çok Çalarsan, O Kadar Takıntılı Olursun. SSCB’de Milyoner Oldular ve Metreslerini Şampanyayla Yıkadılar. Kruşçev Onların Vurulmalarını Emretti”. *LentaRu*, 09 Şubat 2019. (Комиссарова, Анна. “Чем Больше Воруешь, Тем Одержимее Становишься» Они Стали Миллионерами в СССР и Купали Любовниц в Шампанском. Хрущев Велел Их Расстрелять”). (Erişim Tarihi 15.01.2022) <https://lenta.ru/articles/2019/02/09/delo/>
- Kovalev, Dmitri. “Sovhozi”. *Büyük Rus Ansiklopedisi*. (Ковалев, Дмитрий. “Совнорхозы”. *Большая Российская Энциклопедия*). (Erişim Tarihi 23.02.2021) https://bigenc.ru/domestic_history/text/3589863
- Kozenko, Andrey. “Kruşçevkalar, Sosis ve Nudizm. Doğu Almanya Vitrininde Sosyalizm Nasıldı?”. *BBC NEWS*. 9 Kasım 2019. (Козенко, Андрей. “Хрущевки, Колбаса, Нудизм. Как Была Устроена Жизнь в ГДР, Витрине Социализма”). (Erişim Tarihi 20.05.2022) <https://www.bbc.com/russian/features-50346201>
- Krausz, Tamas. *Homo Sovieticus: Pro Et Contra*, Ekaterenburg: Ural Üniversitesi, 2021. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/96999/1/978%E2%80%91915%E2%80%916%E2%80%9113161%E2%80%9111_2021.pdf
- Kravçenko, Artem. “Yeni Sovyet İnsanın Yaratılması”. *Rus Kültür Tarihi Ders Notları*. (Кравченко, Артем. “Создание Нового Советского Человека”). (Erişim Tarihi 27.01.2022) <https://arzas.academy/materials/1499>
- Kremlin, “Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Özgeçmişleri”, (Erişim Tarihi 30.05.2023 <http://www.kremlin.ru/structure/president/presidents>).
- Lentaru. “Aven Petr Alfa Bankasının Başkanı”. Erişim Tarihi 10.05.2022. <https://lenta.ru/lib/14162172/>
- Nunes, Ray. “What Is Socialism?” (1991): 1-15. (Erişim Tarihi 9.12.2021). <https://www.marxists.org/history/erol/new-zealand/nunes-socialism.pdf>
- OECD. Kazakistan’da Reformlar: Başarılar, Zorluklar ve Beklentiler. (OECD. *Реформы в Казахстане: Успехи, Задачи и Перспективы*. 83-90). (Erişim Tarihi 18.05.2021) <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Eurasia-Reforming-Kazakhstan-Progress-Challenges-Opport.pdf>
- Ohrimenko, Aleksandr. “SSCB’de Kolhozlar ve Sovhozlar Nasıl Örgütlendi?”. *MinFin Gazetesi*, 18 Şubat 2011. (Охрименко, Александр. “Как Были Устроены

- Советские Колхозы и Совхозы”). (Erişim Tarihi 23.03.2021) <https://minfin.com.ua/ua/blogs/okhrimenko/13180/>
- ORT. Putin: 90’larda CIA Rus Hükümetinde Çalıştılar. (“Путин: Сотрудники ЦРУ Работали в Российском Правительстве в 90-е”). (Erişim Tarihi 12.06.2022) <https://youtu.be/9MKkeTiZ-fU>
- Pihoya, Rudolf. “Nomenklatura’dan Oligarşiye. İşlevsel – Sosyal Grup Serfler Yolunda”. *Rusya Nereye Gidiyor*. (2000). (Erişim Tarihi 17.05.2021) <http://ecsocman.hse.ru/data/533/679/1219/010Pihoya.pdf>
- Poluhin, Aleksey. “İpotekli Temel”. *Yeni Gazete*, 7 Aralık 2020. (Полухин, Алексей. “Залоговый Фундамент”). (Erişim Tarihi 5.05.2021) <https://novayagazeta.ru/articles/2020/12/07/88258-zalogovyy-fundament>
- Popov, Mihail. “V. İ. Lenin’in Proleter Diktatörlüğü ve Komünist Partisi’nin İnkârı”. *Rusya Komünist Partisi Dergisi*. (Попов, Михаил. “В. И. Ленин О Диктатуре Пролетариата и Ренегатство Верхушки КПСС”). (Erişim Tarihi 03.03.2022). <https://rkrp-rpk.ru/2011/03/08/%D0%B2-%D0%B8-%D0>
- Pudovkin, Evgeni. “Harvard Üniversitesinin Eylemleri Utanç Vericiydi. ABD’li Diplomat, 90’ların Rusya’daki Casusları ve Reformları Üzerine”. *RTVI*. 22 Aralık 2021. (Пудовкин, Евгений. “Действия Гарвардского Института Были Постыдными». Дипломат США о Шпионах и Реформах 90-Х в России”). (Erişim Tarihi 14.06.2022). <https://rtvi.com/stories/-bolshe-vsego-raspada-sssr-ne-khoteli-amerikanskije-voennye-amerikanskiy-diplomat-rasskazal-o-posleds/>
- Resamcılar. “Stalinist Atış. Ermitaj’dan Ayrılan Eserler”. 2 Ocak 2014. (Художники. “Сталинские Распродажи. Шедевры, Покинувшие Эрмитаж и не Только”). (Erişim Tarihi 12.02.2022) https://artchive.ru/publications/48~Stalinskie_rasprodazhi_Shedevry_pokinuvshie_Ermitazh_i_ne_tol'ko
- Rus Federal Devlet İstatistik Servisi. “Rusya’da Konut 2019 İstatistiksel Özet”. Moskova: Rosstat 2019. (Федеральная Служба Государственной Статистики. “Жилищное Хозяйство в России”). Erişim Tarihi 18.04.2022, https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Jil-kom_xoz-vo%202019.pdf
- Rus Milli Felsefesi, “2-19 Aralık 1927 Tüm Birlik Komünist Partisi XV. Kongresi Merkezi Kurulu Politika Raporu”. I.V. Stalin’in 16 Ciltlik Çalışmaları. 10. Cilt, Hronasa Kütüphanesi. (Русская Национальная Философия, “XV Съезд ВКП (б) 2-19 декабря 1927 г. Политический Отчет Центрального Комитета”). (Erişim Tarihi 01.02.2022) <http://www.hrono.ru/libris/stalin/10-13.html>
- Rusya Federal Arşiv Servisi (Toplu Araştırma), Sovyet Köyünün Trajedisi, 1929 Kasım-1930 Aralık Tarihleri Arasında Kolektifleştirme ve Mülksüzleştirme Belgeleri ve Arşiv İncelemeleri, 2. Cilt, Moskova: Rus Politik Ansiklopedisi Yayınları, 2000. (Материалы Архивного Сервиса Российской Федерации, *Трагедия Советской Деревни Коллективизация и Раскулачивание Документы и Материалы Том 2 Ноябрь 1929 — Декабрь 1930*. Москва: Российская Политическая Энциклопедия, 2000). Erişim Tarihi 14.01.2022 http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Tragedia_t2/e_dzherela_Tragedia_t2.pdf
- Rusya Federasyonu Devlet Mülkiyeti Yönetimi Federal Ajansı. (Федеральное Агентство по Управлению Государственным Имуществом). Erişim Tarihi 20.03.2022, <http://government.ru/persons/589/>

- Rusya Federasyonu'ndaki Enflasyon Oranı İstatistik Verileri. (Статистические Данные Уровня Инфляции). Erişim Tarihi 23.03.2022, <https://xn---ctbjnaatncev9av3a8f8b.xn--p1ai/%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8B-%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D0%B8>
- Sergeeva, Elizaveta. "Roman Abramoviç Byografi". *24SMİ*. (Сергеева, Елизавета. "Роман Абрамович"). (Erişim Tarihi 24.06.2022) <https://24smi.org/celebrity/479-roman-abramovich.html>
- Song, Abraham. "Four Reformers in Russia Shock Therapy". *Geohistory*. (2016). (Erişim Tarihi 20.03.2022) <https://geohistory.today/russia-shock-therapy/>
- Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1961 yılında kabul edilen Programı, II. Bölüm. (Программа Коммунистической Партии Советского Союза. 1961 года). (Erişim Tarihi 23.03.2021) <http://museumreforms.ru/node/13891>
- Stankeviçus, Aleksandr. "Bolşevikler Kiliseyi Nasıl Yıkıtlar ve Nasıl Kaybettiler". *Medium Economics and History*. (Станкевичюс, Александр. "Как Большевики Уничтожали Церковь и Как Они Ей Проиграли"). (Erişim Tarihi 23.12.2021.)
- Şved, Vladislav. "SSCB Litvanya'nın Donörü Müydü?!". *Stoletiye*, (2019), (Швед, Владислав. "Была ли Литва Донором СССР?!"). (Erişim Tarihi 23.05.2022) http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/byla_li_litva_donorom_sssr_140.htm
- Tabarintsev, Romanov Sergei. "Sıkıntılı Dönemi'n "Kahramanları": "Yedi Bankacı" Üyelerini Kıskanmayacak Mısınız?". *Nakanune.ru Gazetesi*. Analitik Başlığı. 25 Mart 2013. (Табаринцев, Романов Сергей. "Герои Смутного Времени: Участникам "Семибанкирщины" Не Позавидуешь?"). (Erişim Tarihi 10.05.2022) <https://www.nakanune.ru/articles/17594/>
- Tadtaev, Georgi. "Putin, 1990'larda Gerçekleşen Özelleştirme Modelinin Kabul Edilemezliğini Açıkladı". 17 Şubat 2021. (Тадтаев, Георгий. "Путин Заявил о Недопустимости Приватизации по Образцу 1990 - х"). (Erişim Tarihi 23.05.2022) <https://www.rbc.ru/politics/17/02/2021/602cd9729a794785ae42ba59>
- Tass. "1995 Kasım-Aralık Arasında Rusya'daki İpotekli Özelleştirme". *Tass Gazetesi*. 25 Mart 2016. (Tass. "Залоговые Аукционы в России в ноябре – декабре 1995 года"). (Erişim Tarihi 12.05.2022) https://tass.ru/info/3114781?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com
- The New York Times. "Harvard Agrees to Settlement in Complaint Over Investments". 4 (2005). (Erişim Tarihi 12.06.2022) https://www.nytimes.com/2005/08/04/education/harvard-agrees-to-settlement-in-complaint-over-investments.html?_r=0
- The Organization for Economic Co-operation and Development. *Privatization in the 21st Century: Recent Experiences of OECD Countries Report on Good Practices*, (Paris, OECD, 2009). Erişim Tarihi 13.12.2021 <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-ownedenterprises/48476423.pdf>
- Timirçinskaya, Olga. "Neredeyse Bedavaya Sattılar: Rusya'da Özelleştirme Programı Nasıldı". *Gazeta.Ru*. (2019). (Тимирчинская, Ольга. "Продали за Бесценок: Как Прошла Приватизация в России"). (Erişim Tarihi 02.03.2022) <https://www.gazeta.ru/business/2019/08/13/12576349.shtml?updated>
- Ttltext. "Yuri Andropov Sovyetler Birliği İçin Neler Yaptı. ("Что Юрий Андропов Сделал Для Советского Союза. Анропов, Юрий Владимирович –

Биография”). (Erişim Tarihi 21.04.2021) <https://tltext.ru/chto-yurii-andropov-sdelal-dlya-sovetskogo-soyuza-andropov-yurii-vladimirovich.html>

Ulusal Kurtuluş Hareketi Radyosu, 1990’larda Rusya’da Özelleştirme. Belgesel Film. ORT. Erişim Tarihi 05.02.2022, <https://youtu.be/jNZiGvS9ww8>.

Valagin, Anton. “Meşhur Yedi Rus Sözleri”. *Rodina Gazetesi*. 11 Ekim 2013. (Валагин, Антон. “Семь Русских Фраз, Ставших Крылатыми”). (Erişim Tarihi 23.04.2022) <https://rg.ru/2013/10/11/frazi-site.html>

YARARLANAN MEVZUAT

- 10 Mayıs 1957 tarihli “SSCB’nin Anayasasına Değişikliklerin Yapılmasına Dair Kanun”. Rus Tarih Kurumu, RAS-Moskova Devlet Üniversitesi Akademik Eğitim ve Bilim Merkezi, B.N. Yeltsin Cumhurbaşkanı Kütüphanesi, 10 Mayıs 1957, Rusya Anayasa Gelişimi Tarihi, Elektronik Müze). <https://base.garant.ru/3946668/>. (Закон СССР от 10 Мая 1957 г. “О Внесении Изменений и Дополнений в Текст Конституции СССР”).
- 11 Haziran 1992 tarihli ve 2980-1 sayılı “*Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesine Dair Devlet Programı*”. (Erişim Tarihi 15.11.2022). (Государственная Программа Приватизации Государственных и Муниципальных Предприятий в Российской Федерации на 1992 год). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_557/
- 14 Ağustos 1992 tarihli ve 914 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Uygulamaya Geçirilmesine Dair” Cumhurbaşkanı Kararı. (Указ Президента Российской Федерации от 14.08.1992 г. № 914).
- 14 Ekim 1992 tarihli ve 1229 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Voucher Özelleştirme Sisteminin Geliştirilmesi Hakkında” Cumhurbaşkanı Kararı. (Указ Президента РФ от 14.10.1992 N 1229 “О Развитии Системы Приватизационных Чеков в Российской Федерации”).
- 14 Mart 1990 1360-I sayılı “SSCB Cumhurbaşkanı Görevinin Oluşturulması ve SSCB Anayasasında Değişiklikler ile Eklemler Hakkında” Kanun. (Закон СССР От 14 Марта 1990 г. N 1360-I “Об Учреждении Поста Президента СССР и Внесении Изменений и Дополнений в Конституцию СССР”).
- 15 Aralık 1990 tarihli “*Özel Mülkiyet Hakkında*” Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kanunu. 09 Nisan 1993 tarihinde kabul edilen yeni kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. (Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 15 декабря 1990 года. Утратил Силу Постановлением Верховного Совета Республики Казахстан от 9 апреля 1993 года).
- 17 Şubat 1935 ayında SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi Onayı ile İkinci Tüm Birlik Kolektif Çiftçiler Kongresi Tarafından Kabul Edilen Tarım Artelinin Tüzüğü. (Примерный Устав Сельскохозяйственной Артели, Принятый Вторым Всесоюзным Съездом Колхозников-Ударников, Утвержденный Постановлением СНК СССР и ЦК ВКП (б) 17 февраля 1935 году).
- 17 Temmuz 1999 tarihli ve 178 sayılı Rusya Federasyonu’nun “Devlet Sosyal Yardımı Hakkında” Federal Kanun. (Федеральный Закон от 17.07.1999 г. № 178-ФЗ “О Государственной Социальной Помощи”).
- 19 Eylül 1959 tarihli ve 1146 sayılı “1959-1965 Yılları Arasında Devlet Ekonomisini Geliştirilmesi Üzerine” Karar. (Постановление от 19 сентября 1957 г. N 1146 “О Разработке Перспективного Плана Развития Народного Хозяйства СССР на 1959-1965 годы”).
- 19 Kasım 1986 tarihli ve 6051-XI sayılı “*Bireysel Serbest Girişim Hakkında*” Karar. (Постановление от 19 ноября 1986 г. N 6051-XI О Введении в Действие Закона СССР “Об Индивидуальной Трудовой Деятельности”).

- 1918 Rusya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti Anayasası. (Конституция Российской Социалистической Федеративной Советской Республики 1918 года).
- 1924 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası. (Конституция СССР 1924 года).
- 1936 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası. (Конституция СССР 1936 года).
- 1977 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası. (Конституция СССР 1977 года).
- 1978 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası. (Конституция СССР 1978 года).
- 1993 Rusya Federasyonu Anayasası. (Конституция Российской Федерации 1993 года).
- 21 Aralık 2001 tarihli ve 178 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanun”. (Федеральный Закон от 21.12.2001 г. № 178-ФЗ “О Приватизации Государственного и Муниципального Имущества”).
- 21 Ocak 1991 tarihli ve 35 sayılı “RSFSC Devlet Mülkiyetinin Yönetimi Komitesinin Sorularıyla İlgili” Bakanlar Kurulunun Kararnamesi. (Постановление Совмина РСФСР от 21.01.1991 N 35 “Вопросы Государственного Комитета РСФСР По Управлению Государственным Имуществом”).
- 21 Temmuz 1997 tarihli ve 123 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet Mülkünün Özelleştirilmesi ve Belediye Mülkünün Özelleştirilme Esasları Hakkında Federal Kanun”. (Федеральный Закон от 21 июля 1997 года № 123-ФЗ “О Приватизации Государственного Имущества и Об Основах Приватизации Муниципального Имущества в РФ”).
21. Yüzyıl Beşerî Bilimler Merkezi, Mikhail Grachev Kütüphanesi Aynası. “26 Aralık 1934 Stalin’in Metal Madencilerini Ağırлама Sırasındaki Konuşması”, İçinde *I. V. Stalin, 14. Cilt*, Moskova: Pisatel, 1997. (Центр Гуманитарных Наук 21-го Века Зеркало Библиотеки Михаила Грачева. “Выступление на Приеме Металлургов 26 Декабря 1934 г.”. Из Книги *И.В. Сталин. Москва. Писатель*, 1997). https://c21ch.newcastle.edu.au/stalin/t14/t14_09.htm
- 22 Mayıs 1957 tarihli ve 556 sayılı “İnşaat ve Sanayi Sektörlerinin İyileştirilmesi Hakkında” Kanun. (Постановление Совмина СССР от 22.05.1957 N 556 О Мероприятиях, Связанных с Исполнением Закона “О Дальнейшем Совершенствовании Организации Управления Промышленностью и Строительством”).
- 23 Aralık 1992 tarihli ve 4199-I sayılı “RSFSC’de 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı Rusya Federasyonundaki Konut Özelleştirilmesi Kanununa Değişiklikler ile Eklемelerin Getirilmesi Hakkında Kanun”. (Закон РФ от 23 декабря 1992 г. N 4199-I “О Внесении Изменений и Дополнений в Закон РСФСР от 4 июля 1992 года № 1541 “О Приватизации Жилищного Фонда в РСФСР”).
- 23 Aralık 1995 tarihli ve 2721 sayılı “Özelleştirme Hakkında” Kazakistan Cumhuriyeti Kanunu (Закон Республики Казахстан от 23 декабря 1995 года № 2721 “О Приватизации”).

- 24 Haziran 1983 tarihli Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyetinin Toplu Konut Kanunu (Жилищный Кодекс РСФСР от 24 июня 1983 года).
- 27 Aralık 1991 tarihli ve 3020-1 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Devlet Mülkiyetinin Federal, Federe Unsurlarının, Özerk Cumhuriyetlerin, Kraylar’ın ve Bölgelerin Mülkiyeti Olarak Sınıflandırılmasına Dair” Cumhurbaşkanı Kararı. (Постановление РФ от 27.12.1991 N 3020-1 “О Разграничении Государственной Собственности в Российской Федерации на Федеральную Собственность, Государственную Собственность Республик, Краев, Областей, Автономной Области, Автономных Округов, Городов Москвы и Санкт-Петербурга и Муниципальную Собственность”).
- 28 Haziran 1985 tarihli ve 273 sayılı “*Sarhoşluk ve Alkolizmin Üstesinden Gelmek, Ev Ortamında İspirto Yapımının Durdurulmasına İlişkin*” Bakanlık Kararı. (Постановление Совмина РСФСР от 28.06.1985 N 273 “О Мерах по Преодолению Пьянства и Алкоголизма, Искоренению Самогоноварения”).
- 28 Haziran 1994 tarihli ve 1374 sayılı “Kuponlu Özelleştirme sonrası Nakit Özelleştirmeye Geçiş Aşamasında Vatandaşların Çıkarlarını Korumaya Yönelik Önlemler Hakkında” Cumhurbaşkanı Kararı. (Указ Президента от 28 Июня 1994 года No 1374 “О Мерах по защите интересов граждан на Этапе Перехода от Чековой к Денежной Приватизации”).
- 28 Nisan 1995 tarihli ve 439 sayılı “1995-1997’de Rus Ekonomisinin Reformu ve Gelişimi Hakkında Rusya Federasyonu Hükümeti Programının Onaylanmasına Dair” Rusya Federasyonu Hükümeti Kararı. <https://base.garant.ru/6155598/>
- 29 Ocak 1992 tarihli ve 66 sayılı “Rusya Federasyonu’nda Devlet ve Yerel İşletmelerin Özelleştirilmesinin Hızlandırılmasına Dair” Cumhurbaşkanı Kararı. (Указ Президента РФ от 29.01.1992 N 66 “Об Ускорении Приватизации Государственных и Муниципальных Предприятий”).
- 3 Temmuz 1991 tarihli ve 1531-1 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Hakkında” Kanun. (Закон РФ “О Приватизации Государственных и Муниципальных Предприятий в Российской Федерации” от 03.07.1991 N 1531-1).
- 3 Temmuz 1991 tarihli ve 1533-1 sayılı “Rusya Federasyonu Devlet Malları Vakfı Hakkında” RSFSC Yüksek Konsey Kararnamesi. (Постановление Верховного Совета РСФСР от 3 Июля 1991 года N 1533-1 “Положение О Российском Фонде Федерального Имущества”).
- 30 Kasım 1994 tarihli ve 51 sayılı Rusya Federasyonu Medeni Kanun’u (30 ноября 1994 года N 51-ФЗ, Гражданский Кодекс Российской Федерации).
- 30 Kasım 1995 tarihli ve 190 sayılı “Finansal ve Endüstriyel Gruplar Hakkında” Rusya Federasyonu Kanunu. (Российская Федерация Федеральный Закон от 30.11.1995 N 190 “О Финансово-Промышленных Группях”).
- 30 Kasım 2013 tarihli ve 318 sayılı “Dış Ticaret Faaliyetlerinin Devlet Düzenlemesinin Temelleri Hakkında Kanununun 13. ve 24. Ayrıca Gaz İhracatı Hakkında Kanun’unun 1. ve 3. maddelerine Değişiklik ve Eklmelerin Getirilmesi Hakkında Kanun”. (Федеральный Закон от 30.11.2013 г. № 318-ФЗ “О Внесении Изменений в Статьи 13 и 24 Федерального Закона «Об Основах Государственного Регулирования Внешнеторговой Деятельности» и Статьи 1 и 3 Федерального Закона «Об Экспорте Газа»”).

- 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Kararı. (Указ Президента РФ от 31 августа 1995 г. N 889 “О Порядке Передачи в 1995 году в Залог Акции, Находящихся в Федеральной Собственности”).
- 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Kararı, EK 2. “*Federal Mülkiyetteki Rehin Hisselere Dair Sözleşmesinin Zorunlu Şartları*”. (Указ Президента РФ от 31 августа 1995 г. N 889 “О Порядке Передачи в 1995 году в Залог Акции, Находящихся в Федеральной Собственности”. Приложение N 2. Обязательные Условия Договора Залога Находящихся в Федеральной Собственности Акции).
- 31 Ağustos 1995 tarihli ve 889 sayılı “Federal Mülkiyetteki Hisselerin 1995 Yılında Rehin Olarak Devri Prosedürü Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Kararı, EK 1. “*Kredi Sözleşmesinin Zorunlu Şartları*”. (Указ Президента РФ от 31 августа 1995 г. N 889 “О Порядке Передачи в 1995 году в Залог Акции, Находящихся в Федеральной Собственности”. Приложение N 1. Обязательные Условия Договора Кредита).
- 4 Ağustos 2004 yılında 1009 sayılı “Stratejik İşletmeler ve Stratejik Anonim Şirketlerin Listesine Dair” Cumhurbaşkanı Kararı. (Указ Президента РФ от 4 августа 2004 г. N 1009 “Об утверждении перечня стратегических предприятий и стратегических акционерных обществ”).
- 4 Ekim 1965 tarihli ve 729 sayılı “Endüstriyel Üretim Ekonomisinde Planlamanın Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesi Üzerine Çözümler” Bakanlık Kararı. Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 04.10.1965 N 7 “О Совершенствовании Планирования и Усилении Экономического Стимулирования Промышленного Производства”).
- 4 Temmuz 1991 tarihli ve 1541-1 sayılı “RSFSC’de Konutun Özelleştirilmesi Hakkında” Kanun. (Закон РСФСР от 04.07.1991 N 1541-1 “О Приватизации Жилищного Фонда в РСФСР”).
- 7 Ekim 1992 tarihli ve 1186 sayılı “Devlet ve Belediye İşletmelerinin Özelleştirilmesi Sürecinde Değerli Kağıtların Piyasasını Organize Etme ve Düzenlemeye Yönelik Önlemler Hakkında” Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Kararı. (Указ Президента РФ от 07.10.1992 N 1186 “О Мерах по Организации Рынка Ценных Бумаг в Процессе Приватизации Государственных и Муниципальных Предприятий”).
- 7 Nisan 1989 tarihli ve 10277-XI sayılı “SSCB’de Kira ve Kira İlişkileri Hakkında” Karar. (Указ Председателя Президиума Верховного Совета СССР от 7 апреля 1989 г. N 10277-XI “Об Аренде и Арендных Отношениях в СССР”).
- 9 Temmuz 1999 tarihli ve 160 sayılı “Ülke Güvenliğinin Sağlanması İçin Stratejik Öneme Sahip Olan İşletmelerde Yabancı Yatırımcılara İlişkin Uygulama Esasları Hakkında” Kanun. (Федеральный Закон от 9 июля 1999 года N 160 “О Порядке Осуществления Иностранных Инвестиций в Хозяйственные Общества, Имеющие Стратегическое Значение для Обеспечения Обороны Страны и Безопасности Государства”).

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Aigerim SERDALIYEVA	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Fakülte	Uluslararası İlişkiler Fakültesi
Bölümü	Siyaset Bilimi
Yüksek Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Kamu Hukuku
Makale ve Bildiriler	
Aigerim Serdaliyeva. “Политическое Формирование Государственной Модели Управления в Свете Послания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева Народу Казахстана”, <i>Вестник, Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, Алматы</i>, ss. 18-21, № 2\3, 2008 г. Kairat, Rahimberdin, Aigerim Serdaliyeva. “Kazakistan’da Mülteci Çocukların Eğitim Haklarının Uygulanması: Kaynaklar, Sorunlar ve Bazı Çözümler”, <i>Uluslararası Göç ve Çocuklar/International Migration and Children, Conference Series by Transnational Press London</i>, 2017, ss. 101-109. Ömer, Gedik, Aigerim Serdaliyeva. “10.03.2017 tarihli ve 51-VI 3PK sayılı Kanun’la 1995 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasında Yapılan Değişikliklerin Yasama ve Yürütme İlişkilerine Etkisi”, <i>Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi</i>, XXI. Cilt, 2017, ss. 1-42. Aigerim, Serdaliyeva, Fatma Kandemir Ergün. Kazakistan ve Türk Hukukunda Kadın-Erkek Eşitliğinin Sağlanmasında Pozitif Ayrımcılığın Rolü, <i>I. Uluslararası Adalet Kongresi</i>, Rize, Türkiye, 2-04 Mayıs 2019, ss. 1083-1108. Ömer, Gedik, Aigerim Serdaliyeva. “Rusya Federasyonu Anayasası’nda 2020 Yılında “Federal Devlet” Başlığı Altında Yapılan Değişikliklerden Hareketle Federal Yapının İncelenmesi”, <i>Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (SHD)</i>, Aralık 2022, C. 10, S. 2, ss. 783-818. Aigerim, Serdaliyeva. “The Role of The State in The Sphere of Intellectual Property and Problems of its Legislative Study”, <i>iScience, Actual Scientific Research in the Modern World, International Science Journal, ISSN 2524-0986</i>, 1 (93) 3, 119, January 2023, ss. 119-122.	